

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

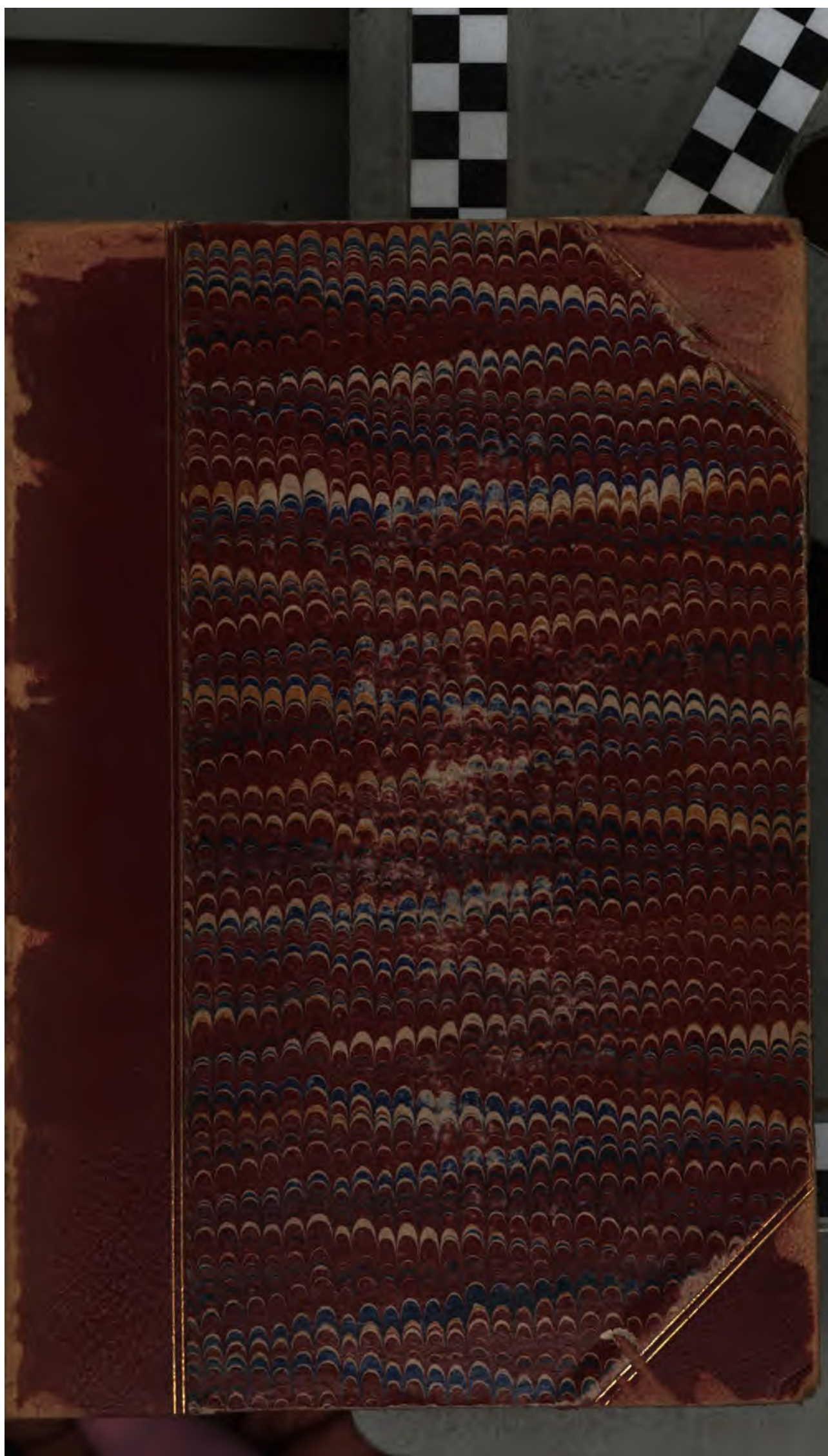
Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

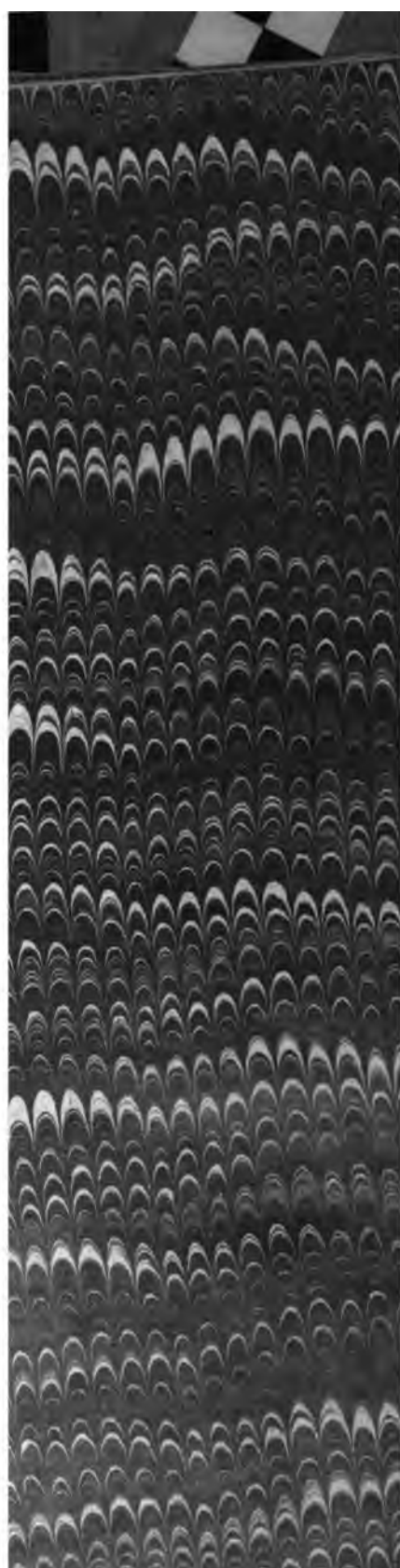
Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

106. c. 1.

SVERIGES HISTORIA

FRÅN ÄLDSTA TID TILL VÅRA DAGAR.

MED ÖFVER TVÅ TUSEN TRÄSNITT.

I.

Från äldsta tid till 1350.

SVERIGES HISTORIA

FRÅN ÄLDSTA TID TILL VÅRA DAGAR.

I SEX DELAR.

- I. Af OSKAR MONTELIUS.
- II. Af HANS HILDEBRAND.
- III. Af OSKAR ALIN.
- IV. Af MARTIN VEIBULL, MAGNUS HÖJER m. fl.
- V. Af RUDOLF TENGBERG och SIMON BOËTHIUS.
- VI. Af TEOFRON SÄVE.

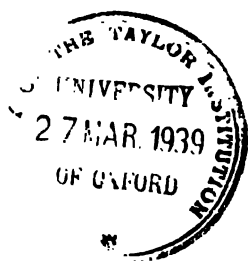
MED 2812 TRÄSNITT.

FÖRSTA DELEN.

Sveriges hednatid, samt medeltid, förra skedet. 1060–1350.

MED 537 TRÄSNITT.

STOCKHOLM,
HJALMAR LINNSTRÖMS FÖRLAG.
1877.

STOCKHOLM,
IVAR HEGGSTRÖMS BOKTRYCKERI.
1877.

SVERIGES HEDNATID,

SAMT

MEDELTID,

FÖRRA SKEDET, FRÅN ÅR 1060 TILL ÅR 1350.

AF

OSKAR MONTELIUS.

MED 537 TRÄSNITT.

STOCKHOLM,
HJALMAR LINNSTRÖMS FÖRLAG.
1877.

STOCKHOLM,
IVAR H. EGGSTRÖMS BOKTRYCKERI.
1877.

FÖRSTA DELENS INNEHÅLL:

A. SVERIGES HEDNATID.

Från äldsta tid till omkring år 1060.

Inledning s. 1.

Äldsta skriftliga källor till vår hednatids historia. — Främmande länders författare om Skandinavians forntid. — Snorre Sturlassons konungasagor och Eddorna. — Fornlemningarnas historiska betydelse. — Hednatidens indelning.

STENÅLDERN.

Äldsta spår af människor i Norden. — Kjökkenmöddingar s. 10.

Huru länge har Sverige varit bebodt? — Kjökkenmöddingarnas innehåll. — Kjökkenmöddingar från den äldre stenåldern ännu ej funna i Sverige.

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd s. 15.

Kläder. — Prydnader s. 23.

Fiske. — Jagt. — Vapen. — Verktyg s. 28.

Tillverkningen af stensakerna s. 41.

Stenverktygen förfärdigade endast med tillhjälp af andra stenar. — Förfaringssättet hos senare tidens stenåldersfolk. — Slipstenar. — Stenxor med skafthål. — I Sverige funna fornsaker från stenåldern nästan alla af inhemsk tillverkning. — Samfärdseln mellan Skandinavians olika delar.

Grafvar. — Begrafningssätt. — Offer s. 51.

Stendösar. — Gånggrifter. — Hällkistor. — Liken begravas alltid obrända. — Det svenska stenåldersfolkets tro på ett tillkommande lif bevisad af omsorgen om de dödes grafvar.

Befolkningen och dess utbredning. — Lapparnes stenålder s. 70.

Till hvilken folkstam hörde Sveriges invånare under stenåldern? — Sveriges södra och västra delar först befolkade. — De olika grafformernas fördelning. — »Arktiska» fornsaker. — Lapparnes forna utbredning i Sverige.

**Stenålderns slut. — Stensakers användande derefter. — Vidskep-
liga föreställningar om dem** s. 80.

Stenålderns slut infaller vid olika tid i olika trakter af jorden. — Stenålderns slut i Sverige. — Stensaker använda äfven sedan man fått kännedom om metaller. — »Åskviggare» eller »torviggare».

FÖRSTA DELENS INNEHÅLL.

BRONSÅLDERN.

(Till omkring Kristi födelse).

Olika åsigter om bronsålderns början	s. 84.
Hafva foinikerne fört den första bronsen till Norden?	s. 90.
Professor Nilssons åsigt härom och skälen därför. — Spiralsirater. — Bronssvärdens fästen. — Bronsvagnsfyndet i Ystad och Peccatel. — Kiviksgrafven. — Hällristningarnas fartyg.	
På hvilken väg har den första kännedomen om bronsen framträngt till Norden?	s. 101.
Likheten mellan Skandinaviens samt söder och sydost derom belägna länders bronsåldersfynd. — Kännedomen om bronsen utbreder sig från Medelhafvet till Norden. — Bronsålderns nordbor ätminstone till stor del ättlingar af stenålderns folk.	
Bronsålderns indelning	s. 107.
Grafvar med obrända lik samt spiralprydda bronsaker betecknande för den äldre bronsåldern. — Den yngre bronsålderns grafvar innehålla brända ben.	
Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd	s. 117.
Kläder. — Prydnader	s. 123.
Ylletyg från bronsåldern. — Märkliga fynd af mans- och kvinnodrägter från den äldre bronsåldern. — De äldsta spår af linets förekomst i Norden. — Sybehör. — Prydnader.	
Vapen. — Verktyg	s. 132.
Nya vapen. — Hjelmar. — Stridslurar och sköldar af brons. — Olika slags verktyg.	
Förfärdigandet af bronssakerna. — Inhemsk tillverkning ..	s. 138.
Olika metoder vid bronsgjutning. — De flesta hos oss funna bronsaker äro af nordiskt ursprung. — Nordborne i smak och skicklighet i bronsgjutning öfverlägsna nästan alla europeiska bronsåldersfolk. — Ornamentik. — Guld känt under bronsåldern.	
Förbindelse med främmande länder	s. 149.
Förbindelsen mellan olika delar af Skandinavien. — Samfärdsel med Finland. — I Norden funna sydeuropeiska bronsaker. — Bernstenshandeln. — Bronsålderns fartyg.	
Hällristningar	s. 156.
Deras ålder. — Olikheter mellan hällristningar i olika delar af Skandinavien. — De voro ett slags bildskrift. — Bokstafaskriften ännu okänd. — Hällristningar i andra länder.	
Religion. — Offer. — Grafvar	s. 165.
Religiösa symboler. — Grafhögen vid Peccatel. — Offerkärl. — Likbränning blir vanlig under bronsåldern. — Begravningsättet.	
Bygdens utsträckning. — Bronsålderns slut i Sverige. — Blick på andra länders bronsålder	s. 169.
Landet norr om Mälaren redan något bebyggt. — Norrland. — Bronsåldersminnenas utbredning i södra och mellersta Sverige. — Bronsålderns slut. — Hellenernes och egypternes bronsålder. — Bronsålderns fortvaro i Amerika vid dess upptäckande af spaniorerne.	

FÖRSTA DELENS INNEHÅLL.

JERNÅLDERN.

(Från omkring Kristi födelse till senare hälften af det elfte århundradet).

Inledning s. 173.

Den äldre jernåldern.

(Från tiden omkring Kristi födelse till omkring år 450).

Nordens förbindelse med det romerska riket s. 178.

Nordens beröring med romarne under århundradena närmast efter Kristi födelse. — **Handelsvägar** till Norden. — I Skandinavien funna romerska mynt och andra arbeten från kejsartiden.

Lefnadssätt. — Kläder. — Prydnader. — Vapen. — Verktyg. — Husgeråd s. 185.

En nordisk höfding från den äldre jernåldern. — De förnämsta klädesplaggen. — Fotbeklädnaden. — Väfnadselöjden. — Sländan. — Prydnader och toaletsaker. — Hugg- och stickvapen. — Skyddsvapen. — Nya verktyg. — Skedar och dryckeshorn. — Dryckeskärl af glas. — Guldhornen från Gallehus. — Spelbrickor och tärningar.

Handel. — Samfärdsel. — Fartyg s. 199.

Inhemskt prägladt mynt ännu okänt. — Nordens handel med främmande länder bevisad genom talrika fynd af mynt och andra utländska föremål. — Färder till lands och sjös. — Skeppsbyggnadskonst. — Nydamabåten.

Religion. — Offer. — Grafvar s. 205.

Den äldre jernålderns gudatro. — De danska mossfynden. — Krigsbyttets förstöring och offering efter vunnen seger. — Kimbrers och teutoners offerfest efter segern öfver romarne (105 f. Kr.). — Likbränning ensam bruklig i jernålderns första tid. — Seden att jorda de döde obrända åter införd. — »Brandpletter». — Bautastenar. — Graffältet vid Greby i Bohuslän.

De äldsta runorna. — Språket i Sverige under den äldre jernåldern s. 212.

Olika åsichter om runskriftens ålder och härkomst. — Runraden i dess äldsta nu kända form. — Runstenar och andra i Norden funna föremål med äldre runor. — Inskrifter med sådana runor allmänna i England. — Runristade föremål anträffade utom Skandinavien och England. — Språket i svenska runinskrifter från jernålderns äldre del.

Midten af jernåldern.

Från omkring år 450 till omkring år 700).

Förbindelse med det byzantinska riket. — Guldrikedom. — Inhemska arbeten. — Förhållande till den yngre jernåldern s. 224.

I Sverige funna östromerska guldmynt. — Kejsarne i Konstantinopel måste betala skatt i guld till goterne vid Donau. — Guldskatternas vägar från Donau till Östersjön. — Prokopios' berättelse om Skandinavien och dess invånare. — Skridfinnarne (lapparne). — Det stora guldfyndet vid Tureholm år 1774. — Nordens praktfullaste guldsmcken från hednatiden. — Silfret ännu sällsynt. — Guldringar som betalningsmedel. — Guldbrakteater. — Präktiga spännsmcken. — Utlönsfyndet. — Osannolikheten af ett nytt folks (svearnes) invandring i Sverige vid den yngre jernålderns början.

FÖRSTA DELENS INNEHÅLL.

Den yngre jernaldern eller vikingatiden.

(Från omkring år 700 till omkring år 1060).

Sverige blifvet ett rike. — Ynglingaätten. — Erik Segersäll. — Olof Skötkonung och hans söner s. 240.

Inledning. — Sverige deladt i flere smärre riken. — Ynglingaättens historia grundad på isländska sagor. — Konungar af ynglingaätten. — Ingjald Illråde. — Ivar Vidfamne och Harald Hildetand. — »Sigurd Ring». — Bråvallaslaget. — Ragnar Lodbrok och hans söner. — Stridiga uppgifter om Svitiods konungar under 800-talet. — Ansgars första besök i Sverige, omkring 830. — Vikingatidens Svitiod. — Det ryska rikets grundläggning. — Islands bebyggande, år 874. — Erik Emundsson. — Björn och hans söner. — Erik Segersäll († inemot 994). — Slaget på Fyrisvallarna. — Olof Skötkonung. — Slaget vid Svolder (år 1000). — Olof Skötkonungs dop (år 1008). — De första svenska mynt. — Anund Jakob. — Emund den gamle († omkring 1060).

Vikingatåg. — Varingafärder s. 264.

Vikingalifvet enligt våra förfäders åskådningssätt. — Vikingatågens orsaker. — Vikingarne hemsöka länderna vid Nordsjön och Medelhafvet. — Belägringen af Paris, år 885—886. — Gånge-Rolf. — Normandie. — Nordmannaväldet i Napoli och Sicilien. — Nordiska konungariket i Irland och Northumberland. — Eröfringen af England. — Minnen af vikingarne i vestra Europa. — Varingafärder österut. — Vikingarnes fartyg och vapen.

Fredlig samfärdsel med främmande länder s. 288.

Nordborne upptäcka Grönland och Amerika. — Handelsförbindelser med vestra Europa, Tyskland, Ryssland och Asien. — Minnen i Sverige af samfärdseln med andra länder. — Handel. — Marknader. — Städer. — Samfärdselsmedel.

Lefnadssätt. — Näringar s. 316.

Bostäder. — Bohag. — Kläder och prydnader. — Åkerbruk. — Boskapskötsel. — Slöjd.

Den andliga odlingen s. 334.

Gudatro och världsåskådning. — Sedelära. — Gudadyrkan. — Ännu lefvande minnen af hednadtidens tro. — Grafskick. — Runor. — Skaldekonst. — Konst.

B. SVERIGES MEDELTID,

förre skedet, 1060—1350.

Inledning.

Kristendomens införande s. 360.

Kristendomens förkunnande. — Ansgar och tyska missionärer. — Engelska, danska och svenska missionärer. — Följderna af kristendomens antagande.

Stenkil och hans ätt. 1060—omkring 1130 s. 371.

Strid mellan svear och götar. — Stenkil. — Släkttafa: ~~Stenkilska~~ Stenkilska ätten. — Oroliga tider efter Stenkils död. — Halsten och Inge den äldre. — Blot-Sven. — Hedendomens sista tid i Svealand. — Krig med Norge. — Erkebiskopen i Lund blir Sveriges primas. — Jemtland under Norge. — Filip och Inge den yngre. — Ragnvald Knaphöfde och Magnus Nilsson.

FÖRSTA DELENS INNEHÅLL.

Sverkerska och erikska ätterna. Omkring 1130—1250 s. 376.

Sverker den äldre. — Släkttafva: Sverkerska ätten. — Klosteranläggningar. — Möte i Linköping 1152. — Romaskatt. — Danskt infall i Varend vintern 1153—1154. — Erik den helige. — Släkttafva: Erikska ätten. — Tåg till Finland. — Magnus Henriksson. — Karl Sverkersson konung öfver hela riket. — Striden mellan svear och götar afslutad. — Erkebiskop i Upsala 1164. — Knut Eriksson. — Sverker Karlsson. — Det andliga frälset. — Erik Knutsson, död 1216. — Johan Sverkersson, död 1222. — Erik Eriksson, död 1250. — Knut Långe. — Nytt tåg till Finland. — Birger jarl. — Släkttafva: Folkungasläkten. — Möte i Skeninge 1248.

FOLKUNGA ÄTTEN, tiden 1250—1350.

Birger Jarl och hans söner. 1250—1290 s. 406.

Birger jarl regent († 1266). — Folkungauppror. — Fred med Norge och Danmark. — Handelsfriheter åt tyska städer. — Lagstiftning. — Valdemar ensam regent (1266). — Uppror af hans bröder. — Magnus Ladulås konung († 1290). — Nytt folkungauppror. — Gotland. — Verldsliga frälset.

Konung Birger Magnusson och hans bröder. 1290—1318 ... s. 426.

Konung Birgers förmyndarstyrelse. — Tyrgils Knutsson. — Finland. — Krig med Ryssland. — Uplands nya lag. — Inskränkningar i kyrkans friheter. — Strid mellan Birger och hans bröder. — Magnus Birgersson blir tronföljare (1304). — Förlikning i Kolsäter (1305). — Tyrgils Knutsson afträttas (1306). — Håttunaleken. — Krig med Danmark och Norge. — Fredsmöten i Helsingborg 1310 och 1313. — Riket delas mellan konungen och hertigarne. — Nyköpings gästabad (1317). — Hertigarne dö (1318). — Deras anhängare intaga hela landet. — Mattias Kettilmundsson blir rikets höfvidsman och infaller i Skåne. — Fred i Roskilde (1318). — Birger landsflyktig.

Magnus Eriksson. — Från valet till digerdöden, 1319—1350 s. 445.

Magnus Eriksson blir konung i Norge och Sverige (1319). — Unionsakten. — Förmyndar-regeringen. — Hertiginnan Ingeborg. — Knut Porse. — Rådets förening i Skara (1322). — Fejd med Knut Porse. — Fred med Ryssland i Nöteborg (1323). — Magnus blir myndig och förvärfvar Skåne (1332). — Trälldomen afskaffad. — Drottning Blanche. — Konung Valdemar af Danmark afstår Skåne (1343). — Unionens upplösning. — Krig med Ryssland (1348). — Digerdöden (1350).

Öfversigt af Sveriges inre utveckling under medeltidens förre skede.

Styrelse och förvaltning s. 460.

Sverige ett förbund af smärre stater. — Odalmän. — Verldsligt frälse. — Konungamakten. — Rådet. — Rådsmöten eller herredagar. — De höga riksembetena. — Skatter. — Tjenstemän. — Lagstiftning. — Lagskipning. — Förvaltning. — Beskattningsrätt.

Den materiella odlingen s. 468.

Näringar. — Bergshandtering. — Nybyggen i Norrland och Finland. — Birkarlar. — Handel. — Städer. — Stadslagar. — Samfärdseln. — Betalningsmedel. — Vigt. — Mynt.

Den andliga odlingen s. 476.

Kyrkan. — Skatter till påfven. — Fattigvård. — Sjukvård. — Kloster. — Undervisning. — Skolor. — Svenskar vid universitetet i Paris. — Vetenskap. — Literatur. — Bibelöversättning. — Språket. — Konsten.

Lefnadssätt och seder s. 484.

Samhällsklasser. — Riddare. — Sköldemärken. — Lefnadssättet. — Boningar. — Klädedräkt. — Vapen. — Förordning mot öfverflöd. — Rimkrönikans skildring af konung Birgers bröllop.

Använda källor till första delen af Sveriges historia.

HEDNATIDEN.

De för en närmare kännedom om denna tid viktigaste arbetena äro redan på sina ställen anförda. Jfr äfven *Bibliographie de l'archéologie préhistorique de la Suède pendant le XIX:e siècle*, par O. Montelius (1875) och dess forts. i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, h. 8 o. f.

MEDELTIDEN.

Utgifna källskrifter.

- Svenskt diplomatarium, utg. af J. G. Liljegren och B. E. Hildebrand. D. 1—5. Åren 817—1347 (1829—1865). Samt Svenska sigiller från medeltiden, utgifna af B. E. Hildebrand. B. 1. Åren 1164—1350 (1862—1867).
- Sveriges traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar, utgifne af O. S. Rydberg. D. 1. Åren 822—1335 (1877).
- Scriptores rerum svecicarum medii ævi. T. I—III (1818—1876).
- Samling af Sveriges gamla lagar. Utg. af H. S. Collin och C. J. Schlyter. B. 1—13 (1827—1877).
- Svenska medeltidens rimkrönikor. Utg. af G. E. Klemming. D. 1. Gamla eller Erikskrönikan (1865).
- Pavelige nuntiers regnskabs- og dagböger, förte under tiende-opkrævningen i Norden 1282—1334. Utg. af P. A. Munch (1864).
- Saxonis Grammatici Historia danica. Utg. af P. E. Müller (1839).
- Snorre Sturlasson, Heimskringla. Utg. af C. R. Unger (1864—1868). — Öfvers. af H. Hildebrand (1869—1871).
- Íslenzkir annálar sive annales islandici ab anno Christi 803 ad annum 1430 (1847).

Viktigare bearbetningar af källskrifterna.

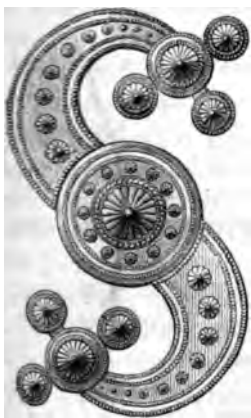
- Ericus Olai, Historia svecorum gothorumque. Utg. af J. Messenius (1615).
- Olai Petri Svenska krönika. Utg. af G. E. Klemming (1860).
- Lagerbring, S., Svea rikets historia ifrån de äldsta tider till de närvarande. D. 2—3 (1773—1776).
- Geijer, E. G., Svenska folkets historia. D. 1 (sista uppl. 1876).
- Strinnholm, A. M., Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider. B. 3—5 (1834—1854).
- Reuterdaahl, H., Svenska kyrkans historia. B. 1—2 (1848—1850).
- Maurer, K., Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthume. B. 1—2 (1855—1856).
- Munch, P. A., Det norske folks historie. D. 2—4 och anden hovedafdeling, d. 1 (1855—1862).

Rättelser och tillägg till första delen.

S. 27, r. 17, 32 (ej 34); — s. 34, r. 2. Robuslän (ej Småland); — s. 66, r. 42, 3 (ej 3); — s. 303, not 1: Inskriften å runstenen i Gripsholms slott är här återgifven i enlighet med professor C. Säves tolkning i *Nordisk universitetstidskrift*, 3:e årg., häft. 4, s. 117, not 1. Slutet torde dock böra läsas: Thair fauru tri[n]kil[i]k fiari at kull (eller gull) auk austarla [a]rni kafu (eller gafu); tuu sunarla i Sarklanti (De foro modigt fjerran efter guld och i östern åt örnen gäfvö; dogo söderut i Särkland). Jemför Svend Grundtvig, Om Nordens gamle literatur, s. 104. »Gifva åt örnen», nämligen fallna fienders lik till föda, var ett i det gamla skaldespråket vanligt uttryck. — S. 303, not 2, runa[r] rista (ej runa rista).

HEDNATIDEN.

Inledning.

ent hunno Nordens folk, och senast bland dem Sveriges, den mognad, att de började skriva sin historia. De krönikor som berättat, huru i Orienten det ena våldet efter det andra uppstått, blomstrat och störtat samman, de historiska mästerverk som skildrat, huru hellenisk bildning och romersk statskonst underlagt sig världen, de hade alla för länge sedan gått förlorade eller i sekel legat halfforgättna, innan någon här i Sverige företog sig att förtälja vårt folks öden. Och sedan man börjat, nöjde man sig länge med att i torftiga annaler bevara minnet af samtidens märkligaste händelser, förr än någon försökte att skriva verklig historia, ehuru man i dansken Saxe och isländaren

Snorre kunde hafva funnit ypperliga förebilder. Det var först vid medeltidens slut och efter upprättandet af Upsala universitet, som Sverige fick någon egentlig historia. Ericus Olai skref den första, som snart efterföljdes af flere, bland hvilka vi i synnerhet märka en af Olaus Petri. Den förre, prelat vid Upsala domkyrka och lärare vid universitetet, begagnade i sin historia de lärdes språk, latin; den senare, reformationens förkämpe och folkets lärare, skref den första historia på svenska.

Då Ericus Olai och Olaus Petri författade sina arbeten, hade emellertid mer än ett halft årtusende förflutit efter kristendomens första predikande här i landet, och de få uppgifter man hos dem finner om hednatiden äro således lånade från andra författare och måste med varsamhet begagnas. Äfven våra äldre krönikor innehålla mycket få upplysningar om hednatidens historia, och allt hvad vi i dem finna antecknadt om tiden före kristendomens antagande är utan tvifvel hemtadt från utländska källor. De äldsta ursprungligen inhemska historiska anteckningar vi ega äro en konungalängd och en förteckning öfver Vestergötlands lagmän, hvilka längder troligen ej äro författade förr än

kort efter år 1222. Men konungalängden börjar först med Olof Skötkonung, och den andra upptager endast ett par lagmän från hednatidens slut. Båda förteckningarna meddela för öfrigt föga mer än namnen.

Under hednatiden var väl skrifkonsten icke okänd i Sverige, och mången runinskrift från denna tid är bevarad till våra dagar. Men lika viktiga som dessa inskrifter äro för kännedomen om språket och månget kulturförhållande, lika litet upplysa de oss om det som man vanligen menar med Sveriges historia.

I afseende på skriftliga källor till denna äro vi således nästan helt och hållet hänvisade till utlandet. Äfven de utländska författarne hafva dock endast föga att förtälja om Sverige under hednatiden; det är egentligen först om den allra sista delen af denna period, som deras berättelser om svenska förhållanden blifva mera upplysande och fullt trovärdiga.

Första gången vi i de gamles skrifter spåra den Skandinaviska norden torde vara i berättelsen om den resa, som **Pyteas** från Massilia, det nu varande Marseille, omkring 300 år före Kristi födelse företog till norra Europa. Han besökte härunder Britannia och hörde der omtalas ett stort land Tule¹, som låg sex dagsresor derifrån mot norr och gränsade till det isiga hafvet. Invånarne i Tule idkade åkerbruk; säden sammanfördes i stora hus (lador), der axen uttröskades, ty detta kunde icke här, såsom i södra Europa, göras under öppen himmel, emedan man i Tule sällan hade solklara dagar, men deremot öfverflöd på regn. Af säd och honing bereddes ett slags dryck, hvarmed tydligen afses mjödet. I synnerhet som Skandinavien äfven enligt senare klassiska författares åsigt låg norr om England, torde det icke lida något tvifvel, att Pyteas med Tule betecknar den skandinaviska halföns vestra kust, troligen den norska. Pyteas meddelar äfven underrättelser om bernstenens hemland, det vill säga Östersjöns södra kustländer. Han omtalar der ett folk, **guttoner**, hvilket, såsom vi i det följande få tillfälle att visa, torde vara en omständighet af stor vikt, emedan man i detta ord utan svårighet synes kunna igenkänna gutarnes eller götarnes namn.

Trovärdigheten af Pyteas' uppgifter har visserligen varit ifrågasatt i synnerhet emedan dessa uppgifter icke stämde öfverens med de föreställningar den gamla tidens geografer hade om Norden. En oveldig granskning har emellertid visat, det någon anledning att betvifla Pyteas' sanningskärlek icke finnes, och man har i senare tid ådagalagt², att en berättelse som Pyteas meddelar om en märkvärdig företeelse i hafvet vid Tule, och hvilken berättelse just blifvit anförd som prof på denne resandes dikter, i sjelfva verket är en ganska trogen skildring af det egendomliga sätt, hvarpå vattnet vid våra kuster tillfryser.

Olyckligtvis hafva alla Pyteas' egna skrifter gått förlorade, och vi ega

¹ Man har antagit, att namnet Tule uppkommit af ett i det fornirländska språket förekommande ord *Thual*, som betyder norr.

² Nilsson, Skandinaviska nordens urinvånare. Bronsåldern. Andra upplagan (Stockholm 1862—1864), s. 129.

ej i behåll deraf mera än några af senare författare tillfälligtvis anförda korta utdrag.

Först flere århundraden efter Pyteas, sedan romarne underlagt sig Gallia och Britannia, finna vi hos de klassiska författarne några nya underrättelser om våra trakter.

Det är möjligt, att namnet Codanonia, hvarmed de till vår tid komma handskrifterna af **Pomponius Melas** geografiska verk beteckna vår halfö, endast är en genom fel vid afskrifvandet uppkommen förvrängning af Scandinavia. Detta arbete skrefs vid midten af första århundradet. Codanonia beskrifves såsom en stor och fruktbar af teutoner bebodd ö.

Den förste hos hvilken Skandinavians namn tydligt förekommer är dock **Plinius den äldre**, hvilken sjelf besökt Nordsjöns kuster och hvilken omkom år 79 efter Kristi födelse vid det bekanta utbrott af Vesuvius, som begrof Herculaneum och Pompeji. »Jag har fått underrättelse, säger han, om omätliga öar, ej länge sedan från Germania upptäckta». Den ryktbaraste af de många öar som ligga i den Codaniska viken är Scandinavia, af ännu okänd storlek; den delen som är bekant bebos af folket hillevioner, hvilka kalla den en annan verld. Då Plinius beskrifver de Britanniska öarna, möta honom der andra sägner om den Skandinaviska norden, hvilka han anför utan att misstänka, det fråga är om samma stora land. Bland öar, som ligga midt emot Britannia i det Germaniska hafvet, nämner han Scandia, Nerigon, den största af dem alla, och ytterst Tule. Scandia och Scandinavia äro troligen olika former af samma namn, ursprungligen betecknande halförs sydligaste del, der det ännu återfinnes i namnet Skåne. I Nerigon möta vi för första gången Norges namn; och Tule är dess nordligaste del, såsom en egen ö. Det bör ej förvåna oss, att romarne, för hvilka den skandinaviska halföns sammanhang med Finland och Ryssland ej gerna kunde vara känt, och som endast genom osäkra, från flere olika håll erhållna uppgifter fått någon kunskap om Norden, betraktade denna halfö såsom en ö, eller rättare såsom flere öar.

Det svenska namnet träffa vi första gången hos **Tacitus**, hvilken omkring hundra år efter Kristi födelse skref sitt bekanta och för kändedomen om de germaniska folkens äldsta förhållanden så ytterst viktiga arbete om Germania. Liksom de gamla författarne i allmänhet anser han Östersjön vara ett öppet haf, som han kallar det Sveviska. Detta haf begränsas i vester af den jylländska, eller som den af romarne kallades kimbriska, halfön, hvilken enligt Taciti, liksom enligt Plinii, tanke går i en ofantlig böjning högt mot norr; å den östra sidan begränsas det Sveviska hafvet af ostyernes land, hvilket isynnerhet beskrifves såsom bernstenens hem, och i hvilket vi återfinna den sydöstra östersjökusten. I denna stora, mot norr öppna vik af Oceanen förlägger Tacitus svionernas samhällen, hvilka, utom genom sin folkrikhet, äro mäktiga genom vapen och skepp. För den märkliga beskrifning han gifver på deras fartyg torde vi få tillfälle att närmare redogöra, då vi komma till skildringen af Sverige under den äldre jernaldern. Ofvån svi-

onerne är, enligt Tacitus, ett annat haf, trögt och nästan orörligt, hvilket tros sluta och ytterst omgifva jordkretsen, emedan den nedgående solens glans der varar ända till uppgången, så klar, att stjernornas ljus för den bleknar.

I andra århundradet efter Kristus omtalar den alexandrinske geografen **Ptolemaios**, att öster om den Kimbriska halfön ligga de Skandiska öarna, tre smärre och öster om dem den fjerde och östligaste, hvilken egentligen kallades Skandeia. Han uppräknar på denna ö sex folkslag, hvilkas namn dock numera, till en del troligen genom afskrifvarnes fel, äro nästan alldeles oigenkänliga, utom »gutai», gutarne eller götarne, hvilka af Ptolemaios för första gången omtalas såsom beboende Skandinavien.

Bland de midt emot på andra sidan om Östersjön boende folken, som Ptolemaios uppräknar, nämnas äfven finnar och gytoner såsom bösatta i trakterna af Weichsel.

Då Ptolemaios berättar, att Skandeia ligger midt emot Weichsels utlopp, beror detta tydligen derpå, att den vanliga vägen mellan Europas fastland och Sverige gick öfver mynningen af denna flod, ett förhållande, hvilket, fullkomligt bekräftas genom de fynd af romerska mynt och andra om en liflig förbindelse med den romerska världen vitnande föremål, som man känner från Skandinavien och norra Tyskland.

Detta är i hufvudsak alla de upplysningar vi finna om den skandinaviska halfön i de skrifter af klassiska författare, som blifvit bevarade till våra dagar.

Under fyrahundra år efter Ptolemaios höra vi intet om förhållandena i Norden. Först i sjette århundradet, sedan Roma fallit för goternes vapen och de germaniska folken skiftat mellan sig det vestra romerska rikets länder, få vi å nyo underrättelser om Skandinavien, nämligen af en byzantinsk författare **Prokopios**, kejsar Justiniani samtida. Han är den förste, hvilken uttryckligen om Tule, såsom han kallar den Skandinaviska halfön, återopar inhemska underrättelser; han hade erhållit dem af personer »som kommit derifrån».

Den förste författare af germanisk härkomst, som talar om vårt land, är **Jornandes** eller **Jordanes**, till börden en got, hvilken lefde vid midten af sjette århundradet och således var samtidig med Prokopios. Ingen har i så hög grad som denne »mäster Ardan» under hela medeltiden utöfvat inflytande på föreställningen om vår äldsta historia.

Vid skildringen af tillståndet i Sverige under midten af det första årtusendet af vår tidräkning få vi tillfälle att närmare redogöra för de upplysningar, som Prokopios och Jornandes hafva att lemna om vårt land.

Bland källor till vår hednatids historia torde vi äfven kunna nämna den gamla anglosachsiska sången om **Beowulf**, konung öfver götarne i Sverige. Om man också i denna sång ej finner fullt säkra upplysningar om vår politiska historia, äro dock de deri meddelade bidragen till vår äldre kulturhistoria af stort värde.

Den gaeliske **Ossians** sånger tala väl äfven mycket om förbindelser mellan Skotland och »det skeppsrika Lochlin», hvarnied utan tvifvel Skan-

dinaviens vestkust torde betecknas; men det torde vara svårt att afgöra till hvilken tid de bragder böra förläggas, om hvilka den skotske konungen sjunger. Visserligen har äktheten af dessa dikter blifvit ifrågasatt; på ett, såsom det synes, tillfredsställande sätt har man dock ådagalagt, att åtminstone flere af dessa sånger måste vara äkta.

Vi närma oss nu den sista delen af vår hednatid, om hvilken, såsom redan är nämnt, källorna börja att flyta rikligare. I de frankiska och anglosachsiska krönikorna finna vi viktiga upplysningar om nordmännens färder i »Vesterviking»; den ryske historieskrifvaren **Nestor** (död omkring år 1115) och några arabiska författare gifva oss oskattbara bidrag till historien om förhållandet mellan Sverige och länderna på andra sidan Östersjön och om den lifliga förbindelse, som under vår hednatids sista århundraden egde rum mellan Skandinavien och de arabiska länderna i Asien.

Af särskildt värde är berättelsen om den resa, som **Ottar** och **Ulfsten** i slutet af det nionde århundradet företagit i Norden, hvilken berättelse är intagen i en anglosachsisk öfversättning af Orosii Historia, som tillskrifves konung **Alfred** i England.

Öfver Sverige, liksom öfver så många andra länder, börjar dock historiens fulla ljus att falla först vid den tid, då kristna missionärer här lade grunden till en ny tro. Lyckligtvis hafva vi i behåll den lefnadsteckning af **Ansgar**, Sveriges förste kände missionär, som är författad af hans lärjunge och efterträdare på Bremens och Hamburgs erkebiskopsstol, **Rimbert** (död 888). Den ger oss i skildringen af **Ansgars** första resa till Sverige år 829 den första säkra berättelse om någon på året bestämbar tilldragelse i Sverige.

Bland viktigare källor till vårt lands historia under hedendomens sista århundraden, böra vi dessutom nämna **Adams af Bremen** arbeten och **Saxes** på latin skrifna danska historia. Den förre, hvilken lefde som kanik i Bremen under senare hälften af elfte århundradet, åberopar som sin förnämsta sagesman i afseende på förhållandena i Sverige den danske konungen **Sven Estridsson**, hvilken länge uppehållit sig vid sveakonungen **Anund Jakobs** hof. **Saxe**, kanske mera känd under namnets latinska form **Saxo**, lefde i slutet af 1100-talet; hans historia går till år 1185.

Viktigast bland alla skriftliga källor till vår hednatids historia äro dock **Snorre Sturlassons** konungasagor och flere andra isländska sagor, samt kanske i ännu högre grad de båda Eddorna. Härvid böra vi komma i håg, att med saga fordom menades ungefär detsamma som vi nu kalla historia, det vill säga en skildring af händelser som verkligen timat eller ansågos hafva timat, och icke af sådana som endast voro alster af författarens fantasi.

Snorres konungabok, författad i förra hälften af 1200-talet, börjar med **Ynglingasagan**, en berättelse om den i Sverige länge regerande **Ynglingaätten**, från hvilken så många af Norges konungar ledde sina anor. Den äldre delen af denna **Ynglingasaga** kan visserligen icke betraktas såsom trovärdig historia, emedan de händelser som deri skildras skulle hafva tilldragit sig flere århundraden före den tid, då sägnerna om dem första gången ned-

skrefvos; men den sista delen af sagan torde i hufvudsaken vara fullt trovärdig.

Den så kallade Sæmunds Edda är en omkring år 1240¹ gjord samling af gamla sånger, af hvilka en del lär oss känna våra hedniska förfäders gudatro och verldsåskådning, under det att i de andra minnet af sagotidens hjeltar förvarats. Dessa sånger blefvo visserligen icke fullständigt upptecknade och bevarade annorstädes än på Island; men allt visar, att det var en för hela Norden, ja troligen för hela den germaniska stammen gemensam skatt af fornsånger och forntida lefnadsvishet, som af isländarne räddades från förgängelse.

Snorres Edda är en till en del af Snorre Sturlasson författad framtällning af de hedniska nordbornes verldsåskådning och gudalära samt af deras skaldekonst.

Dessa ovärderliga skatter lågo dock länge begrafna på Island, okända för Nordens lärde. Först vid slutet af det sextonde århundradet gjorde dessa bekantskap med Snorres konungasagor genom det utdrag af dem, som Jens Mortensen år 1594 utgaf i Köbenhavn. Den första upplagan af konungasagorna på originalspråket utgafs omkring år 1700 af svensken Peringsköld.

Den äldre Eddan var okänd ända till midten af det sjuttonde århundradet. Det finnes blott en enda handskrift, som ger oss begrepp om hvad denna samling är. Denna handskrift upptäcktes omkring år 1640 på Island af biskopen i Skálholt, Brynjulf Sveiusson. Den första fullständiga upplagan deraf utkom visserligen först omkring år 1800, men vissa viktiga delar (Hávamål och Völuspå) hade blifvit utgifna redan år 1665.

Denna öfversigt af de skriftliga källorna till Sveriges historia under hednatiden visar, att det endast är den sista delen af denna period, som belyses af den blott på skrifna urkunder grundade historien. Om den föregående tiden — och det visar sig snart, att denna tid varit mycket lång — känna dessa urkunder antingen intet, eller också hafva de endast få och ovissa uppgifter att meddela derom.

Lyckligtvis har dock denna äldsta tid lemnat efter sig talrika minnen hvilka, om man blott lärt sig att rätt förstå dem, kunna förtälja mycket om lifvet i Sverige under de årtusenden, som förflutit mellan landets första bebyggande och hednatidens slut. Det är sant, att vi om dessa första tider icke få någon politisk historia; men högre än konungalängder och berättelser om sagolika heltebragder böra vi väl skatta künnedomen om, huru Sveriges folk, slägte efter slägte, förstått att småningom tillkämpa sig allt mera af bildningens goda. Och det företräde hafva fornminnena framför sägner och sånger om flydda tider, att de förra af jorden förvarats oförfälskade sedan den tid, om hvilken de hafva att förtälja, under det att de senare sällan upp-

¹ Bugge, *Norroen fornkvæði* (Kristiania, 1867), s. LXVII.

teknats förr än de i århundraden lefvat i folkets minne, utsatta för faran att förlora sin historiska trohet, äfven om de en gång egt en sådan.

I mer än två och ett halft århundrade hafva minnen från hednatiden i Sverige varit föremål för de lärdes undersökningar. Det är dock egentligen först under den sista mansåldern som lemningarna från periodens äldre del blifvit så samlade och studerade, att de kunnat gifva oss någon tillförlitlig upplysning. Den oväntadt mångsidiga kännedom vi under några få årtionden af dem erhållit om vårt lands äldsta invånare ger oss emellertid anledning att hysa de bästa förhoppningar om det resultat, till hvilket ett fortsatt ihärdigt studium af dessa fornminnen bör kunna leda.

Runinskrifterna äro de svenska fornminnen, som längst varit föremål för uppmärksamhet. Redan i början af 1500-talet syselsatte sig Olaus Petri, Johannes Magni och deunes broder Olaus i sina arbeten med runorna; dock endast i förbigående. De båda senare meddela emellertid under benämningen »det götiska alfabetet» en förteckning å de vanliga runorna, med angifvande af hvarje teckens betydelse. I slutet af århundradet börjar **Johan Bureus**, en af Gustaf Adolfs lärare, att på allvar studera runorna, och under loppet af 1600-talet afbildades nästan alla då kända svenska runstenar samt skuros i trä; det är dessa träsnitt som år 1750 trycktes i det under namnet *Bautil* bekanta arbetet. Först den senaste tiden har sett detta storartade, dyrbara och omsorgsfulla verk öfverträffadt.

Öfriga fasta fornlemningar, såsom ätthögar, bautastenar m. m., voro äfven föremål för fornforskarnes uppmärksamhet under 1600-talet, men de lösa forn-sakerna, hvilka sedan visat sig vara af så stor betydelse för en riktig kännedom om vår äldsta kulturhistoria, ansågos under både det sjuttonde och adertonde århundradet ega ett mycket underordnad värde.

Vid midten af det sist nämnda århundradet och långt senare plägade man, hufvudsakligen efter Snorre Sturlassons anvisning, indela tiden före kristendomens införande i en »Kummelålder», en »Bränneålder» och en »Högålder». Äldst skulle Kummelåldern vara, under hvilken ett kummel, det vill säga ett stenröse, uppkastades öfver den döde. Sedan denna period »påstått vid pass 550 år», säger **Olof von Dalin** i den år 1747 utgifna första delen af sin Svea rikes historia, »började Oden låta bränna de döda och förvara askan i kärl, som nedsattes i jorden. Denna bränneålder aflöstes slutligen af högåldern, då liket obrändt sattes i hög». De vidt omfattande undersökningar, som i senare tid företagits i landets olika delar, hafva dock till fullo visat, att denna åsigt, åtminstone hvad Sverige beträffar, icke är riktig.

Det är först sedan ett annat »treperiodssystem» uppstälts och visat sig vara riktigt, som de svenska fornminnena gifvit upplysningar om vår äldsta kulturhistoria på ett sätt, som man ännu för femtio år sedan knapt kunde ana.

Redan i ett år 1738 utgifvet arbete söker **Kilian Stobæus**, professor i historia vid universitetet i Lund, vederlägga den både då och ännu långt senare vanliga föreställningen, att åtskilliga stenar af ovanlig form, i synnerhet stenyxor och flintknifvar, skulle vara nedslungade genom blixten. »Det

torde icke böra betviflas», säger han vidare, »att de äldsta verktygen för dagligt bruk, innan ännu jernets användande blifvit känt, varit förfärdigade af sten». För denna mening finner han stöd i hvad som redan då berättades om vilda folkslags bruk af stenredskap. Mot den åsigt, som gjort sig gällande hos de lärde, t. ex. den berömde **Olof Rudbeck**, att stensakerna uteslutande varit bestämda för religiöst bruk, vid offringar och dylikt — en åsigt som ännu ett århundrade fortfor att herska såväl bland fornforskarne som bland allmänheten — gör Stobæus den anmärkningen, att de talrika grafhögar som innehålla fornsaker af flinta icke uteslutande torde hafva tillhört offerprester, utan snarare krigare och höfdingar. Ty till stridsvapen anser han de vanligen förekommande formerna af flintredskap företrädesvis lämpliga.

Stobæi i hufvudsaken riktiga uppfattning af stensakerna ådrog sig dock icke den uppmärksamhet den så väl förtjent. Det var först efter det nittonde århundradets början, som dylika åsikter lyckades göra sig gällande.

I ett år 1813 utgifvet arbete, »Udsigt over nationalhistoriens ældste og mærkeligste perioder», säger den danske historikern **Vedel Simonsen**: »Nordbornes vapen och husgeråd voro först af sten och trä, senare lärde de at bearbeta kopparn och, såsom det synes, senast jernet. Deras kulturhistoria kunde alltså, från denna sida betraktad, indelas i en sten-, en koppar- och en järnålder».

Redan för sextio år sedan framställdes således grunddragen af det system hvarpå den nordiska fornforskningen nu hvilar, men det dröjde ännu länge innan det blef af praktisk vikt. Detta skedde först på 1830-talet, sedan **Sven Nilsson** utgifvit sitt klassiska verk »Skandinaviska nordens urinvånare: och **Kristian Jürgensen Thomsen** i »Ledetråd til nordisk oldkyndighed: utvecklat treperiodssystemet, uppdragit grundlinierna till teckningen af de olika åldrarna och uppvisat, hvilka fornminnen äro karakteristiska för hvarje period.

Vid samma tid tillämpades äfven systemet vid anordningen af museerna i Stockholm och Köpenhamn, hvilka nu började få sin stora betydelse, det förri under **Bror Emil Hildebrands**, det senare under Thomsens kraftfulla och nitiska ledning.

De tre perioder, i hvilka vår hednatids kulturhistoria enligt detta system bör indelas, äro:

1. **Stenåldern**, under hvilken Sveriges invånare lefde i fullkomlig okunnighet om metallernas bruk och således voro tvungna att af sten, trä, ben och dylikt förfärdiga sina redskap och vapen.

2. **Bronsåldern**, då vapen och eggverktyg gjordes af brons, en blandning af koppar och någon annan metall, vanligen tenn, och då jernet ännu var en okänd metall.

3. **Jernåldern**, då jernet användes till vapen och eggverktyg, men bronzen endast till kärl, prydnader och dylikt.

För att förebygga ett missförstånd som blott allt för ofta gjort sig gällande, måste vi särskildt fästa uppmärksamheten derpå, att fornforskarne icke

hänföra alla fornsaker af brons till bronsåldern. Kärll, ringar, spännen, nålar och dylikt gjordes naturligtvis äfven efter bronsålderns slut, lika väl som i våra dagar, af brons, ehuru vanligen af en något olika blandning än den under bronsåldern begagnade. Till sistnämnda tid höra inga andra bronsaker än vapen och eggverktyg samt sådana kärll och prydnader m. m., som pläga hittas tillsammans med dessa vapen och verktyg.

De tusentals fornminnen, som under de sista årtiondena kommit till vår kännedom, hafva icke blott bekräftat riktigheten af det utkast till Nordens äldsta kulturhistoria, som för snart fyrtio år sedan framställes, utan äfven gjort det möjligt att följa utvecklingen inom hvar och en af de tre stora perioderna, derigenom att man kunnat urskilja hvad som hör till periodens olika delar.

Vid upptäckten af dessa tre åldrar och ända till senaste tid har man varit allt för mycket böjd för att i hvar och en af dem se en skarpt begränsad period och att om de båda senare antaga, att de börjat med invandringen af ett nytt folk, som i besittning af en öfverlägsen, på den nya metallen grundad kultur undanträngt eller underkufvat landets förra invånare. Det långa afståndet och den svaga belysningen gjorde, att man i början endast gaf akt på det mest i ögonen fallande hos hvarje period och icke märkte de förmedlande öfvergångarna. En närmare undersökning har emellertid visat, att sådana finnas, och på skäl som i det följande skola utvecklas är jag öfvertygad om, att man icke får såsom säkert förutsätta, att under hvar och en af de tre stora perioderna en särskild folkstam bott i landet. Det är nämligen i och för sig sjelft klart, och erfarenheten från andra länder bekräftar det, att kännedomen om bronsens och jernets bruk kan införas i ett land, utan att någon förändring inträffar i landets befolkningsförhållanden.

Det är därför af vigt att framhålla, att, då vi tala om de tre perioderna eller deras underafdelningar, vi endast afse en tidsskilnad på samma sätt som då man begagnar uttrycken »hednatiden», »medeltiden» och »den nyare tiden», eller »den äldre medeltiden» och »den yngre medeltiden».

STENÅLDERN.

Äldsta spår af menniskor i Norden. — Kjökkenmöddingar.

n af de första frågor som tränga sig på oss, då betrakta vårt fäderneslands kulturhistoria, är «Huru länge har det land vi nu kalla Sverige varit bebodt?»

Det är naturligt, att, då Sveriges första byggande inträffat långt före den tid som bel af historien, svaret på denna fråga erbjuder svårigheter och måste utfalla olika allt efter forskares olika ståndpunkt, som försökt att afg det, och allt efter den på deras tid herskande åten om människoslägtets ålder. Så finna vi, den berömde fornforskaren Olof Rudbeck för 1200 år sedan med öfvertygelsens hela värme fr stälde den åsigten, att den svenska halfön var bodd redan före syndafloden, under det att Dett ett halft århundrade senare sökte visa, att största delen af Sverige ännu Kristi födelse var obeboeligt, i det hafvet då stod tretton famnar högre på 1700-talet.

Då studiet af den förhistoriska tidens minnen i detta århundrade upptogs, fann man väl snart att Sverige varit bebodt vida längre än nå haft skäl att antaga på den tid, då man endast hade den skrifna histor uppgifter att tillgå; men det visade sig också vara nästan omöjligt att stämma tiden för Sveriges första bebyggande närmare, än att det måste ha inträffat åtminstone ett par årtusenden före den kristna tidsräkningens bör.

Ehuru Rudbecks nyss omnämnda lära om Sveriges befolkande redan syndafloden numera måtte hafva mycket få anhängare, och ehuru en senare tids lugnare forskning funnit, att Sverige icke kan, såsom Rudbeck tro göra anspråk på en vida äldre odling än jordens öfriga länder, böra vi icke ihågkomma att, emedan syndafloden på Rudbecks tid ansågs hafva inträ knapt 2400 år före Kristi födelse, hans lära endast gaf åt Sveriges folk ålder af något mera än 4000 år, en ålder, som, om vi betrakta den i fornforskningens nuvarande ståndpunkt, icke kan sägas vara öfverdrifvet.

Geologien lär oss, att klimatet i Europa ej alltid varit sådant som våra dagar; att en gång länderna i norra och mellersta delarna af vår ver

del varit betäckta af ofantliga jöklar (glacierer), långsamt framglidande massor af is och snö, liknande det istäcke, som ännu trycker större delen af Grönland. Allt efter som dessa ismassor smälte undan och drogo sig tillbaka mot norr eller uppåt Alperna, der lemningar af dem ännu finnas qvar, kunde menniskan utbreda sig öfver Europa. När denna s. k. istid slutade, kan väl ännu icke bestämmas, men, utan fara att misstaga sig, synes man kunna räkna denna tidpunkts afstånd från Kristi födelse åtminstone i årtusenden. Det oakadt hafva talrika fynd bevitnat människans tillvaro i vestra Europa — i det nuvarande Frankrike, i Belgien, England m. fl. länder — redan under denna aflägsna period. Säkerligen hade emellertid menniskor mycket långa tider lefvat i vestra delen af Europa, innan vårt land blef beboeligt, och innan den, såsom det synes, hufvudsakligen utmed Atlantiska hafvets kust sig utbredande befolkningen hunnit framtränga hit.

De äldsta med säkerhet kända spåren af menniskan i Skandinavien äro att söka bland de under namnet kjøkkenmöddingar (afskrädeshögar) kända forulemningar, som i betydligt antal påträffats i Danmark, och som under de sista årtiondena ådragit sig stor och välförtjent uppmärksamhet.

Dessa kjøkkenmöddingar, hvilka hufvudsakligen bestå af qvarlevor från de äldsta invånarnes måltider, hafva på ett i högsta grad oväntadt sätt låtit oss få en inblick i det dagliga lifvet under denna första, för årtusenden sedan slutade period af Nordens kulturhistoria. De visa oss ett folk, som för sitt uppehälle var helt och hållet hänvisadt på jagt och fiske, och som i många afseenden var närmast jemförligt med de lägst stående bland de vilda folkslag, hvilka europeerne lärt känna i den Nya världen.

Hufvudmassan af kjøkkenmöddingarna består af ostronskal och skal af andra, äfven i våra dagar till föda använda muslor; bland dem ligga inblandade en mängd ben af fiskar och fåglar, samt af flere sådana däggdjur som ända till senaste tid varit jagtens mest eftersökta föremål: kronhjortar, rådjur, vildsvin, bäfvar, skålhundar, uroxe, björn, räf, varg, lo, mård m. fl. Märkvärdigt nog saknas renen nästan fullständigt, hvilket djur i vestra Europa förekom i stor mängd under vissa delar af den äldsta stenåldern. Hos det folk, som lemnat dessa minnen efter sig, har hunden tydligen varit det enda husdjuret.

Bland qvarlevorna efter födoämnen träffar man dessutom de af kol ännu betäckta, af några stenar löst hopfogade eldstäderna, samt en mängd groft slagna, oslipade verktyg af flinta, bitar af grofva lerkärl, redskap af ben och horn m. m.

Visserligen har man på flere ställen i Sverige gjort fynd som påminna om de nu beskrifna kjøkkenmöddingarna deruti, att de till stor del bestått af qvarlevor efter födoämnen; men de hafva alla, så vidt de hittills äro kända, visat sig tillhöra helt andra tider än den äldre stenåldern.

Om det än, som jag redan antydde, synes vara sannolikt, att Skandinavien äldsta befolkning hitkommit från sydväst, följande Atlantiska hafvets och Nordsjöns kuster, och att således det nu varande Danmark blifvit något tidigare taget i besittning af menniskan än södra delen af Sverige, få vi dock

icke endast af den omständigheten, att kökkenmöddingar från den äldre åldern ännu icke påträffats i Sverige, draga den slutsatsen, att vår varit alldeles obebodt under den tid som motsvarar nämnda period i Danmark. Att människor redan då lefde i Sverige, åtminstone i Skåne, visas det att man ofta nog i detta landskap funnit verktyg af flinta, hvilka äro i komligt samma form som de i de danska kökkenmöddingarna förfunnne. Ett par sådana i Skåne hittade flintor ses fig. 1—6. De äro slagna, utan spår af slipning; eggen bildas endast af den skarpa kant som de båda med två hugg åstadkomna bredsidorna göra mot hvarandra. Dessa verktyg äro funna i Skåne och, liksom nästan alla dylika, långt från hafvet. Af naturliga skäl var det de öppna, utmed hafvande trakterna som först togos i besittning.

Dessa enkla, om ringa konstfärdighet vittnande verktyg, hvilka så obetydliga och värdelösa, att de först i senaste tid ådragit sig forskar-

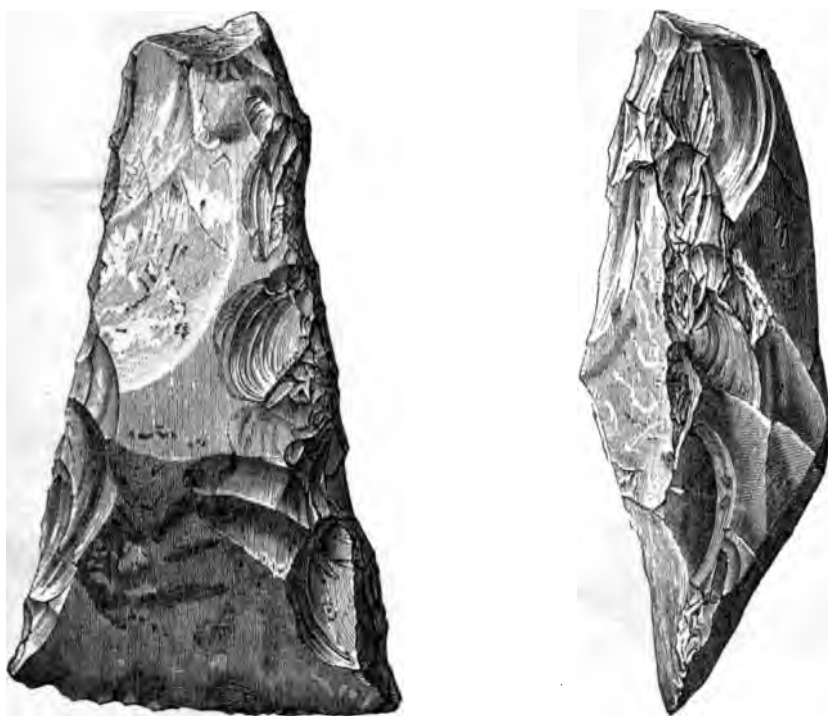
samlares uppmärksamhet, dock i deras ögon, som studerades i Sveriges äldsta kulturhistoria, erbjöd ett högt värde, emedan de räknas bland de äldsta sanna mänskliga verksamheter, som i närvarande känner från Sverige. De tala, dessa flintor, om en tid som stod mycket lågt på den civiliserade odlingens skala. Hvilka af årtusenden har icke för Sverige invånare för att från en låga ståndpunkt höja sig till den nu innehafva. Det är detta som ska historiens, och således detta arbetes, uppgift att söla det svenska folket steg för steg på den långa bana, hvars ändpunkt betecknas med »den äldre åldern» och »det nittonde hundraåret».

1. 2. Flintverktyg från den äldre delen af stenåldern, sedt från två sidor. Skåne. 2/3.

Långsamt har framåtskridandet gått, och säkerligen långsammast af alla. Äfven under stenåldern kan dock en utveckling till det bättre och är der så mycket mera värd vår uppmärksamhet, som de medel som då stodo människan till buds voro ringa. För att öfvertyga oss om, att redan ganska betydande framsteg gjorts redan under denna första period i vår historia, behöfva vi endast jemföra de ytterst grofva flintverktygen från den äldre stenåldern (fig. 1—6) med de fina, om en förvånande hög färdighet vittnande arbetena från stenålderns slut (t. ex. fig. 46, 51).

Då vi nu skola söka att med hjälp af de spridda minnen, som från stenåldern bevarats till våra dagar, skapa oss en bild af detta äldsta skede i vårt lands kulturhistoria måste vi ihågkomma, att det mesta af det, som från denna tid genom årtusenden räddats åt oss, gifver upplysning endast om några sidor af lifvet under denna aflägsna period. Med få undantag är nämligen allt det förstördt som var förfärdigadt af organiska ämnen, således alla kläder, alla byggnader, alla husgeråd och redskap af trä; vi hafva ej qvar mera än en mycket ringa del af de arbeten, som varit af sten eller andra för tidens förstörande inverkan mindre utsatta ämnen.

3, 4. Flintverktyg från den äldre delen af stenåldern, sedt från två sidor. Skåne. 11.

Om vi vore uteslutande hänvisade på de fornminnen från stenåldern, som den svenska jorden har att bjuda oss, skulle således bilden af de svenska urinvånarnes lif blifva ganska ofullständig. Lyckligtvis äro vi dock i stånd till att i väsentlig mån afhjelpa denna brist. Genom en ovanlig för-
enig af gynsamma förhållanden hafva i andra europeiska länder, i synnerhet i Schweiz, mycket af det som hos oss saknas blifvit bevaradt. De schweiziska påbyggnaderna låta oss nämligen blicka in i lifvet i Europa under stenåldern på ett sätt som väl ingen för tjugu år sedan kunde ana. Derjemte har man utom Europa haft tillfälle att lära känna många folk, som ännu i senaste tid

saknat kännedom om metaller och lefvat under nästan alldeles samma förhållanden som Sveriges äldsta invånare. Allt detta har spridt mycket ljus öfver lifvet i Sverige under stenåldern.

Att oakadt alla dessa lyckliga omständigheter många frågor ännu åter-

5, 6. Flintverktyg från den äldre delen af stenåldern, sedt från två sidor. Skåne. $\frac{2}{3}$.

stå att besvara om vår stenålder, bör icke förefalla oväntadt. Den erfarenhet vi hittills vunnit ger oss dock rätt att hoppas, att framtida fynd och undersökningar skola skänka oss upplysning om mycket som nu förefaller dunkelt och oförklarligt.

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd.

Vi hafva sett, att de äldsta lemningarna efter menniskor i Norden lära oss känna ett folk, som för sitt uppehälle helt och hållet var hänvisadt till jagt och fiske. Under långa tider har väl detta förhållande fortfarit, men att ett sådant tillstånd icke är en nödvändig följd af obekantskap med metallers bruk, och att ett stenåldersfolk kan idka både boskapsskötsel och något åkerbruk, det visar erfarenheten från många länder både inom och utom Europa. I Schweiz, i Belgien, i England och andra länder har man funnit de mest otvetydiga bevis för att de ännu i dag viktigaste husdjuren spelade en stor rol redan före stenålderns slut.

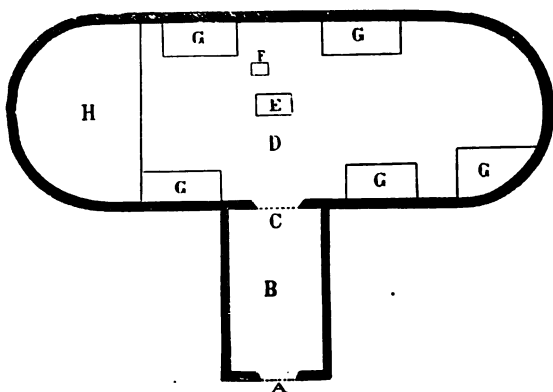
Det bör då icke väcka vår förvåning, att man påträffat bevis för att äfven stenålderns folk i Sverige egde **husdjur**. I grafvar från senare delen af denna period har man nämligen äfven i vårt land vid flere tillfällen funnit ben af nötkreatur, häst, får, svin och hund; möjligen äfven af get. Att dessa ben verkligen äro lika gamla som sjelfva grafvarna och icke blifvit, såsom man varit böjd att antaga, i senare tid insläpade af något djur som i grafven tagit sin bostad, visas både af benens läge och deraf att flere af dessa ben äro förarbetade till verktyg.

Den omständigheten, att boskapsskötseln var främmande för den äldre stenåldern, men känd under periodens senare del, är af synnerligen stor vikt icke blott därför, att den utvisar en förbättring i befolkningens lefnadsförhållanden, utan äfven därför, att vi, då husdjuren icke kunna anses vara inhemska i vårt land, häri spåra verkan af en förbindelse mellan Sverige och den öfriga världen under stenåldern. Vi kunna tillägga, att detta förhållande utan tvifvel äfven antyder en förbindelse mellan Asien och Europa, och att husdjuren torde kunna betraktas såsom den första af de många i kulturhistoriskt hänseende oskattbara gåfvor som Europa mottagit af Orienten. Denna gåfva efterföljdes först af sädesslagen, sedan af bronsen, jernet och skrifkonsten.

I ruinerna efter de schweiziska påbyggnaderna har man funnit bevis för att hvete, korn och lin redan under stenåldern odlades af Alpernas folk. I Sverige äro några spår af **åkerbruk** under denna tid visserligen ännu icke upptäckta, men detta torde dock ej böra anföras såsom något afgörande bevis för att åkerbruket då varit alldeles okänt i vårt land. Före upptäckten af påbyggnaderna var man ju fullkomligt okunnig om åkerbrukets höga ålder i Schweiz, och vi böra komma i håg, att vi icke från Sverige känna något stenåldersfynd, i hvilket man med skäl kunnat vänta att påträffa ännu bestämbara lemningar af säd. Äfven om sådana lemningar aldrig skulle hos oss upptäckas, kan man dock tänka sig möjligheten af att bevisa det svenska stenåldersfolkets bekantskap med något åkerbruk, t. ex. genom fyndet af en handqvarn i en graf från denna tid; sådana qvarnar, naturligtvis af enklaste slag, hafva flere gånger påträffats i de schweiziska påbyggnaderna. Skulle

emellertid ett dylikt lyckligt fynd i framtiden visa, att åkerbrukets anor äfver i Sverige nå upp till tiden före bronsålderns början, så synes det dock vara sannolikt, att jordens odling då varit af mindre betydande vikt.

Ett af de väsentligaste villkoren för möjligheten af ett åkerbruk, drivet stor eller liten skala, är att befolkningen är bofast och icke ständigt ströfva omkring med sina hjordar eller för att söka nya jagtmarker och fiskevatten. Att detta villkor varit uppfyllt i Sverige under stenålderns sista del, synes antydas af de väldiga grafbyggnaderna från denna tid, som i så stort antal ännu finnas kvar, oaktadt naturligtvis de flesta blifvit förstörda. Uppförandet af dessa grafvar, byggda af stenblock, hvilka ofta genom sin storlek väcka vår förvåning, torde förutsätta gemensamma ansträngningar af en större menighet och början af ordnade samfundsförhållanden. Att dessa grafvar ofta ligga i större antal helt nära hvarandra, synes äfven tala för en bofast befolkning under denna tid.

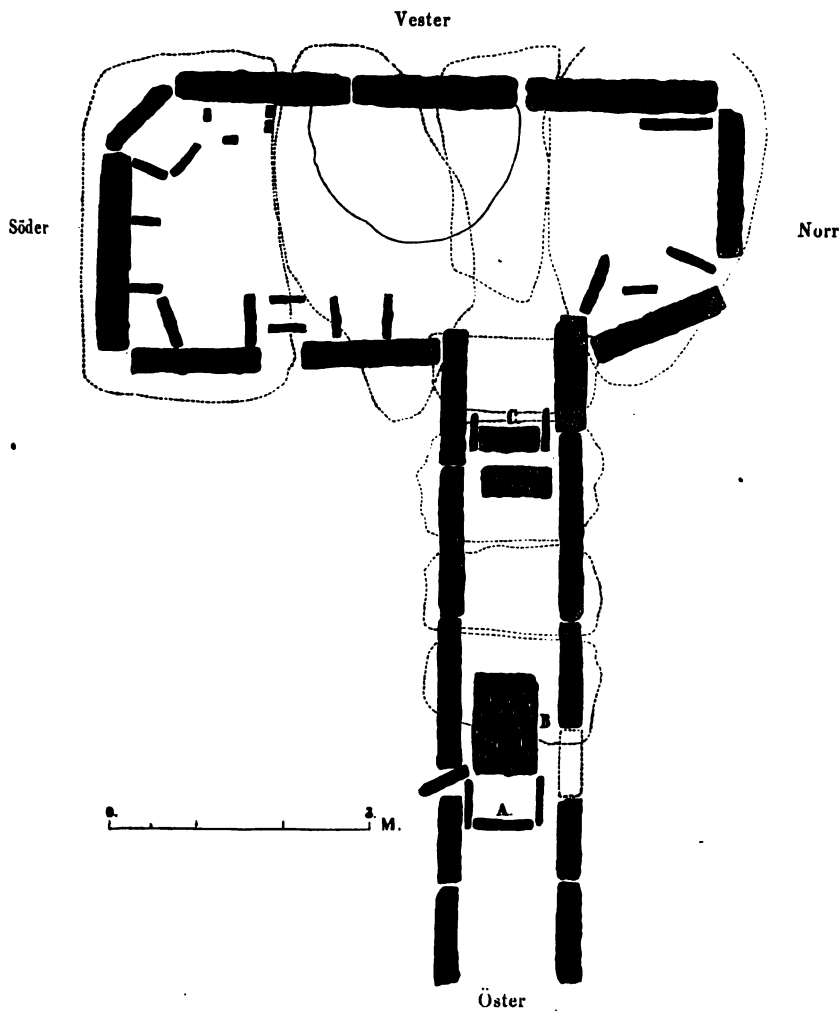
7. Plan af en lappsk stuga (gamme) vid Komagfjord i norska Finmarken, nära Hammerfest.

varit antingen skinntält liknande lapparnes kåtor eller simpla kojor med stomme af trä och således i intetdera fallet kunnat trotsa årtusenden, så vid icke särdeles gynsamma förhållanden dertill bidragit. Det är sådana förhållanden vi hafva att tacka för att så mycket af stenåldersfolkets boningar i Schweiz bibehållit sig. Bygda på pålar ute i sjön, hafva dessa delvis nedstörtat i vattnet och der blifvit öfverväxta med torf som skyddat dem och deras innehåll, äfven det mest ömtåliga. Hittills är något liknande fynd icke känt från Skandinavien.

Ehuru således inga ruiner finnas kvar som kunde visa oss, huru bostäderna sett ut, och ehuru vi ej heller ega några samtida afbildningar af dessa så torde vi dock från ett håll som vi minst väntade få upplysning om formen af åtminstone en del af boningshusen.

Af sjelfva boningarna finnas inga lemningar kvar så vida man icke vill såsom sådana lemningar betrakta de af löst hoplagda brända, med kol betäckta stenar bildade eldstäder som likna dem vi nyss omtalat från kökkenmöddingarna, och hvilka någor gånger anträffats i Sverige under förhållanden som antyda, att de förskrifva sig från stenåldern. Vi kunna icke heller med skäl vänta att finna kvarlevor af boningarna, då dessa troligen

Man har nämligen anmärkt¹, att de under namnet gånggrifter kända grafvar från stenåldern, som i så stort antal finnas i Sverige, på ett i ögonen fallande sätt påminna om de nuvarande polarfolkens bostäder både i Grönland och i den Skandinaviska halföns nordligaste trakter (fig. 7 och 8). Häraf har

8. Plan af en graf från stenåldern (gånggrift) i Vestergötland.

man dragit den slutsatsen, att de svenska gånggrifterna bygdes i likhet med de dåvarande boningshusen; en åsigt som stödjes icke blott deraf, att flere af historien kända folk åt sina döda uppfört hvilorum som fullkomligt liknat de lefvandes bostäder, utan äfven deraf, att gånggriftens form är lika litet naturlig för en graf, som den är lämplig för en bostad i ett kallt klimat.

¹ Nilsson, Skandinaviska nordens urinvånare. Stenåldern. 1 uppl. (Stockh., 1838—43), 3 kap.

Den långa, låga gången kan icke gerna hafva haft någon praktisk betydelse: grafven, under det att den var särdeles egnad att utestänga kolden från 1 ningshuset och att försvåra en fiendes inträngande deri. Att verkligen svenska gånggrifterna äro bygda efter mönstret af ett sådant boningshus som det fig. 7 afbildade, visas på ett särdeles märkligt sätt deraf, att man oft dessa gånggrifters gångar finner efterbildningar i sten både af dörren och tröskeln och dörrposterna, samt detta icke allenast vid gångens yttre är — der en dörr kan hafva haft någon betydelse såsom tillstängande ingång till grafven — utan äfven vid den inre, der en sådan inrättning icke ger kunnat vara af någon nytta (se fig. 8 *a*, *c*).

Den danske kaptenen Graah, som för fyrtio år sedan gjorde en resa utef Grönlands östkust, ger följande skildring af ett grönländskt vinterhus. »Huset utgör en aflång fyrkant. Dess storlek är mycket olika efter antalet af de miljer som bo tillsammans. De största husen äro ungefär 60 fot långa och 14 16 fot breda. Murarna äro 6 till 8 fot höga, uppförda af sten och jordtorfv. Golfvet är vanligen belagdt med flata stenar. Det platta taket består af bjelkar af drifttimmer, som räcka från den ena muren till den andra. Dessa bjelkar läggas mindre timmer kors och tvärs, jemte ljung och en samt öfverst grästorfvor och ett tjockt jordlag. Midt på den åt solsidan (söder eller öster) vettande långväggen är dörren, till hvilken leder en 20 till 30 fot lång, betäckt, stundom något böjd gång, som är 2,5 till 3 fot bred och så låg, att man vanligen måste krypa igenom den. Sjelfva stugan är hög, men dock ej mer än 5 eller 6 fot från golfvet till taket. Utmed väggarna der husets folk plägar sitta och ligga, äro bänkar anbragta, och rummet är ofta genom nedhängande hudar deladt i små celler, liksom spiltorna i ett stall.

Om vi till denna beskrifning tillägga, att det finnes, eller åtminstone har funnits, grönländska hus med väggar af endast sten, stundom af sten på kant resta stenhällar, hvilka passa väl intill hvarandra, och att gångar stundom är täckt med flata stenar, så blir likheten med våra gånggrifter ännu mera slående.

Det som emellertid torde för frågan om de svenska stenåldersboningar vara af ännu större vikt än gånggrifternas likhet med de grönländska stugorna är, att man äfven inom Skandinavien egna gränser ännu i det århundrade haft byggnader af alldeles samma form.

Fig. 7 visar planritningen af en sådan stuga, en af de s. k. »gamme» som hafslapparne i norska Finmarken bebo, och som en engelsk resande Brooke, på 1820-talet aftecknat och beskrifvit. Största höjden i den här afbildade gammen var (nära *F*) 1,80 meter (6 fot), bredden 4,15 meter (14 fot) och hela längden 8,90 meter (30 fot); således nästan alldeles samma mått som vi återfinna i många gånggrifter i Falköpingstrakten. *A* är den yttre dörren; *B* gången, som var 0,90 meter (3 fot) hög, 1,80 meter bred och 3,60 meter lång; *C* den inre dörren, som leder in till stugan *D*; *E* eldstaden, bildad af några få stora, på marken lagda stenar; *F* en öppning i taket för att släppa ut röken; *GG* soflatser; samt *H* en för färens o

getterna afstängd del af stugan. Gången *B* tjänar till att utestänga den yttre luften och till förvaringsrum för allehanda husgeråd. Brooke anmärker, att detta slags boningar, bygda af trä och täckta med torfvor, hvilket ger dem utseende af små kullar, äro vida lämpligare för klimatet än de norska nybyggarnes hus.

I afseende på de svenska boningarna under stenåldern böra vi emellertid fästa uppmärksamheten på, dels att icke alla torde hafva varit af detta slag, dels att användningen af trä vid husens uppförande utan tvifvel spelat en mycket större rol i det skogrika Sverige än i det trädlösa Grönland.

Hur såg det ut i dessa boningar? Hvad hade vi fått se, om vi kunnat inträda i ett svenskt hem under stenåldern? Svaret på dessa frågor få vi icke af det man hittills funnit i Sverige, ty nästan allt som kunde hänföras till bohag och husgeråd har gått förloradt; men vi skulle troligen få ett i hufvudsak riktigt begrepp om lifvet här i Sverige ett eller par tusen år före Kristi födelse, om vi nu trädde in i en grönländsk stuga af det gamla slaget eller i en lapsk gammle i Norges nordligaste trakter.

Adjunkten Fries ger oss i sitt arbete om Grönland, dess natur och invånare (s. 78) en liflig skildring af ett sådant besök. Sedan han beskrifvit den i ingångens omedelbara närhet liggande »afskrädeshögen, hufvudsakligen bestående af skallar, ben, ruttnande inelfvor och annat affall från skälköttsmåltiderna», samt inkrypandet genom den låga gången, der man, »om vädret är kallt och ruskigt, kan få göra en mindre treflig bekantskap med de ilska hundarna, som hit tagit sin tillflykt», säger han: »Vi antaga, att vi lyckligen genomgått denna skärseld och genom det skinnförhänge, som gör tjänst som dörr, inkommit i stugans enda rum. Dagsljuset insläppes endast sparsamt genom en eller ett par med trandränkta tarmskinn öfverspända gluggar, och med tillhjälp häraf se vi, att i förhållande till invånarnes antal rummet hvarken till längd, bredd eller höjd uppfyller de allmänt antagna hygieniska föreskrifterna. Golfvet är belagdt med flata stenar, men med städningen är uppenbarligen ej synnerligen noga, ty affall från måltiderna med mera ligger der i orubbad ro; myckenheten häraf kan tjena såsom mätare på åtgången af födoämnen, det vill säga på välståndet och jagtutbytet. Vid väggen midt emot ingången finnes en upphöjning, om natten belagd med skinn, hvilka om dagen ligga hoprullade uppe vid väggen. Denna så kallade brix upptager en stor del af rummet och utgör om natten sofplats, om dagen qvinnornas arbetsplats. Genom upphängda skinn eller på annat sätt är den fördelad liksom i flere bås eller spiltor, hvardera tillhörigt ett äkta par; vid motsatta väggen finnas smärre brixer för husets ogifta vuxna medlemmar. Den öfriga inredningen är af enklaste slag och förtjenar ej att närmare omnämnas, om man undantager lamporna och grytorna. Väggarna äro i bättre hus, åtminstone delvis, beklädda med gamla skinn».

Olikheten i klimatet och den höga utveckling i teknisk färdighet som så många svenska arbeten från slutet af vår stenålder förråda, äfvensom de om boskapsskötsel vitnande fynden, torde dock berättiga oss att antaga, att

åtminstone de bättre lottade bland Sveriges invånare vid slutet af en period kunnat glädja sig åt något större trefnad i sina hem än de af skildrade grönländarne.

Af **husgerådet** hafva vi intet annat qvar från stenåldern än några kärl, af hvilka flere tydligen varit använda som kokkärl. Det sot, som en gång ännu betäcker dem, vitnar om en sådan användning.

Eldstäderna i kökkenmöddingarna visa också, att nordborne redan i den äldre stenåldern kunde koka sin föda. På en tid, då icke ens eld och flinta fans, var det dock icke så lätt som nu att åstadkomma eld. Kunde endast få eld antingen genom att hastigt och länge gnida två komligt torra trästycken mot hvarandra — såsom flere vilda folk ännu i göra — eller med tillhjälp af flinta och svafvelkis, använda ungefär som och flinta. I engelska grafvar från sten- eller bronsåldern har man funnit flintor och svafvelkisstycken tillsammans, hvilka bära tydliga spår af hafva varit begagnade till nyssnämnda ändamål. Äfven i en af de belästa stenåldersgrottorna har man funnit ett stycke svafvelkis med spår af nöt.

Såsom minnen från en tid, då elden endast genom den mödosamma gnidningen af ett par torra träbitar kunde uppväckas, torde man kunna trakta dels den rol som »gnidelden» ännu spelar, äfven i vårt land signierier, dels det hos många folk förekommande bruket att underhålla aldrig slocknande eld, hvilket bruk väl först iaktogs af praktiska, och sedan religiösa skäl. Då denna heliga eld någon gång slocknade och måste tändas, eller då den på vissa tider skulle förnyas, fick det mångenstädes ske genom gnideld¹.

Ännu i senaste tid har visserligen krukmakarkonsten varit all okänd för flere folk både i södra Afrika, Australien och Amerika, äfven de redan vid europeernes första ankomst för öfrigt ganska högt stående värdar på Tahiti. De i kökkenmöddingarna funna bitarna af grofva kärl visa emellertid, att denna viktiga konst redan under den äldre stenen varit känd här i Norden, om än dess alster röja nybörjaren. Ett antal i de danska och skånska gånggrifterna funna lerkärl (fig. 9—13) ålägger dock både genom sitt »gods», sin form och sina sirater, att nordt under stenålderns senare del gjort ganska betydande framsteg i denna konst, hvilket är så mycket mer anmärkningsvärdt, som man icke från hela bronsåldern känner något i Norden funnet lerkärl, hvilket i godsets finhet eller i dess prydlighet kan mäta sig med de bättre bland stenålderns arbeten.

Många af dessa finare lerkärl från stenåldern äro nedtill afsmalnade och afrundade, så att de icke kunna stå för sig sjelfva. De på dem vanligt förekommande hålen eller små öronen visa också, att de varit afsedda hängas öfver elden eller bäras med remmar; ej sällan hafva de lock (fig. 14).

Utom dessa finare kärl hittar man emellertid ofta i grafvar från yngre stenåldern andra, mycket gröfre lerkärl, hvilka mera likna dem

¹ Fustel de Coulanges, *Staten i forntiden* (Örebro, 1872), s. 19.

periodens början (fig. 14 och 15). Det är anmärkningsvärdt, att man i de många, omsorgsfullt undersökta stenåldersgrafvarna i Västergötland nästan endast funnit sådana grofva kärl och blott några bitar af det finare slaget; särskildt gäller detta om »hällkistorna», hvilka dock efter all sannolikhet förskrifva sig från en ännu senare del af perioden än gånggrifterna.

Äfven de bättre kärlen från vår stenålder äro förfärdigade af mer eller mindre oslammad lera. Troligen äro de gjorda på fri hand, utan hjälp af

9. Jylland.

10. Jylland. $\frac{1}{3}$.11. Möen. $\frac{1}{6}$.12. Skåne. $\frac{1}{2}$.13. Möen. $\frac{1}{2}$.

9—13. Lerkärl, funna i nordiska grafvar från stenåldern.

drejskifva, och brända i öppen eld. De på dessa kärl anbragta siraterna hafva ofta varit fyllda med en hvit, kritlik massa; stundom synes hela kärlet hafva varit öfverstruket med en sådan massa.

Att äfven träkärl begagnats här i Sverige under stenåldern är naturligtvis mer än sannolikt, ehuru vi icke kunna vänta att finna några sådana kärl, då arbeten af trä så godt som aldrig bibehållit sig hos oss från denna

aflägsna tid. Någon gång har man dock i danska fynd från stenåldern till fat lemningar af träkärl. Och i ruinerna efter de schweiziska pålbyggnade

14. Groft lerkärl, funnet i en bällkista vid Herrljunga, Västergötland. $\frac{1}{2}$.

15. Groft lerkärl, ovanligt lågt, funnet i samma graf som fig. 14. $\frac{1}{2}$.

från samma tid äro många träkärl af olika slag funna; äfven sådana brännliga trä saker som slevvar och dylikt hafva der blifvit bevarade ända till våra dagar (fig. 16 och 17).

16.

17.

16, 17. Träslevvar från stenåldern, funna vid Robenhausen i Schweiz.

Lerkärlen från stenåldern hafva ett särskildt värde för oss därför, vi på dem finna nästan de enda till vår tid bevarade profven på de ur stenåldern i Norden vanliga siraterna.

Dessa voro, såsom de här afbildade kärlen visa, mycket enkla och stodo endast af rätta linier, zigzaglinier, trianglar fyllda med parallela strökar och dylikt. Några försök att afbildade växter, djur eller människor spåras

drig å våra stenålderskärl; ett förhållande som torde förtjena uppmärksamhet därför, att detsamma, såsom vi i det följande få se, äfven gäller om nästan alla fornsaker från vår bronsålder, i synnerhet om dem, som äro af inhemskt ursprung.

Å andra fornsaker från den nordiska stenåldern ses dock några få afbildningar af djur. De enda man nu känner från Sverige finnas å en i en skånsk torfmosse funnen hornyxa af samma slag som fig. 63 här nedan. Af de två på denna yxa afbildade djuren, båda troligen hörande till hjortsläktet, är det ena i originalens storlek återgifvet här bredvid (fig. 18).

Några afbildningar af människor eller växter känner man emellertid icke från stenåldern i Norden.

Från vestra Europas äldre stenålder har man deremot många afbildningar af både människor och djur, de flesta utförda på föremål af ben, dels fint inristade såsom fig. 18, dels skurna i relief eller fristående. Dessa äldsta nu kända prof af mensklig konst vitna ej sällan om en oväntad skicklighet.

18. Djurbild å en i Skåne funnen hornyxa. $\frac{1}{4}$.

Kläder. — Prydnader.

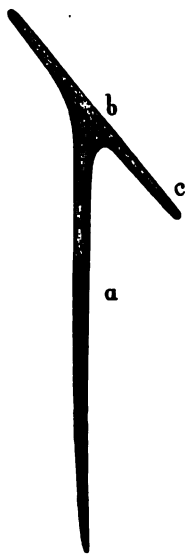
Af **kläder** har man ännu icke träffat några lemningar i fynden från vår stenålder. De voro utan tvifvel nästan uteslutande af skinn och läder; under periodens sista del har man dock troligen lärt sig att använda fårens ull till grofva väfnader. I Schweiz odlades linet visserligen redan under stenåldern, och i lemningarna efter en påbyggnad från denna tid är en bit ganska fint linne anträffad. Men här i Norden har man icke funnit någon antydning om, att linet eller linnet varit känt redan under denna period; och det synes vara så mycket sannolikare, att så icke varit fallet, som man ej heller under bronsåldern hos oss funnit något spår af linne förr än i en graf från periodens sista del.

I mellersta Europa är en mängd sländtrissor från stenåldern funnen, hvilka visa, att konsten att spinna med slända redan då var känd der. Om sländans bruk äfven i vårt land gått lika långt upp i tiden, skulle vi med skäl kunnat vänta, att i våra stenåldersfynd påträffa några sländtrissor, helst dessa pläga vara af sten eller bränd lera och således kunnat bibehålla sig. Några sådana fynd äro emellertid hvarken kända i Sverige eller i Danmark,

hvilket förhållande dock ej kan anföras såsom ett afgörande bevis för detta spinnredskap varit okänt här, helst sländor med trissor af trä i vår tid användts, t. ex. i Dalarna. Äfven om sländans bruk icke ännu har sprida sig hit, följer dock ej deraf, att konsten att spinna varit helt och hållet okänd här; från vår bronsålder har man icke heller ännu funnit någon sländtrissa, och dock voro ylletyg, utan tvifvel väfda af här i Norden spunnna bevisligen i bruk då. Det finnes nämligen ett spinnredskap ännu enklare än sländan, hvilket lika som denna ännu är i bruk i vissa aflägsna delar af landet; det är »kroken», gjord af första, bästa trädgren. Fig. 20 visar en sådan.

19. Flintskrapa. Bohuslän. $\frac{1}{2}$.

20. Modern spinnkrok af trä. Sverige. $\frac{1}{4}$.

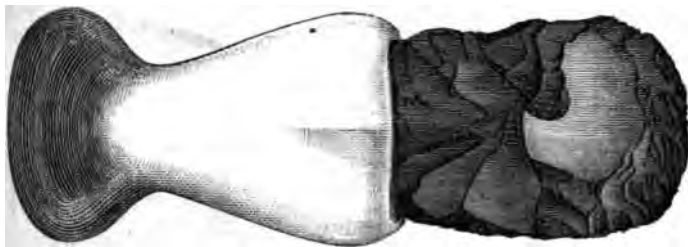
21. Undersidan af sländan från fig. 19.

spinnkrok. Den långa grenen *a* hålles i högra handen, under det att venstra bereder ullen (eller linet eller nöthåret), hvilken fästes vid *c*; genom högra handens rörelse kringvrides kroken, och det färdigspunna garnet utloppar efter hand upp omkring *b*.

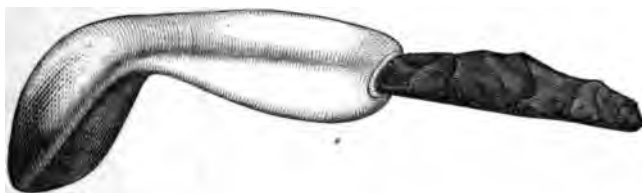
De till kläder, tält och dylikt afsedda skinnen rengjordes och bereddes genom skrapning med sådana flintverktyg som fig. 19. Dessa äro på undersidan flata och på öfversidan mer eller mindre kullriga, samt hafva en rundad, genom små hugg bildad egg. De flesta »skraporna» hafva dock såsom fig. 19 ett handtag af flinta i samma stycke som bladet, utan korta, ofta nästan runda och hafva sannolikt varit insatta i skaft af el eller ben på samma sätt som den fig. 22 afbildade eskimåiska skrapan, i skaft af fossilt elfenben.

Många af dessa flintskrapor, hvilka i stort antal förekomma i fynden från stenåldern både i Sverige och andra länder, hafva dock troligen äfven varit använda till andra ändamål, t. ex. i stället för hyfvel för att finskrapa träarbeten.

Skinnskläderna syddes troligen med trådar gjorda af senor, på samma sätt som eskimåer och lappar ännu bruka. En nyare författare¹ beskriver på följande sätt, huru sådan tråd tillverkas af renens senor i Lappland: »De senor, som finnas å renens framben till fotens böjmuskler, tillvaratagas alltid, och om de icke genast användas, förvaras de torkade, tills de behöfvas, för att deraf göra tråd. Motsvarande senor från bakbenen anses sämre och äro äfven gröfre; de begagnas till snören, men bearbetas, lika som de förstnämnda, för

22. Skrapa af sten med handtag af fossilt elfenben, begagnad af eskimåerne i Nordamerika.

23. Skrapan fig. 22, sedd från sidan.

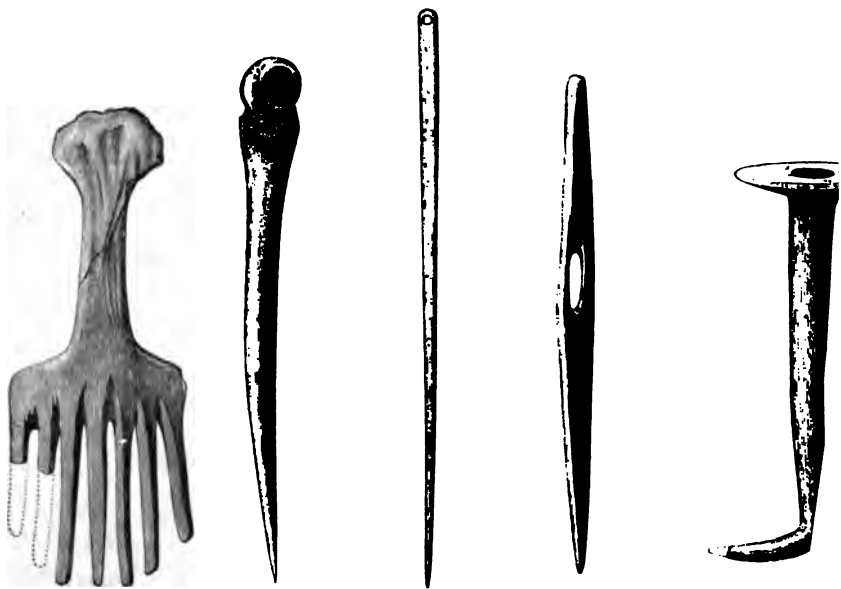
detta ändamål hufvudsakligen sålunda: torkade uppmjukas senorna med vatten, färska behandlas de direkt; först bultas de och upplossas derigenom; derefter sönderslitas de med tänderna i långa lockar, allt finare och finare; nu uppblötas de ytterligare på så sätt, att de uppvärmda ingnidas med märe eller något annat fett, så att de blifva så hala och smidiga som möjligt. Derefter tillspetsas hvarje tråd och drages successivt genom hål af olika storlek, borrarade för ändamålet i skifvor, ibland gjorda af metall, men vanligen af trä eller ben, eller af de handformiga framtaggarna å renens horn. Genom sådan dragning blir tråden slät och jemntjock samt, då han drages genom allt finare hål, ibland ytterligt fin. Två sådana trådar snos sedermera tillsammans med handen mot kinden eller låret, under det att de tid efter annan blötas med saliv. Man brukar icke alltid och öfver allt dessa

¹ G. von Düben, Om Lappland och lapparne (Stockholm, 1873), s. 131.

maskiner, utan blott tand och hand, hvarmed man hjälper sig fram, och ven tråden icke blir så jemn och vacker.»

I danska kökkenmöddingar har man funnit kamformiga redskap (fig. 24), hvilka troligen, lika som dylika hos eskimåerna, varit använda till att klyfva de senor, med hvilka man skulle sy.

I svenska grafvar från stenåldern hittas ej sällan benprylar (fig. 25), hvilka de flesta troligen varit använda till att vid sömnad i läder och borra hål för tråden. Deremot har man ännu icke hos oss funnit någånålar från denna tid. Troligen voro de dock icke helt och hållet oemmedan man i danska grafvar från denna tid någon gång, ehuru sällan, funnit sådana nålar af ben (fig. 27); de hafva ett stort aflångt öga vid n

24. Redskap af ben, funnet i en dansk kökkenmödding. $\frac{1}{3}$.

25. Benpryl. Vestergötland. $\frac{1}{2}$.

26. Synål af ben från den äldre stenåldern i Frankrike. $\frac{1}{4}$.

27. Synål af ben, funnen i en dansk gånggrift. $\frac{1}{4}$.

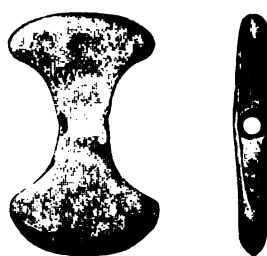
28. Bennål med borraradt hufvud. Götland.

I Frankrike och England begagnades emellertid redan under stenålder ganska fina synålar af ben med ett litet öga vid öfre änden såsom på de nu brukliga synålarna. Man har äfven i franska nämnda tid funnit flintspåner fint tillspetsade i ena ändan, hvilka troligen borrarat nålarnas ögon. Dylika, ehuru något gröfre benredskap, funnas i Grönland ännu i början af detta århundrade. Sir John R. (1819) om de grönländska kvinnorna, att de »sy med nålar af trädar af skålens senor; sömnarna äro så nätta, att de knapt n

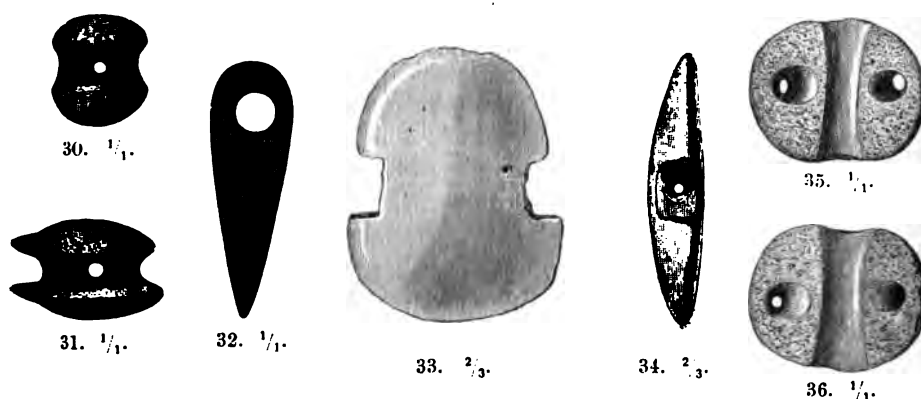
I Vestergötlands gånggrifter har man funnit några bennålar, platt, stundom mycket stort, genomborradt hufvud och böjd i mitten. Huru de varit använda, torde vara svårt att afgöra.

De förnämsta **prydnader** som under stenåldern stodo nordbon till buds voro perlor och andra arbeten af ben och bernsten (fig. 29—36). Hittills kända förhållanden gifva nämligen ingen anledning att förmoda, det guld det letat sig väg till Norden förr än ungefär samtidigt med bronsen; och perlor af glas, hvilka pläga vara så omtyckta af vilda och halfvilda folk, synas först vid jernålderns början hafva blifvit kända i Norden. Östersjöns kuster, äfven den skånska, erbjödo i stället nordborne riklig tillgång på bernsten, som hos södra Europas folk stod i så högt värde, att den med dryga kostnader hemtades från Norden.

Fig. 30—36 visa några af de under denna tid vanliga formerna af bernstensperlor, hvarvid det förtjenar anmärkas, att perlor af dessa former nästan aldrig blifvit anträffade i fynd från tiden efter stenålderns slut. I en gånggrift vid Falköping hittades för några år sedan en bernstensperla af samma form som de vanliga stenyxorna med skafthål (fig. 34).

29. Benperla, sedd framifrån och från sidan. Vestergötland. $\frac{1}{1}$.

30—36. Bernstensperlor, de flesta vittrade, funna i gånggrifter i Vestergötland. Fig. 35, 36 har gått sönder och båda halfvorna sedan blifvit ihopbundna med tillhjälp af de å figurerna synliga hålen.

I torfmossar har man flere gånger funnit stora samlingar af bernstensprydnader från stenåldern, hvilka tydligen blifvit med afsigt nedsänkta i vattnet, innan torfven bildats; stundom äro de förvarade i ett kärl af lera eller trä. Så hittades år 1837 vid Låsten, nära Randers i Jylland, på tre fots djup i en torfmosse icke mindre än 3 900 perlor och andra arbeten af bernsten, välgående tillsamman 20 svenska skålpund och nedlagda i ett träkärl. Af några bland de här funna bernstensstyckena har man lyckats, på ett åtminstone i hufvudsaken säkerligen riktigt sätt, att åter hopsätta ett stort smycke (fig. 37), hvilket mycket liknar några i England och Skotland funna hals-smycken af gagat.

I gånggrifter, äfven i det från bernstenskusterna ganska aflägsna Västgötland, hittas ofta bernstensperlor i stort antal. I en dylik graf hel Falköping fann man t. ex. år 1868 öfver 200 sådana perlor. Och i Karleby i samma trakt år 1872 undersökt gånggrift anträffades äfv

37. Smycke af bernsten, funnet vid Låsten i Jylland. $\frac{1}{8}$.

mängd perlor af samma ämne; bland dem den stora och vackra som bildad fig. 32. I de troligen till en något senare del af stenåldern hi

38. Hängprydnad af en genomborrad björntand. Västergötland. $\frac{2}{3}$.

grafvar, som äro kända under namn af hällkistor, ha deremot endast mycket sällan hittat bernstensperlor, ket synes vara så mycket mera anmärkningsvärdt, som af de med största omsorg undersökta grafvarna af det äro belägna i samma trakt som de på bernstensperlo gånggrifterna. Denna omständighet förtjenar vår uppmärksamhet äfven därför, att bernstensperlor äro mycket synta, ja knapt någonsin anträffas i svenska grafvar från bronsåldern. Då vi komma till denna period, torde tillfälle att syselsätta oss med detta för frågan om ber

handeln med södra Europa troligen icke oviktiga förhållanden. Såsom prydnader och ärorika minnen från jagten som amuletter, buros genomborrade tänder af björn och andra djur (fig. 38). Detta bruk återfinna vi måstades i Europa, både under stenåldern och i senare

• Fiske. — Jagt. — Vapen. — Verktyg.

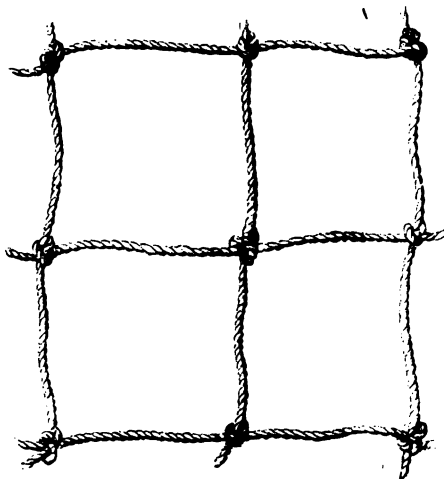
Om vi få döma efter förhållandena hos de flesta andra folk på samma bildningsgrad som nordborne under stenåldern, var väl arbetet deladt, att kvinnorna sörjde för allt som hörde till de i hemmet föreförbrukade, äfven de tyngsta, under det att männen tillbragte sin tid på fiske, jagt och krig. Af lätt insedda skäl hafva emellertid vida talrikare r

39. Pil - med två spetsar af ben, från Nordamerika. $\frac{1}{2}$.

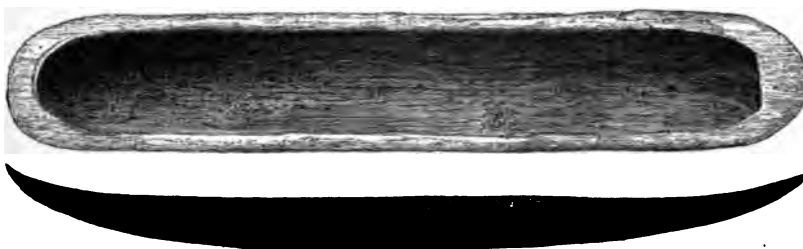
40. Metkrok af ben. Skåne. $\frac{1}{2}$.

41. Nät från stenåldern, funnet vid Robenhausen i Schweiz. $\frac{1}{2}$.

42. Ljuster af ben. Dal. $\frac{1}{2}$.

43. Båt från stenåldern, 3,60 meter (12 fot) lång, funnen vid Robenhausen i Schweiz.

af dessa människens syselsättningar än af de qvinliga arbetena bibehållas vår tid. Samlingarna innehålla också jagt- och stridsvapen i tusen

Äfven fiskedon äro flere gånger anträffade. Bland dem märkta metkrokar af ben, harpuner och ljuster. Metkrokarna (fig. 42) äro anmärkningsvärda därför, att de till formen nästan helt och hållet som ännu i våra dagar, årtusenden efter stenålderns slut, äro i bru-

punerna voro väl skedgen med spetsar af flintben. Sådana benspetsar (fig. 42), med flere bakåt riktade spetsar, hafva utan tvifvel på en längre eller kort parvis med hullingarna hvarandra, så som fig. 42 och begagnade som ett stridsvapen. Dylika benspetsar användas på pilar, hvarmed invandrade till Vancouvers-ön, vid nordvästspetsen af Nordamerika, s

Äfven not och nät användes utan tvifvel af fiskeriet under stenåldern, ehuru sådana fiskeredskap gerna behålla sig till våra dagar i ruinerna af en till hörande påbyggnad i Seman emellertid funnit bevarade stycken af nä

Att stenålderns nöd för fiske och sjöfärder hade fartyg, är naturligt o bland annat af de i kjödingarna funna ben fiskar, som endast kunna utgå till hafvet på djupt viddt vi känna, har man ännu icke i Sverige fun

44. Spjutspets af flinta.
Bohuslän. $\frac{1}{2}$.

45. Spjut med stenspets
från Grönland. $\frac{1}{1}$.

farkost, som med säkerhet kan hänföras till denna tid, ehuru de i och mossar ofta påträffade, af en urhålkad trädstam, vanligen af båtar med skäl kunna anses fullkomligt likna den äldsta tidens fartyg kan dock icke i hvarje särskildt fall bestämmas, då sådana skepp begagnats långt efter stenålderns slut, i vissa mera aflägsna nejder våra dagar. Bland lemningarna efter schweiziska påbyggnader, båd hör till stenåldern och de från bronsåldern, har man emellertid fu

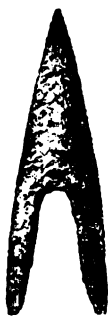
sådana kanoter, af hvilka en, som med säkerhet kan hänföras till förstnämnda period, är afbildad här (fig. 43). Ännu i början af detta århundrade lär man på alla sjöar i Schweiz hafva kunnat se sådana båtar i bruk.

De dels för jagten dels för kriget afsedda vapen, som begagnades under stenåldern och som åtminstone delvis bevarats till vår tid, voro: dolkar, spjut och lansar, bågar och pilar samt yxor och stridshammare, hvartill vi sannolikt äfven böra lägga klubbor och slungor. Skölden var troligen det enda försvarsvapnet. Af de tre sist nämnda slagen hafva dock ännu icke några lemningar blifvit funna i Sverige, ehuru erfarenheten från andra länders stenåldersfolk sätter det utom allt tvifvel, att de icke varit okända här.

Af de öfriga vapnen hafva vi med få undantag naturligtvis endast de delar i behåll som varit af sten, det vill säga de spetsar med hvilka spjuten och pilarna varit skodda, dolkarnas klingor samt yxornas blad och hammarna. Endast de dolkar, hvilka såsom fig. 51 haft hela skaftet af flinta, äro fullständigt bevarade.

Man känner redan från Sverige mer än 9000 spjutspetsar och dolkar af flinta,

och af de små, ofta endast med svårighet i jorden igenkänliga pilspetsarna äro redan mellan två och tre tusen tillvaratagna hos oss. Prof på dessa vapen ses fig. 44—53. Spjutspetsarna af flinta hafva någon gång ända till 36—40 centimeters (1,2 eller 1,3 fots) längd, ehuru de äro mycket tunna; praktstycken i afseende på hvilka vi förvånas lika mycket öfver, huru det

46. Pilspets af flinta, tunn. Skåne. $\frac{1}{4}$.

47. Trekantig pilspets af flinta. Skåne. $\frac{2}{3}$.

48. Pilspets af ben med två rader insatta flintskärfvor. Skåne. $\frac{1}{2}$.

49. Modern pil med flintspets. $\frac{1}{4}$.

50. Flintdolk med träskafte, funnen i Egypten. $\frac{1}{4}$.

varit möjligt att åstadkomma dem af ett så skört ämne som flinta, som de öfver att de kunnat oskadade bevaras till vår tid.

Huru spjut- och pilspetsarna troligen varit fästa vid skaften, ses af från stenåldersfolk i nyare tid härstammande vapen af samma slag med spe

sar af sten, hvilka äro afbildade fig. 45 och 49.

Man har några gånger hittat i Norden funnen af människ och djur, som tydligen blifvit dödade eller sårade med pilar eller andra dylika vapen af flinta. Hittades i en grift vid Borrel på Själland en människohufva skål, i hvars ögonhåla en liten pilspets af flinta satt fast. Och i dansk torfmoss har man funnit underkäken af en kronhjort, som blifvit träffad af en flintpil, hvilken genom stens häftiga sprungit sönder så att många små skärfvor deraf inträngt i benmassan, ehuru sår sedan blifvit läk

I en annan to

mosse hittades skelettet af en kronhind, i hvilkens ena refben en af benmassan sedan öfvervuxen flintskärfva inträngt.

Jemte pilspetsar af flinta användes säkerligen under stenåldern liksom långt derefter äfven sådana af ben. I svenska torfinossar finner man äf

51. Flintdolk. Småland. $\frac{2}{3}$.

52. Utnött flintdolk. Skåne. $\frac{2}{3}$.

53. Ändan af skaftet å dolken fig. 52.

ej sällan ett slags pilspetsar af ben, hvilka utmed båda kanterna äro försedda med en djup fåra, hvari tunna, skarpa flintskärfvor äro fästa med ett mörkbrunt hartslikt ämne (fig. 48). Lemningar af samma slags harts ses ofta vid bakre ändan af benet, som dermed varit fäst vid pilskaftet. Det är dock orisst, om dessa pilspetsar förskrifva sig från stenåldern eller från bronsåldern.

Bågarna voro utan tvifvel gjorda endast af ett stycke böjdt spänstigt trä, utan stock, således liknande de »långbågar», som varit i bruk här i Norden under brons- och järnåldern, samt hos senare tidens stenåldersfolk. I lemningarna efter en till stenåldern hörande påbyggnad i Schweiz har man funnit sådana bågar af idegran.

Flintdolkarnas blad äro alldeles lika de vanliga spjutbladen; då skaftet har varit af trä (jfr fig. 50), är det därför ofta omöjligt att se, om man har för sig ett dolkblad eller en spjutspets. De svenska dolkarna hafva dock ofta tydliga skaft af flinta, hvilka ej sällan äro utarbetade med synnerlig finhet och utmed kanterna prydda med en rad små, regelbundna hugg (fig. 51). Någon gång är eggen fint sågtandad. Då eggen på något ställe blef skadad, t. ex. genom en stöt mot något hårdt föremål, måste den knackas om; och för att undvika snedhet, var det nödvändigt att omarbete äfven den andra eggen. Härigenom förminskades småningom dolkens bredd, och man finner ej sällan flintdolkar, af hvilkas blad endast en spets återstår, under det att det med stor omsorg utarbetade skaftet bibehållit sitt ursprungliga utseende (fig. 52).

Sådana stenyxor som fig. 54 hafva tydligen icke varit ämnade till verktyg, utan till vapen, såsom vi se af deras prydliga form och det myckna på dem nedlagda arbetet. Detsamma torde äfven gälla om yxor af samma slag som fig. 55—57. Om de flesta andra stenyxor kan man deremot icke afgöra, om de varit gjorda för det ena eller andra ändamålet. De stora, tunga flintyxor af mer än 45 centimeters (15 tum) längd, som några gånger blifvit funna i Sverige, synas vara nästan lika litet lämpliga till vapen som till verktyg. Detsamma gäller också om de största stenyxorna af trapp. En sådan, funnen i Qville socken, Bohuslän, är afbildad fig. 58; den håller 35 centimeter (11,8 tum) i längd och väger öfver sex och ett halft skålpund. Vanligen äro dock yxorna både af flinta och andra stenslag betydligt mindre (fig. 60—62, 64—66).

54. Stenyxa med skafthål.
Södermanland. $\frac{1}{2}$.

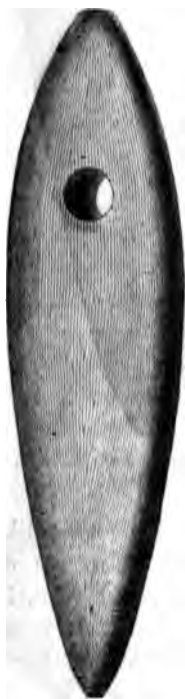
55. Stenyxa med skafthål.
Småland. $\frac{1}{2}$.

56. Stenyxa med skafthål.
Södermanland. $\frac{1}{3}$.

57. Stenyxa med skafthål.
Skåne. $\frac{1}{2}$.

58. Stenyxa med skafthål.
Bohuslän. $\frac{1}{4}$.

59. Stenyxa med skafthål, af ovanlig form,
prydd med inristade zigzagsirater.
Bohuslän. $\frac{1}{3}$.

60. Trind yxa af trapp,
utan hål. Bohuslän. $\frac{1}{3}$.

61. Risdig yxa af trapp.
Ål. Bohuslän. $\frac{2}{3}$.

62. Yxa af trapp, med ränn-
formig fördjupning för skaftet.
Bohuslän. $\frac{2}{3}$.

63. Yxa af horn med
skafthål. Skåne. $\frac{1}{3}$.

64. Slipad flintyxa.
Skåne. $\frac{1}{3}$.

65. Slipad flintyxa.
Skåne. $\frac{1}{2}$.

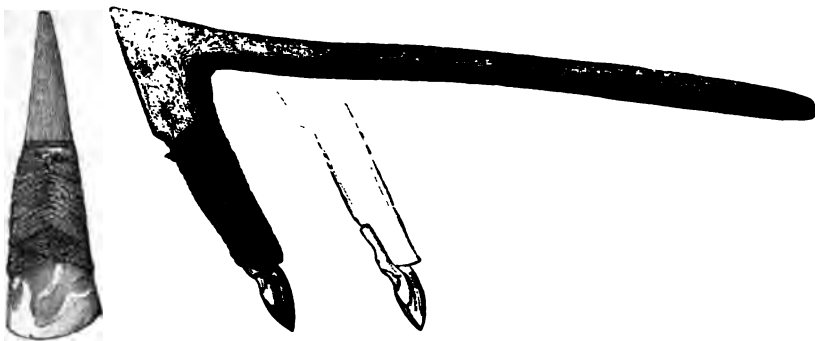
66. Oslipad flintyxa. Skåne. $\frac{1}{2}$.

67. Stenyxa med träskäft, funnen i en torfmosse vid Solway i Cumberland, England.

68. Stenyxa, troligen från Nya Caledonien, öster om Australien. Endast eggen är af sten: öfre delen af »bladet» och skäftet af trä. ' 6.

69. Yva af musselskal med träskäft, från en af Pelewöarna, i Stilla hafvet. ' 6.

Många stenyxor hafva borrhade hål, i hvilka skaften varit instuckna på samma sätt som i de nu brukliga yxorna. I flintan kunde man dock icke borra sådana hål¹, hvarför flintyxorna liksom en mängd yxor af andra stenslag skaftades på det sätt, att yxan fästes i ett klufvet eller genomborrhadt skaft. Fig. 67 visar en sådan stenyxa med ännu bevaradt träskaft, funnen i en torfmosse i England, och fig. 70 en flintyxa af samma form, funnen i en torfmosse vid Borgeby nära Lund i Skåne, hvilken yxa tydligen varit skaftad på samma sätt som fig. 67. Rundt omkring denna yxa, hvars yta för öfrigt är grå, ses nämligen något ofvan midten ett ljusare band af 3,6 centimeters (1,2 tum) bredd, hvilket uppkommit derigenom, att skaftet bibehållit sig i mossen så länge, att yxan på ömse sidor derom hunnit få en annan färg än den del som var betäckt af skaftet. Bandets sneda riktning visar, att yxan bildat nästan alldeles samma vinkel mot skaftet som den fig. 67 afbildade yxan.

Stundom äro yxorna af trapp omgifna af en rännformig fördjupning, i hvilken skaftet hvilat (fig. 62). Sådana yxor äro dock mera sällsynta i Sverige än i vissa andra länder, t. ex. Amerika.

Några af stenyxorna hafva troligen varit skaftade som »tväryxor», det vill säga de hafva varit fästa i skaftet på det sätt, att eggen bildat en rät vinkel mot det vanligen knäböjda skaftet. En dylik yxa från en af Stilla havets öar ses fig. 69. Å denna stöddes bladet, som är gjordt af ett stort och hårdt musselskal, med öfre hälften af ena bredsidan och med öfverkanten mot en rätvinklig inskärning i skaftets ända. Denna anordning, som ofta användts af senare tidens vildar och som troligen icke var okänd för stenålderns nordbor, hindrade yxan att vid hugget tränga in i skaftet.

Utom yxor af sten begagnades här i Norden under stenåldern äfven yxor af ben och horn. En sådan, funnen i en torfmosse i Skåne, är afbildad fig. 63.

Vi hafva redan nämt, att en dylik, äfven i en skånsk torfmosse funnen hornyxa är prydd med fint inristade djurbilder (fig. 18 å sidan 23).

70. Flintyxa med märke efter skaftet. Skåne. 13.

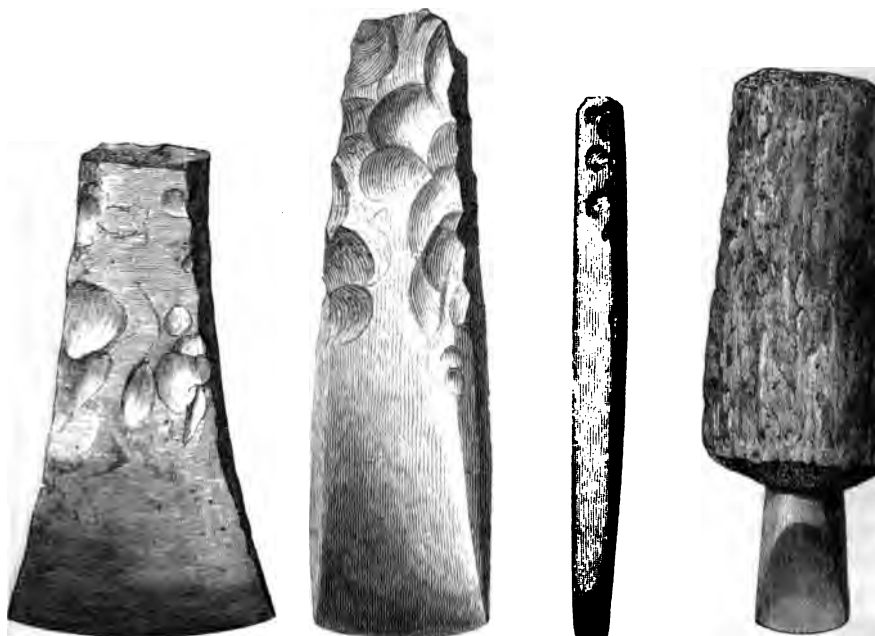
För utförande af arbeten i trä hade stenålderns svenskar äfven andra verktyg än stenyxor. De hade mejslar, knifvar, borrar och sågar. Af de förnämnda äro många af trapp eller dylika stenslag; de flesta äro dock, liksom alla knifvarna, borrarerna och sågarna, af flinta.

Många mejslar hafva rät egg (fig. 71); andra, som användes för att urhåla trä, hafva sådan svängd, ofta ganska djupt urgröpt egg som fig. 72.

¹ Någon enda gång har man emellertid funnit flintyxor med ett af naturen danadt hål, i hvilket då troligen skaftet varit fäst.

De flesta mejslarna från denna tid äro mycket större och bredare än de brukliga; många finnas dock, som både till storlek och form nära likna vanliga huggjern (fig. 73). Att stenmejslarna varit skaftade på samma som de sistnämnda, ses bland annat af de mejslar med ännu bevarade sl som man hittat i schweiziska påbyggnader (fig. 74).

Täljknifvarna voro vanligen mycket enkla, såsom fig. 78, ofta eggade; stundom finner man dock större sådana knifvar med en egg och tj omsorgsfullt knackad, mot spetsen böjd rygg (fig. 75). Då knifven är väl g och oskadad, är eggen ganska skarp; den är icke åstadkommen genom slipn

71. Bred rätmejsel af flinta, slipad. Skåne. $\frac{2}{3}$.

72. Bred hålmejsel af flinta, slipad. Skåne. $\frac{1}{2}$.

73. Smal rätmejsel af flinta, slipad. Skåne. $\frac{1}{2}$.

74. Stenmejsel med skaft af horn, funnen vid M i Schweiz. $\frac{2}{3}$.

utan endast genom den mycket spetsiga vinkel, som sidorna bilda mot h andra. Genom försök öfvertygar man sig lätt om, att sådana flintor verkli kunna begagnas som knifvar. I Mejico användes ännu på 1500-talet, e den spanska eröfringen, dylika knifvar af obsidian till rakknifvar.

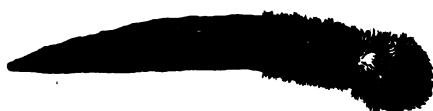
Fig. 76 visar en eneggad stenknif med tjock rygg från Australien, k hvilkens bakre ända ett stycke skinn med påsittande hår är fastbundet, h igenom ett slags skaft bildas, som man kan hålla i utan att skada han Troligen hafva många af de svenska flintknifvarna varit på samma sätt lindade med skinn eller insatta i skaft af trä.

Till borrar användes smala, spetsiga flintskärfvor, och den nötta spe å flere sådana vitnar ännu i dag om det sätt, hvarpå de för årtusenden se begagnats. De i stenålderns grafvar funna bernstensperlorna och beunnå

36) visa, huru fina och väl borrade hål man kan åstadkomma utan r, och den franske fornforskaren Lartet har verkligen borrar ett hål i bennål med en flintbör, funnen i en fransk grotta jemte minnen äldre stenåldern. Äfven engelsmannen Evans berättar, att han både i trä och i sten borrar alldes runda och släta hål endast med flintskärf. Hålet fuktas med litet vatten, säger han, blir man öfverraskad af

76. Stenknif, baktill omlindad med skinn, från Australien. $\frac{1}{2}$.

77. Ryggen af knifven fig. 76.

af flinta, genom- Skåne. $\frac{1}{2}$.

78. Knif af flinta, tveeggad (se genomskärningen). Skåne. $\frac{2}{3}$.

huru lätt arbetet går, och huru litet flintans egg lider, sedan blottaste del blifvit afnött».

erige har man funnit en stor mängd flintsågar — mellan två och äro redan kända — af samma slag som fig. 79; sågtänderna äro alltid lika tydliga som å den här afbildade. Eggen har ej sällan en yta, åstadkommen genom nötning mot det sågade träet; äfven utmotsatta, vanligen starkt utåtböjda kanten plägar en glänsande rand g, uppkommen genom verktygets nötning mot skaftet.

na stenverktyg förefalla väl oss mycket dåliga, och mången timmer- snickare torde vara redo till den förklaringen, att man med slika

verktyg ej kan slöjda. Man får dock icke vara allt för rask i fällandet af et sådant omdöme. Om vi, som äro vana vid de ypperliga verktygen af bessemer stål, icke kunna arbeta i trä med en flintknif eller en stenylxa, så följer e deraf, att detsamma skall gälla om män, som aldrig sett en jernylxa, utan fö hvilkas ögon en flintylxa är ett ypperligt verktyg, och hvilka från sin barn dom vant sig vid att begagna denna.

Säkerligen betrakta äfven de nu lefvande invånarne på Tahiti stenylxor såsom alldeles odugliga verktyg, och dock är det knapt hundra år sedan så dana yxor der voro i allmänt bruk och de enda som funnos.

Eggen på en väl slipad flintylxa torde nästan kunna, så länge hon ä ny och oskadad, täfla i skärpa med den på våra vanliga arbetsylxor. Flintylxans egg är likväl underlägsen derigenom, att den lättare blir slö och lättare springer sönder. För att förminska olägenheten häraf hafva väl norborne under stenåldern användt samma hjälpmedel som indianerne i Nor-

79. Säg af flinta. Bohuslän. $\frac{1}{2}$.

amerika på den tid de begagnade stenylxor. De brukade nämligen först genor pålagda glöd kola den del af trädet, som skulle huggas bort.

Då man med skäl kan antaga, att de i jorden hos oss funna stenylxor i allmänhet varit använda till samma ändamål som de yxor senare tiders stenåldersfolk begagnat, kan det för oss vara upplysande att se följande redogörelse för det bruk, som invånarne på Nya Zeeland göra, eller gjort, af sina stenylxor¹. »Med dem fällas träd och urhållas kanoter; med dem tillhugga de stolparna för hyddorna och skaffa sig bränsle; med dem gräfva de upp rötter och döda djur till föda; med dem skrapa de köttet från benen på de djur som ätas; och med dem utföras många andra i det dagliga lifvet förekommande arbeten. Men i krigstider begagnas de äfven såsom vapen.» Låtom oss tillägga, att de åtminstone i vissa europeiska länder, t. ex. Schweiz, der något åkerbruk redan under stenåldern idkades, utan tvifvel äfven användes såsom åkerbruksredskap; samt att de begagnats som hackor vid de äldsta grufarbeten i Europa, i de engelska flintgrufvorna.

Att man med yxor och andra verktyg af sten verkligen kan bearbeta trä och äfven hårdare ämnen, såsom ben och horn, bevisas emellertid icke blott af erfarenheten från senare tiders stenåldersfolk; äfven från Europas stenålder hafva många prof på de med sådana verktyg utförda arbetena bibehållit sig, i trots af de årtusenden, som sedan denna tid förflutit. Ruinerna

¹ Evans, Ancient stone implements ... of Great Britain (London, 1872), s. 153.

efter de schweiziska pålbyggnaderna äro de mest storartade bland dessa prof. Der har man funnit nedtill tillspetsade pålar i hundratusental och dessutom en stor mängd olikartade arbeten af trä och horn, såsom båtar, klubbor, bågar, skaft till yxor och mejslar, kärl, slevvar m. m. (fig. 43, 74, 16 och 17).

I Sverige har man visserligen ännu icke funnit arbeten af trä från stenåldern, men ett icke obetydligt antal ganska väl gjorda saker af ben, horn och bernsten visar, huru man med de i våra ögon simpla stenverktygen kan åstadkomma rätt goda arbeten. Såsom prof härpå kunna vi t. ex. anföra benålarna med små hål och stundom med stora tunna, skiffformiga hufvuden, prylarna, perlorna, harpunspetsarna, metkrokarna m. m. af ben, hornyxorna samt bernstensperlorna (fig. 25, 27—36, 40, 42, 48 och 63).

Tillverkningen af stensakerna.

Då man i senare tid började egna uppmärksamhet åt qvarlevorna från stenåldern, hade man länge svårt att föreställa sig, huru dessa flintdolkar, flintyxor och stenhammare åstadkommits. Sedan hvarje minne af denna tid och dessa saker för länge sedan hunnit dö ut, hade folktron skapat sig den föreställning om dem, att de icke voro gjorda af människohänder, utan »åskviggas» eller »torshammars», slungade af åskans gud mot trollens flyende skaror; en åsigt som i hufvudsaken lika, märkvärdigt nog, återfinnes i nästan alla delar af världen. På hvarje ställe, der åskan slår ned, borrar sig en sådan åskvigg in i jorden, för att efter viss tids förlopp åter visa sig på jordytan.

Om ock denna tro, hvilken ännu lefver mångenstädes i Norden, ej blef de lärdes, hade dock flere bland dem åsikter om stenverktygens tillkomst, som måste förefalla oss nästan lika förvånande. Mången, hvilken endast hemtade sin erfarenhet från de arbetare, som i senare tid med hammare af jern tillverkat bössflintor och eldstålsflintor, trodde t. ex., att flintan endast kunde med metall bearbetas, och att således de i jorden funna flintverktygen äro förfärdigade med tillhjälp af metallhammare, troligen bronshammare. Förgäfvets frågade man, hvarför forntidens folk, om de känt metaller, användt dem endast till flintans bearbetande; det hade väl då varit vida mera ändamålsenligt att göra sjelfva vapnen och verktygen af metall.

Professor Nilsson ådagalade också redan för mer än tretio år sedan, att stenålderns flintverktyg måste vara förfärdigade med tillhjälp endast af andra stenar, och i sitt stora arbete om stenåldern afbildade och beskref han flere »knackstenar», på hvilka han uppvisade tydliga märken efter deras användande till detta ändamål. Hans uppmärksamhet hade riktats på dem, emedan han såsom yngling under sina jagtvandringar i Skåne mången gång sjelf med en sten, tagen på fältet, tillformat sina bössflintor.

Han skildrar på följande sätt, huru han härvid gick tillväga¹: »Då jag behöfde en bössflinta, faun jag lätt en flintsten af ett par knytnäfvars storlek och af ren (s. k. mogen) flinta. Derpå sökte jag upp en rullsten af passan storlek och af tät, hård granit eller qvartssandsten. Med denna klyfde jag genom enkla slag, på fri hand, mer eller mindre tunna, alltid skarpkantiga skärfvor från flintstenen; och sedan jag deribland såg en eller annan passan skärfva, tog jag den för mitt ändamål mest passande, gick till en större gransten, stödde derpå flintskärfvan, som jag fasthöll med venstra handen, och den högra hade jag tillhuggningsstenen, och med en utstående kant eller trubbig spets på denna kunde jag på kanterna tillknacka flintskärfvan till bössflinta och deråt gifva den erforderliga formen. Men ett nödvändigt villkor var, att den punkt af flintskärfvan, på hvilken knackningen skedde, låg stö på underlaget; eljest sprang flintskärfvan sönder».

Bekräftelser på professor Nilssons åsigt om sättet förstensakernas tillverkning hafva äfven erhållits genom berättelser af europeiska resande, så hos Nya världens stenåldersfolk haft tillfälle att se, huru dessa med en naturligt sten eller ett stenverktyg bearbetat flintan, eller de flintan liknande stenarter som i vissa trakter i dess ställe begagnats.

Så kom en engelsman för några år sedan till en indianstam i Californien hvilken ännu begagnade stenverktyg. Engelsmannen kände till de i Europa funna föremålen från stenåldern, men trodde, att de voro förfärdigade med delst verktyg af härdad koppar. Han träffade nu en af stammens »pilspetsmakare» och bad att få se prof på hans konst. Indianen satte sig ned, lade en slät sten i sitt knä och tog i den ena handen ett verktyg, en mejsel af agat i den andra ett stycke obsidian, hvilken sten för Amerikas äldsta invånare hade samma betydelse som flintan för Europas. Med ett slag af agaten klöf han obsidianstycket och med ett nytt slag mot den genom klyfningen uppkommande ytan afskilde han en spån af en fjerdedels tum tjocklek. Denna fattade han nu med tummen och pekfingret, höll henne mot stenstädet i knäet och gick med agaten hugg på hugg, som hvart och ett tog bort en liten skärfva. Småningom fick obsidianstycket en bestämd form. Efter något mer än en timme hade han fullbordat en pilspets, som var en god tum lång. Engelsmannen gaf honom då en sönderslagen butelj och bad honom göra en pilspets af glaset, hvilket mycket liknar obsidian. Två försök misslyckades, men tredje gången gjorde han verkligen en pilspets, och han ursäktade sig för de två olyckliga försöken dermed, att han aldrig förr bearbetat glas och således icke kunde känna dess natur. »Aldrig, säger berättaren, handterade jag bildhuggare sin mejsel med större säkerhet eller beräknade bättre kraft och verkan af hvarje slag, än denne indian gjorde. Bland indianerne är förfärdigandet af pilspetsar ett särskildt yrke, hvori få uppnå mästarskap. I ett ögonblick hade allt, som jag läst om härdande af koppar för tillverkning af flintyxor och dylikt, försvunnit inför den enklaste mekaniska process»².

¹ Nilsson, Skandinaviska nordens urinvånare. I. Stenåldern. 2:a uppl. (Stockholm, 1866), s. 171.

² Lartet och Christy, Reliquiæ aquitanicæ (London, 1865—1875), texten, s. 17.

Andra stenåldersfolk i senare tider hafva haft andra förfaringssätt vid tillverkningen af sina stensaker. Så t. ex. brukade infödingarne i norra Australien afskilja spånerna från den sten med hvilken de slog, icke från den som slaget träffade.

Ännu i dag bearbetas flintan i England för tillverkning af böss- och eldstålsflintor. Nu begagnar man hammare af jern, men erfarenheten har, såsom vi sett, visat, att man härvid äfven kan med framgång använda en vanlig, af böljorna afrundad och slätslipad kiselsten. Man har också både hos oss och i andra länder funnit sådana stenar, hvilka tydligen varit under stenåldern använda såsom knackstenar vid flintans bearbetande. För att bereda säkrare fäste för fingrarna gjorde man stundom runda skålförmiga fördjupningar i stenen (fig. 80). Äfven de af vilda folkslag i senare tider använda knackstenarna hafva någon gång dylika fördjupningar.

Vid bearbetandet af ett flintblock kunna antingen de afslagna spånerna eller den återstående midten vara hufvudsaken. Det förra är händelsen vid

80. Knacksten af granit.
Bohuslän. $\frac{1}{2}$.

81. Flintstycke med derifrån afslagna
och åter ditlagda spåner. $\frac{1}{2}$.

tillverkningen af sådana knifvar som fig. 75 och 78, af pilspetsar, skrapor m. m. (fig. 46, 47 och 19). Deremot är den qvarvarande hufvudmassan af flintblocket det viktigaste vid förfärdigandet af yxor, mejslar, spjutspetsar, dolkar och dylikt.

Fig. 81 visar ett flintstycke, från hvilket en mängd spåner blifvit på olika sidor afslagna, samt åtskilliga af spånerna som blifvit åter lagda på sina ursprungliga platser.

Dessa spåner kunde nu, såsom vi redan visat, utan vidare åtgärd användas som knifvar; men ofta gjordes af dem pilspetsar, skrapor och dylikt, hvarvid man antingen använde samma sten som vid spånernas afslagning eller också andra verktyg.

Genom försök har man nyligen öfvertygat sig om, att man kan med en vanlig gråsten knacka den runda eggen på flintskraporna. Äfven genom tryckning med ett ben- eller hornverktyg kan man afskilja små skärfvor ur kanten på en flintspån. Amiralen Sir Edward Belcher, hvilken sett india-

nerne i California göra pilspetsar af obsidian och eskimåerne i nordvestligast delen af Amerika göra pilspetsar af qvarts eller flinta, säger, att törfarings sättet på båda ställena var detsamma.

Det af eskimåerne härvid använda verktyget har vanligen ett handtag af fossilt elfenben, böjdt i ena ändan för att ligga bättre i handen och med en djup fåra i den andra ändan, hvari en bit renhorn, som visat sig vara hårdare än elfenbenet, är fastbunden med våta läderremmar eller våta senor hvilka sitta mycket fast, då de torka. Qvarts- eller flintspånen lägges öfver en skedbladformig fördjupning i ett trästycke, och genom tryck af renhornet spets mot spånens kant afskiljas små skärfvor än från den ena än från den

82. Slipsten af sandsten med en derpå lagd flinttyxa. Skåne. $\frac{1}{3}$.

83. Slipsten af sandsten med en derpå lagd flintmejsel. Skåne. $\frac{1}{3}$.

andra sidan, till dess man fått en pil- eller spjutspets färdig med två nästan sågtandade eggar.

Vid den arkeologiska kongressens möte i Norwich år 1868 gjorde de engelske fornforskaren Evans flintskrapor med ett stycke hjorthorn i form af en mejsel, som trycktes mot eggen af en flintspån.

I stället för att endast med handen trycka en hornspets mot stenen användes stundom ett slags mejsel af horn eller ben, hvars spetsiga ända sattes mot stenen, hvarefter man med en hammare slår på den andra ändan.

Det sätt hvarpå apache-indianerne i Mejico göra sina pilspetsar af flinta beskrifves af ett ögonvitne på följande sätt¹: »Liksom de flesta stammarna vester om och bland Klippbergen göra de spetsarna på sina spjut och pilar af flinta eller obsidian; och liksom de andra stammarna bevara de som en djup hemlighet det sätt, hvarpå man härvid går tillväga. Hvarje stam har sin

¹ Stevens, Flint chips (London, 1870), s. 82.

verkstad, der dessa pilar göras och der endast vissa invigde kunna och få göra dem för hela stammens behof. Erratiska flintblock samlas — de föras stundom mycket långa vägar — och krossas i en mängd skärfvor med ett slags slägga, gjord af en rund sten fäst i ett handtag af en flätad vidja. Sedan man utvalt en lämplig skärfva, sätter en arbetare sig på marken och lägger skärfvan mot venstra handlofven, under det han med den högra handen håller en mejsel mot det ställe som skall huggas bort. En medhjelpare, som sitter midt emot honom, slår på mejselns öfre ända med en hammare af något mycket hårdt trä. På detta sätt bortslås små flisor än från den ena än från den andra sidan af flintan, till dess pilspetsen är färdig. Mejseln, som är omkring 18 centimeter (6 tum) lång med en rundad och två plana sidor, är gjord af spermacetihvalens tand, hvilka hvalar ofta stranda på Stilla hafvets kuster. Båda arbetarne sjunga, och hammaren faller i takt med sången, med ett skarpt och återstudsande slag, hvari indianerne förklara sjelfva hemligheten eller kraften af förfaringssättet ligga».

Hittills hafva vi hufvudsakligen fäst oss vid de olika sätt, hvarpå flintan kan bearbetas. Flintan var visserligen det bästa ämne till vapen och eggverktyg som stenålderns svenskar kände, men hon var, såsom vi veta, icke det enda. En stor mängd verktyg af andra stenslag, vanligen trapp, är också bevarad från denna tid, i synnerhet i sådana trakter, som icke hafva tillgång på flinta, såsom t. ex. mellersta och norra Sverige. Äfven trappen bearbetades med andra stenar, i det man genom slag gaf stenen ungefär den form som önskades och derefter fulländade arbetet dels genom hackning, dels genom slipning.

84. Stor slipsten af granit med tre rännformiga sliphauor. Gotland. 1/10.

Nästan alla knifvar, dolkar, spjut- och pilspetsar samt sägar och skrapor af flinta äro endast knackade och icke slipade. Någon gång finner man väl spår af slipning utmed midten af ett dolkblad eller en spjutspets, om någon ojemnhet der funnits, som icke lämpligen kunnat på annat sätt bortskaffas; men, så vidt man känner, är eggen å dessa vapen aldrig slipad.

De flesta flintyxorna och flintmejslarna samt nästan alla arbeten af andra stenslag än flinta äro deremot mer eller mindre slipade, och man har ännu i behåll ett stort antal härtill begagnade slipstenar. De längsgående repor, som ofta synas å de slipade yxorna och mejslarna, torde antyda, att sand och vatten användes, åtminstone vid slipningens början, för att underlätta bortnötningen af de största ojemnheterna.

De två vanligaste slagen af slipstenar från stenåldern ses fig. 82 och 83. Å de förra slipades de stora flintyxorna och dylika verktyg; de användes vid slipning af smalare mejslar, i synnerhet hålmejslar, såsom många konkava och konvexa slipytor visa. Derjemte har man funnit större slipstenar, hvilka icke äro glattslipade på hela den flata sidan, ut hvilka man endast ser några breda, djupa refflor med afrundad botte afrundade ändar (fig. 84); de hafva troligen varit använda till slipning sådana trinda stenyxor som fig. 60.

85. Yxa af trapp med ett från ena sidan påbörjadt skafthål, i hvars midt en tapp qvarsitter. Vermland.

De fig. 82 och 83 afbildade flintverktygen är serligen icke funna tillsammans med de slipstenar hvilka de nu ligga; men man har på några ställen i Sverige funnit sådana slipstenar tillhopa med yxor och mejslar af flinta¹.

Många yxor af trapp och liknande stenslag såsom vi sett, ett borradt hål för skaftet. Många länge oviss, huruvida det kunde vara möjligt att metallborr åstadkomma stenyxornas hål. Många gånger det vara omöjligt. Men sedan man flere gånger funnit yxor med skafthål i stenålderns grafvar, var det att stenålderns folk på något sätt förstått att göra dessa hål utan tillhjälp af metall, och under de senaste åren har man äfven genom försök öfvertygat sig om detta verkligen låter sig göra. En amerikansk skapman, professor Rau i Newyork, gjorde för några år sedan ett sådant försök. Ett stycke ovanligt diorit af omkring 3 centimeters (1 tum) tjocklek genomborrade han verkligen med en träkäpp samt san vatten. Käppen, som tryckte hårdt emot stenen, i en hastig, roterande rörelse, hvarigenom sandkorn pressades in i dess nedre ända och småningom bildade ett hål i stenen. Men härvid måste Rau utveckla ofantlig ihärdighet; ty genom två timmars arbete fördjupades hålet en centimeter mycket som motsvarar ett vanligt blyertsstreckes tjocklek. Borruingen började från stenens båda sidor. Först uppkom å hvardera sidan en grop, hvarefter den nedre del blef allt smalare; slutligen genombröts skiljeväggen, och hålet då ut som tvenne med spetsarna mot hvarandra ställda käglor. Fördjupningen blir naturligtvis smalare nedåt, därför att käppen småningom nötes, och dess ända blir kullrig.

Bland de i jorden hos oss funna stenyxorna finnas många med borrade hål, hvilka alldeles motsvara det af professor Rau borrade hålet på olika stadier af fulländning.

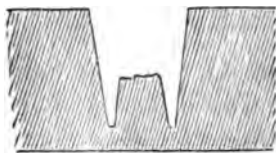
¹ Montelius, Sveriges forntid, text (Stockholm, 1874), s. 53.

Andra svenska stenyxor med ofullbordade skafthål visa sig emellertid vara borrade på ett annat sätt. I midten af hålet sitter en rund, upptill smalare tapp, såsom å fig. 85. Man har sagt, att dessa hål icke kunnat åstadkommas utan metalcyliinder. Men dels har en närmare undersökning visat, att den ringformiga gropen omkring tappen ofta är alldeles för bred för att tillåta någon tanke på en sådan metalcyliinder, dels har man genom försök öfvertygat sig om, att sådana hål lätt kunna åstadkommas utan användande af metall.

Professor Keller i Zürich, bekant genom sina utmärkta arbeten om påbyggnaderna i Schweiz, har för några år sedan borrarat hål i stenyxor endast med sand, vatten och ett rörben af djur eller med ett rör gjordt af horn eller trä. Först bildade sig på stenens yta en ringformig insänkning. Borren nöttes småningom, och ringen blef i följd deraf allt smalare nedåt, under det att upptill den sand, som låg omkring borren och bragtes i rörelse af denna, fortfarande nötte på väggarna af det redan bildade hålet, utvidgande detta och gifvande tapp i midten formen af en kägla. I borrhålets väggar visade sig, alldeles som på väggarna i de gamla stenyxornas skafthål, parallelt gående repor, hvilka tydligt syntes å den för öfrigt glatta ytan. Dessa repor åstadkommas af enstaka större sandkorn, den glatta ytan åter af de andra, småningom till ett fint pulver förvandlade kornen. Också andra forskare hafva med framgång gjort samma försök.

Äfven i detta fall är det naturligtvis egentligen sandkornen som åstadkomma hålet. Detta förfaringssätt, hvilket troligen är yngre än det först beskrifna, är mycket mindre tidsödande än detta, emedan man icke behöfver nöta bort hela stenmassan i det blifvande skafthålet, utan endast ringen omkring tappen, hvilken slås af eller utfaller.

Raus och Kellers försök visa, huru man kan med de enkla medel, som stodo stenålderns svenskar till buds, genomborra yxor äfven af mycket hårda stenslag. Det är väl sant, att lång tid och stort tålamod ofta torde hafva erfordrats för dessa arbeten. Men tiden hade väl ej samma värde i stenåldern som i våra dagar, och man har förvånande prof på det tålamod, de s. k. »vilda» folkslagen kunna utveckla vid dylika arbeten. Så berättas det t. ex., att indianerne i Nordamerika stundom använde hela sitt lif för att göra en tomahawk (stridsyxa) af sten, utan att ändå hinna få den alldeles färdig. Och det finnes små cylindrar af bergkristall, 10—20 centimeter (3,5—7 tum) långa och omkring 3 centimeter (1 tum) i diameter, hvilka infödingarne vid Rio negro i Sydamerika genomborrat med sand, vatten och en böjlig växtstjeln, som rullats mellan händerna mot stenen. Ett enda sådant hål fordrar flere års arbete, och för att genomborra de cylindrar som höfdingarne bära åtgå två mansåldrar.

86. Genomskärning af yxa
fig. 85.

Genom kännedom om de olika sätt, hvarpå flintan och andra dy stenar ännu i senaste tid bearbetats, och med tillhjälp af den mängd eller mindre fulländade arbeten man hos oss funnit från stenåldern, få således, ehuru flere tusen år sedan dess förflutit, en ganska liflig bild af sätt, hvarpå stenålderns svenskar förfärdigat de olika verktyg och vapen sten, hvilkas tillkomst länge syns så svårförklarlig.

Då man studerar ett lands kulturhistoria under en länge sedan förgen tid, är det af vikt att undersöka icke blott hurudana de minnen äro, denna tid lemnat efter sig, utan äfven om dessa minnen — eller en de dem — äro förfärdigade inom landet. Endast i senare fallet gifva de egilgen någon omedelbar upplysning om den grad af odling, som landets invåruppnått och om deras slöjdskicklighet.

Af så mycket större intresse är det då att finna, det vi måste så alster af inhemsk tillverkning betrakta nästan alla i Sverige funna fäsaker från stenåldern, och deribland äfven de om en så oväntadt högt udrifven konstskicklighet vitnande arbeten, som vi i det föregående omtal

En så stor inhemsk tillverkning möjliggjordes genom den rika tillg: på ypperlig flinta som finnes, i synnerhet i vissa delar af Skåne. De senårens undersökningar hafva dessutom visat, att äfven i Bleking, Bohus m. fl. landskap flinta funnits, om ej öfver allt lika god som den skånska.

Denna för stenålderns folk så dyrbara stenart, hvilken vanligen bilmer eller mindre runda, stundom ganska betydliga bollar i kritlagren, fekommer äfven i många andra länder, t. ex. i Danmark, England, BelgFrankrike m. fl. Under de sista åren har man i Belgien och England och med påträffat de under stenåldern för flintans upptagande bearbetgrufvorna med deras schakt och gångar grädda nere i jorden, ofta i betyoutsträckning. I Sverige och Danmark har man visserligen icke påträ några spår af sådana grufvor, men det är icke omöjligt, att dylika kunfinnas här, hvarför man med uppmärksamhet torde böra iakttaga hvarjetydan om sådana fynd.

Att tillverkning af stensaker, och en sådan tillverkning i stor sklegt rum i Sverige under stenåldern, bevisa talrika fynd af knackstenar, slstenar, påbörjade eller misslyckade verktyg samt af de vid flintans bearbande afskilda flintskärfvorna. Då de platser, der flintsaker i senare teförfärdigats, alltid äro betäckta med skärfvor, misslyckade arbeten och af från tillverkningen, så kunna vi ju också lätt inse, att om man på nåställe i Sverige finner en större mängd flintskärfvor, mer eller mindreknackade flintsaker m. m. från forntiden, en betydande tillverkning af flisaker en gång egt rum der.

Sådana fynd äro anträffade på mångfaldiga ställen i olika delar af ldet, framför allt i Skåne och angränsande landskap samt Bohuslän. .dessa fynd vanligen anträffas invid stranden af hafvet eller större sjöar beväl derpå, att under stenåldern hufvudsakligen endast de öppna och lätt t

gämliga kuststräckorna voro bebodda, samt att stenålderns folk måste tillbringa en stor del af sin tid vid kusten för fiskets skull.

Närmare upplysningar om beskaffenheten af de inhemska arbetena från denna tid få vi af de många halffärdiga saker som hos oss anträffats. Men äfven på en annan väg kunna vi erhålla kännedom derom. Emedan nästan alla de i Norden — d. v. s. Skandinavien och nordligaste delen af det nuvarande Tyskland — funna sakerna, både de af sten, ben, bernsten, bränd lera m. m., tillhöra typer, som här äro ytterst allmänna, men som i andra länder icke återfinnas fullkomligt lika, måste vi deraf draga den slutsatsen, att alla dessa saker äro förfärdigade här i Norden. Hvertill kommer, att man i de flesta fall kan se, att den flinta och de andra ämnen, hvaraf de här funna sakerna äro tillverkade, förskrifva sig från Skandinavien.

På detta sätt har man kunnat öfvertyga sig om, att icke blott de vanliga, jemförelsevis mindre väl utförda arbetena äro tillverkade här i Norden, utan att detsamma äfven gäller om de präktigaste, såsom t. ex. om de många flintdolkarna af samma slag som fig. 51; om de fina pilspetsarna, lika fig. 46, om de smakfulla stenhammarna, fig. 54, m. fl. arbeten.

Det sätt, hvarpå de svenska fornsakerna från den yngre stenåldern äro förfärdigade, visar, att Sveriges invånare redan före periodens slut hade höjt sig så mycket öfver de råa naturfolkens ståndpunkt, att de icke blott utförde sådana arbeten, som voro oundgängliga för livets nödtorftiga uppehälle, utan att de äfven nedlade en icke obetydlig möda för att få sina arbeten så prydliga som möjligt. Vi se ett bevis härför t. ex. deruti, att yxorna och mejslarna vanligen äro omsorgsfullt slipade icke endast vid eggen, utan öfver hela ytan. Och vackra prof på den skicklighet och smak, som stenålderns nordbor förstodo utveckla, lemna den fig. 51 afbildade präktiga flintdolken samt mangfaldiga andra dylika arbeten.

De skandinaviska folken hade således redan före stenålderns slut nått en icke ringa grad af teknisk färdighet, och en jemförelse mellan de nordiska arbetena och dem som i andra europeiska länder blifvit bevarade från stenåldern visar, att de nordiska folken i konstflit icke blott fullt kunde mäta sig med de andra stenåldersfolken, utan att de till och med kunna sägas hafva öfverträffat dem. Ingenstädes utom Norden torde man nämligen finna motstycken till våra finaste flintarbeten eller våra vackraste stenyxor, ingenstädes finner man så smakfulla former i förening med en sådan förmåga att beherska och behandla ämnet som här i Norden.

Härmed vilja vi emellertid naturligtvis icke säga, att de nordiska folken under den sista delen af sin stenålder i teknisk färdighet öfverträffade Europas alla öfriga samtida folk. Under den tid, då stenålderskulturen nådde sin högsta utveckling i vårt land, var nämligen stenåldern redan slut och bronzen i allmänt bruk i flere af Europas öfriga länder.

Orsaken till att stenålderskulturen här i Norden nådde en så ovanligt hög utveckling bör utan tvifvel i främsta rummet sökas just deri, att det dröjde längre innan kännedomen om metallernas bruk hann sprida sig till

vårt aflägsna land än till södra och mellersta Europa, och att således stenalderkulturen här hade bättre tid att nå sin högsta utveckling. En bidragande orsak af stor vikt var naturligtvis äfven, att här fanns så rik tillgång på god flinta, det ämne som för stenålderns folk var af ungefär samma betydelse som stålet för oss.

Under en tid, då metallerna ännu äro okända, plägar samfärdsel mellan olika länder och olika landsdelar vara ringa. Att någon samfärdsel fanns mellan de olika delarna af Skandinavien under denna tid, visas dock redan af den nästan fullständiga likhet i formen, som fornsakerna och gravarna från Norden, äfven från vidt skilda trakter, sins emellan äga. Så ha man t. ex. funnit stenyxor af samma, ganska utvecklade form som fig. 87

både i Jemtland, Ångermanland, Skåne och mellanliggande landskap; och flintdolkarna från Norge, norra och södra Sverige, Danmark och Mecklenburg äro hvarandra ofta så lika, att de skulle kunna förblandas.

Andra vittnesbörd om förbindelse mellan de olika delarna af Sverige hafva vi deruti, att man i de mellersta och norra landskapen funnit fornsaker af sådant flinta, som icke torde finnas på närmare håll än Skåne. Antingen äro sakerna färdiga förda från Skåne till de trakter der de nu hittas, eller också äro de förfärdigade der af flinta, som blifvit dithörd från Skåne.

Ett af de i detta afseende märkligaste svenska fynd man känner är det, som omkring år 1830 gjordes i Vesterbotten, vid Byske elfvå Bjurselets bys ägor Skellefte socken. Vid gräfning af en brunn ungefär tusen fot från elfven påträffades man här, å två fot djup i jorden, icke mindre än sjutio mejslar af flinta, hvilka stodo, med eggarna vända nedåt, i en krets omkring tre fots diameter. Af dessa mejslar förvaras nu 23 i statens historiska museum; alla äro de, lik

87. Bred hålmejsel af flinta, som den här fig. 87 afbildade, breda hålmejslar, men alldeles oslipad. Funnen vid Bjurselet i Vesterbotten. ²/₃.

samma ljusgrå färg, som torde höja det öfver hvarj tvifvel, att de äro förfärdigade af skånsk flinta. Det ställe der de hittade ligger dock på ett afstånd af mer än hundra svenska mil från Skåne.

Det anmärkningsvärdaste vid detta fynd är kanske, att man helt när det ställe der mejslarna anträffades hittat dels en mängd flintskärfror, del ett större flintstycke, från hvilket bitar i gammal tid äro afslagna, och som tydligen är att betrakta som ett råämne, hvaraf verktyg skulle förfärdigas. Detta flintstycke, som nyligen blifvit funnet, är af samma slags flinta som mejslarna.

Om förbindelser mellan Skåne och mellersta Sverige vitna äfven de många prydnader af bernsten, hvilka man anträffat i Västergötlands gånggrifter.

I Sverige har man visserligen ännu icke funnit några fornsaker från stenåldern, som kunna uppvisas vara hit införda från icke-skandinaviska länder. Men att Norden under denna tid dock ej var helt och hållet afstängd från hvarje förbindelse med andra länder visas icke blott, såsom vi redan nämt, deraf, att flere af de viktigaste husdjuren under stenålderns senare del infördes till Skandinavien. Det framgår äfven af den omisskänliga likhet som finnes, både i afseende på form och innehåll, mellan de till denna del af perioden hörande nordiska grafvarna samt de i länderna vester och söder härifrån.

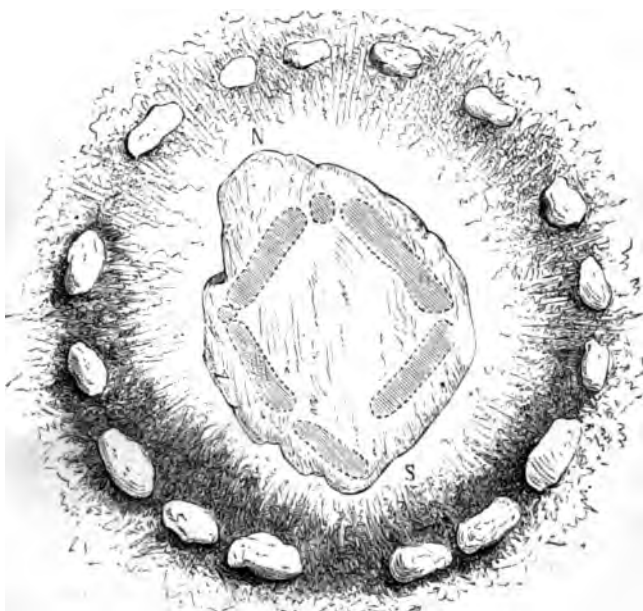
88. Stendös i Stala socken på ön Orust, Bohuslän.

Grafvar. — Begrafningssätt. — Offer.

Under det att man hvarken i Sverige eller Danmark för närvarande kan uppvisa en enda graf från den äldre delen af stenåldern — hvilket naturligtvis ej kan bero på något annat än vår ofullkomliga bekantskap med minnena från den tiden — känna vi ett stort antal grafvar i Sverige från periodens senare del.

De flesta af dessa grafvar kunna hänföras till fyra hufvudgrupper: stendösar, gånggrifter, fristående hällkistor och stenkistor täckta af en jordhög eller ett stenröse¹. Dessa fyra slag af grafvar torde allmänhet höra till fyra olika tidsafdelningar inom vår yngre stenålder, hvill följt efter hvarandra i den ordning de här uppräknats, så att stendösarna äro de äldsta hittills kända grafvar i Sverige, och de af en jordhög eller ett röstäckta stenkistorna höra till stenålderns allra sista del och öfvergångstiden till bronsåldern².

En **stendös** är en grafkammare, hvilkens väggar bildas af stora, tjocka på kant resta stenar, som räcka från golf till tak, och som på insidan äro

89. Plan af stendösen fig. 88.

släta, men på utsidan vanligen ojevn. Golfvet består af sand, småsten och kullersten. Taket bildas vanligen af ett, men ibland af flera, mycket stora stenblock, hvilka likasom de äro släta på insidan, men för öfrigt oregelbundna. Kammarens form är vanligen fyr- eller femsidig, oval eller nästan rund. Längden brukar vara 2,40—4,50 meter (8—15 fot), bredden 1,50—2,10 meter (5—7 fot) och höjden 0,90—1,65 meter (3—5,5 fot).

Många dösar, äfven sådana vid hvilka man ej ser någon antydning till gång, hafva på södra eller östra sidan af kammaren en större öppning; andra äro på alla sidor slutna.

De flesta stendösarna ligga i eller på en hög, som nästan alltid lemnar taket och i de flesta fall äfven väggstenarnas öfre del obetäckt. Högen, som

¹ Med stenröse, stenrör eller stenkummel betecknas en hög, bildad endast eller nästan uteslutande af sten, vanligen kullersten.

² Se författarens föredrag vid arkeologiska kongressen i Stockholm år 1874, »Sur les tombeaux et la topographie de la Suède pendant l'âge de la pierre», infördt i *Compte-rendu du congrès* ... de Stockholm, s. 152 o. f.; samt Sveriges forntid, texten, s. 139.

i Sverige vanligen är rund (fig. 89), någon gång aflång (fig. 92), omgifves kring foten ofta af stenar, stundom ganska stora. Då högen är aflång, ligger dösen vanligen närmare dess ena ända än den andra; någon gång finnas två dösar på en sådan hög.

Den stendös, som är afbildad fig. 88, ligger på Haga utmark i Stala socken, Bohuslän. Kammaren, omsluten af fem väggstenar, är nästan fyr-sidig; dess längd är vid golfvet 2,10 meter (7 fot), bredd och höjd nära 1,80 meter (6 fot).

Takstenens största längd är 3 meter (10 fot). Då man trycker hårdt på ett ställe (vid x i fig. 89) invid dess kant, kan man sätta den stora stenen i en vaggande, ehuru endast obetydlig rörelse, hvilket lär frambringa ett doft ljud. Ett dy-

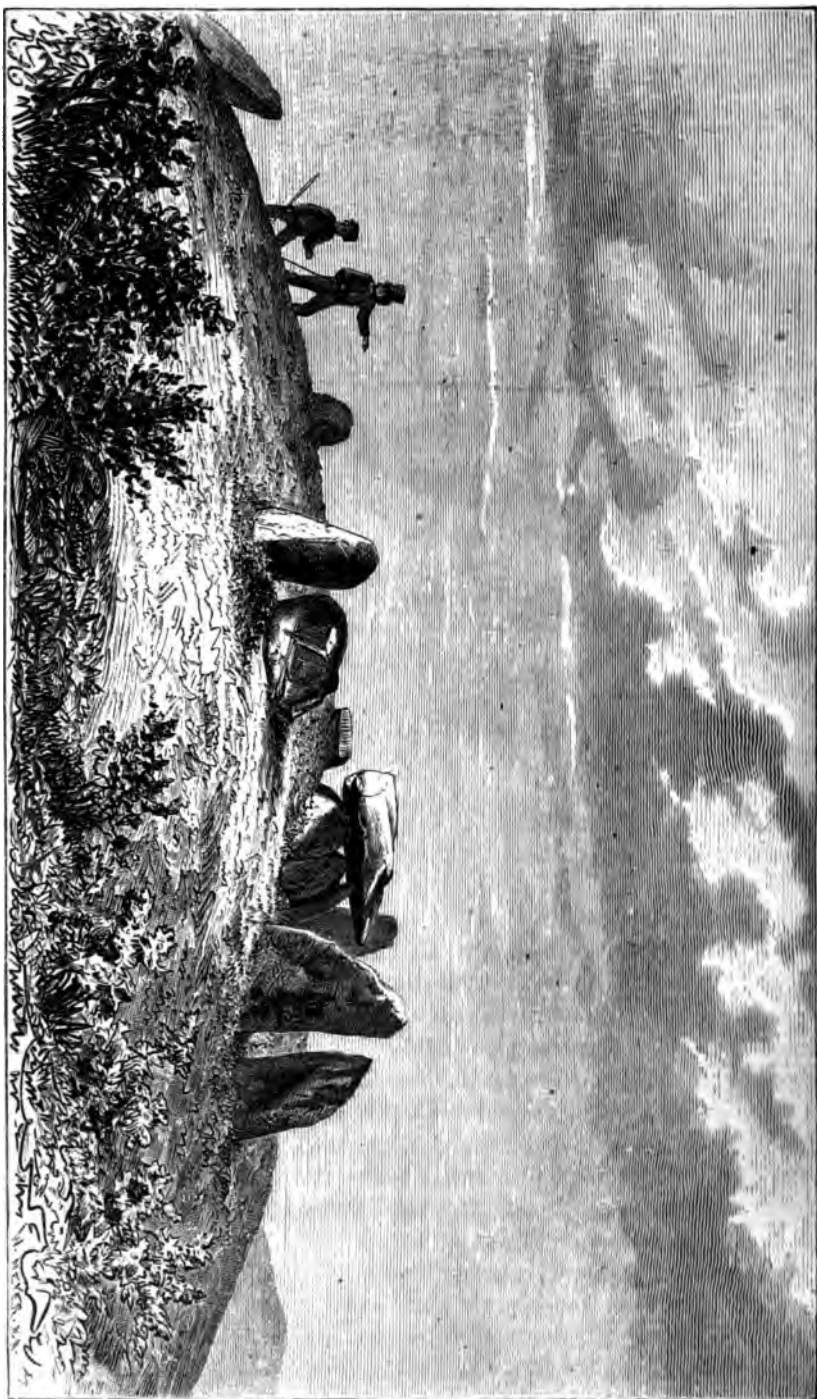
90. Stendös vid Massleberg i Skee socken, Vette härad, Bohuslän.

likt förhållande är äfven iakttaget vid andra stendösar både i Norden och i andra länder (fig. 91).

En **gånggrift** består af en grafkammare och en till denna ledande, lägre och smalare gång; det hela omslutes af en hög, hvars fot vanligen är omgifven med en krets af större eller mindre kullerstenar. Fig. 93—97 torde kunna gifva ett begrepp om dessa ofta storartade grafbyggnader.

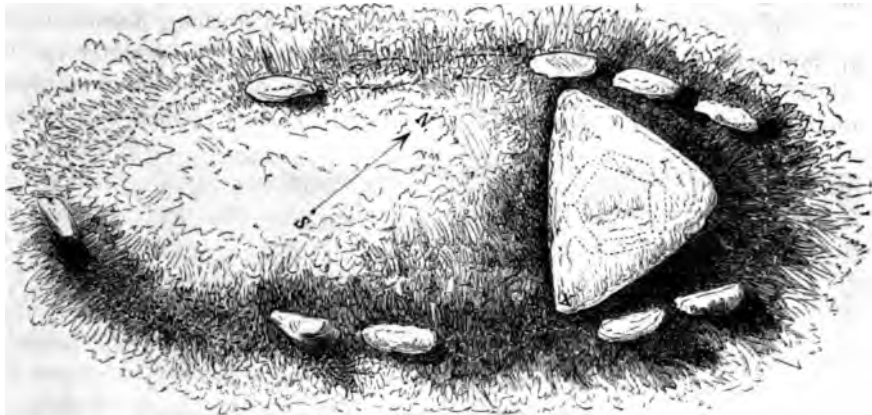
»Kammaren» i en gånggrift är antingen aflångt fyrsidig, oval eller, någon gång, nästan rund. Väggarna likna stendösarnas och bildas af stora, på kant stående hällar eller stenblock, hvilka på insidan äro plana och ganska jemna, ehuru aldrig släthuggna. Mellanrummen mellan dem pläga vara med stor omsorg utfyllda med stenflisor, småsten och dylikt; någon gång finner man till och med björknäfver mellan flisorna. Taket bildas af väldiga hällar eller stenblock, på den undre sidan släta, men på den öfre merendels ojemna och kullriga; äfven mellanrummen mellan dem bruka vara tätade på samma sätt som fogarna i väggarna. Golfvet är stundom belagdt med smärre, flata stenar; men ofta består det endast af jord.

På kammarens ena långvägg, vanligen den östra eller södra, finnes en större öppning, från hvilken en gång leder, bygd på samma sätt som kammaren, men lägre och smalare. Gången, åtminstone dess inre del, är täckt med stenblock, liknande kammarens takstenar, ehuru mindre. Vid gångens inre mynning och vid den yttre ändan af dess betäckta del finnes ej sällan

91. Stendös vid Vrångestad i Bottna socken, Bohuslän. — Tuhällen kan genom tryckning på ena hörnet (vid x å platen fig. 92) sättas i en gungande, men obetydlig rörelse, som förorsakar ett dött ljud.

ett slags dörrinfattning, bestående af en tröskelsten och två smala, något inskjutande dörrposter (fig. 97 A, C). I den år 1872 öppnade gånggrift vid Karleby kyrka nära Falköping, som ses fig. 95, påträffades innanför gån-

92. Plan af stendösen fig. 91.

93. Gånggrift vid Luttra i Vestergötland, undersökt år 1863.

gens yttre tröskel en flat, nästan rektangulär kalkstenshäll, hvilken hade samma bredd som »dörröppningen» och troligen tjänat som dörr, ehuru han nu låg kullfallen (fig. 97 B). Och gången till en år 1866 undersökt gång-

grift vid Enslev i Jylland var ännu vid den yttre ändan stängd med upprätt stående stenhäll. Äfven många andra gånggrifter hafva haft sådörrar af sten. Några hafva möjligen varit stängda med dörrar af trä, fallet varit i en för några år sedan i Sachsen upptäckt dylik graf.

De svenska gånggrifterna äro af mycket olika storlek. Kammarens är vanligen 3,60—7,15 meter (12—24 fot), dess bredd 1,50—3 meter (5—10 och höjd 1,20—1,80 meter (4—6 fot). Gången är ofta lika lång som kammaren, ej sällan längre; dess bredd är vanligen 0,60—1,20 meter (2—4 fot)

94. Gånggrift vid Lutra i Vestergötland (synes i bakgrunden å fig. 93).

många som ligga vid Karleby kyrka, nära Falköping. Kammaren, täckt af nio stora granitblock, håller 16,65 meter (56 fot) i längd med 2,40 meter (8 fots) bredd; gången är nära 12 meter (40 fot) lång.

Gånggrifterna i Sverige äro, liksom stendösarna, mycket sällan och hållet betäckta af den omgifvande högen. Åtminstone de öfre delarna af takstenarna, ofta äfven väggstenarnas öfverkanter, äro mer eller mindre synliga. I Danmark har man visserligen funnit flere gånggrifter, äfven stendösar, hvilka varit alldeles dolda i högar. I de flesta fall torde det iertid högens öfre del hafva tillkommit efter stenålderns slut, hvilket antas bland annat deraf, att man mycket ofta finner grafvar från bronsåldern i dessa högar.

De fristående **hällkistorna** bildas af flata, på kant resta stenhällar, äro städse fyrsidiga, ehuru långsidorna ej alltid äro fullkomligt parallella, igenom kistan blir smalare vid den ena ändan än vid den andra (fig.

höjd 0,90—1,20 meter (3—4 fots). Några gånggrifter i den af Ljudeköping, Vestergötlands närmsta stadsbygd dock betydligt större, närmast kammaren 9,50—12,50 fots). Den så kallade gånggriften i Sverige, och i hela Norden är en

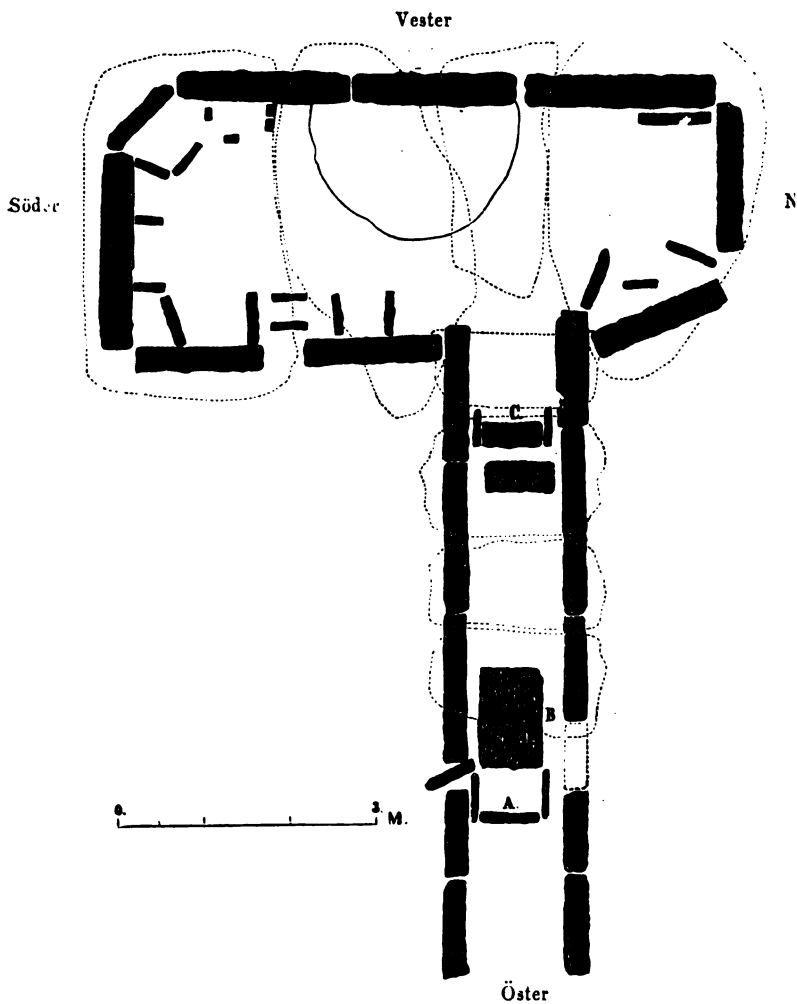
95. Gånggrift vid Karleby i Vestergötland, undersökt år 1872.

96. Gången till grafven fig. 95, sedd utifrån.

De flesta hafva troligen varit täckta med en eller flere stenhällar, dessa mångenstädes blifvit för länge sedan förstörda eller nedvältade fr platser; stundom finnas de dock ännu kvar (fig. 107).

Dessa hällkistor ligga nästan alltid i riktningen från norr till sö äro vanligen omgifna af en kulle af mer eller mindre stenblandad jor

97. Plan af gånggriften fig. 95 vid Karleby i Västergötland. A den yttre tröskel och dörrposterna; B dörren; C den inre tröskeln och dörrposterna.

som gånggrifterna höja de sig dock så mycket öfver kullens yta, att stone takhällarna, der de finnas kvar, och väggstenarnas öfverkar synliga.

Denna grafform har troligen uppstått derigenom, att man frå griften borttagit gången. Flere mellanformer finnas nämligen, hvil

huru gången småningom förändrades och förminskades, till dess den slutligen endast kan spåras i hällkistans öppna, vanligen afsmalnande södra ända.

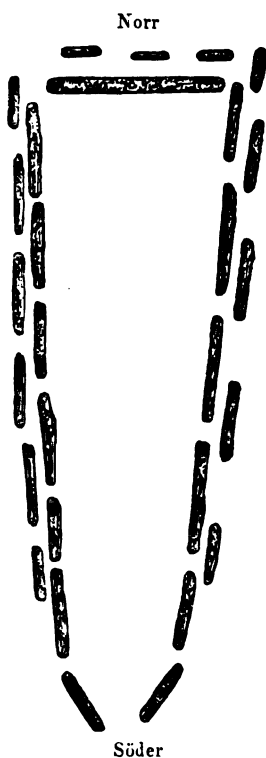
En sådan mellanform är den fig. 99 afbildade grafven vid Våmb Nedregården nära Sköfde i Vestergötland. Från den östra gafveln utgår nämligen en kort gång, hvilken, i olikhet med gånggrifternas, dels ligger i fortsättningen af grafvens längdriktning, dels är nästan lika bred som sjelfva grafkammaren. Förbindelsen mellan denna och gången bildas icke heller, såsom i gånggrifterna, af mellanrummet mellan gångens sidostenar, utan af en i

östra gafvelhällen uthuggen cirkelrund öppning af 45 centimeters (1,5 fots) diameter. Kistans längd, utom gången, är 4,15 meter (14 fot); gångens längd 1,20 meter (4 fot). I denna graf hittades år 1859 flere människoskelett, 5 dolkar och spjutspetsar af flinta, 2 flintpilar, 2 små brynstenar af skiffer och en bennål.

Hällkistornas längd är vanligen 2,40—4,15 meter (8—14 fot); bredden 0,90—1,50 meter (3—5 fot) och höjden eller djupet 0,75—1,50 meter (2,5—5 fot). Några, i synnerhet i Vestergötland, äro dock större, af 6—9,50 meters (20—32 fots) längd. Den längsta nu kända graf af detta slag i Sverige torde vara en som ligger på »Stora Lundskullen» i Härene socken, Kullings härad, Vestergötland. Dess längd är 10,40 meter (35 fot) och bredd 2,40 meter (8 fot).

En vacker fornlemning af detta slag är afbildad fig. 100. Grafven, hvilken liksom många andra hällkistor af folket i trakten kallas »jättestugan», ligger långt in i skogen å Skotteneds egor i Södra Ryrs socken i Vestergötland, nära Venersborg. Hällkistan, som sträcker sig från nordost till sydväst, är 6,55 meter (22 fot) lång på den östra, något böjda sidan och 6,25 meter (21 fot) på den västra, som är nästan rak. Bredden är 2,30 meter (7,7 fot) vid nordöstra gafveln, hvilken består af en häll, och 1,50 meter (5 fot) vid den sydvästra, som är öppen, och mot hvilken kistan afsmalnar. Hällarnas höjd är 1,50—1,80

meter (5—6) fot. De stå alla tätt intill hvarandra och äro med stor skicklighet afpassade så, att hvarje häll, utan att rubba väggens jemnhet, skjuter något framför den föregående, sålunda stödjande denna. Af täckstenarna, hvilka sannolikt varit fem eller sex, finnas endast två kvar jemte ett stycke af en tredje; alla äro nu nedfallna i grafven. Dessutom ligger bredvid sydvästra gafveln en häll, som troligen hört till taket eller tjenat som ett slags dörr vid den öppna ändan. Kistans botten synes vara nedsänkt ungefär 60 centimeter (2 fot) under den omgifvande marken. Omkring grafven är, utom vid ingången i sydvästra ändan, ett med mossor nu öfverklädt

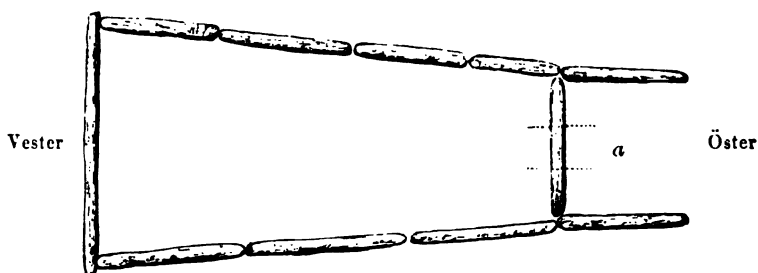

98. Plan af en hällkista vid Knyttkärr nära Åmål, Dal; 5 meter (17 fot) lång.

stenröse af större och mindre kullersten upplagdt, och öfver detta hö hällarna i allmänhet endast några tum.

Liksom denna graf sakna nästan alla andra hällkistor nu gafvelhällen södra ändan, hvilket icke gerna kan bero på någon tillfällighet, hvilket, såsom vi ofvan antydtt, är en omständighet af stor vikt, emedan öppning vid södra ändan utan tvifvel bör betraktas som ett minne af grifternas ingång, hvilken ju likaledes vetter åt solsidan. En omständighet äfven talar för att de flesta hällkistorna ursprungligen varit öppna i ändan, är den, att många af dem blifva smalare och lägre mot denna

Ett annat minne af gånggriftens ingång torde vara den öppning stundom ses ungefär midt på hällkistans östra långsida, således just ställe, der gången å de äldre grafvarna vanligen inmynnade. I en undersökt hällkista vid Herrljunga jernvägsstation i Vestergötland fanns sådan öppning af 2,30 meters (7,7 fots) bredd; grafvens längd var ej än 9,40 meter (31,5 fot).

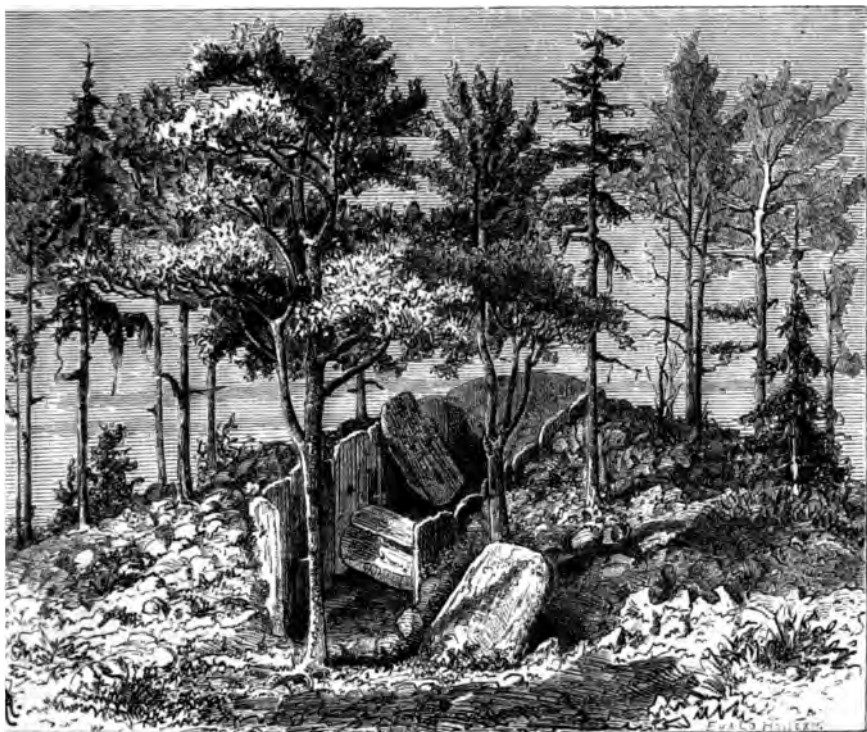

99. Plan af en hällkista vid Våmb Nedregården nära Sköfde i Vestergötland. Rund öppning i östra gafvelhällen, vid a.

Någon gång äro de fristående hällkistorna icke helt och hållet i södra ändan, utan hafva endast en större upptill rundad öppning, uti i den södra gafvelhällen. En sådan graf, belägen vid Röd i Lomrö socken, i nordligaste delen af Bohuslän, är afbildad fig. 101. Kistan, hvars riktning är från norr till söder och som bildas af gråstenshällar 1 meter (10 fot) i längd, 1,50—1,80 meter (5—6 fot) i bredd och 1,20 meter (4—5 fot) i djup; någon takhäll finnes icke nu. Den i södra hällen uthuggna öppningen, som börjar vid dennas nedre kant, mäter 7 timeter (2,5 fot) i höjd och 42 centimeter (1,4 fot) i största bredd.

Utom de hällkistor, hvilka vi nu betraktat och hvilka äro mer eller mindre synliga öfver ytan af den omgifvande kullen, har man äfven flere af en jordhög eller ett stenröse helt och hållet dolda stenkistor, likaledes visat sig vara grafvar från stenåldern. De äro vanligen bildade af kantresta stenhällar och täckta med hällar, på samma sätt som de nu bekända kistorna; men de flesta äro mindre än de fristående hällkistorna, 1 meter (6—10 fot) långa, och slutna på alla fyra sidorna.

Stundom ser man dock i deras södra gafvelhäll en sådan öppning ut-
 gen som den fig. 103 afbildade. En af de märkligaste grafvar af detta
 som man hittills funnit i Sverige är en, som ligger helt nära de redan
 nämnde gånggrifterna vid Karleby i trakten af Falköping och som under-
 söktes år 1874. Under ett stort, men ej synnerligen högt stenröse påträffades
 af kalkstenshällar bildad graf, delad i en större kammare och två mindre rum
 för denna (fig. 104). Taket hade äfven utgjorts af kalkstenshällar, hvilka
 stöts i jernhöjd med den omgifvande jordytan. I skiljeväggen — stenen 1

100. Hällkista vid Skottened i Södra Ryrs socken, Vestergötland; 6,55 meter (22 fot) lång.

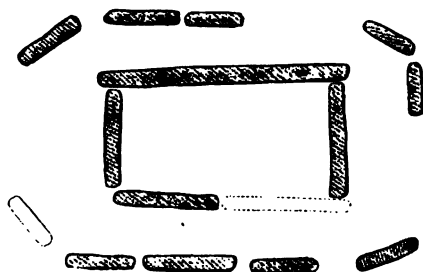
fig. 105 — mellan den egentliga grafkammaren och den inre »förstugan»
 nedtill en större rundad, 60 centimeter (2 fot) bred öppning lik fig. 103.
 utsidan var denna öppning stängd med ett slags dörr, bestående af en
 dre häll, hvilken stöddes och qvarhölls på sin plats af en kullersten (fig.
 , n:r 18 och 19). Äfven i skiljeväggen (stenarna n:r 15 och 16) mellan
 inre och den yttre förstugan fanns en stor rund öppning, af 75 centime-
 (2,5 fots) bredd, hvilken dock ej satt nedtill såsom den förra, utan upp-
 Denna öppning var likaledes stängd med en dörr bildad af en större
 h, hvilken ses å fig. 105 (n:r 20). Grafkammarens längd är i midten 4,50

meter (15,2 fot); dess bredd 2,10 meter (7 fot) och höjd 1,85 meter (fot), således vanlig manshöjd.

I denna graf, hvilken nu var alldeles fylld med sand och jord, ligger mer än sextio lik blifvit nedlagda obrända och vid deras sida ett ovanligt stort antal dolkar, spjutspetsar, pilspetsar och andra arbeten af flinta, i sande att grafven tillhör en tid, under hvilken stenålderskulturen ännu var herskande. Det var då af så mycket större vikt att bland skelettet i grafvens nedersta del påträffa ett par perlor af brons och udden till en spjutspets af samma metall, hvilka visa, att någon kännedom om denna

101. Hållkista vid Röd i Lommelands socken, Bohuslän; 3 meter (10 fot) lång.

102. Plan af kistan fig. 101.

103. Södra gaffelhällen i kistan fig. 101.

hunnit sprida sig till Vestergötland på den tid, då grafven upptördes ännu begagnades.

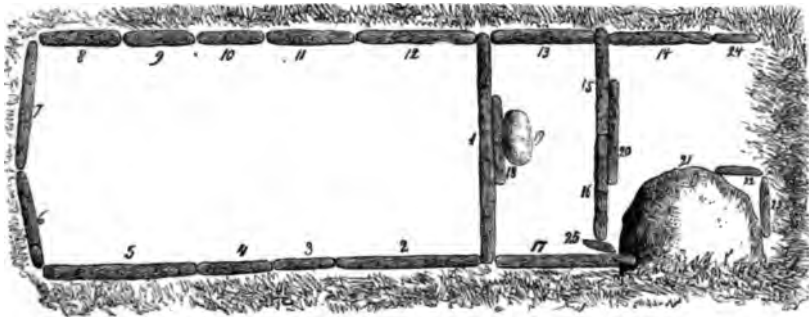
Denna omständighet är icke den enda, som talar för att sådana s k högar betäckta stenkistor tillhöra stenålderns allra sista del. Dylika af både stensaker och bronsföremål äro nämligen anträffade också i andra nande grafvar, hvarjemte alldeles dylika, af en jordhög eller ett stenkun höljd stenkistor äfven begagnades under bronsåldern, i synnerhet under de periods förra del.

Med skäl har man frågat sig, huru det kunnat vara möjligt för stenåld folk att, utan de mekaniska hjälpmedel som stå vår tid till buds, uppför

storartade grafbyggnader som i synnerhet flertalet af gånggrifterna är. Redan anskaffandet af det dertill nödiga bygnadsämnet måste hafva vållat stora svårigheter. Då hvarje större graf erfordrade många stenar med åtminstone en

104. Hällkista vid Karleby i Vestergötland.

105. Plan af grafven fig. 104.

slät yta, och då man ofta ännu, trots årtusendens förstörande inverkan, finner flere sådana grafvar inom ett litet område, inser man lätt, att så många stenar af lämplig storlek och form ej kunnat vara att tillgå, utan att sten-

ålderns folk måste hafva förstått att på något sätt klyfva de väldiga stenblocken¹.

Möjligen hafva de härvid gått till väga på samma sätt som ännu vändes i flere trakter af Norden för att klyfva stora rullstensblock af granit. I den riktning, hvari man antager, att stenen lättast klyfver sig, hugger man nämligen en fåra, i hvilken man håller vatten, som får stå en tid. Man gifver sedan stenen med eld eller lägger eld under honom, så att han upphettas. Sedan sättas små kilar i fåran, och med en klubba slår man på kilarna, till dess stenen delar sig i två stycken, hvartera med en flat sida. Man torde utan synnerlig svårighet kunna hugga de erforderliga fårorna med sådana verktyg, som stenålderns folk hade till sitt förfogande.

Ungefär samma förfaringssätt begagna kassierne i Indiens högländer. Ett folk som ännu i dag bygger stendösar till grafvar åt sina döda. De använda mycket stora stenar, som behöfvas till dösaarna, erhållas på det sätt, att man i större stenblock hugger fördjupningar och i dessa håller kallt vatten på upphettade stenen, så att han delar sig. Tåg och häfstänger af trä äro enda mekaniska hjälpmedel, som kassierne använda för att flytta de stora stenarna och bygga dösaarna.

Den största svårigheten vid uppförandet af gånggrifterna var väl på sina platser lägga de ofta väldiga stenblock som bilda taket. Konung Frederik VII i Danmark har emellertid sökt visa², huru detta för stenålderns folk kunnat vara möjligt genom att skjuta stenen uppför slutningen af grafven omgifvande högen, hvilken, såsom vi sett, ofta når upp just till värdstaden stenarnas öfverkant.

Hvilka storartade byggnader ett folk som saknar kännedom om metall kan åstadkomma, visas af kapten Cooks berättelse om en gravvård uppförd af invånarne på ön Tahiti, det högst utvecklade af alla senare tiders stenåldersfolk. Denna gravvård, som hade form af en pyramid med höga trappsteg på alla fyra sidorna, var bygd af hvit, tillhuggen och polerad korallsten utan bindmedel mellan stenarna. Dess höjd var 13,40 meter (45 fot), län 81,40 meter (274 fot) och bredd 26,50 (89 fot)³.

Äfven från andra länder än Sverige känna vi en stor mängd grafvar af samma eller liknande form som den från vår stenålder.

Grafvar af samma slag som våra stendösar utan gång hafva en ganz stor geografisk utbredning. De finnas i sydöstra Norge⁴ och södra Sverige

¹ Vid Uby på Själland ligger en gånggrift, hvars kammare är täckt af två stora stenar som låra vara klufna ur samma block. Madsen, Steenaldern (Kjöbenhavn, 1868), s. 12.

² »Bemärkninger angående oldtidens bygningsmåde af gravkammer og de så kaldte jættestuier indførte i den danske Antiquarisk tidsskrift, 1855—57, s. 88—101.

³ Lubbock, Prehistoric times, 1:a uppl. (London, 1865), s. 385, der äfven andra dylika byggnader omtalas, hvilka äro uppförda af invånarne på Stilla hafvets öar, innan metallens bruk blef känt der.

⁴ I Norge känner man dock endast en, som ligger nära Frederikshald.

Danmark, i norra Tyskland, der de i öster gå till Weichsels floddal, i Polen, Holland, Belgien, England, Irland och på Kanalens öar, i Frankrike, Spanien och Portugal. Man har äfven funnit dem i Schweiz — der de dock äro sällsynta, utom bland Jurabergen — samt i Savoyen och Italien (Etruria), på Corsica och Sardinien. I norra Afrika (Algeriet) äro de mycket talrika. Vidare finnas de på Morea, på Krim, på Svarta hafvets norra kust, i Palestina och slutligen i stor mängd i Indien. Många, i synnerhet af dem i sistnämnda länder, skilja sig dock från våra dösar deruti, att både deras vägg- och takstenar äro tunnare, samt mera flata och regelbundna än i Nordens dösar; de närma sig härigenom mera de svenska fristående hällkistorna.

Gånggrifter förekomma mycket talrikt i Danmark; dessutom har man också i norra Tyskland, Nederländerna, Bretagne, på Kanalens öar, i England, Skotland och Irland funnit grafvar, som mer eller mindre likna våra gånggrifter. Äfven i några andra länder träffas visserligen grafbyggnader med gång, men dessa hafva antingen, såsom de s. k. »allées couvertes» i Frankrike, gången i samma riktning som kammaren och af ungefär samma bredd som denna, eller också höra de till helt andra kulturperioder än de skandinaviska gånggrifterna.

Hällkistor med sådana runda öppningar som å den fig. 101 afbildade äro äfven kända från Tyskland (trakten af Merseburg), Frankrike, England, Tsjerkessien och Indien.

Alla här omtalade grafvar af samma former som våra från stenåldern höra dock icke till denna period. I många, t. ex. i de sydfranska och afrikanska stendösarna, finner man brons- och jernsaker, och kassierne i Indien bygga ännu i dag, såsom vi redan nämt, ett slags dösar åt sina döda.

Efter allt hvad man för närvarande känner, jordades de döda under stenåldern i Sverige alltid obrända. Stundom nedlades de utsträckta i grafven, stundom begrofvos de i sittande ställning.

Detta senare bruk återfinnes äfven hos flere folk utom Norden både under stenåldern och i senare tid. Så hittades t. ex. i en graf i Podolien femton sittande skelett, hvart och ett med en stenyx i venstra handen. I Australien, hos kaffrerne i Afrika, hos indianerne i Nordamerika och på många andra ställen träffas denna sed. I Peru var det vanligt att åt liket gifva en sittande ställning; och de gamla mejikanerne satte den döde in i en murad graf på en stol. Såsom vi i det följande få se, har man äfven här i Norden någon gång träffat grafvar från jernåldern med liken sittande på trästolar.

I gånggrifterna äro stundom utmed kammarens väggar små nischer eller bås bildade genom kantresta, mot väggarna vinkelräta flisor eller små hällar, vanligen af kalksten, hvilka i allmänhet endast hafva en höjd af 45 eller 60 centimeter (1,5 eller 2 fot) och således äro betydligt lägre än sjelfva grafkammaren. Dessa små rum, hvilka innehålla ett eller flere lik, äro stundom

täckta med små hällar af samma slag som skiljeväggarna; de påminna om små bås som finnas utmed väggen i grönländarens stuga (s. 18).

Utom lemningar af liggande och sittande lik har man emellertid i svenska grafvar från stenåldern äfven funnit en mängd människoben liggande i den största oordning. Det är sannolikt, att detta förhållande i några, kan i många fall beror derpå, att benen efter de förut jordade liken rubbats nya liks införande i grafven. Och en sådan förklaring synes hafva skäl sig, i synnerhet då man — såsom i den under namnet »Åsahögen» bekant af prosten Magnus Bruzelius år 1819 undersökta gånggriften vid Qvistof Skåne — i grafkammaren finner två lager af ben, af hvilka det undre, sammanpackadt och oordnad, genom ett kvarterstjockt sandlager var skildt från det öfre, der benen icke lägo i sådan oordning¹. Det är troligt, orsaken till det undre lagrets tillstånd bör sökas deri, att man, för att bereda plats åt nya lik, på minsta möjliga rum sammanpackat de i grafven befintliga benen och genom ett deröfver utbredt sandlager bildat ett nytt g.

Med anledning af undersökningar i två gånggrifter vid Luttra och Slätt i Vestergötland har riksantikvarien Hildebrand emellertid äfven sökt annan förklaring, nämligen att benen stundom nedlagts i grafven först sedan köttet blifvit förstördt och skelettets olika delar skilda från hvarandra, så att således de gånggrifter, i hvilka benen ligga hoppackade utan ordning snarare äro att betrakta som ett slags benhus än som grafvar i vanlig ordning².

Hos flere folk, både i äldre och nyare tider, har man nämligen iakttagit en sådan, i våra ögon besynnerlig sed, att behandla de döda. Så t. ex. berättar Schoolcraft³, att, då en medlem af de kring de canadiska sjöar boende indianstammarna dött, »liket insyddes i eller omvecklades med hud eller bark och lades på ett högt ställe, i ett träd, på en ställning eller dyl för att skyddas för vilda djur; här förblef det, till dess köttet genom luftinverkan blifvit skildt från benen. När flere lik på detta sätt förvandlade till skelett, hopsamlades benen på bestämda tider af året genom vissa der bland stammen utvalde män och nedlades i jorden, i stora gemensamma gravar eller benhus, tillsammans med vapen, redskap och smycken. Många sådana benhus har man i senare tider funnit; de innehålla en stor mängd obrända människoben, liggande i den största oordning».

Andra exempel på ett liknande förfaringssätt med de döda äro kända både från Asien och Stilla hafvets öar.

Några svenska grafvar från stenåldern innehålla endast lemningar af lik; vanligen finner man dock ben af flere skelett i samma graf. I Vestergötlands gånggrifter och hällkistor har man flere gånger påträffat ben af flera till hundra lik i hvarje graf; någon gång ännu flere. I gånggrifterna träffas ej sällan skelett eller spridda människoben äfven i gången.

¹ Iduna, h. 3, s. 328 (Stockholm, 1812).

² Antiquarisk tidskrift för Sverige, d. 1, s. 271, (Stockholm, 1864).

³ Schoolcraft, Indian tribes of the United states (Philadelphia, 1851) b. 1, s. 102.

Både män, kvinnor och barn hvila i dessa grafvar, hvilka troligen böra betraktas som ett slags familjgrafvar.

Vid de dödas sida lades vanligen några vapen, redskap eller prydnader. Ofta finner man äfven i grafvar från denna tid lerkärl, hvilka nu endast innehålla jord; troligen hafva många af dem en gång innehållit födoämnen, som de döda ansågos kunna behöfva för livets fortsättning på andra sidan grafven.

En del af de stensaker, som finnas i grafvarna, synas hafva varit nya och obegagnade, då de nedlades; andra äro ofullständiga och några torde hafva blifvit med afsigt sönderslagna. Sådana sönderslagna saker äro också anträffade i engelska och franska grafvar från stenåldern; och, såsom vi i det följande få se, har man äfven i nordiska grafvar från senare delen af hednatiden funnit spår af en sådan afsigtlig förstöring af de jemte den döde nedlagda vapnen.

I sammanhang med den föreställningen, att tillståndet efter döden liknade jordelifvet, med samma behof och samma syselsättningar, står utan tvifvel det redan anmärkta förhållandet, att många af de svenska stenåldersgrafvarna torde vara bygda så, att de liknade de lefvandes boningar. Samma bruk att bygga grafvarna i likhet med husen, i hvilka de lefvande bo, finna vi hos många andra folk. Kring de egyptiska pyramiderna, konungarnes hvilorum, finnas grafvar som hafva fullkomlig husform, fyrkantiga med platt tak, samt med uppåt sluttande och afsmalnande väggar och dörr; det inre är deladt i flere rum. Vid Pasargada ligger den persiske konungen Kyros' graf: ett hus med en liten port samt med sluttande tak, allt af huggen sten. Huset hvilar på en terrassformig grund. I Mindre Asien, Grekland, Etrurien och många andra länder har man åt grafvarna gifvit samma form som boningshusen egde¹.

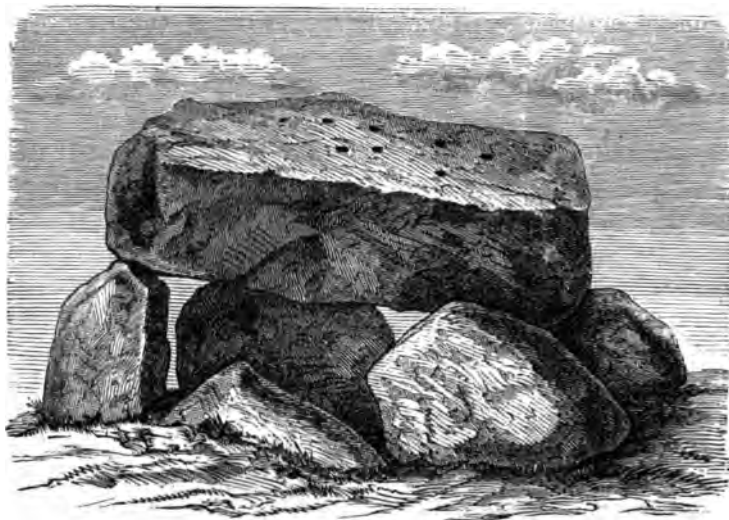
I grafkamrarna från stenåldern eller i den omgifvande högen har man hos oss flere gånger påträffat ben af tama eller vilda djur, samt någon gång äfven skal af ätliga musslor, hvilket allt troligen är minne från grafölet. Stundom finner man äfven i eller tätt invid grafven en mängd bitar af lerkärl, hvilka tydligen blifvit med afsigt sönderslagna. Äfven i Grekland var det sed att krossa de lerkärl som användes vid grafiesten.

Stendösarna betraktades fordom både i Norden och i andra länder som offeraltaren. Ehuru man nu vet, att de äro grafvar, är det dock mycket sannolikt, att offer förrättats på eller vid dem. Offer åt de döda, egnade åt dem under längre eller kortare tid efter begrafningen, hafva nämligen varit i bruk hos folk af olika stammar och på den mest olika bildningsgrad, hos inder, greker och romare, liksom hos lappar och finnar; äfven i den kristna kyrkan kunna dylika grafoffer spåras. Det är således i och för sig icke osannolikt, att sådana offer, under en eller annan form, redan under stenåldern varit i bruk här i Norden. Och man torde med skäl kunna se

¹ H. Hildebrand, Folkens tro om sina döda (Stockholm, 1874).

bevis för en sådan åsigt i de utan tvifvel för offer afsedda skålformiga fördjupningar af ett par tumms vidd, som så ofta finnas på öfversidan takstenarna till våra stendösar och gånggrifter (fig. 106). Äfven på holkistornas täckstenar (fig. 107), liksom någon gång å gånggrifternas väggster finnas dylika »skålar». Då dessa stenar varit obetäckta, kunde man visligen föreställa sig, att »skålarna» tillkommit under någon senare tid stenåldern. Men en sådan åsigt får föga sannolikhet för sig, då man huru ofta dessa fördjupningar förekomma på stenålderns grafvar i olika delar af landet, och då man återfinner dem äfven på stendösar och gånggrifter i andra länder. I Skotland har man till och med träffat dem på insidan väggstenarna till ett par gånggrifter.

Sådana skålformiga fördjupningar, vanligen kända under namnet »qvarnar», förekomma också, såsom vi i det följande få tillfälle att närmare

106. Stendös med skålformiga fördjupningar å takhällen, vid Fasmorup i Skåne.

visa, på fornlemningar från senare tider än stenåldern. Att de verklig varit afsedda för offer, bevisas till fullo deraf, att man ännu i dag offra sådana elfqvarnar.

Dessa grafoffer, den omsorg hvarmed man sörjde för de dödas hvila, vapen, redskap och prydnader, som man lät följa dem i grafven, allt det antyder, att Sveriges invånare under stenåldern, liksom de flesta andra folk haft någon föreställning om ett lif efter detta. Då vi alldeles sakna skrifliga underrättelser om denna aflägsna tid, kunna vi emellertid naturligt icke vänta att finna närmare upplysningar om de religiösa föreställningar som Sveriges äldsta bebyggare haft.

Man har dock här i Sverige gjort några fynd från stenåldern, hvilka möjligen kunna ega något samband med den tidens religiösa bruk. ¶

flere tillfällen hafva nämligen fornsaker af sten anträffats, hvilka synbarligen blifvit med afsigt och med en viss omsorg nedlagda i jorden, ehuru vi icke ega någon anledning att betrakta dem såsom hörande till graffynd. Det synes därför icke vara osannolikt, att åtminstone några af dem blifvit nedlagda såsom offer åt gudarne eller af någon liknande orsak.

Såsom prof på sådana fynd från Sverige kunna vi anföra följande. På Ryssviks egor i Urshults socken, södra Småland, hittades år 1821 femton stora och väl slipade flintyxor, lika fig. 70, hvilka lägo »i en halfcirkel med de spetsiga ändarna mot öster». År 1863 gjordes ett liknande, ehuru mindre fynd vid Bro i Gellersta socken, Nerike; man fann der fem stora, väl slipade flintyxor af samma form, »liggande i rad på stranden af den till en del torrlagda Mosjön». Vid Knem i Tanums socken, norra Bohuslän, hittades år 1843 sju sägar, lika fig. 79, en spjutspets och en skrapa, alla af flinta, liggande bredvid hvarandra under en stenhäll. På Skarstads egor i Bro socken, Bohuslän, fann man äfven år 1843 tio flintsägar af samma form, »liggande tillhopa under en stenhäll». Äfven i Skee socken, Bohuslän, hittades för några år sedan tio dylika sägar liggande tillsammans; »de voro omgifna af näfver». Att sådana flintsägar så ofta hittas flere på ett ställe och tydligen blifvit med afsigt nedlagda, är ett förhållande, som redan för tretio år sedan väckte A. E. Holmbergs uppmärksamhet. Han säger nämligen om dem: »Vid förklaringen af dessa redskapsornas bestämmeelse bör man icke förbise den omständigheten, att de ofta finnas flere tillsammans och merendels med omsorg hoplagda under en stenhäll, t. ex. såsom fig. a.»

Dylika fynd äro äfven gjorda i torfmossar. Så hittades år 1863 i en torfmosse å Skedala egor nära Halmstad omkring tjugu flintsägar af samma form som de nyss beskrifna, »liggande tätt tillsammans».

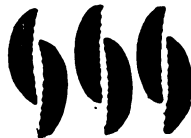
Äfven i andra länder, t. ex. i Danmark, har man under stora stenar eller i torfmossar anträffat liknande fynd från stenåldern.

Nordost

Sydvest

107. Plan af en hällkista med skålformiga fördjupningar å takhällen, nära Tanums kyrka i Bohuslän.

a

Befolkningen och dess utbredning. — Lapparnes stenålder.

Ofta träffar man den föreställningen, att Sveriges inbyggare under stenåldern varit af mycket olika kroppsstorlek med den nu här lefvande befolkningen. De i grafvarna från nämnda tid anträffade skeletten hafva emellertid visat, att Sveriges invånare under den yngre stenåldern haft ungefär samma kroppslängd som de nu varande svenskarne. Professor von Düben säger i sin beskrifning öfver de ur gånggrifterna vid Luttra och Slöta i Vestergötland år 1863 upptagna benen: »En mängd lårben samt öfver- och underarmben äro mätta. De visa talrika variationer i storlek och groflek, men häntycke icke på någon för gånggrifternas folk normal kroppstorlek öfver eller under nutidens medelmåtta.» Till samma åsigt har Gustaf Retzius kommit vid undersökning af de menniskoben han upptagit ur andra svenska grafvar från stenåldern.

En synnerligen viktig fråga är naturligtvis den: Till hvilken folkstam hörde Sveriges invånare under stenåldern?

Det är egentligen genom att studera de i grafvarna från denna tid funna hufvudskälarna, som man sökt svara på denna fråga. Då emellertid såsom vi af det föregående sett, inga grafvar från den nordiska stenålders äldre del äro kända, kunna vi ej vänta att på denna väg få upplysning annat än förhållandet under periodens senare tid.

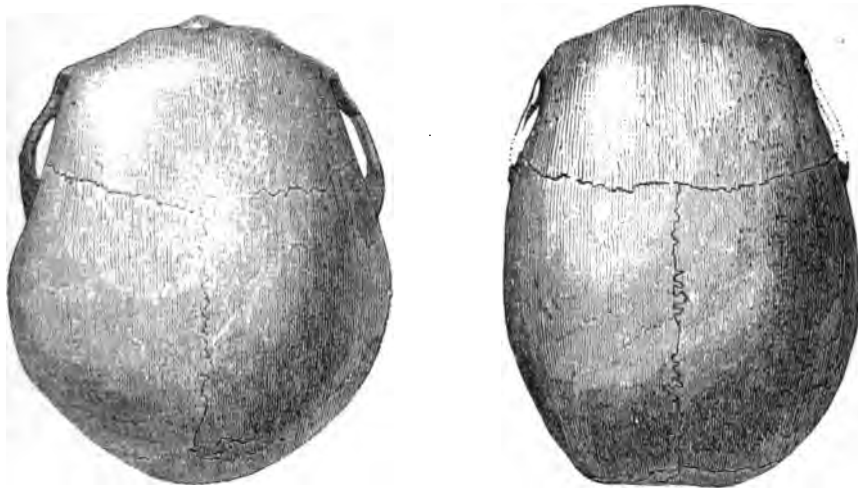
Redan för mer än tretio år sedan försökte professor Nilsson att genom mätningar af några i sydsandinaviska grafvar funna hufvudskålar finna svaret på nyssnämnda fråga. Sådana fynd voro emellertid då kända i alltför litet antal, för att man af dem kunnat med säkerhet se, hvilken hufvudskålsform under nämnda tid varit den vanliga. De förnämligast i danska gånggrifter funna hufvudskålar, som kommit till professor Nilssons kännedom syntes honom »förete en påfallande likhet med lapparnes». »Man har således, säger han i första upplagan af Skandinaviska nordens urinvånare allt skäl att antaga, att lappfolket är den sista kvarlevan i vår nord den folkstam, som bygt dessa grifter, samt tillverkat och begagnat de i de förvarade redskapen af sten, djurben m. m.»

Sedan detta skrefs, har man emellertid genom undersökningar af stenåldersgrafvar i olika delar af Skandinavien — i synnerhet i Vestergötland och Danmark — betydligt utvidgat kännedomen om hufvudskålarnas form hos stenålderns nordbor. Men flertalet af dessa nyfunna hufvudskålar äro, såsom professor von Düben och Gustaf Retzius visat, af en helt annan form än lapparnes. De äro nämligen långsträckta (»dolikokefala»), under det att lapparnes hufvuden utmärka sig genom sin korthet, äro »brakykefala». Vanligtvis äro hufvudskålarna från stenåldern till och med ännu mera långsträckta än de nu varande svenskarnes.

¹ Andra kapitlet, s. 11; jemför andra upplagan af Stenåldern, s. 105.

Det som härvid synes förtjena synnerlig uppmärksamhet är emellertid det märkliga, både af Düben och Retzius anmärkta förhållandet, att man ofta i samma graf, som inneslutit flere lik med dolikokefal hufvudskålsform, finner ett eller ett par med tydligt utpräglad brakykefal form (fig. 108 och 109). Man måste således antaga, att en mindre del af Sveriges invånare under den yngre stenåldern varit brakykefaler, men att det stora flertalet varit dolikokefaler, och det i ännu högre grad än landets nuvarande inbyggare.

I den år 1866 utgifna andra upplagan af sitt arbete om stenåldern (s. 185) säger också professor Nilsson om den i en gånggrift på Möen funna hufvudskål, på hvilken han i första upplagan egentligen stöder sin åsigt:

108. Kort (brakykefal) hufvudskål. $\frac{1}{3}$. Förhållandet mellan längd och bredd är 100 : 85,5.

109. Lång (dolikokefal) hufvudskål. $\frac{1}{3}$. Förhållandet mellan längd och bredd är 100 : 72,9.

108, 109. Två hufvudskålar funna i den år 1872 undersökta gånggriften vid Karleby i Västergötland (se fig. 95—97).

» Den synes mig nu utgöra ett märkvärdigt undantagsfall och bevisa, att en blandning någon gång redan då egt rum mellan den äldsta befolkningen, som sannolikt tillhörde lappfolket, och den invandrade, starkare folkstammen, som bygde gånggrifterna».

Äfven i Danmark har man, om än i mindre grad, anmärkt den blandning af dolikokefaler och brakykefaler, som synes hafva funnits i Sverige under stenåldern. Den bekante franske forskaren Quatrefages fäste nämligen för några år sedan uppmärksamheten derpå, att man bland de i en gånggrift vid Borreby på Själland funna hufvudskålarna kunde urskilja två typer, den ena finare och mera dolikokefal, den andra gröfre och mera brakykefal¹.

¹ Compte-rendu du congrès de Bruxelles 1872, s. 425.

Kort förut hade den utmärkte tyske vetenskapsmannen professor Virchow i Berlin offentliggjort en beskrifning på de i Köbenhavns museum förvarade hufvudskålarna från Danmarks hednatid¹. Såsom resultat af sina mätningar på skallarna från stenåldern förklarar han först och främst, att icke ens de från Möen äro lika lapparnes hufvudskålar, ehuru professor Nilsson ansett just dem ega en sådan likhet. Deremot säger han (s. 71) sig »i allmänhet hafva erhållit det intryck, att den nydanska typen mest närmar sig de i Borrebygdgriften funna skallarna.» »Han vore därför färdig att antaga, att i sjelfva verket redan under stenåldern förfäderna till den nuvarande befolkningen bott i landet.» I sammanhang hvarmed det bör nämnas, att han äfven anmärkt likheten mellan nysvenskarnes skallar och de i vestgötagånggrifterna funna hufvudskålarna. »I alla händelser, säger han slutligen (s. 80), torde man kunna tills vidare antaga, att de svenska stenåldersskallarna hafva större likhet med de nysvenska hufvudskålarna än med flertalet af dem man för närvarande känner från danska stenåldersgrafvar. Skulle det vidare bekräfta sig hvad jag visserligen blott efter ögonmätt nämt, att de nydanska skallarna mera närma sig den brakykefala formen, så kunde det synas, som om hvart och ett af de bada folken redan i stenålderns grafvar återfinner sin nuvarande typ.»

Skulle än framtida forskare icke komma till samma resultat, kunna vi dock ej fränkänna Virchows sist anförda yttrande all betydelse. Det är nämligen i hög grad sannolikt, att det rinner något af det nordiska stenåldersfolkets blod i de nu lefvande skandinavernes ådror. Ty äfven om Nordeus befolkning efter stenålderns slut mottagit nya tillsatser, är det föga troligt, att ett folk, hvilket hunnit den utveckling som stenålderns nordbor, kunnat helt och hållet utrotas.

En fråga, hvars besvarande vi måste öfverlemnna åt framtiden, är, om den blandning af två hufvudskålstyper, hvilken man anmärkt i grafvarna från vår yngre stenålder, kan anses häntyda på, att under stenåldern någon större eller mindre ny invandring egt rum till Sverige. Nyss anförda yttrande af professor Nilsson visar, att han antager en sådan invandring.

Flere upplysningar än om den folkgrupp, till hvilken Sveriges invånare under stenåldern hörde, få vi af grafvarna och fynden om den ej mindre viktiga frågan, hvilken del af landet var bebodd redan under denna aflägsna tid. Säkraste svaret på denna fråga få vi af grafvarna från stenåldern, hvilka lyckligtvis, såsom vi af det föregående sett, i allmänhet hafva ett sådant yttre, att de redan derigenom kunna med lätthet igenkännas såsom förskrifvande sig från denna period. För att gifva en öfversigt öfver dessa grafvars utbredning i Sverige meddela vi här ett utkast till en karta, upptagande alla de grafvar från stenåldern som nu äro kända (fig. 110). Häruf se vi, att åtminstone

¹ Virchow, »Die altnordischen schädel zu Kopenhagen» i Archiv für anthropologie. b. 4, s. 55 o. f. (Braunschweig. 1870).

största delen af Götaland samt vissa delar af Vermland, Nerike och Södermanland redan före stenålderns slut haft en mer eller mindre tät befolkning. Äfven från andra delar af Sverige, ända upp till Vesterbotten, känner man visserligen spriddastensaker af samma slag som i de södra landskapen. Men

110. Karta öfver stenåldersgravarnas utbredning i Sverige. — Hvarje rött kors utmärker en eller flere gravar.

då man vet, att sådanastensaker begagnats också efter stenålderns slut, och då man således icke kan betrakta hvarje fornsak af sten som ett minne från stenåldern, torde det ännu vara ovisst, huru stor del af Sverige nordanskogs varit bebodd före denna periods slut.

I allmänhet torde endast de delar af Sverige som ligga vid hafvet, sjöarna och de större vattendragen varit bebodda. I det inre af landet finner man mera sällan minnen från denna tid.

De flesta minnena från stenåldern, både de fasta och de lösa, träffas i landets södra och västra delar. Utan jemförelse rikast på fornsaker från denna tid är Skåne, i hvilket landskap, som endast innefattar en åttendedel af Göta-land, man funnit mer än tre fjerdedelar af alla från hela Sverige nu kända stensaker af de till stenåldern hörande formerna. Härtill kommer, att de allra flesta skånska stensakerna äro funna på slättbygden utmed kusten, under det att endast jemförelsevis få sådana saker hittats i landskapets vidsträckta inre, mera skogbeväxta och bergiga trakter. Häraf framgår, att Skånes kusttrakter under stenåldern utgjort den tätast bebyggda delen af Sverige.

Näst Skåne äro de södra och västra kusttrakterna — Bleking, Halland och Bohuslän — samt Vestergötland, Dal och sydvestra delen af Vermland rikast på grafvar och andra minnen från stenåldern och synas således hafva jemte förenämnda landskap varit stenålderns förnämsta bygder i Sverige. Å slättlandet kring Falköping finnes ännu, trots tusenårig odling, en större mängd grafvar från stenåldern än annorstädes.

Rika på minnen från denna tid äro äfven vissa trakter af Småland, i synnerhet kustnejden vid Östersjön och den del af det inre som ligger kring de stora sjöar och vattendrag, hvilka medelst de genom Bleking och Halland gående floderna stå i förbindelse med hafvet.

Så mycket mera anmärkningsvärdt är det då, att ingen enda graf från stenåldern är känd från hela den östra kusten, och att äfven de lösa fornsakerna från samma tid, så talrika i de västra kusttrakterna, mycket sällan anträffas i de östra, norr om Kalmar sund, samt att både grafvar och fornsaker från stenåldern äro mycket sällsynta å de på minnen från hednatidens senare del så ovanligt rika öarna Öland och Gotland.

En omständighet som förtjenar vår särskilda uppmärksamhet är, att de olika fornsakstyperna och grafformerna icke äro likformigt fördelade inom den del af Sverige som varit bebodd under stenåldern¹.

De stensaker af den äldre stenålderns typer (fig. 1—6), som hittills äro kända från Sverige, hafva nästan alla blifvit funna i Skåne. Och i detta landskap har man äfven träffat ett jemförelsevis stort antal af ett slags till den yngre stenålderns äldsta tid hörande flintyxor (fig. 111), hvilka i landet norr om Skåne äro vida mera sällsynta².

¹ Att arbeten af flinta i Skåne äro jemförelsevis vida allmännare än i de andra landskapen, hafva vi redan anmärkt. I Skåne äro mer än sex sjundedelar af alla stensakerna förfärdigade af flinta, under det att i Svealand flintsakerna knapt utgöra en sjundedel af det hela. Utom Skåne är det endast i Halland, Bohuslän och Vestergötland som man funnit flere arbeten af flinta än i andra stenslag. — Se författarens föredrag vid kongressen i Stockholm (s. 174).

² Se författarens afhandling om de olika typerna af flintyxor, i Tidskrift för antropologi, h. 1 (Stockholm, 1875).

Allt detta synes visa, att Skåne varit icke blott den tätast, utan äfven den tidigast bebyggda delen af Sverige.

Ännu märkligare torde fördelningen af de olika grafformerna i landet vara. Vid redogörelsen för dessa hafva vi på skäl, som det skulle hafva blifvit för vidlyftigt att der anföras, uttalat den äsigten, att de fyra vigtigaste af dessa grafformer följt efter hvarandra i följande tidsordning: 1) stendösar, 2) gånggrifter, 3) fristående hällkistor och 4) de af jordhögar eller stenrösen täckta stenkistorna, hvilka sist nämnda tillhöra stenålderns slut, liksom de äfven under bronsålderns första tid voro i bruk.

Nu visar det sig, att stendösar endast finnas i Skåne, Halland och Bohuslän, samt på ön Öland, der dock blott fyra, alla belägna helt nära hvarandra, äro kända. Med undantag af denna enstaka liggande grupp, finnas således stendösarna, den äldsta nu kända grafformen från stenåldern, endast i Skåne och utefter vestra kusten. Den nordligaste i Sverige ligger vid Massleberg i Skee socken, i Bohusläns nordligaste härad (fig. 90); från Norge känner man endast en enda, liggande ej långt från den bohuslänska gränsen.

De i ålder troligen närmast efter dösarna följande grafvarna, gånggrifterna, äro ganska talrika i Skåne, men i synnerhet i Skaraborgs län af Vestergötland; några finnas äfven i Bohuslän. Af de omkring 140 gånggrifter som för närvarande äro kända i Sverige ligga mer än 110 i Skaraborgs län, de flesta i trakten af Falköping.

Två grafvar, som synas hafva varit af samma form som gånggrifterna, äro funna i Nerike och vestligaste delen af Södermanland. Man vet dock icke med visshet, om de tillhöra denna tid¹.

Från den till Elfsborgs län hörande delen af Vestergötland känner man endast en eller två stenåldersgrafvar med tydlig gång; de afvika dock betydligt från de egentliga gånggrifterna.

I andra delar af Sverige än de nu uppräknade känner man för närvarande ingen gånggrift, således icke i Dal och Vermland, icke i Bleking, Småland och Östergötland, icke på Öland och Gotland, i hvilka trakter man deremot funnit stenåldersgrafvar af andra, yngre former.

Hällkistorna, hvilka synas vara de yngsta grafvarna från stenåldern, hafva en vida större utbredning än stendösarna och gånggrifterna.

»Fristående» hällkistor — det vill säga de, hvilkas öfversta del är obetäckt — finnas ganska talrikt i Vestergötland, i synnerhet i den till Elfsborgs län hörande delen, i Bohuslän, Dal och sydvestra Vermland.

111. Oslipad flintyx, äldre form. Skåne.
1/3.

¹ De iiro afbildade i Antiquarisk tidskrift för Sverige, d. 3, s. 302 o. 359 (Stockholm, 1873).

De af en jordhög eller ett stenröse täckta stenkistorna som tillhöra stenåldern äro funna i nästan alla de landskap, der de andra, äldre grafformerna förekomma, såsom i Skåne, Halland och Bohuslän, i Vestergötland — både Elfsborgs och Skaraborgs län — i Dal och Nerike. Men de förekomma äfven i Bleking, Småland och (sydvestra) Östergötland, samt på Gotland, således i trakter, der man hvarken funnit stendösar, gånggrifter eller »fristående» hällkistor.

Om stendösarna böra vi anmärka, att de städse ligga i närheten af hafvet, sällan mer än en mil från den nuvarande hafskusten. De andra nu omtalade slagen af grafvar från stenåldern träffas visserligen, såsom vi sett, ofta långt från hafvet; men de ligga nästan alltid i närheten af en sjö eller en ström, som står i förbindelse med hafvet, och som vanligen ännu är eller fordom varit betydande.

Allt detta utvisar, såsom oss synes, på ett afgörande sätt, att Skåne och vestra kusten af Sverige blifvit först tagna i besittning af de äldsta inbyggarna; att befolkningen sedan utbredt sig steg för steg mot norr och nordost och inträngt i det inre af landet, i det den följt flodernas lopp och de stora sjöarnas stränder eller Östersjöns kust; samt att de östra delarna af landet — Småland och Östergötland — äfvensom Gotland först mot stenålderns slut fingo en nämnvärd befolkning.

Huru ringa betydelse bosättningen utmed landets östra kust egde i jämförelse med den i de vestra landskapen, visas på ett synnerligen tydligt sätt i Södermanland, der minnena från stenåldern äro mycket sparsammare i den utmed Östersjön liggande delen än i den sydvestra, i Vingåkerstrakten¹. Förklaringen torde böra sökas deri, att från den vigtiga bygden i norra hälften af Vestergötland en gren sträckt sig genom Nerike till vestra Södermanland.

Ett viktigt resultat af det föregående är, att den första invandringen af det folk, som lemnat efter sig de minnen vi nu studerat, måste hafva kommit från söder eller kanske rättare sydvest, det vill säga öfver Danmark.

Denna riktning från sydvest är så mycket mera anmärkningsvärd, som riktningen från sydost och förbindelsen med länderna österut under de följande perioderna ända till de sista århundradena varit af en så öfvervägande betydelse för vart land.

Då man känner, hvilken rol Öland och Gotland spelat under jernåldern, förtjenar det särskildt vår uppmärksamhet, att minnena från stenåldern äro så sparsamma på dessa öar.

Utom de nästan endast i södra och mellersta Sverige funna minnen från stenåldern, som vi hittills betraktat, har man äfven i norra delen af

¹ Antiqvarisk tidskrift för Sverige, d. 3, s. 425.

t land funnit åtskilliga fornsaker af sten, vanligen skiffer, hvilka visat icke gerna kunna hafva tillhört den »sydskandinaviska» stenåldern och samma folk som det, hvilket byggt stendösarna och gånggrifterna¹. Dessa stensaker, hvilka man kallat »arktiska» och af hvilka några prof ses fig. 2—118, hittas nästan endast i Lappland och Norrland, der stensaker af »sydskandinaviska» typer äro mycket sällsynta. Att de sist nämnda förskrifva sig från ett annat folk än de »arktiska» framgår äfven deraf, att dessa båda typer af stensaker aldrig blifvit, så vidt man vet, funna tillsammans, äfvensom deraf, att de senare visa stor öfverensstämmelse med dem som hittas i Finland och andra af lappar, finnar eller närbeslägtade folk bebodda nordliga länder, der stensaker af samma former och samma ämne som de »sydskandinaviska» äro så godt som okända.

Allt detta synes tala för det antagande, som man i senare tid gjort, att så kallade »arktiska» stensakerna äro minnen från de i Sverige boende lapparne och från den tid, då detta folk ännu var obekant med metallernas bruk. Det jemförelsevis stora antal sådana stensaker, som träffas i de af lappar nu icke bebodda norrländska kustlandskapen från Vesterbotten till Strömland samt i Dalarna, torde emellertid antyda, att lappar fordom bott i ydligare trakter än nu.

Någon gång, ehuru mycket sällan, har man äfven i Svealand söder om Dalarna och Götaland hittat de för den arktiska stenåldern egendomliga spjutspetsarna och knifvarna af skiffer² och det är för närvarande svårt, kanske omöjligt, att förklara detta förhållande. Hafva äfven söder om Dalelven lappar en gång funnits, om än i mindre antal? Eller hafva skiffersakerna hägnats af de sydskandinaviska stenåldersfolken, i hvilket fall vi väl få antaga, att dessa fått dem från sina nordliga grannar, då den stora likheten i ämne och form synes tala för ett gemensamt ursprung?

Redan innan fynden af de arktiska stensakerna ådragit sig allmänna upmärksamhet i Sverige uttalade sig von Düben, den utmärkte kännaren af Lappland och lapparne, på följande sätt om lapparnes invandring i Sverige och utbredning i landet: »Lapparne hafva, det visar allt, norr om Bottnen vandrat in i landets nordligaste delar på en tid, då de ännu endast nyttjade trä- och stenredskap, sannolikt mest blott de förra, ty lämplig sten var i detta land sällsynt, man hade blott qvarts och skiffer, hvarför man icke heller lärt sig väl arbeta stenredskap. De hafva, som husdjur, dit medfört boskonden och möjligen, ja troligen, äfven renen. Derifrån hafva de vida senare, sannolikt först då de lärt känna metallers bruk, ströfvat ned till landet kring

¹ Se professor Ryghs föredrag vid kongressen i Stockholm (s. 177), samt författarens afhandling »Om minnen från lapparnes stenålder i Sverige», införd i Vitterhets, historie och antiquitetsakademien månadsblad 1874 (s. 97), samt i redogörelsen för kongressen i Stockholm (s. 188).

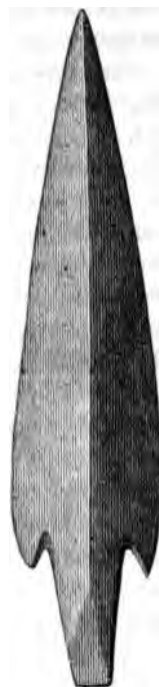
² Från Svealand (utom Dalarna), der mer än 2 300 sydskandinaviska stensaker äro funna, kanner man endast tolf spjutspetsar och knifvar af skiffer; och från Götaland, der mer än 44 000 sydskandinaviska fornsaker af sten äro tillvaratagna, känner man endast fem spjutspetsar af skiffer.

112. Hålmejsel. Vesterbotten. $\frac{1}{2}$.

113. Spjutspets. Helsingland. $\frac{1}{2}$.

114. Spjutspets. Norrland. $\frac{1}{2}$.

115. Hålmejsel. Medelpad. $\frac{1}{2}$.

116. Spjutspets. Ångermanland. $\frac{1}{2}$.

117, 118. Yxa sedd från två Vesterbotten. $\frac{1}{2}$.

112—118. »Arktiska» (lappska) fornsaker af skiffer.

61° nordlig latitud¹. Vid denna polhöjd finnas de i de första historiska och sagoberättelserna; der hafva de fått sin största utbredning möjligen efter digerdöden; der äro de sedan dess, allt efter olika lokala och administrativa förhållanden, dels ökade, oaktadt absorption i den öfriga folkmassan, dels minskade, utgångna eller undanträngda så väl mot norden som in mot fjällen»².

Då det således verkligen synes vara mer än sannolikt, att man i vårt land funnit lemmingar af två olika folk, som här genomlevvat sin stenålder, så torde vi böra dröja ett ögonblick vid frågan om det tidsförhållande, i hvilket den arktiska stenåldern står till stenåldern i södra Skandinavien. Har den förra, i Sverige, börjat tidigare eller senare än den andra? Hafva lapparne blifvit bekanta med metaller samt upphört att begagna vapen och verktyg af sten före eller efter den sydiskandinaviska stenålderns slut?

På den förra frågan torde man för närvarande icke kunna gifva något bestämdt svar, då man hvarken vet, när lapparne eller södra Sveriges första inbyggare vandrat in i landet.

Den senare frågan kunna vi väl deremot utan tvekan besvara så, att lapparne lärt känna metaller först efter den sydiskandinaviska stenålderns slut. Ett af de viktigaste skälen för denna åsigt är det märkliga förhållandet att, såsom redan professor von Düben anmärkt, lapparne fått namnen på alla metaller från sina skandinaviska grannar. Så kommer det lappska namnet på jern rauta tydligen af det fornnordiska uttrycket för myrmalm rauði; koppar heter på lappska kuoppar eller air, det fornnordiska eir (koppar); och lika mycket i ögonen fallande är likheten mellan de svenska namnen på stål, guld och tenn samt de lappska benämningarna derpå: stale, gáll och tadne³.

Om, såsom man antagit, de af Tacitus omtalade fenni äro lapparne — jernmännen kalla ju ännu lapparne »finner» — så voro lapparne troligen ännu i första århundradet efter Kristi födelse obekanta med metaller. »Deras enda tillit, säger han, äro pilarna, dem de spetsa med ben i stället för jern.» Men vid denna tid kände södra Skandinavien inbyggare redan jernets bruk och hade i århundraden varit förtrogna med bronsens.

Lapparne lära till och med ända in i senaste tid begagnat vapen och verktyg af sten, ehuru de sedan länge känt jern och stål. Så har man en uppgift om, att spjutspetsar af sten ännu i slutet af förra århundradet begagnades af lapparne i Enare lappmark för att fälla vildren, i det de fästes på springfjädrar af enträd i rengrafvarna. Och i Kemi lappmark lär för icke många årtionden tillbaka stenmejslar hafva begagnats till »bortskafvande af klädnaden från uppblotta renhudar».

Det är därför möjligt, att några af de spjutspetsar och verktyg af stiffer, som vi betrakta såsom minnen från lapparnes stenålder, icke äro syn-

¹ Denna breddgrad går genom nordligaste delen af Gestrikland och något norr om Falun.

² Düben, Lappland och lapparne, s. 398.

³ Düben, Lappland och lapparne, s. 306.

nerligen gamla; å andra sidan synas de omständigheter, under hvilka fl. af dem äro funna, tala för att åtminstone dessa under mycket lång tid legat i jorden.

Stenålderns slut. — Stensakers användande derefter. — Vidskeplig föreställningar om dem.

Att den stenålder, med hvars minnen vi här egentligen sysselsatt oss den »sydskandinaviska stenåldern», omfattar en mycket lång tid, visas både af den stora mängd fornminnen af olika slag, som från denna aflägsna period bevarats till våra dagar, och af det redan anmärkta förhållandet, att vi kunna skönja ett betydande framåtskridande, om vi jemföra med hvarandra arbeten från vår stenålders början och slut. Mellan den tid, då arbeten af samma slag som fig. 1—6 voro det yppersta man kunde åstadkomma, och den tid, då man förmådde ur den omedgörliga flintan framlocka sådana mästerverk som fig. 51, måste vi nämligen antaga, att en lång följd af århundraden, kanske af årtusenden, hafva förflutit, i synnerhet som vi böra ihågkomma, att erfarenheten från andra folk visar, huru långsamt framstegen följa hvarandra, och fråga är om en så låg grad af odling som den Sveriges inbyggare under den äldre delen af stenåldern intogo.

På den frågan, när **stenålderns slut** inträffat i Sverige, kunna vi för närvarande ej gifva annat svar, än att det troligen skett mer än tusen år före Kristi födelse, således åtminstone ungefär tre tusen år före våra dagar. En närmare kännedom om vår bronsålder gifver nämligen vid handen, att denna periods början, och således äfven stenålderns slut, i Sverige inträffat senast vid nämnda tid. Möjligen är dock stenålderns slut ännu mera aflägsnat. En så försiktig forskare som etatsrådet Steenstrup vågar till och med säga: »Med faraonernes bygnader äro våra stendösar och gånggrifter åtminstone samtidiga, om de icke, hvilket ej synes onaturligt för tanken, redan inträffat stodo här som tusenåriga minnesmärken».

I de gamla kulturländerna vid Medelhafvet hade stenåldern slutat långt tidigare¹. Ända till kejsartiden synes dock en tradition om denna människoslägtets barndomstid hafva bibehållit sig, att döma af skalden Lucretii yttrande att »de äldsta vapnen varit händer, naglar och tänder samt stenar och grenar sedan blefvo jernet och kopparn upptäckta. Men förr blef koppars bruk känt än jernets». Vi återfinna här hela treperiodssystemet.

I Italiens och Greklands klassiska jord, i Mindre Asien och Egypten, Indien, Kina och Japan, liksom i Amerika och på Stilla hafvets öar, ja såna sagdt i alla delar af världen har man funnit minnen från stenåldern. Men under det att denna period för årtusenden sedan var slutad i de flesta europeiska

¹ Herodotos berättar dock, att de i perserkonungens här tjänande etiopierne ännu på Xerses tid, således omkring 500 år före Kristi födelse, hade pilspetsar af sten.

nder, har den i andra trakter, i synnerhet i Nya världen, fortvarat ända in våra dagar.

Äfven sedan metallernas bruk blifvit känt, fortfor man länge att begnå vapen och verktyg af sten. Under bronsåldern, då den dyra bronsen ända hemtas till Norden från fjerran liggande länder, var det naturligt, att man hellre använde den billiga stenen än den kostbara metallen, t. ex. till så lätt förlorade spjut- och pilspetsarna, eller till sådana mycket råämne drande saker som de tunga stridsyxorna, särdeles som stenen i dessa fall borde nästan lika god verkan som metallen. Många fynd från bronsåldern i Norden, liksom i andra länder, hafva innehållit vapen och verktyg af sten; i dessa fynd höra icke endast till bronsålderns början, utan äfven till dess senare del.

Om vapen af sten någon gång begagnats här i Norden äfven efter jernålderns början, har det kanske mera varit för den trolldomskraft som tillskrefs dem, än af andra orsaker. Så berättas det, att Örvar Odd af en gubbe i Småland fått tre »stenpilar», hvilka visade sig vara mera mäktiga mot trollmän än de berömda pilarna, »Gusesnöt», som Odd erhållit af sjelfva finnen.

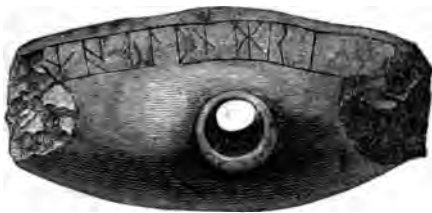
Att några af de stenyxor man hittat i jorden varit i händerna på jernålderns folk, bevisas bland annat deraf, att man i Upland funnit en sådan, försedd med runinskrift, hvilken ej kan vara äldre än jernålderns slut (fig. 119).

Långt sedan stenverktygen upphört att begagnas i det dagliga lifvet, mer man dem mångenstädes i bruk till religiösa förrättningar.

I Egypten användes vid likens balsmering »en skarp etiopisk sten» till att öppna kroppen. Man har också flera gånger funnit tunna flintknifvar i egyptiska grafvarna. Å en i Egypten hittad flintknif är med hieroglyfer rifvet namnet på en officer, Ptamnes.

Äfven liken af guanchernes höfdingar på Teneriffa uppskuros med obliksknifvar af personer, som voro särskildt utsedda dertill. Af Gamla testamentets skrifter se vi, att judarne vid omskärelsen begagnade knifvar af sten. Äfven hos romarne finna vi spår af stenverktygs användande vid vissa heliga förrättningar.

Sedan stensakerna kommit ur bruk, föll deras rätta betydelse snart i glömska. När de sedan anträffades i jorden, gäfvos okunnigheten och vantron en förklaring öfver deras ursprung och bestämmelse. Stenyxorna kallades »åskvigg» — i Norden »torvigg» — och ansågos vara det dödande i åsktrålen. Tor håller i handen en sådan vigg eller hammare af sten, med hvilken han slår efter trollen; detta är, enligt en ännu i Sverige gängse tro,

119. Stenyxa med runinskrift funnen i Upland. 23.

åskan. Då torviggen träffar jorden, slår åskan ned. Härvid drifves s djupt ned i jorden. På Gotland trodde man för ej länge sedan, att ås gen drefs ned sju alnar i jorden, hvarpå han efter sju års förlopp åter i dagen, sedan han under tiden stigit åt jordytan en aln hvarje år.

Denna åsigt om stenyxornas ursprung, som ännu är vida utbredd land, återfinnes märkvärdigt nog i nästan alla trakter på jordklotet. F för två tusen år sedan fans den i Hellas.

I följd af sitt ursprung från åskans gud och trollens besegrare anses »torviggarna» vara ett utmärkt skyddsmedel mot åska och trolldom. I är det ofta omöjligt, eller åtminstone mycket svårt, att förmå personer fornsaker af sten, emedan de tro sig då förlora en skyddande talisman förvaras i Visby museum en stenysa, som tillhört en qvinna på Got hvilken länge vägrade att lemna den ifrån sig och först förmåddes d sedan åskan, utan att fästa afseende vid »torviggens» närhet, slog ned bredvid hennes boning beläget kyrktorn.

120. Pilspets af flinta infattad i silfver. Från Skotland. 1/1.

121. Stenysa med grekisk inskrift. Egypten. 1/1.

122. Pilspetsen fig. 120 sedd från andra sidan.

För att skydda nybygda hus mot åska och andra olyckor brukade ännu i förra århundradet sticka en stenysa eller en flintknif in i väggen under tröskeln.

Följande prof på de olika sätt, hvarpå stensakerna ända in i v gjort tjenst som skydd mot trolldom eller såsom lyckobringande, torde tjena anföras.

En stor stenysa begagnades länge af sin egarinna på Gotland ti hängas ned i bryggkaret för att hindra trollen förstöra brygden. En i Vermland använde för några årtionden sedan stenyxor som sänken i fiskryssja och trodde sig märka, »att fisken med mycket större begärlighe i de redskap, på hvilka man begagnar stenyxor till sänken». Och en i samma trakt förvarade en flintdolk bland säden i sin loge, »der han g stor nytta».

Då en nämndeman i Jönköpings län omkring år 1860(!) skulle afbränna sitt svedjeland, plägade han, innan han antände, uttaga en i chiffonieren omsorgsfullt förvarad »åskvigg», en stenyxa med ett genom skafthålet draget snöre. Denna yxa lät han en dräng släpa tre slag rättsyls i mullen, rundt omkring svedjelandets yttergräns, på det att ingen vådeld skulle utbrista och antända skogen derinvid. Sedan inlades yxan åter i chiffonieren för att på samma sätt användas det följande året.

Äfven mot sjukdomar hos människor och djur anses de gamla yxorna äga en underbar kraft. Statens historiska museum eger en stenyxa från Bleking, hvars egg blifvit sönderstött och gifven som läkemedel åt sjuka kreatur. Samma läkande kraft tillskrifves äfven sländtrissorna af sten, ehuru dessa icke äro äldre än jernaldern.

Ett af de märkligaste exemplen på stenyxornas användande som amuletter hafva vi i den fig. 121 afbildade egyptiska yxan, hvilken på båda sidor är betäckt med en mystisk inskrift, ganska väl ristad i den utomordentligt hårda stenen; bokstäfverna äro grekiska af den form, som var vanlig under tredje och fjärde århundradena af vår tidräkning. En annan stenyxa med grekisk inskrift är funnen i Grekland.

Under det att stenyxorna betraktats som åskviggas, har man i flintpilarna dels sett åskgudens med blixten nedslungade vapen, dels »elfvaskott». I Skotland och Irland trodde man nämligen förr, att flintpilarna, som hittas på marken, äro afskjutna af elfvorna, hvarför de ock ansågos kunna skydda mot de af elfvorna i synnerhet mot kreaturen sända sjukdomar och annat ondt. Derfor buros de också ofta som amuletter. Fig. 120 visar en sådan pilspets af flinta infattad i silfver och buren af en skotsk dam för ett halft århundrade sedan. Flera andra i silfver infattade och troligen som amuletter burna flintpilar äro kända både från de britiska öarna och från andra länder. Å ett grekiskt eller etruskiskt halsband af guld, som nu förvaras i Britiska museet, hänger i midten en i guld infattad pilspets af flinta¹.

¹ Montelius, Sveriges forntid, texten, s. 162.

BRONSÅLDERN.

(Till omkring Kristi födelse).

Olika åsigter om bronsålderns början.

ronsen har såsom den första till vapen och verkt använda metallen under en lång följd af århundraden och i vidt skilda delar af världen för men skoslägtets utveckling varit af en betydelse, som m först i våra dagar lärt att till fullo uppskatta.

Då bronsen är en blandning af koppar och en annan metall — i äldsta tider vanligen tenn men jernet en enkel metall, har det visserligen för fallit mången svårförklarligt, hvarför bronsen af många folk och i så långa tider uteslutande använd till de olika ändamål, hvartill jernet sedermera l gagnats. Förklaringen torde dock utan tvifvel b sökas deri, att både koppar och tenn förekomme naturen på sådant sätt, att de lättare än jern

ådraga sig uppmärksamheten och lättare kunna framställas rena, samt de att de båda förra metallerna smälta vid en betydligt lägre värmegrad jernet. Härtill kommer, att man lätt och med enkla medel kan genom gi ning af bronsen framställa äfven de finaste och mest formfulländade arbet under det att man först i senare tid lärt sig den svårare konsten att gi och valsa jernet, hvilket förut endast genom hamring kunnat bearbetas.

Redan några årtusenden före vår tidräknings början var bronsen kä och använd i österlandet, och derifrån utbredde sig, ehuru med en län samhet, om hvilken man i våra dagar blott med svårighet kan bilda sig föreställning, kännedomen om denna viktiga upptäckt öfver Europa, till d den slutligen hann den Skandinaviska norden.

Enär bronsålderns början öfver allt varit en af de viktigaste tilldrag serna i ett lands kulturhistoria, är det naturligt, att frågan om det sätt, hvar Nordens folk först fingo kunskap om bronsens bruk, varit föremål för s uppmärksamhet både inom och utom fornforskarnes krets. Få frågor ha emellertid blifvit så olika besvarade.

För att erhålla en klar öfversigt af de skiftande åsigter, som uttal om bronsålderns början i Norden, torde det vara bäst, att vi redogöra för

örnämsta bland dem i den ordning som de framträdt, innan vi öfvergå till en framställning af den uppfattning af denna viktiga fråga, hvilken synes oss hafva de bästa skälen för sig.

I allmänhet kunna vi naturligtvis icke i ett arbete sådant som detta redogöra för de olika åsikter, som i hvarje särskild fråga sökt göra sig gällande, utan endast för den, vid hvilken forskningen slutligen stannat; men frågan om det sätt, hvarpå Nordens folk först blefvo förtrogna med metallens bruk, är en af de viktigaste, som möta oss vid studiet af Sveriges äldsta dlingshistoria, och tillika en, om hvilkens besvarande man ännu ej blifvit allt ense.

Det torde vara nästan öfverflödigt att anmärka, att vi här endast kunna största korthet redogöra för de olika meningarna samt blott antyda, icke tillständigt utveckla de skäl, hvilka synas oss tala mot de åsikter som vi ej emfatta. För en närmare kännedom om dessa skäl skola vi emellertid hänvisa till de arbeten, der de äro mera utförligt framställda.

Då Thomsen år 1836 i »Ledetråd til nordisk oldkyndighed» för första gången skildrade bronsåldern såsom en särskild period i Nordens kulturhistoria, ökte han visa, att våra bronssaker icke kunna vara »en efterbildning af romarnes, från deras blomstringstid, eller att de i den perioden voro förfärligade i sydliga länder och derifrån genom handel förts till Tyskland och Norden». Detta visas, säger han, dels deraf, att de allra flesta sådana forn-saker finnas i de mera aflägsna länderna, t. ex. i Norden och Irland, der eröringen med romarne troligen varit minst, dels deraf, att romarne redan länge känt jernet, innan de kommo i lifligare förbindelse med germanerne. Om nordborne ännu vid den tiden hade vapen af brons, så måste dessa hafva varit efterbildningar af dem, som tillhört en äldre tid och en äldre smak. I början hade man erhållit bronssakerna från sydligare länder eller efterbildat dem som der begagnades, men sedan hade förbindelsen kanske afbrutits, hvar-genom nordborne länge lefvat i okunnighet om jernet och de andra senare upptäckter som gjorts i södern. Thomsen nämner här icke något om en ny omvandring till Norden vid vår bronsålders början.

En sådan åsigt uttalades deremot af professor Nilsson i början af år 1843, då han i sjette kapitlet af sitt arbete om Skandinaviska nordens urinvånare emnade ett »utkast till en beskrifning öfver en kimbrisk koloniststam, som i brontiden inflyttat i södra och västra Skandinavien, undanträngt vildarne (det vill säga stenålders folk) och odlat landet». Dessa kimbriska eller keltiska nybyggare kände brons och guld, de idkade boskapsskötsel och åkerbruk; deras religion var densamma som de i västra Europa boende kelternes »druidkult»; tendöserna voro deras altaren. Professor Nilsson anser, att dessa nybyggare, vilkas hufvudskålsform skulle hafva varit olik stenåldersfolkets, troligen varit de i våra sagor omtalade alferne och, »åtminstone till en del, den nu varande skånska allmogens hedniska förfäder». Han betonar särskildt (i förordet), »att der i intet hänseende finnes öfvergång mellan de folk som brukade stenvapen

och det som egde kopparredskap». — Det torde vara allmänt känt, att professor Nilsson sedermera öfvergifvit denna kimbriska teori.

Samma år, 1843, endast några månader efter fullbordandet af Nilsson klassiska verk, utkom Worsaaes »Danmarks oldtid». Äfven Worsaae antag i detta arbete en ny invandring till Norden vid bronsålderns början, hufvudsakligen på grund af den fullkomliga olikhet i begrafningssättet, som då o långt senare ansågs hafva inträdt samtidigt med begynnelsen af nämnda period. Men han anser, att invånarne i södra Skandinavien under bronsåldern vor af gotisk, således germanisk stam, och icke kelter, en åsigt beroende på de af de danska fornforskarna vid den tiden hyllad, men sedermera öfvergifv föreställning, att bronsåldern i Danmark varat ända in emot det åttonde eller nionde århundradet efter Kristi födelse, i hvilket fall man icke kunde tänka på, att något annat folk än ett af germanisk härkomst under bronsåldern bott i landet. Jyllands gamla namn »den Kimbriska halfön» och det vanliga antagandet, att denna halfö varit bebodd af kimbrer, ett folk af keltisk härkomst, föranleda dock Worsaae till det tillägget, att möjligen »en ensamt keltisk stam kunde i någon tid hafva uppehållit sig på den jylländska halfören under bronsåldern. Worsaae antager, att goterne vid bronsålderns början invandrat från norra Tysklands östersjöländer till Danmark, der de antingen fullkomligt tillintetgjorde eller underkuvade landets förra invånare, hvilka möjligen måste tjena sina nya herrar som trälarna och härigenom bildat grunden till det trälstånd, som ända in i medeltiden fanns i Norden. »Had de blandat sig med dem, borde man i grafvarna finna spår af denna sammansmältning, och olikheten mellan sten- och bronsålderns grafskick skull då icke alltid hafva varit så i ögonen fallande som den verkliga är.» Sedan man hunnit få en mera omfattande kännedom om bronsålderns förhållanden har emellertid Worsaae själf ådagalagt, att denna hans äldsta uppfattning berott på förutsättningar, hvilka visat sig vara oriktiga.

Axel Emanuel Holmberg, hvilkens år 1852 utgifna skildring af Nordens bon under hednatiden till en stor del grundar sig på Worsaaes nyss om nämnda arbete, säger visserligen också, att stenåldern plötsligen slutade genom en ny invandring, hvilket han söker bevisa i synnerhet genom det olika begrafningssättet och den olika hufvudskålsform, som då skulle hafva framträdt. Men han tillägger, att Nilsson och Anders Retzius ådagalagt, att de i bronsålderns grafvar funna hufvudskålarna tillhört en keltisk folkstam. Holmberg sökte till och med bevisa, att en kvarleva af denna keltiska befolkning ända in i vår tid bibehållit sig på ön Tjörn i Bohuslän.

År 1859 uppvisade emellertid Worsaae, att det icke varit en så skarp gräns mellan stenåldern och bronsåldern, som man förut antagit, i synnerhet med afseende på grafskicket, utan att man kunde steg för steg följa en öfvergång mellan stenålderns och bronsålderns grafvar, hvilket synes antyda, att den nya kulturen småningom utbredt sig öfver landet, och att stenålderns folk ej blifvit på en gång undanträngd eller tillintetgjordt. Han visar likväl, att det icke såsom en öfvergångstid mellan stenåldern och den egentliga brons-

åldern i Norden funnits någon »kopparålder», det vill säga en tid, då nordborne begagnat redskap af koppar utan tillsats af tenn eller någon annan metall.

Ännu under förra hälften af 1860-talet uttalar sig Worsaae för den åsigten, att ett nytt folk troligen invandrat i Norden och medfört hit de vackra bronsarbetena, som så hastigt eftertrüda stensakerna. Han nämner dock icke, till hvilken folkstam dessa invandrare skulle hafva hört.

År 1862 började professor Nilsson att utgifva andra upplagan af »Skandinaviska nordens urinvånare, bronsåldern». Med öfvergifvande af sin tjugu år förut uttalade åsigt om det nordiska bronsåldersfolkets keltiska ursprung framställer han här följande tre hufvudsatser (s. 103):

»1. Phoenicer hafva under en långt aflägsen forntid idkat byteshandel på Europas vestra kustländer, hufvudsakligast för att erhålla tenn och bernsten, äfvensom fisk och pelsverk.

2. Dessa phoenicer, som innehade en hög teknisk bildning, hafva hit infört bronskulturen och småningom, medelst talrika kolonier, bosatt sig bland landets dåvarande halfvilda invånare i vestra och norra trakterna af vår verldedel.

3. Tillika med bronskulturen hafva de äfven hitfört och bland invånarne kringspidat sin phoeniciska soldyrkan, d. v. s. Baalskult, och denna har länge efter bronsålderns slut fortfarit och ännu, då kristendomen infördes, varit den allmännast rådande hednakult i södra och vestra delarna af Skandinaviska halfön.»

I en tredje upplaga, hvars början utkom år 1872, har den nu nära nitioårige författaren ytterligare utvecklat sina åsikter om foinikernes¹ inflytande på skandinavernes odling.

Vi skola strax närmare redogöra för de skäl, som professor Nilsson med så mycken lärdom och vältalighet framställt för sin åsigt. Men vi torde först böra afsluta öfversigten af de vexlande meningar, som sökt göra sig gällande i denna lika viktiga som svårlösta fråga.

Omkring år 1860, således ungefär samtidigt med framträdandet af Nilssons nyss omnämnda åsigt, sökte två framstående fornforskare, tysken Lindenschmitt och schweizaren von Bonstetten, bevisa, att en mängd metallarbeten, åtminstone de bättre af dem, som under bronsåldern begagnades i Europa norr om Alpena, voro utgångna från etruskiska verkstäder, och att således äfven våra länder haft etruskerne att tacka för den på kännedom om metallernas bruk hvilande högre odling, som började med bronsåldern. De sämre utförda bronsaker, hvilka måste betraktas såsom alster af inhemsk tillverkning, skulle endast vara mer eller mindre misslyckade efterbildningar efter de etruskiska mönstren.

¹ Vi skrifva här foiniker, Foinike i stället för phoenicer, Phoenicien, emedan man ansett sig böra söka i detta arbete återgifva främmande namn på det sätt, som närmast motsvarar den form namnet hade på den tid och hos det folk det tillhör, eller hos det, från hvilket vi erhållit ordet.

Denna mening har också omfattats af andra forskare, bland i synnerhet böra nämna svensken Wiberg¹, österrikaren von Sack tysken Genthe. Den förstnämde betonar dock äfven det inflytande, som södra Italien bosatta hellenerne hafva jemte etruskerne utöfvat på norra under bronsåldern.

I sin skildring af »Svenska folket under hednatiden» uttalar Hildebrand sig år 1866 bestämdt för den åsigten, att bronsåldern i börjat genom invandringen af nya stammar. »Vi kunna dock ick han (s. 45), med någon säkerhet bestämma deras nationalitet.» Äfven senare arbeten uttalar han sig för en sådan invandring².

En något afvikande uppfattning framstälde vi år 1870, i det oss bronsålderns början i Norden icke hafva varit förbunden med in gen af ett nytt folk³. Vi yttrade då, »att, så vidt vi kunna på v pens nu varande ståndpunkt se, bronsarbeten och kunskapen om me bruk spridt sig landvägen öfver sydöstra Europa från Orienten till v Ännu kunna vi dock icke afgöra, om detta skett genom handel, se samt banade sig väg från folk till folk, eller derigenom, att en mind framträngt till Skandinavien och slagit sig ned i dess sydligaste c utan att åstadkomma någon våldsam omstörtning af befolkningsförhål fört landets odling in på nya banor. Med kännedom om det sätt, p handeln i äldsta tider drifvits, kunna vi tänka oss, att det möjligen så stor skilnad mellan dessa båda alternativ, som det i början sy fullständig utredning af dessa intressanta förhållanden kunna vi likv först då, när de arkeologiska förhållandena i sydöstra Europa blifva bekanta.» Sedan man numera erhållit en närmare kännedom om bro fynden från sistnämnda trakter, hafva vi blifvit ytterligare styrkta i som år 1870 uttalades⁴.

I hufvudsaken samma åsigt har Worsaae framställt i sitt år gifna arbete om »Ruslands og det skandinaviske nordens bebygg äldste kulturforhold», der han bland annat särskildt visar, att brons icke kan hafva på en östlig väg, genom Ryssland, framträngt till Skan

En från de hittills omtalade åsigterna väsentligen afvikande bronskulturens ursprung framställdes år 1865 af en tysk kemist, dokt Hufvudsakligen på grund af kemiska undersökningar af bronssaker fri tid tror han sig kunna bevisa, att »bronsålderns kultur i norra och Europa är fullkomligt inhemsk. Dess första ursprung i denna del a

¹ Wiberg, Om grekernas och etruskernas inverkan på bronskulturen (Gefle, 1866 samme författares afhandling om De klassiska folkens förbindelse med Norden och in dess civilisation (1:a uppl. 1867; 2:a uppl. 1868).

² H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden, 2:a uppl. (Stockholm, 18 Statens historiska museum (Stockholm, 1873), s. 25.

³ Montelius, »Ett blad ur Sveriges äldsta kulturhistoria», i tidskriften Fram s. 414.

⁴ Montelius, Sveriges forntid, atlas (Stockholm, 1872), s. 23; Om lifvet i Svi hednatiden (1873), s. 26, och La Suède préhistorique (Stockholm, 1874), s. 39.

bör förläggas till Storbritannien, och följaktligen måste den betraktas som ett högre utvecklingsskede hos invånarne i detta land.»

Wibel uttalar sig således bestämdt mot det antagandet, att bronsåldern börjat i Norden genom en stor invandring af ett nytt folk eller genom ankomsten af smärre nybyggen från främmande, mera bildade nationer. Häruti öfverensstämmer äfven den danske fornforskaren Zinck, hvilken i en år 1871 utgifven afhandling ger värderika bidrag till utredandet af frågan om öfvergången från stenåldern till bronsåldern. Han stannar här vid det resultat, att Nordens invånare under dessa båda perioder varit desamma. Men han skiljer sig från Wibel deruti, att han icke förnekar det sydliga eller österländska ursprunget för den högre kultur, som under bronsåldern visar sig i Skandinavien.

Nästan alla forskare üro också nu ense om, att den nordiska bronsålderns ursprung bör sökas i kulturländerna vid Medelhafvet. Den skiljaktighet, som ännu råder mellan dem i afseende härpå, rör egentligen endast frågorna om den väg och det sätt, hvarpå kännedomen om bronsen först spridt sig till Norden. Hvad vägen beträffar, hafva vi sett, att Nilsson förfäktar den åsigten, att de första bronssakerna kommit till Norden sjövägen, vesterifrån; alla andra här ofvan nämnda forskare, naturligtvis med undantag af Wibel, öfverensstämma deri, att vägen gått öfver Europas fastland och från söder eller sydost träffat Östersjöns kust.

Större olikhet råder i afseende på frågan om sättet: om bronsen hitkommit med ett nytt invandrande folk, som underkufvat landets förra inbyggare, eller med smärre inflyttande nybyggen, eller om bronsålderns början icke varit förbunden med någon nämnvärd förändring af befolkningsförhållandena, i hvilket fall några antagit, att Norden för den första bekantskapen med bronsen haft att tacka etruskerne och deras vidt utbredda handel, under det andra trott, att kännedomen om bronsen och dess bearbetande småningom spridt sig från land till land, utan att något af de södra ländernas kulturfolk i detta afseende utöfvat någon omedelbar inverkan.

Säkerligen hade mycket af denna meningsskiljaktighet undvikits, om man tidigare och mera allmänt kunnat göra sig reda för, hvilka grafvar och hvilka fornsaker här i Norden tillhöra bronsålderns början, emedan naturligtvis endast dessa böra tagas i betraktande vid besvarandet af den föreliggande frågan. I det vi hänvisa till den i det följande meddelade redogörelsen för den nordiska bronsålderns indelning och under förutsättning, att denna indelning i hufvudsaken är riktig, skola vi nu söka bedöma, hvilken af de här ofvan framställda åsigheterna är den rätta, eller har den största sannolikheten för sig.

Den öfversigt man nu eger af bronsålderns minnen i Europas olika länder ådagalägger bestämdt, att den nordiska bronsålderns ursprung icke kan, såsom Wibel antager, sökas i Storbritannien, emedan man der icke funnit några fornsaker, som fullkomligt likna dem från början af vår bronsålder, ej

heller några, ur hvilka dessa senare kunde anses vara utvecklade, under att sådana saker äro kända från en helt annan del af Europa, nämligen de länder som ligga söder och sydost från Skandinavien.

Detta förhållande ådagalägger också, enligt vår öfvertygelse, att första bronserna ej kunna, såsom professor Nilsson sökt visa, vara fördes sjövägen vesterifrån. Då denna af den åldrige forskaren med så my skarp sinnighet förfäktade åsigt både inom och utom Sverige väckt en o ligt stor uppmärksamhet, torde vi böra, innan vi gå vidare, särskildt sätta oss dermed och söka utreda den vigtiga frågan:

Hafva foinikerne fört den första bronsen till Norden?

Vi veta, att professor Nilsson besvarar denna fråga med ja, och vi ha redan, med hans egna ord, redogjort för grunddragen af hans åsigt, hvil vi blott behöfva tillägga följande.

Professor Nilsson söker bevisa, att foinikerne, sedan de utsträckt sjöfärder genom Gibraltars sund, spridt sig utesfter Europas vstra kuster, tecknande sin väg genom nybyggen, hvilka gjorde infödingarne bekanta bronsen, och som i synnerhet blefvo af betydighet i och vid det tenr Britannien. Framför allt hade Irland varit betäckt med foinikiska nybyg hvilket professor Nilsson sätter i samband med denna ös stora rikedom minnen från bronsåldern.

Foinikerne hade dock icke stannat vid Britannien. De hade segladare åt öster och norr samt hunnit Skandinavien, hvars fiskrika stränder hvars bernsten och pelsverk lockat dem att äfven här, i Tules sagolika ne grundlägga nybyggen. Härigenom fingo Nordens urinvånare kannedom metaller, och vår bronsålder är börjad.

De förnämsta skäl, som professor Nilsson framställt för denna sin ås så vidt den rör Skandinavien, äro:

1. Att våra äldsta bronsarbeten äro prydda med spiralsirater och ornament som han anser vara egendomliga för foinikerne.
2. Att fästena på de äldsta bronssvärden äro så korta, att de n hafva tillhört ett semitiskt folk.
3. Att vi ännu kunna i Norden spåra lemningarna af den Baals- som de foinikiska nybyggarna skulle hafva hitfört.
4. Att den bekanta grafven vid Kivik i Skåne är ett foinikiskt nesmärke med bilder af Baal och af en offerfest till hans ära.
5. Att hällristningarna, såsom i synnerhet de på dem afbildade tygen visa, äro inhuggna af foinikiska nybyggare.

Men då spiraler, zigzaglinier och de andra figurer, som pryda de äl nordiska bronserna, äro så enkla ornament, att de återfinnas hos en mli olika folk i vidt skilda trakter af verlden, äfven hos sådana, hvilka icke h

stätt i någon förbindelse med foinikerne¹, kan man icke af dessa ornaments förekomst på våra bronser draga den slutsats, att vår bronsålderskultur måste hafva ett foinikiskt ursprung.

Härtill kommer, att spiralen, på hvilken professor Nilsson lägger synnerlig vikt, så sällan förekommer på de arbeten man hittills funnit i foinikernes hemland, att en af de förnämsta kännarne af den klassiska forntiden till och med påstått, att detta ornament alldeles saknas der².

Å andra sidan vet man, att spiralsirater förekomma på arbeten från den äldre delen af bronsåldern i de nu varande österrikiskt-ungarska länderna, hvilkas minnen från nämnda tid i allmänhet ega en vida större likhet med våra, än fallet är i de flesta andra länder. Nyare undersökningar synas också gifva vid handen, att spiralerna och andra af de under vår äldre bronsålder använda ornamenten varit i äldsta tider gemensamma för de flesta i Europa bosatta folk af den indo-europeiska stammen, för de grekiska och italienska, liksom för de keltiska och de germaniska folken.

123. Spiral utskuren i genombrutet arbete å förstäfven af en krigskanot från Nya Zeeland.

Man har med skäl anmärkt, att fästena på de äldsta nordiska bronssvärderna äro mycket korta. Men, äfven om fästernas korthet berott derpå, att svärden varit ämnade att föras af män med ovanligt små och smala händer, torde detta förhållande icke kunna anföras såsom bevis för att dessa svärd äro gjorda af foiniker, emedan man icke ådagalagt, att foinikerne haft så smala händer, ännu mindre att detta folk varit det enda, som utmärkt sig för en så fin bygnad af handen. Professor Nilsson har deremot sjelf visat³, att äfven fästena på ostindiska svärd från senare tid äro ovanligt små och lemna ungefär lika litet utrymme för handen som våra äldsta bronssvärd.

I afseende på dessa böra vi för öfrigt fästa uppmärksamhet derpå, att, om man vill se, huru stort utrymme deras fästen gifva åt handen, det icke är rätt att endast mäta den egentliga kaffen. Emedan både knappens undersida och fästets nedra del slutta in mot kaffen, kan svärdet lätt och säkert fattas äfven af en vida större hand, än kaffens längd synes medgifva (se fig. 192). Derjemte måste vi komma ihåg, att de äldsta bronssvärderna endast voro förlängda dolkar och således uteslutande afsedda att begagnas såsom stick-

¹ Spiraler ses t. ex. ofta på äldre arbeten från Nya Zeeland (fig. 123) och begagnades på denna ö bland annat allmänt såsom tatueringsmönster.

² Man har visserligen i Foinike funnit ett par föremål med spiralsirater, men de synas vara af egyptiskt ursprung.

³ Nilsson, Bronsåldern, 2:a uppl., s. 49. De å samma sida omtalade bronssköldarna från Danmark, hvilkas handtag äro lika korta som de i fråga varande svärdfastena, hafva, emedan dessa sköldar tillhöra en mycket senare del af bronsåldern och uppenbarligen icke äro foinikiska arbeten, insett annat inflytande på frågan, än att de visa, det vapen, hvilka synas vara beräknade för ovanligt små händer, äfven förfärdigats af andra folk än foinikerne.

vapen och icke såsom huggvapen. Detta visas tydligt dels deraf, att de all äro tveeggade och mycket spetsiga, dels deraf, att de sakna hvarje antydning en parerstång, hvilket skydd för handen på ett huggvapen är nödvändigt. Men om de begagnas såsom stickvapen och hållas så som vissa folk ännu förliknande vapen, och så som fig. 124 antyder, kunna de utan olägenhet förärfven af en nutidens svensk.

124. Bronsdolk med kort fäste, fördd af en nutida svensk man.

Professor Nilsson anser den bland äsagudarne upptagne Balder vara den samme som foinikernes Baal och tror, att man ännu kan spåra några kvarlevor af bronsålderns Baals-kult i den vidskepliga dyrkan, som äfven våra dagar egnas misteln, Balders bane, och i det ännu till vår tid i flere delar af Norden fortlefvande bruk att tända eldar på valborgsmässoaftonen eller midsommarsnatten, de så kallade »baldersbälen», kring hvilka traktens ungdom mångenstädes dansar eller dansar. Fordom deltog äfven de äldre i denna dans.

Det är visserligen mer än troligt, att dessa brunn och många dylika, hafva sin rot djupt ned i hednatiden, men om de äro äldre än jernåldern, det är en fråga som det torde vara för tidigt både att bejaka och förneka.

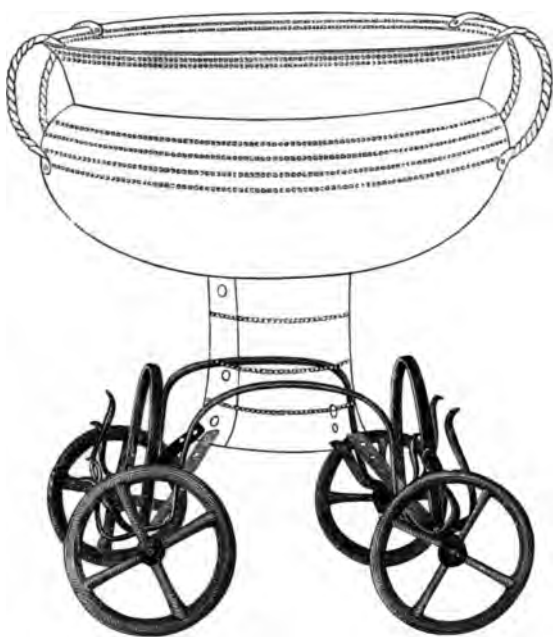
Hvad vi deremot redan nu våga afgöra, är, att gudanamnet Balder icke kan vara det samma som de foinikiska Baal. Ordet baldr, hvars släktingar lefa i flere europeiska språk, och hvilket ännu i formen bål eller bäll lefver i våra landsmål, betyder ursprungligen just det som ligger till grund för våra förfäders föreställning om ljusets gud och Nannas make, nämligen skär, hvit, skön, och öfvergår smånigom till den för vår medeltidspoesi kända betydelsen bälld. Den vis fromme äsaguden Balder har också intet i sitt väsen, som påminner oss foinikernes grymme Baal, endast namnets tillfälliga ljudlikhet.

Ett bevis för öfverensstämmelse mellan det nordiska bronsåldersfolkets gudsdyrkan och den semitiska söker professor Nilsson äfven i ett märkligt fynd af en liten bronsvagn, som för tjugu år sedan gjordes i en torfmos nära Ystad¹. Vagnen, hvilken nu förvaras i Nationalmuseum, hittades af några gossar, som lekte med små båtar i en grund, med vatten fylld dam, hvilken bildat sig på ett ställe, der man förut upptagit torf. Då en af båtarna med sitt ankare fastnat vid något föremål i vattnet, vadade egaren ut för att frigöra det och fann då, att en ankarklo gripit om bronsvagnen. Denna, som alldeles saknar spår af stång, hvilat på fyra hjul och har tydligen, såsom

¹ Montelius, »Bronsvagnen från Ystad» i Vitterh. . . akad:s månadsblad 1873, s. 4.

ännu synliga nithålen utvisa, fordom varit bestämd att bära något (fig. 125). Att detta något varit ett större bronskärl, blir i högsta grad sannolikt deraf, att man i en grafhög vid Peccatel i Mecklenburg, nära Schwerin, funnit en bronsvagn, som fullkomligt liknar den från Ystad och som ännu bär en sådan med flere rader från insidan uppdrifna punkter prydd bronsskål som fig. 125 visar. Något tvifvel om, att dessa vagnar tillhöra bronsåldern, kan så mycket mindre finnas, som den mecklenburgska hittades tillsammans med ett svärd och två knifvar af brons jemte andra för nämnda tid egendomliga fornsaker. Att vagnarna, eller rättare de på dem hvilande kärlen, varit använda vid tempeltjensten, torde i sig sjelft vara sannolikt och synes bestyrkas af de omständigheter, under hvilka fyndet vid Peccatel gjordes, och för hvilka vi i det följande skola redogöra.

Nu visar professor Nilsson, att det synes hafva funnits en märkelig likhet mellan de i Östersjöländerna funna bronsvagnarna och dem som konung Salomo lät den foinikiske »mästaren på koppar» Hiram från Tyros förfärdiga för Jerusalems tempel. Dessa vagnar, som uppställdes på templets förgård, och som voro betydligt större än de nyss om-

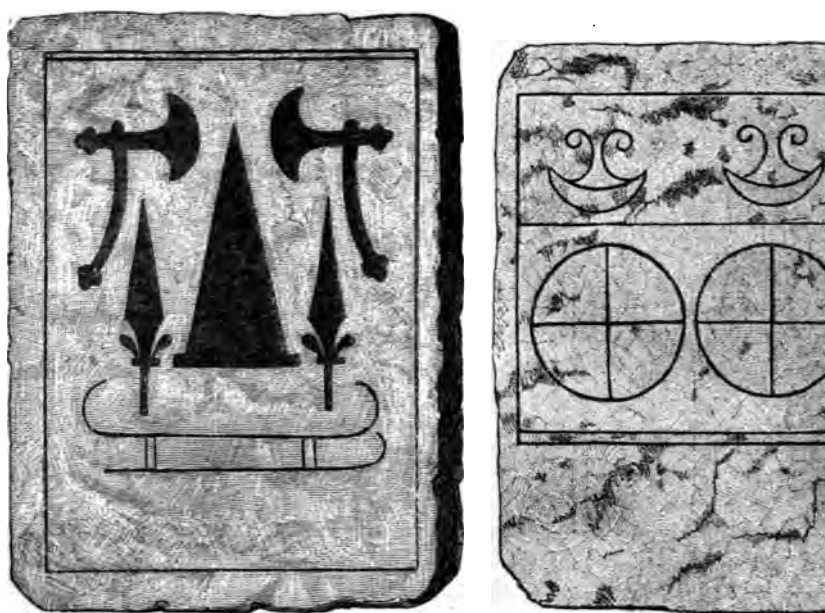

125. Liten bronsvagn, på hvilken en bronskål varit fäst så som teckningen antyder. Skåne. ¹/₅.

talade, beskrifvas i sjunde kapitlet af första Konungaboken. Hvarje vagn hade fyra hjul och bar en stor kittel af brons, hvilken tyckes hafva hvilat på en af fyra stöttor uppburen cylinder, på samma sätt som å de nordiska vagnarna. Ändamålet med kittlarna var, enligt andra Krönikeboken (kap. 4, v. 6), »att deruti två hvad som bränneoffer tillhörde».

Man torde icke kunna förneka den likhet i afseende på formen, som synes hafva funnits mellan de nordiska bronsvagnarna och dem i Jerusalems tempel. Men äfven om man antager, att dylika vagnar också begagnats vid foinikernes gudstjenst, hvilket vi icke med visshet känna, torde man lika litet kunna i fynden vid Ystad och Peccatel se bevis för foinikiska nybyggen vid Östersjön, som enstaka kyrkokärl af liknande form använda vid kristen gudstjenst i vidt skilda länder kunna anföras såsom bevis för att sanima folk bo

i alla dessa länder. Att de två nära Östersjöns kust funna bronsvagnar icke äro hitförda af foiniker, torde dessutom äfven framgå deraf, bronsvagnar med derpå hvilande kärl äro hittade i länder, der några nya byggen aldrig lära hafva funnits, t. ex. i Siebenbürgen och Steiermark. Detta förhållande synes förtjena så mycket större uppmärksamhet, såväl i södra och östra Europa, på vägen mellan Medelhafvet och Östersjön, som i nordvästra Europa, på vägen mellan Medelhafvet och England eller något annat land vid Nordsjöns kuster, der man dock lät att vänta dylika fynd, om de vid Östersjön funna vagnarna blifvit f

126, 127. Två af Kiviksgravens väggstenar. Stenen fig. 126 är nu förstörd.

sjövägen af samme foiniker, som i Irland och andra länder vester ut skulle hafva haft ännu talrikare nybyggen än i Skandinavien.

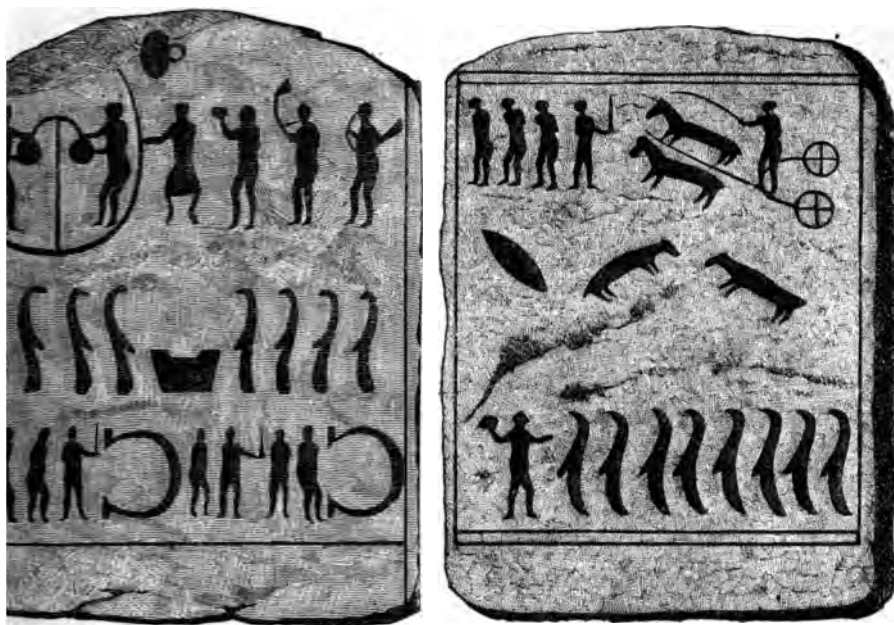
Äfven i Grekland och Italien hafva liknande vagnar med derpå kärl begagnats. På fransidan af några grekiska mynt från det antika tredje århundradet före Kristi födelse ser man en fyrhjulig vagn, som bärs af en skäl; på hvarje hjul sitter en fågel. Dessa mynt äro präglade af Krannon i Tessalia. En forntida författare berättar, att invånarna i denna stad under en långvarig torka hade ställt en kopparkittel på en vagn och högtidligt omkring, under det att de slagit på kitteln som på en tambur för att förmä gudarne att skänka dem regn. Homeros omtalar de i Iliadens 18:e sång (v. 372 och följ.), huru Tetis, då hon inträdde

¹ Sist anförda uppsats, s. 21—24.

»' boning för att bedja honom om vapen åt sin son Akilleus, fann guden betande på »tripoder (det vill säga vaser eller skålar), under hvilkas botten n fäste gyllene hjul».

I en etruskisk graf nära Cære i mellersta Italien har man, jemte en r mängd andra dyrbara fornsaker, funnit en på fyra hjul hvilande vagn d en rund skål i midten.

Alla dessa omständigheter, äfvensom den likhet i afseende på arbetstet, som finnes mellan Peccatel-vagnens skål och dylika bronskärl från lien och länderna närmast norr derom, torde ådagalägga, att de i Mecklen-

128, 129. Två af Kiviksgravens väggstenar. Stenen fig. 128 är nu förstörd.

g och Skåne funna bronsvagnarna äro hitförda från södra Europa landgen och icke af foiniker sjövägen.

Likheten mellan de i Norden funna vagnarna och Salomos tempelvagnar skulle då möjligen kunna förklaras derigenom, att foinikerne å ena an stått i förbindelse med israeliterne och å andra sidan med södra Eurofolk.

Vid fiskeläget Kivik på Skånes östra kust, en och en half mil norr om mrishamn, ligger nära hafvet ett ovanligt stort stenkummel, i hvars midt an omkring år 1750 upptäckte en stor grafkista, på vanligt sätt (såsom fig. 10) bildad af flata, på kant resta stenhällar. Kistans längd är 4,15 meter (4 fot) och bredd 0,90 meter (3 fot); hällarnas höjd är omkring 1,20 meter

(4 fot). Grafven, hvilken varit täckt med tre stenhällar, ligger, liksom mån liknande stenkistor i Sverige, i riktning från norr till söder.

Insidan af grafvens väggstenar, af hvilka några äro här afbildade (f. 126—129), har man prydt med en mängd grundt inknackade figurer, hvil professor Nilsson anser dels hafva en symbolisk betydelse, dels framställa segertåg och ett offer, med segraren på en af två hästar dragen vagn, en lurblåsare, krigsfångar och prester. Den midt på en nu förstörd häll (f. 126) synliga trekantiga figuren är, enligt professor Nilssons åsigt, bilden en sådan kägelformig sten, som i de foinikiska templen förestälde guden Ba

Ehuru man icke känner något om det som denna graf en gång in slutit, torde det på grund af de å stenarna inhuggna figurerna¹ vara otvifv aktigt, att den tillhör bronsåldern. — Troligen förskrifver den sig från per dens äldre del, emedan man både i Sverige och Danmark funnit ett st antal på samma sätt bygda grafvar, hvilka innehållit obrända lik och fo saker af de för den äldre bronsåldern egendomliga formerna. Just denna o ständighet är emellertid i våra ögon ett bevis för att grafven icke är up förd af foinikiska nybyggare. Och detta synes oss vara så mycket mera i tagligt, som alldeles dylika grafvar i Sverige äfven förekomma under förh landen, hvilka visa, att de äro bygda under stenåldern, således före den t då enligt professor Nilssons antagande foinikiska nybyggen börjat anläggas vårt land. Det är anmärkningsvärdt, att denna likhet mellan Kiviksgrafven och en mängd andra svenska grafvar från stenåldern och bronsålderns äld del icke blott visar sig i form och byggnadssätt, äfvensom deri, att grafv ligger midt i ett stort stenröse, utan äfven sträcker sig till riktningen o storleken. Flere stenkistor t. ex. i Småland, hvilka ligga i riktning fr norr till söder, äro nämligen just 4,15 meter långa och 0,90 meter breda

Man har visserligen trott sig finna en viss likhet mellan figurer å Kiviksgrafvens stenar och dem å väggarna i några irländska grafkar mare, vid New-Grange, Dowth m. fl. ställen. Men då denna likhet inskrä ker sig till zigzaglinien, den hjulformiga figuren och möjligen spiralen, hvil sirater alla äro gemensamma för en mängd olika folk både i Europa o Asien, så torde man icke häri kunna se något bevis för att grafvarna i Kivik, New-Grange och Dowth äro uppförda af samma folk, helst det ic finnes någon likhet i afseende på formen mellan dessa grafvar. Således, äfven de i fråga varande irländska fornminnena vore verk af foiniker — h ket professor Nilsson anser vara bevisadt, men som vi i likhet med andra f skare² betvifla — följer icke deraf, att äfven Kiviksgrafven är ett foiniki minnesmärke.

¹ De två å stenen fig. 126 afbildade yxorna äro nästan alldeles lika den här nedan fig. aftecknade bronsyxan, under det att yxor af samma form ej äro kända från någon annan tid bronsåldern.

² Wittlock, Jordfynd från Värends förhistoriska tid (Stockholm, 1874), s. 21—72 (nå kistor af 4,15 meters längd).

³ H. Hildebrand, De förhistoriska folken i Europa (Stockholm, 1873—1875), s. 98.

Den å stenen fig. 126 afbildade, upptill spetsiga kägla torde också ensam vara ett allt för osäkert stöd för en sådan åsigt. Man skulle i det fallet behöfva förutsätta icke blott, att denna figur i Kiviksgraven verkligen vore symbolen af en gud, utan äfven att den foinikiske Baal vore den enda gudamakt, som af sina dyrkare framstälts under en dylik bild. Härtill kommer, att den håll, å hvilken nämnda figur varit inhuggen, redan under förra århundradet förstördes, och att de afbildningar man eger af denna sten äro sins emellan betydligt afvikande.

Professor Nilsson har slutligen trott sig finna ett bevis för riktigheten af sin öfvertygelse om Kiviksgravens foinikiska ursprung deri, att den berättelse bilderna å gravens hällar innehålla »måste läsas i samma riktning som hvarje phoenicisk eller hebreisk skrift», nämligen från höger till venster. Häremot torde man emellertid kunna med fog anmärka, att endast å stenarna fig. 128 och 129 bilder förekomma som obestriddligen äro vända från höger till venster, under det att ett sådant sammanhang, som professor Nilsson antagit mellan framställningarna å gravens samtliga stenar¹, torde vara tvifvelaktigt. Men af den omständigheten, att å sådana taflo som fig. 128 och 129 de flesta bilderna äro vända från höger till venster, kan man naturligtvis icke draga någon slutsats i afseende på deras härkomst, som utfört tafforna. Äfven om det i Kiviksgraven finnes någon skrift, och om denna skrift skulle läsas från höger till venster, hvilket vi tro icke vara fallet, bevisar detta likväl ej, att vi här hafva för oss ett verk af foiniker. Andra folk, hvilka icke stått i någon beröring med foinikerne, hafva nämligen också åt sin skrift gifvit samma riktning; särskildt kunna vi påminna derom, att mången nordisk runinskrift från jernaldern måste läsas från höger till venster.

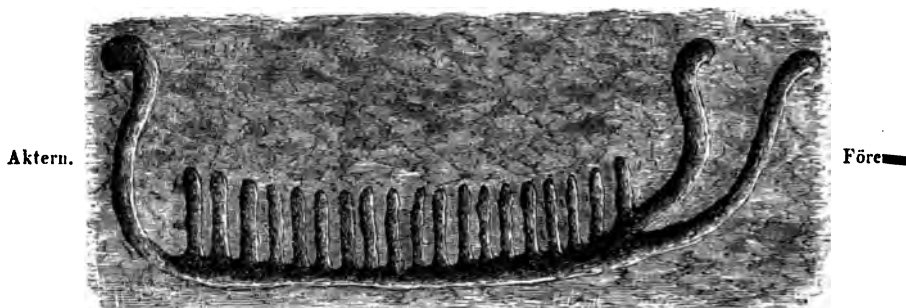
Då professor Nilsson, såsom han sjelf säger, anser denna iakttagelse vara ytterst vigtig för förklaringen af detta märkvärdiga minnesmärke, måste han förutsätta, att det tillhör en tid, då foinikerne redan hade verklig skrift, som plägade läsas från höger till venster. Men just den omständigheten, att hvarken i Kiviksgraven, der man dock trott sig finna berättelsen om en historisk tilldragelse, eller å något annat ställe i Norden ett enda spår af foinikisk skrift anträffats, har med skäl anförts såsom bevis för att foinikerne icke under vår bronsålder stått i förbindelse med Skandinavien.

Nyligen har professor Nilsson sökt visa, att de å våra till bronsåldern hörande hällristningar afbildade fartygen äro så lika de foinikiska, att man äfven häri skulle ega ett bevis för foinikiska nybyggen i Skandinavien. Likheten mellan de å hällristningarna vanliga fartygen och de foinikiska torde emellertid i sjelfva verket icke vara så stor, som professor Nilsson antagit på grund af de afteckningar af de förra, som han åberopar. De under de sista åren med största möjliga noggrannhet utförda afbildningarna af bohusslänska hällristningar visa, att de å dem förekommande fartygen vanligen hafva

¹ Nilsson, Bronsåldern, 3:e uppl., s. 82.

Swedish history. I.

ungefär samma utseende som fig. 130. Till jämförelse härmed återgifva v de på foinikiska mynt afbildade fartyg, som professor Nilsson åberopat (fig 131 och 132). Likheten mellan dem och de nordiska synes oss vara så ringa att man ej deraf kan draga några slutsatser i afseende på de senares ursprung. Det är visserligen sant, att icke fartygen å alla hällristningar hafva alldeles samma utseende som fig. 130; men, så vidt vi veta, finnes intet som likna fig. 131 eller fig. 132. Derjemte måste vi fästa uppmärksamheten derpå, att d här i fråga varande foinikiska mynten förskrifva sig från den helleniska tider

130. Fartyg å en hällristning vid Lökeberg i Foss socken, Bohuslän. $\frac{1}{10}$.

från århundradena närmast Kristi födelse, således från en tid då foinikerne länge, kanske sedan ett årtusende, känt bruket af jern. Om de vid denna tid stått i förbindelse med Norden, skulle de naturligtvis hafva hit medfört äfven denna metall, hvilket enligt professor Nilssons åsigt icke varit fallet.

131. Mynt från Tyros, framställande ett skepp. $\frac{1}{1}$.

132. Mynt från Sidon, framställande ett skepp. $\frac{1}{1}$.

Ett spår af foinikiska nybyggen i vårt land har professor Nilsson också trott sig finna i de lädermynt, som skulle hafva förekommit i svenska fynd från bronsåldern, och som skulle likna dem, hvilka lära hafva begagnats i det foinikiska Carthago. De i Sverige vid flere tillfällen funna lädermynten, hvilka nästan alla blif-

vit af okunnighet förstörda, beskrifvas såsom runda eller fyrkantiga läderbitar med en metallnagel i midten eller i hvarje hörn, stundom äfven med pressade eller med stämpel inslagna figurer. Intet sådant mynt är emellertid funnet under förhållanden som visa, att det förskrifver sig från bronsåldern; och de flesta af dem kunna icke tillhöra nämnda period, emedan de i dem inslagna naglarna varit af silfver, hvilken metall under hela bronsåldern var fullkomligt okänd i vårt land. De få lädermynt med naglar af koppar eller brons, som finnas i behåll, tillhöra 1600- eller 1700-talen efter Kristi födelse och äro ett slags poletter eller nödmynt. Äfven under medeltiden hafva dylika lädermynt begagnats både i Sverige och andra länder.

De omtalas visserligen af Olaus Magni vid midten af 1500-talet såsom vårt lands äldsta mynt; men, då Olaus Magni lefde ett och ett halft årtusende efter bronsålderns slut, kunna hans uppgifter naturligtvis icke utan vidare tillämpas på denna period.

En bland de viktigaste afdelningarna af professor Nilssons arbete om bronsåldern är egnad åt en redogörelse för den resa, som Pyteas från Massilia, det nu varande Marseille, omkring 300 år före Kristi födelse företog till norra Europa (se här ofvan s. 2). I Britannia hörde han omtalas ett stort, sex dagsresor längre norr ut liggande land »Tule», som han dock icke sjelf synes hafva besökt. Troligen har han med detta namn betecknat en del af den Skandinaviska halföns västra kust, men i de till vår tid komna utdragen af Pyteas' resebeskrifning nämnes intet om foinikiska nybyggen der. Tvärt om talar han om invånarne i Tule såsom om ett för honom dittills okänt folk.

Det, som professor Nilsson anför om foinikiska besök och nybyggen på de Britiska öarna, kan, äfven om intet deremot kunde invändas, icke tillämpas på Skandinavien under bronsåldern. I afseende på dessa förmodade ränder till Britannia böra vi emellertid nämna, att de i sammanhang med foinikernes sjöfärder och handelsförbindelser med nordvästra Europa så ofta omtalade Kassiteriderna eller Tennöarna — hvilka vanligen antagits vara Scillyöarna utanför Cornwall i England — i stället böra, enligt nyare forskningar och de flesta forntida geografers vitnesbörd, sökas på Spaniens västra kust¹.

Professor Nilsson söker ett bevis för foinikernes tidiga sjöfärder till västra och norra delarna af vår verldsdelen äfven deruti, att allt i forntiden, ej blott af Europas, utan äfven af Österlandets folk använt tenn skulle hafva kommit från västra Europa. Detta motsäges emellertid ganska bestämdt icke blott deraf, att tenn finnes och har sedan aflägsna tider tillgodogjorts äfven i flere af västra Asiens länder, såsom i Drangiana, östra delen af det nu varande Persien, och på Svarta hafvets kust. Antagandet förefaller oss också så föga sannolikt, att det närmar sig det omöjliga.

Då nämligen alla omständigheter häntyda derpå, att den af koppar och tenn bildade bronsen är en i Österlandet gjord upptäckt eller uppfinning, så är det ju alldeles otänkbart, att allt härför nödigt tenn från början hemtats från de i den dåvarande verldens andra ända liggande Kassiteriderna, i synnerhet då denna för forntidens folk så viktiga metall fans mycket närmare till hands. Före bronsens upptäckt var tennet troligen värdelöst och obegagnadt. Hur skulle man då kunna tänka sig, att redan vid denna tid ryktet om tennmalmers förekomst i den yttersta västern skulle hafva nått Asiens folk och lärt dem, att denna förut okända metall hade förmågan att göra den mjuka kopparn användbar till eggverktyg?

¹ H. Hildebrand, »Sur la situation des Cassitérides» i *Compte-rendu du congrès . . . de Stockholm 1874* (s. 579).

Under det att således, enligt vår öfvertygelse, de bevis man hittills framlagt för den åsigten, att foinikerne fört den första bronsen till vår Nord, icke kunna anses vara öfvertygande, finnes det några andra omständigheter hvilka torde visa, att Skandinavien för sin bronskultur icke kan hafva att tacka foinikerne.

Så har man redan för några år sedan på skäl, som synas oss fullgossökt ådagalägga, att foinikerne känt jernet redan långt innan de kommo till Kassiteriderna, och sannolikt redan innan det första foinikiska skeppet för Herakles' stoder seglade ut i Atlanten. Men deraf följer, att, om foinikerne anlagt nybyggen på de Britiska öarna och i Skandinavien, måste dessa nybyggare hafva dit medfört kännedom om jernet, lika som troligen äfven om silfver, glas, elfenben och skrifkonst, hvilket allt sedan urminnes tider var bekant för foinikerne, men hvaraf intet spår träffats i vår bronsålder.

Det finnes dock en omständighet, hvilken synes oss vara af afgörande vikt för den frågan, huru vida den första bronsen kan hafva blifvit införd i vårt land sjövägen vester ifrån af ett folk, som förut med sina nybyggen i täckt kusterna af Britannia, Irland och vestra Europas fastland. Om det varit fallet, skulle vi naturligtvis i dessa länder finna bronsarbeten alldeles lika de äldsta skandinaviska. Men, så vidt man hittills erfarit, — och det torde icke finnas anledning att af framtiden vänta sig ett väsentligen öfver resultat, — äro de till början af vår bronsålder hörande arbetena aldrig funna i något af vestra Europas länder, icke ens i det på fornsaker af brons för öfrigt så ovanligt rika Irland. Enligt en noggrann och fullständig förteckning innehöll t. ex. det stora museet i Dublin för några år sedan ungefär 300 svärd och dolkar af brons samt 500 så kallade skaftcelter, ett slags i ifrågavarande tid egendomliga yxor och mejslar (se sid. 137). Men inget enda af dessa 800 irländska bronsaker är af de vackra och lätt igenkännliga former, som utmärka vår bronsålders äldsta tider, och hvaraf man i Skandinavien redan funnit ett betydligt antal. Det samma gäller äfven om alla andra till nämnda del af vår bronsålder hörande slag af bronsaker: yxor och spjutspetsar, diadem och ringar, spännen och kammar m. m. (fig. 138—140, 180 och 189). Intet sådant arbete, till form och sirater liknande de i Skandinavien vanliga, är funnet i Irland.

Samma företeelse möter oss, om vi vända oss till England, Frankrike eller Spanien.

Men det är väl icke tänkbart, att hvarje spår af dessa präktiga arbeten hvilka de foinikiska nybyggarna, om professor Nilssons åsigt vore riktig, måste hafva medfört till Irland och andra delar af vestra Europa, lika väl som till Skandinavien — och troligen i större mängd dit än till våra ännu mer afälgna länder — skulle hafva fullkomligt försvunnit i förstnämnda trakter under det att de i hundratal bevarats i Norden.

Bevisningskraften hos detta förhållande ökas ännu mera, då man, såsom vi strax skola visa, verkligen i en annan del af Europa funnit bronsaker som i hög grad likna våra äldsta.

På grund af allt det nu anförda synes det oss vara klart, att den första kännedomen om bronsen icke har förts till vårt land af sjövägen vester ifrån hitkommande foinikiska nybyggare.

Vi måste då vända oss åt annat håll för att få svar på den viktiga frågan:

På hvilken väg har den första kännedomen om bronsen framträngt till Norden?

Om denna väg icke bör sökas i vester, skola vi söka den i öster eller i söder och sydost; om den icke gått öfver hafvet, måste den hafva gått öfver fastlandet.

Ifrån öster, öfver det nu varande Ryssland, kan bronskulturen icke hafva framträngt till Skandinavien, emedan de ryska bronsålderssakerna äro väsentligen olika våra, och emedan minnena från bronsåldern i vissa delar af Ryssland äro så sällsynta, att de alldeles lära saknas inom stora sträckor af det mellan Östersjön och Asiens kulturländer liggande område, som bronskulturen på sin väg mot Norden skulle hafva genomvandrat, om den verkligen kommit till oss från detta håll.

Länderna söder och sydost om Skandinavien äro de enda, i hvilka man finner arbeten liknande dem från vår äldre bronsålder. Men också är likheten så stor, att man utan tvekan torde böra der söka den väg, på hvilken den första kunskapen om bronsen nått våra trakter.

Såsom prof på denna likhet meddela vi här (fig. 133) en teckning af fästet till ett i trakten af Salzburg, i vestra Österrike, funnet bronssvärd, hvilket är alldeles likt flere i södra delen af Skandinavien funna svärd (fig. 134). Det som härvid är af afgörande vikt är, dels att dessa svärd tillhöra vår bronsålders äldsta tid, dels att man kan uppvisa, huru denna form gifvit upphof å ena sidan åt de för Norden egendomliga bronssvärderna och å den andra åt de bronssvärd, som äro inhemska i det nu varande södra Tyskland, Österrike och Ungarn.

Utom svärd af samma form som fig. 133 och 134 finnas äfven andra slag af fornsaker, som utvisa en sådan förbindelse mellan Skandinavien och nästnämnda länder.

Dessutom återfinna vi der vida mer än annorstädes i Europa de för vår äldre bronsålder egendomliga vackra spiralsiraterna (fig. 135).

Troligen har bronsen från Medelhafvets, och närmast från Adriatiska hafvets, kustländer inträngt i Europas fastland, öfvergått Alperna och hunnit Donaus floddal. De vägar, på hvilka den nya odlingen utbredde sig öfver Europa, delade sig gång efter annan. En ledde till de nu varande österrikiska och ungarska länderna, en till trakterna vester derom, under det att bronsen, ständigt fortsättande sitt utbredande norr ut, slutligen nådde Östersjön.

Detta förhållande torde antyda, att en stor förändring i afseende på det europeiska fastlandets bebyggande inträdt under stenålderns senare del.

Vi erinra oss, huru minnena från vår stenålder städse pekade åt v
sydvest, antydande att det var utmed kusterna af Atlantiska hafvet c
sjön, som den första befolkningen framträngt till våra länder. Från v

133. Öfre delen af ett
bronssvärd. Österrike. $\frac{1}{2}$.

134. Öfre delen af ett
bronssvärd. Danmark. $\frac{1}{2}$.

sällsyntheten af qvarle
den äldre stenåldern o
för den yngre stenåld
del egendomliga stendö
stora sträckor af Euro
synes visa, att menniska
icke hunnit i nämnvä
framtränga i det inre
verldsdel, utan hufvu
uppehöll sig vid och i
af hafvet, såsom förhå
senare tid varit t. ex. i
peerne på Australiens
Småningom hade befo
emellertid utmed de st
som genomskära Euro
allt längre in, så att
den af Österlandets l
gjorda viktiga upptäckt
tallers bruk kunde, om
långsamt, framtränga t
dinavien på den gena
tvärs öfver Europas fast
ej mera behöfde taga d
omvägen utmed Medelh
Atlantiska hafvets kust

Under det att man enligt vår öfvertygelse icke längre behöf
om den väg, på hvilken kännedom om bronsen kommit till vårt
det svårare att afgöra, huru denna i vår kulturutveckling så djupt i
nyhet blef känd här. Vår det genom en större eller mindre invan
ett nytt folk? Eller skedde det utan någon märkbar förändring i be
förhållandena? Utöfvade något af kulturfolken vid Medelhafvet ett
bart inflytande härutinnan?

Vi skola med några få ord söka besvara dessa frågor.

Några framstående forskare hafva, såsom vi sett, trott sig ku
visa, att Nordens folk skulle hafva etruskerne att tacka för den förs
domen om bronsen, och man har för att bevisa ett sådant påstående
på åtskilliga i Norden funna bronssaker, hvilka skulle vara af etrus
sprung. Men dervid torde man dels hafva begått det misstaget a
etruskiska arbeten betrakta en mängd i Norden funna bronssaker

sådana vackra bronskärl som fig. 168 — hvilka bevisligen äro förfärdigade här, och det icke ens efter etruskiska förebilder; dels har man förbisett den för föreliggande fråga ytterst viktiga omständigheten, att de jemförelsevis få i Norden funna fornsaker som synas vara tillverkade på etruskiska verkstäder tillhöra den senare delen, de flesta till och med slutet af vår bronsålder, under det att man hittills icke kunnat uppvisa några arbeten af obestridd etruskisk härkomst, hvilka tillhöra vår bronsålders början, och ur hvilka de för Norden egendomliga typerna af bronssaker kunde anses vara utvecklade.

Under det att således icke något obestriddt bevis lemnats för ett etruskiskt ursprung af vår bronsålder, vitna deremot de nyss nämnda fynden om en mer eller mindre omedelbar förbindelse mellan Italiens folk och nordborne under den senare delen af den skandinaviska bronsåldern, en förbindelse, hvilken, såsom vi i det följande få tillfälle att visa, utan tvifvel varit af stor betydelse så till vida, att vägen derigenom banats för framträngandet till Norden af kännedomen om jernets bruk.

Ännu känner man visserligen allt för litet minnena från Hellas' bronsålder, för att kunna afgöra, hvilken betydelse hellenerne kunna hafva haft för bronskulturens utbredande öfver Europa. Men sannolikt hafva de icke utöfvat något omedelbart inflytande i detta afseende norr om Alperna. Vi måste derjemte ihågkomma, att hellenernes stora kulturhistoriska betydelse först börjar vid en tid, då de redan i århundraden känt jernet.

135. Knappen till ett bronssvärd, sedd ofvanifrån. Ungarn. $\frac{1}{2}$.

Den åsigten, att bronsålderns början i Norden varit förbunden med invandringen af ett helt folk, som alldeles utrotat eller underkufvat de äldre invånarne, synes oss hafva föga skäl för sig bland annat därför, att grafvarna från vår bronsålders äldre del i hög grad likna dem från stenålderns sista tid, och att begrafningssättet var det samma under båda dessa perioder. Under båda jordades nämligen de döde i stora stenistor, och likheten mellan grafvarna närmast före och efter bronsålderns början är ofta så stor, att man, om inga upplysande fornsaker anträffas i en sådan graf, ej kan afgöra, huru vida den är äldre eller yngre än nämnda tidpunkt.

En annan omständighet synes oss äfven tala för, att bronsålderns nordbor åtminstone till en mycket stor del voro ättlingar af stenålderns folk. Man har nämligen vid mångfaldiga tillfällen funnit grafvar från bronsåldern i samma hög som gömmer en stendös, en gånggrift eller en stenista från stenåldern. Så påträffades t. ex. år 1874 i en grafhög vid Vartofta i Västergötland, ofvanpå gängen till en liten gånggrift, två lerkärl innehållande brända ben och arbeten från den yngre bronsåldern.

Några gånger har man till och med i sjelfva grafvarna från sistnämnda

period funnit lemmingar af lik, hvilka, såsom jemte dem liggande bronssarvisa, icke kunna hafva blifvit nedlagda der förr än efter bronsålderns början. Stundom visa sig dessa begrafningar tillhöra förra delen af den nya perioden, stundom förskrifva de sig från bronsålderns senare del.

Grafvar af förra slaget — det vill säga från stenåldern och den äldsta bronsåldern — äro anträffade i stora hällkistor vid Bäckaryd i Småland, Karleby och Herrljunga i Vestergötland (se sid. 62 här ofvan). Sålunda exempel på grafvar af det senare slaget kunna vi anföra ett fynd, som gjordes sommaren 1872 vid borttagandet af en grafhög å Kinna-Sandens egor, nära Kinna kyrka, söder om Borås i Vestergötland. Man fann nämligen på högens botten en stor, i tre rum afdelad stenkista, hvilken, såsom flere i dess nedre del liggande flintsaker utvisade, ursprungligen varit begagnad af stenåldersfolk; men längst upp i samma kista voro några lerkrukor nedsatta, som innehöllo brända ben och bronsarvisa från senare delen af bronsåldern.

Man kan icke gerna antaga, att, om bronsåldern börjat genom invandringen af ett nytt folk, detta folk skulle hafva begagnat sig af de grafvar, som uppförts af landets förra invånare, besegrade, undanträngda och säkerligen hatade af de nya inbyggarna. Härtill kommer, att ett nytt folk på den tiden torde hafva varit liktydigt med en ny religion, och vi behöfva icke långt för att finna, huru icke ens i vår tid anhängarne af olika religioner vilja hvila på samma begravningsplats.

Under stenåldern begrofvos liken ofta i sittande ställning; samma egendomliga förhållande har också några gånger iakttagits i grafvar från bronsåldern. Äfven detta häntyder snarare på samma folk än på en ny invandring.

En omständighet som synes oss vara af stor vikt för den föreliggande frågan är, att det område, inom hvilket fornsaker af de för den äldre nordiska bronsåldern egendomliga formerna anträffas, har samma gränser som det, inom hvilket man finner fornsaker af de typer, som äro utmärkande för den senare delen af den nordiska stenåldern. De minnen man från hvar del af dessa perioder finner i hela området, från Trondhemstrakten i Norra till Oldenburg och Brandenburg, från Weichsel till Hannover, äro så emellan alldeles lika, men de skilja sig betydligt från dem man anträffar i länderna öster, söder och vester derom. Då ligger den förklaringen nära till hands, att denna likhet beror derpå, att invånarne i det »nordiska» området både under stenålderns senare och bronsålderns förra del hört till ett annat folk än de, som innehade länderna deromkring, samt att hufvudmassan af detta nordiska folk under båda perioderna varit densamma.

Man har visserligen velat i den öfverlägsenhet, som röjer sig i de äldre nordiska bronsarbetena, se ett bevis för, att det folk, som förfärdigat dem, icke kunnat vara det samma som stenålderns. Denna betänklighet saknar dock möjligen tillräcklig grund just därför, att de nordiska arbetena från den äldre bronsåldern äro så olika, samt i finhet och smak så öfverlägsna, att de till samma period hörande alstren af de andra ländernas slöjd. Om en ny invandring egt rum hit, vore det nämligen svårt att förklara, hvarför det i land

nyss genom en inkräktning bosatta folket här i det yttersta Tule, långt från den då varande kulturens medelpunkt och utan inhemsk tillgång på brons, kunnat inom en kort tid hinna en utveckling, som den i sydligare länder bosatta delen af samma folk eller dess stamfränder ej förmått att uppnå.

För öfrigt måste vi lägga märke till, att de vackraste nordiska bronssakerna icke äro, och icke kunna vara, de allra äldsta. Då dessa typer visa sig vara olika dem från andra länder, följer deraf icke blott, att de särskilda sakerna måste vara förfärdigade inom Norden, utan äfven att typerna måste vara utvecklade här. En sådan inom Norden försiggången utveckling af de vackraste typerna ur äldre, mindre fulländade kan man också redan i vissa fall uppvisa, t. ex. i afseende på svärden och skäfteclerna af samma former som fig. 192 och 140.

Det förefaller visserligen oväntadt att finna en sådan öfverlägsenhet i teknisk färdighet och i smak redan jämförelsevis kort efter det Nordens folk gjort bekantskap med bronsens bearbetande, men vi må icke förgäta, att detta samma folk visar sig vid stenålderns slut vara i besittning af en nästan lika öfverlägsen skicklighet i behandlingen af de ämnen, som då stodo det till buds.

136. Säg af flinta. Skåne. 1/2.

137. Säg af brons, från den äldre bronsåldern. Jylland. 1/2.

Ett viktigt stöd för vår åsigt, att åtminstone en

betydande del af Nordens befolkning under stenåldern lefvat qvar här äfven efter bronsålderns början, torde vi äfven ega deruti, att vissa af de fornsakstyper, som tillhöra den skandinaviska bronsåldern, visa sig vara efterbildade efter sådana former, som äro egendomliga för den skandinaviska stenåldern. Ett prof derpå lemnar den fig. 137 afbildade sägen af brons, hvilken tydligen är gjord efter mönstret af en sådan flintsäg som fig. 136; båda dessa slags sägar äro af former, som endast förekomma i Norden.

Slutligen böra vi nämna, att, ehuru man ännu endast tillvaratagit ett mindre antal hufvudskålar i grafvarna från den äldre bronsåldern i Skandinavien, dessa skallar, så vidt man hittills erfarit, likna dem vi känna från vår stenålders grafvar.

Alla dessa skäl synas tala för, att vid bronsålderns början någon sådan stor invandring icke egt rum till Skandinavien som t. ex. den europeiska

invandringen till de nu varande Förenta staterna i Nordamerika, der der äldre befolkningen helt och hållet undanträngts af de talrika, i bildning vida öfverlägsna nybyggarna. Emellertid torde man ännu icke kunna afgöra huru vida bronsens införande i Norden varit förenadt med någon mindre inflyttning till landet, en sådan som den tyska inflyttningen till Sverige under den senare delen af medeltiden, då ett mindre antal främlingar, hvilka vor i besittning af vissa i landet förut okända kunskaper, inflyttade hit, men snart blandade sig med den gamla befolkningen.

Att en genomgripande förändring i befolkningsförhållandena vid en vis tid egt rum, bör man väl i allmänhet icke antaga förr, än en sådan förändring blifvit ådagalagd. Det tillkommer således dem, som antaga en invandring till Sverige vid bronsålderns början, att framlägga bevisen för riktigheten af denna åsigt. Men några sådana, fullt öfvertygande bevis torde ännu icke vara framställda. Ty den omständigheten, att vapen och verktyg af sten i ett land utbytas mot sådana af metall, är naturligtvis i och för sig liklitet ett bevis för invandringen af ett nytt folk i landet, som införandet eldvapen eller ångmaskiner och jernvägar i Sverige varit förbundet med den gamla befolkningens underkufvande af en ny stam, som tagit vårt land i besittning. På mångfaldiga ställen i Nya världen har man äfven kunnat under de sista århundradena iakttaga, huru stenvapnen bortkastats och utbytts mot de från Europa införda vapnen af metall, utan att befolkningens hufvudmassa derigenom undergått någon förändring.

Ett förhållande, som möjligen skulle kunna betraktas såsom följd af en större inflyttning till Sverige under bronsålderns äldre del, finnes visserligen vi mena det vid den yngre bronsålderns början allmänt vordna bruket att bränna de döde i stället för att, såsom förut, begravva dem obrända. Erfarenheten från många länder visar emellertid, att öfvergången från ett begravningsätt till ett annat icke får i och för sig anföras såsom bevis för en ny stor invandring. Äfven från vårt eget land och dess historiska tid hafva vi ett exempel på riktigheten häraf. Vid kristendomens införande öfvergafs nämligen i Sverige, liksom i många andra länder, den från fädren ärfda seden att bränna och höglägga de döde. Den afidne jordades nu i stället obränd i eller vid kyrkan; och dock var det alldeles samma folk.

En öfvergång från ett af dessa bruk till ett annat torde emellertid i de allra flesta fall hafva sin grund i ett starkt främmande inflyttande, troligen äfven i en betydande förändring i det religiösa åskådningssättet.

Hvad särskildt likbränningen i Sverige under bronsåldern beträffar, måste vi emellertid taga i betraktande, att det med få undantag är endast grafvarna från periodens senare del som innehålla lemningar af brända lik, men att de döde under bronsålderns äldre del jordades obrända såsom under stenåldern. Då man emellertid någon gång, om än sällan, i grafvar innehållande brända ben funnit fornsaker af de under den äldre bronsåldern vanliga formerna, så torde vi vara berättigade att framställa den frågan: infördes bruket att bränna de döde först mot den äldre bronsålderns slut, eller inkom

detta bruk redan vid periodens början, ehuru det ej förr än efter en längre tids förlopp blef allmänt? Båda möjligheterna kunna naturligtvis tänkas, och det är väl ännu för tidigt att bestämdt uttala sig för endera, emedan för frågans afgörande nödiga iakttagelser och undersökningar ännu icke föreligga i tillräcklig mängd. Först måste man söka utreda, huru vida de med brända ben funna fornsakerna af äldre former tillhöra endast slutet eller äfven förra delen af den äldre bronsåldern.

Skulle det visa sig, att likbränningen ej uppträder i Norden förr än vid den yngre bronsålderns början, så följer naturligtvis deraf, att man, om en sådan förändring i grafskicket måste betraktas såsom följd af en ny invandring, — hvilket vi icke anse vara afgjort, — då snarare skulle hafva att tänka på en sådan invandring under bronsåldern än samtidigt med dess början.

Vi hafva granskat de skiftande meningar, som under de sista tretio åren uttalats om det sätt, hvarpå Nordens folk först fingo kunskap om metallernas bruk. Frågan är, såsom vi sett, af synnerligen stor vikt, emedan den förbindelse, hvari Skandinaviens bebyggare i och med bronsålderns början trädde med den yttre världen, varit af nästan lika genomgripande följder för vårt land, som beröringen med den europeiska civilisationen i senare tider medfört för Nya världens folk. I den aflägsna forntid, med hvilken vi nu sysselsätta oss, förhöll sig nämligen Norden, kan man säga, till de stora kulturländerna i Österlandet och vid Medelhafvet så, som vissa delar af Nya världen, ja till och med af Österlandet, i våra dagar förhålla sig till de europeiska folken, hvilka nu gå i spetsen för människoslägtets utveckling. Så har civilisationens tyngdpunkt flyttat sig.

Vi få icke taga anstöt deraf, att så många olika meningar om bronsålderns början framstått. Ty i hvarje vetenskap — helst i en så ung som den nordiska fornforskningen — är det ofta nödvändigt och nyttigt, att olika, äfven rakt motsatta åsikter om viktiga frågor i början uppstå. Härigenom riktas uppmärksamheten på förhållanden, som förut kanske varit förbisedda, men hvilkas framdragande för dessa åsikter är af vikt. På detta sätt närmar man sig så småningom den rätta uppfattningen; och äfven om den fråga vi nu betraktat torde det med skäl kunna sägas, att de sist framställda meningarna, stödda på en rikare erfarenhet, kommit sanningen närmare än de äldre.

Bronsålderns indelning.

Ett nödvändigt vilkor för en klar uppfattning af frågan om den nordiska bronsålderns början var, såsom vi af det föregående sett, att man sökte urskilja, hvilka minnen från denna tidrymd som tillhöra dess äldre,

och hvilka som tillhöra dess yngre del. Under de senaste åren har också forslningen, ej minst i Sverige, varit lifligt syselsatt med undersökningar härof

Då man aldrig i de tusentals fynd från bronsåldern i Norden, som nu känna, träffat ett enda mynt eller annat föremål med inskrift, inhems eller utländskt, och då man nästan aldrig hos oss funnit bronsålderns sak i förbindelse med utländska arbeten, hvilkas ålder ens på ett ungefär är känd så kunde det synas vara nästan omöjligt att inom vår bronsålder åstadkomma någon, om ock blott relativ tidsräkning. Detta har likväl blifvit möjligt genom en omsorgsfull och vidt omfattande granskning af de många fornsaker från denna tid, som stå till vårt förfogande, och i synnerhet genom noggrann kännedom om de förhållanden, under hvilka de anträffats.

Egnar man någon närmare uppmärksamhet åt minnena från vår bronsålder, framträder snart en i ögonen fallande olikhet i afseende på dels gravarnas beskaffenhet, dels fornsakernas form och sirater. I några gravar finnas lemningar af obrända lik, under det andra innehålla brända ben. Om en blick på de sid. 110—113 afbildade föremålen är tillräcklig att visa den skilnad, som förefinnes mellan de olika bronssakerna. Några vapen och smycken (fig. 138—144) äro prydda med spiraler och zigzaglinier, andra med olika sirater (fig. 145—153). Å de senare föremålen ses inga graverade eller med stämpel inslagna spiraler, hvaremot ändarna af ringar, knifskäften och andra saker ofta äro upprullade i spiral.

Den fråga, som helt naturligt tränger sig på oss, är då: höra de olika gravar och fornsaker till samma tid, eller beteckna de skilda delar af perioden?

Vi måste härvid fästa oss icke blott vid förhållandet i Sverige, utan vid det i hela Skandinavien, hvarjemte det bör nämnas, att de anmärkbara olikheterna icke skola så förstås, att t. ex. gravar med obrända lik finnas en trakt och gravar med brända ben i en annan. Båda slagen gravar och båda slagen fornsaker träffas vanligen i samma trakt, och i åtminstone den södra delen af Skandinavien.

Först skola vi betrakta gravarna. Om de båda, hvarandra så olika, bruken att bränna eller icke bränna de döda varit samtida, borde de sannolikt antyda antingen olika folkstammar, eller olika kön, eller olika samhällsklasser, det vill säga olika förmögenhetsvilkor.

Men att olikheten i grafskick icke kan bero endast derpå, att två skilda stammar samtidigt skulle hafva bott vid hvarandras sida här, det framgår af otaliga fall, då man i högar från bronsåldern funnit gravar af båda slag. Tvenne folkstammar kunna möjligen lefva fredligt tillsammans i ett land men för sina döda söka de nog skilda hviloställen.

Den anmärkta olikheten kan ej heller, såsom man försökt, förklaras så att det ena könet, t. ex. männen, brändes och kvinnorna jordades obrända eller tvärt om; ty gravarna med obrända lik från bronsåldern hafva visat sig innehålla än män, än kvinnor, såsom skelett och kläder ovedersägligen betyga. Vi skola snart närmare redogöra för några af dessa märkliga fynd. Härtil

kommer, att man träffat svärd och andra vapen tillsammans med både brända och obrända ben. Det är visserligen sant, att ett nyligen gjordt fynd från bronsåldern visar, att närvaron af vapen, åtminstone dolk och sköld, i en graf icke nödvändigt utmärker, att grafven tillhört en man; men i allmänhet, och särskildt om vapnet är ett svärd, kunna vi dock med skäl antaga, att så är förhållandet, och att följaktligen männens lik under ifrågavarande period stundom brändes, stundom jordades obrända.

Man antog en tid, att skillnaden i begrafningssättet kunde bero derpå, att de förmögare begravdes obrända i de stora, kostbara, af en väldig hög täckta stenkistorna, under det att de fattigarens lik brändes och askan förvarades i en uti högens kant eller i jorden nedsatt lerkruka. Nyare undersökningar hafva emellertid visat, att detta antagande icke är riktigt. Flere gånger har man nämligen funnit dyrbara vapen och smycken af brons, eller till och med af guld, uti sådana grafvar, som innehållit brända ben.

Det är således föga sannolikt, att de båda slagen af grafvar i allmänhet varit samtida, om än erfarenheten stundom visat, att de båda olika sätten att behandla de döde kunnat finnas samtidigt hos samma folk, utan afseende på kön och förmögenhetsvilkor.

Men det finnes en omständighet, som bestämdt afvisar hvarje tanke på en sådan samtidighet hvad grafvarna från vår bronsålder beträffar. I dem som innehållit obrända lik finna vi nämligen endast sådana med vackra spiraler och fina zigzaglinier prydda vapen och prydnader, som höra till samma grupp som fig. 138—144. Grafvarna med brända ben innehålla deremot icke dylika fornsaker, utan endast sådana som höra till den andra gruppen (fig. 145—153). Att några undantag finnas, är naturligt, men de äro mycket få.

Klart är, att detta sammanträffande af det ena slaget grafvar med ett visst slags fornsaker, och de andra grafvarna med fornsaker af en helt annan stil, att denna omständighet höjer det öfver alla tvifvel, att de förra förskrifva sig från en del af bronsåldern och de senare från en annan del af samma period.

Detta bekräftas också deraf, att de båda olika slagen af fornsaker äfven utom grafvarna så godt som aldrig träffas tillsammans. En sådan knif, en sådan ring eller ett sådant bronskär som fig. 145, 146 och 168 hafva aldrig — så ofta de än hittats tillhoppa med andra fornsaker — anträffats på samma ställe som vapen eller smycken lika fig. 138—144.

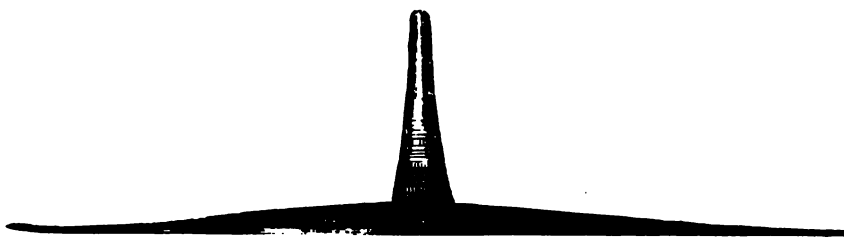
Då dessa båda grupper af grafvar och fornsaker således icke kunna höra till samma tid, återstår det oss endast att undersöka, hvilkendera gruppen är den äldre.

Fig. 154 visar genomskärningen af en stor grafhög från bronsåldern, som för några år sedan med mycken omsorg undersöktes. Midt på högens botten, vid *a*, stod en stor stenkista af 2,10 meters (7 fots) längd, innehållande lemningarna af ett obrändt lik. På tre andra ställen längre upp i samma hög och nära kanten anträffades små stenkistor af endast 30—60 centimeters (1—2 fots) längd, fyllda med brända ben. På ett ställe bredvid den lilla

138. Spänne af brons. Skåne. $\frac{1}{2}$.139. Massiv yxa af brons,
med hål för skaftet.
Skåne. $\frac{1}{2}$.140, 141. »Skaftcelt» (yxa) af brons.
Öland. $\frac{1}{2}$.142.
br
gFornsaker från den **förre** delen af bronsåldern.

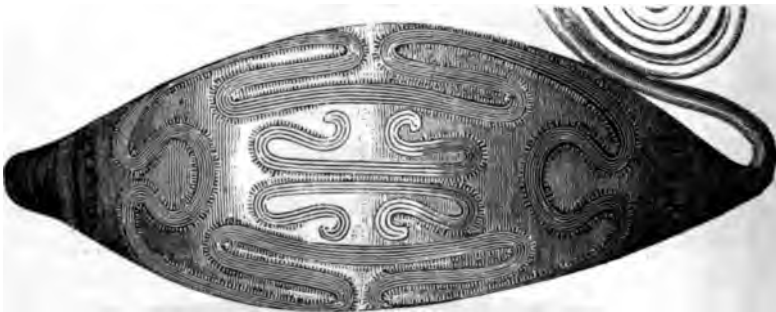

143. Bronsplåt med uppstående spets i midten; troligen prydnad för midten af en sköld. Skåue. $\frac{1}{2}$.

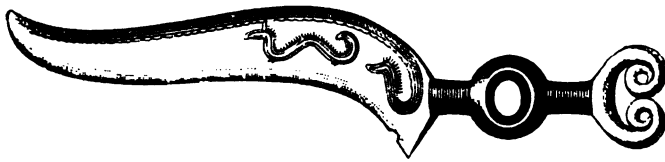

144. Bronsplåten fig. 143 sedd från sidan. Den prickade bågen under spetsen antyder den öglä hvarmed plåten varit fast. $\frac{1}{2}$.

Från den **för**ra delen af bronsåldern.

145. Tunn knif af brons. Skåne. $\frac{1}{1}$.146. Halsring af brons; kan icke öppnas. Bohuslän. $\frac{1}{2}$.147. Ena ändstycket till en sådan stor bronsring som fig. 146. Småland. $\frac{2}{3}$.

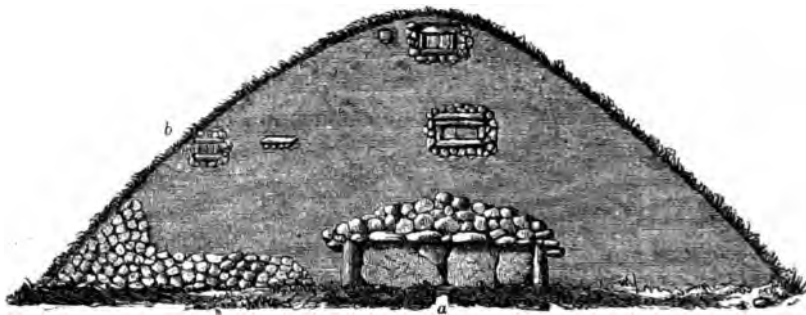
Fornsaker från den **senare** delen af bronsåldern.

148. Bronsknif. Halland. $\frac{2}{3}$.149. Tång af brons.
Skåne. $\frac{1}{1}$.150. Öfre delen af en
svärds klinga. Skåne. $\frac{2}{3}$.151. »Hålcelt» (liten yxa)
af brons. Skåne. $\frac{2}{3}$.152. En del af botten till ett sådant bronskärl
som fig. 168. Vestergötland. $\frac{1}{2}$.153. En del af botten till bronskärl
fig. 168. Vestergötland. $\frac{1}{2}$.

Fornsaker från den senare delen af bronsåldern.

stenkistan i högens topp hade en lerkruka med brända ben blifvit nedsatt och bredvid kistan *b* låg en flat sten öfver en grop, som likaledes innehöll brända ben. Både den stora kistan och kistan i högens topp samt en af de andra små kistorna innehöllo jemte benen fornsaker från bronsåldern; och det lider föga tvifvel, att ju äfven de tre andra grafvarna med brända ben förskrifva sig från samma period. Nu är det emellertid klart, att den stora grafven med det obrända liket midt på högens botten måste vara äldre än de andra, emedan man i annat fall icke kunnat, utan att rubba dessa, bygga den stora kistan.

Detta förhållande gäller för öfrigt icke endast om den nu beskrifna högen. Nästan hvarje hög från bronsåldern, i hvilken man funnit en graf med obrända ben, har äfven innehållit grafvar med brända ben; men städse ha de förra stått närmare högens midt och botten än de senare.

154. Genomskäring af en grafhög vid Dömmestorp i södra Halland.

Häraf följer således, att grafvar från bronsåldern med obrända lik måste liksom de i dem så ofta förekommande med spiraler och zigzaglinier prydd fornsakerna, i allmänhet hänföras till en äldre del af perioden än grafvarna med brända ben och fornsaker af samma slag som fig. 145—153.

Detta resultat bekräftas äfven, så vidt vi kunnat se, af allt som man för öfrigt känner om bronsåldern.

En af de omständigheter, som bestyrka riktigheten häraf, är att flera grafvar med obrända lik, hvilka vi således måste hänföra till bronsålderns första del, i hög grad likna dem från den närmast föregående tiden, från stenålderns slut.

En annan bekräftelse finna vi deri, att man både om grafvarna och många af fornsakerna kan uppvisa, huru de former, som vi af nu anförda skäl måste anse vara de yngsta, småningom uppstått ur de former, hvilka vi betrakta såsom de äldsta.

Såsom exempel på de slag af fornsaker, i afseende på hvilka vi sålunda kunna visa, huru de till den yngre bronsåldern hänförda typerna utvecklats

sig ur dem, som förekommo under den äldre delen af perioden, kunna vi anföra svärd, knifvar, sägar, spännen, bronskärl med flere¹.

Hvad grafformerna beträffar, kan man redan utan svårighet se, huru de, som höra till bronsålderns slut, småningom uppstått ur dem, som tillhöra periodens början. Emedan de senare, såsom vi nyss nämde, fullkomligt likna grafvarna från stenålderns slut, hvilkas sammanhang med de äldre stendösarna och gånggrifterna vi i det föregående sökt uppvisa, så följer häraf, att man i afseende på de svenska grafvarnas form kan följa en så godt som oafbruten utvecklingskedja, hvars början är stenålderns stora grafkammare och som slutar med den yngsta bronsålderns oansenliga förvaringsrum för en hand full brända ben. Att i afseende på grafvarnas innehåll en nyhet uppträder i och med likbränningen, hafva vi redan anmärkt.

De äldsta grafvar man känner från bronsåldern i vårt land äro stora stenkistor, inneslutande flere skelett. Småningom aftaga de i storlek, tills de blifva endast omkring 2 meter (något mer än 6 fot) långa, eller just lagom stora för att omsluta ett skelett.

Några bland dessa stenkistor af vanlig manslängd äro i hög grad värda vår uppmärksamhet såsom bildande en märklig öfvergångsform till de små kistorna med brända ben. Man har nämligen några gånger påträffat sådana kistor af omkring 2 meters längd, hvilka således kunde synas vara beräknade för obrända lik, men som i stället innehållit en liten hög brända ben. Dessa grafvar synas tillhöra den tid, då likbränningen började vinna insteg i landet. Man kan sedan följa stenkistornas aftagande i storlek, från dessa som höllo 2 meter i längd till sådana som ej äro 30 centimeter (1 fot) långa. Större utrymme behöfdes naturligtvis icke för att förvara de från bälet hopsamlade lemmingarna af benen.

Många af dessa små stenkistor äro nätt och jemt så stora som fordras för att innesluta ett lerkärl, i hvilket benen förvaras i stället för att, såsom i de förut nämnda, ligga lösa mellan stenarna. På andra ställen finner man icke några sådana stenkistor, utan endast lerkärl med brända ben och en liten bronsknif, eller en bit af en bronsäg eller dylikt. Slutligen ser man stundom, såsom i den fig. 154 afbildade högen, att benen lagts ned i en grop i högen eller i jorden, utan både kista och kruka, endast täckta af en flat sten, ett begrafningssätt som vi återfinna i jernålderns äldsta tid, i de så kallade »brandpletterne».

Redan kunna vi i vissa fall spåra skilnaden icke blott mellan den äldre och yngre delen af bronsåldern, utan äfven mellan början och slutet inom hvardera af dessa två afdelningar. Ännu förmå vi visserligen icke att bestämma, huru lång tid dessa olika skeden af utvecklingen under bronsåldern varat. Men den omständigheten, att en sådan utveckling kan visas, och den stora mängd minnen, som i södra Skandinavien ännu, efter årtusendens förlopp,

¹ Montelius i *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, d. 3, s. 221 (spännen), 276 (kärl), 332 (knifvar), och i *Compte-rendu du Congrès . . . de Stockholm 1874*, s. 493 och 886 (svärd).

finnes kvar från denna tid, äro tillräckliga att ådagalägga, att hvardera de båda stora afdelningarna inom bronsåldern måste hafva varat en lång troligen i århundraden. Då bronsålderns slut i Norden, såsom vi få se, torde infalla ungefär vid Kristi födelse, — snarare före än efter, — följer således häraf, att bronsåldern åtminstone i södra Skandinavien börjat flere århundraden, kanske mer än ett årtusende, före Kristi födelse. Närmare kunna vi väl icke för det närvarande bestämma den tid, då bronsåldern börjat i vår nejder; det intryck får man dock af en förtroligare bekantskap med minnen från denna tid, att den viktiga tidpunkt, då Nordens folk första gången lär känna metaller, snarare ligger bortom än hitom början af det sista årtusendet före Kristi födelse. Vid den tiden, Davids och Salomos dagar, var bronsåldern redan slut i Foinike, Egypten och andra af Medelhafvets östra kustländer; vid samma tid gjorde hellenerne troligen den första bekantskapen med jernets bruk.

Svaret på den frågan: hvad hette det **folk**, som under bronsåldern bodde i Sverige? har, såsom vi redan till en del sett, utfallit helt olika allt efter den åsigt man haft om det sätt, hvarpå perioden börjat; ännu mera är det beroende deraf, huru perioden slutat. Om detta inträffat utan någon fullständig förändring af befolkningens hufvudmassa, så är det klart, att det måste hafva varit folk af germanisk eller gotisk stam, som redan under bronsåldern bodde i vårt land, då man ju med visshet känner, att Sveriges invånare under den äldre jernaldern hörde till denna stam.

Icke utan all vikt är den uppgift man finner i Pyteas' reseberättelse att på hans tid, det vill säga ungefär 300 år före Kristi födelse, ett folk som kallades guttoner bodde på Östersjöns södra kust. Då äfven Ptolemaios andra århundradet efter Kristus talar om de i samma trakt bosatta gytternerne, och då dessa namn, trots den förändring de undergått för att passa i författarnes grekiska text, hafva en så stor likhet med det inhemska gut eller gotar, att denna likhet knapt kan förklaras såsom beroende på en tillfällighet, så synes det icke vara osannolikt, att gotiska folk bott vid Östersjöns södra kust redan några hundra år före Kristi födelse, och således med bronsåldern troligen ännu varade i denna trakt. Men den fullkomliga öfvensstämmelsen mellan minnena från bronsåldern i Skandinavien och på Östersjöns sydkust torde höja det öfver allt tvifvel, att, om ett folk af gotisk stam då bodde i den senare trakten, äfven Skandinavien invånare hörde till samma stam.

Lefnadssätt. — Husdjur. — Åkerbruk. — Boningar. — Husgeråd.

Om lefnadssättet i Norden under bronsåldern söka vi visserligen hos de mtida författarne förgäfvos några upplysningar, så vida vi icke kunna hit kna det lilla vi i Pyteas' reseberättelse finna nämnt om invånarne i Tule (s. 2 r ofvan), att de idkade åkerbruk och tröskade säden i lador, samt att de säd och honing beredde en dryck. Deremot kunna vi i afseende på lifvet Sverige under denna tid, liksom i så många andra fall, få mången värde- l upplysning genom att studera förhållandena hos andra folk, som befunno på samma kulturståndpunkt under en tid, då historien om dem haft något förtälja. De

hellener, som Ho-
ros besjungit,
do på öfver-
ugen från sin
onsålder till sin
nålder. Jernet
visserligen
ndt, men bron-
användes än-
till nästan allt,
en till vapen.
är troligt, att
meros' skil-
ng af hellener-

155. Ryttare, framställda å en hällristning vid Tegneby i Tanums socken, Bohuslän.

heltetid i mer än ett afseende kunde gälla äfven om södra Skandinavien der bronsåldern, åtminstone om vi icke låta vår blick förvillas af det poeti- skimmer, hvarmed den store skalden omgjutit det trojanska krigets hjeltar.

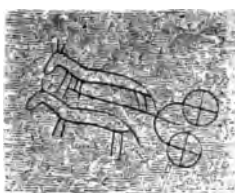
Liksom under stenålderns senare del, lefde nordbon väl äfven under onsåldern hufvudsakligen af jagt, fiske och boskapsskötsel, om än åker- ket troligen numera var af större vigt och med mera ifver drivet än un- den föregående perioden.

Utan tvifvel hade nordborne under bronsåldern hufvudsakligen samma sdjur som under den närmast föregående tiden. Å hällristningarna se vi städes oxar och hästar afbildade, och i grafvarna finner man ej sällan uningar af hudar, kläder af ylle, svärd- och dolkslidor af skinn, arbeten af m med flere minnen af bronsålderns boskapsskötsel och dess alster.

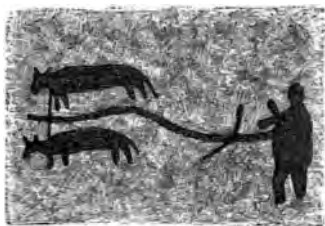
Att hästen redan användes till ridt, se vi af den fig. 155 återgifna häll- stningstaflan. Äfven vagnar voro under bronsåldern kända, såsom bland mat de å en af Kiviksgravens hällar (fig. 129) samt å en sten på Villfara- igen i Jerrestads härad i Skåne (fig. 156) afbildade, med två hästar förspända ahjuliga vagnarna utvisa. Det förtjenar anmärkas, att vagnarna, ehuru adast tvåhjuliga, dragas af två hästar, och att den åkande är framställd äende, såsom äfven hos södra Europas och Österlandets folk var brukligt.

För ett par år sedan hittades vid Nymö i Skåne några bronssaker från den yngre bronsåldern, hvilka troligen hört till betsel och remtyg, deribland ett par runda bronsplåtar, hvilka sannolikt suttit som prydnader å tyglar emedan vi se dylika plåtar på det sättet anbragta å afbildningar från söder Europa. Sporrar och stigbyglar äro deremot aldrig funna hos oss under sådana omständigheter, att de kunna anses tillhöra bronsåldern; troligen voro de den tiden helt och hållet okända.

Emedan man ännu för några år sedan icke här i Norden funnit sådana lemningar af betsel eller dylikt från bronsåldern, antogo några forskare,

156. Vagn afbildad å en sten i Skåne. $\frac{1}{10}$.

157. Plog afbildad å en hällristning vid Tegneby i Tanum, Bohuslän. $\frac{1}{20}$.

hästen under nämnda icke begagnats till rid eller körning. Detta antogs de hvilade dock på den förutsättningen, att betsel till en del måste bestå af metall, en förutsättning som ej är riktig. I skandinavisk-etnografiska samlingen i Stockholm finnas nämligen betsel gjorda af

och hållet af trä och horn, hvilka under detta århundrade begagnats i Sverige.

På en hällristning vid Tegneby i Bohuslän se vi en man gå och plöja (fig. 157). Plogen, af enklaste slag och närmast liknande de »krokar» som

ännu in i våra dagar mången städes varit i bruk, drages af två djur, troligen oxar eller tjurar. Denna lilla teckning är i hög grad märklig såsom ett af de äldsta spår, man i vårt land funnit af åkerbruk. Ett annat minne deraf hafva vi i de skäror af brons, som stundom anträffas hos oss (fig. 158).

158. Skära af brons. Södermanland. $\frac{1}{2}$.

Såden krossades troligen i sådana enkla handqvarnar som den fig. 159 afbildade. Ett par sådana qvarnar har man nämligen funnit i en dansk gravhög, hvilken utan tvifvel tillhör bronsåldern. Äfven i Sverige hittas ej sällan dylika qvarnar, ehuru det i de flesta fall är omöjligt att afgöra, till hvilket tid hvar och en af dem hör, emedan de varit i bruk från åkerbrukets första dagar intill senaste tid; till malning af kaffe och dylikt lära de ännu i det 18:e århundrade flerstädes begagnats här i Norden. I vissa aflägsna trakter i Europa, t. ex. i Valakiet, samt i Afrika äro sådana handqvarnar ännu i bruk. Fig. 160 visar, efter en teckning af Livingstone, huru såden males i södra Afrika.

Lemningar af boningshus från denna tid hafva icke bibehållit sig.

Norden, ej heller förekomma några afbildningar af dem å hällristningarna. Utan tvifvel voro äfven de bättre lottades boningar endast stugor af trä, som af nutidens svenskar skulle hafva kallats ringa och oansenliga. I vissa trakter af Europa, bland annat på Albanoberget i Italien nära Roma, har man jemte fornsaker från bronsåldern funnit ett slags lerkärl, hvilka hafva formen af en rund hydda med dörr och tydligt tak (fig. 161). På dörren ser man till och med stundom regeln, ehuru denna naturligtvis å lerkäret måste sitta på utsidan.

Af **bohaget** har hos oss intet bibehållit sig utom kärl af bränd lera, brons och guld, samt någon gång äfven träkärl, hvilka naturligtvis voro mycket allmänna, men endast sällan kunnat bevaras till vår tid.

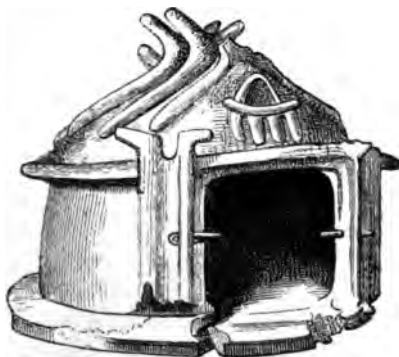
Lerkärlen äro af många olika former (fig. 163, 165 och 166), men märkvärdigt nog äro flere lerkärl från stenåldern öfverlägsna äfven de bästa från bronsåldern. Å de förra ses ofta sirater, stundom ganska smakfulla; de senare sakna nästan alltid sirater och äro gjorda af mindre fin och ren lera. Det bör dock anmärkas, att de flesta förskrifva sig från den yngre bronsåldern, under det vi ännu känna endast föga om krukmakarkonstens ståndpunkt under periodens äldre tid.

159. Handqvarn af sten. Sverige. $\frac{1}{10}$.

160. Sädsmalning i Sydafrika.

161. Lerkärl i forni af en hydda, från bronsåldern. Italien.

Ett vackert prof på träkärl från bronsåldern är den fig. 164 afbildade skålen, som lär vara svarfvad. Den är, liksom några andra dylika, prydd med små inslagna tennstift, hvilka bilda enkla figurer. I ett par grafvar, som bevisligen förskrifva sig från den i fråga varande tiden, har man till och med funnit runda askar af tunt trä med lock (fig. 162), nästan alldeles lika dem som ännu begagnas.

De flesta bronskärlen hafva den form som fig. 168 visar. Ej sällan hättas tillsammans med dem ett slags kupor af brons (fig. 167), antingen

162. Träask från bronsåldern.
Danmark. $\frac{2}{3}$.

163. Lerkärl. Halland. $\frac{1}{5}$.

164. Träskål med inslagna tennstift, från bronsåldern. Danmark. $\frac{1}{4}$.

165. Lerkärl. Halland. $\frac{1}{3}$.

166. Lerkärl. Skåne. $\frac{1}{5}$.

försedda med två öglor liksom kärlen eller med hjulformiga knappar, på hvilka de remmar varit fästa, som förenat kupan och bronskärlet. Den förra är alltid så mycket mindre, att den tydligen icke suttit som ett lock omedelbart på kärlets mynning, utan något högre. Det är svårt att säga, hvartill man an-

167. Kupa af brons, hörande till ett sådant kärl som fig. 168. Vestergötland. $\frac{1}{2}$.

168. Hängkärl af brons. Vestergötland. $\frac{1}{2}$.

vändt dessa för Norden egendomliga, men här ganska allmänna kärl¹. Att de icke varit dryckeskärl, är emellertid klart både deraf, att de tydligen varit afsedda att hängas, såsom den runda bottnen och de två öronen utvisa,

¹ Mer än 100 äro redan kända från Skandinavien.

och deraf att kanten ofta, såsom å det här afbildade, är inböjd och genombuten. Ej heller kunna de hafva varit kokkärl, emedan deras botten alltså är rikt prydd och stundom inlagd med ett slags mörkbrunt harts, som icke tål hetta. Man har varit böjd för att betrakta dem såsom motstycken till de rökelsekärl, hvilka begagnas i de katolska kyrkorna, oaktadt deras stundobetydliga storlek synes tala deremot; och då de icke förekomma i grafvarn men ofta i mossfynden och »markfynden»¹, af hvilka flere möjligen stå sammanhang med något religiöst bruk, har man häri sett ett bevis för, att de hört till tempeltjensten. Vi tro dock, att deras jämförelsevis stora antal skulle kunna anföras såsom skäl häremot, äfvensom den omständigheten, att

169. Guldkål. Bleking. $\frac{2}{3}$.

de flere gånger hittats tillsammans med saker, hvilka tydligen varit afsedda för hvardagligt bruk. Mest känner man sig väl böjd att dessa hängkärl med deras kupor se lampor, ehuru äfven denna förklaring ej lös alla svårigheter. Om der talrikhet förbjuder att tänka oss dem såsom uteslutande använda i tempel, så är det möjligen å andra sidan något oväntadt att finna de enskilda boningar upplysta af dyrbara lampor på en till

då man i allmänhet ej synes hafva nedlagt mycken kostnad på bohaget och hemmens prydnad.

Utom dessa hängkärl, som på skäl, för hvilka vi i det följande få tillfälle att närmare redogöra, måste anses vara förfärdigade i Norden, har man här äfven funnit åtskilliga andra till samma tid hörande bronskärl, hvilka utan tvifvel äro införda från Europas södra länder. Dessa utländska bronskärl hafva icke varit ämnade att begagnas hängande; deras botten är nämligen sådan, att de kunna utan understöd stå på ett bord.

Guldkärlen, troligen använda som dryckeskärl, äro mycket tunna och prydda med sirater i upphöjdt arbete (fig. 169). Några gånger har man här i Norden funnit ett större antal sådana guldkärl tillsammans. Så hittades t. ex. år 1862 i en torfmosse vid Lavindsgård nära Odense en stor präktig bronsvas, som innehöll elfva guldkålar liknande fig. 169, men försedda med långa handtag, som sluta i djurhufvuden.

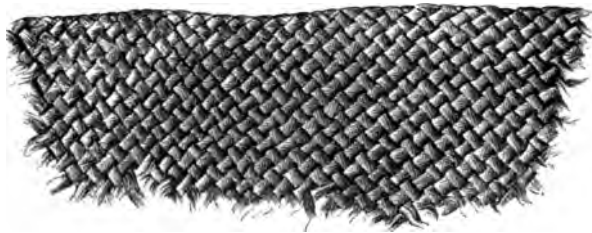
¹ Sådana ute på marken, ofta vid en större sten, i jorden anträffade samlingar af fornsaker hvilka ej varit nedlagda i grafvar, plägar man kalla »markfynd».

Kläder. — Prydnader.

På hällristningarna ses visserligen ofta människofigurer, stundom tecknade i nästan naturlig storlek; men märkvärdigt nog få vi icke af dem någon synnerlig upplysning om **klädedräkten** under bronsåldern. Deremot hafva några graffynd under de senaste åren på det mest oväntade sätt lärt oss känna, huru bronsålderns nordbor gingo klädda.

Troligen använde man ännu, liksom under stenåldern, mycket skinn och pelsverk till kläder — sådana begagnas ju ännu i dag mycket, i synnerhet på landet. Då fåret redan under stenålderns senare del hölls här i landet, är det emellertid sannolikt, att man äfven lärt sig att af dess ull förfärdiga kläder, och redan för flere år sedan hade lemningar af ylleväfnader anträffats i nordiska grafvar från bronsåldern.

Det märkligaste fynd af detta slag, som man känner från Sverige, är ett som år 1869 gjordes vid undersökningen af en större grafhög å Dömmestorps egor i södra Halland. Högen dolde en af flata stenar omsorgsfullt hopfogad kista af något mer än en meters (3,5 fots) längd. Då täckstenarna borttagits, visade sig kistan vara alldeles fri från sand och jord, så att man med lätthet kunde undersöka dess innehåll. På botten låg en mängd starkt brända benbitar, öfver hvilka ett slags sjal af ylle var utbredd. Denna sträckte sig nästan öfver hela kistans längd och var lagd i veck. I det största vecket låg en bronsdolk, hvilken var instucken i en väl gjord och fullkomligt bibehållen läderslida med bronsdoppsko (fig. 198, 199). Sjalen var omkring 1,50 meter (5,2 fot) lång och 60 centimeter (2 fot) bred; färgen är numera brun, men vid hvardera ändan syntes en något mer än 10 centimeter (3,5 tum) bred ljusgul kant. Olyckligtvis var tyget så angripet af tiden, att man endast kunde tillvarataga stycken deraf, hvilka nu förvaras i statens historiska museum, sedan de blifvit genomdränkta med en mot vidare förstöring skyddande lösning. En af dessa bitar är i naturlig storlek afbildad fig. 170 för att ge ett prof på den under bronsåldern vanliga väfnaden.

170. Ylletyg från bronsåldern. Halland. 1/1.

Ännu mera öfverraskande äro några i Danmark gjorda fynd. År 1861 fann man i Treenhöi, en grafhög vid Vamdrup nära Kolding, en grafkista, bildad af en 3 meter (10 fot) lång, klufven och urhålkad ekstam; kistans längd var invändigt 2,10 meter (7 fot). Lyckligtvis blef denna graf med största möjliga omsorg undersökt af sakkunniga män, hvilka på konung Frederik VII:s särskilda befallning skyndade dit, sedan konungen erhållit underrättelse om kistans påträffande.

Vid lockets aftagande såg man lemningar af en hud, troligen af ox- eller kohud, hvilken tydligen en gång omslutit allt som varit nedlagd i kistan. Under huden var utbredd en vid, i många veck liggande kappa af grof ylleväfnad (fig. 175). Den bildas af ett stycke, med en liten utskärning för halsen; på insidan finnes en mängd nedhängande ulltrådar. Vid kappena ända stod en större rund ask af trä med lock, afbildad fig. 162; vid den andra syntas öfre delen af en yllemössa och bakom denna ett sammanrullat yllestycke. Fig. 171 visar kistans utseende, medan kappan ännu var orörd.

Sedan man försiktigt upptagit kappan, visade sig lemningarna af ett skelett af en man, hvilken om lifvet var klädd i en yllekjortel (fig. 172) sammanhållen af ett yllebälte, som gick två gånger om midjan, var hopknuten framtill och slutade i långa hängande ändar, hvilka voro prydda med fransar. På hufvudet — hvaraf märkvärdigt nog endast det svarta håret och hjernan funnos kvar, under det att hufvudskålen var förtärd — satt den nyss nämnda mössan (fig. 174) af tjockt väftt ylle, hvars utsida var betäckt med fristående ulltrådar, alla slutande i knutar. Både genom sin form och sin eg-

171. Ekkista, i hvilken det af en yllekappa betäckta liket af en man från bronsåldern ligger. Hufvudet åt venster. Treenhöi, Danmark.

domliga väfnad eger den en i ögonen fallande likhet med mössor, som äro i dag begagnas af allmogen i Ungarn och angränsande trakter af Österr.

En annan yllemössa (fig. 172), af enklare väfnad och något afvikande form, låg jemte en hornkam och en bronsknif i en liten träask, hvilken satt vid likets fötter uti den redan omnämnda större asken. Knifven, som till formen liknar våra rakknifvar, har möjligen varit använd till samma ändar som dessa. Det vid hufvudet nedlagda yllestycket visade sig sedermera vara den ena hälften af en med fransar prydd sjal eller pläd (fig. 173), hvarest den andra hälften låg vid fötterna, der man dessutom upptog ett par smala yllestycken, som troligen betäckt benen, och några obetydliga lemningar af läder, hvilka möjligen en gång utgjort fotbeklädningen.

Vid skelettets venstra sida låg ett bronssvärd i en med skinn förtäckt träslida.

Värdet af detta dyrbara fynd ökas betydligt genom det fynd af en fullständig qvinnodräkt från ungefär samma tid, som man tio år senare,

172. Mössa.

173. Sjal.

174. Mössa.

175. Kappa.

176. Kjortel.

172—176. Yllekläder funna i en graf från bronsåldern i Trenehöi, Danmark.

1871, anträffade i en annan dansk grafhög, Borum-Eshöi nära Århus i Jylland. Äfven här var den döda begravnen i en kista, bildad af en klufven och urhållad ekstam. Kistans botten var betäckt med en ogarfvad hud, tråden af en ko eller en oxe, hvilken hud sannolikt, liksom den i Treenhöi

177. Qvinnodrägt från bronsåldern, funnen i en graf. Jylland.

178. En del af den i fig. 177 afbildade mössan. 1. 2.

en gång omslutit allt d i kistan nedlagda. På den hud låg en stor kapp väfd af grof ull med i blandade nöthår. Insve i kappan, hvaraf endast bitar finnas kvar, låg lik af en qvinna, hvars skel blifvit svartfärgadt af vatten, som inträngt i kistan, i förbindelse med garfsyran från ekträ. Liket, hvars kön tydligt utvisas af det väl behållna skelettet, hade mycket långt hår, som förmodligen varit uppfäst eller sammanhållet med en ännu ganska väl bevarad hornkam. På hufvudet hade den döda ett nät eller en mössa af ullgarn, som ses öfverst i fig. 177, och hvaraf en del visas i fig. 178 i hällen af verkliga storleken. Äfven af ett annat gröfre nät funnos lemmingar; man vet dock icke, om det suttit innanför det finare nätet, eller om det legat löst i kistan. Öfrigt var den döda iklädd en hel dräkt af väfdt ylletyg, nämligen en kort tröja med ärmarna och en lång kjortel (fig. 177). Väfnaden är alldeles den samma som i det förut beskrifna tyget från Dömmestorp (fig. 176) och det från Treenhöi.

Tröjan är hopsydd under ärmarna och på ryggen, der det nedtill finnes en smärre tillsats af gröfre tyg, fastsydd med ulltråd. Framtill, der tröjan är öppen, har den möjligen varit sammanhållen med en snod

eller ett litet i kistan funnet bronsspänne, så vida detta icke suttit på kappan. Den grofva sömmen på tröjans rygg antyder, att det var meningen, att tröjan skulle vara betäckt af kappan, liksom också den grofva tillsatsen nedtill syns visa, att denna del af tröjan skulle gå in i kjorteln, hvilken kring lifv-

sammanhölls med två ylleband eller bälten, ett gröfre och ett finare. Det senare är slaget eller väfdt med inblandade nöthår i tre ränder, af hvilka den mellersta synes hafva haft en annan färg än de på sidorna. Det slutar i tjocka, med stor omsorg flätade prydliga tofsar.

Hurudan klädernas och hufvudhårets nu mörkbruna färg ursprungligen varit, kan väl efter de under årtusenden fortgående förändringarna i den vattenfyllda ekkistan nu mera icke bestämdt afgöras.

Bredvid liket stod ett lerkärl, och af bronsprydnader upptogos ur kistan, utom det redan nämnda spännet, en spiralfingerring, två armband, en större vriden ring för hufvudet eller halsen samt en liten tång. Märkvärdigt nog lägo vid det qvinliga likets sida äfven en bronsdolk med hornfäste samt en större och två smärre runda, prydligt arbetade bronsplåtar, med en uppstående spets i midten, af hvilka åtminstone den större, hvilken närmast liknar fig. 143, troligen suttit på en sköld¹.

Qvinnodrägten under bronsåldern bestod således af samma två hufvudelar, kjortel och kofta, som ännu i dag, åtminstone på landsbygden. Men om de i Treenhöi funna manskläderna få betraktas såsom prof på den vanliga fullständiga dräkten, så visa de en betydlig olikhet mot förhållandena ej blott nu, utan äfven under hednatidens sista period. I synnerhet är frånvaron af byxor anmärkningsvärd, då denna benbeklädnad torde hafva varit gemensam för nästan alla germaniska folk under den tid, som historien vet något om dem, under det att den icke brukades af de keltiska stammarna och af folken i södra Europa. Denna omständighet torde förtjena att framhållas, ehuru vi naturligtvis icke i detta enstaka förhållande kunna eller vilja se något bevis för det nordiska bronsåldersfolkets så mycket omtvistade nationalitet.

Både Treenhöi och Borum-Eshöi visa sig genom de i dem funna bronssakerna tillhöra en ganska tidig del af bronsåldern; om också icke periodens första början. Dessa grafvar äro således mer än 2 000, troligen mer än 2 500 år gamla. Den märkvärdiga omständigheten, att yllekläder kunnat bibehålla sig i en graf under så lång tid, beror på ovanligt gyusamma förhållanden, och kanske i synnerhet derpå, att kläderna legat i ekkistor, emedan garfsyran i eken är ett utmärkt medel till organiska ämnens bevarande.

Det vanligaste tyget under bronsåldern var utan tvifvel ylle, ett inhemskt alster af den sedan stenålderns senare del här bedrifna fårafveln. I en till bronsålderns slut hörande graf har man emellertid äfven funnit stycken af en ganska fin linneväfnad, det äldsta spåret af linets förekomst i Norden.

Att den i södra Europa redan under stenåldern väl bekanta sländan troligen var okänd i vårt land ända till bronsålderns slut, hafva vi redan på

¹ Nyligen har man i Borum-Eshöi funnit två andra ekkistor, hvardera inneslutande liket af en man, hvilken synes hafva varit klädd på samma sätt som det i Treenhöi anträffade liket; några byxor omtalas ej heller här i någondera grafven.

tal om förhållandena under förstnämnda period anmärkt (s. 24); troligen användes i stället »kroken».

Af sybehör har man i grafvar från bronsåldern funnit synålar, syl och små tänger, de så kallade »pincetterna» (fig. 149), samt tunna knivar. De äro nästan alltid af brons; dock har man funnit ett par tänger och

179. Spägne af brons. Vestergötland. $\frac{2}{3}$.

180. Kam af brons. Vestergötland. $\frac{1}{11}$.

181. Bronsknapp. Östergötland. $\frac{1}{11}$.

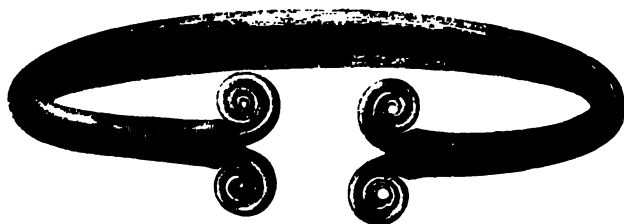

182. Spiralfingerring af dubbel guldtråd. Skåne. $\frac{1}{11}$.

syl af guld. Sylarna hafva naturligtvis varit insatta i skaft; några sådana skaft af brons, ben och bernsten finnas ännu i behåll. Saxar voro okända under bronsåldern; de blefvo först kända under jernålderns äldre tid.

Synålarna, hvilka likna dem af ben från stenåldern, voro af brons eller ben; de hafva dock hittats i mycket mindre antal än sylarna, hvilket ut-

tvifvel beror derpå, att sylarna användes till att sy i läder och skinn, och synålarna i ylletyg, som mindre allmänt begagnades och stod i högre värde. I grafvarna från bronsålderns senare del finner man mycket ofta bland de brända benen en syl, en liten tång och en knif af samma form som fig. 145.

183. Armband af tunt guldbleck, böjdt öfver en bronskena. Skåne. 1_1 .

184. Arming af brons. Skåne. 2_3 .

185. Spiralarming af brons. Skåne. 1_2 .

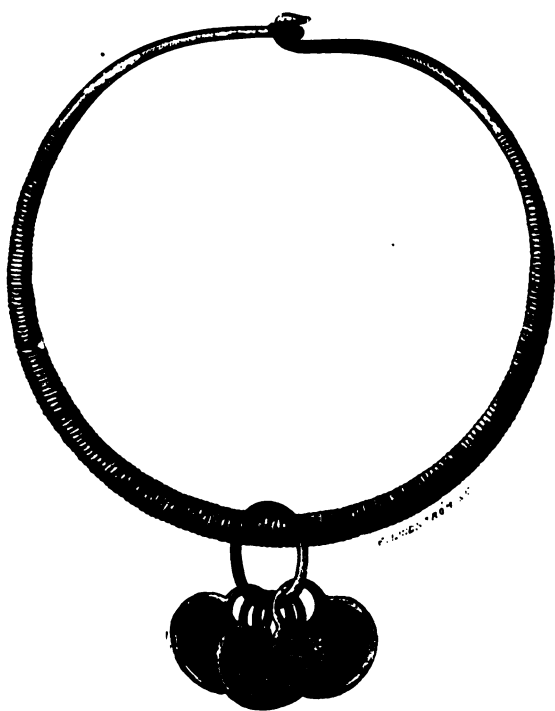
186. Spiralarming af brons. Skåne. 1_2 .

Dessa hafva troligen användts vid sömnad i läder på det sätt, att man med knifven skar lädret och de fina remmar eller trådar af skinn, med hvilka man skulle sy; med sylen borrhades hål, och med tången drog man tråden genom hålet. Sylarna och knifvarna användes emellertid troligen äfven till andra ändamål.

Om de **prydnader**, som stodo stenålderns svenskar till buds, voro få och föga lysande, voro deremot smyckena under bronsåldern så mycket mera prä

187. Guldband, troligen prydnad för hufvudet.
Skåne. $\frac{2}{3}$.

188. Halsring med tre hängprydnader, af brons.
Skåne. $\frac{1}{3}$.

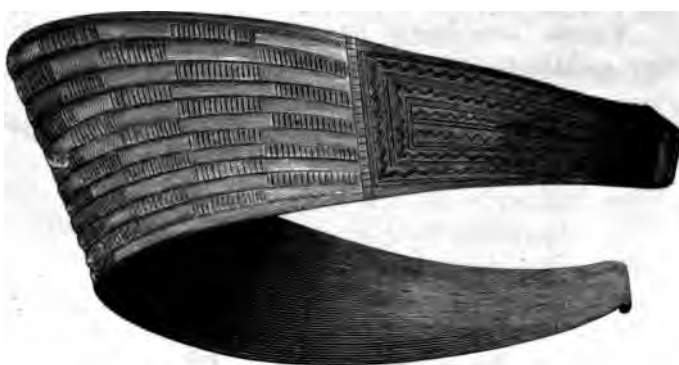
tiga och omvexlande. I voro hufvudsakligen af guld och brons. Perlor och dylika prydnader af bernsten synas icke hafva varit så allmänna under bronsåldern som under den föregående perioden. Silfversmycken, glasperlor och dylikt voro ännu okända.

I grafvar från den äldre bronsåldern har man funnit präktiga diaden och spännen af brons, armringar och fingerringar af brons och guld, ofta lagda i spiral, knappar af brons, några bernstensperlor m. m. (fig. 138, 182, 184 och 189). Kammar, som torde hafva varit okända under stenåldern, träffas ej sällan i de äldre bronsålderns grafvar; de äro af brons (fig. 180) eller horn. Spiralarmringarna träffas vanligen, till följd af spänstigheten, i de skick som ses af fig. 181. Att hvarfven legat tätt intill hvarandra, då ringen satt på armen, antydes emellertid af den fig. 185 afbildade, hvilken låg, af egen sammanhållen, så som teckningen visar, kring armbågen på ett skelett; kring den andra armen satt också en dylik spiralring.

Under den yngre bronsåldern begagnades utom prydnader af nu nämnda slag (fig. 179, 181 och 183) äfven åtskilliga hängsmycken och nålar, samt i synnerhet en mängd större bronsringar, af hvilka åtminstone de flesta troligen burits om halsen (fig. 146, 188 och 190). Flere af dessa ringar hafva

de legat omkring två tusen år i jorden, bibehållit en icke obetydlig sin spänstighet. Den rikedom på halsringar och andra stora ring-

a, som vi-
under den
ronsåldern,
ka anmärk-
rd, emedan
arken un-
ronsålderns
eller under
tre jernål-
ner något

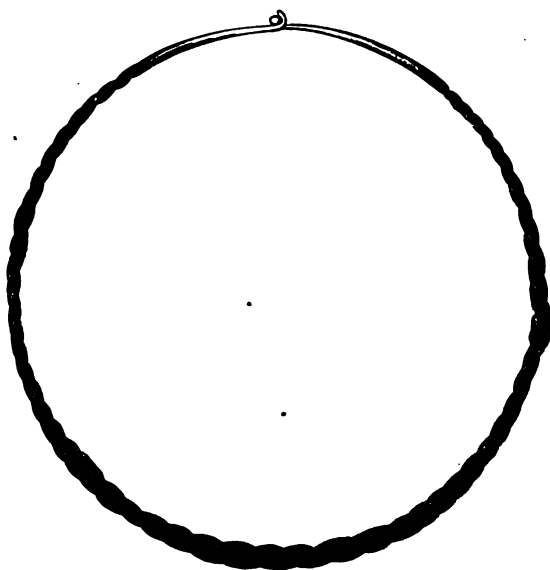

189. Diadem af brons. Skåne. $\frac{2}{3}$.

ven i afse-
å prydn-
kan man

den betydliga skilnad, som i allmänhet spåras mellan arbetena från lerns äldre och yngre del. Smyckena från den förra tiden utmärka

iligen i hög grad för-
t genom smakfullare
och sirater framför
n den senare, hvilka
ja ett bemödande att
mera genom ett bar-
öfvermått af den an-
metallmassan än ge-
lhet i form och smak-
nen enkel ornering.
r t. ex. vid Långbro
nanland — på samma
m halsringen fig. 190,
lylika ringar och flere
bronssaker — funnit
nsspännen af samma
m fig. 179, hvilka äro
re än 23 och 25 cen-
(8 och 8,5 tum) långa;
a ovalen håller på det

190. Halsring af brons. Södermanland. $\frac{1}{3}$.

nnet nära 12 och på det andra 13,5 centimeter i längd.

ärkvärdigt nog visar sig, såsom vi af det följande få se, ett liknande också vid jämförelsen mellan smyckena från jernålderns förra och del.

Vapen. — Verktyg.

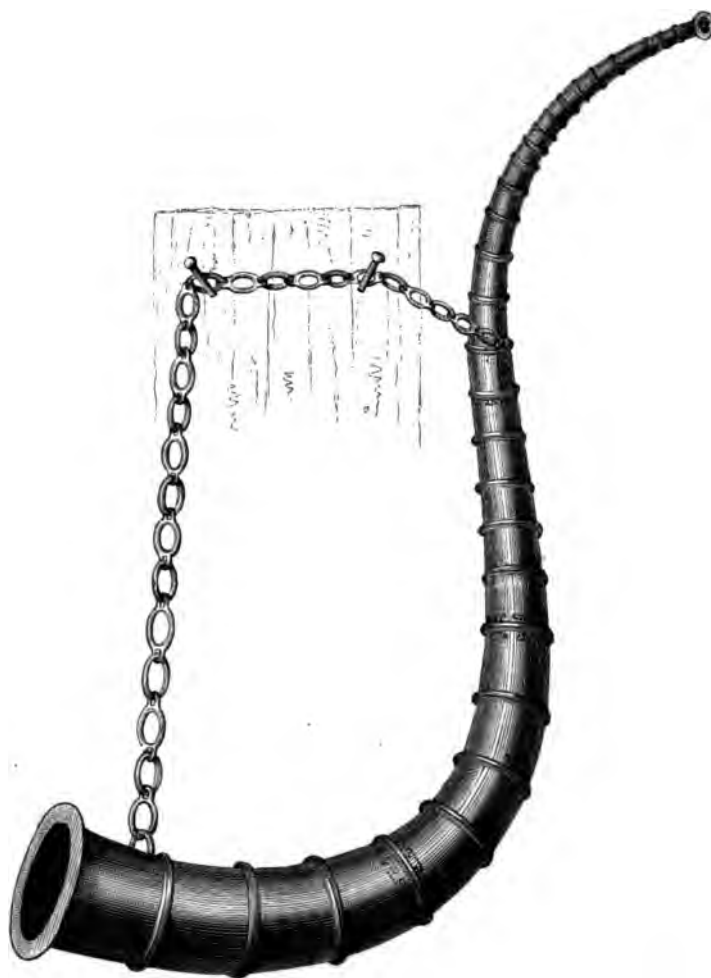
Vapnen voro under bronsåldern till en stor del af samma slag som under stenåldern, nämligen dolkar, yxor, spjut, pil och bäge, samt trolig

klubbor och slugor. Det förnärmsta skyddsvapen var skölden, hvilken sannolikt användes äfven i stenålderns följ. Men till dessa vapen kommo också svärd och, ehuru förmodligen mera sällan, hjälmar.

I sammanhang med vapnen böra vi äfven om nämna de stora präktiga stridslurar af brons, som man flere gånger anträffat. En sådan, funnen i ett torfmosse nära Lund, är afbildad fig. 191.

Sköldarna voro vanligen trä eller läder och synas ofta haf varit pryddade med en rund bronsplåt, som hade

framstående spets i midten. Dessa plåtar voro under den äldre bronsåldern oförgångsamt stora och särdeles rikt pryddade med zigzag- och spiralsirater (fig. 14). Någon fullständig sköld af detta slag har visserligen icke blifvit bevarad, men bronsplåtarna äro ej sällan anträffade, och någon gång har man äfven funnit tydliga, ehuru förmultnade lemningar af sjelfva skölden. Ur en gräns från slutet af bronsåldern har man till och med upptagit en rund trä

191. Stridslur af brons. Skåne. 1/5.

uldplåt med pressade figurer, som tydligen prydt midten af en sköld. Detta och andra fynd antyda, att sköldarna varit runda, och de flesta sköldar, som afbildade på hållristningarna, hafva samma form; någon gång ses dock en fyrkantiga sköldar (fig. 155). Storleken synes i allmänhet icke hafva varit betydlig.

I Sverige och Danmark har man äfven påträffat några till bronsålderns närmare del hörande sköldar, som helt och hållet äro af brons. En präktig dan sköld, ganska stor och nästan rund, af en tunn bronsplåt med ornament i drifvet arbete, hittades för ungefär tio år sedan i en torfmosse vid Ackhölle nära Varberg i Halland (fig. 194). Midt på baksidan sitter ett undtag, men det är så litet, att endast två fingrar få rum deri.

Af hjälm från bronsåldern har man hittills endast en gång funnit en, nämligen ett i Danmark hittadt, präktigt, med guld belagdt hakstycke till en hjälm från den äldre bronsåldern.

Några andra skyddsvapen, såsom brynjor eller dylikt, hafva icke anträffats i fynden från vår bronsålder. Det är först under den äldre järnåldern, som de synas hafva kommit i bruk här i Norden.

Svärd och dolkar af brons äro i Sverige funna i ganska stort antal; man känner för närvarande omkring 500 (fig. 192 och 198). Svärden, hvilka till en del äro ämnade till stickvapen än till huggvapen, äro egentligen, som vi sid. 91 antyddt, endast förlängda dolkar. Fästena voro, i synnerhet under den äldre bronsåldern, ofta af brons, stundom belagda med guld och prydda med infattade bernstensstycken eller med emaljliknande inläggningar i hart. Från den senare delen af bronsåldern har man i svensk jord hittat få bronssvärd, som tydligen äro utländska arbeten (fig. 216—219).

Några gånger hafva de till svärden och dolkarna hörande slidorna mer eller mindre fullständigt bibehållit sig. Så hittades i den sidan 123 omtalade äfven vid Dömmestorp i Halland en utmärkt väl bevarad dolkslida, hvilken, som flere andra, består af trä, öfverdraget med väl garfvadt läder och dräkt med fint skinn; nederst sitter en doppsko af brons (fig. 199). För att dolken ej skulle så lätt glida ur slidan, äro de inåt vända håren af skinnet fästade nedåt. I danska grafvar har man funnit ett par svärdsslidor af trä, som icke varit öfverdragna med läder; en af dem, prydd med utskurna sirater, se fig. 197.

Flere vackra stridsyxor af brons äro funna i Sverige. En sådan, prydd i det för den äldre bronsåldern egendomliga sättet, är afbildad fig. 139. Äfven flere af de så kallade skaftcelterna, om hvilka vi strax skola tala, hafva utan tvifvel varit stridsyxor (fig. 140); sådana hafva också ofta hittats i grafvar tillsammans med andra vapen.

Härtill kan man deremot icke hafva använt de två präktiga yxor, som år 1864 hittades vid Skogstorp nära Eskilstuna (fig. 193). Dessa äro nämligen icke massiva, utan bestå endast af en mycket tunn bronskorpa, som är gjuten öfver en ännu befintlig lerkärna. Yxorna skulle således hafva sprungit sönder vid första hugg. Emedan de äro prydda med guld och bern-

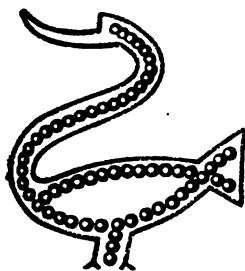
192. Bronssvärd
med fäste af brons.
Vestergötland. $\frac{1}{3}$.

193. Yxa af mycket tunn brons, gjuten öfver lera: prydd med
plåtar och deri infattade bernstensstycken. Södermanland.

194. Sköld af brons med ett litet handtag midt
på baksidan. Halland. $\frac{1}{4}$.

195. En af de gennem
større och mindre oppdrifna
punkter bildade, svanlika
figurerne å skölden
fig. 194. $\frac{1}{2}$.

196. Stenyxa med skafthål.
Dal. $\frac{1}{2}$.

197. Träslida
till ett brons-
svärd. Jyl-
land. $\frac{1}{6}$.

198. Brons-
dolk med horn-
fäste. Halland.
 $\frac{1}{3}$.

199. Läderslida med
bronsdoppsko till dolken
fig. 198. $\frac{1}{3}$.

sten, har man antagit, att de burits såsom värdighetstecken framför någon höfding; de äro dock så tunga och svaga, att de knapt tålt vid ens en så rörelse. Möjligen hafva de varit bestämda till stillasittande prydnader, kanske i något tempel. Det förtjenar anmärkas, dels att man på ett ställe i Jylland funnit två till form och arbetssätt alldeles dylika bronsyxor, dels att två yxor af samma form äro afbildade på en af väggstenarna i Kiviksgravnen (fig. 15).

För att spara den dyrbara metallen begagnades under bronsåldern, som flere fynd både i Sverige och andra länder utvisa, äfven stridsyxor, sten samt pil- och spjutspetsar af flinta. Sannolikt tillhöra t. ex. de fig. 15 och 196 afbildade stenyxorna snarare bronsåldern än den föregående perioden.

Å hällristningarna ses ofta bågskyttar, men pilspetsar af brons i mycket sällan funna i Sverige. Det var också naturligt, att man hellre använde ben eller flinta till dessa lätt förlorade vapen; ännu under jernålder äldre del voro, såsom vi af det följande få se, pilspetsar af ben mycket bruk här i Norden.

Spjutspetsar af brons äro deremot ej sällan funna i Sverige (fig. 14). Hällristningarna visa, att spjutet ofta, kanske oftast, användes som kastvapen.

Vi sågo, att man i Borum-Eshöi vid sidan af ett kvinligt lik påträffat en dolk och troligen äfven lemningar af en sköld. Då det i de flesta fall svårt att bestämdt afgöra, om en graf från bronsåldern innesluter liket af en man eller af en kvinna, kunna vi visserligen icke nu anföra något annat fullt säkert fynd från denna tid af vapen i en kvinnograf. Men det bör nämnas, att man uti en ekkista i Dragshöi nära Ribe funnit en bronsdo och ehuru det långa håret på likets ännu märkvärdigt väl bibehållna hufvud sällrare synes visa, att en kvinna än en man blifvit här begravd.

Den märkliga antydning om amazoner under Nordens bronsålder, som fyndet i Borum-Eshöi gifvit oss, vinner sannolikhet deraf, att amazoner omtalas hos flere folk i Medelhafsländerna på en tid, då dessa folk torde hafva haft ungefär samma bildning som nordborne under bronsåldern. Vi minn dessutom berättelserna om sköldmör äfven i Norden under senare delen af dess hednatid.

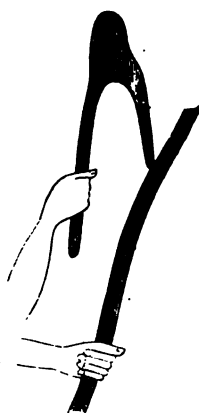
Samma svårighet som ofta finnes, att i afseende på yxorna från steinaldern skilja mellan dem som användts såsom vapen och dem hvilka användes som **verktyg**, samma svårighet visar sig äfven i afseende på månen af yxorna från bronsåldern. Hällristningarna visa, huru ofta yxor under sin nämnda tid i Norden gjorde samma tjänst som indianens tomahawk och kungens stridsyxa, och man kan utan svårighet se, att sådana präktiga yxor som den fig. 139 afbildade varit bestämda härtill; men i afseende på de stora flertalet af bronsyxorna torde man icke kunna med säkerhet afgöra, om de varit afsedda för det ena eller andra ändamålet.

Yxorna af brons hafva stundom ett skafthål på samma sätt som fig. 139 och en mängd stenyxor; i detta fall hafva de naturligtvis varit fästas på skaftet på vanligt sätt. Men de allra flesta bronsyxorna, de så kallade

elterna¹, hafva varit skaftade på helt annat sätt. De äro af två slag, ända under namnen skaftcelter (fig. 140 och 200) och hålcelter (fig. 151).

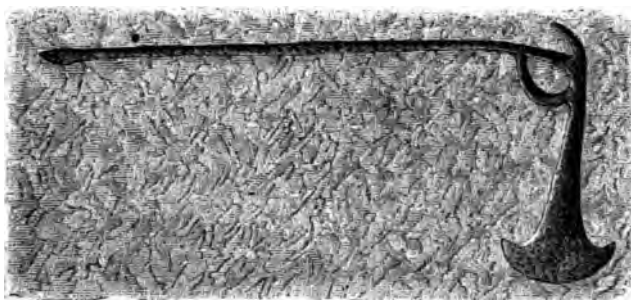
200, 201. Skaftcelt af brons, sedd från sidan och kanten. Skåne. $\frac{1}{2}$.

202. Bronscelt med skaft, efter en egyptisk målning.

203. Hålcelt af brons med träskift. Österrike.

204. Bronscelt med skaft, buren af en man, tydligen som vapen; afbildad på en hällristning i Skåne. $\frac{1}{8}$.

förre voro, liksom flintyxorna, af hvilka de ursprungligen äro efterbildgar, instuckna i ena ändan af ett klufvet och vanligen knäböjdt skaft

¹ Denna benämning eger intet sammanhang med folknamnet celter eller kelter, utan är af latin, der ordet celtis betyder mejsel.

(fig. 204). Deremot var det likaledes knäböjda skaftet instuckt i det hå hvaraf hålcelterna hafva sitt namn, och fastbundet vid den lilla ögla, som oftast finnes strax nedanför hålet. Fig. 203 visar en hålcelt af brons med dess ännu bevarade träskaft, som man funnit i en saltgrufva vid Hallein i Österrike. Af en gammal egyptisk målning hafva vi lånat fig. 202, af hvilken man ser, huru bronscelten begagnades; celtens röda färg å originalet betecknar, att metallen verkligen var brons.

Huru talrika celterna varit under bronsåldern, inses bäst deraf, att blott nära 3 000 i Sverige tillvaratagna brons saker från denna tid mer än 800 år celter.

En del af celterna hafva möjligen varit begagnade mera som mejslar än som yxor. Dessutom har man emellertid funnit äfven bronsmejslar i samma form och storlek som dem vi nu använda.

Utom yxor och mejslar hade nordborne under bronsåldern äfven flera andra verktyg för utförande af träarbeten, såsom knivar, sågar, sylar m. m. Verkttygen voro således ungefär de samma som redan under stenåldern; med de äro nu mera vanligen af brons, ehuru äfven åtskilliga stenverktyg fortfarande torde hafva begagnats. Bronsen måste nämligen, såsom vi förut antytt, hafva varit mycket dyr, och till många ändamål kunde därför med fördel flinta eller andra stenslag användas.

Förfärdigandet af bronssakerna. — Inhemsk tillverkning.

De verktyg vi nu betraktat användes hufvudsakligen till arbeten i trä och dylikt. För tillverkningen af bronssakerna sjelfva erfordrades mycket enkla verktyg, emedan så godt som alla de under bronsåldern i Norden förfärdigade bronsarbetena äro gjutna.

Vid bronsgjutning kunna tre olika metoder begagnas.

Den enklaste är att i något fast ämne, som ej lider af hettan, t. ex. i brons eller sten, göra en fördjupning af samma form som det föremål man önskar gjuta (fig. 205), och sedan hälla den smälta bronzen i denna fördjupning. En sådan gjutform består vanligen af två hälften, hvilka pass i hop. Men emedan det är mycket svårt att få kanterna så jemna, att de alldeles sluta tillsammans, tränger sig lätt vid gjutningen någon metall in i springan mellan formens båda halvkor och bildar den så kallade »gjutsömmen», hvilken ofta är mer eller mindre synlig å de på detta sätt förfärdigade sakerna från bronsåldern. Denna metod erbjuder den fördelen, att samma form kan användas många gånger, men medför i stället, liksom den nästa, en olägenhet derigenom, att endast mindre fina arbeten på detta sätt kunna åstadkommas.

Den andra metoden består deri, att man af något fast ämne, t. ex. trä

en modell till form och storlek alldeles lik den sak, som man vill gjuta, sedan med denna modell gör en fördjupning i fin sand. Sanden är fuktig packad i två trälådor, hvilka motsvara de båda hälfterna af en gjutformen; i springan mellan dem bildar sig då lätt en sådan gjutsöm, som vi omtalat. Sandformen blir väl förstörd vid första gjutningen, men det ätt att med trämodellen åstadkomma flere fornar.

Den tredje metoden är ganska olik de nu beskrifna. Man gör vissern äfven nu en modell, men ej af trä, utan af vax. Denna vaxmodell gifves med fin lera, som torkas och derefter utsättes för sakta eld, då lera blir något bränd, och det smälta vaxet rinner ut genom ett för detta ändamål anbragt hål, i hvilket man slutligen i stället håller den smälta lera. På detta sätt kan man med enkla verktyg åstadkomma mycket fina fornar, och man undviker alldeles gjutsömmarna, hvilkas borttagande ofta kan hafva vållat svårigheter; men man måste för hvarje gjutning göra en modell och en ny form. Denna metod, hvilken ännu, ehuru mera sällan, användas, synes hafva varit mycket använd under bronsåldern; och man har sig härigenom kunna förklara en omständighet, som ofta blifvit anmärkt, nämligen att ytterst sällan två brons saker af samma slag, äfven om de hittas tillsammans, äro så lika hvarandra, att de kunna anses vara gjutna i samma form. Denna metods förnämsta olägenhet består deri, att den är mycket tidskrävande, är det ej heller oväntadt att finna den ofta använd under bronsåldern, då tiden väl icke skattades synnerligen högt.

Ett fynd, som sprider mycket ljus öfver bronsgjutningen under ifrågasatt tid, gjordes för ett par år sedan på den lilla ön Harty, på sydöstra kusten af England. Vid gräfvning i jorden fann man der följande saker, nämligen tydligen tillhört en bronsgjutare: två hela och en half form af brons för elter; femton hålcelter af olika storlek och mer eller mindre hela; en form af brons för hålmejslar; två hålmejslar; två hammare; två knifvar; två smala spetsiga verktyg; ett gjuthufvud; två metallklumpar m. m., allt af brons; ett fint bryne af skiffer. En af hammarna är af ljusare metall och kan innehålla mera tenn än de öfriga, utan tvifvel därför, att man härigenom ville gifva åt hammaren större hårdhet än bronsen vanligen egde. Några hålcelterna äro tydligen gjutna i de här funna formarna; men, om man ser celten i formen, finner man, att, under det dess öfre del fullkomligt är in, eggen ej får rum, emedan den är för lång och för bred. Detta beror derpå, att man efter gjutningen sökt med tillhjälp af hammaren gifva dem nödig hårdhet, hvarvid den något förändrat form. För att åstadkomma att i celten var en lerkärna nödig; denna härnade genom beröringen med heta metallen och kunde sedan endast med svårighet borttagas. Troligen ändes här till de båda spetsiga verktyg vi nyss omtalat; det ena af dem gick sönder, förmodligen under försöket att uttaga den hårdbrända lera.

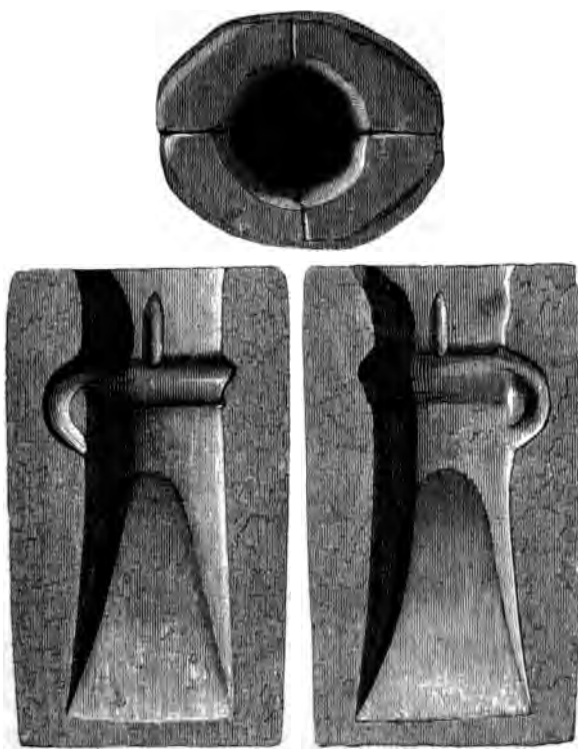
Mången har varit böjd att antaga, det Sveriges invånare under bronsåldern icke sjelfva förstått konsten att gjuta brons, eller att de åtminstone

endast kunnat åstadkomma de enklare och gröfre arbetena. Detta antaga har emellertid visat sig vara oriktigt.

Att någon tillverkning af bronsaker under ifrågavarande tid rum i Sverige, visas redan deraf, att man här vid flere tillfällen, tillsammans med fornsaker från bronsåldern, funnit dels samlingar af sönderbrutna, odliga och till omsmältning tydligen bestämda bronsaker, dels smälta klumpar och så kallade gjuthufvuden af brons. När bronsen hälls i formen, flyttar den vanligen äfven det hål, hvarigenom metallen rinner ned. Då gjutningen

afslutad och bron hunnit svalna, afhugget »gjuthufvudet», den det gjutna föremålet i hörande bronsklump, stannat i hålet.

Det fig. 208 aftegnade gjuthufvudet, hvilket tydligen bildats i sådan form med fyra sidor och en i mitten på nedre delen af hufvudet, som en kanal som fig. 209, hör till ett märkligt fynd, som vitnar om, att bronsgjutare funnits i mellersta Sverige. Det låg nämligen i en lerkärl, som för flere sedan anträffades i Bräcken i Jerns socken i Dal, helt nära Vene strand, och som dessutom innehöll flere andra gjuthufvuden och bronsklumpar, samt en mängd bitar af sönderbrutna svärd, ringar, nålar, sågar m. m. af brons; några lemmar af ben funnos de

205—207. Båda hälfterna af en gjutform af sten, för hällcelter. Fig. 205 visar formen sedd uppifrån, med båda hälfterna slutande tillsammans. Skåne. ²3.

mot hvarken i eller bredvid kärlet. Fyndet vinner ökad värde deraf, att man i samma trakt, vid Backen i Tössö socken, funnit en gjutform för bronsceller.

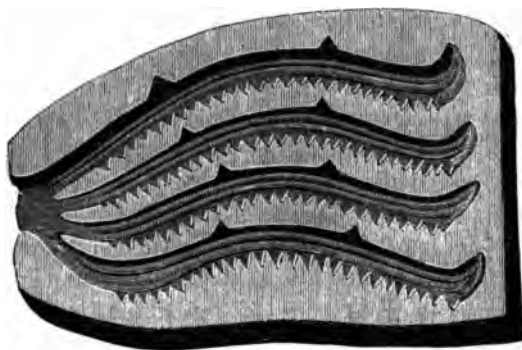
Dylika samlingar af sönderbrutna och tydligen för nedsmältning afsed prydnader, vapen och verktyg, af bronsklumpar, gjuthufvuden och dylikt har man äfven anträffat på andra ställen i landet, såsom t. ex. vid Åsled i Västergötland, vid Fredshög och Odarslöf i Skåne. Några gånger har man också här i Norden hittat bronsklumpar, hvilkas form tydligen visar, att de efter en gjutning stannat kvar på botten af degeln eller stöpsleffen.

Dessa fynd vitna emellertid endast derom, att bronssaker tillverkats i våra trakter, men de gifva oss icke svar på den viktiga frågan: Hvilka arbeten äro under bronsåldern förfärdigade i Norden? Lyckligtvis få vi från andra håll upplysning härom.

Vid flere tillfällen har man nämligen i Sverige hittat gjutformar från denna tid. Vi känna redan 11 sådana former af sten, funna i Skåne, Ble-

208. Gjuthufvud af brons. Dal. $\frac{2}{3}$.

209. Form af sten för gjutning af fyra sådana bronssågar som fig. 210. Skåne. $\frac{1}{2}$.

king, Småland och på Dal, samt en form af brons, för hålcelter, funnen på Gotland. I de hittills hos oss anträffade formarna af sten har man gjutit hålcelter (fig. 205), sågar (fig. 209), knifvar och möjligen armband. Att man icke känner ännu flere svenska gjutformar från denna tid, beror utan tvifvel dels derpå, att dessa vid första påseendet föga märkliga fornsaker ej förr än på sista tiden ådragit sig så mycken uppmärksamhet, att de blifvit tillvaratagna, dels derpå, att endast de vid det första här ofvan beskrifna förfaringssättet vid bronsgjutning använda formarna kunnat finnas kvar.

210. Såg af brons. Dal. $\frac{1}{2}$.

Man har, enligt vår åsigt, begått ett misstag, då man påstått, att, emedan de formar som hittats i Sverige endast äro afsedda för jemförelsevis enklare och gröfre saker, finare arbeten icke kunnat utföras här i landet. Man har härvid förbisett en viktig omständighet, som framgår af den nyss lemnade redogörelsen för de olika förfaringssätten vid bronsgjutning, nämligen att endast formarna till de enklare sakerna kunnat bibehålla sig. Det samma är därför också förhållandet i andra länder; ingenstädes har man funnit formar för gjutning af våra finare bronser.

Andra fynd som gifva oss omedelbar upplysning om hvad som tillverkats här i Norden äro också gjorda. Så har man flere gånger här hittat arbeten

från bronsåldern, som icke blifvit afputsade efter gjutningen och således äro färdiga, eller som vid gjutningen misslyckats. Fig. 211 visar en spjutspets af brons, funnen i en torfmosse på Fyen jemte tre liknande spjutspets och åtskilliga andra föremål från den äldre delen af bronsåldern. Alla fyra spjutspetsarna innehålla ännu den inre lerformen, kärnan, öfver hvilken de äro gjutna; och å två af dem äro gjutsömmarna ännu icke bortputsade. På Fyen har man äfven funnit ett bronskärl af samma form som fig. 168, hvilke ännu är fylldt med den lerkärna, öfver hvilken den tunna metallen är gjuten; troligen hade gjutningen misslyckats.

211. Spjutspets af brons, med qvarsittande gjutsöm. Fyen.
1/3.

Det är emellertid endast genom en lycklig tillfällighet, som vi erhålla sådana omedelbara upplysningar om den inhemska tillverkningen under ifrågavarande period; därför kunna vi ej heller vänta att på detta sätt få fullständigt svar på den framställda frågan. Ett sådant svar kan endast på ett mera indirekt sätt erhållas, nämligen genom att i afseende på de särskilda i Norden funna forusakerna undersöka, huruvida de höra till typer, som här äro allmänna, men som i andra länder aldrig, eller ytterst sällan förekomma, i hvilket fall man naturligtvis med skäl kan antaga, att dessa typer äro inhemska hos oss, och att de särskilda till dessa typer hörande föremålen äro förfärdigade här.

Detta är t. ex. förhållandet med sådana sågar som fig. 210. De äro i mycket stort antal hittade i Norden, men icke kända från andra länder. Då dertill lägges, att man både i Sverige och Danmark vid flere tillfällen funnit gjutformar för sågar af samma form (fig. 209), så hafva vi således både direkta och indirekta bevis af ovanlig styrka för dessa verktygs nordiska ursprung.

Härtill kommer ännu en omständighet, hvilken torde förbjuda mera uppmärksamhet än man hittills i allmänhet egt deråt. De nyss nämnda sågarna äro af en typ, som tydligen uppstått ur en annan för Norden egendomlig form af bronssågar, fig. 137, hvilken i sin ordning, såsom vi redan sökt visa, endast är en efterbildning i brons efter ett slags flintsågar (fig. 136), som ej anträffats annorstädes än i Norden. Då man kan på detta sätt följa utvecklingen af typen och finner, att den i alla sina olika former allmänt förekommer i våra trakter, men aldrig hittats i andra länder, så stärkes naturligtvis häraf vår öfvertygelse om, att dessa bronssågar äro förfärdigade inom Skandinavien.

På samma sätt torde man äfven kunna bevisa, att de präktiga och om icke ringa konstfärdighet vitnande hängkärlen af samma slag som fig. 168 äro skandinaviska arbeten. Man har visserligen förnekat detta och påstått, att de utgått från etruskiska verkstäder; men det enda bevis, man kunnat anföra för ett sådant påstående, är att dessa kärl äro allt för väl gjorda och att de vitna om allt för god smak för att kunna vara tillverkade i Norden. Det

skäl är dock naturligtvis icke i och för sig afgörande, då det är fråga om en tid, i afseende på hvilken man icke känner något annat om nordbons konstfärdighet än det, som fornsakerna sjelfva förtälja oss. Vi äro också öfvertygade om, att de nyssnämnda kärlen äro förfärdigade här i Norden; en åsigt som grundar sig på följande skäl:

1. De i fråga varande bronskärnen äro så talrika i Skandinavien och i den del af norra Tyskland, hvilken, enligt hvad här ofvan anmärkts, hör till det skandinaviska området, att man redan känner mer än ett hundra sådana kärn från detta område, funna på nära hundra olika ställen från Norge till trakten af Harz. Deremot har man aldrig hittat, eller åtminstone aldrig tillvaratagit, något dylikt kärn hvarken i Italien, eller i andra delar af Europa utom Norden.

2. Man kan här i Norden följa utvecklingen af denna till bronsålderns senare del hörande typ ur en form, som tillhör den nordiska bronsålderns äldre del. I våra trakter äro icke blott alla de olika skedena af denna utveckling återfunna, utan de visa sig också alla vara egendomliga för Norden, emedan de icke äro kända från andra länder.

3. De nu i fråga varande hängkärnen äro, liksom andra skandinaviska bronsarbeten från bronsåldern, gjutna och icke hamrade, såsom ett stort antal af de samtida sydeuropeiska bronskärnen.

4. De ornament, hvilka pryda hängkärnen af samma slag som fig. 168, äro fullkomligt dem, som vi se på en mängd andra skandinaviska arbeten från samma tid (fig. 145—150), men som aldrig förekomma på fornsaker från Italien eller andra delar af Europa.

Det är visserligen sant, att några af våra hängkärn äro prydda med upphöjda punkter och koncentriska kretsar, hvilka vid första påseendet synas vara drifna¹. Men, om man uppmärksam betraktar dem, finner man snart, att de äro frambragta genom gjutning. Utan tvifvel böra vi i dessa ornament — liksom i dylika, hvilka förekomma på några nordiska spännen af samma form som fig. 179² — se efterbildningar efter de drifna punkter och koncentriska kretsar, som pryda de från södra Europa under den senare delen af vår bronsålder hit införda guldkärnen och andra saker (fig. 169 och 222). Således, långt ifrån att detta märklige förhållande skulle vara ett stöd för åsigten om hängkärnens sydländska ursprung, kunna vi med skäl deri se ett ytterligare bevis för, att de äro tillverkade i Norden. Det vitnar tillika om den skicklighet, hvarnär nordborne visste att med sin gjutning efterhärma de präktiga arbeten, som de erhöilo från sydligare länder, der konstfärdigheten redan gjort betydande framsteg, och der man sedan länge kände andra sätt att bearbeta bronsen än genom gjutning, fortfarande den enda metod som Nordens invånare egde till sitt förfogande.

5. Till alla dessa skäl, hvilka synas oss böra vara i och för sig sjelfva

¹ Madsen, Bronzealderen, Suiter, pl. 36. fig. 2.

² Montelius, Svenska fornsaker, fig. 223.

fullt öfvertygande, kommer slutligen det förut omtalade, på Fyen anträffade fyndet af ett med den inre lerkärnan ännu fylldt hängkärl af samma form som fig. 168, hvilket synes hafva misslyckats i gjutningen. Siraterna, som pläga i rikt mått pryda botten af dessa kärl, och som tydligen anbragts efter gjutningen, saknas ännu på detta. Det är naturligtvis mera än osannolikt, att ett sådant halffärdigt och obrukbart arbete förts den långa och besvärliga vägen från södra Europa, i synnerhet då den ännu qvarsittande lerkärnan så betydligt ökade dess vikt, utan att vara af någon nytta.

Vi hafva något utförligare än vanligt redogjort för denna fråga, emedan det för kännedomen om kulturtillståndet i ett land under en viss tid är i synnerhet viktigt att icke blott veta, hvilka föremål som då voro i bruk, utan äfven att känna, hvilka arbeten den inhemska slöjden då kunde åstadkomma. Ett folk, hvilket kunde gjuta sådana bronskärl som det fig. 16 afbildade och pryda det med så smakfulla sirater, har redan hunnit ganska långt på konstflitens och den materiella odlingens bana.

Om man på det sätt vi nu antydtt granskar typ för typ de viktigaste Sverige anträffade fornsakerna från bronsåldern, både dem från perioden förra och dem från dess senare del, så skall man finna, att nästan alla dessa saker måste vara förfärdigade här i Norden, och att endast jemförelsevis få bland dem äro införda från främmande land. På samma sätt visar det sig att hufvudmassan af de arbeten från samma tid, som hittats i andra delar af Europa, är alster af den inhemska konstfliten inom det land, der de äro anträffade.

Det kan visserligen synas vara öfverraskande, att nordborne redan för två tusen, kanske för tre tusen år sedan kunde åstadkomma så goda arbeten men allt hvad man för närvarande känner om fynden i Sverige och samtliga Europas andra länder tvingar oss till detta antagande. Förhållandena under bronsåldern i de särskilda delarna af Europa äro också nu mera så mycket kända, att man torde kunna utan tvekan lita på riktigheten af denna uppfattning, hvilken för öfrigt också bekräftas deraf, att icke en, utan flere sådana om stor skicklighet vitnande typer visat sig vara inhemska i vårt land.

Det resultat, till hvilket vi af dessa undersökningar ledas, är emellertid så mycket mera oväntadt, som det här af följer, att nordborne i smak och skicklighet att gjuta bronsen icke blott måste anses hafva stått lika högt som, utan till och med öfverträffat nästan alla andra bronsåldersfolk i Europa. Ett sådant svärd som fig. 192 med dess fina och smakfullt prydda fäste, en sådan skaftcelt som fig. 140 och en sådan yxa som fig. 193 med dess tunn bronsskal torde förgäfvast söka sina likar bland något annat lands bronsålderssaker; en hellenisk bronsgjutare från den klassiska tidens bästa dagar, då järnet redan under århundraden varit i allmänt bruk hos hans folk, hade icke behöft blygas för ett sådant arbete. Derför är det också med stolthet som vi deri kunna se ett verk af nordbor från en tid, hvilken ligger bortom Perikles' dagar.

I ett afseende stodo dock bronsålderns nordbor, åtminstone under bronsålderns senare del, efter de samtida folken i södra Europa. Nordborne synas nämligen icke under hela den i fråga varande perioden hafva lärt sig något annat sätt att bearbeta bronsen än genom gjutning, under det att folken vid Medelhafvet redan förstodo att med hammarens tillhjälp, och troligen äfven genom valsning, åstadkomma arbeten i brons, som genom gjutning icke kunna frambringas. Man finner visserligen i Sverige några saker från vår bronsålder, hvilka icke äro gjutna, — t. ex. skölden fig. 194, bandet fig. 222 m. fl., — men dessa saker hafva alla visat sig vara främmande arbeten.

Vi hafva redan omtalat ett prof på, huru nordborne stundom försökte att i gjutning efterbilda ett ornament, som på det utländska originalet var drifvet. Detta exempel står icke ensamt, och vi se deraf, huru skickligt man här i Norden förstod att tillgodogöra sig de inskränkta hjälpmedel man egde.

En brist, som ofta torde hafva gjort sig på ett känbart sätt gällande i Sverige under denna tid, var den fullkomliga obekantskapen med konsten att löda metaller. Då två stycken brons skulle sammanfogas, eller då en lagning var nödvändig, måste man därför, såsom flere ännu bevarade fornsaker visa, hjälpa sig antingen med nitar, eller genom att, ofta på ett ganska klumpigt sätt, gjuta brons öfver brotten. Det fig. 179 afbildade bronsspännet är ett exempel på det senare förfaringssättet; den ena ovala skifvan hade lossnat från bågen och sedan blifvit fäst derigenom, att en klump brons gjutits rundt omkring brottet.

Knappar, svärdfästen och andra arbeten af brons äro stundom prydda med inläggningar af bernsten.

Ännu oftare äro dock bronsarbetena från denna tid, t. ex. hängkärl och svärdfästen, prydda genom inläggning med en mörkbrun hartslik massa, som på den gula, nästan guldglänsande bronsen måtte hafva åstadkommit en mycket god verkan. Stora runda kakor af denna harts massa — hvilken för öfrigt användes till flere andra tekniska ändamål — hittas ej sällan i våra torfmossar. Det största, nu kända fyndet af detta slag gjordes år 1845 i en liten torfmosse vid Tågarp i Skåne, der man fann fjorton sådana harts kakor, stående på kant tätt intill hvarandra. De voro genomborrade i midten och hade tydligen varit hopbundna.

Konsten att förgylla, i egentlig mening, var väl ännu okänd. Men man finner stundom bronsaker belagda med tunna guldblåtar, hvilka fasthållas derigenom, att de äro vikna omkring och under kanten af det föremål de pryda. Prof härpå äro de två stora bronsyxorna från Skogstorp (fig. 193), samt åtskilliga svärdfästen, nålar, knappar m. m. (fig. 181).

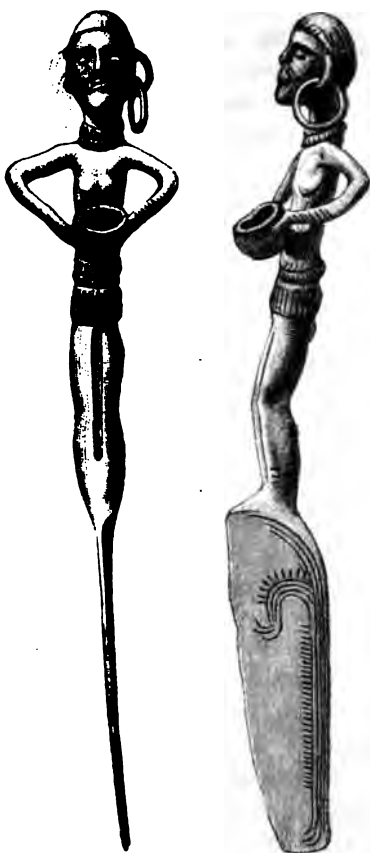
En mängd svenska bronsarbeten från bronsåldern äro rikt prydda med sirater, af hvilka några äro genom gjutning åstadkomna på samma gång som själva föremålet; de flesta äro dock sedermera antingen graverade eller inslagna med stämplrar. Deremot synes man ej under denna tid hafva här i

Norden känt eller utöfvat konsten att framställa ornament i drifvet d. v. s. att å baksidan af en tuun bronsplåt med hammarens tillhjälp komma större eller mindre fördjupningar, hvilka på plåtens framsid upphöjda figurer. Sådana drifna arbeten hittas väl någon gång hos fig. 194 och 222), men de torde alla — åtminstone med mycket få un — vara införda hit från södra Europa, der dylika arbeten anträffats

mängd, vanligen under förhållanden so att de tillhöra den tid, då jernets dessa trakter börjat blifva känt.

Den rikedom på sirater som i diska bronsarbetena förete är så mycket anmärkningsvärd, som man i de flesta länder icke finner något motsvarande den egentliga bronsåldern. Särskild det förtjena uppmärksamhet, att de saker, som man för närvarande känner Mindre Asiens och Cyperns bronsålder utan fullkomligt sakna alla prydnader dessa saker äro af sådana slag som Norden ofta, i synnerhet under den delen af vår bronsålder, äro prydda med och smakfulla sirater.

I ett afseende likna ornamenten nordiska bronsåldersarbetena dem, so kända från vår stenålder. De bestå nästan alltid — med några få un från periodens senare eller sista del — af geometriska figurer, under det at niskor och djur ytterst sällan, och värdt vi veta, aldrig äro afbildade å l från denna tid. Ornamentiken und bronsålder skiljer sig således väsentlige från den under jernåldern, der fant djurbilder spelade en så framstående r från den under medeltiden, i hvilken bladsirater och dylikt voro af fram

212, 213. Bronsknif, sedd från två sidor. Holstein. 1/1.

betydelse; den skiljer sig emellertid också från den med vår bronsålder tida ornamentiken i södra Europa. Å många bronser från sistnämnda ser man nämligen människor och djur afbildade, vanligen i drifvet och några af dessa bronser hafva banat sig väg ända till Sverige såsom märkliga fig. 194 afbildade skölden med sina svanar.

Någon gång, ehuru sällan, har man här i Norden äfven funnit i ej graverade eller drifna bilder af människor eller djur. Så sluta ska några knifvar från den äldre bronsåldern i tydliga hästhufvud; en o

dighet af vigt bland annat därför, att man deruti har ett ytterligare bevis för hästens förekomst här i landet redan under den tiden, emedan dessa knifvar utan tvifvel äro inhemska arbeten. Ett par knifskäft från periodens senare del sluta i människohufvud, och ett af dessa skäft (fig. 212) har helt och hållet form af en qvinna, som med båda händerna håller ett rundt kärl. Kring halsen bär hon två ringar, och kring lifvet synes hon äfven hafva två dylika ringar; venstra underarmen är troligen prydd med en spiralarmring. Knifven är funnen i en (graf-)urna vid Itzehoe i Holstein och är möjligen förfärdigad här i Norden; åtminstone äro bladets sirater utan tvifvel nordiska.

Å sidorna 110 och 111 hafva vi meddelat några prof å de under den förre delen af bronsåldern i Norden vanliga siraterna. De förnämsta äro spiraler och fina, regelbundna zigzaglinier. Småningom undergingo dessa betydliga förändringar. Zigzaglinierna blefvo gröfre och mindre regelbundna. Spiralerna blefvo enklare och förvandlades dels i koncentriskas kretsar, dels i sådana sirater som fig. 145 och 168 visa, och hvilka stundom sluta i ett slags drak-hufvud såsom å den fig. 152 återgifna botten till ett hängkärl. Å botten till ett dylikt, i Mecklenburg funnet bronskärl ser man fem ormlika figurer, hvilka nästan helt och hållet hafva formen af dubbelspiraler (fig. 214). Stundom, ehuru ytterst sällan, ser man på nordiska arbeten från bronsålderns senare del en drake eller orm med fyra fötter och rest man längs efter halsen; den fig. 148 afbildade knifven från Halland är ett exempel härpå. Dessa djurs uppträdande redan före bronsålderns slut är en omständighet som är värd vår uppmärksamhet därför, att ormen, mer eller mindre troget tecknad efter naturen, sedan gaf åt den nordiska jernålderns ornamentik dess egendomliga skaplynne.

Utom de sirater vi nu antydtt förekommo under den senare delen af bronsåldern äfven andra, af hvilka de viktigaste ses å sidorna 112 och 113.

Såsom mera eustaka företeelser böra vi nämna de afbildningar af fartyg som finnas å några bronsknifvar från sistnämnda tid (fig. 230); vid fartygets sida ser man någon gång en fisk, troligen ditsatt mindre såsom ornament än såsom tecken till att fartyget ligger i vattnet.

214. Midten af botten till ett sådant bronskärl som fig. 168. Mecklenburg. $\frac{1}{4}$.

Vi hafva sett, huru starka de skäl äro som tala för, att flertalet af de i Norden funna bronssakerna från ifrågavarande tid är förfärdigadt här. Och dock var hela denna inhemska tillverkning beroende på oafbruten tillgång

till ett råämne, som icke fanns inom Sverige, utan måste införas från främmande länder.

Nästan all i Sverige under denna period använd brons är, såsom redan anmärkt, en blandning af koppar och tenn, vanligen ungefär 9 tiondelar af den förra och 1 tiondedel af den senare metallen. Koppar finns visserligen i landet, men endast i malmer som man troligen först efter bronsålderns slut lärt att tillgodogöra sig, och det är högst sannolikt, att några koppargrufvor icke bearbetats i Sverige förr än ungefär ett årtusende efter jernålderns början. Då några tenngrufvor ej äro kända i Skandinavien, finner vi således, att vi måste anse all under bronsåldern här använd brons vara införd från andra länder. Troligen infördes den färdigblandad, emedan de koppar mycket sällan och rent tenn nästan aldrig förekommit hos oss i fynd från denna tid.

Blott en enda gång har man, så vidt nu är känt, funnit tenn i Sverige under sådana förhållanden, att det kunnat hänföras till bronsåldern; det var år 1859 under arbetena för byggandet af vestra stambanan. Vid gräfnin för jernvägens behof å Långbro egor i Vårdinge socken, Södermanland, hittade man i en liten torfmosse åtskilliga, i många afseenden särdeles värderliga fornsaker från bronsålderns senare del, och bland dem en tjock, slät, i flera bitar bruten tennring. Den väger 510 gramm (1,20 *ö*), samt innehåller ungefär 96 procent tenn och 4 procent bly.

Äfven i Danmark äro fynd af tenn från denna tid mycket sällsynta och då de någon gång anträffas, är tennet icke oarbetadt. Ett par gånger har man funnit det i form af små tennstift, med hvilka sådana träskålar som fig. 164 varit prydda; och äfven vid de andra tillfällen, då man i Danmark hittar tenn, har det icke förekommit på ett sådant sätt, att det kunnat betraktas som råämne afsedt till att med koppar sammansmältas till brons.

Den brons, af hvilken de under ifrågavarande period i Norden förfärdigade arbetena äro gjutna, är således utan tvifvel införd färdigblandad antingen såsom tackor eller stänger, eller såsom vapen, verktyg, prydnader, kärl och dylikt, hvilka här blifvit nedsmälta och omarbetade.

Några gånger har man i Sverige funnit långa, smala bronzstackor; man vet dock ännu icke bestämdt, huruvida några af dem tillhöra bronsåldern. Det förtjenar emellertid anmärkas, att de till storlek och form alldeles lika ett par bronzstackor, som äro funna jemte en mängd fornsaker från nämnd tid vid Weissig i konungariket Sachsen.

Då bronsen måste hemtas från aflägsna länder, var den naturligtvis dyrbar. Vi kunna också se, huru man gjorde allt för att spara den. Så äro t. ex. fästena till de präktiga svärden och dolkarna af samma slag som fig. 192 nästan aldrig massiva, utan gjutna ihåliga öfver en kärna af lera. Vi hafva också i det föregående nämt, att man för att ej onödigtvis förspilla de kostbara metallen ännu långt efter bronsålderns början synes hafva begagnat flinta eller andra stenslag till spetsar på spjut och pilarna, till stridsyxor och dylikt.

Utom den af koppar och tenn bestående brons, som vi nu omtalat och som under större delen af bronsåldern torde hafva varit den enda kända, träffar man i fynden från periodens senare del stundom arbeten af en annan bronsblandning, der tennet till största delen är ersatt med de i naturen mera allmänt förekommande metallerna bly, eller någon gång zink. Detta är dock, så vidt hittills utförda analyser visat, nästan uteslutande fallet endast med sådana bronsarbeten, som mot periodens slut införts till Norden från södra Europa, såsom t. ex. med den fig. 194 afbildade halländska skölden, hvilken visat sig innehålla 87,2 procent koppar, 7,7 procent zink, 1,8 procent tenn och 1,2 procent bly.

Hittills hafva vi endast afsett tillverkningen af bronsarbeten. Under bronsåldern var dock äfven en annan metall känd här, nämligen guld, och man har i Sverige på flere ställen funnit kärl, diadem, armringar och finger-ringar m. m. af guld (fig. 169, 187, 183 och 182). Några af dessa saker äro troligen förfärdigade i Norden; så har man t. ex. i Halland hittat en liten tång af guld lik fig. 149, hvilken utan tvifvel är gjord här, emedan tänger af denna form endast äro kända från Norden, men här mycket ofta anträffas, ehuru de naturligtvis nästan alltid äro af brons.

Det är sannolikt, att allt det guld som begagnats i Norden under bronsåldern varit infördt från andra länder, om än en del deraf här omarbetats. Omöjligt är det visserligen icke, att äfven några svenska strömmar en gång varit guldförande; men, äfven om så varit, torde man under den aflägsna tid, som nu är i fråga, icke hafva förstått konsten att ur strömbäddens sand utvaska den kostbara metallen.

Om all metall, både brons och guld, som under bronsåldern användts i Norden, är införd från andra delar af Europa, måste vårt land hafva stått i en oafbruten och ganska liflig

Förbindelse med främmande länder.

Bronsålderns betydelse för vårt land ligger också just till väsentlig del deri, att Nordens folk då började utträda ur det tillstånd af afsöndring, hvori de förut befunnit sig, och erfara fördelarna af att komma i en något lifligare gemenskap med den yttre världen. Allt för högt få vi väl dock icke tänka om samfärdselns liflighet med det öfriga Europa under en tid, då så många svårigheter, om hvilka vi nu knapt kunna göra oss en föreställning, måste hafva mött den resande köpmannen.

Att de olika delarna af Skandinavien under bronsåldern stodo i förbindelse sins emellan — och med den del af norra Tyskland, som hörde till det nordiska område, om hvilket vi förut talat, — det framgår af samma förhållande, som vi antydde, då fråga var om stenåldern, nämligen af den likhet

i form och sirater, hvilken de flesta fornsakerna från de särskilda trakt inom detta område hafva med hvarandra.

En omständighet som torde vara i hög grad anmärkningsvärd, i närhet om vi äfven tänka på senare tider, är, att Sveriges förbindelser Finland bevisligen börjat redan före bronsålderns slut. Man har nämligen södra och västra Finland, i närheten af Finska och Bottniska vikarna, gånger funnit fornsaker af brons, hvilka uppenbarligen äro ditkomna Sverige. Särskild uppmärksamhet förtjenar det, att några bland dessa i land hittade bronsaker — t. ex. ett par skaftcelter af samma form som 140 — höra till den äldre delen af vår bronsålder. Om samfärdseln med de båda länderna börjat redan före bronsålderns början, torde vara omöjligt att ännu afgöra. Visserligen hafva några stensaker af obestriddigen svärthärkomst, såsom en flintdolk lik fig. 51 och några stenyxor af samma form som fig. 54, anträffats i Finland; men de kunna möjligen hafva ditkommit efter den tid, då bronsens bruk börjat blifva känt i vårt land. Svårt är väl äfven att nu säga, huru vida dessa minnen af urgamla förbindelser mellan Sverige och Suomi böra betraktas såsom bevis för, att de svenska nybygge ålder i sistnämnda land räcker upp ända till vår bronsålders äldre del, vill säga flere århundraden före den kristna tidsräkningens begynnelse.

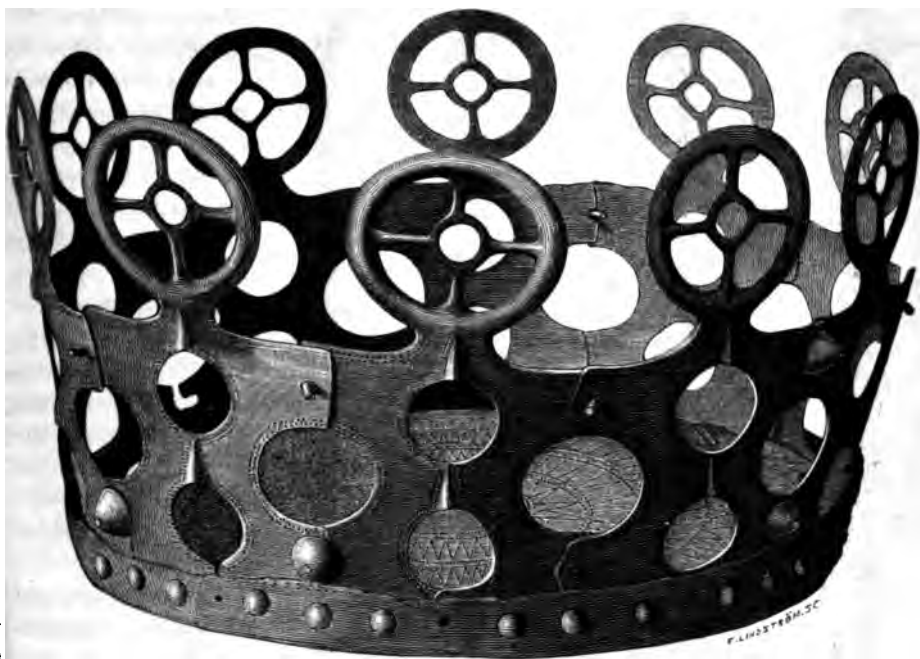
Vi hafva i det föregående talat om de bevis för samfärd med främmande länder, som lemnas af hvarje hos oss funnet stycke brons och guld, det må hafva fått sin nuvarande form inom eller utom Skandinavien. Särskild arbeten af främmande ursprung måste vi naturligtvis äfven betrakta de första bronsaker som begagnades i vårt land, men hvilka det emellertid mera torde vara svårt att uppvisa.

Från bronsålderns senare delar kunna vi deremot framlägga ett ringa antal i Sverige funna arbeten af brons och guld, som man utan tvivel bör betrakta såsom minnen af mer eller mindre omedelbar förbindelse med andra länder, i synnerhet med Europas sydligare delar. Att de i fråga om sakerna verkligen äro af främmande härkomst, framgår deraf, att till form, sirater och arbetssätt öfverensstämma med en mängd i sistnämnda länder anträffade fornsaker, under det att de skilja sig från de arbeten, hvilka vi hafva skäl att betrakta såsom nordiska.

Såsom prof på sådana i vårt land anträffade utländska arbeten kunna vi anföra: två guldsålar med sirater i drifvet arbete, den ena (fig. 169) funnen i Bleking, den andra i Halland; den lilla, nära Ystad funna bronssålen som är afbildad fig. 125; ett i en torfmosse vid Balkåkra i Skåne anträffat beslag af brons till ett stort träkärl, som möjligen varit afsedt för religiösa bruk (fig. 215); den i Halland funna bronsskölden som är afbildad fig. 216; flere svärds och knifvar af brons (fig. 216—220); ett tunt band af brons, troligen en halsprydnad, hörande till det sid. 131 omtalade fyndet vid Lån i Södermanland (fig. 222); 2 tunna bronsålar med drifna sirater, funna 1875 jemte hals- och armringar i Badelundsås nära Vesterås, vid gräfsan för en jernväsanläggning, m. fl.

De flesta af dessa saker äro utan tvifvel komna från länderna söder eller sydost om oss, der arbeten af samma slag ofta äro funna. Så äro t. ex. svärd af samma form som fig. 217 allmänna i Ungarn, under det att flere sådana svärd som fig. 216 och 218 äro kända från Österrike, Schweiz, Tyskland och Frankrike.

Det är i hög grad anmärkningsvärdt, att, under det sålunda många minnen af samfärdsel med länderna i söder äro funna i Sverige, — liksom i Danmark och norra Tyskland, — man knapt kan uppvisa ett enda fullt

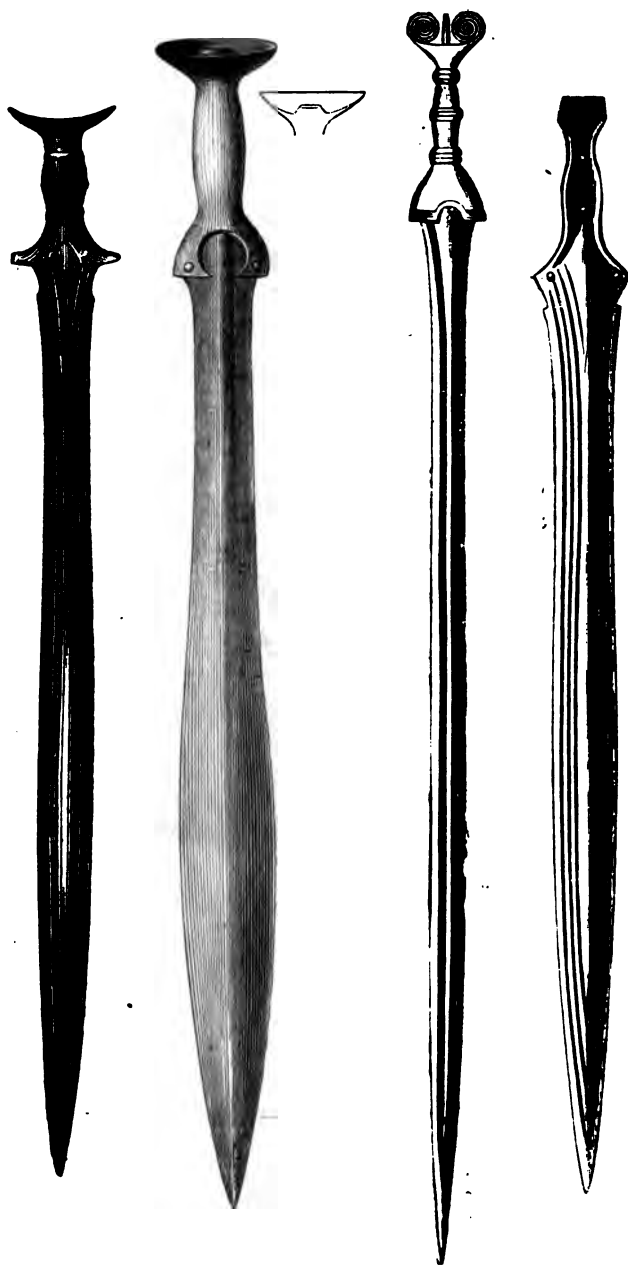

215. Beslag och botten af brons till ett stort trükärl. Skåne. 14.

säkert bevis för samfärdsel med vestra Europa under denna period. Möjligt hafva vi dock en antydning derom i det svärd som ses fig. 219, emedan dylika bronssvärd äro allmänna på de Britiska öarna. Det här afbildade svärdet är jemte originalet till fig. 218 och ett par andra bronsvapen uppfiskadt ur Långsjön i Upland. Tvenne svärd af samma typ som fig. 219 äro dessutom kända från Sverige; det ena funnet i Södermanland, det andra troligen i Skåne. Märkvärdigt nog lär deremot intet sådant svärd vara funnet i det på minnen från bronsåldern för öfrigt så rika Danmark.

En i flere afseenden viktig omständighet är, att det vid nästan alla de tillfällen, då man kunnat bestämma, till hvilken del af vår bronsålder de i Norden funna sydeuropeiska arbetena höra, har visat sig, att de äro samtida med den senare delen, eller med slutet, af nämnda period. Bland de talrika

bevisen för riktigheten af detta påstående torde vi få anföra följande två svenska fynd. Det fig. 216 afbildade svärdet är funnet vid Rud i södra

216. Verm-
land. $\frac{1}{3}$.

217. Nerike.
 $\frac{1}{4}$.

218. Upland.
 $\frac{1}{3}$.

219. Upland.
 $\frac{1}{3}$.

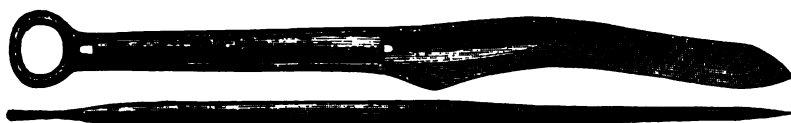
216—219. Bronssvärd funna i Sverige; utländska arbeten.

Vermeland tillsammans med ett dylikt svär och flere inhemska bronsarbeten, — ex. några spännen i samma form som fig. 179, — hvilka bevisligen tillhålla våra bronsålders senare eller sista del. Detsamma är äfven förhållandet med bronsbanet från Långbro (fig. 222), hvilket är hittadt tillsammans med t-spännen af nyss anförda form, flere vridna halsringar, lika som 190, och flere andra nordiska bronsarbeten på hvilka man utsvärighet kan se, att de förskrifva sig från en mycket sen del bronsåldern.

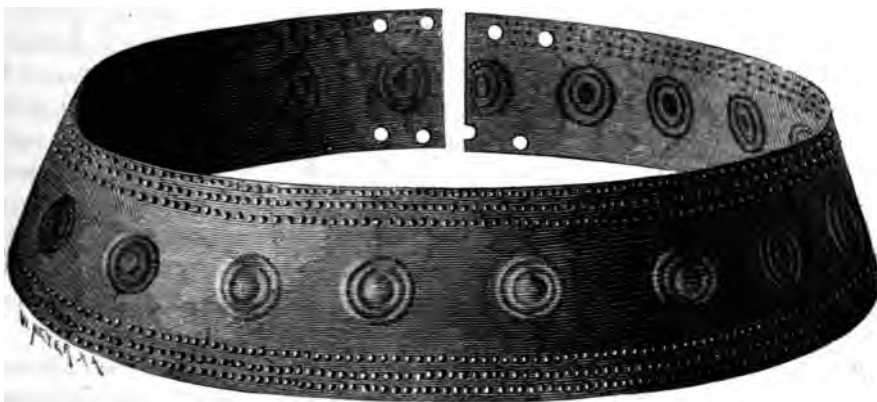
Samtidigheten mellan sådana utländska arbeten som det ny nämnda bronsbanet och guldskeälarna samma slag som fig. 169, å ena sidan, och vår bronsålders senare del, å den andra sida framgår äfven, såsom vi redan hafva antytt af den märkligen omständigheten, att i sirater i drifvet arbet som pryda de förra är så godt ske kunde, efterterbildade på sådana

skandinaviska, till ifrågavarande del af perioden hörande bronsarbeten som spännen lika fig. 179 och hängkärl lika fig. 168.

En vigtig fråga, som vi i det föregående berört, är, huruvida den Skandinaviska norden under sin bronsålder stod i någon förbindelse med hellenerne, i moderlandet eller i något bland de af dem grundade talrika nybyggena. Vi hafva visserligen (sid. 103) sökt uppvisa det osannolika deri, att hellenerne skulle hafva utöfvat något inflytande i afseende på bronsålderns början

220, 221. Bronsknif, sedd från två sidor; skaftet belagdt med ben. Utländskt arbete. Skåne. ¹/₂.

222. Tunt bronsband med drifna sirater. Utländskt arbete. Södermanland. ³/₄.

i Norden; men många tecken tyda derpå, att hellenerne redan före slutet af vår bronsålder utsträckt området för sina handelsförbindelser ända till Östersjöns kuster, om ock de helleniska köpmännen sjelfva sällan eller aldrig framträngde dit.

På Gotland har man väl vid olika tillfällen funnit några få helleniska mynt, nämligen ett bronsmynt från Panormos, det nu varande Palermo på Sicilien, och 2 silfvermynt präglade för den makedoniske konungen Filippos II. Dessa fynd äro dock ännu ensamma i sitt slag inom Skandinavien, under det man från de ryska Östersjöprovinserna och från de östra delarna af Tyskland känner flere minnen af förbindelse med hellenerne under århundradena närmast före Kristi födelse, således under en tid, då bronsåldern utan tvifvel ännu varade i våra nejder. Så har man i en grafhög vid Peterskapelle nära Rigabugten funnit ett lerkärl, innehållande brända ben och täckt med en

blyplåt, å hvilken skriftecken ses, och derjemte två bronsstatyetter, en sköld med graverade figurer samt brons- och silfvermynt, präglade metrios Poliorbetes (294—287 före Kristi födelse), i Syracusæ och Tasos. Nära Bromberg i Posen, ej långt från Weichsel, hittades 1839 39 gammalhelleniska mynt af guld och silfver. Två guldmynt af Aladen store upptogos, troligen i förening med ett bronssvärd och en af samma metall, vid ett par skelett i en hög vid Dobigau i Thüringen, Ungarn, Siebenbürgen och östra Donauländerna träffas ej sällan mak och andra helleniska mynt.

Ett spår af förbindelser med hellener eller andra sydeuropeier torde vi äfven kunna finna i några på nordiska arbeten från bronsens senare del förekommande sirater, hvilka synas vara efterbildningar under namnet meander (→ la grecque) kända ornament, som så oföremål från förstnämnda länder.

De förbindelser mellan länderna vid Östersjön och Medelhafdesså dessa fynd antyda, hade sannolikt sin förnämsta anledning i den till bernstenshandeln. Man har, såsom oss synes på goda grunder, i utförsel af bernsten från Östersjökusten under bronsåldern sökt en förklarande omständigheten, att detta ämne så sällan anvärdt i nordborne under bronsåldern, under det att bernstensperlor från stoft ofta anträffas i torfmossar och grafvar, stundom i förvånande storBör man måne se ett spår af en börjande bernstensutförsel till södra under den sista delen af vår stenålder i det af oss redan (sid. 28) aförhållandet, att bernstensperlor äro så sällsynta i de till denna tidhällkistorna? Man vore då frestad att antaga, det bernstenshandevägen för bronsens framträngande till våra nejder. Frågan är dockallt för litet utredd, för att vi skulle våga ett bestämdt påstående.

Med undantag af bernstenen torde man icke för närvarande frånutom Norden känna några fynd af saker från bronsåldern, hvilka kunna vara af nordiskt ursprung.

Den samfärdsel, i hvilken Sverige under ifrågavarande tid stodöfriga Europa, förutsätter sannolikt en icke obetydlig utveckling afsjöväsen, emedan ju all förbindelse med andra länder måste hafva till sjös. Af fartygen från denna tid hafva visserligen inga lemnitvarats till våra dagar, men vi få åtskilliga upplysningar om deras storlek derigenom, att de i så stort antal äro afbildade på hällristerna någon gång äfven på knifvar eller andra föremål af brons.

Att de figurer, som här äro i fråga (fig. 130, 223—225), verkligaställa fartyg och icke slädar, såsom några forskare fordom antagit, visarannat deraf, att man aldrig ser några djur såsom dragare spändadem, ehuru både hästar och oxar så ofta äro framställda å hällristerna. Vid sidan af en sådan fartygsbild på en bronsknif ses dessutom en förligen för att utmärka att fartyget ligger i vattnet; äfven på egypt

assyriskta taflor äro för samma ändamål ej sällan fiskar afbildade vid sidan af fartygen.

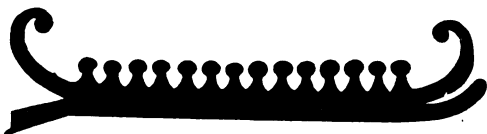
Stundom utgöres fartygens besättning af fullständigt tecknade menniskobilder (fig. 223, 224), men, emedan det var förenadt med stora svårigheter att i den hårda berghällen uthugga en mängd sådana bilder i liten skala, nöjde man sig vanligen med att utmärka besättningen genom lodräta streck, å hvilka någon gång en utvidgning af den öfre ändan synes hafva betecknat hufvudena (fig. 225). Stundom är antalet sådana streck ganska betydligt, ända till mer än 30; således måste dessa fartyg hafva varit ganska stora, äfven om hela besättningen vore utmärkt på taflan, hvilket dock är osäkert, emedan det är tänkbart, att endast halfva antalet af de om bord varande männen, de som hade sin plats utmed ena sidan, var afbildadt.

Fartygen framdrefvos troligen endast genom rodd, emedan spår af mast

223.

224.

225.

223—225. Fartyg å bohuslänska hällristningar.

eller segel icke äro synliga å de allra flesta bland hällristningarnas fartygsbilder. Någon gång, ehuru mycket sällan, ses visserligen något, som möjligen kunde tolkas såsom mast eller segel, men fullt säkra framställningar deraf torde icke finnas å någon afbildning af fartyg från vår bronsålder. Troligen var det först långt fram i jernaldern som konsten att segla blef känd här i Norden.

Det är visserligen sant, att äfven årorna nästan aldrig äro aftecknade å hällristningarna; men dels finnas de någon gång, dels var det vida svårare att på sådana taflor framställa de många, utmed fartygets sida liggande årorna än en fristående mast och dess segel.

Både framstam och akterstäf, hvilka i de flesta fall icke hafva samma form sins emellan, äro vanligen mycket höga; den förra synes stundom sluta i ett djurhufvud. Framför förstäfven ser man nästan alltid en smal, mer eller mindre högt uppåtböjd spets.

Då det mesta vi veta om bronsålderns fartyg meddelas oss af de å hällristningar synliga afbildningar af sådana, och då dessa formminnen gifvit oss så

många andra värderika upplysningar om lifvet i Sverige under nämnda tid torde det vara skäl att ägnas någon särskild uppmärksamhet åt den vigtiga

men så länge om tvistade frågan om den tid, till hvilken man rätteligen bör hänföra våra

Hällristningar

I flere svenska landskap äro bilder af hög ålder inhuggna på de kvartärtidens glaciärer slätslipade granitklipporna. Dessa bilder, som framställa människor, djur, fartyg, vapen m. m., befinna sig ofta i stora ytor. Så mäter ex. den tafel, som vi här under fig. 226 återgifvit, icke mindre än 7 meter (23 fot) höjd och 5 meter (17 fot) i bredd.

Några af klipporna, på hvilka dessa tafel äro huggna, hafva nästan vågrätt yta, men de flesta äro mer eller mindre lutande, och äro aldrig äro lodräta.

226 Hällristning vid Tegneby i Tanums socken, Bohuslän. 1/50.

De särskilda figurerna äro af mycket olika storlek. Människobilderna vanliga höjd är mellan 40 och 50 centimeter (1,4—1,7 fot), men någon gång äro kämparna framställda i en storlek af 1,50 meter (5 fot), och vid Lissle i Tanums socken, Bohuslän, ser man en krigare af icke mindre än 2,30 meters (nära 8 fots) längd.

Fartygen äro naturligtvis afbildade i en betydligt mindre skala. Der

längd är i allmänhet ej större än mellan 50 centimeter och 1.50 meter (1,7—5 fot), ehuru man någon gång ser fartyg af ända till 2,25 meters (7,5 fots) längd.

Dessa märkliga fornminnen hafva varit föremål för de nordiska fornforskarnes uppmärksamhet under mer än två århundraden, i det att den första afbildningen af en svensk hällristning — densamma som efter en nyare teckning är återgifven här nedan genom fig. 232 — togs år 1627. Emellertid hafva de mest olika åsikter om deras ålder sökt göra sig gällande, ända tills man i den senaste tiden blifvit ense om, att de näst tillhöra bronsåldern¹.

Axel Emanuel Holmberg, som år 1848 utgaf en samling afbildningar af alla då kända »Skandinaviens hällristningar», anser dem vara ett minne från hednatidens sista del, från 6:e till 9:e århundradet efter Kristi födelse, det vill säga från den period, som vi känna under namnet vikingatiden. Professor Brunius² trodde dem vara mycket äldre; han sökte visa, att de flesta voro gjorda redan under stenåldern.

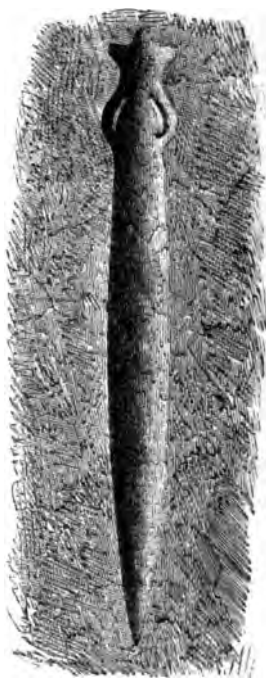
År 1867 besökte riksantikvarien Hildebrand några hällristningar vid Ekensberg i Östergötland, nära Norrköping, hvilka kort förut blifvit upptäckta, och på hvilka han bland annat fann bilder af svärd. Han lade genast märke till den nästan fullkomliga likhet i form, som fanns mellan en af dessa bilder (fig. 227) och våra bronsålderssvärd. Klingan, som är bredast i närheten af midten, spetsig och tydligen tveeggad, det korta fästet, den fullkomliga frånvaron af parerstång, allt visade, att man velat i klippan afbildra ett bronsvärd af ungefär samma form som fig. 192. Deremot finnes det väsentliga olikheter mellan fig. 227 och jernålderns svärd, som alltid hafva en tydlig parerstång, hvilkas fästen äro längre, och hvilkas klingor vid sin öfre del äro åtminstone lika breda som vid midten.

Riksantikvarien Hildebrand drog häraf den slutsatsen, att hällristningen vid Ekensberg och förmodligen äfven åtminstone de flesta andra fornlemningar af samma slag i Sverige förskrefve sig från bronsåldern; en åsigt, om hvilken nästan alla nordiska fornforskare nu torde vara ense.

Nya bevis för riktigheten af denna åsigt hafva också gång på gång framlagts; vi skola söka i korthet redogöra för de viktigaste af dem.

¹ Montelius, »Sur les sculptures de rochers de la Suède» i *Compte-rendu du congrès...* de Stockholm 1874, sid. 453—474.

² Brunius, *Försök till förklaringar öfver hällristningar* (Lund, 1868).

227. Svärd från en hällristning vid Ekensberg i Östergötland. ¹ 16.

Ett flyktigt betraktande torde vara tillräckligt för att visa, det hällristningarna äro äldre än medeltiden. De måste då höra till en — eller två — af de tre stora förkristna kulturperioderna i vårt lands historia.

Att de icke kunna förskrifva sig från jernåldern visas emellertid:

1. Den olikhet i teckning och förmåga att återgifva föremålens form som vi finna, om vi jemföra t. ex. de mennisko- och djurbilder, hvilka förkomma å hällristningarna vid Tegneby, Backa och Lökeberg (fig. 226, 2 och 233), med dem som ses å runstenarna från jernåldern, af hvilka vi i följande skola meddela afbildningar.

2. De olika sätt hvarpå bilderna äro inhuggna. Å hällristningarna i dessa nämligen nästan alltid — i synnerhet om de hafva någon större bredd eller höjd — helt och hållet fördjupade; de bilder, som äro framställda å jernålderns runstenar, äro deremot städse endast konturteckningar.

3. Svärdens olika form, hvarom vi nyss talat. Vi böra endast tillägga att man i senare tid på flere hällristningar i Östergötland funnit svärd samma form som det fig. 227 afbildade.

4. Fartygens olika form. De på hällristningarna framställda fartyg hafva, såsom vi antydtt, nästan alltid förstäf och bakstam af olika form. Jernålderns fartyg synas deremot städse hafva varit lika i båda ändar. Man känner nu ganska väl formen af jernålderns fartyg, dels genom några oväntat lyckliga fynd af farkoster från nämnda tid, för hvilka fynd vi få tillfälle i det följande närmare redogöra, dels genom de afbildningar af fartyg, som ses på några runstenar och andra föremål från samma tid. Dessutom äro mängd svenska gravar från jernåldern prydda med spetsigt ovala stensättningar, hvilka, såsom redan deras namn »skeppssättningar» antyder, utan tvifvel skola föreställa farkoster. Allt detta visar samstämmande, att fartygen under jernåldern voro lika spetsiga i båda ändar.

5. Frånvaron af runor å hällristningarna. De senare årens upptäckter hafva ådagalagt, att runorna varit kända här i Norden sedan jernålderns äldre del. Det är då i hög grad anmärkningsvärdt, att man aldrig funnit runor på någon af de nu i fråga varande bergtaflorna. Hade runorna varit kända på den tid dessa taflor ristades, skulle man utan tvifvel någon gång begagnat dem åtminstone för att föreviga namnet på den, som utfört de bräderna, hvilka man ville förtälja; i synnerhet som möjligen sjelfva händelsen men icke de handlande personernas namn kunde utan verklig skrift endast genom bilder framställas.

Detta förhållande är så mycket mera värdt uppmärksamhet, som en af Sveriges äldsta runstenar just finnes i Tanums socken, Bohuslän, i den på hällristningar rikaste trakt man känner. En dylik runsten står äfven vid Tune i Smålenenes amt, sydöstra Norge, i en trakt, der man i senare tid funnit ett stort antal hällristningar.

6. Olikhet i afseende på de religiöst-symboliska tecknen, »hjulet» och »hakkorset» (fig. 228 och 229). Båda dessa tecken, hvilka i Österlandet oc-

i södra Europa varit religiösa symboler, hafva utan tvifvel äfven af Nordens folk begagnats på samma sätt, ehuru under skilda tider. Under bronsåldern synes nämligen endast »hjulet» hafva varit känt här, under det att hakkorset, hvilket hos andra folk varit i bruk redan under bronsåldern, först under jernåldern begagnats af Nordens folk, men då med nästan fullkomligt uteslutande af »hjulet».

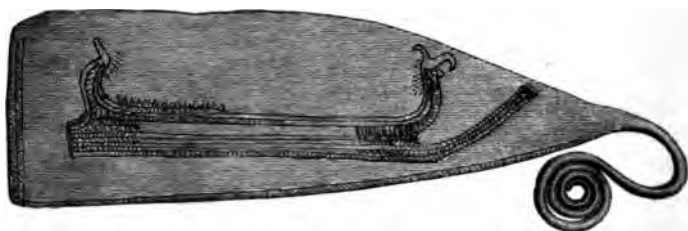
228. »Hjulet».

229. »Hakkorset».

Man kan då, synes oss, se ett ganska afgörande bevis för att hällristningarna icke äro samtida med jernåldern i den märkliga omständigheten, att »hjulet» så ofta förekommer på dem, liksom på andra minnen från vår bronsålder, under det att man icke känner ett enda hakkors från dessa tider.

De å hällristningarna afbildade vagnarnashjul hafva visserligen sam-

230. Bronsknif, å hvilken ett fartyg är afbildadt. Fyen. $\frac{2}{3}$.

ma utseende som fig. 228, hvilket stundom äfven gäller om sköldarna, så som å den fig. 226 afbildade ristningen vid Tegneby; men i de flesta fall måste denna figur hafva religiös betydelse, och det torde icke vara omöjligt, att sköldarna hafva samma utseende just därför, att man då plägade med detta heliga tecken märka skölden under bronsåldern, på samma sätt som man under en senare tid gjorde med det kristna korset.

Allt detta visar på ett i våra ögon öfvertygande sätt, att de svenska hällristningarna måste vara äldre än jernålderns början i vårt land. Det återstår oss då endast att undersöka, huruvida de tillhöra bronsåldern eller den föregående perioden.

Redan den omständigheten, att svärd så ofta ses på hällristningarna, visar, att de tider, på hvilka detta vapen är afbildadt, icke kunna vara utförda under stenåldern, emedan svärdet ju var okänt då.

231. Beslag af brons till ett horn. Mecklenburg. $\frac{1}{2}$.

232. Hällristning vid Backa i Brastads socken. Bohuslän. 1:500.

Allt h
hittills anfö
tyder såled
rekt derpå,
ristningarna
åtminstone
antal af den
förskrifva
bronsåldern.
det finnes ä
rekta bevis

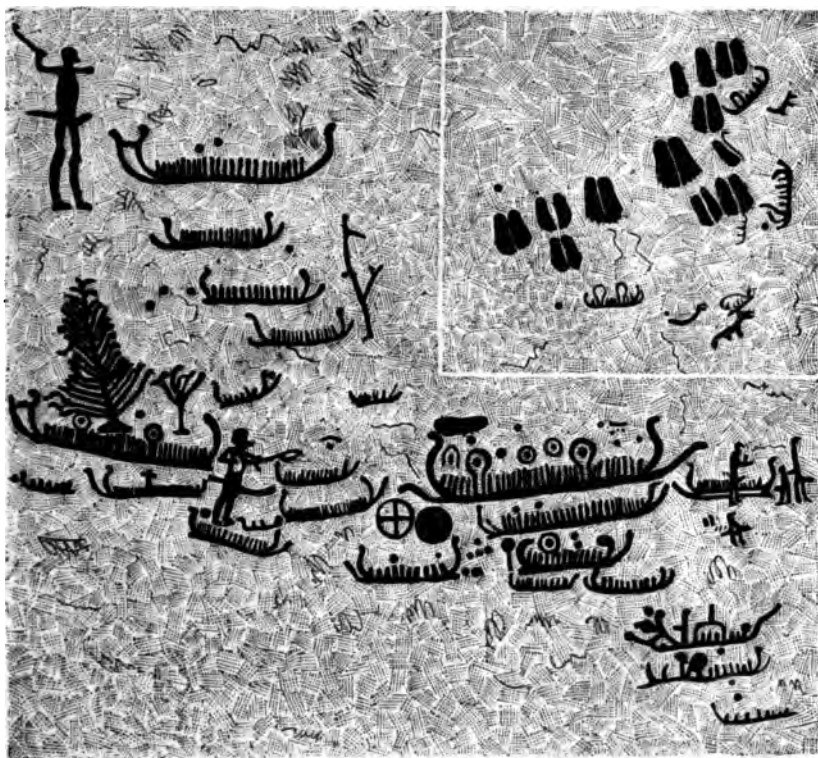
Vi hafv
omnämt de
känliga lik
form mella
den på häll
garna och d
bronsåldern
ma likhet
också mella
å hällristn
Skåne nylig
täckta st
(fig. 204) oc
celter af br
na i samm
(fig. 200).

De å
ningarna fra
fartygen ha
deles samm
som de farty
ka stundom
knifvar från
åldern (fig
dylika fart
äfvén afbild
bronsbeslag
horn (fig. 2
föromkring
sedan hittad
torfmosse nä
mar i Meckl
och hvilket

tvifvel tillhör den äldre delen af bronsåldern, såsom man ser af de spiralsirater, hvarmed det är prydt (fig. 231).

På väggstenarna i den här ofvan beskrifna grafven vid Kivik i Skåne (fig. 126—129) ses människor, hästar, fartyg, »hjul» och andra figurer, hvilka mycket likna dem som förekomma på hällristningarna och hvilka äro inhuggna på alldeles samma sätt som dessa. Vi hafva i det föregående sökt visa, att denna graf måste tillhöra en mycket tidig del af vår bronsålder.

Å andra sidan höra sådana knifvar som fig. 230 till en jemförelsevis sen del af samma period.

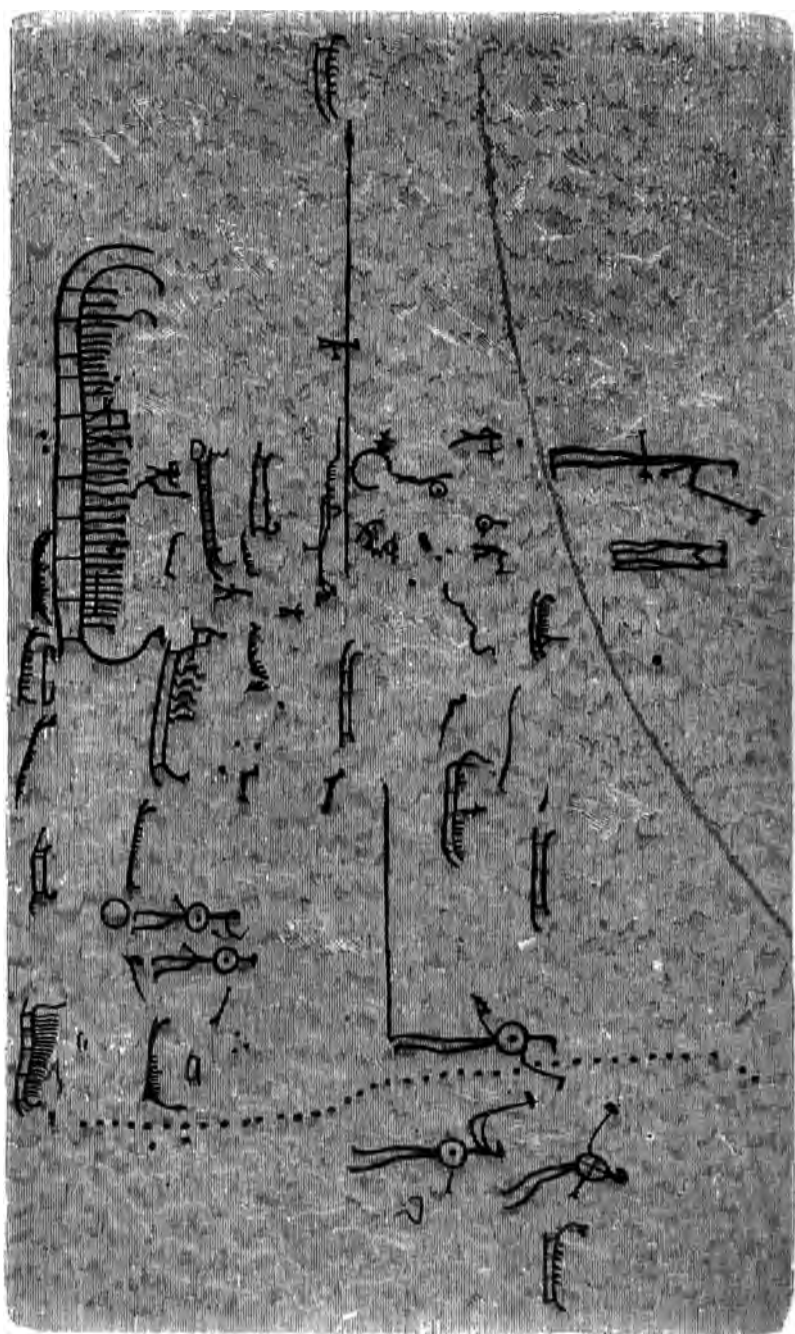
233. Hällristning vid Lökeberg i Foss socken, Bohuslän.

Likheten mellan hällristningarna och de figurer som ses på Kiviksgrafvens väggar, på hornet från Wismar och på de nyssnämnda knifvarna synes således tala för, att några hällristningar äro utförda under den äldre delen af bronsåldern, och andra under den senare delen af perioden.

Finnes det hos oss äfven minnesmärken af samma slag, hvilka skulle kunna anses tillhöra slutet af stenåldern? Det är möjligt. Men fullt säkra bevis derför ega vi ännu icke.

Man har visserligen funnit sådana hjul som fig. 228 och några mycket enkla fartygsbilder på stenar, som bilda väggar och tak i ett par nordiska

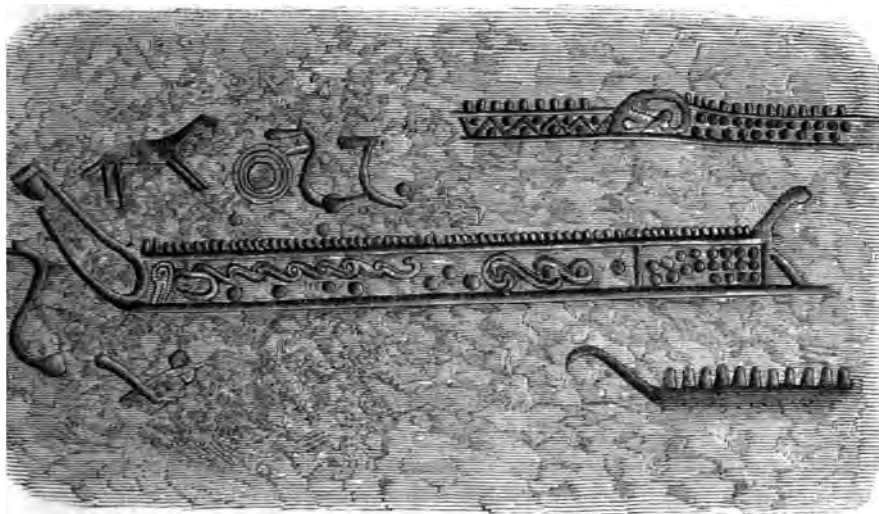
234. Hällristning vid Hvidrycke i Tannums socken, Bohuslän. 1/60.

afvar från stenåldern; men det är möjligt, att åtminstone några af dessa urer tillkommit efter stenålderns slut. Erfarenheten från Australien visar ellertid, att hällristningar kunna åstadkommas af folk, som lefva i fullnlig okunnighet om metallernas bruk.

De flesta svenska hällristningar, som man för närvarande känner, finnas i ra Bohuslän (fig. 226, 232—234), Östergötland (fig. 235) och sydöstra Skåne. träffas äfven, ehuru mera sällan, i Bleking, på Dal, i Vermland och Upd. Man känner också i Ångermanland och Jemtland ett par hällristningar, af hvilka möjligen den ena tillhör samma period som de fornlemningar letta slag, hvilka finnas i de södra landskapen.

I Norge har man i senare tid upptäckt ett ganska stort antal hällrist-

235. Hällristning vid Ekensberg nära Norrköping i Östergötland. $\frac{1}{20}$.

ningar, i synnerhet inom Smålenenes amt, således i den del af Norge, som änsar till Bohuslän. I Danmark känner man deremot för närvarande inga ristningar å berghällar, endast figurer inhuggna på steuar, som bilda väggar och tak i några grafkammare.

Man kan i vissa fall uppvisa ganska anmärkningsvärda olikheter mellan hällristningarna i olika delar af den skandinaviska halfön. De bohuslänska framställa t. ex. ofta människor och djur, hvilket deremot sällan är fallet i andra landskap. I Östergötland äro ej sällan svärd och sköldar afbildade, utan att de bäras af män (fig. 227), något som å Bohusläns hällristningar så godt som aldrig förekommer. Fartyg ses visserligen å de flesta ristningar, men deras form är icke den samma i de olika landskapen. Nästan öfver allt återfinna vi emellertid de hjulformiga symbolerna, de små skålformiga fördjupningarna, båtstulorna, sandalerna och några andra bilder.

Oaktadt bokstafsskriften var okänd, förstodo således bronsålderns nobor att genom bildskrift, genom ett slags historiska taflor, bevara min af vigtiga händelser. Denna omständighet vinner ökad vikt deraf, att skerne i Mejico, hvilka oaktadt sin högt uppdrifna kultur ännu vid Cor ankomst i början af 1500-talet, lefde i fullkomlig bronsålder, egde en bokskrift, men icke kände bokstafsskrift. I Norden, såsom i Mejico, lefde vid sidan af bildskriften muntliga sägner, nödvändiga för dess tolkning. denna tradition nu för länge sedan dött, är det föga hopp att någonsin kunna tyda våra bergtaflors dunkla språk.

Visserligen har man gjort mer eller mindre vågade försök att utan skän af någon tradition tolka de svenska hällristningarnas betydelse. Dessa för hafva dock icke ledt till någon säker kännedom, om de också ej alltid varit vågade som då en aktad forskare för fyrtio år sedan förklarade, att må hällarnas bilder »tydligt igenkänner lika beskaffade bildliga hopställningar i ristning, som med ord blifvit antydda i versspråket».¹ Han trodde nämligen, att vissa bilder hade en symbolisk betydelse, att t. ex. de skålform fördjupningarna betecknade dryck eller vätska, en bugtig linie bölja o. s. hvarjemte han i en grupp af ett skepp, ett bi och en dylik linie såg uttrycket begreppet mjödhorn genom dess bildliga omskrifning »biböljans (honors dryckens) skepp»; en liten skål och en der bredvid stående spjutspets tolkade han såsom blod, i dess förmenta omskrifning spjutets dryck. Dessa omskrifningar låta visserligen tänka sig i den senaste hednatidens skaldespråk men vi hafva icke skäl att tillägga bronsålderns nordbor sådana konstliga bilder. Man har också redan för tjugu år sedan med rätta fäst uppmärksamheten derpå, »att ett odeladt antagande af detta och dylikt skulle leda allt för långt in på godtyckets och osäkerhetens område».

Men om vi äfven icke kunna hoppas att lära oss fullständigt läsa hällristningarnas bildskrift, äro dessa taflor dock icke helt och hållet obegripliga för den, som ej af dem numera fordrar för mycket. Vi hafva i det föregående flere gånger haft tillfälle att visa, hvilka värderika upplysningar om lifvet i Sverige under bronsåldern dessa taflor gifva oss. De förtälja mycket om fredliga syselsättningar och krigiska idrotter, som vi ej på annat sätt kunna få veta; de tala om fartyg och sjöfart, om åkerbruk och boskapsskötsel, om hästens bruk till ridt och åkning, m. m.

Hällristningar af liknande slag som de nu beskrifna äro ganska sällsynta i det öfriga Europa. På Alperna, i närheten af Mentone, upptäckt dock för några år sedan dylika bilder, framställande bland annat dolkar och »hjul» lika den hos oss vanliga fig. 228. På Britiska öarna och i Frankrike, der ristningar å fasta hållar äro nästan okända, ses ofta bilder inhuggna å grafkammarnas vägg- och takstenar.

Utom Europa har man funnit hällristningar i många olika länder, t. ex. i Amerika, Australien, södra Afrika och Sibirien.

¹ Liljegren, Runlära (Stockholm, 1832), s. 19.

I Egypten och vestra Asien träffar man äfven historiska taflor inhuggna på stenar och berghällar; men de äro utförda af folk, som stodo på en mycket högre bildningsgrad än Sveriges invånare under bronsåldern. Icke desto mindre kunna vi jemföra dessa taflor med hvarandra. Det är samma tanke, som ligger till grund för dem alla, samma önskan att bevara minnet af märkliga tilldragelser; det är endast den konstnärliga skickligheten, som är olika.

Religion. — Offer. — Grafvar.

Om de religiösa förhållandena i Norden under bronsåldern få vi måhända af hällristningarna en vigtig antydning. Vi hafva nämligen sett, att den troligen gudamakten betecknande, ett hjul liknande figuren (sid. 159) mycket ofta förekommer på hällristningarna, liksom på andra minnen från nämnda tid, under det att vi aldrig å bronsålderns arbeten se det under jernåldern så vanliga hakkorset, hvilket utan tvifvel också varit en helig symbol. Då således bronsåldern och jernåldern haft hvar sin religiösa symbol, — liksom den kristna tiden sedan i korset fick sin, — så synes den tanken ej vara oberättigad, att det funnits någon olikhet i de religiösa föreställningarna under de två sista perioderna af hednatiden. Lika litet som skilnaden mellan den hedniske och kristne nordbons tro, och mellan symbolerna för denna tro, berodde på olikhet mellan folken, lika litet måste det af oss nyss anmärkta förhållandet vara ett tecken dertill, att det icke varit samma folk, som bott i vårt land under bronsåldern och jernåldern.

Kände vi namnet på det folk, som under bronsåldern bebodde Sverige, så skulle vi också kunna — åtminstone med tillhjälp af den jemförande religionsvetenskapen — få veta åtskilligt om de i vårt land under den tiden herskande religiösa föreställningarna. Om, hvilket ju icke är omöjligt, en germanisk befolkning redan då bygde i Sverige, så kunna vi med skäl antaga, att det icke varit någon väsentlig skilnad mellan bronsålderns och jernålderns religion i Sverige, och att redan under den förra perioden Valhalls gudar dyrkats här.

Vid några tillfällen har man i Norden funnit saker från bronsåldern, hvilka sannolikt varit använda till religiöst bruk. Ett af de märkligaste bland dessa fynd är den lilla, på fyra hjul hvilande bronsvagnen från Skåne, som vi afbildat på sidan 93, och hvilken utan tvifvel en gång burit ett större bronskärl, i likhet med den alldeles dylika vagnen från Peccatel i Mecklenburg. Att dessa kärl användts till religiöst bruk, torde vara sannolikt af flere skäl, och det synes vinna bekräftelse af de egendomliga omständigheter, under hvilka den mecklenburgska vagnen anträffades. Den hittades nämligen år 1843, jemte ett bronssvärd och åtskilliga andra fornsaker från bronsåldern,

i en större hög, hvilken låg helt nära tvenne andra högar. En af de så nämnda undersöktes år 1845 med stor omsorg af sakkunnig person. Högen, hvars höjd var ungefär 3 meter (10 fot), bestod nästan helt och hållet af lerhaltig sand. Midt på högens botten fann man, under en stenhop, en litet graf (vid *a* å fig. 236), innehållande två krossade lerkärl, brända ben, en större och mindre bronsringar m. fl. fornsaker från bronsåldern. Omkringat af tio steg vester om denna graf stötte man på ett 1,5 meter (5 fot) högt altare, uppfördt af lerhaltig sand och betäckt med ett dubbelt eller tredubbel lager af kullerstenar, ungefär af ett hufvuds storlek. Altaret, som i en längd af nära 6 meter (20 fot) sträckte sig från öster till vester, bestod af tre delar. Den östligaste var 1,5 meter lång på hvarje sida. Den mellersta uppgjogs af en stor, rund kittel af bränd lera, 90 centimeter (3 fot) i diameter

236. Del af en grafhög vid Peccatel i Mecklenburg.

och 60 centimeter (2 fot) djup; dess väggar voro ungefär 6 centimeter tjocka. Kittelns öfverkant stod något högre än altarets yta. Dettas vestra del var 3 meter lång och lika bred; härpå stod ett litet lerkärl, vid hvars sida man fann bitar af ett annat lerkärl, som syntes hafva liknat en låg skål. På eller vid altaret märktes inga spår af ben eller kol. Men omedelbart vestderom, helt nära högens vestra kant, låg ett människoskelett utsträckt i en föga djup, trågformig kista af bränd lera, eller rättare af samma slags lerhaltiga sand som kitteln. Skelettet, bredvid hvilket inga andra fornsaker äro några skärfvor af lerkärl funnos, var inbäddadt i svart jord, som för öfrigt icke fanns i högen.

Troligen har det fig. 215 afbildade bronsbeslaget hört till ett offerkärl. Äfven andra fynd af kärl, som förmodligen en gång haft sin plats i nordiska bronsålderstempel, äro gjorda i Norden. Hit torde vi böra räkna åtminstone

flertalet af de sidan 122 omtalade guldkärlen, i synnerhet de elfva vid Lavindagård funna, hvilka synas vara för dyrbara och för många att begagnas i enskildes hus till verldsligt bruk.

I senare tid har man äfven fäst uppmärksamheten derpå, att de många och stundom ganska betydande fynd från bronsåldern, hvilka anträffats i torfmossar, torde hafva sin grund i något religiöst bruk. Möjligen kunna de, — liksom de stora mossfynden från jernålderns äldre del, som i det följande skola omtalas, — härstamma från några åt gudarne hemburna offer, nedlagda i sjöar, hvilka sedermera under tidernas längd fylts med torf. En likhet visar sig också deri, att sakerna i bronsålderns mossfynd stundom äro hopböjda eller sönderbrutna, såsom fallet är med så många af de till mossfynden från den äldre jernåldern hörande föremålen.

En vigtig, i sammanhang med religiösa föreställningar stående företeelse känna vi med visshet från bronsåldern, nämligen att under denna period seden att **bränna de döde** vann insteg i Sverige. Vi hafva redan (sid. 114) nämt, att de döde under bronsålderns äldre del, liksom under stenåldern, begrofvos obrända, men att liken vanligen brändes under den senare delen af perioden.

De obrända liken nedlades ofta i kistor, bildade af flata, på kant resta stenhällar och täckta med dylika hällar; i några trakter af Norden, i synnerhet i Jylland, lades de döde i kistor af klufna och urhålkade trädstammar (fig. 171). Någon gång, t. ex. vid Dömmestorp i södra Halland, finner man också brända ben i dylika träkistor. Vanligen förvarades dock de från bälet hopsamlade lemmingarna af de brända liken antingen i stenkistor, liknande de nyss omtalade, men mindre, eller i lerkärl; stundom ligga de i högen eller i jorden utan något nu märkbart skydd.

Grafvarna från bronsåldern¹ äro vanligen täckta af en hög, som antingen är bildad hufvudsakligen af sand och jord, eller består af endast kullersten. Ofta finnas flere grafvar i samma hög. Bronsålderns grifter ligga vanligen på någon höjd med fri utsigt öfver hafvet eller annat större vatten; i synnerhet äro de till denna tid hörande stenkumlen ofta belägna på höga berg, stundom långt från den nuvarande bygden (fig. 237).

Då de döde begrofvos obrända, synas de, såsom de s. 124—127 beskrifna fynden antyda, hafva jordats fullt påklädda. Ofta finner man också i grafvar från denna tid vapen, prydnader och dylikt; i sådana grafvar som innehållit obrända lik stå ej sällan — liksom i stenålderns och jernålderns grifter — kärl af lera, stundom af trä, hvilka möjligen en gång innehållit födoämnen. Grafvarna från bronsålderns senare del synas i allmänhet icke innehålla så många och dyrbara brons saker som de äldre; i synnerhet torde vapen i dem jemförelsevis sällan anträffas. I stället för det under äldre tid

¹ Många stenrösen eller stenkummel (se noten s. 52) höra icke till bronsåldern, utan till andra delar af hednatiden. Ofta är det omöjligt att utan kännedom om dess innehåll bestämma, till hvilken tid ett stenkummel eller en grafhög af jord hör.

vanliga bruket att vid den döde krigarens sida nedlägga hans svärd eller andra vapen finner man stundom i grafvar från bronsålderns senare tider jemte de brända benen, mycket små, blott 4,5—18 centimeter (1,5—6 tum) långa bronssvärd, hvilka se ut som leksaker. Troligen hafva den af oss närmaste ansett det vara en onödig uppoffring att gifva åt den döde ett verkligt svärd och därför lagt ned i grafven endast en sådan miniatyrföremål, hvarigenom de icke helt och hållet bröto med det fäderneäras bruket.

Ett af de märkligaste grafvynd man känner i Norden från bronsålder gjordes år 1845 i en hög vid Hvidegård, ej långt från Köbenhavn. Der

237. Stenkummel på Bohusläns kust.

i en stenkista af full manslängd, på en djurhud (oxhud?), en liten hög bränd människoben, insvepta i en kappa af ylletyg, och der bredvid ett bronssvärd sin slida och ett litet bronsspänne samt ett läderfodral, som innehöll följande, något olikartade föremål: en bit af en bernstensperla, en liten medelhafssnäcka, en tärning af barrträd, bakre delen af en orm, en fågelkåbe, en ekorrunges underkåb, några småstenar, en liten tång och två knifvar af brons samt en spjutspets af flinta, insydd i ett tarmstycke, så att den icke kunde blottas; äfven de båda bronsknifvarna voro inlindade i läder. Vi torde icke misstaga oss, om vi betrakta den döde som en läkare eller trollkarl, eller snarare såsom både det ena och det andra.

Liksom de brända benen här lågo på en djurhud, har man vid några tillfällen (s. 124 och 126) funnit, att de obrända liken under bronsåldern ytterst varit insvepta i en hud af ko eller ox. Man har, troligen icke utan skäl, satt detta förhållande i samband dermed, att de gamla inderne plägade lägga den döde på en kohud.

I några svenska grafvar från bronsåldern har man trott sig finna spår af den seden, att trålar eller trålinnor följde sin herre i grafven. Innan ett större antal noggrant kända fynd af detta slag föreligger, torde vi emellertid icke kunna med säkerhet afgöra, om denna hos många andra folk iakttagna sed funnits äfven i vårt land under ifrågavarande period.

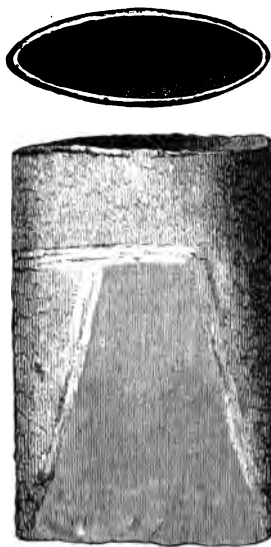
Bygdens utsträckning. — Bronsålderns slut i Sverige. — Blick på andra länders bronsålder.

Under stenåldern voro, att döma af de hittills kända säkra fynden, knapt mer än Götaland och vissa delar af södra Svealand bebodda. Före bronsålderns slut hade emellertid äfven landet norr om Mälaren, möjligen äfven något norr om Dalelfven blifvit, om än glest, bebyggt.

Oaktadt Norrlands egentliga bebyggande — af andra folk än lappar — väl icke infaller förr än under jernåldern, har man märkvärdigt nog så nordligt som i Medelpad funnit två bronssaker, som med visshet tillhöra bronsåldern. Den ena är ett utmärkt väl bevaradt bronssvärd, funnet i Njurunda socken, och den andra en skaftcelt, funnen i Timrå socken. I Finland, der fornsakerna från bronsåldern för öfrigt äro ganska sällsynta, har man funnit ett bronssvärd i Storkyro socken, ej långt från Vasa, således något nordligare än Medelpad; och på den norska kusten gå bronsvapnen, ehuru sparsamt, ännu längre mot norr, ända till Nordre Trondhjems och Nordlands amt.

Såsom minnen från den tid som nu är i fråga böra vi troligen också betrakta åtminstone några bland de, för öfrigt fåtaliga, stensaker af »sydskandinaviska» typer (se s. 77), som anträffats norr om Mälaren, och som någon gång hittats så nordligt som i Skelleftetrakten.

Utom dessa spår af en med södra Sveriges bronsåldersfolk närsläktad befolkning i landets nordligare delar, har man nyligen i Lappland funnit ett märkligt minne af ett annat folks bronsålder, nämligen en hälcelt af brons (fig. 238), hittad år 1871 vid Bågaträsket i Lycksele socken. Då den helt

238, 239. Hälcelt af brons, sedd uppiifrån och från sidan. Lappland. $\frac{2}{3}$.

och hållet skiljer sig från alla andra i Skandinavien hittills anträffade, med fullkomligt öfverensstämmelse med flere hålcelter af brons funna i Ryssland och Sibirien, kunna vi utan tvekan betrakta den som ett minne af lapparnas eller finnarnas bronsålder, det första och enda inom Sveriges gränser anträffade minne af detta slag, som man lärt känna, under det att, såsom af det föregående sett (s. 77), många fornsaker från lapparnas stenålder hittats i vårt land.

Såsom man äfven kunnat vänta, visa grafvar och fornsaker, att de södra landskapen, i synnerhet Skåne, under bronsåldern egde en mycket tät befolkning än det mellersta Sverige. Så känner man t. ex. från hvarje kvadrant i medeltal omkring 18 fornsaker af brons från denna tid i Skåne, medan endast 1,6 i det öfriga Götaland och ej mer än 0,4 i Svealand (utom Dalarna). En jemförelse mellan bronssakernas och stensakernas utbredning i Sverige antyder emellertid, att Skånes befolkning under bronsåldern ej längre hade en i så hög grad betydande öfver det öfriga landets som under stenåldern, och att vissa landskap under bronsålderns senare del måste hafva blifvit vida mera bebyggda än de förut varit. Detta är t. ex. fallet med Öland och Gotland, hvilka öar under det följande årtusendet fingo en så stor betydelse för Nordens kulturutveckling.

Att **bronsåldern** i Sverige **var slutad** ungefär vid Kristi födelse, framgår af de senaste undersökningarna, hvilka, såsom vi strax skola närmare visa, ådagalagt, att jernåldern var börjad vid nämnda tid. Åtskilliga omständigheter göra det också troligt, att bronsålderns slut i våra trakter ej inträffat långt före den kristna tidräkningens begynnelse. Så har man några gånger här i Norden jemte inhemska fornsaker, hvilka visa att bronsåldern då ännu varade, anträffat främmande arbeten som ej gerna kunna vara mera än ett par århundraden äldre än Kristi födelse; och på en vid Lund på Själland funnen sådan »kupa» som fig. 167 ser man en figur, hvilken synes vara en efterhärming efter bilden å framsidan af guldmynt, präglade för den makedoniske konungen Filippos II, Alexandros den stores fader; om detta är rätt skulle således fyndet vid Lund bevisa, att bronsåldern i södra Skandinavien ännu varade åtminstone i tredje århundradet f. Kr.¹

Då Filippos' och Alexandros' mynt stundom hittats vid Östersjön, kunna vi hoppas, att man någon gång här skall finna ett sådant mynt tillsammans med inhemska fornsaker; och om dessa då visade sig tillhöra bronsåldern skulle vi deri finna ett viktigt stöd för det antagandet, att bronsåldern i våra nejder varat ännu omkring 300 år före Kr. f. Det s. 154 omtalade fyndet vid Dobigau i Thüringen synes antyda, att bronsåldern vid denna tid fortfor i nämnda trakt; och, då kännedomen om jernet utan tvifvel förr hann dit än till det mera aflägsna Skandinavien, torde vi äfven i detta fynd hafva ett stöd för nyssnämnda antagande i afseende på bronsålderns slut i vårt land.

¹ H. Hildebrand i Vitterhets... akademis månadsblad, 1874, s. 40.

bronsåldern, detta viktiga skede i människosläktets utvecklingshistoria, ras i en stor del af världen, ehuru vid olika tid i olika länder. Nång faller också historiens ljus så, att vi kunna närmare lära känna period.

hafva redan nämt, att de hellener, som Homeros odödliggjort, lefde ergången från sin bronsålder till jernåldern, och på Egyptens minnes-äro ofta de röda bronsvapnen afbildade.

en det finnes ett annat land, fjerran från Hellas och Nilen, der brons-utan att invånarne hade någon aning om jernets bruk, bibehöll sig hers och Gustaf Vasas tid.

i Cortez förde sin segerrika skara in i hjertat af Montezumas välde, n der en mäktig stat med en odling, som i många afseenden var fullt g med den af hvilken Europa under medeltiden kunde berömma sig. na af Prescotts lifliga skildring det dåvarande Mejico, ett stort rike ordnad stats- och religionsförfattning, med en talrik befolkning, välch folkrika städer och med en storartad materiel utveckling, men ett er jernet var fullkomligt okänt, bronsen i dess ställe hade en vidanvändning, och der stenvapnens bruk ännu icke var utträngdt. Om alla dessa drag, som så lifligt påminna om förhållandena under vår ler, torde det icke vara utan intresse att återkalla i minnet några af igaste punkterna i Prescotts skildring. Det aztekiska Mejico var ett men valet var inskränkt till den afidne furstens närmaste anför-

Den nye konungen invigdes med mycken religiös ståt samt omgaf en äkta österländsk prakt och en talrik livvakt, bildad af den föradeln. Denna adel hade uteslutande rätt till de högsta embetena i besittning af en betydlig jordegendom, hvilken den till en del e såsom fideikommiss eller under vilkor som mycket påminna om den ka medeltidens feodala inrättningar. Lagstiftningen var anförtrödd omarekär, hvars högre medlemmar innehade sina platser på listid och s genom särskilda till detta ändamål indelta kronogods. Lagarna ifna. Den aztekiska lagen erkände visserligen slafveriet, men ingen Mejico födas till slaf, ett hedrande drag, som icke torde återfinnas annat lands historia. Skatteväsendet var noggrant ordnad; till säför uppbörden och till lugnets upprätthållande var krigsfolk förde större städerna. Flere militäriska ordnar voro instiftade, hvar och sina särskilda privilegier och ordenstecken. Förbindelsen mellan lan-ka delar underhölls genom ilbud; och ehuru hästar voro alldeles i Mejico, fortskaffades brefven med en förvånande snabbhet, ända svenska mil på 24 timmar. I de förnämsta städerna voro vårdan-nrättade för sjuke och såsom stadigvarande tillflyktsorter för ofärdiga

stekerne erkände tillvaron af en hela världens skapare och herre, de gifva fullkomligheter, som vi betrakta såsom endast tillkommande nes Gud. Det oaktadt kunde de icke fasthålla enhetens idé, utan dyr-

kade en mängd olika gudar, af hvilka krigsguden, nationens skyddsgud, var den förnämste. Hans tempel voro de största och praktfullaste af alla offentliga byggnader, och hans altaren rökte af tallösa menniskooffers blod i rike olika delar, ty den aztekiska religionen fläckades af menniskooffer och ätande af människokött¹. Presterskapet var mycket talrikt och egde stort inflytande. Ceremonierna vid barnens dop förete en märkvärdig likhet med kristna bru och brölloppen firades med lika många högtidligheter och formaliteter som i något kristet land. Äktenskapsskilnad kunde erhållas endast genom dom af en särskild domstol. Dock var månggifte tillåtet. Då en person dött, blef liket svept i hans skyddsguds dräkt, hvarpå det brändes, och askan, samlad i en urn förvarades i ett af rummen i hans hus.

Mejikanerne hade uppfunnit en ganska utvecklad bildskrift; men spanierne hafva med ett oförlåtligt barbari förstört nästan hela den betydliga samlingen af handskrifter, som fans vid eröfringen. Mejikanerne hade äfven en kalender, som var fullt ut jemförlig med, om icke öfverlägsen den samtida kristna.

Deras åkerbruk, deras industri och handel voro utvecklade till en förvånande grad, och deras husliga lif, hvilket företer mången bild af finkänslig ömhet, var så förfinadt som vi af det föregående kunna vänta. Qvinnornas bemöttes med aktning och fingo deltaga i sällskapsnöjen och gästabud. Deras senare beskrifvas ofta såsom särdeles glänsande och läckra, med en kopp choklad och en fin cigarr efter middagen.

Sådant hade man dock näppeligen föreställt sig lifvet i bronsåldern! Det är sant, att vi icke hafva någon anledning att tänka oss en på långt när så högt drifven odling under vår bronsålder. Men Mejicos dåvarande kulturtillstånd kan tjena som ett märkligt exempel på, huru långt utvecklingen under gynsamma förhållanden kunnat gå äfven hos ett med jernet alldeles obekant folk, hvilken metall vi blifvit vana att anse såsom ett nödvändigt villkor för hvarje högre odling.

¹ Prescott påminner härvid om de tusentals menniskooffer, som den samtida inquisitionen i Europa årligen förde till bålet eller en ännu qvalfullare död.

JERNÅLDERN.

omkring Kristi födelse till senare hälften af det elfte århundradet).

etta uttryck afser, såsom vi redan sett, den del af hednatiden, under hvilken jernet var känt. Man skulle visserligen, om man endast afser ordets egentliga betydelse, kunna säga, att jernåldern ännu fortfar, men för fornforskaren slutar Sveriges jernålder med kristendomens seger öfver åsagudarne.

Under jernåldern bléfvo Sveriges invånare för första gången bekanta med jern, silfver, bly, glas, elfenben, präglade (utländska) mynt, med konsten att löda och förgylla metaller m. m. Och emedan jernarbetena icke med de medel som då stodo till buds kunde, såsom bronssakerna, åstadkommas genom gjutning, fick smideskonsten en helt annan betydelse. En af de viktigaste nyheterna var dock skriften, hvilken nordborne redan under jernålderns äldre del visa sig ha. De äldsta skrifttecknen i Norden, och de enda under hela järnåldern, äro runorna.

Men som se jernet bilda en oumbärlig grundval för den europeiska civilisationen och som känna vårt lands utomordentliga rikedom på denna grundval, det öfverraskande att finna, huru detta land varit bebodt i långa tider af ett folk med ganska högt utvecklad konstskicklighet och som man här lärt sig att bearbeta ens den lätt åtkomliga myrmetall, som se afstånden mellan jordens aflägsnaste länder nästan försvunnit, som se likformig odling utbredd öfver en betydlig del af världen, vi, som vid ett utomordentligt snabbt utbyte af ideer och upptäckter de emellan, vi kunna knapt föreställa oss, huru en så vigtig upptäckt som järnet och dess bruk kunde under mer än ett årtusende tillgodogöras af folk hvilka bodde vid Medelhafvets kuster, innan den letade sig till oss i vår sjö.

Men som synes nämligen jernet hafva varit känt redan under det förhistoriska tidrummet före Kristi födelse, och hellenerne hade gjort bekantskap med järnet allen vid början af det sista förkristna årtusendet. Men det är

först genom de senaste årens forskningar, som man kunnat ådagalägga, : Nordens folk haft kännedom om jernets bruk vid den kristna tidräkningens begynnelse.

Hufvudsakligen på grund af södra Skandinavien's stora rikedom på mineraler från bronsåldern, och emedan endast ett ringa antal fynd från järnålden då ännu var känt från dessa trakter, antog man på 1840-talet, att bronsåldern der varat långt efter Kristi födelse, till och med in i det åttonde eller nionde århundradet, ehuru man ansåg det vara sannolikt, att järnåldern mycket tidigare börjat i Sverige och Norge, der de flesta af de många tusende grafvar, som der funnos, visat sig tillhöra denna period.

Nya fynd ådagalade emellertid, att denna åsigt om järnåldern's begynnelse i södra Skandinavien icke kunde vara riktig; och slutligen fastslog man på 1850-talet genom studium af de stora danska mossfynd, för hvilka vi i det följande skola något närmare redogöra, att jernet redan omkring 300 år efter Kristi födelse varit i bruk bland invånarna i nämnda trakt. Man antog dock i början, att dessa mossfynd, hvilka uppenbarligen voro minnen efter blodiga strider, just härstammade från den tid, då från söder, »ett nytt eröfrande folk med vapenmakt försökt att hastigt genomföra den till Norden sig utbredande järnålderskulturen, och att detta inträngande folk öfverallt blifvit slaget af de äldre invånarna, hvilka likväl sedan efter segerrusen på fredlig väg och småningom tillagnat sig den nya kulturen».

Af skäl, för hvilka vi på ett annat ställe redogjort¹, torde det emellertid vara otvifvelaktigt, att vid de här i fråga varande tillfällena härarna i båda sidor haft jernvapen, och att mossfynden således icke kunna vara minnen efter strider, genom hvilka jernkulturen tillkämpat sig fast fot i Norden, utan att de tillhöra en senare tid, då denna kultur redan hunnit blifva ensam herskande här.

Talrika undersökningar, som under de senaste åren företagits, — i synnerhet i de under namnet »brandpletter» kända grafvarna på Bornholm — hafva också lärt oss känna en mängd nordiska fynd från en del af järnåldern, som är äldre än mossfyndens tid; och numera äro också de flesta forskare ense derom, att jernet redan vid Kristi födelse, och möjligen något dessförinnan, varit känt åtminstone i södra delen af Skandinavien.

Att jernet, liksom bronsen, behöfde lång tid för att intränga i alla de bebodda delar af Norden, synes oss vara mer än sannolikt. Förhållandena

de olika trakterna af vårt land äro dock ännu för litet kända i detta afseende, för att man skulle kunna besvara den frågan, huru lång tid förflutit från järnåldern's början i södra Skandinavien och till dess den nya kulturen hunnit göra sig ensam herskande i hela Norden. Vi torde emellertid böra fästa uppmärksamheten derpå, att sådana fynd som i södra Skandinavien äro utmärkande för den äldsta delen af järnåldern — den som ligger före de stora mossfyndens tid — nästan helt och hållet saknas redan i mellersta

¹ Montelius, Från järnåldern, texten, s. 17.

Sverige, och att fornsaker af de för dessa mossfynd utmärkande formerna äro mycket sällsynta i Sverige norr om Dalelfven.

Allt visar, att Sveriges invånare för kannedomen om jernets, liksom bronsens, bruk haft att tacka ett främmande inflytande. Men var detta inflytande endast ett sådant, som uppkommer genom handel och dylika förbindelser med andra folk, eller bör det betraktas såsom liktydigt med en ny invandring? Skäl hafva anförts för båda dessa antaganden, ehuru man länge ansåg som afgjort, att den senare åsigten vore den rätta, det vill säga att jernets första uppträdande i Norden varit förbundet med en ny invandring, om man också allt mer måste medgifva, att landets gamla invånare fortfarande utgjorde en icke obetydlig del af befolkningen.

Frågan kan visserligen ännu icke anses vara slutligen besvarad, men så mycket är dock genom de senaste årens undersökningar upplyst, att några af de viktigaste skäl, hvilka förut antogos tala för en ny invandring, icke längre kunna anföras såsom stöd för en sådan åsigt.

Man antog nämligen i början, att jern, silfver, runor m. m. på en gång vid jernalderns början blifvit kända i Norden, och att en förändring i grafskicket samtidigt inträddt. Det har emellertid visat sig, att så icke varit förhållandet. Först sedan jernet i flere mansåldrar, troligen i ett par århundraden, varit i bruk här, blefvo runorna kända; och mellan grafvarna från bronsålderns sista och jernalderns första del synes numera icke någon märkbar skilnad finnas.

En omständighet, som också ansetts tala för en förändring i befolkningförhållandena vid jernalderns början, är, att man så sällan träffat grafvar från jernaldern och bronsåldern i samma hög, under det att man mycket ofta i samma hög funnit grafvar från bronsålderns olika delar. Några i senare tid gjorda fynd antyda dock möjligheten deraf, att det först anmärkta förhållandet icke är så sällsynt som det hittills förefallit.

Tvenne andra förhållanden hafva äfven ansetts tala för en invandring vid jernalderns början, nämligen att man så sällan i fynden från denna periods äldre del funnit fornsaker af de för den yngre bronsåldern egendomliga formerna, samt att arbetena från förstnämnda tid både i afseende på form och snarare betydligt afvika från dem som synas tillhöra den föregående periodens slut. Det är emellertid möjligt, att framtida undersökningar skola visa, att detta åtminstone till någon del kan bero dels derpå, att många af fornsakerna från den nya perioden äro främmande arbeten, dels derpå, att man ännu allt för litet känner till de inhemska arbetena från just de mansåldrar, under hvilka den nya, på jernets kannedom grundade kulturen vann insteg i Norden.

Såsom en omständighet talande för det antagandet, att Nordens befolkning under den äldre jernaldern varit hufvudsakligen den samma som under bronsåldern, har man anført det troligen i samband med religiösa föreställningar stående bruk, som vi redan påpekat och som synes hafva varit gemen-

samt för båda dessa perioder, nämligen att med afsigt hopböja, sönde eller på annat sätt förstöra föremål som nedlades i jorden eller i troligen som offer åt gudarne, ett bruk som man under båda perioderna iakttagit i afseende på många af de saker som följt den döde i grafve

Såsom ett bestämdt resultat af de senaste årens undersökninga seende på denna fråga kunna vi i alla händelser nämna, att, om folk vid jernålderns början skulle hafva invandrat i Skandinavien, det icke kan hafva kommit från öster, öfver Ryssland, emedan allt hva känner om de hithörande förhållandena i nämnda land visar, att ett antagande vore fullkomligt oberättigadt.

Under det att många forskare i senare tid allt mer blifvit böjda i åsigten, att jernålderns början i Skandinavien icke varit förenad med någon invandring, åtminstone icke med någon större sådan, har man tro i synnerhet i ett förändradt grafskick, märka spår deraf, att under ålderns äldre del, ett par århundraden efter dess början, en mindre öfning egt rum till södra Skandinavien. Dessa nybyggare, hvilka troligen hörde till någon från landets förra invånare vidt skild stam och hvilka först hafva haft sitt egentliga stamhåll på Själland, skulle hafva en kännedom om runorna och seden att jorda de döde obrända. De romerska arbeten, som anträffas i deras grafvar och i de samtida i antyda att dessa nybyggare i sina forna hemvist stått i förbindelse med romerska riket, en förbindelse som troligen, om än medelbart, fortsatte från deras nya hem i Norden. Från Själland skulle de hafva utbredt sig och man har antagit, att de förut omnämnda stora mossfynden på Fyn på Jyllands östra kust just kunde vara minnen efter våldsamma, men den gången troligen misslyckade försök, som denna nya stam gjort fast fot äfven i vestra delen af det nuvarande Danmark.

Antingen en sådan inflyttning verkligen egt rum eller icke, tor vara otvifvelaktigt, att Nordens folk för bekantskapen med jernets bruk i icke ringa tacksamhetsskuld till romarne. Och i allmänhet tord kunna säga, att en af de för Europas senare utveckling viktigaste, eh historien hittills kanske minst uppmärksammade följderna af Romas öfver varit den kännedom om jernets bruk, som genom romarne mer eller omedelbart spriddes bland folken norr om Alperna. Härigenom har Rom öfvat ett omätligt inflytande äfven på de folk, som bodde långt bortom serna för Cæsarernes välde.

Emellertid finnes det mycket som antyder, att de vidsträckta h förbindelser, hvilka etruskerne redan före de romerska eröfringarnas i derhöllo med mellersta Europa, i hög grad bidragit till att bana väg jernets utbredande ända till Nordsjön och Östersjön.

På graffältet vid Hallstatt i Österrike, der man mera än på någon nat hittills känt ställe har ett ypperligt tillfälle att följa öfvergånge bronsåldern till jernåldern i mellersta Europa, har man funnit talrika

af etruskiskt ursprung, och i Tyskland äro flerstädes etruskiska, eller åtminstone norditalienska arbeten från den förromerska tiden anträffade tillsammans med jernsaker. Ett af de östligaste bland dessa fynd är gjordt i Posen, vid Primentdorf, der man anträffade ett etruskiskt bronskärl af den med namnet »cista» vanligen betecknade formen samt derjemte dels en stor halsring, några armringar och två stora nålar af brons, dels en liten yxa af jern. Det nordligaste nu kända fyndet af detta slag är väl det från Pansdorf nära Lübeck, der man i en stenbygd, af en hög täckt graf fann en etruskisk cista af nyss omnämnda form, hvilken innehöll brända ben och en jernknif af en från sydeuropeiska fynd välkänd form.

Vid Roga i Mecklenburg-Strelitz hittades för flere år sedan ett bronsband af samma slag som det fig. 222 afbildade, hvilket utan tvifvel är ett sydeuropeiskt icke-romerskt arbete från tiden några hundra år före Kristi födelse; liknande arbeten äro bland annat funna i grafvarna vid Hallstatt. Kanten å bandet från Roga är vikt öfver en jerntråd, och det torde vara värdt särskild uppmärksamhet, att detta band — liksom det i Södermanland anträffade originalet till fig. 222 och ett par i Danmark på olika ställen funna dylika band — är hittadt tillhopa med obestriddigen inhemska arbeten, hvilka tillhöra den rena bronsåldern.

Med tillhjälp af den mängd främmande mynt, som förekommer i fynden från Nordens jernålder, och genom ett noggrant jemförande af grafvarna och fornsakerna från denna tid har det blifvit möjligt att urskilja åtminstone hvad som hör till början, midten och slutet af denna omkring tusenåriga period. Vi skola derfor särskildt betrakta:

1. **Början af jernåldern**, eller den så kallade **äldre jernåldern**, hvilken omfattar tiden från omkring Kristi födelse till omkring år 450.
2. **Midten af jernåldern**, från omkring år 450 till omkring år 700.
3. **Slutet af jernåldern**, den så kallade **yngre jernåldern**, från omkring år 700 till senare hälften af det elfte århundradet.

Härvid böra vi likväl anmärka, att några forskare anse jernåldern endast omfatta två tidsafdelningar, som äro så skilda från hvarandra, att de böra betraktas såsom särskilda perioder, och att dessa forskare derfor med uttrycket den äldre eller tidigare jernåldern afse båda de två här först omnämnda delarna af jernåldern, således hela tiden från omkring Kristi födelse ända till omkring år 700.

Den äldre jernåldern.

(Från tiden omkring Kristi födelse till omkring år 450).

Nordens förbindelse med det romerska riket.

Uteslutande på grund af de nordiska fyndförhållanden i och för sig har man, såsom vi sett, kommit till den slutsats, att jernålderns början i vnejder skulle hafva inträffat ungefär vid den kristidräkningens begynnelse. Det torde icke vara orättigadt att sätta detta resultat i samband med det genom historien kända förhållandet, att manne under århundradet närmast före Kristidelse gingo öfver Alperna, eröfrade Gallia och landerna söder om Donau, samt att Cæsar redan omkring 50 år före Kristi födelse gick öfver Rhe Härigenom kommo folken i det nuvarande Tyskland i liflig förbindelse med romarne, och den närmast bekantskap med jernet de härigenom måste ha erhållit kunde sedan lätt sprida sig till de med dem sannolikt beslägtade folken vid Östersjön.

Denna förbindelse fortfor sedan under århundraden och har på de germaniska folken ej blott i Tyskland utan äfven i Skandinavien utöfvat mycket stort inflytande, som man dock först i senare tid lärt att till fullo uppskatta.

Under kejsar Augusti tid uppehöll sig många germaner i Roma, en del som soldater i livvakten, under det att romerska köpmän drefvo handel i Germania. Och Tacitus berättar, huru de omkring Rheins nedersta boende bataverne under ett hastigt uppkommet krig år 70 e. Kr. kastade sig öfver romerska köpmän, hvilka utan att ana krigets utbrott ströfvade vi omkring i landet liksom i fredstid.

Romerska härar hafva visserligen aldrig framträngt till Sverige, emedan Vari nederlag i Teutoburgerskogen år 9 efter Kristi födelse för alltid tillintetgjorde romarnes försök att underkufva norra Tysklands kraftiga befolkning. Men handeln förmedlade på fredliga vägar Romas inflytande äfven på Nordens folk, och en stor mängd i svensk jord funna romerska mynt, samt bronskärl, glaskärl, vapen och dylikt, ja till och med konstsaker, utgångna från

romerska verkstäder, bevisa, att våra förfäder under århundradena närmast efter Kristi födelse måste hafva stått i en ganska liflig, om också medelbar beröring med sin tids förnämsta folk; en beröring som för öfrigt lemnat spår deruti, att många af de fornsaker från Nordens äldre jernalder, som måste anses vara förfärdigade här, utmärka sig för smakfulla former och fina sirater.

Vi få emellertid icke vid uttrycket »romerska verkstäder» fästa den betydelsen, att dessa skulle hafva varit belägna i staden Roma; med undantag af mynten torde de flesta i Norden funna »romerska» arbeten säkerligen förskrifva sig från det stora rikets provinser. De till Norden närmast liggande romerska provinserna under vår tidräknings första århundraden voro det rufvarande England, Nederländerna, Tyskland vester om Rhein och söder om Donau, samt större delen af Ungarn.

Säkra spår af förbindelse mellan Skandinavien och England under denna tid torde dock ännu icke vara kända. Deremot kunna vi med tillhjälp af talrika fynd i Tyskland och angränsande delar af Europas fastland följa de vägar, på hvilka de romerska arbetena förts till Norden. Stora fynd af romerska mynt från de två första århundradena efter Kristi födelse äro nämligen anträffade i provinsen Preussen, i synnerhet vid Weichsels mynning och nedre lopp, i Schlesien nära Oder och i Galizien, hvilket visar, att åtminstone många, och troligen de flesta, af de till Norden komna romerska mynten från nämnda tid blifvit genom handeln förda hit från sydost utefter Odern, och kanske ännu mera utefter Weichsels floddal.

Troligen gäller detsamma också om många af de öfriga i Skandinavien funna romerska arbetena. En del af mynten och de andra sakerna har emellertid utan tvifvel hitkommit från sydväst, från de romerska provinserna vid Rhein.

Äfven de i sjelfva Skandinavien anträffade fynden af romerska mynt synas antyda, att de flesta af dessa mynt kommit hit från söder och sydost. Sydöstra Skåne, Bornholm, Öland och framför allt Gotland äro de delar af Norden, der de utan jemförelse flesta, romerska mynten från de två första århundradena efter Kristi födelse blifvit anträffade¹.

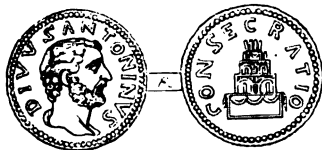
På Sveriges fastland äro dylika fynd i allmänhet sällsynta, utom på Skånes sydöstligaste udde, den till Bornholm och norra Tyskland närmast liggande delen af Sveriges fastland. Der har man vid flere tillfällen i äldre tid funnit romerska mynt, och våren 1871 hittades der, under plöjning på en nyligen odlad åker, vid Hagestadborg i Löderups socken, en stor mängd dylika mynt, liggande helt nära jordytan. Af fyndet inköptes för statens historiska museum 550 mynt, vägande 1,60 kilogram (3,79 skålpund); de äro präglade mellan åren 54 och 211 efter Kristi födelse. Alla mynten voro, liksom de allra flesta andra i Norden anträffade romerska mynt från denna tid, så

¹ Af de omkring 5 000 romerska mynt från dessa århundraden, som man för närvarande känner från Skandinavien, äro nämligen mer än 3 400 funna på Gotland, 350 på Öland och Bornholm, 660 i Skåne, men endast 20 på Sveriges fastland utom Skåne; omkring 600 äro hittade i Danmark utom Bornholm, men blott 1 i Norge.

kallade denarer, silfvermynt ungefär af ett 25-öres storlek. Fig. 240 visar en af de vid Hagestadborg funna denarerna. Den bär å åtsidan kejsar Antonin Pii bröstbild och är präglad kort efter dennes år 161 e. Kr. inträffad död; å framsidan är det bål afbildadt, på hvilket kejsarens lik brändes.

Den vid Hagestadborg anträffade myntskatten är den största i sitt slag som man nu känner från hela Skandinavien, med undantag af Gotland. I denna ö hittades nämligen år 1842 vid Kams i Lummelunda socken omkring 600 romerska silfvermynt från första och andra århundradet e. K. och vid upprepning af ett dike i en till Sindarfve i Hemse socken hörar åker anträffades år 1870 omkring 1 500 dylika silfvermynt, hvilka varit förvarade i en lerkruka; de vägde tillsammans öfver 4,25 kilogram (10 skålpund).

Alla de vid Sindarfve hittade mynten voro, — liksom de flesta andra i Norden den funna romerska silfvermynt, — mycket nötta, hvilket visar, att de länge gått ur hand i hand, innan de kommo till hvila i jorden. Detta står utan tvifvel i samband med det anmärkningsvärda förhållandet, att, under det att romerska mynt från de två första århundradena efter Kristus, i synnerhet från Antoninernes tid, i stor mängd hittats i Norden, romerska mynt från det tredje och fjärde århundradet äro mycket sällsynta här. Troligen beror detta derpå

240. Romerskt silfvermynt (denar)¹.
Skåne. 1:1.

att de romerska silfvermynten omkring år 200 betydligt försämrades, hvarför man vid handel, i synnerhet utom rikets gränser, hellre tog det gamla, goda, välkända myntet än det nya underhaltiga. Flere andra omständigheter än den nyss omnämnda nötningen göra det också sannolikt, att denarerna från Antoninernes tid voro i omlopp mycket länge; några fynd ådagalägga, att de ännu i femte århundradet höllo sig i bruk. Man får därför endast af ett eller ett par sådana mynts förekomst i ett fynd draga den slutsats att fyndet tillhör ungefär den tid, som myntens präglingsår antyda. En staka romerska denarer från det andra århundradet äro till och med anträffade i svenska fynd, som bevisligen tillhöra tiden omkring år 1000.

Utom mynt har man här i Norden äfven funnit en stor mängd andra romerska arbeten från kejsartiden. På några af dessa arbeten ser man ännu fabriksstämpeln, innehållande det vanligen fullt utskrifna namnet på verkstaden eller fabrikanten. En bronskopa med sådan stämpel hittades år 1828, jemte en jernyxa, i en grafhög å Kungsgårdens egor i Högs socken, norra Helsingland.

Under upptagande af trädrötter i en åker vid Lenstad i Torslund socken på Öland hittades år 1842 det ovanligt vackra handtag till ett stort bronskär, som är afbildadt fig. 241. Ögonen i det bacchushufvud, i hvilket handtaget nedtill slutar, äro inlagda med silfver.

¹ Inskriften betyder: Den gudomlige Antoninus — Upptagandet bland de odödlige.

² I Jylland har man funnit en bronskopa med den romerska fabrikanten P Cipi P Cipi namn, hvilket namn äfven återfinnes på fyra andra dylika skopor, af hvilka en är funnen i Hattum, två i England och en i Schweiz.

Ett bland de märkligaste fynd af romerska arbeten, som hittills gjorts i Sverige, är det som år 1818 anträffades vid Fycklinge i Björksta socken, 2 mil från Vesterås. Här fann man nämligen i en grafhög en stor bronsvas (fig. 243), innehållande brända ben, och några bitar smält glas, möjligen af spelbrickor, å hvilken vas en inskrift läses, som betyder, att vasen blifvit helgad åt Apollo Grannus af Ammillius Constans, föreståndare för gudens tempel. Detta präktiga bronskärl, som nu utgör en prydnad för statens historiska museum, är nära 45 centimeter (1,5 fot) högt; de kring öfre kanten löpande siraterna äro inlagda med silver.

241. Handtag af brons till ett större kärl. Romerskt arbete. Öland. $\frac{1}{2}$.

243. Romersk bronsvas (242 ornament). Vestmanland. $\frac{1}{3}$.

Apollo Grannus, hvars tempel vasen en gång tillhört, dyrkades af de keltiska folken såsom helsans och särskildt såsom helsokällornas gud. Den romerske historieskrifvaren Dio Cassius omtalar, att Apollo Grannus var en af de gudar, som den år 217 mördade kejsar Caracalla under sin kropp- och sinnessjukdom i synnerhet dyrkade; men för öfrigt lär detta gudanamn ej återfinnas i den till vår tid bevarade delen af den klassiska literaturen¹. Det

¹ Namnet Apollo Grannus läses äfven på en i Siebenbürgen funnen sten, som Q. Axius Ælianus, ståthållare i Dacia vid början af det andra århundradet, låtit hugga; man vet dock händelsevis, att denne Ælianus förut varit bosatt i Belgien, derifrån han troligen medfört gudens dyrkan.

förekommer emellertid i flere inskrifter i Skotland, Rheintrakterna och E samt på ett altare i Roma.

Vår vas har således utan tvifvel en gång tillhört ett tempel, som

244. Romerskt bronsfat. Gotland. $\frac{1}{4}$.

i något af kelter bebodt land inom det stora romerska riket, det vill antingen på Britiska öarna, i Frankrike eller i sydvästra delen af det varande Tyskland; sannolikast i sistnämnda trakt eller i Rheinländerna.

243, 246. Skopa med sil af brons. Romerskt arbete. Skåne. $\frac{1}{3}$.

ligen hemf
kärlet, hv
väl icke
villigt så
från temple
barbarerne,
gång som
af någon b
de öfver de
merska ri
gränser in
tande gern
ska stamm
och vandrad
dan, under
tande öden,
Norden, till
det slutligen
vändessomg
urna till fö
rande af de
bålet hops

lade qvarlefvorna af en svensk man, som troligen varit mäktig och rik, i
hvilken namn nu ingen känner.

Romerska bronskär, ehuru utan inskrift, äro för öfrigt ej sällan anträffade i Sverige, från Skåne ända upp till Medelpad, samt på Öland och Gotland (fig. 244). Flere bland dem äro funna i grafvar, som visat sig tillhöra den äldre jernaldern. Det genom sin fyndorts läge märkligaste bland dessa kärl är ett vackert bronsfat, som i början af detta århundrade anträffades i en grafhög från nämnda tid vid Harfs by i Medelpad. Fatet, som var fylldt med brända ben, då det hittades, är afbildadt fig. 249.

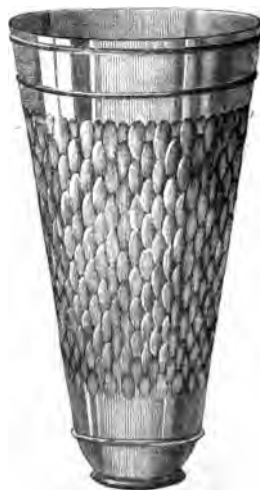
Ett stort och dyrbart fynd af romerska fornsaker gjordes år 1872 å Öremölla egor nära Abekås fiskeläge på Skånes södra kust. Här anträffade man i jorden under en mindre stenhäll det fig. 247 afbildade bronskärlet, innehållande brända ben, som varit insvepta i fint tyg och i en ringbrynja af jern (fig. 275). Omkring kärlet lågo en skopa af brons med dertill hörande sil, två slipade glasbägare och två lerkär m. m. (fig. 245). Åtminstone brons- och glaskärnen, samt troligen ringbrynjan, äro romerska arbeten.

Liknande fynd af en bål och en skopa med sin sil af brons äro flere gånger gjorda i Skandinavien. Sådana skopor med deruti passande silar äro också ofta hittade i de romerska länderna; de förekomma t. ex. bland fynden från Pompeji. Romarne begagnade dem, då de öste vinet ur »krateren», det stora kärl, i hvilket vinet blandades med vatten eller snö; de motsvarade således de slevvar, med hvilka vi ösa ur bålen i tillbringaren eller glasen. Då man med skopan och den deri nedsatta silen upphemtade vin ur krateren och sedan lyfte ur silen, fylldes skopan eller slevven med det klara vinet, under det att i silen all bottensats stannade kvar.

Då man så ofta i Norden funnit ej blott dessa skopor med tillhörande silar utan äfven de stora bronskratererna, så torde vi hafva rätt att framställa den frågan, om icke vinet redan under den äldre jernaldern hörde till de varor, som handeln bragte från sydligare länder till våra nejder. Af Cæsars skildringar se vi, att vinet af de romerska köpmännen fördes till de folk i vestra Europa, som ännu icke blifvit införlifvade i det stora riket. Han berättar dock om sveverne, i vestra delen

247. Stort romerskt bronskär. Skåne. $\frac{1}{3}$.

248. Glasbägare. Gotland. $\frac{1}{3}$.

af det nuvarande Tyskland, att de icke tilläto köpmännen införa vin det, emedan de fruktade, att denna dryck skulle försvaga deras arbe och göra dem vekliga.

249. Romerskt bronsfat. Medelpad. $\frac{1}{4}$.

sig tillhöra den äldre jernåldern. I nationalmuseum förvaras t. ännu alldeles hel glasbägare, hvilken för flere år sedan hittades i e

250. Romersk statyett af brons. Öland. $\frac{1}{3}$.

siv brons. Den senare, som väger 4,45 kilogram (10,5 skålpund), h under plöjning i en åker vid Lilla Frö i Resmo socken; i buken fin större fyrkantigt hål, hvarför det är sannolikt, att bilden en gång suttit stång och burits som fälttecken af en romersk trupp.

Utom de två nys glasbägarna från Ö har man ännu i behå andra dylika, i sven: funna glaskärl, sor blott genom sin fo sina sirater utan äfv nom de omständighet der hvilka de hittat

vid Södra Qvinneby i Stenåsa socken på bågaren stod till venster om hufvudet på e lett, vid hvars sida ett jernsvärd låg. Graf en större, af en hög täckt stenkista, lik flere i Stenåsa socken och annorstädes på ön anti hvilka alltid visat sig tillhöra nu i fråga vara

I en dylik, af ett stenröse betäckt Sjonhems socken på Gotland anträffades för år sedan en hög, präktig bägare af hvitt gl äfven förvaras i nationalmuseum, och som bildad fig. 248. I grafven låg ett skelett uts vid hvars hufvud — äfven här å venstra si glasbägaren stod; vid midjan låg en jernk vid fötterna upptogos ett lerkärl, bronsbes två dryckeshorn, m. m.

Men icke blott kärl af brons och glas, kunde vara nyttiga, fördes till Norden fr romerska riket. Äfven konstföremål, såso tyetter och dylikt, hafva letat sig väg hit. I man år 1837 under höstarbete i jorden vi i Gräsgårds socken på Öland en vacker, 1 centimeter (en fot) hög bronsstatyett, förest den romerska gudinnan Juno (fig. 250). På ö har man äfven funnit det ena benet till man liten romersk bronsbild, samt en tjur :

Äfven i andra delar af Skandinavien, synnerligen i Danmark, har man funnit en mängd romerska arbeten från den tid vi nu betrakta, såsom kärl af brons, silfver, glas och lera, små statyer af brons, en liten spegel af brons, glasperlor och vapen af jern. Bland vapnen kunna vi särskildt nämna en hjälm af brons, en sköldbuckla med egarens namn i romerska bokstäfver, svärds klingor af jern med romerska fabriksstämplar, ringbrynjor m. m.

Man har mången gång varit böjd för det antagandet, att romerska handelsmän hvilat i sådana nordiska grafvar, som innehållit ett större antal arbeten af romerskt ursprung. En närmare kännedom om det samtida begrafningssättet inom romerska riket å ena sidan och grafvarna i Norden å den andra har emellertid visat, att ett sådant antagande i allmänhet icke kan ega någon grund. Den nordligaste verkligen romerska graf, som man för närvarande känner, är en som för flere år sedan upptäcktes vid Bibow i Mecklenburg, nära Warin.

Lefnadssätt. — Kläder. — Prydnader. — Vapen. — Verktyg. — Husgeråd.

Med tillhjälp af de talrika fynd från den äldre jernåldern i Norden, som nu äro kända, kunna vi få en ganska fullständig bild af lefnadssättet och kulturtillståndet i Skandinavien under de århundraden, då hedendom och kristendom kämpade om väldet inom den romerska världen, och då vid rikets gränser anfallen af germanerne blefvo allt tätare och häftigare, till dess de slutade med »barbarernes» seger och Romas och den gamla bildningens skenbara undergång.

Vid den tiden hade söderns kulturländer redan i årtusenden haft en historia, och denna har förvarat minnet af äfven de minsta händelser, som röra det romerska rikets öden eller dess herskares enskilda lif. Men denna tid ligger så långt bakom början af vår historiska tid, att vi för kännedomens om våra förfäders lefnadssätt och odling då äro nästan helt och hållet hänvisade till fynden och museerna. Vi få därför ej fordra för mycket, ej vänta en med kraftiga, lefvande färger målade tafla, utan endast en svag konturteckning.

Af fig. 251 kunna vi få en föreställning om det sätt, hvarpå en nordisk höfding uppträdde för halftannat årtusende sedan. Bilden är icke en åskapelse af inbillningskraften, utan kan med skäl anses vara fullt historiskt trogen. Kläder, vapen och prydnader äro nämligen noggrant tecknade efter dem, som man funnit i de förut omtalade danska torfmossarna, hufvudsakligen i dem vid Thersbjerg och Nydam i Sönder-Jylland. Genom torfvens förmåga att på ett nästan underbart sätt bevara äfven de ömtåligaste och i allmänhet

lättast förgängliga ämnen kunna vi här lära känna kläder, träarbete dylikt under den äldre jernåldern, på ett sätt som ingen vågat hopp som annorstädes så godt som aldrig erbjuder sig. I detta, liksom i andra fall, kunna vi med skäl antaga, att de upplysningar, som de under så ligt gynsamma förhållanden bevarade fynden i Danmark gifva oss om dräkt och lefnadssätt, gälla äfven om vårt land, åtminstone om de ligare delar.

Kläderna äro af ylle; väfnaden är finare än den under brons

251. Nordisk höfding från den äldre jernåldern (omkring år 300 e. Kr.).

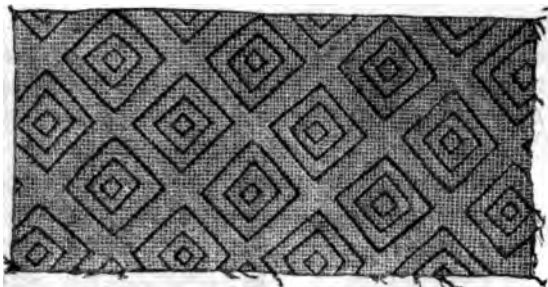
vanliga, och mönstret rutigt (fig. 252, jfr fig. 251). De förnämsta plaggen äro en lång tröja med en rem (ej synlig i fig. 251), och som nedtill fastsydda vid korta snörar. Den yttre fotbeklädningen är ett slags sandal af läder, prydd med fina pressade sirater. Axlarna äro kastade enklare af ylle, nedtill försedda med långa fransar. En af Thorsbjergsmossen funna sandalen hade bevarat sin gröna färg, med guddet mörkgröna bårder. Detta synas, såsom vi sidan 185 märkt, icke hafva bruk här i Norden under bronsåldern; det tord för förtjena uppmärksamhet, att denna för de

maniska folken i allmänhet betecknande benbeklädning visar sig i Skandinavien nu, i det tredje århundradet efter Kristus.

En sådan fotbeklädning som sandaler, hvilken således lemna öfre af foten nästan obetäckt, synes vara föga passande för ett nordiskt klimat och det kan knapt finnas något tvifvel om, att den antingen medföljt emellan Norden från sydligare länder invandrande stam eller också är ett lån från något i varmare länder boende folk. De i Thorsbjergsmossen funna sandalerna likna också mycket de romerska, som man flerstädes påträffat i vestra Europa.

I fynd från den äldre delen af Sveriges jernålder har man visser

de påträffat några lemningar af linneväfnader. Men detta beror utan tvifvel endast på en tillfällighet och behöfver icke betraktas såsom bevis för, att vid den tiden var kläder, helst man, såsom funnit spår af att redan under bronsåldern en del icke helt afsläppta kläder saknades i Norsvenska grafvar från den senare delen af bronsåldern.

de kläder vi nyss
alla förskrifva sig

252. Ylletyg (prof på tröjärmen fig. 251). Danmark. $\frac{1}{1}$.

stora mossfynden, hvilka i allmänhet ej innehålla andra sådana som tillhört krigare, få vi ej förvånas öfver, att vi icke känner några lemningar af kvinnodrägten från den äldre jernåldern. Grafvarna från den äldre jernåldern äro icke sådana, som troligen nedlagts i många af dem, gerna kunna hållas sig ända till våra dagar. På de runstenar eller andra föremål, der man möjligen kunnat vänta att finna aftryck af människor, har man ej heller funnit några bilder af de om klädedrägten under den ifrågavarande tiden.

Enda fynden från den äldre jernåldern förekomma ej sällan till utseendet obetydliga fornsaker, som dock förtjena märksamhet, nämligen sådana runda, genomborrade trissor som fig. 253 afbildade. De hafva varit »sländtrissor», det

de hafva tjänat som ett slags
l på det under namnet slända
dräkten kända, enkla spinnredskap,
derligen ända till våra dagar bibehållna
i bruk uti Dalarna (fig. 254),
och andra aflägsna bygder,
der eljest redan för länge sedan
för spinnrocken, hvilken i sin
t utträngas af vår tids sinnrikare

tidsbesparandespinn-

. Den här afbildade
slända är liksom flere
af bränd lera; andra
af sten och säkerligen
äro under den äldre

men liksom nu för tiden många af trä.

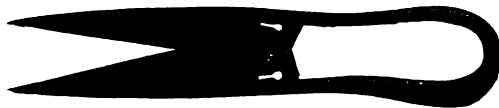
Enda sedan urminnes tider begagnats nästan öfver hela jorden.
Så sänger se vi de helleniska kvinnorna syselsatta med sländan, och den

253. Sländtrissa af bränd lera. Bohuslän. $\frac{1}{2}$.

254. Slända från vår tid; trissan äfven af trä. Dalarna. $\frac{1}{5}$.

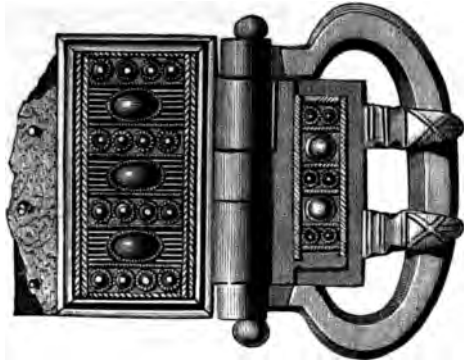

255. Sax af brons. Sjöland. $\frac{1}{2}$.

tyske fornforskaren Schliemann har under sina gräfningar i Troas funnit tuse tals sländtrissor. Vi återfinna sländan i Amerika, fullkomligt lik den i Euro

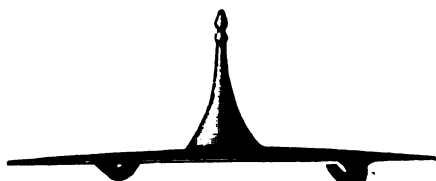
256. Fingerring af guld. Småland. $\frac{1}{4}$.

257. Bältespänne af brons, belagdt med förgylt silver och besatt med färgade glasbitar. Upland. $\frac{1}{4}$.

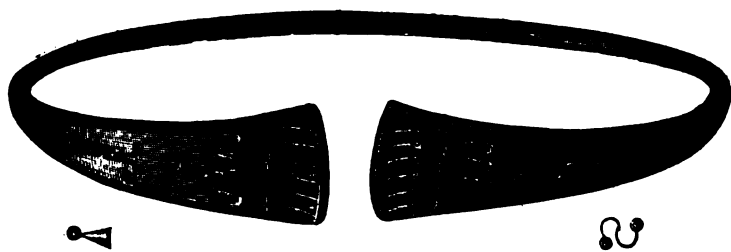
258. Hängsmyc af guld. Skåne. $\frac{1}{4}$.

259, 260. Spänne af brons. Öland. $\frac{1}{2}$.

261. Spänne af silver. Skåne. $\frac{1}{2}$.

262. Guldtring. Gotland. $\frac{2}{3}$.

begagnade. I Peru plägade man, då en qvinna dog, låta sländan följa henne i grafven, och samma bruk påträffa vi i Norden. Den trissa som är afbildad

253 hittades jemte en annan dylik trissa vid sidan af ett med brända fylldt lerkärl vid undersökning af en hög å det präktiga graffältet vid by i norra Bohuslän (se s. 209). Utan tvifvel har denna hög inneslutit reliefvorna af en qvinna, helst grafven ej innehöll spår af något vapen eller annat som häntydde på en man.

Någon sländtrissa från stenåldern eller bronsåldern känner man, såsom i det föregående nämt, ännu icke i Norden. Det är därför möjligt, att redan först vid jernålderns början blef känd här.

En annan nyhet som hos oss uppträder i början af jernåldern är saxen (s. 255). Under den föregående tiden fick knifven göra dess tjänst. De var, hvilka under jernåldern begagnades i Sverige, voro alla af samma form som de ännu brukliga ullsaxarna; saxar af denna form användas dock ännu i vissa delar af landet äfven till annat än färens klippande. Då de i Norden under jernåldern begagnade saxarna alldeles likna dem som romarne nyttjade, kunna vi äfven häruti se spåren af ett romerskt inflytande. Den afbildade, i en dansk graf funna saxen är, liksom några andra från jernålderns äldre del, af brons och lemnar oss således ett anmärkningsvärdt prof för huru bronsen äfven efter bronsålderns slut någon gång, om än ytterst sällan, användes till eggverktyg.

Sådana till utseendet obetydliga omständigheter som sländans och saxens sällna uppträdande få icke helt och hållet förbises, då man söker lära känna vår lands odlingshistoria. Dessa i våra ögon enkla uppfinningar — hvilka äro så gamla, att vi ej ens äro benägna att i dem se några uppfinningar — äro kanske, ehuru verkande i tysthet, utfövat ett lika stort inflytande som uppfinningen af symaskinen i våra dagar.

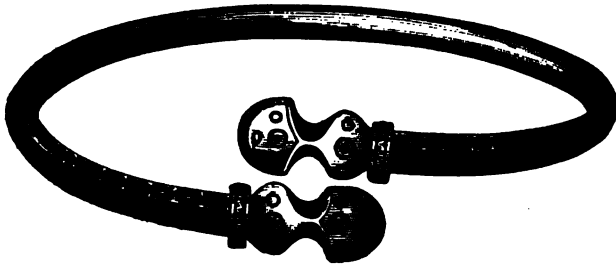
Kläderna sammanhöllos under den äldre jernåldern vanligen med nålar eller spännen, hvilka i stor mängd förekomma i fynden från denna tid. Knappar eller hakar har man deremot ytterst sällan påträffat.

Spännena voro af jern, brons eller silfver, stundom belagda med guld. Under nu i fråga varande tid vanliga formerna af spännen ses s. 188 och 190. De utmärka sig ofta för finhet och smak i arbetet; stundom äro de visserligen stora, men aldrig så klumpiga som under några andra delar af hednarens. Nålen, som ofta är i flere spiralhvarf lindad om en genom spännets mitt och ända gående liten tvärstång, får härigenom en stor spänstighet. Af fynden — det enda sätt hvarpå vi kunna få några upplysningar om användningen af dessa spännen och andra under samma tid brukliga prydnader — har det visat sig, att flere spännen stundom buros på en gång. I en fann man för några år sedan i en graf, som innehöll lemmingarna af ett rändt lik, ej mindre än fyra spännen. Ett af dem hade, såsom läget på de ett utvisade, haft sin plats vid halsen, nedanför hakan; ett hade suttit på hvardera skuldran och ett midt på bröstet.

Den under bronsålderns senare del så förherskande smaken för stora

¹ Af fornforskarne kallas ett sådant spänne ofta fibula, ett från latinet lånat namn.

ringsmycken af brons, burna kring hals och hufvud, har nu nästan upp
Endast sällan träffas hos oss några större ringar från den äldre jernål

263. Armring af brons. Upland. $\frac{1}{4}$.

264. Fingerring af
med en infattad ka
Skåne. $\frac{1}{4}$.

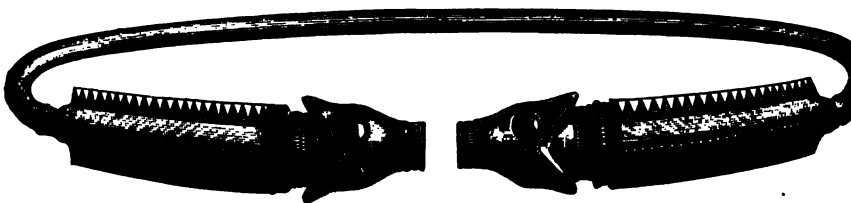
265. Spänne af brons.
Skåne. $\frac{1}{4}$.

266. Spänne af silfver. Vestergöt-
land. $\frac{2}{3}$.

267. Spänne af silfver, e
guldbelagd. Gotland.

268. Guldring. Finland. $\frac{2}{3}$.

och dessa äro då ofta icke af brons utan af guld. Fig. 262 visar en si
guldring, hvars breda utplattade ändar äro prydda med inslagna sir
Denna ring hittades år 1844 på flere fots djup i en åker vid Valla i Kl

socken på Gotland. På samma ställe lågo äfven bitar af en annan dylik ring samt en tjock och tung guldstång och ett romerskt guldmynt med Titi bild och namn, prägladt år 71 e. Kr., således medan ännu Vespasianus lefde.

Ett slags till samma tid hörande större guldringar, hvilkas båda ändar sluta med ormhufvud, ses fig. 268. Möjligen hafva de burits som prydnader för hufvudet. Några ringar af samma slag äro lagda i spiral och hafva sannolikt burits om armen; äfven fingerringar af liknande form äro funna (fig. 256).

Något oftare än de större, för halsen eller hufvudet afsedda ringarna har man från denna tid i Sverige funnit armringar och fingerringar, äfven dessa oftare af guld än af silfver. Sistnämnda metall, som under jernålderns senare del så mycket användes till ringar af allahanda slag, synes under periodens första århundraden hafva ganska sparsamt förekommit i Norden, och vi minnas, att den under bronsåldern var alldeles okänd här. Det mesta silfver från den äldre jernåldern, som man hittills funnit i Sverige, är de förut omtalade romerska silfvermynten.

Bland prydnader och toaletsaker kunna vi äfven nämna hängmycken af guld (fig. 258), perlor af guld, glas och bernsten, kammar af ben, små askar af silfver, troligen för salvor, samt små tänger (s. k. pincetter) och örslefvar, vanligen af brons (fig. 269), någon gång af silfver. En sådan tång, stundom genom en liten ring förenad med en örslef, användes möjligen i stället för en rakknif för att borttaga skägget, nämligen genom att uttrycka skäggstråna; en dylik användning af sådana tänger är känd äfven från senare tider.

Fig. 251 gifver oss ett begrepp icke blott om dräkt och smycken utan äfven om de vapen, som begagnades af våra förfäder under den tid, med hvilken vi nu syselsätta oss. Dessa vapen voro hufvudsakligen af samma slag som under bronsåldern, ehuru af något olika former.

Svärden synas nu hafva blifvit mera huggvapen än stickvapen; de voro vanligen försedda med en, ehuru kort parerstång. Klingorna, alltid af jern eller stål, äro än tveeggade (fig. 272), än eneggade (fig. 276). De äro ej sällan damaskerade och ofta arbetade på ett sätt, som vitnar om en hög grad af skicklighet. Fästet var nästan alltid till större delen af trä, ben eller horn, stundom belagdt med brons eller silfver; någon gång är det helt och hållet af brons.

Slidorna, af tunna träskifvor med bronsbeslag, äro stundom fullkomligt bibehållna. Nötningen på doppskorna, hvilka voro af metall eller elfenben, antyder, att svärdet af mången burits vid högra sidan, hvilket äfven de romerska krigarne brukade.

Man har till och med funnit de lädergehång, i hvilka svärden burits; på ett af dem, upptaget ur Vimose på Fyen, har jemte andra figurer en delfin varit broderad, såsom man ser af de ännu tydliga hålen efter stygnen (fig. 277). Äfven detta tyder på romerskt inflytande.

269. Tång och örslef af brons. Öland. $\frac{2}{3}$.

272. Tveeg-
gadt jernsvärd
med slidans
doppsko o. be-
slag af brons.
Skåne. $\frac{1}{3}$.

270. 271. Sköldbuckla med handtag af brons.
Öland. $\frac{1}{3}$.

273. Spjut-
spets af jern.
Skåne. $\frac{1}{3}$.

274. Spjutspets af jern.
Öland. $\frac{1}{3}$.

275. Ett stycke af en
ringbrynja af jern.
Skåne. $\frac{1}{1}$.

Både i Thorsbjergs mosse och i Vimose har man hittat träsvärd; stnämnda ställe upptogs äfven en spjutspets och en pilspets af trä. De antingen tjänat som modeller i vapen eller, hvilket väl är troligare, begagnat krigarnes öfningar. Sådana träsvärd äro af romerska författare såsom använda laterne på sistnämnda sätt.

Ännu allmännare vapen än svärdet syftat eller lansen hafva varit; så har endast ur Vimose upptagit mer än 1 000 spetsar. Men man träffar i mossarna icke jernspetsarna, hvilka allmänt förekomma i andra fynd (fig. 273, 274); äfven skaften hafva der bibehållit sig. De äro tillverkade af ask och synas vara svarfvade. De äro endast 3 meter långa; tjockleken öfverstiger dock knapt 3 centimeter (1 tum). På några spjutskaft är punkten utmärkt genom inslagna stift omvecklade snören, för att den kastande skulle kunna gifva åt spjutet ett bestämt läget i handen. Flere af spjutskaften i Kragehuls mosse äro prydda med inristade slingsirater; stundom märker man bland dessa slingor tydliga ormhufvud (fig. 278), en omständighet till nytta i det följande skola återkomma.

Pilarna voro långa, med spetsar vanligen af jern, äfven af ben. Det senare är oväntadt nog, emedan man kunde vara benägen att föreställa sig, att spetsar af ben endast användes under den tid, då pilarna voro okända eller sällsynta. Pilskaften, af vilka de äro 60—90 centimeter (2—3 fot) långa; baktill synas spår af fyra rader fjädrar, som varit fastbundna omvecklade trådar. På pilskaften voro ofta bomärkskurna, för att egaren lätt skulle kunna känna igen sin pil; några af dessa märken äro tydligen runor. Äfven bågarna finnas i behåll. De äro ungefär 6 meter (6 fot) långa och hafva det utseende som bilden visar. Bågsträngarna hafva deremot icke bevarats. Sådana bågar som medeltidens armborst, det vill säga med stock, voro okända under hednatiden.

Man har också funnit pilkoger från den äldre järnåldern, ett helt och hållet af trä, hvilket godt rymmer ett tjog pilar, samt ett par andra dylika koger.

277. Del af ett lädargehäng. Vimose, Fyen. 1/2.

278. Del af ett spjutskaft. Kragehuls mosse, Fyen. 1/2.

Det förnämsta skyddsvapnet var nu, såsom under de föregående perioderna, skölden; nu hafva dessutom tillkommit hjälm och brynja.

Sköldarna voro runda och flata, sammansatta af flere hyflade tunn bräden. Storleken växlar mellan 60 centimeter och 1,20 meter (2 och 4 fot) genomskärning; de minsta begagnades troligen af ryttare. Utmed kanten löper stundom ett fint metallbeslag, vanligen af brons, någon gång af silfver. De skador, som uppkommit på skölden, botades stundom genom att nita en bronsribba öfver springan.

I sköldens midt fanns ett hål för handtaget; handen skyddades genom en öfver detta hål fäst sköldbuckla af brons, jern, silfver eller trä (fig. 270). På en sådan här i Norden funnen buckla står med romerska bokstäfver namnet Ael. Aelianvs; å en annan finnes en runinskrift.

Då Norden i så många afseenden under den period som nu är i fråga rönt inflytande af romarne, förtjenar det anmärkas, att de runda flata sköldar, som brukades af den äldre jernålderns nordbor, voro betydligt olika de romerska, såsom de skildras af Polybios i andra århundradet före Kristus och såsom de äro afbildade t. ex. på Marci Aurelii och Septimii Severi triumfbågar från kejsartiden. De romerska sköldarna voro nämligen antingen aflångt fyrkantiga och bugtiga, så att de till formen liknade hälften af en på längden genomskuren cylinder, eller ovala och kupiga.

I Thorsbjergs mosse har man funnit ett par hjälm, de enda man känner från den äldre jernåldern i Norden (jfr sidan 133). Hjelmarna äro för öfrigt så sällsynta i nordiska fynd, att man från den senare delen af jernåldern ej torde känna mer än en enda, till det märkliga fyndet vid Ultuna hörande hjälm, som vi i det följande skola beskrifva.

En af hjälmarna från Thorsbjerg är af brons, ett vackert romerskt arbete. En annan, den som ses å fig. 251, är ett ovanligt dyrbart arbete af silfver, belagdt med guld; den består af en rund, genombruten betäckning för hjessan, under det att ansigtet skyddades af ett slags mask med en större öppning för ögon, näsa och mun. En i Tyskland nyligen funnen dylik silfverhjälm gör det mer än troligt, att denna öppning å Thorsbjergshjälmen till en del varit täckt med ett nu förloradt stycke, på visst sätt svarande mot visiret på senare tiders hjälm.

Det kunde visserligen förefalla oväntadt, att man så sällan funnit hjälm i de mångfaldiga grafvar från brons- och jernåldrarna, som nu äro undersökta i Skandinavien's olika trakter. Men orsaken bör tvifvelsutan sökas deri, att det väl endast var höfdingarne som hade hjälm, åtminstone af sådana ämnen, som kunnat bibehålla sig under så lång tid. Ännu i det sjette kristna århundradet kämpade herulerne, ett gotiskt folk i romersk sold, efter gammalt bruk, såsom det heter, utan hjälm, bröstharnesk eller annat skydd än en sköld och en grof, lös kjortel som de uppfäste, då de gingo i striden; och deras trälars fingo ej ens bära en sköld, förr än de visat sig tappra. Blott deras konungar synas, som en särskild utmärkelse, hafva haft hjälm.

Vi hafva sett, att man i en skånsk graf från denna tid funnit större

ycken af en ringbrynja, bildad af små fina, i hvarandra gripande jernringar, m dels äro hopsmidda, dels nitade (fig. 275). Sådana brynjor, fullkomligt knande dem, som voro i bruk under vår kristna medeltid, äro äfven hittade de danska mossarna; på en af dem äro alla nitarna af brons, hvilket måste ifva gifvit arbetet ett särdeles prydligt utseende, då det var nytt.

Då man ser de präktiga arbetena från vår äldre jernalder, i syn-
rhet dem från tredje, fjerde och femte århundradena e. Kr., frågar man
; hvilka af dessa saker äro förfärdigade här i Norden, och hvilka äro in-
da från främmande länder? Svaret är lätt i afseende på de många alster
romersk konst och romersk konstskicklighet, hvilka, såsom
nämt, hittats i vår jord. Svårare är det deremot att i afse-
de på de arbeten, hvilkas romerska härkonst icke är så tyd-
; skilja mellan det som är nordiskt och utländskt, i synner-
t som vi lätt inse, att icke allt, hvilket synes vara gjordt af
te-romerska händer, därför får anses vara förfärdigadt inom
andinavien.

Härtill kommer den svårighet, som förorsakas af vår ännu
allständiga kännedom om den romerska stilen under förfallets
l, då barbarisk smak, i synnerhet vid rikets gränser, utan
ifvel starkt inverkade på den ursprungligen romerska, och af
r ännu mera ofullständiga bekantskap med den egendomliga
rdiska konstfliten under samma period. Derigenom blir det
ndom omöjligt att afgöra, hvad som är alster af romersk
jd eller barbarisk efterhärmining, hvad som är ursprunglig germanisk eller
rdisk smak.

De inskrifter med runor, hvilka förekomma på åtskilliga saker från
na tid, kunna icke utan vidare undersökning anföras som bevis för dessa
ers nordiska ur-
tung. Dels voro
mligen runorna i
ik äfven hos an-
germaniska folk,
s kan naturligtvis
sådan inskrift ristas in af en helt annan hand än den som gjort sjelfva saken.

Att emellertid en stor del af de arbeten, som fynden från vår äldre
nålder innehållit, verkligen är förfärdigad här i Norden, visar sig både
åtskilliga andra omständigheter och deraf, att man här flerstädes funnit
rktyg och halffärdiga arbeten från denna tid. Såsom alster af den inhemska
jden kunna vi t. ex. betrakta en mängd vapen, guldringar, spännen och
lika prydnader, lerkärl, träkärl och andra husgerådssaker, de präktiga far-
g, om hvilka vi strax skola tala, m. m.

Bland **verktygen** märka vi först sådana som redan under bronsåldern
ro kända här, såsom knifvar, yxor, hammare, mejslar och sylar. Den under

279. Hålcelt af
jern. Gotland.
1/4.

280. Hyfvel. Vimose, Fyen. 1/3.

den föregående periodens senare del så allmänna hålcelten begagnades ännu ehuru den naturligtvis numera var af jern (fig. 279). Men härtill kom nu åtskilliga verktyg, som förut varit okända här eller som åtminstone ännu icke förekommit i de af oss kända bronsåldersfynden, såsom stora och små tänger, stora släggor, städ, stämplar, borrar och filar, alla af jern; man har till och med funnit ett par hyflar (fig. 280), af hvilka en är betäckt med en runinskrift.

281. Oval brynsten, med bronsband. Upland. 1/2.

Uppträdandet af flere bland de sist nämnda verktygen står i samband med de olika sätt, hvarpå metallerna under bronsåldern och jernåldern bearbetades. Under den förra perioden var gjutningen, såsom vi sett, så förhärskande, att man på bronsarbeten af otvifvelaktigt nordiskt ursprung endast sällan finner spår af hammarens användning. Då jernets bruk blifvit allmänt, fick deremot smideskonsten en helt annan betydelse än förut. Häraf följer dock naturligtvis icke, att ej fortfarande en mängd saker, i synnerhet af brons, götos. Bevis därför föreligga i stort antal; i ett fynd från denna tid förekommer till och med en smältdegel.

I fynden från den äldre jernåldern förekomma ofta ett slags ovala brynen (fig. 281), hvilka torde hafva användts till hvässande af knifvar, pilar och dylika saker. De buros troligen vid bältet, såsom bland annat de band af brons eller jern visa, hvaraf stundom lemningar finnas.

Af den äldre jernålderns boningar finnes, såsom man kunnat vänta, intet i behåll hos oss; ej heller har man af samtida afbildningar eller af utländska samtida författare att vänta någon upplysning om dem. Allt talar emellertid för att de varit enkla trähus, troligen närmast af samma slag som de, i hvilka våra förfäder under hednatidens sista århundraden bodde.

Ej heller af möbler eller dylikt finnes något kvar, så vida man icke härtill vill räkna sitsen till en liten trebent arbetsstol, som är funnen i Vimose, och hvilken troligen en gång har haft sin plats i en smedja eller en lägerverkstad.

Bland **husgerådssaker** träffa vi nu för första gången skedar och dryckeshorn; de senare voro dock troligen icke okända under bronsåldern, ehuru man ännu icke erhållit något fullt afgörande bevis för deras förekomst redan då.

De i fynden från den äldre jernåldern förekommande skedarna äro af trä eller ben, hvilket väl var det vanligaste, eller af silfver. Så har man i en till denna tid hörande graf funnit en silfversked, hvilken genom sin form visar sig vara ett romerskt arbete.

Af dryckeshornen äro naturligtvis i allmänhet endast bronsbeslagen för mynningen och spetsen kvar (fig. 282 och 283). Stundom, såsom på inre sidan af det fig. 283 afbildade beslaget, finnas dock lemningar af sjelfva hornet kvar. Beslagen visa, att man drack ur hornets bredare ända, således på samma sätt

horn, hvilka ännu någon gång begagnas. Vi anmärka detta därför, att de, hvilka äfven hade dryckeshorn, drucko ur dem på det sätt, att de såg af en pompejansk målning, höllo hornet högre än munnen och genom ett hål i hornets spetsiga ända rinna ned i munnen.

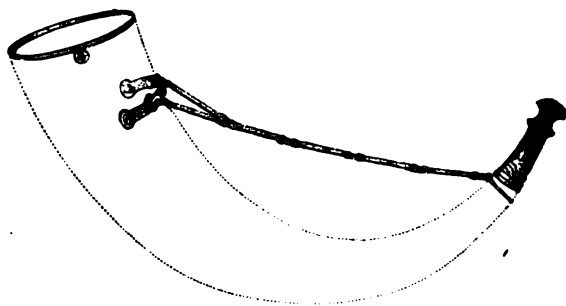
Detta horn fick, likt andra, under den af vår jernalder tillkomna tiden döda i grafvårdigt nog träffanligen, både i Danmark, lemman på horn i samma blott ett lik syddes varit der nedsatt.

Än gånger har man grafvar från nu

andra tid funnit dyrbara dryckeskärl af glas i form af horn. De horn från denna tid, som någonsin blifvit och väl någonsin blifva dock de två stora guldhornen från Gallehus nära gränsen mellan Jylland och Sönder-Jylland. Det ena hornet hittades år 1639 af lilla lilla, och det andra nära senare, 1734, men båda på samma ställe. De inlöstes för staten i Köbenhavn, men år 1802; tjufven blef visserligen icke, men hornen voro då smälta. De vägde tillsammans 6 kilogram (14 skålpund). De betäckta med figurer i uppstående, föreställande beväpnade män, bågskyttar och allahanda andra fantastiska djur, allt som utgick från den nordiska verkstad.

En mynningen på det ena hornet inskrift i de under den hornet vanliga runorna, hvilket länge gaf anledning till

olika tolkningsförsök. En läste: »Holsteinarne Echlev och Astyr sa två horn», under det en annan, en prest från Falster, gaf följande öfversättning af den korta inskriften: »Åt den evigt härlige en helgade hertigefurstar detta bugarhorn.» Detta försök kvarstår minne från den tid, då man vid tolkningen af runinskrifterna ut sin inbillningskraft så lösa tyglar man behagade. Troligen har

282. Beslag af brons till ett dryckeshorn. Gotland. $\frac{1}{5}$.

283. Beslag af brons till mynningen af ett dryckeshorn. Gotland. $\frac{2}{3}$.

man nu träffat det rätta, då man läser guldhornets inskrift sålunda: »Hlevagastir Holtingar horna tavido», och öfversätter den: »Jag Legest f Hult gjorde dessa horn». Det plurala uttrycket dessa horn visar, att de hornen äro gjorda af samme man och således ursprungligen hört tillsammans hvilket man redan på grund af bildernas och arbetets likhet haft skäl antaga.

Utom horn begagnades under denna tid, såsom vi till en del redan så äfven en mängd andra dels romerska, dels inhemska kärl af glas, br

284. Träslef. Vimose. Fyen. $\frac{1}{3}$.

silfver, samt naturligtvis i synnerhet af trä och bränd lera (fig. 284—28 De sistnämnda, hvilka nästan alla torde vara gjorda här, äro ofta mycl

285. Lerkärl. Gotland. $\frac{1}{3}$.286. Lerkärl. Gotland. $\frac{1}{3}$.

finare, tunnare och bättre brän än de från bror åldern; formen vanligen och ganska smakfull. Det romerska i flyttandet visar stundom äfven afseende på de kärlen, emedan några af dem äro gjorda efter förebild af romerska kä

Lerkärlen från den äldre jernåldern äro, liksom de från de två föregående perioderna, aldrig glaserade.

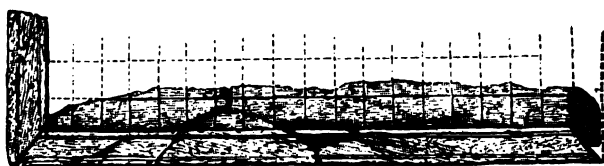
Såsom ett bevis på, huru högt glaset under denna tid värderades, kan det förtjena nämnas, att man några gånger i grafvar från denna tid funnit lerkärl, i hvilka bitar af sönderslagna glaskärl varit insatta. Så har man i en hög på det fig. 301 afbildade graffältet vid Greby i Bohuslän funnit ett ganska väl arbetadt lerkärl, i hvars botten en bit af ett glaskärl varit insatt; och i en norsk graf hittades för några år sedan ett dylikt lerkärl i hvars botten likaledes en glasbit satt, under det att icke mindre än åtta andra glasbitar voro fästa i två rader rundt omkring kärlets sidor.

Jemte dryckeskärilen finner man ej sällan spelbrickor och tärningar

afvarna både från förra och senare delen af jernåldern (fig. 287—289). Ickorna, af ben, glas eller bernsten, äro runda, på undre sidan släta, på den öfre kullriga. Tärningarna äro antingen nästan lika de nu brukliga, eller längre och smalare. I Vimose har man funnit stora stycken af speliden (fig. 290); den ena sidan är indelad i firsidiga rutor, å den andra sidan större och mindre kretsar och halfkretsar vid kanterna, under det att mitten är tom.

287—289. Tärning och spelbricka af ben; den senare sedd från sidan och nedifrån. Skåne. $\frac{2}{3}$.

290. Spelbräde af trä. Vimose, Fyen. $\frac{1}{6}$.

Det kan visserligen förefalla oss eget att finna dryckeskärl och spel- ickor nedlagda i grafvarna. Dylika fynd hafva dock gjorts äfven från vida näre tider, och i mer än en del af Sverige lär ännu i detta århundrade skän och kortleken någon gång hafva fått följa den döde i grafven.

Handel. — Samfärdsel. — Fartyg.

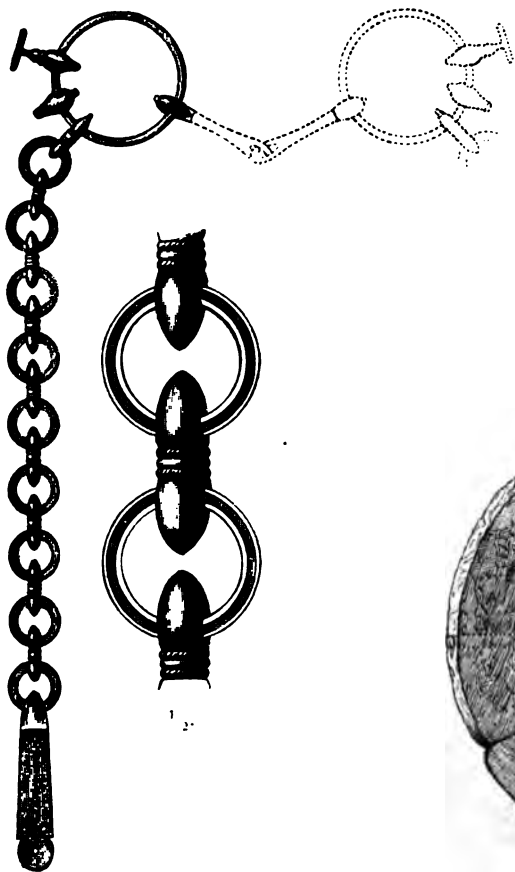
Inhemskt prägladt mynt fans icke under den äldre jernåldern i något af de nordiska länderna. Vid betalning använde man därför dels romerska mynt, hvilka vi sett ofta hittas i vår jord, dels arbetadt eller oarbetadt guld och silfver efter vikt. I fynd från denna tid har man också hittat några få vågar af brons, hvilka tydligen äro af romerskt ursprung, emedan de så mycket likna dem som romarne begagnade. De likna äfven mycket de nu brukliga vågar, som bestå af en balans och två från dennas ändar nedhängande skålar.

De utländska mynten och de många andra i Norden funna utländska mynt visa, att **handeln** och **samfärdseln** med främmande länder under denna tid med hvilken vi nu syselsätta oss varit ganska betydliga.

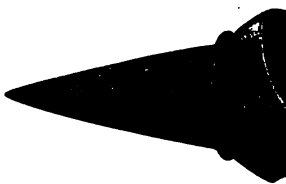
Till lands färdades man väl vanligen ridande, i det man klöfjade vägen på hästryggen. Ehuru hästen redan under bronsåldern begagnades till transport, har man nästan aldrig funnit lemningar af betsel eller dylikt från den tiden. Det är egentligen först i fynden från den äldre jernåldern, som betslar, tyglar och sporrar förekomma (fig. 291—293). Hästskor äro deremot icke

funna från nämnda tid, och stigbyglar synas först under den yngre järnåldern hafva kommit i bruk. — Hjul och andra lemningar af vagnar är gånger anträffade i torfmossar tillsammans med fornsaker från den äldre järnåldern (fig. 294).

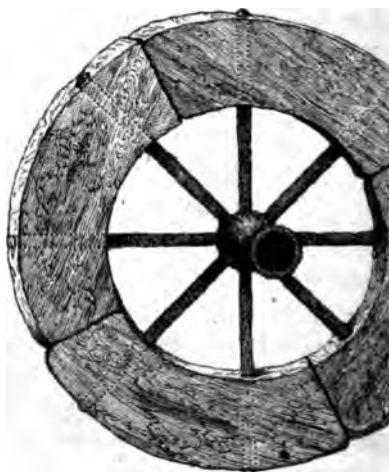
Större betydelse än samfärdseln till lands egde väl den till sjö, och den konsten att bygga fartyg stod ej lågt i Norden under den tid, som

291, 292. Del af betsel och tygel, af brons. Småland. 1. n.

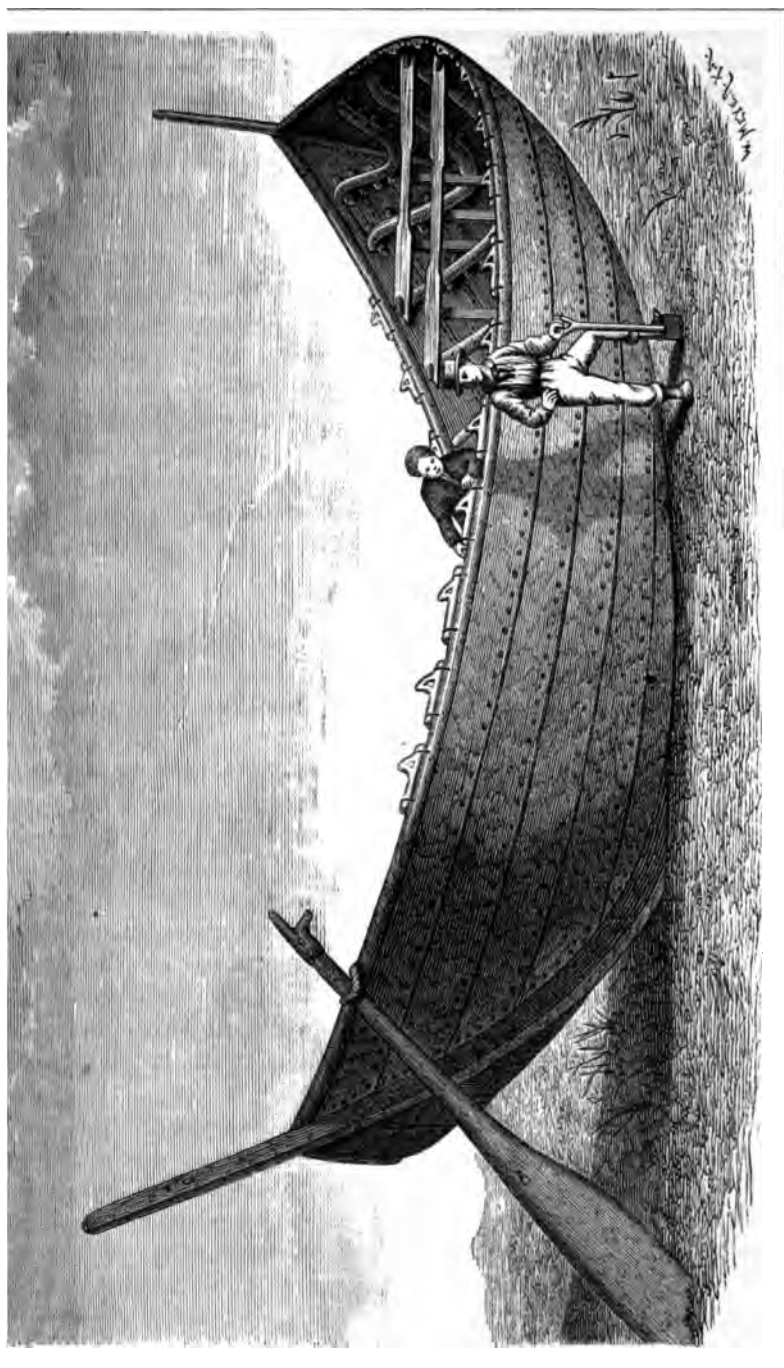

293. Sporre af brons. Skåne

294. Trähjul. Vimose, Fyen. 1. n.

fråga. Ett märkligt bevis derför hafva vi i ett fynd som gjordes år 1865 den förut omtalade Nydams mosse på östra kusten af Sønder-Jylland fann nämligen der två klinkbygda fartyg tillsammans med romerska från århundradena närmast efter Kristus och en stor mängd andra från ungefär samma tid, af hvilka de flesta tydligen legat i fartygen kan således ej vara något tvifvel om, att dessa höra till samma tid som öfriga fyndet, det vill säga till tiden omkring år 300.

295. Fartyg af ek, för 14 par äror; från tiden omkring år 300 e. Kr. Nylans mosse, Sönder-Jylland,

Redan 1859 hade man i Nydams mosse hittat öfre delen af en åra a ek. Stycket förvarades omsorgsfullt, och 1862 påträffade man den dertill hörande nedre delen. I augusti 1863, några månader innan det mellan Danmark och Tyskland utbrytande kriget gjorde gräfningarnas fortsättande omöjligt, stötte man på en stor och präktig ekbåt för 28 åror, hvilken är af bildad fig. 295. Båten låg något omvältad på sidan och hade tydligen blifvit med afsigt sänkt; i plankorna under vattengången hade man nämligen huggit stora hål för att släppa in vattnet.

Under tidernas lopp hade rosten förtärt skifvorna för ändarna af de jernbultar, som sammanhållit bordplankorna; vattnet hade upplöst tågverket hvarmed bord och spant en gång varit förbundna. Så föllo plankorna från hvarandra, rätade ut sig och återtogo sin naturliga form; årtullarna lossnade från relingen; spanten vältade om till olika sidor, och de begge höga stäfvorna störtade ned. Allt efter som båtens fogar lossnade, sjönko de särskilda styckena till botten och blefvo liggande på ungefär samma djup, under det att torfven växte upp öfver dem och bevarade dem från förstörelse. Sedan båtens alla delar blifvit med omsorg tillvaratagna och försigtigt torkade, lyckades man återställa den i dess forna skick, då den visade sig hafva den form som ses af fig. 295.

Båten är nära 24 meter (80 fot) lång mellan stäfvornas yttersta spetsar. Midskepps är den 3,30 meter (11 fot) bred och temligen flatbottnad, men den blir hög och tillspetsad mot båda ändarna. Den är bygd af elfva väldiga ekplankor, nämligen fem på hvardera sidan samt en bottenplanka med kölen. Bottenplankan är i hela sin längd, 14,25 meter (48 fot), gjord af ett enda träd. Båten är klinkbygd; plankorna hållas tillsammans af stora jernbultar med runda hufvud utvändigt och nitskifvor invändigt. Springorna mellan plankorna äro tätade med ylletyg och en beckig, klibbig massa. Bordbeklädnaden har varit på ett egendomligt sätt förenad med spanten; den var med basttåg bunden fast vid dem. I spanten äro nämligen hål borrade, hvilka svara mot ett slags på bordplankorna sittande, genomborrade klossar, som icke äro gjorda af lösa stycken och fastspikade på plankorna, utan äro huggna ut ur dessa, hvilka härigenom förlorat mer än hälften af sin tjocklek; ett sådant slöseri med ekvirke antyder rik tillgång derpå. Detta egendomliga sätt att förena spant och bord synes emellertid icke hafva varit ovanligt under hednatiden. Båtarna erhöilo härigenom en stor smidighet, som torde hafva kommit väl till pass i bränningar och svår sjö.

I båda stäfvorna, som äro fästa vid bottenplankan med tränaglar, finnas två större hål, genom hvilka man, att döma af det sätt, hvarpå de äro slitna, troligen dragit tåg, då båten skulle halas upp på land. Under hednatiden drogos nämligen äfven de större fartygen alltid upp på land vid vinterns början. I botten på den båt vi nu beskrifvit finnes också ett hål, hvilket troligen tjänat att gifva aflopp åt det i båten samlade vattnet, när den kommit upp ur sjön.

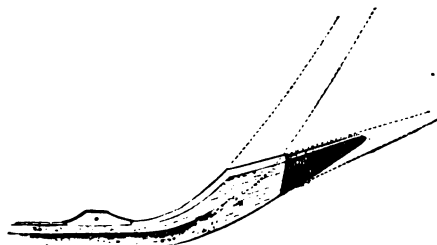
Årtullarna hafva icke varit fastspikade på relingen, utan bundna med

basttåg, möjligen för att de lätt skulle kunna vändas om, i fall man på en flod eller annat smalt vatten hastigt behöfde ro åt motsatt håll mot förut. Båten är äfven så lika bygd åt begge stäfvorna, att man knapt kan afgöra hvad som är för och akter. Dess form påminner således på ett anmärkningsvärdt sätt om den beskrifning på svionernes skepp, som Tacitus gifvit endast några mansåldrar före den tid, då Nydamsbåten bygdes. »Svionernes skepp, säger han, voro deruti olika romarnes, att båda stammarna voro lika, så att de alltid, åt hvad håll de än roddes, hade en stam att landa med; och de förde icke segel.»

Äfven båten från Nydams mosse har endast varit afsedd för rodd. Spår af någon mast fans icke. Årorna, hvilkas antal varit 28, äro till formen alldeles lika de nu brukliga och nära 3,60 meter (12 fot) långa.

Vid båtens sida, 3 meter (10 fot) från ena stäfven, hittades rodret, som är smalare och mera likt en åra än de nu brukliga. Det har ungefär vid midten ett hål, hvarigenom det tåg troligen gått, som hållit rodret fast vid båtens sida. De äldsta styrena — ända till långt in i medeltiden — voro nämligen icke fästa såsom nu, i båtens midtlinie, utan på ena sidan, vanligen den högra, som därför ännu i dag kallas styrbord. Samtida afbildningar af forntidens skepp synas emellertid antyda, att styret stundom suttit på venstra sidan. Romarnes skepp hade ofta ett roder på hvardera sidan. Såsom man ser t. ex. på Trajani kolonn i Roma, hade de äldsta rodren samma form som årorna, eller, kanske rättare, användes ursprungligen en åra till styre. Ett minne af detta ursprung för rodret hafva vi bland annat deri, att ordet roder (ru-der), som i svenskan och danskan betyder styre, i tyskan bibehållit den ursprungliga betydelsen åra.

I Nydams mosse har man äfven, några månader senare än fyndet af den nu beskrifna båten, helt nära och längsides med denna, funnit ett annat fartyg, som var af furu. Det kort derefter utbrytande kriget gjorde det emellertid omöjligt att åt detta fartyg egna nödig vård, hvarför det lär hafva blifvit förstördt. Denna förlust är så mycket mer att beklaga, som furubåten synes hafva genom en vigtig egendomlighet skilt sig från ekbåten, hvilken han till form, storlek och byggnadssätt för öfrigt liknat. Den 15,70 meter (53 fot) långa bottenplankan slutade nämligen vid hvardera ändan i en starkt framskjutande spets, som legat under vattenlinien och troligen varit jernbeslagen (fig. 296). Den har således bildat ett slags »bagge», hvarmed man kunde borra de fiendtliga skeppen i sank. Denna omständighet är af särskild vikt för oss, som sett en liknande inrättning öka den fruktansvärda kraften hos vår tids nyaste krigsfartyg. Vi torde äfven böra fästa uppmärksamheten

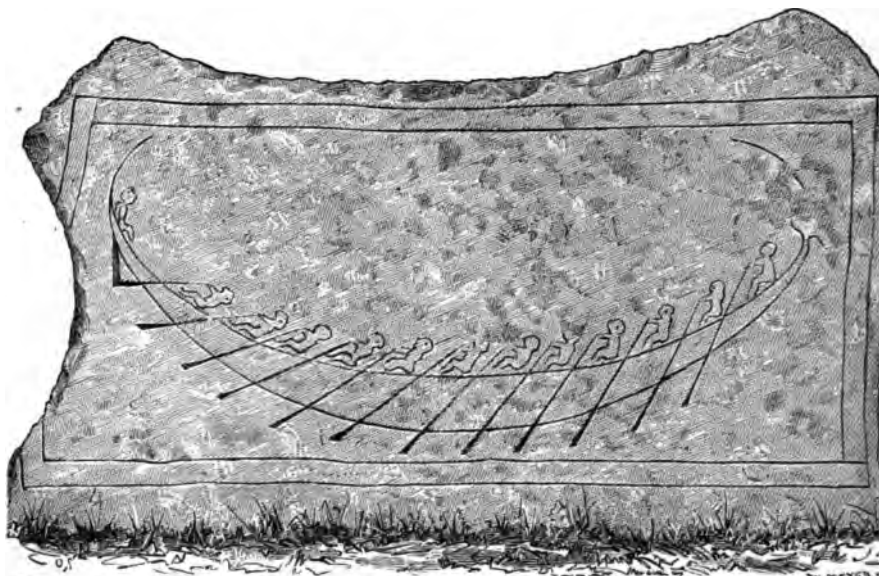

296. Ändan af bottenplankan till ett fartyg, af furu. Nydams mosse, Sönder-Jylland.

derpå, att flere af de å hållristningarna afbildade fartygen från bronsåldern hafva en från förstäfven utskjutande spets, som synes hafva en icke likhet med »baggen» å furubåten från Nydam.

På detta ställe lär man dessutom hafva funnit lemningar af två an fartyg af samma slag samt ett jernankare; men närmare underrättelser dem saknas. I de andra på fornsaker från jernåldern rika mossarna i D mark har man icke påträffat fartyg liknande dem vi nu beskrifvit, troligtvis därför, att dessa mossar fordom varit små insjöar, under det att Nydamosse är inre delen af en gammal hafsvik. I Vimose på Fyen har man dock, bland en mängd fornsaker från den äldre jernåldern, uppgrävt två af klu och urhålkade trädstammar bildade ekstockar, lika den å sidan 29 afbildade.

I en torfmosse nära Fiholm i Vestmanland har man för några år se

297. Ena sidan af en sten från Hägeby kyrka i Upland.

jemte en jernyxa funnit stycken af en båt, som mycket liknat de vid Nydam anträffade och hvaraf några lemningar nu förvaras i nationalmuseum. Båtplankorna hafva varit bundna fast vid spanten, såsom stumpar af bast visa, hvilka ännu sitta kvar i de genomborrade, ur samma stycke som båtplankan uthuggna klossarna, hvilka alldeles likna dem som ses å fig. 2. Emedan samma egendomliga inrättning, såsom vi af det följande få se, äfven under senare tid begagnats, är det emellertid svårt att afgöra, om det i Fiholm funna fartyget är ett minne från den äldre jernåldern.

I nationalmuseum förvaras äfven en märkelig sten, å hvilken ena sidan man ser en med 12 (par) åror rodd båt, som i hög grad liknar de fartyg vi nu beskrifvit. Den är tydligen spetsig i båda ändar och har mycket hög stälfvar; den för icke segel, utan framdrifves endast med rodd; årornas ant

är nästan lika stort som på ekbåten från Nydam, och styret, hvilket föga skiljer sig från en åra, sitter på ena sidan, möjligen den venstra (fig. 297).

Vi böra slutligen fästa uppmärksamheten på den stora likhet, som finnes mellan de under den äldre jernåldern i södra Skandinavien begagnade fartygen och de förträffliga båtar, som ännu i dag begagnas på kusten af Norge, i synnerhet i Nordlanden. Äfven denna »nordlandsbåt» är lång, smal och spetsig i båda ändar; årtullarna äro uteslagna hela norska kusten norr om Lister alldeles lika dem å fig. 295. Ekbåten från Nydam är dock längre och jemförelsevis mycket smalare än nordlandsbåtarna, ehuru dessa bland norska båtar utmärka sig genom sin stora längd i förhållande till bredden. En skillnad mellan fartygen från den äldre jernåldern och nordlandsbåten är, att den senare jemte sina åror har mast och segel.

Äfven de båtar som ännu begagnas på Färöarna och på Dalarnas större sjöar likna mycket dem från Nydam.

Den norska, färöiska och dalska båtformen är således densamma, och besinnar man, med hvilken trohet folket fasthänger vid hvad som en gång visat sig vara ändamålsenligt, så kan man lätt förstå, att en sådan egendomlig båtform i aflägsna bygder kunnat från släkte till släkte fortplanta sig ända från de första århundradena efter Kristi födelse. Men för 1800 år sedan var Nydamsbåten en östersjöbåt; nu är dess ättling en nordlandsbåt, som blifvit alldeles utträngd från Danmark och södra delen af den Skandinaviska halfön.

Emellertid är det rätt märkligt, att sakkunniga män, som omsorgsfullt granskat de olika slagen af norska båtar, tillerkänt nordlandsbåten priset och betraktat denna som en lämplig modell för nutidens yppersta alster i skeppsbyggeri, för dessa snabbseglare, som under de senare åren tillryggalagt vägen öfver de stora världshafven på en förunderligt kort tid. Men om nu, såsom sannolikt nog synes, det är den äldre jernålderns fartyg som tjänat nordlandsbåten till modell, så blir det forntidens skeppsbyggare som få priset¹.

Religion. — Offer. — Grafvar.

Några omedelbara upplysningar om våra förfäders **religion** under denna del af jernåldern hafva vi visserligen icke, men vi kunna med skäl antaga, att den i det väsentliga liknade den yngre jernålderns gudatro, som vi känna af Eddorna.

En märklig inblick i åtminstone en sida af de religiösa föreställningarna under den tid, vi nu söka kunskap om, erhålla vi emellertid af de förut omtalade mossfynden, hvilka väl hittills egentligen äro kända från Danmark, men till hvilka man dock äfven i vårt land funnit motsycken, om än i mindre skala.

Så har man vid stranden af Finjasjön vid Sjörod i Skåne uppsamlat åtskilliga mer eller mindre sönderbrutna svärdfästen, doppskor, beslag, spännen m. m.

¹ Engelhardt, i Årböger for nordisk oldkyndighed 1866, s. 197—206.

af silfver, hvilka visat sig höra till ungefär samma tid som de stora dansk mossfynden, eller åtminstone till en föga yngre. Det är möjligt, att orsaken till sakernas nedläggande här varit densamma som i sjön vid Thorsbjerg och i hafsviken vid Nydam, ehuru de senare vuxit igen till mossar, under det att den skånska sjön icke blifvit fylld af torf.

Innan vi söka besvara frågan om orsaken till förekomsten i mossarna af alla dessa vapen, kläder, prydnader, kärl, verktyg m. m., måste vi likväl i korthet redogöra för det tillstånd, hvori de förefinnas. De flesta hafva märken efter svärdugg, pilskott eller dylikt, utvisande att de varit med liflig strid. Men alla de skador som sakerna lidit kunna icke förklaras genom antagandet, att de åstadkommits i en strid, äfven om denna varit ytterst häftig. Efter en noggrann undersökning har man förvissat sig om, att de flesta sakerna blifvit efter striden med afsigt förstörda, hvilket i synnerhet blir tydligt vid fråga om de många saker, som icke gerna kunna anses hafva varit på det sättet utsatta för stridens omedelbara verkningar. Kläderna

298. Fem hopböjda jærnspejter. Kragehuls mosse, Fyen.

voro sönderslitna; kapporna, som funnos hoprullade hvar och en för sig i ett bylte, voro sönderrifna. Detsamma gälde om ringbrynorna till en grad som icke kan förklaras endast genom kampens hetta. Till och med smyckena voro ofta förstörda. Spjutspetsar och svärd voro sammanböjda, stundom nästan hoprullade. Ett svärd var till hälften utdraget ur träslidan och der- efter omböjdt. I en sköldbuckla fann man fem böjda jærnspejter af olika former, så sammanrullade och stuckna in i hvarandra, att de bilda en olöslig knut; den ena spjutspetsen är dessutom afhuggen och hamrad flat (fig. 298). Äfven hästskeletten bära spår af den vildaste förstöringslust. Många hästhufvud är klufvet med flere hugg, af hvilka ett enda varit tillräckligt att sträcka djuret dött till marken.

Om det behöfdes något bevis för att sakerna blifvit med afsigt nedlagda i vattnet, hafva vi ett sådant deruti, att flere lerkärl voro sänkta med tillhjälp af större inuti dem lagda stenar. Andra saker synas hafva blifvit med stora tråkrokar och dylikt qvarhållna vid sjöbotten. Slutligen böra vi tillägga, att det område, inom hvilket fornsakerna anträffades, på flere ställen var begränsadt af gärdsgårdslika risflätningar, af pålar eller af nedstuckna svärd och spjut.

De omständigheter, hvilka vid undersökningen om orsaken skola förklaras, äro således: att allt det funna utan tvifvel tillhört ett läger; att ingenstädes några människoben, eller åtminstone högst få sådana, blifvit med säkerhet funna jemte fornsakerna; att en kamp föregått nedläggningen, men

att de flesta sakerna sedan blifvit med afsigt förstörda och varit obrukbara, då de kastades ned, samt att den del af mossen, inom hvilken fornsakerna träffats, vanligen varit tydligt begränsad.

De i Nydams mosse funna fartygen kunde väl, vid ett flyktigt betraktande, synas tala för den förklaringen, att de i denna mosse funna sakerna utgjort fartygens laddning och sjunkit med dessa. Men en sådan förklaring blir otillräcklig, då man äfven här finner samma uppsåtliga förstöring och samma förhållanden i öfrigt som i de andra mossarna. Vi måste således söka en sådan lösning af gåtan, att den gäller för alla de här i fråga varande fynden.

Att en strid egt rum i närheten af hvarje ställe före nedläggningen, derom äro alla forskare ense.

Man har sagt, att segrarne efter striden förvarat i den nu varande mossen en del af bytet, som de ej strax kunde föra med sig, eller att plundrande hopar der gömt hvad de stulit från slagfältet. Men i båda fallen mötes man af frågan: »Hvarför har då hela denna mängd af sönderhuggna lansskäft, pilbågar, räfsor, huggblock, vagnar och hästskelett, samt andra tunga saker utan allt värde släpats hit, under det att silfver, mynt, guldringar och otaliga andra små, men dyrbara föremål, som lätt kunnat medtagas, blifvit nedkastade i vattnet, hvarur de sedan endast med största svårighet kunnat åter upptagas?» Ett sådant antagande kan ej heller förklara den uppsåtliga förstöringen af sakerna.

Dessa och andra dylika försök till förklaring, hvilka man i början gjorde, visa sig alla vara lika otillfredsställande, och man misströstade därför länge att finna svaret på den gåtfulla frågan: »Hvarför?» Slutligen framställde dock Worsaae i sin 1865 utgifna skrift »Om Slesvigs oldtidsminder» en förklaring, hvilken allt mer vunnit styrka och anhängare. »Nära mossen, så lyder denna förklaring, har ett slag stått, efter hvilket den segrande hären åt sina gudar offrat det eröfrade bytet, eller en stor del deraf, genom att kasta det ned i en helig sjö, sedan det förut blifvit med afsigt förstördt. Den heliga sjön har sedan under århundradenas lopp vuxit igen till en torfmosse.»

Detta antagande, genom hvilket vi få förklaring öfver alla de förut nämnda egendomliga omständigheterna vid mossfynden, har ett godt stöd deruti, att man äfven hos andra folk, både i äldre och nyare tid, iakttagit liknande religiösa bruk. Så berättar t. ex. Cæsar om gallerne, att de, »när de gått till strid, gerna göra löfte om att helga bytet åt krigsguden. Efter segern offras de fångna djuren, och det öfriga bytet bringas samman till ett ställe. I många stater ser man på heliga ställen stora sammansläpade hopar af sådana saker, och det är sällsynt, att någon till den grad föraktar religionen, att han skulle våga gömma något byte hos sig eller borttaga det som är offradt; ett brott, för hvilket äfven det hårdaste och rysligaste straff är bestämdt.» Geografen Strabon omtalar dessutom uttryckligen, att gallerne brukade nedsänka skatter af guld och silfver i heliga sjöar, hvilka dyrbar-

heter ingen vågade röra, förr än romarne eröfrade landet och sålde sjöarna för statens räkning. Att dylika offringar icke varit okända i Norden, det antydes blott allt för väl af det ännu i dag fortlefvande bruket att offra i heliga källor. Det är väl sant, att dessa offer vanligen varit ställda till kristna helgon, men det torde lida föga tvifvel, att de äro minnen från hednatiden och endast lånat en kristen dräkt, i likhet med så många andra hedniska qvarlefvor.

Den mest i ögonen fallande likheten erbjuder Orosii berättelse om huru de från Norden komna kimbrenne och teutonerne efter segern öfver romarne vid Arausio (nära floden Rhône) år 105 f. Kr. offrade hela det eröfrade bytet. »Då fienderne, förtäljer han, hade bemäktigat sig två läger och ett

299. Hoppöjdt jernsvärd, eneggadt. Öland. $\frac{1}{3}$.

omätligt byte, förstörde de under nya och ovanliga förbannelser allt som fallit i deras händer. Klädningstygen blefvo sönderslitna och bortslängda, guld och silfver kastadt i floden, männens ringbrynjor sönderhuggna, hästmunderingarna förstörda, hästarna själva nedstörtade i djupet, männen med rep om halsen upphängda i träden, så att det icke

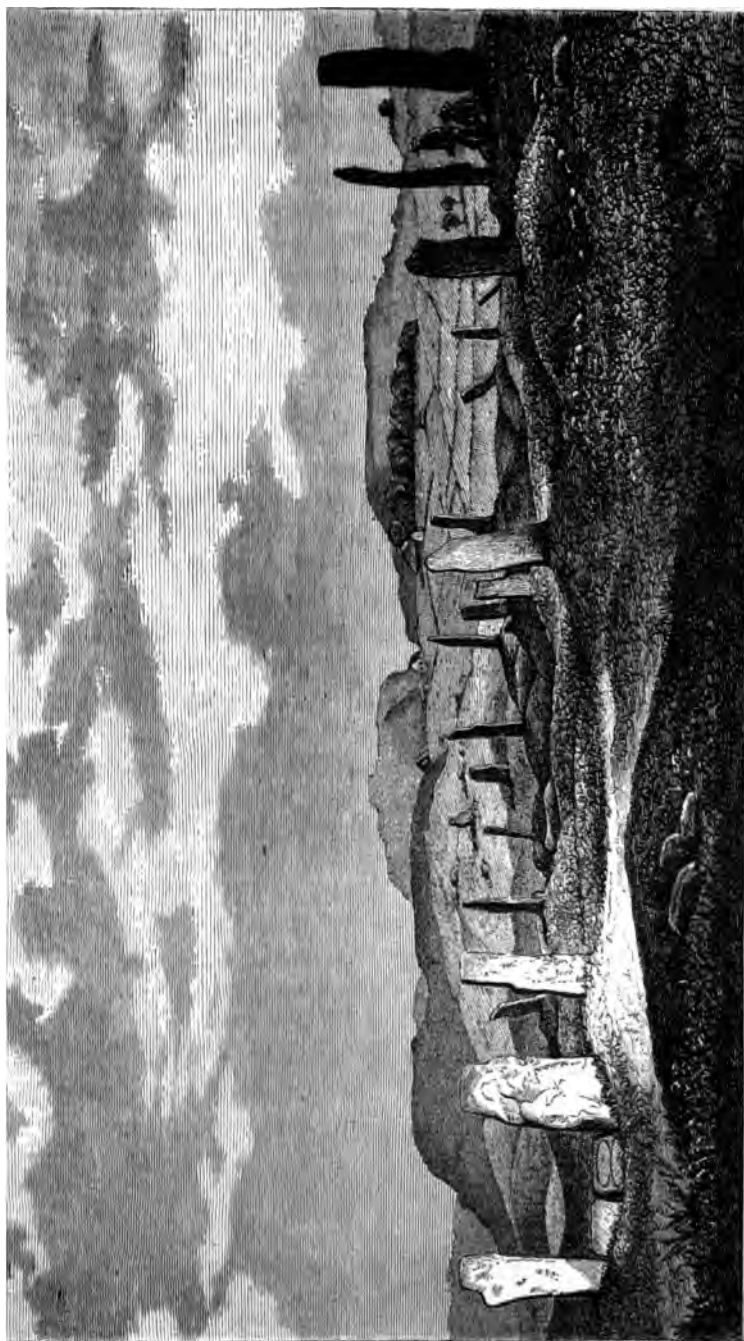
var mera byte qvar för segrarne, än det fans barmhertighet för de öfvervunna.» Man skulle kunna tro, att Orosius här tecknat segerfesten vid Thombjerg eller Nydam. Om fångarne der, liksom vid Arausio, upphängdes i träd, förklarashärigenom frånvaron af människoben i mossarna. Man har i anledning här af fäst uppmärksamheten derpå, att Odin bland annat äfven kallades »Hangatyr», eller de hängdes gud.

300. Eneggadt jernsvärd, kretsformigt hoppöjdt. Öland. $\frac{1}{3}$.

Samma sed att hoppöja, sönderbryta eller på annat sätt förstöra vapen och andra saker återfinna vi i grafvarna från den äldre jernåldern, i synnerhet uti dem som innehålla lemningar af brända lik. Så är t. ex. det fig. 299 afbildade svärdet funnet jemte brända ben under en fyrsidig, flat, mycket låg stenläggning å Karums Alvar på Öland; och det andra här aftecknade svärdet är funnet under en dylik stenläggning på samma ställe. Den af det senare svärdet bildade kretsen var fylld med brända ben och kol.

Allt för få grafvar från denna tid äro visserligen ännu med noggrannhet undersökta i Sverige, för att man skulle kunna säkert afgöra, hvilka det är som tillhöra periodens allra första tid, och hvilka äro minnen från den äldre jernålderns senare århundraden. Det är emellertid sannolikt, att man under jernålderns första tid, liksom under bronsålderns senare del, plägade

301. Grafstället vid Greby i Bohuslän.

bränna de döde, och att först ett par århundraden efter Kristi födelse, sedan således jernet i flere mansåldrar varit känt i södra Skandinavien, det länge sedan öfvergifna bruket att jorda de döde obrända å nyo vann insteg i landet, ehuru likbränningen samtidigt fortfor.

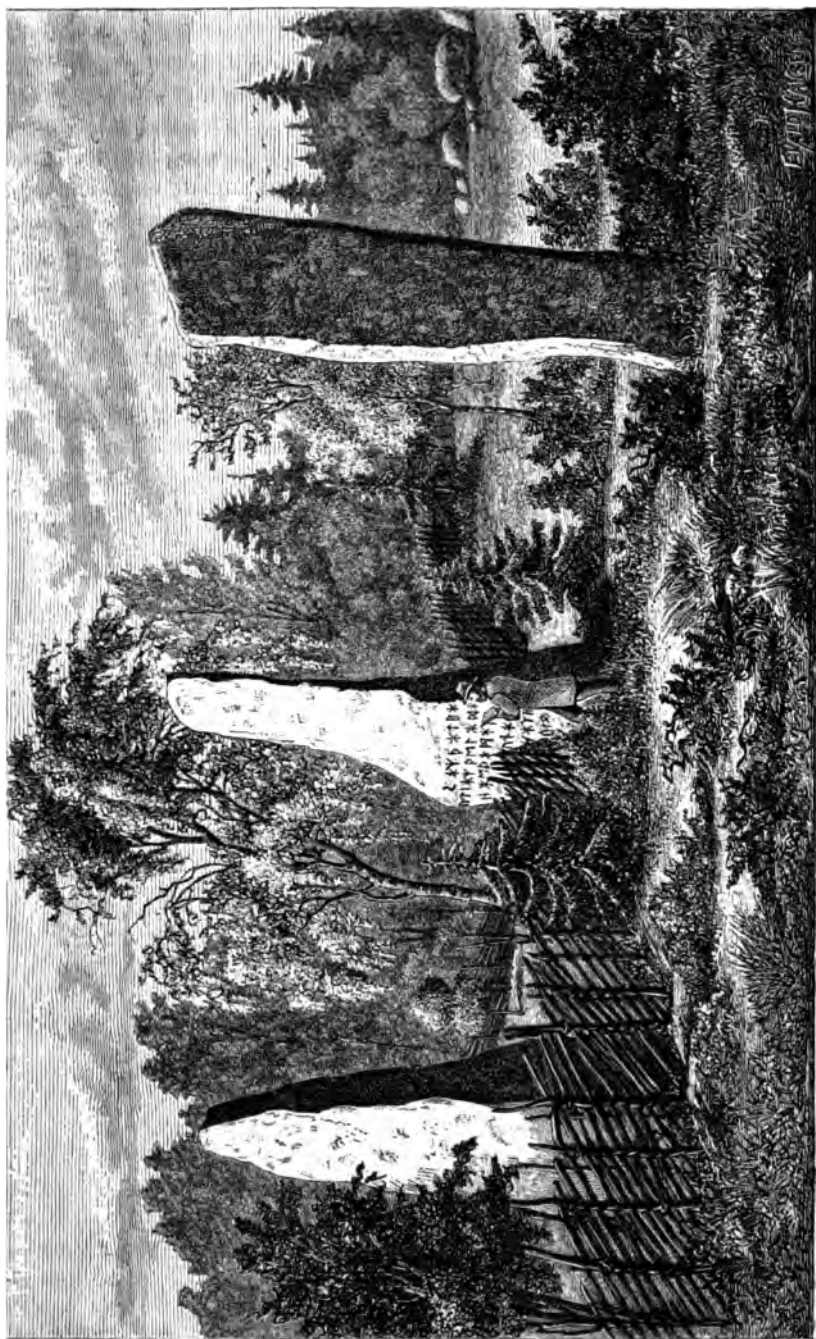
De äldsta grafvar från jernåldern man för närvarande känner här i Norden synas vara de, som äro kända under namnet »brandpletter», och af hvilka man i synnerhet på Bornholm har anträffat och noggrant undersökt ett mycket stort antal. En »brandplet» är en liten rund, af någon hög ej täckt grop i jorden, af intill 60 centimeters (2 fots) genomskärning och 30 centimeters djup, fylld med svart jord, hvori lemningar af brända lik, smycken, kärl och dylikt äro utan ordning nedkastade; vapen äro sällsynta i dem. Liknande grafvar träffas någon gång i högar från bronsåldern (fig. 154).

I de flesta hittills kända grafvar i Sverige från denna tid, hvilka innehållit lemningar af brända lik, ligga dock benen icke lösa i jorden, utan de äro vanligen förvarade i ett kärl af bränd lera eller brons. Den sidan 181 afbildade stora romerska vasen och fyndet vid Öremölla (s. 183) äro märkliga prof på det senare begrafningssättet. De vapen, prydnader och dylikt som jemte de brända benen träffas i grafvarna från denna tid äro ofta skadade af eld, hvilket i de flesta fall tydligen beror derpå, att de följt den döde på bålet.

De obrända liken ligga ej sällan, i synnerhet på Öland och Gotland, i stenkistor, bildade af flata, på kant resta hällar, liksom de från bronsåldern, hvilka vi i det föregående omtalat (s. 167). Då de döde icke brändes, synas de hafva blifvit begrafna med kläder och smycken, männen med sina vapen; stundom finner man på likets bröst midtbucklan och andra lemningar af en sköld, hvilken således ännu i döden betäckt sin egare. Vi hafva redan nämnt, att man ej sällan vid likets sida träffar dryckeshorn, glasbägare eller andra kärl, samt spelbrickor, tärningar och dylikt. Särskildt böra vi anmärka, att man på många nordiska grafplatser från denna tid i en och samma graf funnit flere kärl, af hvilka på sin höjd ett innehållit lemningar af brända ben; ofta äro kärlen med afsigt sönderslagna. Denna sed, af hvilken man i våra bronsåldersgrafvar ej funnit spår, har utan tvifvel kommit från söder. Den är känd från förromerska grafvar i Italien och från senare romerska grafplatser vid Rhein och Donau.

Stundom ligga grafvarna från den äldre jernåldern, liksom de nyss omtalade »brandpletterne», under den naturliga jordytan och utan att vara täckta af någon hög eller utmärkta med någon stensättning; de äro således icke, åtminstone numera, märkbara ofvan jord.

Vanligen äro dock de svenska grafvarna från denna tid täckta af en rund eller aflång jordhög eller af ett stenröse. Ofta äro de prydda med bautastenar, resta stenar, ej sällan af ansenlig höjd. Ett af de mest stortartade graffälten från denna tid är det, som ligger på Greby egor invid Grebbestad på Bohusläns kust (fig. 301). Ännu synas här, på krönet och slutningen af en höjd, mer än 150 dels runda, dels aflånga högar tätt intill

302. Tre bautastenar vid Björketorp i Bleking. — A en af dem en runinskift (jfr s. 212).

hvarandra, och på eller mellan dem reser sig en mängd bautastenar, den högsta mätande ej mindre än 4,50 meter (15 fot) ofvan jord.

Bautastenarna från denna tid äro nu nästan alla stumma, sedan minnet af dem, till hvilkas ära de restes, för århundraden sedan dött bort; endast sällan har någon af dem en kort inskrift, som då vanligen gifver oss namnet på den döde. Fig. 302 visar tre präktiga bautastenar, af hvilka den ena bär en runinskrift, innehållande en förbannelse öfver den som förstör minnesvården; de stå i en vacker björkdunge vid Björketorp i Bleking, ej långt från Ronneby. Runorna äro af den för jernålderns äldre del egendomliga formen, men språket antyder, att de äro inhuggna under en något senare tid.

En af de viktigaste nyheterna under jernåldern var, såsom är antydt, att Sveriges invånare då för första gången blefvo bekanta med bokstafsskriften. Vi skola därför dröja något vid de märkliga, under namnet runor kända skriftecken som då begagnades. Äfven häri skönja vi ett spår af de klassiska folkens, och särskildt romarnes, inflytande på de germaniska folken.

De äldsta runorna. — Språket i Sverige under den äldre jernåldern.

Redan under 1500-talets förra hälft, då minnet af runornas betydelse ännu, åtminstone i aflägsna bygder, lefde kvar hos folket, hafva Johannes Magni, Sveriges siste katolske erkebiskop, och hans broder Olaus samt Olaus Petri i sina arbeten syselsatt sig med runorna, såsom redan i inledningen nämndes. I de bada senares arbeten finna vi runorna afbildade under benämningen »det gotiska alfabetet», och med angifvande af hvarje teckens betydelse. Enligt deras åsigt var **runskriften** urgammal i Norden. Johannes Magni anser till och med, att »goterne hade sina bokstäfver långt förr, än Carmenta anländt med Evander från Grekland till Tibers mynning och det romerska landet, samt der efter urinvånarnes fördrifvande lärt det råa folket hyfsning och konsten att skrifva». Bevis härför lemna de väldiga runstenar som äro »med jättkraft uppresta före syndafloden, eller kort derefter».

Sedan Burei tid, vid 1600-talets början, hafva runorna ständigt varit föremål för de svenska lärdes uppmärksamhet, ehuru de mest olika åsigtar länge herskade om dessa skrifteckens ålder och uppkomst¹.

Olof Rudbeck och hans skola sågo i runstenarna minnen från tiden långt före Kristi födelse. Ännu vid början af 1700-talet antog Peringsköld, att runorna införts från Asien till Sverige af Jafets son Magog, hilkens grafsten han trodde sig hafva återfunnit i en svensk runsten, liksom han med tillhjälp af en annan runinskrift, på en sten vid Ärja i Södermanland, uppvisade nordbornes förbindelse med Tyros och »Sodoma». Ännu midt i

¹ Den nu följande framställningen om runornas härkomst är väsentligen grundad på Wimmers »Runeskiftens oprindelse og udvikling i Norden», i Årbøger for nordisk oldkyndighed 1874 (Kjöbenhavn, 1874).

ärhundralet finna dessa äfventyrliga åsigter en ifrig målsman i Görans-Visserligen ansåg han det vara tvifvelaktigt, om det med ordet »Sopå Årjastenen menas det »Sodoma, som på verdens år 2100 förstörmen han hänför utan tvekan några svenska runstenar till år 2000 Kristi födelse, och hans ståndpunkt betecknas klart genom titeln på boken, han 1747 utgaf om runornas ursprung: »Is Atlinga; Det är: De Götters, här uti Svea Rike, Bokstäfver Ok Salighets Lära, Tvåtusend årdrad år före Christum, utspridde i all Land; Igenfundnen Af Johan son».

Början af frihetstiden hade emellertid Olof Celsius redan ådagalagt, flesta runstenar, som då voro kända, ej kunna vara så utomligt gamla som Rudbeck och hans lärjungar antagit, utan att de äro under århundradena närmast efter kristendomens första predikande i Sverige, en åsigt, som äfven hyllades af den berömde språkforskaren Ihre, som på sin riktighet sedan blifvit till fullo styrkt. Ännu för några år sedan man nämligen bland de många hundra i vårt land ännu befintliga runstenarna knapt en enda, som kunde med säkerhet uppvisas vara äldre än den som på den slut.

Men längen drog till och med i tvifvel, huru vida runorna under hednatiden ända här, och för ej länge sedan har en svensk författare påstått, att den först uppkommit genom en förvrängning af det med kristendomen förorda latinska alfabetet. Geijer, som i »Svea rikets häfder» gifvit en uttömlig och tydlig utredning af ämnet, hade dock med sin klara blick funnit, att runorna redan under hednatiden måste hafva varit begagnade af våra förfäder, om man ej nu skulle ega något prof på runskrift från den tiden. Men genom lyckliga fynd under de senaste årtiondena har man emellertid blifvit satt i stånd att uppvisa nordiska runinskrifter, hvilka obetydligt äro vida äldre än hednatidens slut; några af dem äro till och med så gamla som från tiden omkring år 300 efter Kristi födelse².

Redan länge hade man visserligen känt några svenska runstenar, hvilka inskrifter på grund af runornas ovanliga form förklarades oläsliga. Man hade också märkt, att dylika runor äfven förekommo utom Norden, i England och Tyskland, hvarför de fått namn af anglosachsiska eller tyska runor. Men uttömligen fann man, att de hittills så kallade oläsliga runorna på de runstenarna samt de »anglosachsiska» och »tyska» runorna i sjelfva sig endast böra betraktas som olika namn på samma sak, samt att dessa runor, hvilka numera vanligen kallas de »äldre», begagnats i Norden under århundraden förr än de stenar restes, på hvilka de vanliga eller »yngre» runor äro inhuggna.

De ifrågavarande runorna bilda i sjelfva verket orden *su[n]tum* och *a*, motsvarande de moderna orden *sund* och prepositionen *å*.

Dessa äldsta runinskrifter äro nu samlade och med största möjliga trohet afbildade i ett professor George Stephens i Köbenhavn utgifvet praktverk: *The oldnorthern runic inscriptions of Scandinavia and England* (Köbenhavn, 1866—1868).

Liksom således de mest skiljaktiga åsigter uttalats om runornas ålder har äfven frågan om deras **härkomst** blifvit på många olika sätt besvarad.

Några hafva sökt visa, att runorna icke äro bildade efter något annat alfabet, utan uppfunna af de germaniska folken sjelfva. Den om runforskningen högt förtjente Liljegren, som hyllade denna mening, antog, att d. s. k. helsingerunorna ligga till grund för de vanliga runorna, hvilka sedermera ändrades så, att de mera skulle likna de latinska bokstäfverna. Några hafva, såsom den nyss nämnde Göransson, till och med trott, att d. sydeuropeiska folken fått sina bokstäfver från de nordiska runorna. Någon gång har äfven den åsigten uttalats, att runorna uppstått ur den bildskrift på hvilken vi i hällristningarna hafva prof.

303. Guldbrakeat, funnen nära Vadstena i Östergötland.

Denna åsigt om runornas sjelfständiga ursprung har likväl omfattats af ett jernförelsevis mindre antal forskare. De fleste hafva varit ense om, att runorna på ett eller annat sätt måste vara beslägtade med d. sydeuropeiska alfabeten, eller med det alfabet från hvilket dessa härstamma. Men ända till senaste tid hafva meningarna varit delade om, hvilket af dessa alfabet det är, som ligger till grund för runraden. En har ansett det vara det hebreiska alfabetet, andra det foinikiska, under det att Erik Benzelius redan 1724 sökt leda runornas härkomst ur »de äldsta grekiska eller joniska bokstäfver», ett försök som äfven i senare tid upprepats. Några hafva ansett, att runorna uppkommit ur det etruskiska, andra ur det latinska eller ur det i Ulfilas bibelöfversättning använda gotiska alfabetet.

Att runorna ej kunna vara alldeles sjelfständigt uppfunna af de germaniska folken, således utan att något annat alfabet tjenat till förebild, det visas tillfyllest af den stora likhet som finnes mellan runorna och de sydeuropeiska folkens bokstäfver. Det bör emellertid ej väcka så stor förvåning, att meningarna blifvit delade vid försöket att afgöra, från hvilket af de sistnämnda folkens alfabet runorna leda sin härkomst. Alla dessa alfabet hafva nämligen, såsom egande ett gemensamt ursprung, så mycken likhet sina emellan, att man utan svårighet kunnat finna något, om än blott skenbart, stöd för hvar och en af de här anförda åsigterna. Dessas mångfald beror hufvudsakligen derpå, att man vid undersökningen i allmänhet begått det misstaget att låta enstaka, och stundom endast tillfälliga likheter fälla utslaget; hvarjemte man allt för ofta jemfört alfabet från olika tider med hvarandra och i de flesta fall till grund för jemförelsen lagt icke den ursprungliga runraden, utan de runor som begagnades vid hednatidens slut, således mer än ett halft årtusende efter runskriftens uppkomst, och sedan de särskilda tecknen undergått betydliga förändringar.

Huru denna ursprungliga runrad såg ut, kunna vi numera med tillhjelp af några särdeles lyckliga fynd uppvisa. Ett af dessa fynd är svenskt. För

något mer än hundra år sedan hittades nämligen i Östergötland, i närheten af Vadstena, två guldsmycken af det slag, som fornforskarne pläga kalla brakteater. De hade redan kommit i händerna på en guldsmed, då de räddades af en fornvän, hvilken man har att tacka för att de nu förvaras i statens historiska museum. Föga torde han dock hafva anat, hvilket stort värde den ena af dessa små guldplåtar i sjelfva verket egde. Denna guldbrakteat, afbildad fig. 303, bär rundt utmed kanten en längre inskrift med runor, som tydligen skola läsas från höger till venster och som, vända på vanligt sätt, hafva följande utseende:

ᚠᚢᚦᚱᚠᚦᚱ. ᚠᚢᚦᚱᚱ<ᚰᚱ : ᚢᚠᚠᚱ ᚠᚱᚱᚱ : ᚠᚱᚱᚱᚠᚱᚱᚱ

Länge undrade man förgäfvets öfver hvad dessa små runor betydde, tills man slutligen fann, att det, utom de åtta första runorna, hvilkas mening ännu är dunkel, var runraden i dennas äldsta nu kända form.¹

Sedermera har man funnit samma runrad, endast med få förändringar, inristad dels på ett präktigt spänne af förgylt silfver upptaget ur en graf vid Charnay i Bourgogne, östra Frankrike, dels på en kort svärdklinga, eller ett stort knifblad, af jern, upptaget ur Thamesflodens bädd vid London. Derjemte återfinnes denna runrad, närmast lik den på Thamesknifven, äfven i flere handskrifter från en senare tid, 9:e till 11:e århundradet, hvilka äro anträffade på flere ställen i och utom England, men som alla ursprungligen förskrifva sig från detta land. Den märkligaste af dem är en, i hvilken en gammal fornengelsk runsång läses, som innehåller icke blott runorna, deras namn och betydelse, utan äfven en förklaring öfver dessa namn.

Jemför man dessa urkunder, finner man, att den äldsta runraden både i afseende på tecknens form och inbördes ställning varit sådan som Vadstena-brakteaten visar oss, hufvudsakligen endast med det undantaget, att sista runan **M**, troligen af brist på rum, icke finnes på nämnda brakteat.

Den äldsta runraden² har således bestått af 24 runor, hvilka haft följande utseende, ordning och betydelse:

ᚠᚢᚦᚱᚱ<ᚰᚱ : ᚢᚠᚠᚱ ᚠᚱᚱᚱ : ᚠᚱᚱᚱᚠᚱᚱᚱ

f u t h a r k g w h n i (j eu(?) p) - r s t b e m l n g o d

Runorna **ᚠ** och **ᚱ** hafva troligen betecknat samma ljud som de engelska bokstäfverna *th* och *w*. Runan **ᚠ** förekommer vid denna tid nästan endast i slutet af orden; det ljud, som den betecknade, var först *s*, men öfvergick sedan, i den mån språket förändrade sig, till *r*.

Om vi nu betrakta dessa äldsta runor och deras betydelse, finna vi strax, att öfverensstämmelsen med de gamla sydeuropeiska alfabeten i många fall är i ögonen fallande. Ingen torde nämligen kunna anse det vara en tillfällighet, att runorna **R**, **<**, **H**, **I**, **ᚠ**, **B** nästan fullständigt likna de latinska, och

¹ På en i Skåne hittad guldbakteat, ungefär samtidig med den från Vadstena, ses äfven början af runraden, men endast de tre första tecknen **ᚠᚢᚦ**.

² Man begagnar äfven uttrycket runalfabet, ehuru det är mindre egentligt, då runorna icke såsom de grekiska, latinska och nyare folkens bokstäfver äro ordnade så, att de börja med A och B, af hvilka grekiska namn (alfa, beta) ordet alfabet kommer.

till en del äfven de grekiska bokstäfver, som hafva samma betydelse. Men å andra sidan synas dock några runor icke ega minsta likhet med något anna känt alfabet. Kunna vi då uppvisa runradens härkomst från något af de sydeuropeiska alfabeten, eller visar den, såsom man så ofta påstått, tillbak till en med dessa alfabet »gemensam källa»? Svaret på denna fråga är nu mera ej svårt, men först måste vi med några ord redogöra för sammanhang mellan nyssnämnda alfabet och deras ursprung.

Bland de många dyrbara gåfvor som Europa fått af Österlandet är skrifkonsten en af de yppersta. Den verkliga bokstafsskriften är nämligen en uppfinning af de semitiska folken. Det äldsta semitiska alfabetet känner man numera genom ett för några år sedan gjordt fynd af en sten, å hvilken ä inhuggen en moabitisk inskrift från konung Mesas regeringstid, i nionde århundradet före Kristus. Från detta äldsta semitiska alfabet har det alfabet utvecklats, som vi finna använt i gamla foinikiska inskrifter, bland annat å den sidoniske konung Esjmunasars gravvård från det fjärde, eller från slutet af det femte århundradet före Kristus. Dessa alfabet bestå af 22 bokstäfver.

Redan Herodotos berättar, att grekerne erhållit sina bokstäfver från foinikerne, och riktigheten af denna uppgift är numera höjd öfver hvarje tvifvel. Ett oemotsägligt bevis för det grekiska alfabetets härkomst från det foinikiska hafva vi nämligen i den öfverensstämmelse som finnes dels mellan de grekiska och semitiska bokstäfvernas namn och ordning, dels mellan de forngrekiska och de foinikiska bokstafsformerna. I det förra afseendet är det nog att påminna om det hebreiska alef, bet och det grekiska alfa, beta. I det senare afseendet måste vi naturligtvis endast taga de äldsta grekiska bokstäfverna i betraktande, då, såsom man kunnat vänta, likheten med de foinikiska visar sig vara mycket större, än om man jemför de senare med de vanliga grekiska bokstäfverna som tillhöra en tid, då redan betydliga förändringar egt rum. Oaktadt denna stora likhet mellan det äldsta grekiska och det semitiska alfabetet, finna vi dock hos det förra en väsentlig afvikelse från det senare, hvilken tillika så att säga betecknar det sista stora framsteget i bokstafsskriftens utveckling. Det fornsemitiska alfabetet bevarar nämligen ännu minnet om ursprunget från en stafvelseskrift, deri att det blott har tecken för konsonanterna, så att hvarje bokstaf både betecknar konsonanten och den vokal, som bildade en stafvelse i förening med denna konsonant. Grekerne gjorde sig deremot vid upptagandet af det foinikiska alfabetet särskilda tecken för konsonanterna och för vokalerne.

I sin ordning gifvo grekerne de italienska folken bokstafsskriften, hvar för också både de etruskiska, latinska och andra italienska alfabeten i sina äldsta former föga afvika från det samtida grekiska.

Jemföra vi nu den äldsta runraden med de särskilda här omnämnda alfabeten, så skola vi finna, att runorna icke kunna hafva uppstått omedelbart ur det foinikiska eller något annat semitiskt alfabet. I flere viktiga fall — såsom det att bland runorna finnas särskilda tecken för vokalerne —

afvika nämligen runorna från de semitiska bokstäfverna, men i just dessa fall öfverensstämma de förra med de sydeuropeiska alfabeten; och i de afseenden der ingen likhet visar sig mellan runorna och de grekisk-italienska alfabeten, der finnas ej heller spår af någon likhet med det semitiska.

Runskriften kan således icke vara af de germaniska folken medförd frän deras gamla hem i Asien, utan den måste hafva bildats af dem i Europa, sedan de här kommit i beröring med de grekiska eller italienska folken.

Genom en fortsatt jemförelse finner man äfven, att runorna visa större släktkap med det latinska alfabetet än med det etruskiska och de andra italienska samt de grekiska alfabeten. I de flesta fall, der runorna skilja sig i formen från de latinska bokstäfverna, kan denna olikhet förklaras deraf, att runorna ursprungligen synas hafva varit afsedda att inristas i trä, och att man derfor måste undvika alla vågräta streck, emedan dessa, såsom sammanfallande med träets ådror, lätt blifva otydliga; äfven de bågböjda strecken kunna endast med svårighet framställas i trä. De äldsta runorna bestå också af endast lodräta och sneda räta streck.

Efter en noggrann och vidt omfattande undersökning utförd på det sätt, som vi nu antydt, har äfven den danske språkforskaren Wimmer kommit till den öfvertygelsen, att den äldsta runraden, hvilken med få mindre betydande undantag haft det utseende, som vi se af Vadstenabrakteaten, har bestått af 24 tecken, och att de flesta af dessa äro bildade efter de latinska bokstäfverna, troligen i den yngre form, som dessa hade under den första kejsartiden, då de användes till inskrifter i sten eller metall¹.

Samtidigt med Wimmer och oberoende af honom har den norske språkforskaren Bugge nyligen företagit dylika undersökningar om runornas ursprung. Äfven han leddes härvid till hufvudsakligen samma åsigt som Wimmer, om han än i vissa fall afviker från denne².

»Runorna synas, säger Bugge, vara ett skriftsystem bildadt under det första århundradet före Kristus hos en sydgermanisk stam efter en form af den romerska skriften, som germanerne upptogo från någon af de keltiska stammar, hvilka bodde närmast norr om Alperna. Denna skriftform hade till grundval en mycket gammal form af den romerska skriften, hvilken under sitt utbredande mot norr bland folken i det gamla Norditalien, Gallia cisalpina och Alptrakterna på åtskilliga sätt förändrats genom inflytelsen af dessa stammars äldre skrift, som blifvit undanträngd af det romerska alfabetet; troligen hade detta af nämnda stammar användts hufvudsakligen till kortare inskrifter på lösa föremål af trä och metall. Den form af den romerska skriften, som ligger till grund för runorna, synes i synnerhet hafva rönt inflytande af den nordetruskiska skriften, hvilken bevisligen användts af bland andra några keltisk-talande folk.»

¹ Wimmers anförda arbete, s. 123.

² Bugge i Christiania videnskabselskabs forhandlinger, 1873, s. 485.

Vid upptagandet af det främmande alfabetet visade emellertid germanerne en märkvärdig sjelfständighet derigenom, att de gäfvor runorna från dem å de öfriga folkens bokstäfver afvikande namn, samt derigenom att de ordnade dem på ett alldeles nytt sätt. Alla de semitiska, grekiska och italienska alfabeten börja nämligen med A, B och så vidare; men run-

304. Runsten i Hagby socken, Upland³.

till venster (fig. 304). Riktningen från venster till höger begagnades äfven i runskriften (fig. 306) och blef snart den vanliga. Stundom finner man i samma inskrift båda dessa riktningar, så att den ena raden går höger till venster och nästa rad från venster till höger.

¹ Man ser också därför någon gång det på nästan samma sätt som alfabet bildade futhark begagnas i stället för benämningen runrad.

² Indelningen i 3 gånger 8 användes af germanerne äfven i andra fall, såsom t. ex. i vigtsystem, der marken var delad i 8 ören och öret i 3 örtugar. Huruvida denna indelning enheten fans redan på den tid runraden bildades, torde emellertid vara ovisst.

³ Af inskriften är ännu icke någon fullt tillfredsställande tolkning funnen.

börjar med F, U, A, R, K¹. Huru germanerne gäfvor bokstäfver denna namning, har man ännu kunnat förklara. En annan egendomlig sak är, att germanerna lade sin runrad i tre grupper, hvar omfattande åtta bokstäfver, och dessa tre grupper sedermera fingo benämningen ätter, ännu märkta redan på stenabrakteaten².

Äfven i ett annat seende afviker runskriften från den vanliga grekiska och latinska skriften. Den står på sig, liksom den nu vanliga, från venster till höger, men de äldstnämnda hafva ofta, liksom med etruskiska och några andra italienska folks inskriften, riktningen från höger till venster.

ter med dessa »äldre» runor äro, såsom redan är antydt, kända allen i Norden och andra af germaner nu eller fordom bebodda

sta, hvilkas ål-
bestämmas, äro
å några i de
le danska torf-
id Thorsbjerg
ade fornsaker:
cla, beslag till
ilar, en hyfvel,
i ett spänne,
tvifvel tillhöra
ng 300 efter
nor äro äfven
andra i Dan-
lösa fornsaker
re jernaldern,
et förut omta-
net, en guld-
nne och några
r. Man lär
ke i Danmark
någon runsten
i dessa äldsta
å hvilka några
äro inristade
n kända från
men dessa ste-
tillhöra en nå-
id, emedan på
unor af yngre
omma.

305.. Runsten vid Tanum i Bohuslän¹.

ge och Norge har man deremot anträffat åtskilliga bautastenar skrift af endast äldre runor, dels med sådana runor i förenig

Från Sverige äro för närvarande 14 sådana stenar kända², af m står vid Skåäng i Vagnhärads socken, Södermanland (fig. 306),

en lyder: Thrawingan haitinar was, som betyder »(Stenen) Thravinges kallad

a äldre runstenar finnas fem i Bleking (vid Björketorp, afbildad fig. 302, Gommor, n och Sölvesborg), två i Bohuslän (vid Tanum, afbildad fig. 305, och Råfsal), en i m vid Kristinehamn), en i Västergötland (Vånga), en i Östergötland (vid Röke kyrka, llande), två i Södermanland (Berga och Skåäng, fig. 306), samt två i Upland (Möj- ken, nu flyttad till Hagby prestgård och afbildad fig. 304, och Krogstad).

är märkelig därför, att man, flere hundra år efter det att den urspr. inskriften ristades, användt stenen å nyo och då inhuggit en ny inskr. »yngre» runor. Slutorden i den senare inskriften »Gud hjelpe själen visa, att den tillhör tiden efter kristendomens predikande i landet.

Dessutom har man i Sverige funnit flere fornsaker, å hvilka in med de äldre runorna läsas, nämligen ett pråktigt spånne af förgylt

306. Runsten vid Skåäng i Södermanland ¹.

från Etelhem på Gotlan 308), en amulett(?) af b Lindholms mosse i Skånen förut omtalade Va brakteaten och 26 andr brakteater från Skåne, i Halland, Vestertland o land. Det torde mhn tjena uppmärksamhet, a icke från Sverige fr nr känner någon runinskri kan bevisas vara så gamr de äldsta i Danmark ant

I England äro också ter med de nu i fråga runorna ganska allmänna

Visserligen har ännu i tiden åsigten uttalats, att aldrig skulle hafva varit hos andra folk n nordbo de till England från Nor verflyttade anglosachseri äro emellertid öfvertyga att runorna varit en ger egendom fr de germanis ken eller åtminstone för d af dem.

Det förnämsta skälet få åsigt är, att man verkligen har funnit flere runinskrifter både i stra rike, Tyskland, vstra Ryssland och Valakiet. I distriktet Buzeo nämda land hittades r 1837 en stor gulds katt, nedgräfd på topper kulle nära Petrossa; rundt omkring fyndstllet syntes betydliga lemni uråldriga bygnader, hvilka möjligen hört till ett tempel. De funna troddes i början vara af brons, men snart upptäckte man, att de voro

¹ Den äldre inskriften (i en rad längs stenens midt) lyder: Haringa hleugar, yngre (i slingan utmed stenens kant): Skanmals auk Olauf thau letu kiara merki eftir Suain fathur sin. Kuth hialbi salu hans, eller »Skanmals och Olauf (qvinnor) de läto göra dessa minnesmärken efter Sven, sin fader. Gud hjelpe själen hans.»

vad som då ännu kunde räddas köptes af regeringen för 8 000 dukater öfverlemnades till museet i Bukuresjt. Bland de många dyrbara föremål var äfven en halsring af guld, på hvilken ses en inskrift med runor, så lika dem som begagnades i Norden under den äldre jernåldern.

De viktigaste nu kända föremål med runor som anträffats utom Skandinavien och England äro dessutom: det (s. 215) omnämnda spännsmycket från Bay i Bourgogne, å hvilket bland annat runraden är inristad; tre andra funna vid Osthofen och Freilaubersheim i Rhein Hessen samt vid Andorf i Baiern; ett par guldringar funna i norra Tyskland, samt

ett spjutspets-
jern, den ena
funna vid Mün-
ster i Branden-
burg och den andra
i Ryssland,
funna i Vol-
ga. De två sist-
nämnda, å hvilka
ringarna äro in-
ristade med silfver,
hvarandra
t.

Dessa fynd,
alla äro
inom lopp-
årtion-
synas vara
r många för-
klara-
om beroende

på någon tillfällighet. De, hvilka anse, att runor aldrig varit begagnade af germanerne söder om Skandinavien, söka dock en sådan förklaring taga, att de med runor försedda föremål som anträffats i Frankrike, Tyskland, Valakiet och Ryssland blifvit förda dit från Skandinavien eller England.

Detta antagande är dock i sig sjelft föga sannolikt, då de nu kända runor:s antal redan är ganska stort och då sannolikt äfven under föregående århundraden många runristade saker hittats i nämnda länder, ehuru de tillvaratagits och kommit forskningen till godo. Man kan dessutom svårighet öfvertyga sig om, att både guldringen från Buzeo och de pännena icke äro skandinaviska arbeten; de likna nämligen icke dem funna i Skandinavien, men öfverensstämman deremot fullkomligt med

307, 308. Nedre delen af ett bågspänne af förzyldt silfver, som liknat fig. 318. Runinskrift på baksidan. Eitelhem, Gotland¹.

¹ Inskriften, i hvilken flere vokaler äro uteslutna, lyder: M[e]k M[a]r[i]la w[o]rta, eller gjorde mig. Här, liksom i många andra dylika fall, är det sjelfva det med inskrift förordade föremålet som tänkes tala.

smycken som pläga anträffas i förstnämnda länder. Vi tveka därför icke att betrakta dessa inskrifter såsom bevis för sydgermanernes runkunnighet.

Denna åsigt vinner ytterligare bekräftelse deraf, att samtida författar uttryckligen omtala runornas bruk äfven hos de germaniska folk som icke bodde i Skandinavien eller England. Det märkligaste af dessa vitnesbör lemnar Venantius Fortunatus, som var född i norra Italien och uppfostrad i Ravenna, men senare uppehöll sig på många olika ställen i Tyskland och Frankrike, till dess han i slutet af 500-talet blef biskop i Poitiers i sistnämnda land. Bland hans latinska dikter finnes också ett bref till en vän, hvar han uppmanar denne att svara antingen på latin eller på något annat språk om han icke ville skriva latin, kunde han ju t. ex. skriva med »barbarisk runor» på trätaflor eller på en slät trästaf. Med »barbarisk» menas tydligen det samma som germanisk, i motsats till romersk. Äfven i Norden ristade man runor allmänt på taflor och stafvar af trä, såsom vi af det följande få se

Hos de germaniska folk som bodde på Europas fastland utträngdes emellertid runornas bruk snart af Ulfilas gotiska alfabet och af det romerska. Germanerne i England och Skandinavien behöllo deremot runorna länge, och i synnerhet inom sistnämnda land voro förhållandena särdeles gynnsamma för runskriftens fortlevande. Först efter många århundradens förlopp började den här utträngas af det med kristendomen sig utbredande latinska alfabetet, och ännu långt efter den kristna lärans seger fortlevde den i folkets sinne djupt rotade kännedomen om runornas bruk och betydelse.

Den omständigheten, att inskrifter med de äldre runorna finnas både på de öfver aflidna anhöriga resta minnesstenarna och på så många till det dagliga lifvet hörande föremål, synes antyda, att kännedomen om runorna icke varit inskränkt till ett fåtal, utan ganska allmänt spridd bland folket.

Ehuru dessa inskrifter icke innehålla några underrättelser om historiskt viktiga personer eller händelser, äro de dock af den allra största betydelse för kunskapen icke endast om flere i kulturhistoriskt afseende märkliga förhållanden, utan i synnerhet om **språket**. De äro våra äldsta skriftliga urkunder, sju eller åtta hundra år äldre än de äldsta svenska på pergament skriftliga handlingar, som nu finnas i behåll¹. De visa, att språket i Sverige under den äldre jernåldern var germaniskt; men de visa äfven, att det språk som talades i Norden under det fjärde och femte århundradet efter Kristus var mycket, ehuru icke fullkomligt likt det som goterne vid Donau talade vid samma tid. Sistnämnda språk är, såsom bekant, hufvudsakligen känt genom den bibelöfversättning, som den gotiske biskopen Ulfila mot slutet af det fjärde århundradet utförde och af hvilken betydliga delar (i en afskrift från tiden omkring år 500) bevarats till vår tid i den praktfulla, under namnet »Codex argenteus»

¹ Den äldsta i Sverige skriftliga urkund som nu finnes i behåll är från 1160-talet; den är dock skriven på latin. De äldsta på svenska skriftliga handlingar vi nu ega äro några landskapslagar från 1200-talet.

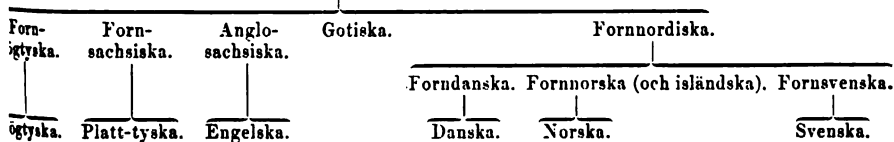
idberömda handskrift, som genom Magnus Gabriel de la Gardies frikostighet nu är en af Upsala universitetsbiblioteks förnämsta prydnader ¹.

Vid en granskning af de runinskrifter från jernålderns äldre del som nu äro kända från Nordens särskilda delar finner man en nästan fullständig likhet mellan dem i afseende på språket. Och skulle det vid fortsatt granskning af dessa inskrifter visa sig, att någon nämnvärd skilnad icke uppvisas mellan det språk som vid midten af det första årtusendet efter kristi födelse talades i de tre nordiska länderna, torde detta böra betraktas som en omständighet af den största historiska betydelse, i synnerhet som några hundra år senare den olikhet börjar blifva märkbar, hvilken sedan allt mer skilt Nordens folk i språkligt hänseende. Det vore väl nämligen föga sannolikhet för, att samma folk bott i Skandinavien under den äldre järnåldern som under den föregående kulturperioden, emedan språket sannott redan då skulle hafva delat sig i mer eller mindre skilda munarter, om det än ett årtusende förflutit efter invandringen till och utbredandet öfver det vidsträckta och glest bebyggda området.

Om deremot en ny invandring egt rum till Norden samtidigt med jernålderns början, — eller, såsom man möjligen med större skäl antagit (s. 176), någon tid derefter, — skulle vi just kunna vänta både en sådan likhet i språket ett par hundra år efter periodens början som den af de äldsta runskrifterna från Nordens olika trakter antydd, och att en skilnad i detta hänseende vid den kristna tidens början hunnit blifva märkbar.

En omständighet torde emellertid härvid icke böra helt och hållet föras, nämligen att de runinskrifter från jernålderns äldre del, som hittills varit kända i Skandinavien, ej äro tillräckligt många, för att vi skulle kunna med vissnhet afgöra, om det språk som i dem bevarats var hela folkets, eller om det talades endast af en fåtalig, nyligen inflyttad och med skrifkonsten utrogen stam.

¹ Förhållandet mellan de förnämsta germaniska språken kan åskådliggöras på följande sätt:

De germaniska språken äro närmast beslägtade med de språk, som talades af det gamla Hellas' och Italiens folk, samt af kelter och slaver, så väl som med Indiens och Persiens forna språk.

Midten af jernaldern.

(Från omkring år 450 till omkring år 700).

Förbindelse med det byzantinska riket. — Guldrikedom. — Inhemskt arbeten. — Förhållande till den yngre jernaldern.

edan under lång tid de förbindelser mellan Norden och det romerska riket, som vi i det föregående omtalat, fortgått, synes ett afbrott deruti hafva inträddt. Under det man i Sverige funnit flere tusen romerska mynt från första och andra århundradena efter Kristi födelse, äro hittills endast några få sådana mynt från det tredje och fjärde århundradet hos oss tillvaratagna. Denna omständighet, — hvilken måhända till en del har sin grund i de på handel och fredlig samfärdsl menligt inverkan förhållanden, som vid denna tid oroade det romerska riket och särskildt dess gränslandskap, — är så mycket mera i ögonen fallande, som man i vår jord hittat icke få både vestromerska och östromerska mynt från det femte århundradet.

Då Italien öfversvämmats af »barbarerne», fann den gamla odlingen en ostörd fristad endast i den under Konstantinopel (förut Byzantion) lydande delen af det romerska riket. Och Konstantinopel utöfvade sedan under lång tid ett inflytande på norra Europas länder, som i vissa afseenden kan jämföras med det, som Roma förut haft på samma trakter. Det är därför med stort intresse man ser de många minnen af förbindelse med det byzantinska riket, som årligen träffas i vår jord.

De värtaligaste bland dessa minnen äro de byzantinska guldmynt från det femte århundradet, i synnerhet från dess senare hälft, som i ganska stort antal hittats i Skandinavien, de flesta i Sverige. Fig. 309 visar i naturlig storlek ett sådant guldmynt, funnet på Öland; det är prägladt för kejsar Leo I, som regerade öfver det östromerska riket under åren 457—474. Dessa mynt kallades af romarne »solidi» och hafva genom sitt fina guld, och derigenom att de under århundraden bibehållit sin vikt och sin halt oförändrade, spelat en mycket betydande rol i den äldre medeltidens finanshistoria.

Man känner för närvarande mer än 320 sådana i Skandinavien funna byzantinska (östromerska) och vestromerska guldmynt från ifrågavarande tid¹. Af dem är dock endast en fjerdedel hittad i Danmark, alla de öfriga i Sverige; från Norge lär intet sådant mynt ännu vara känt. Liksom de romerska denarna från Antoninernes tid, äro de allra flesta »solidi» funna på de tre för den tidens handel så viktiga öarna Gotland, Öland och Bornholm; men under det att silfvermynten äro utan jemförelse mest talrika på Gotland, äro guldmynten talrikast å Öland, på hvilken lilla ö mer än en tredjedel af alla från Norden kända sådana mynt är funnen.

I afseende på dessa guldmynts förekomst i Sverige har man fäst uppmärksamheten på det märkliga förhållandet, att den år 491 på tronen i Konstantinopel uppstigne kejsar Anastasii mynt aldrig blifvit funna på Öland, under det att de deremot i stort antal hittats på Gotland². Äfven den föregående, under åren 474—491 regerande kejsar Zenos mynt äro vida sällsyntare på Öland än på Gotland och svenska fastlandet, under det att man från tiden mellan 400 och 474 funnit dubbelt så många mynt på Öland som i hela det öfriga Sverige. Detta förhållande är så mycket mera anmärkningsvärdt, som Anastasii mynt vid några tillfällen anträffats icke blott på Bornholm utan äfven på Sveriges fastland, både i Skåne, i Kalmar län och i Mälarneiden. Då frånvaron af dessa mynt på Öland ej gerna kan bero på en tillfällighet, hafva vi möjligen här en antydning derom, att de förbindelser, som bragt de byzantinska mynten till nämnda ö, omkring år 500 blifvit tvärt afbrutna, ehuru förbindelsen mellan det öfriga Skandinavien och södern fortkoro. På frågan om orsaken till detta afbrott torde man emellertid icke kunna för närvarande gifva något fullt tillfredsställande svar.

Omfattningen af den samfärdsel som förde de nu omtalade guldmynten till Norden framträder ännu mera, då vi besinna, att de flesta bland de präktiga guldsmycken, på hvilka de nordiska fynden från jernalderns midt äro så rika, torde hafva antingen följt med mynten från söder eller blifvit här arbetade af nedsmälta romerska och byzantinska guldmynt.

Källan till denna guldström är troligen i främsta rummet den skatt i guld, som, enligt hvad man af historien vet, flere kejsare i Konstantinopel vid denna tid måste betala till goterne vid Donau och till hunnerne, under hvilka goterne kämpade mot det östromerska riket.

309. Byzantinskt guldmynt (solidus)³.
Öland. 1:1.

¹ Endast ett mindre antal af dem förskrifver sig från det vestromerska riket, mer än tre fjerdedelar från det byzantinska.

² H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden, 1:a uppl. (Stockholm, 1866), s. 63.

³ Åtsidans omskrift: D[ominus] n[oster] Leo perpet[uus] aug[ustus] (Vår herre Leo, ständigt kejsare).

Redan Theodosius den store skall hafva gifvit goterne så kallade sul sidier, och vid freden mellan hunnerne och Theodosius II år 447 måste kejsaren medgifva, att de årliga subsidierna ökades från 700 till 2 100 mark guld. Då kejsar Leo I (457—474) ej mer ville utbetala till goterna det vanliga årsbeloppet, härjade de Illyria och tilltvungo sig en årlig skatt af 300 marker guld. Leos efterträdare Zeno erlade ofantliga summor till Theodorik, östgoternes berömda konung, för att försäkra sig om hans bistånd. Just dessa tre kejsarnamn, Theodosius, Leo och Zeno, möta oss oftast på i Sverige funna guldmynten.

Sedan det byzantinska guldets kommit i goternes händer, spreds det snart till de med dem närbeslägtade folken vid Östersjön. Med tillhjälp af fyndet på Europas fastland kunna vi också lätt spåra de vägar, på hvilka de från Konstantinopel erhållna guldskattna letade sig fram till Östersjön. Dessa vägar följde nu, såsom i denarernas tid (se s. 179), de stora flodernas, i synnerhet Weichsels dalar genom det nu varande östra Tyskland och Polen. Att den vanliga handelsvägen mellan sydöstra Europa och Skandinavien följde Weichsels lopp, visas äfven deraf, att den vid midten af det sjette århundradet lefvande gotiske författaren Jordanes, biskop i Ravenna, omtalar »ön Scanzia», det vill säga Skåne eller Sverige, såsom liggande midt för mynningen af nämnda flod (jfr s. 4).

Den omständigheten, att de hos oss funna guldmynten sällan visa spår af nötning och långvarigt bruk, synes antyda, att de ej varit länge på vägen och att tillförsehn var rask och oafbruten. Härvid förtjenar det också anmärkas, att man i jorden hos oss funnit mynt äfven af sådana kejsare, som regerade endast mycket kort tid. Så har man t. ex. vid olika tillfällen här i Norden hittat mynt af kejsar Leo II, hvilken föga mer än några månader innehade tronen.

Förbindelsen mellan Norden och södra Europa under denna tid har emellertid icke blott i vår jord lemnat minnen efter sig; äfven söderns historieskrifvare omtala uttryckligen den samfärdsel, som egde rum mellan goterna i söder och Nordens götar. Så förtäljes det, att östgoternes nyssnände konung Theodorik, Italiens eröfrare, underhöll en liflig och vänlig gemenskap med våra länder. Italienarne pryddes sig med pelsverk från Sverige och en konung öfver ett af Skandinavien folk, hvilken frivilligt eller tvungen lemnat sitt land, fann en gästfri tillflyktsort i Ravenna, Theodoriks hufvudstad.

Prokopios, som lefde på 500-talet och en längre tid vistades vid kejsar Justiniani hof, har meddelat en märklig berättelse om en gotisk invandring, som kort förut skulle hafva egt rum i våra bygder. Om ock denna invandring möjligen varit af mindre betydelse, torde man dock böra fästa mycken vikt vid berättelsen derom, såsom lemnad af en nästan samtidig författare, hvars trovärdighet man ej har skäl att betvifla. Då Prokopios såsom sekre-

terare åtföljt den byzantinske fältherren Belisarios under dennes fälttåg mot de gotiska folken, hade han nämligen godt tillfälle att komma i beröring med dem och erhålla så tillförlitliga underrättelser om dem och deras grannar, som då stodo till buds.

Om herulerne, ett med goterne beslägtadt folk, berättar Prokopios, att de under kejsar Anastasius I:s tid (491—518) bodde ofvan om Donau. De voro ännu icke kristna, utan dyrkade många gudar, åt hvilka de äfven offrade människor. Med sina grannar, longobarderna, kommo de i krig och blefvo slagna samt tvungna att öfvergifva sina hem. Först togo de sin tillflykt till gepiderne, som bodde mellan Donau och Dnjestr; men äfven af dem blefvo herulerne efter någon tid fördrifna. En del flydde då öfver Donau och fick af östromerske kejsaren tillåtelse att nedsätta sig uti Illyria. Men de öfrige tågade mot norr under anförande af höfdingar, som voro af kungligt blod, drogo genom de slaviska folkens länder, genomvandrade sedan stora ödemarker och kommo slutligen till varnerne, ett folk som bodde vid Norra oceanen (Östersjön), troligen i det nuvarande Mecklenburg. Derifrån fortsatte herulerne, utan att något fiendtligt vederfors dem, sitt tåg genom danernes länder, begåfvo sig från dessa till sjös och anlände så till Tule (Skandinaviska halfön), hvaräst de satte sig ned. Bland alla Tules folkstammar voro gauterne (götarne) de talrikaste. Bredvid dem togo de nykomna herulerne sig boningsplatser.

Någon tid derefter tilldrog sig, berättar Prokopios vidare, att de heruler, som af kejsaren fått bostäder i Illyria, slogo ihjäl sin konung Okon och beslöto att i hans ställe hemta sig någon af kunglig börd från Tule, hvarför några af deras förnämsta män ditsändes. Dessa kommo till Tule, funno der många af kunglig släkt, utvalde den som mest behagade dem och begåfvo sig med honom tillbaka. Han dog under vägen. Då återvände de till Tule, valde en annan, som nu åtföljdes af sin broder och 200 unga män af de i Tule boende herulerne. Emellertid hade herulerne i Illyria eftersinnat, att de handlat oklokt, då de utan kejsar Justiniani (527—565) tillåtelse skickat till Tule att derifrån hemta sig en konung. De sände därför till kejsaren och utbådo sig af honom en regent, hvilken honom bäst syntes. Han utsåg dertill en man vid namn Suartuas, som var af herulisk släkt, men som länge hade uppehållit sig i Konstantinopel. Honom mottogo de med glädje. Få dagar derefter kom dock budskap, att de, som blifvit afsända till Tule, voro i annalkande. Suartuas drog ut med en hop af sitt folk, i afsigt att nedgöra de ankommande, men hans män gingo om natten öfver till dem som kommo från Norden. Suartuas, öfvergifven af alla, måste fly till Konstantinopel.

Prokopios är den förste, som lemnar oss några närmare upplysningar om Skandinaviska halfön och dess invånare. Tule var en mycket stor ö, säger han, så ansenlig, att den väl vore tio gånger så stor som Britannia, men var belägen på långt afstånd derifrån mot norden; en del af ön låg

obebodd och öde; den bebodda delen deremot var skiftad mellan tretton folstammar, hvar och en under sin konung. Ehuru Prokopios, som säger sig hafva haft i sinnet och högligen önskat att sjelf besöka den underbara ö, icke fått tillfälle att sätta denna önskan i verket, hade han dock talat med personer som kommit derifrån. En förunderlig sak tilldrog sig på denna alla år. Vid sommarsolståndet gick nämligen solen på fyrtio dygn aldrig ned, utan syntes beständigt öfver horisonten; efter sex månader åter, vintersolståndet inträffade, gick hon på lika många dygn aldrig upp, så att invånarne hela denna tid lefde i en beständig natt, beröfvade tillfället att vistas tillsammans och sköta dagens vanliga förrättningar. Prokopios hade frågat de invånare från Tule, med hvilka han sammanträffat, huru de vid sådana tider räknade dygnen. De hade då berättat honom, att solen under de ständiga dagen ej lyste alltid från samma trakt af himmeln, utan den en tiden från öster, den andra från vester; och när hon efter fullbordad rund kring synkretsen återkom till det ställe, der de voro vana att se henne gå upp, då visste de, att ett dygn var förlidit. Under den mörka tiden, hvarunder det likväl hade något ljus vissa stunder af dagen¹, räknades dygnen efter månens lopp; de plägade, sedan de lefvat fem och tretio dygn i mörker, efter gammalt bruk skicka upp på de högsta bergen spejare, hvilka, när de från bergtopparna blefvo solen varse, gäfvoro detta tillkänna för de nedanför boende, hvarpå dessa glada, ehuru ännu befinnande sig i mörkret, gjord gästabad till firande af solens återkomst, och detta var hos tuleborne den största högtiden. — Vi igenkänna lätt häruti den vid midvintern firade julen.

Invånarne i Tule hade seder, som icke voro mycket olika andra folk. De dyrkade många gudar och andar i himmeln, i luften, på jorden, i hafvet; äfven några som troddes bo i källor och floder; de hemburo dem flitigt all slags offer. Det yppersta offret var menniskan, den första som de i krig tog till fånge. Denne offrade de åt »Mars», som hos dem var den högsta guden. Men de offrade sina krigsfångar icke blott på det vanliga sättet, att de uppskuro strupen med en knif; de upphängde dem äfven i träd, eller kastade dem på törntaggar, eller afhände dem lifvet på annat sätt.

De i Skandinavien boende lapparne omtalas visserligen måhända redan af Tacitus (jfr s. 79), men först hos Prokopios finna vi något mera utförliga underrättelser om dem. Bland Tules alla invånare voro, säger han, skridfinnarne de ende, som förde ett lif icke olik djurens, ty de hvarken brukade kläder eller täckte sina fötter med skor, eller närde sig af de alster

¹ Detta uttryck synes gifva stöd åt den äfven i sig sjelf sannolika förmodan, att Prokopios skildring afser ej blott den nordligaste delen af Skandinaviska halfön, utan också sydligare trakter, der ju vid midsommarn under lång tid en nästan oafbruten dag och vid midvintern en lik lång natt väcker sydlandingsens förvåning. — Man har fäst uppmärksamheten derpå, att minnen från den äldre delen af jernåldern, således från Prokopios' tid eller än tidigare, anträffats i Norge norr om polcirkeln.

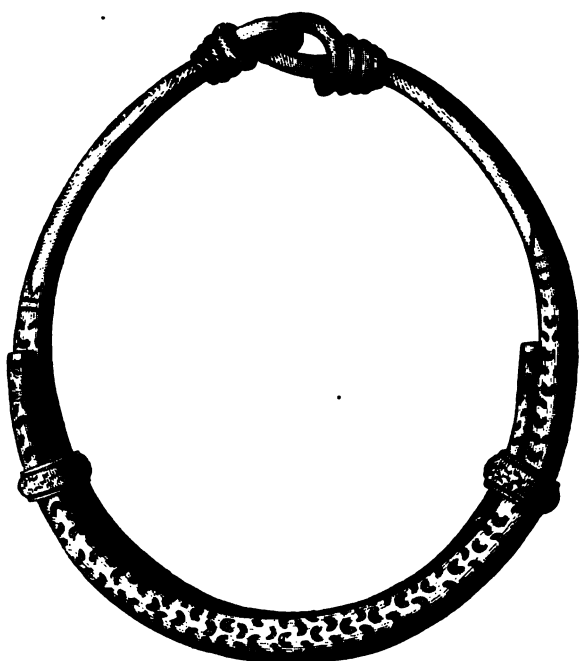
jorden frambringar; männen plöjde och sådde icke, och qvinnorna voro icke vana vid något arbete. Båda könen födde sig af jagt; de omätliga skogarna, här större än någonstädes, och de mycket höga bergen hyste ett outtömligt förråd af villebråd och djur, af hvilkas kött de lefde. De hade hvarken lin eller annat lämpligt för sömnad, utan klädde sig i hudar, som de hopfäste med djursenor och kastade öfver kroppen. Qvinnorna gäfvor icke sina barn di; de hängde det nyfödda barnet, insvept i ett djurskinn, upp i ett träd, stucko djurmärg i dess mun och gingo sedan på jagt.

Den longobardiske häfdatecknaren Paulus Warnefrid, hvilken lefde i senare hälften af det åttonde århundradet och talat med folk från den Skandinaviska »ön», meddelar öfver skridfinnarne en i hufvudsaken lika beskrifning. Han tillägger, att de hade sitt namn af ett ord, som i det barbariska språket betyder hoppa, »ty medelst en konst att hoppande springa med ett krokigt trä, böjdt som en båge, förfölja de vilddjuren». »Hos dem, berättar han vidare, finnes ett djur, som ganska mycket liknar en hjort, och af hvars hud, så luden den var, jag sett en tröja, räckande till knäet, såsom skridfinnarne nyttja.» Om de trakter de bebodde säger han, att de ej ens om sommarn saknade snö. — Vi igenkänna lätt i denna Warnefrids beskrifning skidlöpningen, renen och fjällen. Både i äldre och nyare tid har nordbon begagnat uttrycket »skrida på skidor», ehuru ordet skrida eljest vanligen betecknar en långsamare rörelse. I afseende på benämningen skridfinnar på lapparne torde vi dessutom böra ihågkomma, att lapparne både i äldre och nyare tid af norrmännen kallats finnar. Att detta folk fordom innehaft något tydligare delar af den Skandinaviska halfön än nu, hafva vi redan vid tal om minnena från stenåldern anmärkt (s. 77).

Ett besök i nationalmuseum och en blick på de der förvarade guldsmuckena från midten af jernåldern äro tillräckliga att visa, hvilken förvånande rikedom på guld måste hafva funnits här i Sverige för tretton och fjorton hundra år sedan. Guldringar af ett par skålpunds vikt äro flere gånger hittade, och ej sällan påträffas vid arbete i jorden ett större antal guldsmucken från denna tid, stundom uppgående till en betydlig vikt och af ett äfven för våra förhållanden anseeligt värde.

Den största guldsfatt man känner från Sverige, och en af de största som någonsin blifvit upptäckta i hela Europa, är en som för hundra år sedan, år 1774, anträffades å ett frälshehemman under den släkten Bjelke tillhöriga fideikommisssegendomen Tureholm, nära Trosa i Södermanland. Af de närmare omständigheterna vid fyndet känna vi för öfrigt numera endast, att man 30 centimeter (en fot) under matjorden, på ett ställe der en gammal träbyggnad stått, hittade «åtskilliga guldringar, större och mindre, några helt smala och släta, andra åter tjocka och krusade; dessutom några guldsirater, som förmodligen suttit på svärd, samt smälta stycken. Fyndet i sin helhet vägde 29 skålpund betsmansvikt», det vill säga nära 12,50 kilogram.

Af detta kostbara fynd, hvars metallvärde nu skulle uppgå till omk 30 000 kronor¹, blef emellertid endast en tiondedel räddad genom inlösen statens räkning; allt det öfriga smältes ned. Den del af fyndet, som inlöses och som ännu förvaras i statens historiska museum, består af en stor ring (fig. 310) samt fyra hvarandra olika guldbeslag till ett svärdfäste svärdsblida m. m., hvilka äro prydda med filigransirater och af hvilka ett (fig. 311). Halsringen, som väger helt nära 1 kilogram (2 skålpund 32 och innehåller ovanligt fint guld, af nära 98 procents halt, är bildad af två tjocka massiva guldstänger, i ena ändan slutande i öglor, hvilka gå i hvarandra och tjena som ett slags gångled, då ringen öppnas; de samman-

310. Massiv halsring af guld. Södermanland. 1/2.

fram till sammanhållas ringen derigenom, att rörens ändar trädas in i hvarandra. Två af dessa kostbara halssmycken äro funna på olika ställen i Östergötland, det ena på slutningen af Älleberg, nära Falköping, det andra endast två och en half mil derifrån, nära Möne kyrka. Det tredje smycket som är afbildadt fig. 312, hittades år 1860 i Torslunda socken på Öland invid Färjestaden, öfverfartsorten till fastlandet.

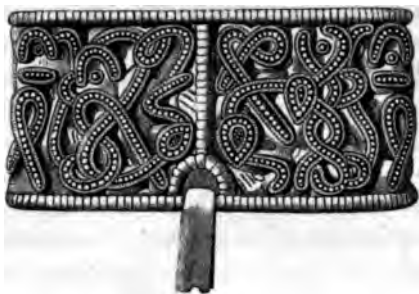
Dessa tre redan genom sin tyngd och sitt utomordentligt fina arfvet ytterst dyrbara smycken få ett ännu högre värde för oss derigenom, att

¹ Att i vår tids mynt angifva, huru mycket denna skatt var värd då den nedlades, är nästan liktvis omöjligt. Vi veta endast, att guldets värde för fem hundra år sedan, på 1300-talet, var än tio gånger så stort som nu; troligen var det än högre vid midten af jernåldern.

hållas med två små bara holkar. — Dy massiva halsringar af äro flere gånger funna i Norden, om de än alla äro lika tunga.

De prätfullaste guldsmacken från hela hednatiden, som hittills blifva funna i Norden, äro emellertid tre i statens historiska museum förvarade stora breda halsringar af guld, vägrande hvar sig mellan sex och hundra gram (1½—2 och bestående af flere (fem eller sju) öfver hvarandra liggande rör, täckta med de finaste filigransirater och andra lagda prydnader; bakom finnes en ledgång,

som nu äro kända. Då antalet ej är mer än tre, kan visserlinständighet icke i och för sig anses tillräcklig för att stödja det att dessa halsringar äro ten. Men det finnes äfven landen som torde göra det nöjligt, och kanske sannodessa praktstycken kunna svensk konstfärdighet från ligger nära ett och ett halft kom vår. Att så fina filirunde göras i Norden reas bland annat af öglorna de så kallade guldraktea-6), hvilka vi strax skola re omtala, och hvilka bevisligen äro förfärdigade i Norden. likna ofta både till form och sirater de rör, som bilda de i fråga

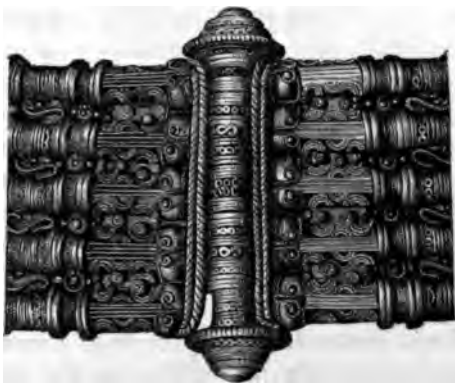

311. Guldbeslag till mynningen af en svärdsida. Södermanland. $\frac{1}{4}$.

312. Halssmycke af guld. Öland. $\frac{1}{2}$.

ringarna, och det är klart att, om man här i Norden kunde göra, så finnes ej heller något hinder för det antagandet, att nordt förfärdiga de rör som igarna; det är endast gör skilnaden. Härtill det synes som om man i följa, huru dessa af randra hvilande ihåliga bestående halssmycken utvecklats sig ur ett slags and från en något äldre nande bronsringar, som mycket likna nyssnämnda ehuru de icke äro ihålige senare af lätt insedda Äfven formen af några ater, som pryda guldsmyckena, torde snarare tala för, att de äro

313. Ledgång till halssmycket (fig. 312), sedd bakifrån. $\frac{1}{4}$.

svenska arbeten än att de äro främmande; ofta ser man nämligen blä dem ormar och andra på nordiska saker från denna tid allmänna bild. Å andra sidan finnes icke, så vidt vi kunna se, något som bevisar, att de halsringar äro från främmande land införda till Sverige, ehuru sjelfva kostnaden att med filigransirater, det vill säga med fina trådar och korn af guld eller silfver, pryda arbeten uppenbarligen är något som nordborne lärt af södra Europas folk.

Skulle framtida undersökningar höja öfver alla tvifvel, att dessa halsmycken verkligen äro förfärdigade här i landet, så vore dermed ådagalagt att icke blott rikedom och praktlystnaden utan äfven guldsmedskonsten hos våra förfäder redan vid midten af det första kristna årtusendet nått en höjning som vi ej förr än under de senaste åren kunnat föreställa oss.

Emedan inhemskt prägladt mynt ännu icke fanns i Sverige, använd man vid denna tid guld efter vikt; först i en något senare tid synes silfver

314. En större guldring, med åtta smärre spiralringar, af hvilka en är afhuggen. Södermanland. $\frac{1}{3}$.

hafva kommit så allmänt i rörelsen, att de börjat användas som värdemätare. Man finner också ofta i jorden hos oss större och smärre släta, i spiral lagda ringar af guld, af hvilka åtminstone de flesta måste höra till midten af jernåldern, emedan man vid flere tillfällen funnit sådana ringar tillsammans med guldmynt från 400-talet, eller med andra arbeten från ungefär samma tid. Att dessa spiralringar (fig. 314) verkligen varit använda som betalningsmedel, framgår både deraf, att de ofta äro antingen för små eller för stora för att kunna bäras som fingerringar eller armbandsringar, och deraf, att de ej sällan äro afhuggna i ena ändan, stundom i begge; stundom hade man i den afrundade ändan afbragt en liten skålförmig fördjupning för att utmärka, att denna ännu var orörd.

Vi inse utan svårighet, att man ej gerna kunde hafva gifvit det till betalningsmedel afsedda guldets en lämpligare form än spiralringens. Der genom att metallen var utdragen i en jämförelsevis smal ten, var det lätt att hugga af så mycket eller så litet som erfordrades; och derigenom att de långa smala tenen var hopböjd i spiralform, kunde den medföras utan obehagen och utan att kräfva mycket rum. Af samma skäl är ännu i dag den för penningmarknaden afsedda omyntade guldets vanligen arbetadt till spiralringar.

De mynt- eller medaljliknande smycken af guld från midten af jernåldern

ldern, hvilka så ofta hittas i Sverige, de så kallade **guldbrakteaterna** (fig. 16, 317)¹, böra utan tvifvel betraktas endast såsom prydnader, burna af hvar en, som hade råd och lust att skaffa sig dem. Det finnes nämligen ingen anledning att anse dem för motstycken till vår tids belöningsmedaljer eller ordnar. Stundom hittas flere på samma ställe, jemte perlor af guld eller las, hvilket allt sannolikt varit uppträdt på en snodd och buret om halsen; erlorna hafva suttit mellan brakteaterna för att hindra dem att falla tillsammans. Några graffynd synas antyda, att sådana smycken burits både af kvinnor och män.

Bruket att bära guldbrakteater, hvilket åtminstone i vissa delar af landet

ex. på (Gotland) bibehöll sig ända in i medeltiden, har tydligen uppstått ur egenom, att man här i Norden plägade som prydnader bära de romerska guldmynten, hvilka också ofta hittas antingen genomborrade eller försedda med en sådan ögla som brakteaternas. I stället för de i Roma präglade mynten, hvilka kanske alltid funnos till hands i tillräckligt antal, gjorde man sig sjelf liknande smycken, hvilka i början mer eller mindre troget åldades efter de romerska mönstren. Så finner man stundom i vår jord brakteatliknande hängsmycken (fig. 315), hvilka tydligen äro gjorda af något »barbariskt» metall i Norden eller på fastlandet, i det man öfvertröskt efterbildade de romerska mynten eller guldmedaljongerna från fjärde århundradet. Kejsarens bröstbild och figurerna på framsidan äro jemförelsevis lyckade; men omskriften med de romerska bokstäfverna, hvilka den germaniske stämpelsnidaren icke förstod, är i de flesta fall ersatt med tecken som helt och hållet sakna hvarje betydelse.

315. Barbarisk efterbildning af en romersk guldmedaljong från 4:e århundradet. Bohuslän.

316. Guldbrakteat. Vestergötland.

¹ Namnet brakteat är i senare tid bildadt af ett latinskt ord bractea, som betyder en tunn plåt. Huru dessa smycken benämndes på den tid de voro i bruk, det känna vi ej. — Dessa guldbrakteater böra ej förväxlas med de tunna, ensidigt präglade silfvermynt från medeltiden, hvilka äfven pläga kallas brakteater.

De bilder som ses å brakteaterna hade säkerligen en af dåtidens nor
bor välkänd betydelse, ehuru denna numera är mycket svår att med säkerh
bestämna, i synnerhet som inskrifterna icke syn
gifva någon upplysning om dem. Visserligen har ma
trött sig på de små taflo, som dessa smycken fran
ställa, igenkänna så väl bilder ur Sigurd Fafnesban
och andra i de gamles sånger besjungna hjeltars l
som Odin, Tor och de djur hvilka voro helgade åt dem
det fyrbenta djur med långt, spetsigt skägg, som ofta se
på brakteaterna under ett människohufvud (fig. 316)
har t. ex. ansetts föreställa en af Tors bockar¹. Ma
torde dock endast med största försigtighet böra försök
dylika tolkningar, huru lockande de än ofta synas

317. Guldbrakteat.
Östergötland. ¹.

318. Bågformigt spänne af förgylt
silfver. Öland. ².

Att många brakteaters bilder haft en
helig, symbolisk betydelse är emeller
tid mer än sannolikt, då vi så oft
å dem återfinna hakkorset (fig. 229, s
159) och andra heliga tecken.

Vi hafva sett, att guldbrakteaterna
uppkommit genom efterbildningar af
romerska mynt och medaljonger. Små
ningom utbyttes de förvirrade och obe
gripliga efterhärmmingarna af romerska
bokstäfver mot inskrifter med de inhemska
runorna. Dessa runinskrifter äro naturligt
vis i allmänhet ganska korta². En af de
längsta finnes å den i det föregående (s
214) afbildade och beskrifna Vadstena
brakteaten, som bland annat innehåller
hela den gamla runraden. Någon gång
kan man i dessa inskrifter igenkänna et
namn, troligen på den som gjort eller den
som egt smycket, men i de flesta fall sy
nas brakteaternas inskrifter icke innehålla
riktigt och tydligt skrifna ord af run
ristarens språk. Några innehålla troligt
vis ord, i hvilka runristaren har vela
inlägga en bestämd mening; men de
äro så starkt förkortade, att vi icke med
säkerhet kunna tyda den. Andra äro

sannolikt efterbildningar af inskrifter, som hafva innehållit ord på runrista

¹ Worsaae, Om forestillingerne på guldbracteaterne, i Årbøger for nordisk oldkyndighed
1870, s. 382.

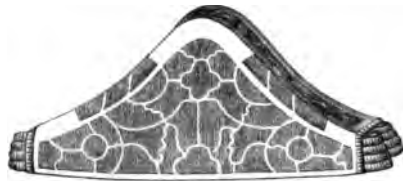
² Bugge. Bemærkninger om runeindskrifter på guldbracteater, i samme tidskrift, 1871, s. 171

rens språk; men så försämrade efterbildningar, att deras förklaring, då originalet saknas, är omöjlig. Om andra åter torde vi kunna antaga, att de hvarken innehålla ord från något germaniskt språk eller äro förderfvade efterbildningar af sådana inskrifter.

Bland guldraketeaterna äro många, såsom fig. 317, prydda med ormslingor, hvilken omständighet, sammanställd dermed att liknande slingor äfven finnas på andra arbeten från jernålderns mitt, torde förtjena synnerlig uppmärksamhet, emedan vi här af se, att smaken för dessa sirater, hvilka under jernålderns sista århundraden vunno en sådan utveckling, fans redan vid periodens mitt. Man kan till och med, såsom vi i det föregående antydtt, spåra denna ornamentiks början ännu längre tillbaka, såsom på några föremål ur de till den äldre jernåldern hörande stora mossfynden (s. 193), ja möjligen redan på några arbeten från bronsålderns sista del (s. 147).

Guldraketeaterna äro märkliga bland annat därför, att vi i dem hafva bevis för att konsten att skära stampar och prägla metaller var känd här i Sverige redan långt före hednatidens slut, och långt förr än man började använda denna konst för att prägla mynt. Midten på raketeaterna är nämligen vanligen präglad, och ej sällan finner man, stundom på vidt från hvarandra skilda ställen, guldraketeater, som tydligen äro slagna med samma stamp. Den som är afbildad fig. 317 hittades tillsammans med sex andra tydligen ur samma stamp utgångna raketeater. Nästan alltid äro raketeaterna ensidigt präglade, det vill säga, de hafva bilder endast på en sida, den som syntes då smycket bars, under det att den andra sidan är slät med undantag af de mer eller mindre tydliga fördjupningar som motsvara framsidans uppböjda bilder. Rundt omkring dessa figurer ses på framsidan ofta fina, med en flyttbar stämpel inslagna sirater. Ögla är stundom prydd med vackra filigransirater, hvilket, såsom i det föregående är antydtt, icke saknar sin betydelse, emedan det visar, att nordbon redan under nu i fråga varande tid kände konsten att med sådana sirater pryda sina guldarbeten.

De om så stor skicklighet ofta vitnande guldraketeaterna måste nämligen anses vara nordiska arbeten, emedan de i stor mängd äro funna i Norden, spridda öfver hela Skandinavien under det att dylika prydnader redan i de

319. Svärdsnapp af guld med infattade granater. Bobuslän. 1^a.

320. Doppsko af silfver till en svärdsida. Skåne. 1^a.

oss närmast belägna delarna af norra Tyskland äro sällsynta och i det öfriga Europa så godt som aldrig förekomma¹.

De under den äldre jernåldern vanliga bågformiga spännena (fig. 26—267) hade småningom utvecklats till stora präktiga spännsmycken, allmänna under midten af jernåldern och utmärkande sig lika mycket genom sin egendomliga form (fig. 318) som genom sina ornament. Man ser, att de under de föregående århundradena så betydande romerska inflytandet nu äro förbi.

Dessa spännen, som, ehuru i enskildheter afvikande, återfinnas i alla af germaner vid midten af det första årtusendet e. Kr. bebodda länder, äro vanligen af brons eller silfver, förgyllda stundom prydda med inlagda granater eller färgade glasstycken.

Egendomliga för midten af vår jernålder äro äfven svärd med sådana fästen som fig. 321, vanligen af förgylldt silfver eller förgylld brons, stundom med knapp af massivt guld. Den trekantiga knappen är stundom prydd med vackra slingor eller med infattade granater (fig. 319).

321. Öfre delen af ett svärd. Ultuna, Upland. ¹/₂.

Utöfver de redan omtalade vid Tureholm funna guldbeslagen har man äfven på andra ställen i Sverige hittat flere till denna tid hörande beslag af rent guld eller af silfver för svärdsfästen och svärdsblad (fig. 320), några af dem prydda med vackra filigransirater; allt vittnande om våra förfäders praktlystnad och rikedom vid denna tid.

Ett af de märkligaste fynden från den tid vi nu studera är det som år 1855 gjordes i en grafhög vid Ultuna nära Fyrisån, söder om Upsala. Man fann nämligen i denna hög de förmodade, men ännu tydliga lemningarna af ett fartyg, i hvilket en man blifvit begravd med sina vapen och sina hästar. De jernnitar, som sammanhållit

¹ Från de tre skandinaviska länderna känner man nu mer än 200 guldbrakeater af samma slag som fig. 316 och mer än 100 med ormslingor prydda brakteater (fig. 317). I vissa fall skilja sig de i olika trakter funna från hvarandra, så att man stundom utan svårighet kan afgöra, om en brakteat är gjord i Norge eller i Sverige. — I germaniska grafvar i Tyskland och sydöstra England äro väl några guldbrakeater funna, men de äro nästan alltid betydligt olika de skandinaviska.

bordplankorna, sutto ännu på sina platser. Fartyget synes hafva varit så stort som en mindre skuta. Vid det obrända likets sida låg ett svärd; klingan är af jern, och det präktiga fästet af förgylt brons, prydt med vackra slingsirater (fig. 321). Äfven af svärdets träslida och dennas förgyllda beslag funnos lemningar. Dessutom lågo här en hjälm af jern, med hjälmkam af silfverbelagd brons (fig. 322) — den enda hittills kända hjälm från Sveriges hela hednatid —, en sköldbuckla, med präktig bronsbeläggning (fig. 323), handtaget till skölden, ett knippe pilspetsar, munlag till två betsel, allt af jern, 36 spelbrickor och tre tärningar af ben, samt delar af två hästskelett. I fören af fartyget påträffades ett halster af jern och en gryta af hopnitade jernplåtar med en rörlig hank, samt ben af svin och gås, minnen från grafölet eller kvarlevor af den åt den döde gifna reskosten.

Fyndet är af det största värde såsom belysande de gamla sagornas berättelser om seden, att den döde kämpen högsattes i sitt skepp. Vi få af det följande se, att man äfven på andra ställen i Norden gjort ett par liknande fynd, men från jernålderns sista del.

Den vid Ultuna jordade kämpan var begravnen obränd. Andra grafvar från midten af jernåldern innehålla deremot lemningar af brända lik. De mest storartade grafvar från denna tid, och bland de väldigaste som hela Nordens hednatid har att uppvisa, äro de tre »kungshögarna» vid Gamla Upsala, af hvilka två vid undersökning visat sig tillhöra midten af det första årtusendet e. Kr.; vi återkomma till

322. Hjelm af jern med hjälmkam af silfverbelagd brons i form af en orm. Ultuna, Upland¹.
 en närmare beskrifning på dem i sammanhang med omtalandet af det berömda tempel, invid hvilket de lågo.

Det nyssnämnda fyndet från Ultuna är märkligt äfven därför, att det tydligen tillhör just öfvergångstiden mellan den andra och den sista af vår jernålders tre stora afdelningar. Några af de i grafven funna sakerna likna fullkomligt dem, som äro egendomliga för jernålderns midt, andra likna dem från periodens sista del; och helt nära denna grafhög låg en annan, ur hvilken man upptagit ett präktigt svärd med silfverinläggningar på fästet, hvilket svärd tydligen tillhör något af jernålderns sista århundraden. Dessa förhållanden, som antyda ett visst samband mellan jernålderns två sista afdelningar, äro så mycket mera anmärkningsvärda, som man antagit, att något sådant samband icke skulle hafva funnits. Den åsigten har till och med blifvit fram-

¹ Hjelmen, som vid grafvens öppnande var sönderfallen, är af tecknaren tänkt vara återsteld i sitt ursprungliga skick.

stäld, att vid den yngre jernålderns början ett tvärt afbrott i utvecklingen egt rum här i Norden, föranledt af ett nytt invandrande folk, som småningom utbredde sitt välde öfver hela Skandinavien¹. Detta nya folk skulle hafva varit **svearne**, hvilka förut varit bosatta öster om Östersjön. »Att döma efter fornsakerna, har man sagt, hade sveastammen redan tidigt skilt sig från de germaniska fränderne. I sina mer aflägsna bostäder voro de fria för en brådmognande inverkan af den högre odling, med hvilken de andra kommo i beröring. Förmodligen veko svearne — eller hvad folket den tiden kallade sig — åt sidan, när de hunno den saratofska bergknuten, drogo längs Volga åt norr och hunno Östersjön utmed Finska viken. Derifrån gingo de öfver till Sverige.» Hit skulle de hafva kommit före år 400 e. Kr. och först bosatt sig i sydöstra Upland. Vid 400-talet voro de redan herrar öfver landet mellan Kolmorden, Arbogaån och Dalelfven eller Ödmorden.

323. Sköldbuckla af bronsbelagdt jern. Ultuna, Upland. $\frac{1}{2}$.

Härför utbredde de sedan sitt herravälde småningom öfver hela Skandinaviska halfön och Danmark. Det s. 225 anmärkta förhållandet, att man på Öland aldrig funnit några mynt från kejsar Anastasii tid, under det att sådana äro allmänna på Gotland, skulle vara ett bevis för, att svearne omkring år 500 hade i det närmaste blifvit herrar öfver Öland och östra hufvud-delarna af götarnes bygder på fastlandet. Endast Gotland hade aldrig af dem eröfrats.

Denna åsigt om svearnes invandring synes dock ej vara fullt tillfredsställande. Å ena sidan har man nämligen, oaktadt de ryska fornsaksförhållandena nu äro vida bättre kända än för några år sedan, icke i länderna på andra sidan om Östersjön funnit några sådana fornsaker, som måste betraktas såsom nödvändiga förutsättningar för de typer, hvilka äro egendomliga för den yngre jernåldern i Sverige. Å andra sidan har man under de senaste

¹ H. Hildebrand, Svenska folket under hednatiden (1:a uppl. Stockholm, 1866; 2:a uppl. 1872). Jfr 2:a uppl., s. 124, 127 och 128.

sökt visa, att skilnaden mellan vår yngre jernålder och den närmast föregående tiden, så vidt vi kunna med fornsakernas hjälp bedöma dem, icke är stor som man förr vanligen antagit.

En af de för den yngre jernålderns fynd i Sverige mest utmärkande sakstyperna är de så kallade »ovala spännbucklorna», stora kupiga spännbucklor af brons, till hvilka vi i det följande få tillfälle att återkomma. I senare tid uppmärksamheten blifvit riktad derpå, att de småningom utvecklats ur ett slags små ovala spännbucklor, hvilka ett par gånger hittats tillsammans med fornsaker från den äldre jernåldern och således måste tillhöra denna tid¹. Dessa små ovala spännbucklor äro dessutom (fig. 324) pryddas med sådana sirater, som före den yngre jernålderns början voro allmänna här.

Afven i afseende på andra för jernålderns sista del domliga fornsaker — t. ex. de så kallade »likarmade pännena» och svärdfästena — kan man visa, huru de lätt ur typer som voro vanliga under midten af vår ålder. Det är väl sant, att något samband med den föregående tiden ej kan uppvisas i afseende på vissa fornsaker, i synnerhet silfversmycken, som träffas i fynden från den yngre jernåldern; men åtminstone de flesta af dessa visa sig vara främmande arbeten gjorda här i landet efter främmande mönster och hafva således ej något samband på den föreliggande frågan.

Såsom vi af det föregående sett, kan man också redan under jernålderns äldre del spåra ursprunget till de drakslingor, som åt ornamentiken för hednatidens sista århundraden förlänade dess egendomliga prägel.

Ett af de förnämsta skälen för den åsigten, att ett nytt folk vid början af den yngre jernåldern skulle hafva gjort sig till Nordens herrar, har man deruti, att de runor, som under sistnämnda tid begagnades här, voro betydligt olika dem som under den äldre delen af jernåldern varit i bruk. En stor olikhet finnes visserligen, men i senaste tid har man, på ett såsom oss synes fullt tillfredsställande sätt, ådagalagt, att den yngre jernålderns skrift är af den närmast föregående tiden användes här i Norden.

På grund af dessa skäl anse vi det vara sannolikt, att något sådant steg i utvecklingen, som man stundom antagit, icke egt rum i Sverige vid den yngre jernålderns början.

324. Liten oval spännbuckla af brons. Öland. 1/1.

¹ Vitterhets-... akademis månadsblad, 1873, s. 177 o. f.

Den yngre jernåldern eller vikingatide

(Från omkring år 700 till omkring år 1060).

Sverige blifvet ett rike. — Ynglingaätten. — Erik Segersäll. — Olof Skötkonung och hans söner.

ett folk, om hvilket invävarne i vestra och södra Europa förut vetat litet eller intet, lärde dem sig tilligen på ett förfärligt sätt känna sin tillflykt till Nordmännens flottor beherskade hafvet, och i ännu ett land, som fordom förskönats af romersk odling, grundade Nordens söner välden, hvilka Europas utveckling vordo af den största betydelse.

Den del af hednatiden som återstår oss att betrakta, den af fornforskarne så kallade **yngre jernåldern**, omfattar i det närmaste samma tidshundraden som den egentliga **vikingatiden**. Serligen är det sant, att man äfven före det åtta århundradet kan tala om, eller åtminstone tillräcka sig, vikingatåg, om man härmed menar hvarje

färd, som har kamp och byte till mål. Men dessa äldre härfärder i Sverige, om hvilka historien för öfrigt känner nästan intet, hafva väl i månnet icke sträckt sig utom Östersjöns eller Nordens gränser, och de ha ej varit af den världshistoriska vikt, som då Nordens sjökonungar stälde planer så högt, att de vågade anfälla de gamla kulturländerna i västern och södern af vår världsdel.

Vår yngre jernålder betecknas för öfrigt äfven af tvenne andra viktiga historiska tilldragelser, kristendomens första predikande i Sverige och svenska landsdelarnas förening till ett rike, under Upsalakonungens lydighet.

Om man läser de samtida engelska och franska krönikornas berättelser om nordmännens vilda framfart och afskyvärda grymheter, frestas man att i dessa vikingar se ett folk utan all odling. Erfarenheten har dock visat, huru försigtigt man måste begagna de besegrades skildring af fiender, och huru lätt det omdöme blir orättvist, som endast lyssnar till kufvades naturliga förtviflan och hat. Att vi böra med sådan varsamhet

använda äfven de nyss antydda uppgifterna om nordbons råhet och barbari, det framgår af historiens vitnesbörd om de stora egenskaper, som dessa kraftiga eröfrare ådagalade, så snart striden var slut och de vunnit sitt mål.

För att kunna rätt bedöma tillståndet i Norden under denna tid, måste vi jemföra det med förhållandena i Europas öfriga länder; och vi våga påstå, att — om man undantager kyrkan och den qvarlefva af den gamla bildningen, som funnit skydd inom klostermurarna — skilnaden mellan Norden och de öfriga länder, som hörde till karolingernes rike, var vida mindre än man vanligen föreställer sig. Nionde och tionde århundradena äro de mörkaste punkterna i den europeiska medeltidens bildningshistoria. De sista strålarna af den gamla världens sol lyste matt på samhällets höjder, under det att den stora massan af folket vandrade i mörker; ännu såg icke den kristna vestern gryningen af den nya dagens sol. I östern strålade hon deremot redan klart öfver Muhameds lärjungar, och för Europas folk började ett nytt lif först, sedan de genom korstågen kommit i lifvigare förbindelse med Österlandets rögre odling. Men vi veta, hvilken vigtig rol nordmännens ättlingar i Normandie, i England och i södra Italien spelade under korstågen, hvilka för dem, liksom för deras numera kristnade fränder i Norden, endast voro en örtsättning under annan form af de gamla vikingatågen.

Vid början af detta tidskifte var Sverige ännu, liksom de andra länderna i norra Europa, deladt i många små riken, hvart och ett under sin konung. Dessa småriken synas vanligen hafva ungefär sammanfallit med de af naturliga gränser omslutna »länder», de nu så kallade landskapen, i hvilka Sverige fortfarande, om också icke af myndigheterna, indelas.

Oaktadt mer än ett årtusende förflutit, sedan dessa landskap förenades till ett rike, hafva deras inbyggare dock ända in i våra dagar ej blott i seder och språk bibehållit mycket egendomligt, utan de söka ännu med märklig seghet att i mångt hänseende hålla på sin sjelfständighet.

Den förnämste af de många höfdingarne i Svitiod var af ålder upsalakonungen, som rådde för offren och templet i Upsala, landets största och mest berömda helgedom. Troligen hade han under sitt välde en del af Upland, svearnes hufvudbygd; det bör dock kanhända nämnas, att sagan omalar såsom samtida med upsalakonungen Ingjald särskilda konungar i alla de tre delar, hvilka bilda det nuvarande Upland.

Sedan urminnes tider hade på konungastolen i Upsala suttit konungar af **Ynglingaätten**, hvilken stamträd, såsom vanligt är under liknande förhållanden, leddes till gudarne. Odin, Njörd och Frö skulle hafva varit ättens stamfäder och efter hvarandra herskande konungar¹. Äfven de två i konunga-

¹ Måhända bör dock härvid ihågkommas, att vi numera ej med visshet kunna afgöra, om man redan under hednatiden i dessa gudar tillika sett konungar, eller om, såsom man någon gång antagit, det är en först efter kristendomens införande vorden sed att framställa de hedniska gudarne såsom människor, hvilka efter sin död fått gudomlig dyrkan.

längden närmast följande namnen, Fjölné och Svegde, torde vara mytiska man har anmärkt, att båda hos Nordens hedniska skalder förekomma blanda Odins många namn.

Att templet och konungarnes säte sedan urminnes tid varit i Upsala, framgår deraf, att sagan berättar, huru Frö, då han tagit riket i arf efter sin fader, »bygde i Upsala ett stort hof¹ och förlade dit sin hufvudstad och skänkte dit all sin fasta och lösa egendom». »Detta var, tillägger Snorre, början till Upsala öd², som sedan dess alltid bibehållits.»

Då vår kännedom om ynglingaättens historia nästan uteslutande är grundad på Snorre Sturlassons under det trettonde århundradet författade konungabok, är det numera omöjligt att urskilja hvad som är dikt och sanning i hans berättelse, hvilket naturligtvis i synnerhet gäller de äldsta konungarne, äfven dem som kunna vara historiska. Att mycket är dikt, visar sig lätt, och Snorre säger sjelf i företalet till sin bok: »Somt är skrifvet efter forna qväden och sagosånger, med hvilka man fordom förlustat sig. Om det ock är något, för hvars sanning vi icke hafva bevis, så hafva vi bevis åtminstone derför, att gamla visa män hållit det för att vara sant. Tjodulf från Hvin³ var skald hos Harald Hårfagre. Han diktade äfven om konung Ragnvald högre än bergen ett qvåde, som kalladt är Ynglingatal. I detta qvåde nämnas tretio Ragnvalds förfäder, hvarjemte talas om deras död och hvilstad. Efter Tjodulfs sägner är ynglingatiden först skrifven; vidare är tillökadt efter visa mäns sägner.»

Tjodulf lefde således under senare delen af 800-talet och jemförelsevis endast kort tid efter de sista af honom besjungna konungarne af ynglingaätten, hvarför hans uppgifter i afseende på dem — om också ej i afseende på ättens äldsta medlemmar — torde kunna i allmänhet anses tillförlitliga; men olyckligtvis äro de upplysningar, han i sin sång gifver oss, mycket kortfattade, och det är för oss numera så godt som omöjligt att afgöra, hurudana de källor varit, hvilka Snorre kan hafva haft för den vida fullständigare skildring af ynglingaätten han lemna.

Ehuru det måhända icke finnes skäl att betvifla, det åtminstone många af de till ynglingaätten hörande konungar, hvilkas öden Snorre förtäljt, en gång lefvat, är det dock osäkert, huru vida de alla stå till hvarandra i det uppgifna släktskapsförhållandet, eller om de icke fast mer kunna hafva hört till olika, möjligen till en del samtidigt med hvarandra i olika delar af landet herskande konungaätter.

Om vi än således ingalunda kunna i Snorres ynglingasaga se fullgod historia, torde det dock vara skäl att här meddela hufvuddragen i hans skildring af ynglingaättens öden i Sverige.

Ätten säges hafva sitt namn af Yngve, hvilken af Snorre göres till den-

¹ Hof var våra hedniska förfäders uttryck för tempel.

² Öd betyder rikedom, förmögenhet.

³ Hvin i södra Norge, ej långt från Lister.

men som Frö¹, men som enligt andra uppgifter skulle hafva varit son af konung Halfdan. Yngves son var Fjölne, som under ett besök hos den norske konungen Frode skall hafva drunknat i ett stort mjödkar, hvarför Odulf om honom sjunger:

Dödsordet,
som till Fjölne kom,
framgång fick
der Frode bodde.

På höfding öfver
Odins land
vindlös våg
vinna skulle.

Hans son Svegde berättas hafva omkommit på en färd österut, som han tagit för att uppsöka Odin den gamle. Om Svegdes son Vanlande förjer sagan, att han var en stor härman och for vida kring länderna, samt han en gång öfvervintrat i Finland. Den senare uppgiften torde vara af någon uppmärksamhet, emedan den visar, att sägner funnos om samfundet mellan Sverige och Finland redan under mycket gammal tid; ett förhållande hvilket, såsom vi sett, fornsaksfynden i Finland fullkomligt bekräftar.

Visbur tog riket i arf efter sin fader Vanlande. Han bragte olycka öfver sig och sin släkt genom trolöshet mot sin maka. Sedan han öfverlevit henne och tagit sig en annan hustru, vägrade han nämligen att utlösa den morgongåfva han lofvat den förra, hvarför den förbannelse lades på honom till morgongåfvan hörande halsring af guld, att den skulle blifva till förtäring för den ypperste i ätten. En trollqvinna lofvade äfven att genom sejd utlösa, det släktmord skulle efter detta alltid rasa i ynglingarnes ätt. Visburs söner i första giftet öfverföll sedan sin fader och innebrände honom.

Han efterträddes af sin son i andra giftet, Domalde, hvilken under en kort och långvarig hungersnöd offrades af svearne.

Domaldes son och sonson, Domar och Dygve, rådde sedan efter hvarandra för riket. Båda vordo söttdöda. Dygves son och efterträdare Dages vara så vis, att han förstod fågelspråket; en föreställning som vi ofta finna hos de hedniska nordborne.

Agne, Dags son, skall hafva blifvit konung efter honom. Han härjade sommar i Finland. I en stor strid blefvo finnarne slagna, hvarefter svearnen lade landet under sig och medförde hem den besegrade höfdingens rustning, Skälf. Under segerruset vid hemkomsten vardt emellertid Agne, förjer sagan, hängd af Skälf och hennes landsmän, sedan hon fäst ett rep i en guldring, som Visbur egt och Agne nu bar om halsen. Händelsen skulle ha timat på ett ställe, som derefter kallades Agnefit och anses hafva legat vid eller nära den plats der Stockholm sedan bygdes.

Agnes söner Alrek och Erik vordo konungar efter fadern. De skulle ha makten, men vordo oense och lära hafva stupat för hvarandras

¹ Man har i senare tid sökt visa, att Yngve-Frö, eller »Ingunnar-Freyr», såsom han i en del af de äldsta sångerna kallas, egentligen endast skulle betyda »ingvinernes herre», ett tillnamn som i den fornlöfvet föres af en konung i Skåne. I dessa ingviner har man dessutom trott sig igenom ett germaniskt folk af liknande namn, hvilket omtalas hos Plinius.

hand. Samma öde drabbade äfven deras efterträdare, Alreks söner, Yngve och Alf.

Efter dem tog Huglek, Alfs son, konungadömet öfver svearne, ty Yngves söner voro ännu barn. På Föresvallarna¹ nära Upsala föll Huglek i striden mot en berömd sjökonung Hake, som lade landet under sig. Hake nämnes i sagan såsom broder till den af Nordens skalder så ofta besjungne Hagbard, hvars kärlek till konungadottern Signy kostade honom lifvet; minnet om dem lefver ännu i Nordens skilda delar, och sägnen vet mångenstädes att utvisa stället för den olyckliga händelsen.

Sedan Hake i tre vintrar suttit som konung i Upsala, återkommo Yngves söner Järund och Erik, hvilka nu vuxit upp och vunnit rykte som sjökonungar, i synnerhet sedan de i Danmark besegrat och dödat Gudlög, konung i Hålogaland, Norges nordligaste del. Då de landade i Svitiod och svearne sporde, att ynglingarne kommit åter, strömmade mycket folk till dem. De styrde in i Mälaren emot Upsala. På Föresvallarna mötte dem konung Hake med en vida mindre här. Striden var dock hård, Erik föll och Järund flydde till skeppen med allt sitt folk; men Hake kunde ej begagna sin seger. »Han hade fått så stora sår, berättar Snorre, att han såg, det hans lifsdagar icke mände blifva långa. Då lät han taga ett skepp, lastade derpå de döde och vapnen samt lät sedan föra det ut till hafs, lägga styret i lag, draga upp seglen, lägga eld i torrved och göra ett bål å skeppet. Vinden blåste från land. Hake var nära död eller redan död, då han lades på bålet. Skeppet seglade lågande ut på hafvet, och vardt detta sedan vida prisadt.»

Järund blef nu konung i Upsala. Om somrarna låg han ofta ute i härnad. Då han en sommar härjade i Jylland, mötte han i Limfjorden Hålogalands konung, en son till den Gudlög, som han och Erik dödat. Järund blef öfvermannad, fången och hängd.

Ön eller Ane, Järunds son, blef konung öfver svearne efter sin fader. Han var klok och blotade ifrigt åt gudarne, men älskade icke kriget, utan satt hemma i landet. Två gånger skall han af danska konungasöner, först en Halfdan och sedan dennes brorson Åle, hafva blifvit fördrifven från Upsala och då sökt sin tillflykt i Vestergötland. Hvardera gången var han, berättas det, borta i 25 år, under det hans besegrare satt som konung öfver svearne till sin död. Sagan låter Ane blifva mycket gammal. Då han kom tillbaka från sin andra landsflykt, skulle han hafva varit 110 år gammal; sedan offrade han hvart tionde år en af sina söner åt Odin, hvilken lät honom tio års lif för hvarje son. Då han ville offra sin siste son, hindrades dock detta af svearne, och Ane dog. Han hade då redan länge varit så gammal, att han ständigt måste ligga, och att han drack ur horn som dibarn.

Om Ane, liksom om några andra konungar af ynglingaätten, berättar Snorre, att han höglades vid Upsala, det är vid det ställe som nu kallas Gamla Upsala. Der finnas äfven, utom en mängd smärre grafhögar, en mycket stora högar, af ålder kända under namnet »kungshögarna» (fig. 335).

¹ Slätterna vid Fyrisån; ett ställe nedanför Upsala, der ån är mycket bred, kallas ännu Förel.

325. Kungshögarna vid Gamla Upsala.

I senare tid har man, utan grund, gifvit dem namnen Odins, Tors och Frös hög. Den mellersta af dessa högar är ännu icke fullständigt undersökt; de två andra hafva i vår tid med stor kostnad genomgräfts, då man i deras midt funnit brända ben och lemningar af guld- och bronsprydnader, glaskärl m. m., utvisande, att dessa grafvar förskrifva sig ungefär från midten af det första årtusendet efter Kristi födelse¹.

Ane efterträddes af sin son Egil, hvilken var okrigisk liksom fadern. Han måste också, förtäljer sagan, fly ur landet för en af sina egna trälars Tunne, som varit Ane den gamles skattvaktare, men som, då Egil blef konung, åter sattes bland trälarna. Han harmades häröfver, gräfdde upp en skatt, som han vid Anes död stulit och gömt i jorden, samt samlade dermed en mängd anhängare. Sedan Egil förlorat flere strider, måste han söka tillflykt hos en dansk konung Frode, som mot löfte om skatt gaf honom en här, med hvilken hans hjälp Tunne slutligen besegrades och Egil återfick sitt rike. »Egil sände sedan, berättar Snorre, hvart halfår till Frode goda och stora gåfvor, men gaf aldrig danerne någon skatt; vänskapen fortfor dock mellan honom och Frode.» Egil blef slutligen på en jagt ihjälstängad af en förvildad tjur som han sårat.

Såsom ett ytterligare prof på Tjodulfs Ynglingatal och det gamla på omskrifningar rika skaldspråket anför vi följande vers om Egil Tunnadolgi, såsom han efter Tunnens besegrande kallats:

Ur landet flydde	det, som förr i
den lofsälle	Östermark
Tys ättling	länge burit
för Tunnens välde,	brynens klint.
men å Egil	Och stutens svärd,
blodar jättens	det skidlösa,
ök, det vilda,	till hjertat stod på
oxespjutet,	skilfingasonen ² .

Efter Egil vardt hans son Ottar konung. Då han vägrade att betala skatt till Frode, härjade denne i Svitiod, brände bygden och tog mycket byte. Följande sommar härjar Ottar i Danmark, under det Frode är borta på vikingatåg; men dennes jarlar samla en här och lyckas att i Jylland öfverraska sveakonungen, som efter en hård strid stupar.

Han efterträddes, berättar Snorre, af sin son Adils. Att denna del af ynglingasagan ej är endast dikt, synes framgå deraf, att äfven det förut nämnda beowulfsvädet bland skilfingarne, det vill säga svearnes konungasläkt, nämner en Ottar (eller såsom det på anglosachsiska skrives Ôththere) och dennes son Adils (Eadgils).

¹ B. E. Hildebrand i Vitterhets... akademis månadsblad 1876, s. 250 o. f.

² Krigaren säges vara en ättling af den modige krigsguden Ty. Oxar och kor omtalas ofta i sägnerna såsom jättarnes egendom. Östermark är Svitiod, brynens klint är pannan, och med stutens skidlösa svärd menas hornet. Skilfing, ett af de många uttrycken för konung i det poetiska språket, är i beowulfssången ett släktnamn på svearnes konungar. Skilfingar nämnas också såsom en förnämlig ätt vid sidan af sköldungar, ylfingar och ynglingar i den med Eddan troligen jemngamla sången om Hyndla. I en af eddasångerna kallas Odin sjelf Skilfing.

Adils var, enligt Snorre, länge konung och stundom ute på vikingatåg. En sommar härjade han i Sachsland, norra Tyskland. En annan gång måste han själf fly vid ett infall af den danske konungen Helge från Lejre på Sjöland. Äfven med Norge skall han hafva legat i fejd och besekrat en norsk konung Åle på Venerns is.

De nordiska skalderne benämna ofta i sitt bildspråk guld: »Fyrisvalls säd» eller »Rolf Krakes säd», dermed häntydande på sagans berättelse om ett besök, som den ryktbare danske sagohjelten, konung Rolf Krake gjorde i Upsala, för att af Adils utkräfva en belöning, som denne skall hafva lofvat Rolfs kämpar för deras biträde i den nyssnämnda striden med Åle, men som sveakonungen sedan vägrade att utlemna. Då Rolf, varnad af sin moder Yrsa, som nu var Adils' drottning, med sina kämpar skyndsamt lemnade Upsala för att komma ned till sina skepp, förföljdes han af Adils och dennes folk. Rolf hade af Yrsa erhållit ett horn fylldt med guld; för att uppehålla förföljarne tömde han nu hornets innehåll på fältet, hvarigenom han lyckades undkomma, under det att svearne uppsamlade guld.

Då Adils vid ett disarblot¹ i Upsala red omkring disarsalen, snafvade hans häst, och konungens hufvud krossades mot en sten.

Han efterträddes af sin son Östen, i hvilkens dagar både danskar och norrmän mycket härjade i sveaväldet. En gång då Östen var på vejtala² i »det lärade som kallas Lofund» (möjligen Lofön i Mälaren), vardt han öfverfallen och innebränd af en sjökonung vid namn Salve (Sölve) från Jylland. »Derpå for Salve, förtäljes det, till Sigtuna, der han fordrade konunganamn och mottagande, men svearne samlade en här och ville värja landet mot honom. Striden vardt så stor, att den säges icke hafva slutat på elfva dygn. Slutligen fick Salve seger och var sedan länge konung öfver Svitiod, till dess svearne sveko honom och han vardt dräpt.»

Ingvar, Östens son, vardt derpå svearnes konung. Han berättas hafva varit krigisk och förstod icke blott att värja sitt land mot de fiendtliga anfall, för hvilka det en längre tid varit utsatt, utan började äfven själf härja i östervägar. Men en sommar, då han var på härnad i Estland, blef han besegrad af esterne. Ingvar föll och vardt, enligt sagan, höglagd vid sjelfva sjön, hvarför Tjodulf qvad, att

hafvet österut
för höfding svenske
Gymes qvåde
till gamman qväder³.

¹ Disarblot var en offerfest, helgad åt de qvinliga andar, som ansågos följa och bevara anjagen en enskild människa eller hela ätten.

² Det hörde till konungens rättigheter, att, då han reste omkring i landet, skulle han och hans följe underhållas af det kringboende folket, hvilket underhåll kallades vejtala. Detta ord kom utligen att betyda detsamma som konungens rätt att af sitt folk mottaga detta bidrag; när det omnades i varor, kallades det i Sverige gengärd.

³ Med Gyne, namnet på en jätte, menas här hafvet.

Ingvars son Anund tog nu konungadömet i Svitiod. Hans första pligt var att hämnas faderns död, hvarför han for med sin här till Estland, der han härjade vida och fick stort byte. I hans dagar var god äring i Svitiod, och han skall hafva arbetat mycket på landets uppodling och på anläggande af vägar öfver ödemarkerna, hvarför han kallades Bröt-Anund¹. Då han en höst färdades i en trång fjälldal, blef han dödad af ett jordskred.

Ingjald, Anunds son, vardt nu konung i Upsala. Han framställes af sagan såsom den der med våld och list beredt Sveriges förening till ett rike. Då hans fader dog, var upsalakonungen väl den förnämste i Svitiod, men ej den ende, emedan der funnos många »häradskonungar», hvilka rådde öfver hvar sin del af landet och hvilka skildras såsom nästan sjelfständiga. Så omtalas af sagan vid denna tid, utom konungen i Upsala, särskilda konungar ej blott i Östergötland, Södermanland och Nerike, utan äfven i hvarje af de tre »länder», i hvilka Upland fordom var deladt, nämligen Tiundaland, Attundaland och Fjedrundaland.

Ingjald lät tillreda ett präktigt gästabad i Upsala för att fira arföl efter sin fader och inbjöd dit sju andra konungar, af hvilka alla kommo utom Granmar, konung i Södermanland. »Det var den tiden sedvänja, berättar Snorre, att, när arföl hölls efter konungar eller jarlar, den som skulle mottaga arfvet satt på pallen framför högsätet, tills det så kallade bragefull² inbars. Då skulle han stå upp emot bragefullet, aflägga ett löfte och sedan dricka ur hornet. Efter detta skulle man leda honom i högsätet som fadern haft, och då var han kommen till hela arfvet efter honom.» Då nu bragefullet kom in, gjorde Ingjald det löftet, att han skulle öka sitt rike med hälften åt hvarje väderstreck eller ock dö, hvarpå han drack ur hornet. Om qvällen lät han sitt folk omringa och antända den nybygda sal, hvari de inbjudna konungarne och deras män lågo. Salen med dem som der inne voro brändes, och de som sökte komma ut dräptes. Derefter lade Ingjald under sig alla de riken, som de sex konungarne egt, och tog skatter deraf.

Ett följande år öfverföll Ingjald en natt konung Granmar, som då var på gästning å Selaön i Mälaren; denne brändes inne med allt sitt folk, och Ingjald lade under sig hans land samt satte höfdingar deröfver. »Man säger, tillägger Snorre, att Ingjald dräpt tolf konungar, svikande dem alla under fred; deraf kallades han Illråde.»

Slutligen fick han dock sjelf dela det öde han beredt så många andra. En öfvermäktig fiende bröt in i Svitiod, under det att Ingjald var på Ränninge³ jemte sin för liknande illgerningar som fadern beryktade dotter Åsa. Han trodde sig icke stark nog till strid och insåg, att om han flydde, skulle hans fiender från alla håll strömma emot honom. Då uppgjorde han med Åsa, förtäljer sagan, det fräjdade rådet, att de gjorde sitt folk drucket och

¹ Bröt betyder väg, af bryta.

² Bägaren som dracks till Brages, skaldegudens, ära.

³ Ränninge anses hafva legat på Fogdön eller enligt annat antagande på Tosterön i Mälaren, der liknämnda ställen funnits.

lan eld i hallen, som brann upp med Ingjald och Åsa samt allt det ende folket.

ifdingen för den fiendthiga här som varit anledningen till Ingjalds le beslut skall hafva varit Ivar Vidfamne. Denne lade nu under sig aväldet. »Äfven intog han, berättar Snorre, hela danaväldet, en stor achsland¹, hela Österrike och femtedelen af England. Af hans ätt äro omna enväldskonungarne i Danmark och Svitiod. Efter Ingjald illk upsalaväldet ur ynglingarnes ätt, om man räknar efter ättfäder», säga i rätt nedstigande led. Enligt en annan tradition lefde emellertid ättlingar fortfarande i Upsala, utan att man dock numera kan be- tigheten af den ena eller andra uppgiften.

n i ynglingasagan bevarade sägnen låter Ingjalds son Olof, som efter odåd och död ej kunde stanna i Svitiod, draga till Vermland och der uppodling af förut obrukade sträckor omkring Klarelfven skaffa sig rike. Olof, som för sina nyodlingar erhöill tillnamnet Trätälja, skulle ra hafva blifvit stamfader för en norsk konungaätt, som bland sina nar räknade Harald Härfagre. Man har dock ansett det möjligt, att mband mellan Norges förste enväldskonung och den gamla konunga- Upsala endast haft sin grund i ett försök af Tjodulf att öka Harald es ära genom att leda hans stamträd upp till den fräjdade ynglinga- ch derigenom till gudarne. Uppgiften om Olofs uppodlande af Vern- n i intet fall betyda, att detta landskap dittills varit obodt, emedan grafvar och fynd från så väl stenåldern som senare tid vitna om till- f invånare der redan långt före Olofs dagar.

ir århundradena närmast efter Ingjalds död lemnar oss Snorre inga, ninstone endast mycket knapphändiga underrättelser om Sverige. Men tid hafva bevarats tvenne stycken af en troligen på 1200-talet efter ällor nedskrifven isländsk saga, som har åtskilligt att berätta dels r Vidfamne och hans dotter Öd, som var gift med konung Rörek i k och med honom hade sonen Harald Hildetand, dels om det väldiga n skall hafva utkämpats mellan den sistnämde och Sigurd Ring på rna, slätterna vid Bråviken². Äfven i en annan isländsk saga och i lanska krönika finnes en utförlig skildring af Harald Hildetand och slaget.

arald skall hafva herskat öfver alla de länder som lydt under hans r Ivar; alla konungar i Sverige och Danmark voro honom skatt- , och äfven en del af England underlade han sig. Han berättas

¹ Sachsland menas sachsarnes land i norra Tyskland, med Österrike länderna öster om — Det torde förtjena anmärkas, att Ivar Vidfamne icke omnämnes någonstades i Saxes

fan har i senare tid velat förlägga bråvallaslaget till Småland; men om sagan eger någon et, — hvilket vi här ej hafva tillfälle att närmare undersöka, — måste en sådan åsigt tig, emedan både de isländska sagorna och Saxe enstämmigt berätta, att härarna möttes ren i Östergötland.

hafva blifvit mycket gammal. Då han kände ålderdomen nalkas, satte han sin släkting »Sigurd Ring»¹ eller, såsom Saxe kallar honom, Ring till konung öfver Svitiod och Vestergötland, medan han sjelf behöll Danmark och Östergötland. I början var det godt förhållande mellan dem, men slutligen utbröt ett krig, hvartill de å begge sidor länge rustade sig. Striden afgjordes på slätterna vid Bråviken. Om detta väldiga slag måste ännu på 1100- och 1200-talen hafva funnits ett qvåde, som ansågs vara författadt af den ryktbare kämpen Starkad (mindre riktigt Starkodder), hvilken sjelf skulle hafva deltagit i slaget. Detta qvåde har tydligen legat till grund både för Saxes och den nyssnämnda isländska sagans skildring af striden. I förteckningen å båda härarnas förnämsta kämpar varseblifver man tydligen rimbokstäfverna i namnen, och flere af verserna kunna ännu återställas i sitt gamla skick.

Harald samlade folk från Danmark och Östergötland samt länderna söder och öster om Östersjön; på hans sida kämpade äfven trenne sköldmör. Rings här var från Svitiod, Vestergötland och vissa delar af Norge. Harald sjelf, som var för gammal att på annat sätt deltaga i striden, satt i en vagn, på hvilken en mängd utstående svärd voro fastbundna. Striden vardt en af de häftigaste och blodigaste, som sagorna hafva att omtala; länge skall utgången hafva varit oviss, men slutligen stupade konung Harald. Då konung Ring såg hans vagn vara tom, förtäljer sagan, och deraf förstod, att Harald var fallen, lät han blåsa till tecken, att striden skulle upphöra. Han tillbjöd Haralds här fred, hvilken alla mottogo. Dagen efter lät han på valplatsen uppsöka konung Haralds lik och gifva det en präktig begrafning².

Ring skall efter Harald Hildetands död hafva varit konung öfver Svitiod och Danmark. De nordiska sagorna omtala såsom hans son och efterträdare Ragnar (eller Regner) Lodbrok, men nämna samtidigt såsom konung i Sverige, möjligen såsom Ragnars underkonung, en son till Harald Hildetand vid namn Östen, hvilken skall hafva fallit för Ragnars söner i en strid vid Ulleråker, nära Upsala.

Saxe förtäljer, att Ragnar erhållit sitt tillnamn af det sätt, hvarpå han förstod att vinna en svensk konungadotter Tora och på samma gång befria hennes faders rike från en stor landsplåga. Hennes fader hade nämligen under en jagt funnit ett par unga ormar, som han bad sin dotter föda upp; hon vårdade dem och lät hvarje dag slagta en ox till dem, hvarigenom hon utan att ana något ondt, blef orsak till en stor olycka, emedan ormarna, när de voro fullväxta, med sin giftiga andedräkt förpestade luften i hela trakten. Förgäfvos lofvade konungen sin dotters hand åt den som kunde döda odjuret; alla försök dertill misslyckades. Då Ragnar fick höra detta, lät han göra sig en luden klädnad, hvilken, sedan den doppats i vatten och fått frysa, lät

¹ Namnet »Sigurd Ring» beror troligen på ett missförstånd, uppkommet derigenom, att i gamla konungalängder en Sigurd och en Ring nämnts omedelbart efter hvarandra, emedan de varit samkonungar.

² Vi meddela vid skildringen af grafskicket under detta tidskifte de i flere afseenden märkliga berättelserna om denna begrafning.

runde motstå ormarnas bett. Sedan han segrande gått ur striden, blef Tora hans drottning; de ludna byxorna hade emellertid förskaffat Ragnar hans verldsbekanta tillnamn¹. En af Ragnars söner, Björn Jernsida, skall hafva blifvit konung i Sverige.

Ragnar och hans många söner äro vikingatidens berömdaste hjeltar. Italiga segrar i England, Irland och Frankrike äro förbundna med Lodbroks-sönernes namn; de trängde fram långt mot söder, och folken vid Medelhafvets kuster hafva först af deras härskaror lärt känna nordmännens kraft. I England hafva de varit hufvudmännen för grundläggningen af nordbornes herravälde.

Märkligt 'nog nämner Saxe intet om Ragnars förbindelse med Aslög, ett tillägg till sagan, hvarigenom man försökt att sätta sägnerna om Ragnar Lodbrok i förbindelse med den gamla vida bekanta sagokretsen om Sigurd Fafnesbane och völsungarne. Under en färd till Norge skall Ragnar, berättar den isländska sagan, hafva tagit till äkta en skön och klok qvinna, som kallade sig Kraka, eller rättare Kråka, men som sedermera yppade att hennes rätta namn vore Aslög och att hon vore dotter till Sigurd Fafnesbane och Brynhild.

Slutligen stupade Ragnar Lodbrok under ett försök att eröfra England; han blef af sin besegrare, konung Ella, kastad i en ormgrop, der han skall hafva döende besjungit sina bedrifter i en sång, känd under namnet Kråkumål, men som åtminstone i sin nuvarande form tydligen är vida yngre än från Ragnars tid.

Ragnar Lodbrok och hans söner äro historiska personer, om hvilka främmande samtida annaler hafva mycket att förtälja. Nyligen har man i ett fragment af en gammal irländsk krönika funnit märkliga upplysningar om en »Raghnall», som utan tvifvel är Ragnar Lodbrok². De nyaste forskningsarna hafva visat, att denne lefde under förra hälften af 800-talet och troligen dött kort efter århundradets midt; hans söners härjningar omtalas af Vesterlandets annaler under den närmast följande tiden.

Men denne Ragnar Lodbrok, som de främmande krönikorna känna, kan ej hafva varit son till »Sigurd Ring», troligen ej ens till någon af de två nordiska konungar, hvilka, såsom vi sett, af missförstånd förenats under detta namn. I den nyssnämnda irländska krönikan säges Raghnalls fader hafva hetat Albdan (Halfdan)³. Äfven uppgiften, att Björn Jernsida skulle varit konung i Sverige, öfverensstämmer ej med de nämnda vesterländska anna-

¹ Motstycken till denna sägen om strid med ett (eller här två) odjur, som länge utgjort en landsplåga, finnas under vexlande former äfven i andra länder. — Den isländska sagan är något afvikande från Saxe; enligt den förra var det endast en orm, och denna låg på guld, hvilket väрте med ormen.

² J. Steenstrup, *Indledning i normannertiden* (Kjöbenhavn, 1876), s. 91 o. f.

³ En af de senaste forakarne i Ragnar Lodbroks och hans söners dunkla historia anser dem hafva hört till en nordisk höfdingätt som blifvit fördrifven från sitt land och möjligen haft sitt hem i den nordiska kolonien i Friesland, hvilken vid denna tid var af ganska stor betydelse. Steenstrups anförda arbete, s. 115.

lerna, hvilka såsom de enda samtida i allmänhet måste tillerkännas vitsor framför Saxes och isländarnes några hundra år senare nedskrifna berättelse. En vesterländsk författare omtalar, att Björn Jernsida vid midten af 800-talet blifvit förjagad från sitt fädernesland Danmark af fadern »Lothroc (utan tvifvel misstag för Lodbrok) och sänd på vikingatåg med sin fosterfader Hastings. År 851 kommer han till Frankrike och härjar i detta lan under många år, hvarefter han framtränger till Medelhafvet, eröfrar staden Luna i Italien, vänder tillbaka år 862 och dör i Frisland.

Få och stridiga äro uppgifterna hos de nordiska författarne om konungarne i Svitiod under 800-talet. Men just vid denna tid börjar ett säkrare ljus falla öfver Sveriges historia genom de samtida, till våra dagar lyckligt bevarade berättelserna om de försök, som under nämnda århundrade gjordes at utbreda kristendomen i Sverige, för hvilka försök vi i det följande skola någon närmare redogöra. Här bör endast nämnas, att, då Ansgar första gången (omkring år 830) kom till Sverige, hette svearnes konung **Björn**. Någon tid derefter omtalas en annan konung **Anund** som förjagas och återkommer med dansk hjälp, och vid Ansgars andra besök i Birka (på 850-talet) herskade de en konung **Olof**. Man har fäst uppmärksamheten på likheten i namn mellan dessa tre konungar och de under följande tid regerande, historiskt kända sveakonungarne Björn, dennes son och sonson Olof samt den senares son Anund. Emedan namnen ofta gingo i arf inom ätten, kunna vi måhända denna likhet se en antydning derom, att de på Ansgars tid lefvande konungarna hörde till samma ätt som Olof Skötkonung.

Af berättelsen om Ansgars resor och verksamhet i Sverige framgår med hög grad af sannolikhet, att både svear och götar då lydde under samma valde. Om några sjelfständiga götakonungar funnits, hade nämligen Ansgar under sin färd genom deras länder på vägen till det i Mälaren liggande Birka utan tvifvel åtminstone någon tid stannat vid deras hof; men ej ett ord nämnes om något sådant. Vid denna tid omtalas äfven af isländarne en jarl i Götaland, hvilket likaledes antyder, att der ej längre funnos sjelfständiga konungar. Denna åsigt om att hela Sverige redan under förra hälften af 800-talet var en politisk enhet bekräftas äfven af en fullt trovärdig uppgift från århundradets slut, enligt hvilken Bleking, Möre (en del af det nuvarande Kalmar län), Öland och Gotland då hörde till Sverige.

Mellan storleken af vikingatidens Svitiod och af det nuvarande konungariket Sverige var det dock en stor skillnad, emedan Skåne och Halland lydde under Danmarks och Bohuslän under Norges konung, under det att besittningen af Dal och Vermland var ett tvistefråga mellan Sveriges och Norges konungar, samt stora sträckor i Norrland ännu voro obygda eller innehades af de oberoende lapparne, som der ströfvade kring utan att fråga efter sveakonungens bud.

Att det dåvarande Sverige ej alltid varit förenadt under en konung, framgår emellertid både af de genom isländarne upptecknade sägner, som vi i det föregående anført, och af det i många hänseenden märkliga beowulf-qvådet. Detta gamla, från Norden till England före vikingafloottornas ankomst till sistnämnda land öfverflyttade qvåde är nedskrifvet i sin nuvarande form långt förr än de isländska sagorna och har bevarat minnet af tillståndet i Skandinavien på en tid, då Sverige ännu ej fans till såsom politisk enhet, utan svear och götar bildade skilda riken. Sångens hjelte Beowulf — den anglosachsiska formen af ett namn, som väl på svenska skulle hafva lydt Bjolf, det är By-ulf — hör till vegmundingarnes ätt och är sjelf en af götarnes konungar. I femton vintrar innehar han götarnes konungastol, sedan hans fränder konung Hygelac (Huglek) och dennes son Heardrød dött. Bland svearnes konungar omtalas Ongentheow, Öththere och Eadgils (Anganty, Ottar och Adils), de två senare i det föregående af oss nämnda.

När och huru de särskilda delarna af Svitiod samlats till ett äro frågor, på hvilka historien måhända aldrig kan gifva ett fullt tillfredsställande svar. De i Snorre Sturlassons Ynglingasaga bevarade sägnerna om Ingjald Illrådes verksamhet för att skapa ett stort rike hafva vi redan anført, men det är mer än ovisst, om denna först flere århundraden efter tilldragelsen nedskrifna berättelse är tillförlitlig, och det säges ej heller, om Ingjald lyckats att lägga hela Sverige under sitt välde.

Minnet af den tid, då svear och götar bildade skilda riken, har fortlefvat länge, ända till våra dagar. I inledningen till den vid midten af det femtonde århundradet skrifna landslagen säges det: »Sveriges rike är af heden verd sammankommet af svears och götars land»¹; vårt äldsta inhemska, nu i behåll varande pergamentsbref kallar Karl Sverkersson »svears och götars konung», en titel som fortlefvat intill senaste tid under formen »Sveriges och Götas konung»; och ännu vet hvar man, hvad Svearike och Götarike äro, om än dessa namn ej längre af myndigheterna begagnas².

Vi få af det följande se, huru länge det efter föreningen under en konung dröjde, innan den gamla fiendskapen mellan svear och götar upphörde och de båda folken verkligen sammansmälte till ett. Ännu fem hundra år efter Ansgars tid hade hvarje landskap sin egen lag, och konungen måste särskildt hyllas i hvart och ett af dem; märkliga minnen af den gamla politiska sjelfständigheten.

Den period, med hvilken vi nu egentligen syselsätta oss, är ej blott i Sverige utmärkt genom bildandet af ett stort rike, i de flesta andra germa-

¹ Ericus Olai, som mot slutet af medeltiden skref vår första rikeshistoria, nämner, att somliga tyda namnet Sverige såsom »Zwerike, det är två riken»; ett missförstånd tydligen alstradt under inverkan af den på hans tid genom de talrika inflyttningarna från Tyskland spridda bekantskapen med det tyska språket, der zwei betyder två.

² Det kan måhända härvid vara skäl att påminna derom, att Svearike och Götarike ordagrant betyda »svears (eller svearnes) rike» och »götars (eller götarnes) rike». Svea och göta äro nämligen gamla former för pluralens genitiv.

niska länder möter oss vid denna tid samma skådespel. Väl har en strängare forskning ådagalagt grundlösheten af det ofta upprepade påståendet, att Gorm den gamle under det nionde århundradet samlat Danmarks förr skilda delar under sitt välde, hvilken förening redan tidigare skall hafva blifvit tillvägabrakt¹; men det är visst, att Harald Hårfagre under senare delen af 800-talet genom eröfrandet af de många småkonungarikerna, som förr funnits, lagt grunden till Norges enhet, och att konung Egbert under förra hälften af samma århundrade samlat de särskilda anglosachsiska smårikerna i England under sitt välde. Kort förut hade Karl den store skapat sitt mäktiga rike, i hvilket franker och deras i det nuvarande Tyskland boende germaniska stamförvandter förenades.

Under det att således i Norden liksom i vestra Europa de riken skapades, hvilka under det årtusende, som sedan dess förflutit, spelat en så vigtig rol, grundlades vid samma tid i norra Europa äfven ett annat stort rike, det ryska, och det under förhållanden, som äro särskildt märkliga för oss svenskar.

Den ryske krönikeskrifvaren Nestor, en munk i Kijef, som lefde under senare hälften af 1000-talet och dog i början af följande århundrade, anför nämligen följande märkliga sägen om det ryska rikets grundläggning under medverkan från Sverige: »År 6367 (efter världens skapelse, det är 859 efter Kristi födelse) kommo varjagerne öfver hafvet och togo skatt af tsjuderne och slaverne, af mererne och af vesserne och af krivitsjerne. — År 6370 (862 efter Kristi födelse) förjagade de varjagerne öfver hafvet, gäfvö dem ingen skatt och begynte regera sig sjelfva, men det gick illa med rättsväsendet, slägt reste sig mot slägt, det blef split mellan dem, och de begynte att föra inbördes krig. De sade då till hvarandra: »Låtom oss söka oss en furste, som kan regera öfver oss och döma, hvad rätt är». Och de gingo öfver hafvet till varjagerne, till russerne, ty så kallades dessa varjager, liksom andra kallades sviar, andra nurmanner, andra anglianer och andra goter. Och tsjuderne, slaverne, krivitsjerne och vesserne sade till russerne: »Vårt land är stort och fruktbart, men det finnes ingen ordning der; så kommen då för att herska öfver oss.» Och tre bröder med sitt följe utvaldes, och de togo hela rus med sig, och de kommo. Och den äldste, Rurik, satte sig ned i Novgorod, den andre, Sineus, i Bjelo-Jesero och den tredje i Isborsk, han hette Truvor. Efter dessa varjager fick det ryska riket namn, nämligen novgoroderne; dessa äro de novgorodiska folk af varjagisk ätt; förr voro novgoroderne slaver. Efter två år förlopp dogo Sineus och hans broder Truvor. Rurik öfvertog då regeringen och utdelade städer till sina män, åt en gaf han Polotsk, åt en annan Rostof och åt en tredje Bjelo-Jesero. Och i dessa städer äro varjagerne invandrade; de förra invånarne voro i Novgorod slaver, i Polotsk krivitsjer, i Rostof merer och i Bjelo-Jesero vesser»².

¹ Jessen, Undersøgelser til nordisk oldhistorie (Kjöbenhavn, 1862), s. 38 o. f.

² Af de här nämndastäderna är Novgorod den i vår äldre historia så ofta förekommande staden vid sjön Ilmen; Bjelo-Jesero ligger norr om Smolensk, Isborsk söder om sjön Pejpus, Polotsk vid Düna, mellan Vitebsk och Düna, samt Rostof sydväst om Jaroslaf.

Nordiska sägner, af hvilka några i det föregående äro anförda, samt ika fornsaker funna i länderna öster om Östersjön lemna otvetydiga vitnesd derom, att sedan urminnes tid Sveriges folk stått i förbindelse med öfver- och underländer, och göra det troligt, att redan tidigt större eller mindre öfverflyttningar dit egt rum från vårt land. Den af Nestor berättade inflyttningen af svenska höfdingar och deras följn är således i sig sjelf ej osann och bekräftas af mångfaldiga förhållanden, bland annat deraf, att man i trakten kring de städer, som af Nestor särskildt omtalas såsom tagna besittning af varjagerne, i senare tid funnit en mängd grafvar, innehållande skepnader och prydnader, om hvilkas skandinaviska ursprung något tvifvel ej kan finnas.

Nestors ord torde emellertid ej böra så förstås, att ett helt folk med anset rus vid den angifna tiden öfverkommit från Sverige, så mycket mindre af byzantinska författare redan ungefär ett århundrade tidigare omtala ett all på det östromerska riket af 2 000 små »ryska skepp». Man har äfven i de äldsta årböcker en berättelse om en beskickning från den byzantinske kejsaren Teofilos till den frankiske kejsaren Ludvig den fromme, hvilken beskickning åtföljdes af några män, som sade sig höra till ett folk vid namn »ryssar» och kommit såsom sändebud från sin konung till den byzantinske kejsaren, men nu ville med kejsar Ludwigs hjälp återvända till sitt fädernesland, emedan den väg på hvilken de kommit till Konstantinopel ledde genom öfver- och underländer, der de ej utan stor fara kunde färdas. Vid närmare undersökning fann den frankiske kejsaren, att de hörde till ryssarnes folk.

På Rysslands tron sutto ända till år 1598 tsarer, som på fädernet ledde härkomst från Rurik.

Ungefär vid samma tid, som svenska män medverkade vid grundläggandet af det mäktiga östra grannrike, gjordes i den fjerran vestern en vigtig uppgift. En man af svensk börd vid namn Gardar Svavarsson var en af de första nordbor som landade på Island, eller såsom det efter honom på en tid kallades Gardarsholm. Detta skedde kort före 870. Han var den förste nordbo, som öfvervintrade på ön. Derförut hade dock några irländska and- och uppehållit sig på ön, från de sista åren af 700-talet intill dess nordborne hade slå ned sina bopålar der, då irländarne flyttade bort för att ej nödgas sammanträffa tillsammans med hedningar.

Islands egentliga bebyggande från Norden började år 874. Harald Hårfagre hade då underkufvat småkonungarne i Norge, och mången frihetssjälige norrman utvandrade hellre till den nyupptäckta ön, än han stannade kvar i sitt fädernesland. Bland nybyggarna på Island nämnas uttryckligen många svenska och götiska män.

De svenska konunganamn från 800-talet, som efter Ansgars lefvernesbeskrifning äro anförda i det föregående, synas hafva varit okända för de nordiska författarne, hvilka i stället gifva oss andra; men dels är det så godt som omöjligt att utleta det rätta sammanhanget mellan dessa namn eller afgöra, om några af dem äro diktade, dels är om de flesta af dessa konungar föga mer än namnet upptecknad. Först omkring år 900 börja de nordiska uppgifterna att blifva säkrare.

Samtidigt med Harald Hårfagre, ehuru till åren äldre, skall **Erik Emundsson** hafva lefvat såsom konung i Svitiod. Med Harald råkade han i tvist om besittningen af Vermland. Snorre Sturlassons uppgift, att Erik skulle hafva dött, då Harald i tio år varit Norges konung, således i början på 880-talet, synes dock hvilat på något misstag. Om konungalängden efter honom är riktig, hvilket vi ej hafva någon egentlig anledning att betvifla, har Eriks död troligen inträffat senare.

Han efterträddes af sin son **Björn**, som skall hafva regerat i 50 år och som efterföljdes af sina båda söner **Olof** och **Erik**. Om Olof vet man intet mer, än att han hastigt dött vid en måltid och efterlemnade en son, den ryktbare Styrbjörn Starke. Tolf vintrar gammal fordrade denne del af riket såsom arf efter sin fader. Då Erik ansåg honom ännu vara för ung härtill, satte sig Styrbjörn på sin faders grafhög för att dermed efter gammal sed gifva tillkänna sin rätt till arvet. Två vårar satt han på faderns hög, men då han på tinget med trotsiga ord fordrade andel i regeringen, blef han med stenkastning fördrifven. Konung Erik gaf honom emellertid sextio med manskap och vapen väl utrustade skepp, att dermed försöka sin lycka i härnad. Först styrde han, såsom så många andra svenskar, sin kosa till länderna vid Östersjöns kust, och sedan han der under flere års lyckliga strider ökat sin makt, eröfrade han slutligen det mäktiga Jomsborg på ön Wollin vid pommerska kusten. Detta öfver hela Norden ryktbara vikingafäste låg invid en rik och betydande handelsstad, känd under namnet Julin eller, såsom nordborne kallade den, Jom. Styrbjörn hemsökte äfven Danmark, skall hafva tagit dess konung Harald Gormsson Blåtand till fänge och tvungit honom att lofva sitt bistånd i det stora krigståg, till hvilket Styrbjörn nu rustade sig för att eröfra Sverige. Oaktadt den danske konungen ej synes hafva lemnat den lofvade hjälpen, seglade Styrbjörn med en stor flotta till Svitiod; då han landstigit, skall han, för att tvinga sina män att segra eller dö, hafva bränt alla sina skepp. Konung Erik hade emellertid sändt pilbud¹ öfver hela landet och stämt alla stridbara män till Upsala för att försvara landets största helgedom och sin konungatron. På slätterna vid Fyrisån utkämpades en väldig strid, som säges hafva räckt i tre dagar. Slutligen stupade Styrbjörn och med honom större delen af hans här. Konung **Erik** fick till minne af segern tillnamnet **Segersäll**. Efter slagets slut steg konungen upp på en hög

¹ Då fara hotade landet, kallades folket samman derigenom, att en särskildt märkt pil sändes från gård till gård. Seden att vid utomordentliga tillfällen på ett liknande sätt, genom budkåder, uppåbåda folk har fortlevat intill senaste tid.

han lofvade riklig lön åt den, som qvad en sång öfver striden och segern. Ländaren Torvald Hjalte, som hvarken förr eller senare lär hafva uppträdt som skald, qvad då, berättas det, tvenne verser, som bevarats intill våra dagar; han erhöll af konungens hand i belöning en dyrbar armring af guld. Torvald var näst bråvallaslaget en af de ryktbaraste i Norden under hednatiden, och troligen omkring år 988.

Äfven enligt den danske författaren Saxes vitnesbörd lade konung Erik någon tid derefter under sig Danmarks rike och förjagade derifrån arald Blåtands son Svend, känd under tillnamnet Tjufvuskägg¹. I Danmark kallades all Erik Segersäll hafva mottagit dopet, den förste svenske konung, om hvilken sådant berättas. Sedan han återvändt till Sverige, lär han emellertid äfva återgått till sina fäders tro och å nyo offrat åt åsagudarne.

Erik Segersäll var konung öfver Sverige och anmark till sin död, som sannolikt inträffat inemot år 994. Hans första gemål, i hvilken han dock skilf sig, var Sigrid, för sitt ofta sinne kallad Stordöda eller den högmodiga; hon var dotter till en rik och mäktig bonde i Svitiod, som namn Toste, eller såsom han vanligen kallades Skaguls-Toste (efter valrian Skagul). Efter Erik Segersälls död gifte hon sig med Svend Tjufvuskägg, hvilken, måhända genom denna förbindelse, återfick sitt fädernesrike.

326. Husaby källa i Vestergötland.

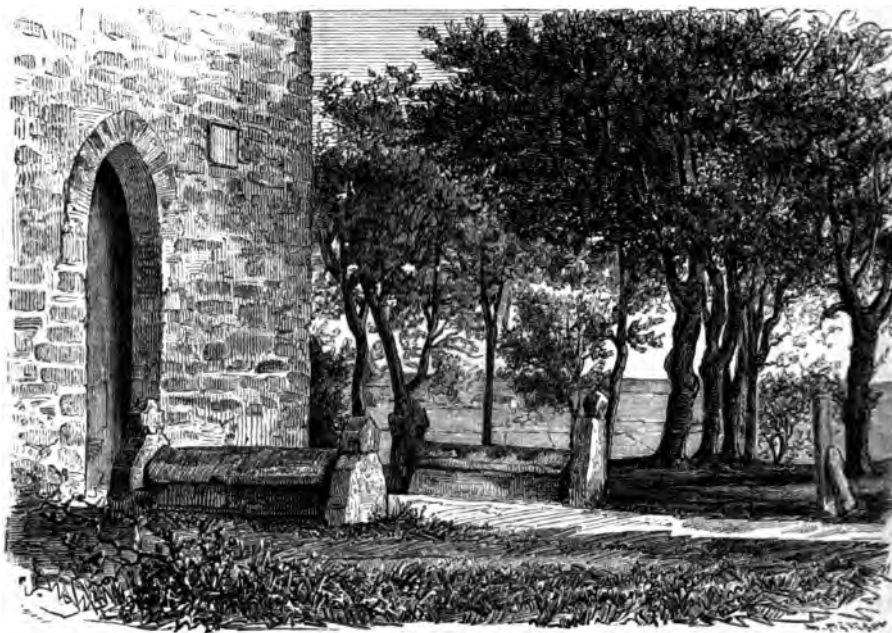
Erik Segersälls och Sigrids son **Olof**, med tillnamnet **Skötkonung** (eller **Skotkonung**), vardt konung i Sverige efter sin faders död. Hans födelseår är icke känt. Man vet endast, att Sigrid vintern 963—964 ännu var ogift; vilken omständighet blifvit hon dock kort derefter gift, hvarför hennes son Olof kan vara född vid midten af 960-talet. Säkert var han före faderns död fullvuxen.

Under de senare åren af Erik Segersälls regering hade Sverige varit ett af de mäktigaste bland Nordens riken. Men Olof var ej lika kraftfull och energisk som fadern, utan satt mest hemma i sitt land och höll ett prätigt hov, omgifven af skaldar och vittra män. Att Danmark snart återvann sitt förtäroende af Sverige, är redan nämnt; äfven länder österut, som förr varit

¹ Torde vara rättare än Tveskägg. Namnet är härleddt af ordet (hö-)Tjufva, emedan skägget varit deladt på ett liknande sätt.

skattskyldiga under sveakonungen, skall Olof hafva låtit gå förlorade. En sättning vans för någon tid derigenom att vissa delar af Norge förenad med Sverige efter Olaf Tryggvessons fall.

Kort efter Olaf Skötkonungs uppstigande på den svenska tronen hade den norske konungasonen Olaf Tryggvesson efter långvariga vikingafärd återkommit till Norge och blifvit konung der. Denne, som sjelf var en ifr kristen, friade någon tid derefter till Sigrid Storråda, Erik Segersälls enka giftermålet var redan aftaladt, men då Sigrid vägrade att antaga kristendomen, skymfade Olaf henne, hvarför hon sade, att detta skulle varda hane. Då Olaf två år senare seglade till vundernes land, bildades genom Sigrids inverkan ett förbund mellan hennes dåvarande man, danske konung

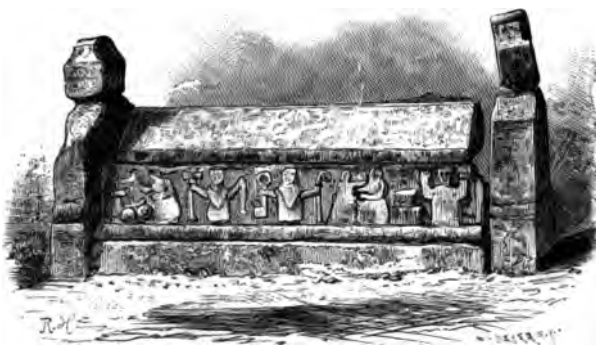
327. Huseby kyrkogård i Vestergötland.

Svend Tjufvuskägg, och hennes son, sveakonungen Olof; förbundet biträdde äfven af Erik jarl och Svein jarl, hvilkas fader Häkon jarl styrte Norge vid Olaf Tryggvessons återkomst, men då förlorat rike och lif. De förbundne anföllo med en öfverlägsen flotta den återvändande och intet ondt anande Olaf Tryggvesson vid Svolder, en ö eller ett sund vid Pommerns kust, nära Rügen. Här uppstod nu ett väldigt sjöslag, som vardt vida berömdt i Norden: Olaf Tryggvesson försvarade sig med lysande tapperhet från sitt ståtliga drakskepp Ormen länge, och först då detta var fullt med fiender, störtade han sig i hafvet och syntes aldrig mer. Detta slag stod troligen år 1000. Både sveakonungen och danakonungen hade personligen deltagit i striden. Norge

delades mellan de segrande. Sveakonungen fick på sin lott en del af Trondhjemsbygden samt det af Norges och Sveriges konungar så länge omtvistade landet mellan Svinesund och Götaelf, det nuvarande Bohuslän. Denna sin andel öfverlät Olof Skötkonung såsom län åt Svein jarl, hvilken var förlofvad med hans dotter (eller syster) Holmfrid. I femton år förvaltade Svein jarl länet, till dess han år 1015 måste lemna Norge, då Olaf Haraldsson bemäktigade sig landet. Derefter försökte Olof Skötkonung att genom egna sändemän uppbära skatten i sina norska lydländer.

Olaf Tryggvesson hade arbetat mycket för kristendomens utbredande. Äfven i Sverige beredde han den nya läran insteg, då han gaf sin syster Ingeborg till äkta åt Ragnvald jarl i Vestergötland på det vilkor, att denne skulle låta döpa sig och mottaga kristna lärare. Olof Skötkonungs gemål, hvars namn och börd vi icke känna, var också kristen, och slutligen mottog sveakonungen sjelf dopet af biskop Sigfrid. Detta lär hafva skett vid Husaby källa (fig. 326) i Vestergötland år 1008. Många svenskar följde sin konungs

föredöme, ehuru man icke var allmänt belåten med att Olof öfvergifvit de gamla gudarne. Detta bör så mycket mindre väcka vår förvåning, som en af konungens främsta pligter af ålder varit att upprätthålla och förestå offren i Upsala. Det missnöje, som härigenom alstrades, gaf sig luft flere år derefter under de förvecklingar, hvilka uppstått mellan

328. »Olof Skötkonungs graf» vid Husaby i Vestergötland.

Olof och Norges dåvarande beherskare, Olaf Haraldsson, för sin undersåttiga värt kallad Olaf Digre och efter sin död bäst känd under namnet Olaf den helige.

Denne Olaf var son till en norsk småkonung Harald Grenske, hvilken efter Erik Segersälls död friat till Sigrid Storråda, men af henne blifvit innebränd. Liksom så många andra nordiska konungasöner hade Olaf Haraldsson tillbragt sin ungdom på vikingafärder, hvilka äfven förde honom till Sverige, der han en gång med sin flotta inneslöt i Mälaren af Olof Skötkonung, men säges hafva undkommit derigenom att han gräfdde ett nytt utlopp åt sjön. Mot slutet af år 1014 återkom han till Norge, blef der konung och gjorde slut på svenskarnes och danskarnes öfvervälde i landet. Detta föranledde naturligtvis stridigheter med Sverige, hvilka visserligen inskränkte sig till smärre fejder, men dock voro besvärliga för båda rikenas gränslor. Våren 1017 ingicks därför ett stillestånd mellan norrmännen och vestgötarne, hilkas styresman, Ragnvald jarl, genom sin hustrus norska härkomst var böjd för förlikning. I Norge var man emellertid icke nöjd med en fred af så osäker

art; Björn Stallare och isländingen Hjalte Skäggesson, en frände till Ragnvald jarls hustru Ingeborg, sändes därför samma år till Ragnvald för att öfversida få slut på ofriden. Hjalte fortsatte snart ensam färden till Olof Skötkonungs hof och vann der dennes ynnest; derjemte sökte han tillfälle tala för en förlikning med Olaf Haraldsson, hvilken den svenske konung så hatade, att hans namn ej fick nämnas i hans närvaro. Hjalte inledde äfven med Olof Skötkonungs dotter Ingegerd underhandling om gifte mellan henne och den norske konungen. Under den följande vintern kommo Ragnvald och Björn Stallare till Upsala för att söka åstadkomma fred mellan länderna. På ett stort ting, som hölls i februari månad 1018, uppträdde Björn inför Olof Skötkonung, bjudande å norske konungens vägnar frid, och Ragnvald ja

329. Gafveln af »Olof Skötkonungs graf» vid Husaby i Vestergötland.

förordade denna, klagande öfver vestgötarnes olägenheter af krigstillståndet. Den häröfver uppträdde Olof tvangs af tiundalammannen Torgny och tingsallmogens hot till eftergift och det löfte att fred skulle ingås och Ingegerd giftas med Olaf Haraldsson.

Konungen höll dock ej på att afsvunga löftet. Ingegerd blev väl trolofvad med Olaf Haraldsson, men hennes fader upphäfvade snart denna förbindelse och till den norske konungen förgäfvade vänta på sin brud. På Ragnvald jarls förslag tog Olaf Haraldsson i stället till äkta sveakonungens andra dotter Astrid, som ju var hos jarlen på besök. Då det skett utan faderns samtycke, vågade emellertid Ragnvald ej långt stanna i landet; han drog ino

kort (1019) till Gårdarike i följe med prinsessan Ingegerd, då hon gifte sig med storfursten Jaroslaf i Novgorod¹.

Konungens handlingssätt väckte stark förbittring både hos vestgötarna som fruktade nytt utbrott af fiendtligheterna med Norge, och hos uppsvearna hvilka dels icke kunde förlåta, att konungen brutit sitt på tinget gifna löfte, dels voro missnöjda med hans religionsförändring. Vestgötalagmannen Emund eggade uppsvearne till ett uppror, som hotade med Olofs afsättning. Genom

¹ Hennes grafvård finnes ännu i Sofiakyrkan i Novgorod med en, eluru nyare inskrift. Hon hade med Jaroslaf tre döttrar, af hvilka en blef gift med konung Andreas I i Ungarn, den andra med konung Harald Hårdråde i Norge och den tredje med konung Henri I i Frankrike. — Ragnvald fick i Ryssland till jarldöme den trakt der St Petersburg nu ligger.

okhet hos konungens rådgifvare afvändes väl denna fara, men Olof måste la makten med en af sina söner, hvilken utropades till konung. Denne, m nu endast lär varit tio eller tolf vintrar gammal, hade i dopet kallats **Knob**, hvilket de ännu hedniska uppsvearne ej gillade, hvarför de gäfvo honom namnet **Anund**, hvilket han sedan behöll.

I förlikningen med de upproriske hade Olof äfven förnyat sitt löfte att lla frid och sänja med Norges konung. I anledning häraf sammanträffade of Skötkonung med sin måg i Kunghäll, der förlikning ingicks mellan m. Detta skall hafva timat år 1019.

Olof Skötkonung öfverlefde ej länge dessa händelser. Snorre Sturlasson rättar, att han dog vintern 1021—1022. Vid Husaby kyrka i Vestergötland sas hans grafvård; denna är visserligen mycket gammal, möjligen från det te århundradet, men intet bevisar, att konung Olof hvilar derunder (fig. 328).

Olof Skötkonung är, så vidt man vet, den förste konung i Sverige som it slå mynt. De äro af silfver af den storlek och det utseende som fig. 0 visar; de slogos i Sigtuna af myntmästare hvilka inkommit från England, arför prägeln är mycket lik den å 'de samtida engelska mynten.

Efter Olofs död blef Anund ensam nung i Sverige. Mot den danske konungen und den store, som nu herskade både er Danmark och England, hotande jem- gten i Norden, slöt Anund förbund med svåger konung Olaf i Norge, af hvilket id Knud återfordrade den del som efter lderslaget tillfallit Danmark. Under uds frånvaro härjade de förbundna konun-

330. Silfvermynt slaget för Olof Skötkonung i Sigtuna¹. $\frac{1}{4}$.

ne Danmarks kuster med en stor flotta; sveakonungen skall ensam hafva ft mer än 400 skepp. Då Knud kom hem, seglade de förbundne österut gs skånska kusten till Helgeåns mynning, der det kom till en strid som k ej blef afgörande, hvarefter Anund och Knud seglade hem hvar till sitt id. Konung Olaf, som ej ansåg rådligt att taga sjövägen genom det af askarne beherskade Öresund, lät föra sina skepp till Kalmar och återvände dvägen genom Götaland till Norge. Den svenske konungen tog ej vidare gon mera verksam del i striden mellan Knud och Olaf; den senare måste tligen fly från Norge, der Knud hyllades som konung, och söka en fristad lyssland hos sin svåger, storfursten Jaroslaf i Novgorod. Då han någon derefter gjorde ett försök att återvinna sitt rike, samlade han visserligen verige med Anunds tillhjälp en liten här, med hvilken han genom Jemt- d drog in i Trondhjemsbygden; men der mötte han vid Stiklastad den a starkare norska hären och det kom till en hård strid, i hvilken Olaf pade (1030). Efter hans död inträffade snart ett omslag i norrmännens

¹ Inskrift: Olaf rex svevo[rum] — Godwine mo[netarius] Siht[un] (Olof svearnes ung — Godwine myntmästare, Sigtuna). Mellan korsarmarna på fränsidan läses ordet *Cruz* (kors).

stämning, och det dröjde ej länge, innan han af dem dyrkades såsom heli Olaf, Norges skyddshelgon. Äfven i Sverige dyrkades han under medeltid allmänt, ej minst på Gotland, der han på sin återväg från Ryssland k före sin död skall hafva uppehållit sig någon tid och lagt grunden till ö kristnande.

Om Anunds regering känner man för öfrigt mycket litet. Af den dans konungen Svend Estridsen, hvilken en längre tid som flykting uppehåll sig vid Anunds hof, hade Adam af Bremen fått underrättelser om honor som måste anses ganska tillförlitliga. Olyckligtvis hade dock Adam inga anledning att i sin kyrkohistoria lemna närmare uppgifter om Sveriges politiska öden vid denna tid. Han säger emellertid om Anund, att han, »ung t åren, i visdom och fromhet öfverträffade alla sina företrädare; ingen konung var mera älskad af det svenska folket än Anund».

I en af de äldsta inhemska urkunder vi ega, en konungalängd bevarad i en handskrift af den äldre Vestgötalagen, säges att Anund (eller såsom han der, tydligen af misstag, kallas Æmund) hade erhållit tillnamnet Kolbränna, emedan han lät bränna missdådares hus; ett straff, hvilket brukades ej blott i Norden, utan äfven hos normanderne i Frankrike för brott som medförde fridlöshet eller landsflykt.

331. Silfvermynt slaget för Anund Jakob i Sigtuna¹. 1/4.

Äfven Anund Jakob lät slå mynt (fig. 331), till storlek och utseende liknande Olof Skötkonungs; de slogos i Sigtuna ehuru troligen i ringa antal. Från Anunds långa regeringstid äro nämligen endast mycket få mynt kända. Myntmästarnes namn äro fortfarande engelska. Konsten att slå mynt råkade efter denna tid i förfall, hvarför Anund Jakob mynt vida öfverträffa alla dem som under närmast följande århundraden präglades i Sverige. Först mer än tre hundra år efter Anunds död började man å nyo att här slå mynt hvilka kunna mäta sig med hans.

Konung Anunds dödsår är ej med visshet känt. Enligt Adam skulle han dött omkring år 1050. Hos Snorre Sturlasson omtalas väl Emund Olofsson såsom konung i Sigtuna redan år 1035; men detta kan möjligen bero på en ej ovanlig förvexling af namnen Anund och Emund.

Anund efterträddes af sin äldre halfbroder **Emund** med tillnamnet **den gamle**, hvilken såsom född af ofri moder, en i krig tagen vendisk höfdingadotter, blifvit förbigången vid valet af faderns efterträdare. Han hade uppfostrats utom landet hos sin moders fränder; visserligen var han döpt, men han frågade föga efter kristendomen. Med erkebiskopen i Bremen, som då var öfverherde för de kristna församlingarna i Norden, råkade han i tvist, emedan han beskyddade en viss Osmund, hvilken uppträdde här såsom erke-

¹ Inskrift: Anvnd rex in — Vlah in Sitvā (Anund konung i [Svitiod?]) — Vlah [myntmästare] i Sigtuna).

biskop samt förmådde konungen och folket att afvisa den från Bremen hitsände biskopen Adalvard och hans följeslagare. Det är möjligt, att man häri bör se ett i sig sjelft berättigadt försök att häfda Sveriges och den svenska kyrkans oberoende af erkebiskopsstolen i Bremen. Försöket misslyckades emellertid nu, och det dröjde omkring hundra år, innan den svenska kyrkan erhöll en sjelfständig ställning, det vill säga en så sjelfständig som beroendet af Roma medgaf.

»Länge varade det icke, berättar mäster Adam, hvilken naturligtvis såg saken från en helt annan synpunkt än vi nu, förrän Guds straff träffade svenskarne hvilka förskjutit sin biskop. En son af konungen vid namn Anund, hvilken sändts af fadern att utvidga riket, kom till det qvinnoland, som vi antaga vara amazonernas, och dog der tillika med hela hären af gift, som dessa qvinnor blandat i källvattnet¹. Och dessutom kom jemte andra lidanden en sådan torka och missväxt, att svenskarne sände bud till erkebiskopen (i Bremen), bådo att få sin biskop tillbaka samt lofvade upprättelse och trohet.»

I Emunds mindre goda förhållande till de andlige, hvilka ensamma skrefvo den tidens historia, kunna vi möjligen se den förnämsta orsaken till den ofördelaktiga dager i hvilken han vanligen framställes. I den nyss omnämnda konungalängden kallas han Emund Slemme, »ty han var snål och ej god att motsäga i det som han ville främja».

En vigtig orsak till missnöje med konung Emund hade man dock äfven i den gränsläggning mellan Sverige och Danmark som i hans tid egde rum och hvarom en berättelse finnes intagen i den äldre Vestgötalagen. Enligt denna urkund, den äldsta svenska af detta slag som vi nu hafva kvar, skulle Bleking, Skåne och Halland räknas till Danmark. En vid inloppet till Göteborg liggande holme, Danaholmen, der de tre nordiska rikena sammanstötte, delades mellan dem, hvaraf vi se att Sverige, om ock endast på en kort sträcka, nådde fram till Vesterhafvet.

Orsaken hvarför Bleking, som troligen ända till denna tid räknats till sveakonungeus vælde, nu afträdde till Danmark är icke känd: man har velat söka en förklaring deri, att Bleking invånare vid denna tid erhållit kristendomen från Skåne, hvarför de båda landskapen i politiskt hänseende förenades, liksom de ännu i kyrkligt höra tillhopa.

Emund antages hafva dött omkring år 1060. Med honom utslocknade den gamla konungaätt, om hvilken Snorre Sturlasson låter en af Olof Skötkonungs rådgifvare säga, att den var »den högsta i Nordlanden, ty den ätten är kommen från sjelfva gudarne, hvilka länge hafva låtit sig vårda om sina ättmän, fastän många nu öfvergifva denna tro».

En ny ätt uppstiger på konungatronen i Sverige, der med kristendomens allmänna antagande en ny tid nu börjar. Ungefär samtidigt uppträda äfven i grannländerna nya konungaätter, i Danmark med Knud den stores syster-

¹ Tydligen har Adam, liksom så många andra äldre författare, missförstått folknamnet qvåner (finnar) och förväxlat det med ordet qvinnor.

son Svend Estridsen och i Norge med Olaf den heliges halfbroder Harald Sigurdsson, under det att nordbornes ättlingar under William Eröfraren stifta ett nytt rike i England:

Vikingatåg. — Våringafärder.

Vikingalifvet enligt våra förfäders åskådningssätt. — Vikingatågens orsaker. — Vikingarne hem-söka länderna vid Nordsjön och Medelhafvet. — Belägringen af Paris, år 885—886. — Gänge-Rolf. — Normandie. — Nordmannaväldet i Napoli och Sicilien. — Nordiska konungariket i Irland och Northumberland. — Eröfringen af England. — Minnen af vikingarne i vestra Europa. — Våringafärder österut. — Vikingarnes fartyg och vapen.

Vi skola dröja något vid samfärdseln mellan Norden och Europas öfriga länder under den bragdrika tid, då Nordens söner funno hemmet för trångt och stormade ut öfver hafven för att söka ära och guld, då de grundade nya, blomstrande välden i aflägsna länder och med sitt friska blod förnygrade folken mångenstädes i vår verldsdel.

I »Fritjofs saga» har Tegnér gifvit ett skönt uttryck åt den poetiska uppfattningen af denna tid och en med lifliga färger målad bild af vikingalifvets lysande sidor, under det »Vikingen» af Geijer låter oss från en annan sida lära känna denna kraftiga, men vilda tid. På den frågan: Hvilkendera skildringen är mest historiskt sann? tro vi oss böra svara, att det är den senare. Och vi stå ej ensamma vid en sådan uppfattning af vikingatiden; en bland de varmaste beundrarne af Sveriges forntid säger härom¹:

»Det är sant, att det hvilar ett rosenkimmer öfver Nordens vikingatid; men väpna vi vårt öga med historiens synglas, så skola vi snart finna, att detta rosenkimmer icke är annat än en färgblandning af blod och tårar.» Han tillägger: »På namnet, hvarmed man betecknar en sak, beror ofta det begrepp man bildar sig om denna. Med vikingafärd tänker man sig därför gerna en ridderlig jagt efter faror och krigiska äfventyr, men den definieras bättre med färder för mord och plundring. Vi öfversätta det därför fullkomligt troget med sjöröfveri drifvet som näringsfång.»

Detta omdöme kan synas allt för strängt. Vi måste dock erkänna, att det är riktigt, om vi nämligen mäta den tiden med vår tids mått. Men hvilken förändring i verldsåskådning och seder hafva icke de tusen år medfört, som skilja oss från nordmannatågens dagar! För att vara rättvisa måste vi därför söka att sätta oss in i våra fäders åskådningssätt. Enligt deras tro var endast den svärdfallne kämpen värdig att deltaga i Valhalls glädje; deras religion manade dem att söka samtidens och efterverldens pris för blodiga bragder; för dem — och ej för dem allena — fans ingen annan folkrätt än våldets. Hvad som vans i öppen strid var lagfånget gods, och giltig orsak till kampen var, att den anfallne egde bättre land och mera gods.

Om än vikingalifvet i sedligt afseende för oss synes förkastligt, ehuru förklarligt, böra vi likväl betrakta det äfven från en annan sida. Vi måste

¹ A. E. Holmberg, Nordbon under hednatiden, s. 85.

söka att se vikingafärderna i deras världshistoriska sammanhang med de andra stora tilldragelser, ur hvilka det moderna europeiska samhället småningom framgått. Då finna vi, att de icke blott voro ett utbrott af samma oemotståndliga lust, som ännu i våra dagar lockar skaror af Nordens barn att i främmande okända länder söka sin lycka; de kunna fast mer betraktas såsom de sista vågorna af den stora folkvandringens ström, hvilken väl i början syntes hafva sköljt bort hela den klassiska odlingen, men hvilken i stället visade sig hafva medfört fröna till en ännu skönare framtid än den ålderssvaga romerska världen ensam kunnat skapa.

I afseende på frågan om orsakerna till vikingatågen torde vi först böra nämna, att flere normandiska författare omtala den bestämda, hos deras folk lefvande traditionen, att Norden under vikingatiden varit allt för starkt befolkad, så att landet icke kunde föda alla sina invånare. Grunden härtill skulle ligga i nordbornes sed, att hvarje man kunde hafva flere hustrur, eller åtminstone flere qvinnor vid sidan af den laggifta hustrun, hvarigenom för många barn föddes till världen. För att undvika följderna af denna överbefolkning måste stora skaror af ungdomen lemna landet för att skaffa sig byte och eröfra jord i främmande länder. Ofta dref äfven fadern sina unga söner bort från hemmet och lät blott en son ärfva fädernejorden. — Denna tradition synes till sina hufvuddrag vinna bekräftelse af det som inhemska författare hafva att berätta¹.

Äfven andra orsaker till nordmannatågen hafva dock funnits. Till begäret att med svärdet i hand tillkämpa sig ära och byte kom den hos invånarne på Nordens långa kuster medfödda kärleken till sjön och friheten. Då den senare hotades af de mäktiga vordna herskare, som vid denna tid samlade stora delar af de nordiska länderna under sitt välde, drefvos skaror af missnöjda höfdingar och andra friborna män att i aflägsna nejder söka nya hem, der deras frihet och oberoende lättare kunde bevaras. Uppkomsten af större välden i Norden ökade äfven derigenom antalet af vikingafärder till främmande länder, att de nordiska herskarne nu hade mera makt än förr att värja sitt land, hvarför de vikingar som förr hemsökt Norden tvungos att annorstädes söka sitt byte.

Enligt våra förfäders föreställning hade den frie mannen ensam rätt till striden, hans egentliga syselsättning. Åtminstone ser det ut som om vikingafärden blott då var hederlig och laglig, när den styrdes af verkliga höfdingar eller af män tillhörande dåtidens stora ätter, ty om småfolk eller ofria ville på egen hand inlåta sig på vikingatåg, ansågos de för röfvare och illgerningsmän, hvarför vikingarne sjelfva då räknade sig till förtjenst, när de rensat hafvet från slika laglösa sjöröfvare.

¹ J. Steenstrup, Indledning i normannertiden, s. 207.

Vikingafärden var således ett efter den tidens åskådningssätt fullkomligt lagligt och hederligt krigshandtverk, som emellertid borde hållas inom vissa bestämda former, såsom t. ex. kaparväsendet i det nyare Europa. Det var ett slags regelbunden ständig krigsföring, som icke blott tilläts och understöddes af konungarne, utan som också ständigt utöfvades både af dem sjelf och af deras yppersta män. Den vapenbragd som utfördes på sådana tåg blev lika väl som bedrifterna till lands föremål för skaldernes sånger och norbornes högsta pris och beundran. För att en höfding skulle njuta något af seende synes det till och med ofta hafva ansetts som ett nödvändigt villkor att han varit på vikingatåg och der utmärkt sig genom tapperhet.

Sitt namn torde vikingarne hafva fått deraf, att de med sina skepp valigen uppehöll sig i eller nära de större vikar, flodmynningar och sund, i det det var liflig rörelse och der i synnerhet de flesta handelsskeppen plägade segla fram. De senare skeppen förde vid denna tid ofta lika många och väl beväpnade män som vikingarnes, och det var därför mycket långt ifrån att alltid blefvo eröfrade och plundrade. Ej sällan synes till och med köpmännen sjelf hafva varit en så djerf viking, att han kunde äntra och taga sig fiendes skepp. I hvarje tillfälle var vikingarnes anfall på handelsskeppen verkligheten ofta en strid man mot man, ett vågadt och lifsfarligt spel, i hvilket lika väl den anfallande som den angripne kunde duka under.

Den storartade framgång de nordiska vikingarne fungo i vestra Europa berodde visserligen till stor del på deras egen kraft och vapenfärdighet samt på det oförvågna mod som lät dem uppsöka faran hellre än fly den; men det berodde lika mycket på fiendens svaghet och tvedrägt samt det sedernas förderf, som utmärkte de vesteuropeiska folken vid denna tid och hvaröfver dem egna författare klaga. Kristliga, sedermera för heliga ansedda män iakttog med djup sorg tidens stora brister och utsände talrika spådomar om att Gud icke skulle tillåta ett sådant tillstånd att blifva långvarigt. Många voro, efter den tidens föreställningar, de jättecken som syntes både på himmeln och jorden och som troddes förkunna Herrens straff, som skulle öfvergå de kristna folken för deras tilltagande ogudaktighet och syndiga lefverne.

Denna ofta uttalade fruktan för att ett nytt gissel skulle hemsöka kristenheten, och särskildt de Britiska öarna och Frankrike, visade sig ej heller ogrundad. Knappt ett halft århundrade efter det Karl Martels lysande seger öfver araberne år 732 hade räddat kristenheten från undergång genom hedningarnes anfall söder ifrån, visade sig på flere ställen af vestra Europas kuster fiendtliga skepp med stridsvana hedningar från den skandinaviska Nordens aflägsna nejder¹.

Enligt de anglosachsiska krönikorna var det år 787, som nordiska vikingaskepp för första gången visade sig vid Englands kuster. Några år senare återkommo de, förstörde kyrkor och kloster, mördade munkar och präster, trampande »helgedomarna» under sina fötter. Samtidigt skedde de första fiendtliga angreppen af nordmän på Skotlands och Irlands kuster. Omkring

¹ Worsaae, Den danske erobring af England og Normandiet (Kjöbenhavn, 1863), s. 21—22.

år 800 finna vi äfven för första gången någon i politiskt afseende vigtig beröring mellan Norden och frankernes växande välde. De sachsiska stammarna i norra delen af Tyskland gjorde då ett nytt kraftigt försök att återvinna sitt oberoende, och deras höfding Wittekind sökte och fick hjälp dertill af Danmarks konung. Man har såsom en verkan af detta förbund mellan danskar och sachsare betraktat det förhållandet, att talrika vikingaflottor just nu begynte härja på det frankiska rikets norra kuster.

Om det äfven är tvifvelaktigt, hvad krönikorna berätta, att vikingaskeppen redan nu visat sig för kejsar Karl den store sjelf på Frankrikes medelhafskust, så är det dock säkert, att kejsaren vid de sorgliga underrättelserna från landets norra delar funnit sig tvungen att i hast, två gånger redan omkring år 800, besöka sitt rikes kuster för att få en flotta utrustad, insätta kustvakter och träffa andra försvarsanstalter mot de fruktansvärda gästerna. När Karl den stores mäktiga hand ej längre skyddade frankernes rike, blef deras af inre strider försvagade land snart ett välkommet byte för de allt jemt växande vikingahoparna, ett öde som samtidigt äfven drabbade de Britiska öarna.

En af vikingatågens viktigaste följder för Norden var, att de befriade de nordiska rikena från en mängd stolta, trotsiga män och derigenom underlättade konungarnes bemödanden att förena de spridda landskapen till större välden. De aflägsnade dessutom från Norden många af dess ifrigaste hedeningar, och vikingarne leddes ofta genom sin beröring med de kristna folken till omfattande af kristendomen samt hemförde från mer bildade länder äfven många andra frön till högre odling. De förfärliga härjningarna gjorde det ock till en nödvändighet för de kristna folken att med mera ifver än förut arbeta på nordbornes omvändelse, hvilken slutligen blef allmän, hvarefter vikingatågen småningom upphörde.

Den egentliga vikingatidens slut kan nämligen sägas sammanfalla med Nordens kristnande. Vål sutto icke landets söner fredligt hemma, så snart de blifvit döpta; men vikingalifvets rättsgrund föll med odinsläran, och vikingatågen sjelfva kristnades till — korståg. De korståg som utgingo från Norden ännu under det tolfte århundradet hafva nämligen en märkelig likhet med de gamla vikingafärderna, såsom den norske konungen Sigurd Jorsalfares tåg till det heliga landet och samme konungs »korståg» till Småland år 1123, då han, såsom Snorre på sitt korta och träffande språk berättar, med tre hundra skepp »styrde österut till köpbyn Kalmarna, härjade der och i Smålanden, lade vistgäld på Småland, femton hundra nöt, och småländingarne kristnades. Sedan vände Sigurd åter med hären och kom till sitt rike med många stora dyrbarheter och skatter, som han förvärfvat i denna färd, den så kallade kalmarna-ledung.»

De trakter, som hemsöktes af nordmännen (det gemensamma namnet på invånarna i Nordens olika delar), voro dels kusterna af Östersjön, eller

hvad som kallades österväg, dels kusterna af Vesterhafvet eller nordvesti Tyskland, Frankrike och de Britiska öarna; härfärderna till dessa senare ne- der kallades vesterviking. Det dåvarande Sveriges invånare, som vor nästan stängda från Vesterhafvet, riktade väl vanligen sin verksamhet på länderna i österväg, men deltogo äfven i vikingatågen vesterut. Att i byggarne i det nuvarande Sverige tagit verksam del i de viktiga bedri- terna i vestra Europa är emellertid en sanning, som blifvit allt för litet be- aktad. Det då norska Bohuslän och de till Danmark hörande skånska land- skapen hafva nämligen utsändt många af de vikingar, som gjorde nordmann- namnet så fruktadt hos de på Nordsjöns kuster boende folken.

Till dessa trakter, der kristendomen redan länge varit herskande, kom- de nordiska hedningarne först i mindre antal och med långa mellantider; men efter 700-talets slut öfversvämmades snart hela Vesterhafvet af vikinga- flottor, hvilka på ett förfärligt sätt hemsökte de ofta nästan värnlösa län- derna. Nordmännen beherskade alldeles hafven, emedan ingen nämnvärd sjä- lakt då fans till skydd för dessa trakter, hvilkas invånare — utan tvifvel ju: genom inflytande af de många der bosatta nordmännens ättlingar — i e- senare tid betäckt alla världens haf med sina flottor.

Nordmännen erhöilo också oupphörligt förstärkningar hemifrån; de slog sig vanligen ned på öar vid kusten, hvarifrån de på floderna trängde djup in i landet och genomströfvade det härjande och brännande. Slutligen före- togo de sig att göra planmässiga, varaktiga eröfringar och grundlägga nya riken.

Först hemsökte nordmännen Nordsjöns kuster, det nuvarande nordvestra Tyskland (Frisland), Nederländerna och Belgien. Karl den stores betydande försvarsanstalter, hvaröfver han äfven i sina sista lefnadsår med så mycken omsorg personligen hade vakat, upprätthöllos ej längre på tillbörligt sätt. Icke endast Elbetrakten med Hamburg och i synnerhet Frisland med dess fruktbara trakter, dess kyrkor, kloster och blomstrande handelsstäder — hvar- ibland framför alla det af nordmännen länge besatta Dorestad — voro derför (på 830-talet) utsatta för vikingaflottornas fruktansvärda anfall. Äfven af- lägsnare kuster, som förut varit jemförelsevis skonade, hemsöktes nu af nord- borne, som följde floderna till det inre af landet, plundrande Antwerpen och flere andra stora handelsstäder.

Snart sträckte de sina färder till Frankrikes norra och inom kort äfven till dess vestra kuster, i det de begagnade sig af den svaghet och inre oenighet som förtärde frankernes rike efter Ludvig den frommes död (år 840). Vid denna tid tränga vikingarne in i Seinefloden, bemäktiga sig den bety- dande handelsstaden Rouen och hota flere kloster, som med penningar måste köpa sig fred. För att tilltvinga sig penningar började vikingarne nu äfven att i fångenskap bortföra sådana män, för hvilka de kunde hoppas erhålla hög lösesumma.

Samtidigt gå andra skaror uppför Loirefloden förbi den starkt befästa staden Nantes och framtränga ända in i hjertat af Frankrike, der de plundra

Amboise och Blois samt belägra Tours. Kort derefter eröfrades till och med Nantes. Nordmännen förstodo också att träda i förbindelse med resterna af landets äldre, genom frankerne underkufvade inbyggare, bretonerne i landskapet Bretagne.

Sedan styrde vikingarne längre mot söder och seglade in i Garonnefloden, der städerna Bordeaux och Toulouse måste göra bekantskap med de fruktade nordbornes svärd.

Omkring år 843 landa vikingarne för första gången på Spaniens jord, i Asturia, och belägra kort derefter Lisboa, härjande trakten deromkring. Konung Ramiro af Asturia skall icke endast hafva köpt sig fred af vikingarne, utan äfven gifvit dem anvisning på att vända sig mot de trakter som innehades af Ramiros fiender, morerne. Året efter Lisboas belägring härja också de nordiska vikingarne i södra Spanien. De seglade uppför floden Guadalquivir och eröfrade Sevillas förstäder, der de gjorde rikt byte.

Nordborne sträckte äfven sina färder in i Medelhafvet, plundrande Italien och andra länder; vi hafva redan omnämt Hastings tåg till Italien, der han med list eröfrade den nära Carrara liggande staden Luna, i den tro att det var Roma, hvars härlighet och rikedomar voro genom ryktet bekanta för nordborne.

Under tiden fortsattes härjningarna i Frankrike, der fruktan för vikingarnes ankomst till och med förmätt en stor del af invånarne i Paris att lemna staden; konungen sjelf, Karl den skallige, inneslöt sig i klostret S:t Denis, hvilket på denna tid var en af de bäst befästa platser i riket. Nordmännen kommo också till Paris (846), eröfrade och plundrade dess förstäder och den kringliggande trakten, tills de hejdades af en smittosam sjukdom. Konungen hade hela tiden hållit sig innesluten i S:t Denis, der han under mässor och böner anropat Frankrikes skyddshelgon om hjälp; slutligen ingick han en förlikning med den fruktansvärde fienden, som mot utbetalningen af den för dessa tider oerhörda summan af 7 000 pund silfver förband sig att draga bort. Ännu en gång, kort före sin död, hvilken inträffade år 877, hade Karl den skallige den förödmjukelsen att nödgas med 5 000 pund silfver köpa sig fri från en vikingaflotta af 100 skepp, som gått in i Seine; med stor möda kunde denna summa hopsamlas, ja på många ställen måste till och med i brist på reda penningar kyrkornas heliga kärl säljas, för att de andlige skulle kunna utgöra sin andel af skatten.

På sommarn 885 samlade sig i Rouen och på Seinefloden en så stor vikingaflotta, att de samtidiga krönikorna, om än med någon öfverdrift, uppgifva dess storlek till 700 skepp med 30—40 000 mans besättning. Flottan seglade uppför floden till Paris, der nordmännen mot löfte att skona staden fordrade fri genomfart till det inre landet. Då detta vägrades, begynte de i slutet af november 885 en ordentlig belägring af Paris, som endast med stor svårighet kunde försvara sig mot nordbornes belägringsmaskiner. Först i oktober 886, sedan staden, der hungersnöd och sjukdomar börjat rasa, varit innesluten i tio månader, ankom kejsar Karl den tjocke med en här till

undsättning. Utan svärdsslag skyndade han dock att sluta fred med vikingarne, som i mars månad följande år skulle erhålla en stor penningssumma, men tills betalningen skedde egde att draga förbi Paris uppför Seine till Bourgogne. Nordmännen erhöilo således just det som de så länge kämpat för och hade nu af landets egen herre fått formlig tillåtelse att utplundra ett af Frankrikes mest välmående landskap, hvilket dittills varit nästan i fred för deras härjningar; kejsarens eljest oförklarliga beteende hade möjligen sin grund deri, att invånarne i Bourgogne icke hade erkänt hans herradöme och därför nu skulle röna hans hämd. Parisarne ville dock icke tåla, att vikingarne seglade förbi deras stad, hvarför de spärrade Seine. Nordmännen släpade då sina skepp öfver land förbi Paris, en sträcka af 2 000 steg, sat dem åter i floden ofvanför staden och seglade till Bourgogne, som nu härjades. Äfven på återvägen drogo nordborne sina skepp öfver land förbi Paris.

Den tyske konungen Arnulf lyckades visserligen år 891 att eröfra nordmännens befästa läger nära Löwen, hvarvid de ledo ett stort nederlag, men deras makt var dermed icke bruten. Stora härar voro fortfarande lägrade på kusterna och vid flodernas stränder, och slutligen stannade betydande landsträckor i nordbornes besittning.

Redan år 807 lär Karl den store hafva gifvit ön Walcheren, på Flanderns kust, åt den nordiske höfdingen Halfdan, som med en stor skara män underkastade sig kejsaren; dylika förläningar gäfvos sedermera äfven åt andra nordbor i det hopp, att dessa skulle skydda landet mot sina landsmän. Den viktigaste handling af detta slag var då den franske konungen Karl den enfaldige gaf landet omkring Seines nedre lopp och Bretagne såsom län åt den fruktade vikingahöfdingen Rolf, eller Gänge-Rolf, som han plägar kallas. Denne hade i många år varit i besittning af Rouen och derifrån härjat i olika delar af Frankrike, än i trakten af Paris, än vid Loire, än i Bourgogne. Rolf och hans män mottogo nu äfven dopet (912). Seinelandet, hvilket efter de långvariga krigen skall hafva varit mycket folkfattigt, blef snart ett af Frankrikes mest blomstrande landskap och erhöil efter sina nya bebyggare namnet Normandie. Den kraftiga befolkningen i detta af Frankrikes konung föga beroende hertigdöme grundade snart nya riken, såsom det normandiska väldet i Napoli och Sicilien, samt efter slaget vid Hastings (1066) det yngre konungariket England.

Nordmännen, eller såsom de i England vanligen kallades danskarne, hade långt der förut äfven anfallit och delvis eröfrat de Britiska öarna.

Redan omkring år 790 hade de härjat både Englands, Skotlands och Irlands kuster. Samtidigt, eller ännu tidigare, började nordiska vikingar visa sig vid Färöarna, Hjäktland (Shetlandsöarna), Orknöarna och de af nordmännen så kallade Söderöarna (Hebriderna). Det dröjde ej heller länge, förrän vikingarne begynte öfvervintra och på allvar slå sig ned på dessa öar, hvilka, då skottar och irer på den tiden både saknade stora skepp och i sjömansduglighet voro nordborne vida underlägsna, snart tjenade de senare som befästa läger, hvarifrån de med så mycket större trygghet kunde utgå på tåg till andra

nejder. Ty sedan nordmännen väl en gång slagit sig ned på de fattigare öarna norr och vester om Skotland, drogos de snart till det rikare Irland. Hela denna stora ö var från urgammal tid bebodd af keltiska irer, splittrade i en mängd små stammar, hvilka kämpade med hvarandra på lif och död. På ön fanns ingen öfverkonung, kraftig nog att hålla det oroliga folket och dess många stridslystna höfdingar i styr. Under sådana omständigheter måste här vara mycket att uträtta för ett så tappert och klokt folk som nordborne. Irlands skönhet och frodiga växtlighet, dess vikar och hamnar, som förträffligt egnade sig för sjöfart och handel, måste dessutom utöfva en mäktig dragningskraft på de nordiska vikingarne.

Omkring år 812 började de också med mera allvar härja på Irlands kuster, med en flotta af 120 skepp; många städer plundrades och brändes. Enskilda nederlag kunde ej hindra, att nordbornes herravälde på ön ständigt tillväxte. Efter många smärre angrepp visade sig år 838 på Irlands östra kust två stora flottor, hvardera på 60 skepp. Hufvudanföraren för dessa flottor var en Torgils, som snart intog den viktiga staden Dublin och derifrån utsträckte ödeläggelsen öfver det kringliggande landet. I synnerhet genom uppförandet af borgar eller förskansningar, som nordmännen skola hafva förstått att bygga långt bättre än irerne, lyckades det honom att, såsom de irländska, poetiska sagorna förtälja, blifva herre öfver hela Irland, eller väl rättare öfver en stor del deraf. Efter sex års förlopp blef han dock genom list dräpt af irerne, hvilka nu kämpade förtvifladt för att återvinna sitt oberoende; i fyra stora slag skola mer än 4 000 nordmän hafva stupat. Omkring år 848 lära också irerne hafva tillkämpat sig frihet från nordbornes öfvervälde. Det norska konungarike som Torgils stiftat i Dublin gick likväl ej under vid hans död. Ännu 850 nämnas nordmännen i Dublin, der året förut en betydlig flotta landat för att bringa dem undsättning. Ja, från denna tid voro nordborne i mer än tre hundra år temligen oafbrutet bosatta i Dublin, hvilken stad under denna långa tid vanligen beherskades af dem¹. På 850-talet grundade till och med två bröder Sigtrygg och Ivar nordiska riken i de viktiga irländska handelsstäderna Waterford och Limerick. Nordborne sägas hafva skaffat sig fast fot här icke minst på fredlig väg genom handel och sjöfart, då irerne sjelfva ej voro fallna för att drifva mera utsträckta handelsförbindelser, i synnerhet till sjös. Äfven dessa nordiska riken i Waterford och Limerick egde bestånd under flere århundraden.

Dessutom hade nordmännen slagit sig ned flerstädes på Skotlands kuster och der upprättat nybyggen eller små riken, hvilka dock snart kommo att lyda under moderlandets mäktiga herskare.

Efter vikingarnes första, mera enstaka besök i England omkring år 790 hade detta land under ungefär 40 års tid nästan fullständig fred för dem. Men år 832 återkommo de och hemsökte snart England på ett sådant sätt, att ännu efter mer än tusen års förlopp talrika minnen der finnas af dem.

¹ I svensk jord hittas ej sällan silfvermynt präglade omkring år 1000 i Dublin af en »Sithric», i hvilket namn man utan svårighet igenkänner det nordiska Sigtrygg.

Sedan vikingarne sistnämnda år plundrat vid Thames' mynning, återkommo de följande året med 35 stora skepp och landade vid kusten af Wessex i Englands på den tiden mäktigaste konung, Egbert, hade sitt hufvudsäte. Det kom till ett blodigt slag, hvarvid »danskarne» vunno en stor seger. I en stor vikingaflotta kort derefter landade på vestra kusten af Wales, inging vikingarne förbund med briterne mot den anglosachsiske konungen. Häliksom i Frankrike, förstodo således nordborne att söka skaffa sig fast fot i landet genom att begagna sig af fiendskapen mellan den ursprungliga britiska befolkningen och de senare invandrande germanerne. Väl lyckades Egbert att i två slag besegra de förbundna briterne och vikingarne, men ständigt kommo nya skaror från Norden, hvilka både från den vestra och östra kusten trängde långt in i landet, plundrande öfver allt. I vissa delar af England herskade också inre tvedräkt och svaghet, som i väsentlig mån främjade nordbornes företag.

År 866 landade på Englands östra kust en stor vikingaflotta, hvilken förnämsta höfdingar voro Ingvar (möjligen Ivar) och Ubbe, söner af konung Ragnar Lodbrok. Nordmännen lemnade helt och hållet sina skepp och öfvervintrade i Ostangeln, der de slöto fredsförbund med befolkningen. Följande vår skaffade de sig hästar och satte öfver Humberfloden till Northumberland, som just då var skådeplatsen för mycket häftiga strider mellan två konungar, Osbrith och Ella. Nordborne bemäktigade sig (867) hufvudstaden York och företogo derifrån ett tåg ända upp till Tynefloden. Konungarne Osbrith och Ella uppgåfvo väl nu sina egna strider och ryckte med förenade krafter mot York för att derifrån utdrifva främlingarne; men vid ett häftigt utfall lyckades det dessa att tillfoga de belägrande ett stort nederlag, hvarvid båda de infödda konungarne jemte deras flesta höfdingar stupade. Härmed var besittningen af York försäkrad, och derefter följde snart eröfringen af det deromkring liggande Northumberland. Den äldre befolkningen här skyndade sig att sluta fred med nordborne, som gjorde sig till herrar i hela landet, hvilket alltså blef den första större eröfring som de nordiska vapnen vunno i England. I den norra delen insattes under lång tid underkonungar; den södra delen förbehölls deremot åt nordborne, som snart började dela landet mellan sig och förvandla det till nordiska nybyggen.

Sedan nordborne i Northumberland vunnit en fast utgångspunkt, gjorde de derifrån eröfringståg till de angränsande landskapen. Under en fruktansvärd hungersnöd åren 868 och 869 framträngde de således ända in i Mercia, till den viktiga och starkt befästa staden Nottingham, som de intogo och der de öfvervintrade. Liknande tåg företogos sedan äfven åt andra håll, i synnerhet sedan de år 870 vunnit en stor seger öfver anglosachserne. Mercia och Ostangeln härjades på ett förfärligt sätt och togos i besittning af de segerrika nordmännen, som vid slutet af år 870 innehade hela nordöstra delen af England. De rustade sig nu för att eröfra det enda konungarike i England som ännu var obetvunget, Wessex. Under vexlande krigslycka bragte slutligen »danskarne», som ständigt fingo förstärkning från Norden,

konungen i Wessex, Alfred med tillnamnet den store, derhän att han måste med en stor penningssumma köpa sig fri från dem. De återkommo dock någon tid derefter med en större styrka, och slutligen måste konung Alfred, som såg sig öfvergifven af sitt folk, i flere månader förklädd ströfva omkring, under det de segerrika nordborne fullständigt voro herrar i hans faders land. På detta

332. Karta öfver de delar af Europa som nordborne besökte under vikingatiden.

Kartan upptager endast ett urval af de viktigaste namn. Namnen Duurstede, Humber, Kent, Limerick (Irland), Löwen (fastlandet), Waterford (Irland), Wessex (England) och York äro endast återgifna med begynnelsebokstäver.

sätt hade vikingahären år 878 underkufvat hela England, och det icke genom enskilda tillfälliga segrar, utan genom en under tolf års tid oafbrutet fortgående eröfring af det ena landskapet efter det andra, i synnerhet genom upprättandet af stora befästa läger, som bildade fasta stödjepunkter för ett nytt framträngande, och genom en klokt beräknad samverkan mellan land- och

sjömakten. Redan voro också det stora Northumberland, Ostangeln och Merice icke blott beherskade, utan äfven delvis bebyggda af de nordiska eröfrarna.

Oaktadt ständiga förstärkningar var dock vikingahären för ringa i att kunna i längden behålla herraväldet öfver hela England, och så län konung Alfred lefde, var ej anglosachsernes sak förlorad. Han samlade nyo en liten här, och krigslyckan öfvergaf hans hedniska fiender. Slutlig antog en del af de senare kristendomen, och genom ett högtidligt fördrag som ännu finnes i behåll, afstods åt nordborne hela nordöstra delen af England, ungefär hälften af hela landet, hvilken del nu kallades »Danelag» (Danelagen). De här bosatta nordborne antogo väl snart allmänt kristendomen och började sammansmälta med anglosachserne, men de bibehöllo län sitt eget språk, sina egna lagar och sedvanor.

Med eröfringen af nordöstra England upphörde dock ej vikingatåg mot detta land. Konung Alfred såg redan 892 en ny vikingaflotta af 2 skepp med en stor mängd hästar om bord ankomma från Frankrike, der hungersnöd hotade. Nordborne upprättade ett befäst läger i östra Kent, och följande år kom Hasting till samma trakt med en annan flotta. Efter stör och mindre tåg till det inre landet ledovisserligen nordmännen ett nederlag; men då deras i landet förut bosatta landsmän oaktadt fördraget med Alfred gjorde gemensam sak med dem, var dock faran stor för sachsernes rike. För år 897 gick Hasting tillbaka till Frankrike, och Alfreds land var å nyo befriad från de fruktansvärda gästerna. Alfred lät nu sjelf bygga en flotta för att skydda sina kuster för nya anfall, hvilket äfven lyckades; under en lång tid hade England fred för nordiska vikingar, om än striden länge fortgick mellan anglosachserne och »Danelagens» inbyggare¹.

I slutet af 900-talet blef England emellertid å nyo utsatt för anfall från Norden, som gäfvovis anledning till långvariga, blodiga strider. Vår försökte den dåvarande anglosachsiske konungen, Ethelred, att genom ett allmänt, i hemlighet förberedt blodbad på de i hans rike bosatta nordborne befria landet från dem (i november 1002). Nordborne med hustrur och barn mördades och innebrändes; till och med i kyrkorna voro de, ehuru kristna icke säkra för sina kristna förföljare. Blodbadet synes dock icke hafva träffat Danelagens inbyggare, utan inskränkt sig till Ethelreds egentliga rike men ej ens der kunde alla nordbor utrotas. Äfven efter denna händelse finnas nämligen många nordbor bland de mäktigaste männen, som omgifva Ethelred; och hans egen dotter blef någon tid derefter gift med en dansk man.

Den afskyvärda ogerningen hade emellertid, i likhet med så många andra dylika, en helt annan verkan än upphofsmanen afsett. Då underrättelsen om blodbadet kom till konung Svend Tjufvuskägg i Danmark, beslöt han att hämnas sina landsmäns mord. Genom Olaf Tryggvessons fall i slaget vid Svolder hade också Svends makt kort förut vunnit en betydande tillökning, emedan en stor del af Norge nu lydde under hans spira. Det var därför så

¹ Vid skildringen af vikingatågen och nordbornes bosättning i vestra Europa hafva vi hufvudsakligen följt Worsaae, *Den danske erobring af England og Normandiet*.

mycket lättare för honom att utrusta en väldig flotta, med hvilken han år 1003 styrde till England. Sjelf hade han redan förut bekrigat detta land, men kort före det stora blodbadet ingått fred med Ethelred mot löfte om 24 000 pund silfver i »danagæld», såsom den skatt kallades med hvilken anglosachserne tid efter annan sökte köpa sig fria från sina nordiska fienders härjningar.

Nu nöjde sig Svend emellertid icke med silfver; hela Englands eröfring var hans mål, hvilket han ock slutligen uppnådde, då Ethelred år 1013 måste fly ur landet och Svend erkändes som hela Englands konung. Svends kort derefter plötsligt inträffade död samt striden om Englands krona mellan hans son Knud den store och den återvändande Ethelred, samt huru efter den senares död Knud i London hyllades som ensam konung, skildringen af allt detta hör dock mindre till Sveriges än till Danmarks historia, om än många svenskar bevisligen deltagit äfven i dessa sista storartade härfärder vesterut, hvilka på ett för Norden så ärorikt sätt avslutade vikingatiden.

Det är naturligt, att en så långvarig förbindelse mellan Norden och det vestra Europa, hvilken ledde till tusentals nordbors bosättning i flere trakter af det senare, skall hafva lemnat efter sig många minnen. Så har man icke blott i vestra Europa och på de Britiska öarna funnit talrika fornminnen hvilkas nordiska ursprung genast faller i ögonen och äfven blifvit af dessa länders egna forskare erkändt; men ännu i dag finnas i seder, namn och språk lefvande minnen af invånarnes nordiska härkomst. Vi måste dock af lätt insedda skäl här inskränka oss till anförande endast af några få bland dessa märkliga företeelser.

Vid Duurstede (Dorestad) i Holland har man funnit en mängd forn-saker, som tydligen förskrifva sig från de nordiska vikingar hvilka under lång tid innehade detta ställe; fyndet påminner i många afseenden om det som anträffats i Sverige på den plats der Birka legat. I Normandie, Irland, England och Skotland samt på de der bredvid liggande smärre öarna hafva flere gånger nordiska vapen och smycken anträffats, såsom svärd af samma lätt igenkännliga form som fig. 344 och spännen af samma slag som fig. 389. Tätt invid Dublin i Irland upptäcktes under anläggningen af en jernbana en mängd grafvar i hvilka nordbor hvilat, såsom talrika i dem funna svärd, yxor, spjut, sköldbucklor och ovala spännbucklor, alla af nordiska former, tydligen utvisa; och midt i London, i stadens äldsta del, på den berömda St Paulskyrkans gamla kyrkogård, har man påträffat en vid hufvudet af ett skelett stående grafsten med nordisk inskrift i runor och med de från våra svenska runstenar välkända fantastiska djurbilderna. Äfven på den i Irländska sjön liggande ön Man, som länge styrdes af norska konungar, har man funnit flere runstenar med inskrifter i nordiskt språk; en af stenarna är prydd med

vackra nordiska ormslingor. De på stenarna uthuggna korsen visa, att de nordbor till hvilkas ära minnesvårdarna restes redan blifvit kristna. Man känner till och med hvem som huggit stenarna och ristat runorna; hans namn var Gaut (Göt) Björnsson, troligen en norrman.

På den största af Orknöarna finnes ett märkligt minne af nordiska vikingar. Dessa skydde ej, då det var dem möjligt, att bryta sig in i gravarna för att åtkomma de dyrbarheter som der kunde bevaras. Så plundrade de i Frankrike de merovingiska konungarnes gravar; och i Irland lära de hafva, i hopp att påträffa dyrbart grafods, trängt in i de der ej sällsynta, stora, af väldiga högar täckta stenkammarna som förskrifva sig från öns äldsta förhistoriska tider. Äfven å den nyssnämnda, vid Skotlands norra kust liggande ön hafva nordiska vikingar brutit sig in i en sådan stenbyggt grafkammare. Detta omtalas väl icke i någon samtida skrift, men grafven lemnar själf omiskänliga, i hög grad märkliga bevis därför. I den nämligen för några år sedan öppnades af en engelsk fornforskare, träffade denne tydliga spår af en tidigare, ingalunda vetenskaplig undersökning. I väggstenarna fanns en mängd inskrifter i nordiskt språk, ristade med sådana runor, som under slutet af hednatiden brukades af nordborne, och endast af dem. Af inskrifterna, som äro ristade af olika personer och ej ega något sammanhang sinsemellan, torde följande förtjena att anföras i svensk öfversättning: »Tolf Kolbensson riste dessa runor.» »Vimund riste.» »Ofram Sigurdsson riste dessa runor.» »Härmund Hårdyx riste runor.» »Riste den man som är mest runkunnig vestan hafvet.» »Arnfinn riste dessa runor, Stens son. Ingegerd är af qvinnor vänast.» »Ingeborg, den fagra enkan mången mäktas storsint qvinna gick lutande hit in.» »Tre nätter förrän jorsalamännen bröto denna hög, var skatten bortförd. Jorsalafarar bröto Orkhög — — I nordvest är mycket gods fördoldt — — Säll är den som finna må den stora skatten.» Härtill kommer på ett ställe hela runraden och på ett annat ställe uttrycket »Lodbroks söner».

Andra minnen från den tid då nordborne herskade flerstädes på Britiska öarna äro en mängd till vår tid bevarade, af nordiska konungar jarlar i Dublin och Northumberland under de tionde och elfte århundrade präglade mynt, samt flere af nordborne uppförda eller anlagda kyrkor och andra byggnader. Så är t. ex. den märkliga domkyrkan i Kirkwall på nyss omtalade största af Orknöarna grundad och delvis uppbyggd af en höfding vid namn Kol, och i den irländska staden Waterford ses ett minnesmärke af de gamla nordbornes befästningskonst, nämligen ett stentorn, som ännu i dag allmänt kallas »Reginalds torn»; det ska uppbyggt år 1003 af den i Waterford herskande norske konungen Ragnvald, såsom namnet på hans tungomål ljöd.

Färöarna höra ännu under en af Nordens konungar och hafva nordisk befolkning, som till följd af öarnas afskilda läge i språk och bibehållit mera fornt än Norden själf. Äfven Orknöarna och Shetland lydde länge under Norges konung och kommo med detta land i

danske konungens spira; men år 1468 lemnade Kristiern I dessa öar till Skotlands konung såsom pant för den hemgift som den senare skulle erhålla med sin gemål, Kristierns dotter. Fåfänga blefvo sedan alla försök att återlösa panten; öarna stannade i skotsk besittning, och deras nordiska inbyggare beröfvades småningom sina lagar och rättigheter samt slutligen äfven eganderätten till jorden, så att ättlingarne af de stolta frihetsälskande nordbor som en gång kallat dessa öar sina nu lefva här i armod och förtryck.

Den nordiska befolkningen i Irland, Skotland, England och Normandie har visserligen också småningom förlorat sin sjelfständighet och sammansmält med dessa länders andra inbyggare; men ännu kunna der spåras talrika drag som påminna om nordbons karakter, seder och språk. Icke utan skäl har man sålunda fäst uppmärksamhet på den förkärlek för hafvet och för djerfva sjöfärder som utmärker Normandies befolkning. Från dess hamnar utgingo mot medeltidens slut flere stora upptäcktsresor till Canarieöarna, Afrika, de Ostindiska öarna, Sumatra med flere ställen, och ännu anses normanderne för Frankrikes bästa sjömän, liksom det knapt torde bero på en tillfällighet, att flere af Frankrikes mest berömda amiraler varit födda i Normandie. Normandernes ursprungliga språk är visserligen sedan länge förgätet, men ännu i dag hafva de bevarat mångt äkta nordiskt slägtnamn af så gammal form, att man i Norden sjelf ej längre brukar dem, åtminstone som tillnamn. Så lefva ännu i Normandie, både i städerna och på landet, flere släkter med namnen Quetel (Ketil), Turqvetil (Torketil eller Torkel). Tostain (Torsten), Osmond, Havard, Canut m. fl. Äfven mångt ortnamn röjer ännu sin nordiska härkomst.

Samma företeelse möter oss på de Britiska öarna, framför allt i den nordöstra delen af England, den gamla »Danelagen», som ännu i det tolfte århundradet, således efter den normandiska eröfringen, bibehöll sin egna nordiska lag. Utom mångfaldiga i södra England okända fornnordiska ord i talspråket har befolkningen i norra England, åtminstone delvis, bevarat nordisk kroppsbyggnad och nordiskt utseende samt ända säkrare drag af gammalnordisk karakter. Den klokhets, karaktärsfasthet och djerfva frihetskärlek som företrädesvis utmärker norra Englands invånare anses, ej utan grund för ett arf från de i Danelagen fordom i så stort antal boende nordmännen. Hustingen (»the hustings») i flere af Englands städer och vid parlamentsvalen samt de årliga tingsmötena på »Tynwald» eller Tingvallshögen på ön Man af dess utvalda män påminna ännu lifligt om de fria nordbornes ting på de Britiska öarna i forna tider.

Liksom i Normandie träffas äfven i England talrika slägtnamn och ortnamn af omisskänlig nordisk härkomst; bland annat äro namnen på -son, hvilka voro okända för anglosachserne, minnen från nordbornes tid. Flere af den engelska högadelns gamla ätter härstamma från nordborne, och icke få ättlingar af de senare hafva dessutom genom stordåd trängt sig in i den yngre engelska adeln; amiralen lord Nelson är ett af de mest lysande

I afseende på ortnamnen vilja vi blott nämna, att i nordöstra Englan namn på -by, -thorpe, -ness, -dale, -force, -holm, -garth och flere andra dylika; hvilkas nordiska ursprung lätt faller i ögonen, räknas i hundratal¹.

Vikingafärderna österut, i hvilka svenskarne förnämligast deltog, voro äfven af stor och genomgripande betydelse. Vi hafva redan omnämnt en följd af förbindelsen mellan Sverige och dess östra grannländer, stiftand af det ryska riket. De nordiska sagorna antyda också, att Svitiods konung tidtals beherskat vissa delar af de nuvarande ryska Östersjöländerna.

En annan följd af den nämnda förbindelsen, hvilken dock de nordiska sagorna eller andra samtida skrifter ej känna, var den bosättning af svenskar, som utan tvifvel redan under hednatidens sista århundraden, och troligen tidigare, börjat i Finland. De Åländska öarna hafva ännu en rent svensk befolkning, och talrika fynd från den tid som nu är i fråga visa, att öarna redan då beboddes af svenskar. Då vore det ej underligt, om nybyggare från vårt land sökt sig fram äfven till den med dessa öar sammanhängande finska skärgården och det finska fastlandet. Att så verkligen skett synes vinna bekräftelse deraf, att man på flere ställen i Finland funnit grafvar från slutet af vår hednatid med vapen och prydnader af obestriddigen svenskt ursprung². De flesta af dessa fynd äro anträffade i Tavastland och Satakunda; men enstaka hithörande saker äro äfven funna i Karelen, vid Vuoksen, och så långt upp i landet som vid Kuopio. Sådana fynd äro väl icke i och för sig sjelfva fullt afgörande bevis för svensk bosättning på alla ifrågakommande orter; men de göra en sådan högst sannolik, åtminstone på flere af dessa ställen, och de äro i alla händelser synnerligen beaktansvärda minnen af en, som det tyckes, ganska liflig samfärdsel mellan Sverige och Finland redan under vikingatiden.

Vid Kuusamo, långt in i Kemi lappmark, har man hittat två bronsspännen af samma form som fig. 389; och ännu längre mot norr, vid 67° nordlig bredd, ungefär midt emellan Hvita hafvet och Sveriges nuvarande gräns, påträffades för flere år sedan en halsring jemte andra smycken af silfver, 174 anglosachsiska och tyska mynt samt en våg och 12 vigter af samma slag som fig. 359 och 361, allt omlindadt med näfver. Silfversmyckena voro af former välkända från nordiska fynd, och mynten tillhöra slutet af vår hednatid. Dessa båda fynd äro värtaliga vitnen om nordbornes handels-

¹ Dem som önska närmare kunnedom om dessa märkliga förhållanden kunna vi hänvisa till Worsaae, *Minde om de danske og nordmændene i England, Skotland og Irland* (Kjöbenhavn, 1851), och samme författares redan anförda arbete om Den danske erobring af England og Normandiet.

² Såsom svärd af samma form som fig. 344, spjutspetsar med inlagda slingor af det för Norden egendomliga slaget, yxor lika fig. 340, bronsspännen af samma former som fig. 388 och 389 m. m.

förbindelser äfven med lapparnes svårtillgängliga nejder. De nordiska sagorna hafva också mycket att förtälja om norrmännens lifliga och lönande handelsfärder sjövägen ända till länderna vid Hvita hafvet, de gamles Bjarmaland.

Under flere århundraden efter Ruriks tid fortfor den krigiska och fredliga samfärdseln mellan vårt land och Gårdarrike. Det svenska konungahuset och storfurstarne i Novgorod¹, eller Holmgård, såsom våra förfäder kallade staden, blefvo genom giftermål befryndade, och mer än en gång erhöilo de senare hjälptrupper från Sverige eller tillflykt i detta land.

Så berättar Nestor vid år 977, att storfursten Vladimir i Novgorod, sedermera känd under tillnamnet den store, icke ansåg sig säker för sin broder Jaropolk, utan »flydde öfver hafvet», det vill tydligen säga till Sverige, hvarefter Jaropolk insatte sina ståthållare i Novgorod och herskade ensam i Ryssland. Men tre år derefter återkom Vladimir till Novgorod med varjager och lyckades slutligen besegra sin broder. Han upprättade nu ett slags stående här af de tappreste och dugligaste nordiska krigarne, hvilka han förlade i sin förnämsta hufvudstad, Kijef. Dessa krigare synas hafva varit de första som fingo namnet varjager eller väringar, hvilket betyder edsförbundne². Varjager blef dock sedermera i Ryssland en allmän benämning på män från länderna vester om Östersjön, och ännu i slutet af det sextonde århundradet begagnades uttrycket varjager för att beteckna svenskar³.

Såsom bevis för det starka nordiska inflytandet i Ryssland vid denna tid har man med skäl anført det märkliga förhållandet, att under de två århundradena närmast efter Rurik större delen af de män som nämnas i den ryska historien hafva rent nordiska namn, hvilka med lätthet igenkännas, oaktadt den förvrängning för hvilken de i den slaviska krönikan varit utsatta. Så hafva nästan alla de fullmäktige, hvilka å de ryska storfurstarne Olegs och Igors vägnar åren 912 och 945 afsluta freder med den grekiske kejsaren, namn hvilkas nordiska härkomst är omissskänlig. De nämnda storfurstarne, af hvilka Igor var son till Rurik, hade sjelfva nordiska namn; ty Oleg är det samma som Helge⁴, och Igor är Ingvar. Såsom prof på de nyssnämnda fullmäktiges namn kunna vi anføra: Karl, Inegeld, Ivor, Vuefast, Uleb, Bern, Schigobern, Turbern, Grim, Kol, Sven, Gunar med flere⁵.

Den lifliga förbindelsen mellan Ryssland och Sverige fortfor ända till midten af det elfte århundradet, till den i det föregående nämnda, med Olof

¹ Storfurstarnes egentliga hufvudstad var väl vanligen Kijef, men de nordiska författarne omtala dem såsom boende i Novgorod.

² Ordet kommer utan tvifvel af det gamla nordiska ordet vár, som betyder ed, heligt löfte, trohetalöfte.

³ I den novgorodiska krönikan heter det nämligen om svenskarne under Pontus de la Gardie: »Varjager, som också kallas sviar».

⁴ Det redan vid denna tid i Ryssland förekommande qvinnonamnet Olga skrives af de byzantinska författarne Elga, således endast genom frånvaron af det så lätt försvinnande H skiljande sig från det nordiska Helga.

⁵ Karl, Ingjald, Ivar, Vigfast, Ulf, Björn, Sigbjörn, Torbjörn, Grim, Kol, Sven och Gunnar.

Skötkonungs dotter förmälde storfursten Jaroslafs tid. Efter dennes död (105 började den ständiga förbindelsen mellan Norden och Ryssland att aftaga, hvilket senare land slaverne nu fingo öfvervigten.

Ej blott åt vester, öster och norr sträckte nordbon under den dådrö tid med hvilken vi nu syselsätta oss sin äfventyrliga färd; han drog äf långt åt söder, till det praktfulla Miklegård (»den stora staden») eller Konstantinopel, der han i kejsarens tjänst vann ära och guld.

Nestor berättar, att en mängd varjager, som tjänat hos den nyssnämryske storfursten Vladimir den store, blefvo missnöjda och gingo till Konstantinopel; Vladimir sände då bud till kejsaren och lät säga honom: »Se, varjager komma till dig! Behåll dem icke i staden, ty de skola göra förtret, liksom de hafva gjort här; utan fördela dem på olika ställen och lät ingen af dem komma tillbaka hit.» Detta skulle hafva inträffat kort efter år 980.

Den grekiske kejsaren hade emellertid troligen redan derförut upprättat en liten stående här af nordbor eller varingar, såsom de äfven i Konstantinopel kallades¹. Dessa varingar gjorde kejsaren stora tjänster och åtnjöto snart högt anseende. Äfven här hemma i Norden ansågs det som en stor heder att hafva varit varing i Miklegård, och män af de förnämsta släkter drogo dit för att upptagas i varingarnes led. Äfven konungasöner gjorde så. Olaf den heliges halfbroder, Harald Sigurdsson, var länge höfding för varingarne i Miklegård och förvärfvade der mycken ära och rikedom; slutligen återvände han till fäderneslandet och vardt Norges konung under namnet Harald Hårdråde.

De första nordbor, hvilka sagorna nämna som medlemmar af varingarnes skara, äro Torkel Tjostarsson och Övind Bjarnesson, som voro i Miklegård före år 950. De byzantinska författarne omtala dem dock först vid år 1034. Det är emellertid möjligt, att nordbor, om än i mindre antal, redan långt före 900-talets midt tagit tjänst hos kejsarne i Konstantinopel. Dessa hade nämligen, liksom de romerska kejsarne, redan många århundraden förut omgifvit sig med germaniska trupper, på hvilkas trohet och tapperhet de ansågo sig kunna lita mera än på de förvekligade infödingarnes.

Snorre omtalar såsom en laggild sed, att varingarne egde vid kejsarens död gå till hans skattkammare, »och har då en hvar rätt att behålla hvad han kan taga med händerna». Detta kallade de »polutasvarf», det vill säga palatsplundring.

Kejsarne använde de »yxbärande barbarerne från Tule», såsom varingarne af grekerne kallades, ej blott som livvakt i Konstantinopel, utan sände dem äfven på krigståg till rikets olika delar. Så berättar Snorre, att den nyssnämde Harald Sigurdsson med varingarne for vida kring Greklands öar,

¹ Hos byzantinska författare förekommer namnet »varanger».

till Sikelön (Sicilien) och Afrika; i Afrika dröjde han många år, vann der åt kejsaren åttio borgar och samlade för egen räkning en omätlig skatt.

På en tid då förbindelsen länderna emellan var så mycket svårare än i våra dagar var visserligen färden från Norden till Miklegård ingen ringa sak. Att Nordens härdade söner dock föga fäste sig vid resans mödor och faror, visas redan af det stora antal som drog till Konstantinopel; men det framgår särdeles tydligt af hvad som i en trovärdig saga berättas om en isländare vid namn Torstein. Denne fick, under det han vistades i Norge, under rättelse om sin broder Grettes dräp och att banemannen farit till Miklegård. De flesta hade väl under sådana förhållanden låtit blodshämnden hvila; men Torstein drog ej i betänkanke att förfölja dräparen, oaktadt han icke ens kände honom till utseendet. Han följde hans spår ända till Miklegård, der båda upp togos bland väringarne. Först efter någon tid lyckades det Torstein att få reda på den han så länge och ihärdigt sökt; det var vid det vapenting som väringarne alltid höllo, innan de drogo i härnad. Hvar och en skulle då uppvisa sina vapen; dräparen visade med stolthet sitt svärd och omtalade att han dermed dödat Grette. Alla beundrade det vackra vapnet, som gick ur hand i hand, tills det slutligen äfven kom till Torstein. Denne tog svärdet och gaf genast egaren banesår. Sagan tillägger att, så vidt man vet, har ingen annan isländare än Grette blivit hämnad i Miklegård.

Den vanliga vägen från Norden till Grekland var ej till sjös, utan öfver Ryssland, då man följde uteder Dnjeprfloden och från dess mynning seglade öfver Svarta hafvet till Konstantinopel.

Ett af de märkligaste minnena från nordbornes färder till den grekiske kejsarens länder under vikingatiden är det marmorlejon som nu står vid ingången till arsenalen i Venezia (fig. 333). Det fördes dit, sedan venezianerne

333. Marmorlejon med runinskrift, från Piræus, nu i Venezia.
Höjden 3 meter.

år 1687 hade intagit Aten; förut stod det på hamnplatsen i Piræus, som jus derför fått namnet Porto leone (lejonhamnen). Mot slutet af förra århundradet upptäckte den svenske språkforskaren Åkerblad, som då vistades i Venezia, att på lejonets sidor funnos inhuggna två långa, delvis utplånade runinskrifter, anbragta i ormslingor. Man har visserligen trott sig kunna fullkomligt tolka dessa inskrifter, men detta har vid närmare granskning visat sig vara omöjligt, emedan runorna äro för mycket nötta. Runorna lemna således ingen annan upplysning än att inskrifterna äro ristade af en nordbo; lejonet sjelft är ett grekiskt arbete. De ormslingor som omgifva runorna och som ännu äro tydliga gifva oss dock en märklig vink om den mans härkomst som huggit dem och runorna. Sådana slingor, fullkomligt lika, ses nämligen mycket allmänt på runstenar i Svealand, särdeles i trakterna omkring Mälaren, och oftast i Upland. I andra svenska landskap äro sådana slingor mycket sällsynta på runstenarna, och knapt någonsin alldeles lika dem på lejonet. Danmark och Norge ega inga runstenar med dylika slingor. Ormslingorna och runorna på piræuslejonet äro således utan tvifvel inhuggna af en man från Svealand, sannolikast från Upland, hvilken troligen varit bland varingarnes flock; det torde hafva skett omkring midten af tiohundralet.

I sammanhang med vikingatåg och varingafärder skola vi betrakta nordbornes fartyg och vapen under denna tid, helst de segrar våra förfäder

334. Normandiskt fartyg från »tapeten i Bayeux»¹.

då vunno väl ej endast berodde på deras mod och skicklighet, utan äfven, åtminstone ofta, på deras goda skepp och öfverlägsna vapen.

Skeppsbyggeriet stod högt i Norden, högre kanske än i de flesta kristna länder, och de nordiska ländernas rikedom på skepp måtte hafva varit betydlig, om än de

flesta af dessa fartyg naturligtvis voro vida mindre än de stora tremastare

¹ På en lång bonad (se nedan) från tiden omkring år 1100, förvarad i staden Bayeux i Normandie, är William Eröfrarens tåg till England framställt, jemte de händelser som dermed stodo i sammanhang.

om nu kallas skepp¹. Vi hafva i det föregående omtalat, att Anund Jakob ett krig mot Danmark hade en flotta af mer än 400 fartyg; ännu större antal nämnas vid andra tillfällen. Ja, i Olaf den heliges saga berättar Snorre Sturlasson, att Knud den store för sitt anfall mot Norge samlat en flotta af elf hundraden skepp, det vill säga 1440 fartyg, emedan man räknade tio elfter på hundraet.

Skeppen framrefvos dels med segel, dels med åror. Hvarje skepp fans allmänhet ej mer än en mast och ett segel (fig. 335). Seglen, närmast kände våra råsegel, voro vanligen af vadmal, ofta med blå, röda och gröna ränder. Huru högt nordborne sattade sina präkiga segel, visas af en berättelse i Siurd Jorsalafares saga. Då konungen på återvägen från Jerusalems skulle segla in till Miklebyrd, lög han en elf månad stilla ned hela sin flotta, iaktadt det hvar lag blåste god medvind; men han ville bida sidovind, så att seglen kunde

335. Runsten från Tjängvide, Gotland. Höjd numera 1,70 meter.
I statens historiska museum.

öras längs med skeppen. Alla hans segel voro nämligen beklädda med pell (sidentyg) både bak och fram. Hvarken de som voro i fören eller i aktern ville se det mindre vackra af seglen. Då konung Sigurd kom in till Miklebyrd, seglade han nära landet. Man kunde då från land se hela bredden af alla seglen, som icke voro skilda, utan liknade en sammanhängande vägg. Allt folket var ute för att se, huru Sigurd seglade.»

¹ Flerstädes i Norden begagnar allmogen ännu benämningen »skepp» om roddbåtar äfven af stora storlek; så i Småland (Hyltén-Cavallius, Varend och virdarne. I, s. 25).

Antalet åror var ofta ganska betydligt, och krigsskeppens storlek angafs genom uppgift om roddarbänkarnas antal. En »tjugusessa» var ett fartyg med tjugu par åror. Olaf Tryggvessons berömda skepp Ormen länge, det största på sin tid i Norge, hade 34 par åror och nära 1000 mans besättning. Dess köl, eller såsom det heter »det som var gräslagdt», höll 45 meter (150 fot) i längden. Knud den store hade en drake med ända till 60 par åror. Vanligen lågo alla årorna i en rad; men Erling Skakke i Norge lät på 1100-talet bygga skepp med två rader åror öfver hvarandra.

Akterdäcket, den så kallade »lyftingen», var, såsom äfven på den senare medeltidens fartyg, vanligen betydligt högre än midten af skeppet, der roddarne sutto. Styret satt, liksom på de förut (s. 203) omtalade fartygen från jernålderns äldre del, icke i midtlinien, utan något till höger derom.

Vanligen voro skeppen målade och relingen prydd med en rad sköldar (fig. 334). Framstammen slutade ofta uti ett förgylt drakhufvud, hvaraf namnet »drake» uppkom, och bakstammen fick då stundom likhet med en drakstjert. Af ett sfälle i Olaf Tryggvessons saga se vi, att det hissade seglet då tänktes föreställa drakens vinge. Någon gång finner man skepp afbildade med ett drakhufvud i hvardera stäfven, eller förstäfven prydd med ett manshufvud, eller med ett förgylt bisonoxhufvud. Det senare var fallet med ett af Olaf den heliges skepp, därför kalladt »Visunden». Samme konung Olaf hade sjelf för förstammen på sitt skepp »Karlshöfde» snidat ett manshufvud.

Erik jarl hade i slaget vid Svolder ett stort skepp som kallades »Jernbarden»; hvardera stammen var beslagen med en tjock jernplåt och med hvasseggade jerntaggar.

Före ett sjöslag plögade man binda framstammarna tillhopa, så att hvar linie bildade ett sammanhängande helt. Den viktigaste striden fördes därför i framstammen, der de yppersta kämparne också vanligen hade sin plats.

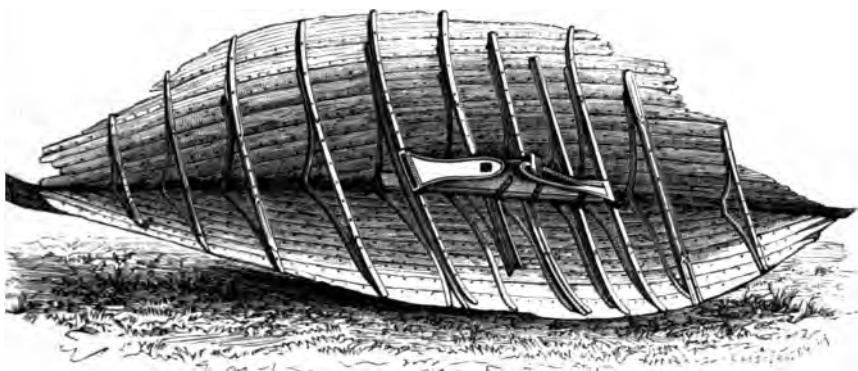
Då skeppet låg stilla, i synnerhet för natten, spändes tält öfver det. Höfdingen lag under tältet i lyftingen. Ibland slog man dock upp tält på stranden.

Skilnaden mellan krigsskeppen och handelsfartygen visar sig bäst af Snorre Sturlassons berättelse, hur den gamle norrmannen Hårek från Tjotta smyger sig igenom Öresund efter slaget vid Helgeån, då Olaf Haraldsson var instängd i Östersjön och sjelf återvände hem landvägen (s. 261). Hårek sade sig vara för gammal att gå och for ensam sjövägen. Då han nu närmade sig det af danskarne bevakade Öresund, tog han ned masten, svepte skeppet ofvan vattenlinien med grå tältduk och rodde endast med ett par åror i fören och aktern, under det större delen af manskapet satt lågt ned, så att de ej skulle synas. Då danskarne sågo skeppet, togo de för gifvet, att det var ett handelsfartyg, lastadt med sill och salt, och Hårek slapp fram.

I Sverige finnes väl icke nu något fartyg qvar från vikingatiden, ehuru det ej är alldeles omöjligt, att åtminstone lemningar af ett sådant vid undersökning af någon bland landets många ännu orörda grafhögar kunna komma i dagen. Från Norge känner man emellertid ett ovanligt väl bevaradt

kingaskepp», som år 1867 påträffades vid gräfning i en stor hög vid Tune målenenes amt, nära Frederiksstad och en af Glommens grenar; det utgör en prydnad för Kristiania universitets museum (fig. 336). Högen, af om-
ng 3,50 meters höjd, bestod nedtill af blålera, som hade nästan fullständigt
varat den deri liggande delen af fartyget, under det att den öfriga delen
alldeles förtärd; midskepps, der lerlagret varit tjockast, felas troligen
last en eller två plankor af bordläggningen. Det trä som finnes qvar är
allmänhet friskt och hårdt; äfven de flesta nitar som sammanhållit bords-
skorna äro oskadade och göra ännu god tjänst.

Fartyget, som icke varit däckadt, är nästan helt och hållet bygd af ek;
skorna äro fästa vid spanten med tillhjälp af sådana klossar som i den
202 beskrifna Nydamsbåten. Allt träarbete är utfördt med synnerlig om-
g. Plankorna äro prydda med lister i kanten både in- och utvändigt, lika
finnas lister och utskurna liniesirater på öfversidan af spanten. Kölen, af
stycke trä och alldeles oskadd, har en längd af nära 14 meter; fartygets

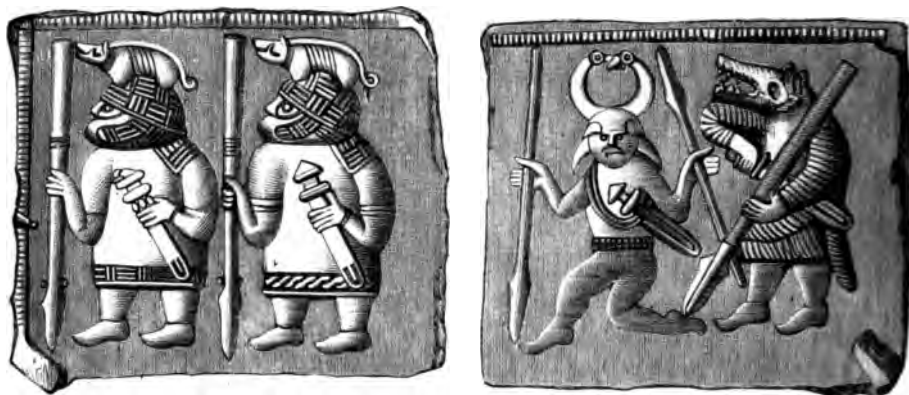

336. »Vikingaskepp» funnet i en grafhög vid Tune i södra Norge.

dd har varit omkring 4 meter, men dess lodräta höjd från kölen till re-
gen kan icke hafva öfverstigit 1,20 meter. Båda stäfvorna äro starkt spet-
ta och alldeles lika hvarandra. Då relingen är alldeles förstörd, saknas
en årtullarna; att åror funnits är emellertid ganska säkert, troligen till ett
al af 10 par. Men fartyget förde äfven segel, och af masten, som varit af
u, stod nedre delen ännu qvar på sin plats. Något akter om masten låg
ret, mycket liknande en åra; rorpinnens ställning visar, att det ej varit
t i midtlinien, utan på ena sidan. I fartyget var det obrända liket af den
ne skeppshöfdingen jordadt, med tre hästar, svärd, spjut, sköld m. m.

Om de vapen som en gång gjorde de nordiska vikingarne så fruktans-
da få vi af talrika fynd och sagornas mångfaldiga berättelser ganska god
lysning, bättre än om många andra frågor.

Vapnen voro hufvudsakligen desamma som under jernålderns äldre del. Såsom skyddsvapen nämnas fortfarande: brynja, hjälm och sköld. I de nor-

337, 338. Bronsplåtar med upphöjda figurer. Öland. $\frac{1}{4}$.

diska grafvarna från vikingatiden äro lemningar af brynjor visserligen endast mycket sällan funna, men de omtalas ofta i Eddan och sagorna. Enligt Grimnismål voro bänkarna i Odins sal täckta med brynjor. Utom pansarskjortor af jern, liknande den fig. 275 här ofvan afbildade, begagnades äfven brynjor af läder, tjockt linne och dylikt.

Af hjälmvar från vikingatiden har endast den i det föregående (s. 237) omtalade, vid Ultuna funna, bibehållit sig till våra dagar; den hör, såsom

339. Jernyxa. Gotland. $\frac{1}{3}$.

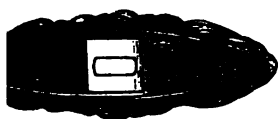
340. Jernyxa. Upland. $\frac{1}{4}$.

redan är anty till tidskiftets bejan. Till ungefär samma tid torde äfven böra hänföras några märkliga, vid Björnhofda på Öland anträffade, gjutna bronsplåtar med upphöjda figurer, som visa oss ett par andra hjälmformer (fig. 337 och 338).

Två af dessa hjälmvar äro prydda med djurbilder, troligen föreställande vildsvin; sagan förtäljer, att konung Adils egt en hjälm som kallades »hildesvin» eller »hildegalt» (hild betyder strid).

I de svenska grafvarna från vikingatiden äro sköldbucklor af jern ej sällsynta. Sjelfva sköldarna, som varit af trä, läder eller dylikt, äro naturligtvis förstörda; att de liksom under den föregående tiden (s. 194) varit

., visas af afbildningar (fig. 366) och antydes af de omskrifningar, »stridshjul» eller »stridens ring», hvarmed skalofta betecknade skölden.

42. Öfre delen af ett tvejersvärd. Parerstång och af förgylldt silver; guldtråd i kaffen. Skåne. $\frac{1}{2}$.

343. Spjutspets af jern; hällen belagd med silver. Gotland. $\frac{1}{3}$.

344. Öfre delen af ett tveeggadt jernsvärd; fästet inlagdt med silver. Södermanland. $\frac{1}{2}$.

345. Doppsko af brons till en svärdsida. Gotland. $\frac{1}{1}$.

De egentliga stridsvapnen under vikinga-
voro: svärd, spjut, klubba, båge och pilar
icke minst yxan, hvilken nästan ansågs
ordmännens fruktansvärdaste vapen (fig.
och 340).

Svärden voro tveeggade eller stundom en-
le, alltid starka och skarpa, men ej spet-
åsom bronssvärden; parerstängen är kort
(341). Fästena, som passa godt för en vanlig hand, äro ej sällan prydda

med konstrika inläggningar af brons eller silfver. Ett af de dyrbaraste i Sverige funna svärd från denna tid är det som för några år sedan hittades i en torfmosse vid Dybeck i södra Skåne (fig. 341, 342); parerstängen och knappen bestå af massivt, förgylldt silfver med vackra sirater, och kaften har varit tätt omlindad med guldtråd. Slidans doppsko var ofta af brons (fig. 345).

Spjutspetsarna äro liksom yxorna stundom prydda med inläggningar af silfver eller guld. Å det fig. 343 afbildade spjutet är hela hálken beklädd med silfver, i hvilket ses sirater af den för Norden under ifrågavarande tid egendomliga stilen.

De gamla sagorna synas antyda, att man mångenstädes betraktade båge och pilär såsom ett mera för jagten än för striden lämpligt vapen. I grafvarna från vikingatiden hittas dock pilspetsar af jern mycket ofta tillsammans med de andra vapnen, och i sjöstriden var pilregnet vanligen af mycken vikt.

I striden buros märken framför höfdingarne. Från vårt land känner man visserligen inga till denna tid hörande afbildningar af sådana; men af den normandiska bayeuxtapeten se vi, att dessa märken till form och storlek närmast motsvarat de i senare tid begagnade standaren. Fig. 334 visar ett sådant märke i aktern af ett skepp, på det ställe der flaggan nu plägar sitta. Å de nordiska konungarnes märken sågs ofta en bild af den åt Odin helgade korpen. Andra med nordborne beslätade folk, både de mot romarne stridande germanerne vid Donau¹ och anglosachserne, hade en drake till märke.

Fredlig samfärdsel med främmande länder.

Nordborne upptäcka Grönland och Amerika. — Handelsförbindelser med vestra Europa, Tyskland, Ryssland och Asien. — Minnen i Sverige af samfärdseln med andra länder. — Handel. — Marknader. — Städer. — Samfärdselsmedel.

Vi hafva sett, huru nordborne under vikingatiden förde sina segrande vapen till de flesta af Europas länder. All samfärdsel mellan Norden och den öfriga världen under denna tid var dock icke krigisk, ty den fredliga handeln var redan då af en vikt, som man blott allt för mycket varit böjd att underskatta.

Främst bland fredliga färder under vikingatiden måste vi minnas de djerfva upptäcktsresor som nordborne då gjorde. Redan hafva vi nämt, huru de bebygde Island; derifrån funno de först Grönland och sedan Vinland eller nordöstra delen af det vi nu kalla Nordamerikas förenta stater. Nordborne tillkommer den stora äran att, så vidt historien känner, först bland alla europeiska folk hafva upptäckt Amerika, och det dröjde ett halft årtusende, innan södra Europas invånare hittade vägen till den nya världen, möjligen dit vägleda af sägnerna om nordbornes färder. Vål är det saut, att denna

¹ Sådana märken ses å kejsar Trajanus' kolonn i Roma.

En upptäckt af Amerika blef af ojemförligt större betydelse både för dess Europas folk än upptäckten af Vinland; men äran att först hafva funnit den nya verldsdelen och satt bo der tillhör obestriddigen Nordens folk.

Mellan den nordvestligaste delen af Island och den närmaste, mot öster utskjutande delen af Grönland är icke större afstånd än omkring 30 svenska mil. Det var således ganska naturligt, att flere bland de skepp, som kom till Islands vestkust, skulle under stark ost- eller sydostvind komma till Grönland, hvars snöbetäckta berg synas i fjerran. Så förtäljes det om Gunbjörn, att han redan samtidigt med Islands första bebyggande, det säga kort efter år 870, drifvits långt ut vester från Island, till dess han kom till några skär eller öar, som efter honom kallades Gunbjörnsskären,

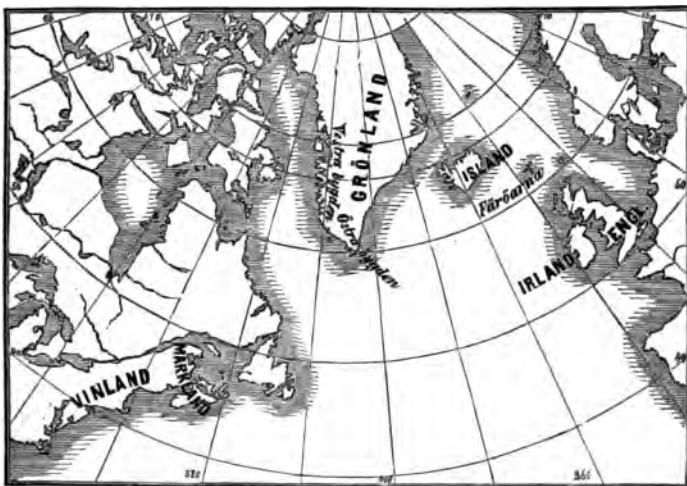

346. Ruin vid Kakortok på Grönland.

som troligen varit några af de många öar, hvilka ligga nära Grönland mellan 65°—66° nordlig bredd. Ej fullt hundra år derefter drogo två isländingar ut för att söka efter Gunbjörnsskären, hvilka de ock funno, och der de öfvertrade. Något senare (vid pass 980) blef Are Marsson stormdrifven till ett långt bort i vester, som man kallade Irland det stora eller Hvitranland, det är »de hvita människans land», möjligen emedan inbyggarna bar hvita kläder. Det är sannolikt, att detta land varit någon del af Nordamerikas östra kust. Man berättar äfven, att senare resande skulle hafva kommit till samma land och träffat Are, som njöt mycket anseende der, men fick tillåtelse att lemna landet.

Slutligen upptäcktes Grönlands fastland. Isländaren Erik Röde blef ett drap dömd fredlös och beslöt uppsöka Gunbjörnsskären. Han fann där

östkusten af Grönland och styrde åt söder längs efter kusten för att finna beboeligt land, hvilket dock ej finnes på den delen af Grönland. Han till bragte första vintern på en ö som låg ungefär i midten af den sedermera kallade Östra bygden. Följande sommar drog han mot nordvest, tills han kom till den i senare tid så kallade Vestra bygden. Sedan han vistats två vintrar i det nyupptäckta landet, gjorde han ett besök på Island och började derefter (sommarn 985) att på allvar bebygga det nyfunna landet, hvilket honom fick det namn som det ännu behåller, Grönland. Han kallade det så, emedan, som han sade, folk skulle få lust att flytta dit, om landet hade ett godt namn. Snart kommo de ditflyttade nordborne i beröring med landets urinvånare, som af dem benämndes »skrälingar» (af skral). Alla de nordiska nybyggerna på Grönland, både den »Östra» och den »Vestra bygden»,

347. Karta utvisande afstånden mellan Europa, Grönland och Vinland.

af dessa nordiska nybyggen visas ännu bland annat en kyrkoruin af sten vid Kakortok (fig. 346) samt några grafstenar med inskrifter dels med latinska bokstäfver, dels med runor.

Då isländaren Bjarne Herjulfsson en höst återvände hem för att tillbringa vintern hos sin fader, fick han till sin förvåning höra, att fadern flyttat till Grönland. Utan att tveka beslöt Bjarne då att genast uppsöka fadern, ehuru hvarken han eller någon af hans skeppsfolk varit der eller kände vägen dit, ett bland de många profven på de nordiska seglarnes djerfva mod. Under färden till Grönland blefvo de emellertid af nordanvind och tjocka drifna ur sin kurs, tills de slutligen träffade land, hvilket dock ej var Grönland; ett par dagar seglade de nu mot norr med de okända kusterna till venster, dock utan att gå i land. Slutligen kom Bjarne verkligen fram till Grönland och landade af en händelse just vid faderns gård; men han klan-

låg på vestra kusten; så länge förbindelsen med Norden kunde upprätthållas, fortforo dessa nybyggen att tege bestånd. Ännu under det fjortonde århundradet funnos de kvar; men derefter gingo de småningom under. Nordbornes ättlingar dogo antingen ut eller blandade sig med eskimåerna¹. Såsom minnen

¹ Först i början af 1700-talet började å nyo någon varaktig förbindelse mellan Skandinavien och Grönland, hvilket land nu är ett lydland under Danmark.

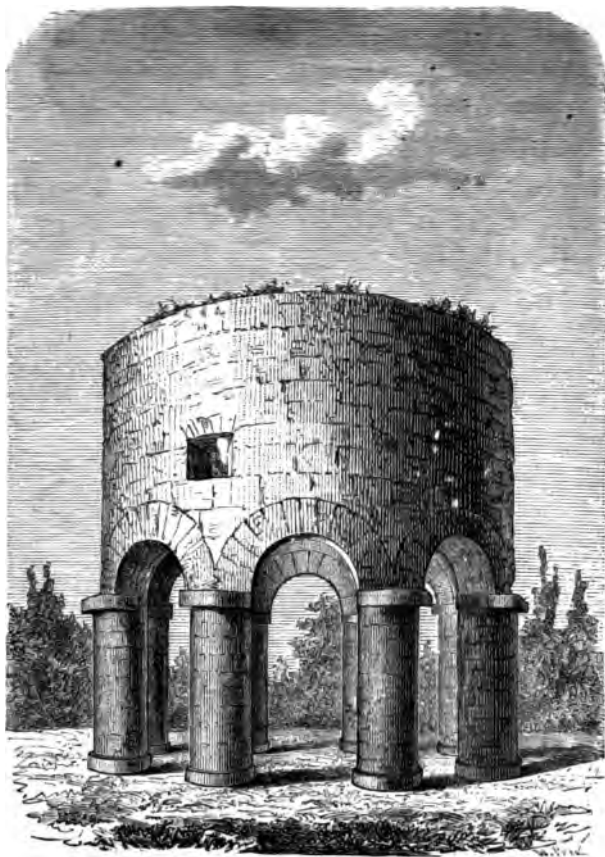
rades mycket för sin ringa vetgirighet och sin underlåtenhet att närmare känna det nyfunna landet.

Det blef nu, berättas det, mycket tal om att upptäcka nya länder. Erik ödes son Lef fick en oemotståndlig lust att undersöka de kuster som Bjarne glat förbi, köpte därför dennes skepp och styrde från Grönland mot sydväst. ef fann verkligen det omtalade landet. Först landade han på en kust der ej sågo gräs; stora jöklar uppfylde det inre af landet, och från sjön till klarna gick liksom en enda oafbruten klippvägg. De kallade därför landet Jälleland; från detta

land, troligen det nuvarande Labrador, styrde de nollertid å nyo till hafs, nedan det ej syntes dem objudande. Sedan funno de ett annat land, slätt och skogbevuxet, hvarför det fick namnet Markland (skogslandet); trogen var detta det land som nu kallas Nova Scotia. Efter två dygns segling blif nordostvind sågo de ett land, der de beslöt att öfvervintra. De bygde därför ett stort hus; ingen frost var om vintrarna och gräsen vissnade aldrig. På grund af uppgiften om den kortaste dagens längd har man trott sig finna, att detta af européer först bebyggda stället i Amerika vore att söka mellan 41° och 42° nordlig bredd, i det nuvarande Massachusetts. I landet, der nybyggarna trufdes

mycket väl, funno de äfven vildt växande vindruvur, hvarför de kallade det Vinland. På våren återvände Lef med sitt folk till Grönland.

Någon tid derefter (omkring år 1003) beslöt Torfinn Karlsefne, som skall hafva varit en ättling af Ragnar Lodbrok, att anlägga ett varaktigt bygge i Vinland. Han seglade dit med 60 män och några kvinnor; äfven skap medfördes. Nybyggarna kommo snart i beröring med landets äldre byggare, »skrälningarne»; man förstod visserligen ej hvarandras språk, men

348. Gammal nordisk stenbyggnad i Newport, Nordamerika.

en byteshandel kom dock till stånd. Efter någon tid uppkom emellertid strid mellan Torfinns folk och skrälingarne, hvilka naturligtvis voro till antal ojemförligt öfverlägsna nybyggarna. Torfinn ansåg därför rådligast att återvända till Grönland, sedan han tillbragt två vintrar i Vinland¹.

Flere andra vinlandsfärder omtalas äfven vid denna tid, »ty dessa färder, heter det, tycktes goda i afseende på både gods och heder». Förbindelsen mellan Norden och Amerika fortfor länge, och ännu från år 1347 vet historien att omtala en då företagen resa från Grönland till Vinland. Möjligen fortsattes dessa färder ännu längre, och minnet af dem var väl ej i det följande århundradet helt och hållet förbleknadt på Island, der Columbus kan hafva hört sägner om vinlandsfärder vid det besök han (troligen år 1477) gjorde på ön före sin verldsbekanta upptäcktsresa. Det är ej osannolikt, att man i de uppgifter Colombo sålunda torde hafva erhållit på Island om ett stort, långt bort i vester liggande land kan söka ett af skälen till den fasta öfvertygelse han hade om tillvaron af ett sådant för södra Europas folk i allmänhet okänt land.

Det märkligaste minne man funnit i Amerika af nordbornes vistelse der under medeltiden är en rund, af åtta pelare uppburen stenbyggnad, som ännu står, ehuru skadad, i Newport på ön Rhode-Island (fig. 348). Byggnaden är uppförd af otillhuggna block af gråvacka; stenarna äro lagda på hvarandra och förbundna med kalkbruk, som nu är mycket hårdt. Den yttre diametern håller något öfver 7 meter; den inre 5,40 meter. Att denna byggnad icke är ett verk af infödingarne är lika tydligt, som att den ej kan vara yngre än 1630-talet, då Rhode-Island för första gången efter Columbus' tid blef bebyggt af europeer. Allt torde deremot tala för att den är uppförd af nordbor, troligen under 1100-talet; helst mer eller mindre liknande runda stenbyggnader äro kända flerstädes i Norden, der de varit och till en del ännu äro använda som kyrkor eller som baptisterier (dophus).

Den märkliga byggnaden i Newport är således ett vitne om, att nordiska nybyggen ännu flere mansåldrar efter Vinlands första upptäckande måste hafva funnits på Nordamerikas östra kust. Det förtjenar anmärkas, att Newport just ligger i den trakt, der man redan på grund af Lef Erikssons i det föregående omtalade uppgift om den kortaste vinterdagens längd ansett sig böra söka nordbornes Vinland.

Man har trott sig i ungefär samma trakt ega äfven ett annat minne af nordbornes vinlandsfärder, nämligen ett slags hållristning inhuggen i ett under namnet »Assonetstenen» känt stenblock vid Assonet i Massachusetts. De på denna sten synliga bilderna och tecknen troddes länge vara ristade af Torfinn Karlsefne under hans vistelse i Vinland; en närmare granskning har dock visat det grundlösa i ett sådant antagande.

¹ Thorvaldsen och andra af Danmarks berömdaste män sägas leda sina anor från Torfinn Karlsefne.

Vi hafva af det föregående sett, att Norden under de sista århundradena af sin hednatid stod i liflig förbindelse med de flesta andra länder i Europa. Talrika äro äfven de minnen som i Sverige tala om denna förbindelse med främmande länder, både om vikingens krigiska färd och om handelns fredligare värf.

Såsom redan är antydt, voro Sveriges inbyggare på den tid, då nästan hela dess nuvarande vestkust var dansk eller norsk, visserligen genom landets läge förnämligast hänvisade på samfärdsel med länderna vid Östersjöns södra och östra kuster. Men att äfven det gamla Svitiod stått i både krigisk och fredlig förbindelse med länderna i vestra Europa, i synnerhet med England, visas af mångfaldiga förhållanden.

I Upland och Gestrikland, i Vestmanland, Södermanland, Östergötland och Småland finnes ännu ett stort antal runstenar, som äro resta till minne af män hvilka farit till England. Så sitter i Gamla Upsalas kyrkomur en runsten, som »Sigvid englandsfarare» låtit rista öfver sin fader. Sigvid hade således kommit lyckligen tillbaka från sin färd. Om andra är det deremot uttryckligen sagdt, att de dött i England. Detta berättas om en man från Hjelstads socken i Upland, om en annan från vesteråstrakten, om en Sverre från nyköpingstrakten, om Toke från Kaga socken i Östergötland, om Tore från Berga socken i Finveden (Småland), m. fl.; åt alla dessa restes minnesstenar, hvilkas runinskrifter uttala förhållandet.

349. Anglosachsiskt silfvermynt slaget för konung Ethelred i London¹. Upland. 1/4.

Vid Kolstad i Häggeby socken, Upland, finnes en runsten ristad af två söner öfver deras fader Gere, »som vester satt i tingalidet». Härmed afses utan tvifvel den under namnet tingalid eller tingmannalid kända legohär af nordbor, som konungarne i England underhöllo under en stor del af det elfte århundradet. Tingmannalidet uppsattes af konung Ethelred år 1010, fick stor betydelse under Knud den stores tid och upplöstes vid eller kort efter midten af samma århundrade. Tillägget »Gud hjelpe hans själ» visar, att de som ristat stenen voro döpta. I Össeby socken, Upland, har man vid Väsby nyligen funnit en runsten med öljande märkliga inskrift: »Åle lät resa denna sten åt sig sjelf; han upptog åt Knut skatt i England. Gud hjelpe hans själ.» Med Knut menas utan tvifvel den nyssnämde konungen.

En runsten vid Rösås i Näfvelsjö socken, Småland, är rest till minne af en Gunnar, hvilken af sin broder blef lagd uti en likkista af sten i Bath England.

Ännu talrikare minnen af färderna till nämnda land hafva vi i de mångtusen anglosachsiska mynt från vikingatiden som hittats i svensk jord. Man har nu närmare kännedom om åtminstone 20 000 sådana i vårt land under de sista hundra åren anträffade mynt, alla af silfver. Ett säkerligen

¹ Inskrift: Æthelræd rex anglo[rum] — Leofric mo[netarius] o[n] Lynd[ene] Ethelred anglernes konung — Leofric myntmästare i London).

vida större antal har under föregående århundraden hittats, såsom talrika berättelser om sådana fynd visa, ehuru närmare underrättelser derom sakna.

Man skulle hafva väntat att bland dessa i svensk jord hittade anglosachsiska mynt träffa många äfven från 800-talet och 900-talets förra hälft då England ständigt hemsöktes af nordborne, då dessa eröfrade stora sträckor af landet och då konung Alfred måste kämpa en förtviflad kamp för att rädda sitt rikets oberoende. Under denna tid präglades också mynt i England. Men i Sverige, liksom i de andra nordiska länderna, äro anglosachsiska mynt från nämnda tid utomordentligt sällsynta. Från Sverige känner man nämligen intet sådant mynt från tiden före Alfreds död och endast tre präglade före år 950. Äfven från de närmast följande årtiondena äro jemförelsefå anglosachsiska mynt funna i Sverige. Det vida öfvervägande flertalet de i England präglade mynt som uppgrävas ur svensk jord är deremot prägladt för den i det föregående omtalade konung Ethelred, hvilken besteg tronen år 978 och dog 1016. Såsom vi redan nämt (s. 275), innehade han dock icke hela denna tid Englands tron, emedan han 1013 måste fly ur landet för den segerrike Svend Tjufvuskägg; först efter dennes död i början af följande året kunde han återkomma och återtaga sin tron. Mängden af de i Sverige funna mynt som bära Ethelreds namn (fig. 349) är så stor, att i vårt nationalmuseum ett mångdubbelt större antal sådana mynt förvaras än i någon annan samling, det rika britiska museet i London ej ens undantaget.

Orsaken till detta oväntade förhållande är utan tvifvel att söka i de oerhörda skatter som Ethelred under sina olyckliga strider med nordborna gång på gång måste utbetala till dessa. Ethelred skall hafva i »danagälden» såsom vi nämt att dessa skatter kallades, erlagt tillhoppa ej mindre än 167 000 pund silfver.

Om man emellertid här kan finna en naturlig förklaring till den stora mängd af Ethelreds mynt som hittats i Norden, kan dock detta ej vara orsaken till det egendomliga sätt, hvarpå hans och de andra närmast före och efter honom regerande engelska konungarnes mynt träffas spridda i Nordens olika delar. Då flertalet af de nordborn som hemförde de i England utpressade silfverskatterna troligen voro bosatta i Danmark, i västra delen af det nuvarande Sverige och i Norge, kunde man med skäl vänta, att hufvudmassan af de i Norden funna anglosachsiska mynten skulle vara hittade i nämnda länder; så är emellertid ingalunda förhållandet. Från hela Norge, som för öfrigt är synnerligen rikt på minnen från vikingatiden, och der man med stort nit samlat alla sådana minnen, har man närmare kännedom endast om ungefär 1500 anglosachsiska mynt. På Sveriges västra kust, Bohuslän och Halland är, så vidt man vet, knapt ett enda sådant mynt funnet, och från det nuvarande Danmark känner man ej mer än några hundra anglosachsiska mynt från Ethelreds och hans företrädares tid. Deremot har man närmare kännedom om ungefär 20 000 anglosachsiska mynt från Sverige (utom Bohuslän och Halland); mer än hälften af detta betydliga antal bär Ethelreds namn.

Äfven förekomsten af dessa mynt i Sveriges olika delar är ganska olika.

De västra kustlandskapen äro de så godt som okända; i det inre af landet, en det under nu ifrågavarande tid så viktiga Vestergötland, äro de sällsynta. Talrikt förekomma de deremot i Östersjöns kusttrakter, vid Mälarens änder och i närheten af de större vattendrag som stå i förbindelse med Östern, men framför allt på Öland och Gotland. I synnerhet äro de utomlöst talrika på sistnämnda ö, den längst från England liggande delen Norden, från hvilken väl endast en ringa del af de krigare härstammade från brandskattade anglosachsernes land.

Allt detta visar tydligt nog, att åtminstone flertalet af de ifrågavarande mynten ej anförtrötts åt jorden omedelbart af de hemvändande nordbor, utan deltagit i plundringstågen till England, utan att de af handeln förts till de ställen der de nu hittats.

Utom de i England präglade mynt som vi nu omtalat har man i svensk tid äfven funnit andra, ehuru ej särdeles många, minnen från färderna till Britiska öarna, såsom mynt slagna för de nordiska konungarne i Dublin och några prydnader, hvilka antingen äro hemförda från de nämnda öarna eller förfärdigade efter derifrån komna förebilder (fig. 393).

Derjemte kunna vi spåra minnen af våra förfäders förbindelse med nyssnämnda trakter i de rikt utvecklade ornament som pryda många inhemska mynten från hednatidens sista århundraden.

Präktiga orm- och drakslingorna, hvilka ofta ses på arbeten från denna tid, hafva nämligen ett nordiskt ursprung och kunna nämligen följas tillbaka åtminstone ända till de första århundradena efter Kristi födelse; men det torde vara obestridligt, att de, i den form som de förefingo under vikingatiden, röja ett inflyande af de liknande ornament, hvilka nordiska

350. Silfvermynt prägladt i Poitiers för konung Pipin af Aquitania. Vestergötland¹.

De lärde känna hos folken på de Britiska öarna. Den grundolikhet synes dock böra framhållas, att de nordiska slingorna ursprungligen äro bildade af fåglar, under det att slingorna från de Britiska öarna ofta bildas af fåglar, vilket deremot icke ses på svenska arbeten, om icke såsom följd af inflytandet från vestern. Detta torde bland annat vara fallet med det präktiga svärdste som är afbildadt fig. 341.

Äfven andra på svenska arbeten från vikingatiden förekommande sirater utan tvifvel efterbildade efter liknande, hvilka våra förfäder lärde känna från sina besök i Irland och Skotland.

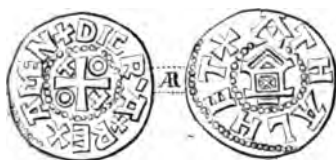
Ett minne af förbindelsen med England hafva vi, såsom i det föregående är antydadt, också deri, att de äldsta svenska mynten präglades icke uti fullkomlig likhet med de samtida engelska, utan till och med af enstaka myntmästare, såsom vi se af deras å myntens framsida utsatta namn ut af ett och annat i omskrifterna förekommande anglosachsiskt ord.

¹ Inskrift: Pipinvs rex Eq[uitanie] — Pectavo (Pipin konung af Aquitania — Poitiers). Framsidans midt läses Pipin[us].

Ett ännu vida viktigare inflytande har emellertid England utöfvat på vårt fädernesland genom de engelska missionärer som i så väsentlig mån bidro till kristendomens slutliga seger i Sverige. Vi skola i det följande något närmare redogöra härför, äfvensom för den icke obetydliga engelska inverkan på vår äldre medeltids konst hvilken blef en följd häraf.

Liksom minnen från de talrika vikingatågen till de Britiska öarna för 900-talets senare hälft äro mycket sällsynta i Norden, har man här funnit endast några få saker som blifvit hemförda från Frankrike under samma tid. Från alla tre de nordiska länderna känner man endast ett par tiotal frankiska mynt. Fig. 350 visar ett sådant mynt prägladt i Poitiers för en Pipin, konung af Aquitania, sydvestra delen af Frankrike; antingen Pipin I, Ludvig den frommes son (817—838), eller Pipin II, den förres son (845—864). Detta mynt hittades för några år sedan i Vestergötland, jemte två andra mynt af Pipin, tre af Karl den store (eller möjligen Karl den skallige) och två af Ludvig den fromme, alla af silfver.

Om de frankiska mynten från 800-talet sällan hittas i Norden, äro deremot tyska mynt från tiden mellan 900-talets midt till något efter midten af det följande århundradet i öfverraskande mängd funna här, och i synnerhet

351. Tyskt silfvermynt prägladt för konung Otto III och Adelheid¹. Gotland.

i Sverige. Man har i vår jord funnit ett ännu större antal tyska än anglosachsiska mynt; de förra äro under de sista hundra åren tillvaratagna i flere tiotusental. Några gånger har man till och med funnit ett eller två tusen tyska mynt nedlagda på samma ställe. Vid Findarfve i Rone socken på Gotland hittades år 1843 något mer än 3 000 sådana mynt, jemte anglosachsiska och andra mynt. Och i senare

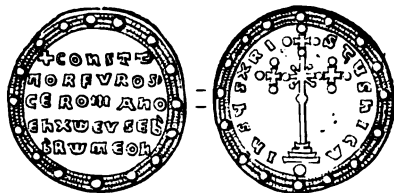
tid har man vid Johanneshus i Bleking uppgräft en silfverskatt, som utom en mängd smycken m. m. innehöll mer än 3 400 tyska mynt från tionde och elfte århundradena.

De tyska mynt från ifrågavarande tidskifte som hittats i vår jord äro slagna dels för tyska kejsare och konungar, dels för konungar och furstar, erkebiskopar, biskopar och andra andliga myndigheter samt städer inom Böhmen, Baiern, Schwaben, Lothringen, Franken, Sachsen, Frisland, Nederländerna och andra länder. De flesta präglingssorterna äro att söka längs efter Tysklands största floder, handels gamla pulsådor, Elbe, Donau och i synnerhet Rhein med dess bifloder. Allmännast bland kejsarmynten äro de som bära Otto III:s och hans farmoder Adelheids namn (fig. 351); hon förestod regeringen för sin minderårige sonson under åren 991—995. Bland städernas och de andliga myndigheternas mynt äro de från Köln de talrikaste. De böhmiska hertigarnes mynt äro äfven särdeles talrika.

Jemte dessa mynt träffas äfven några från Ungarn och norra Italien.

¹ Inskrift: Otto (mellan korsarmarna) D[e]i gr[aci]a rex amen — Athalhet (Otto af Guds nåd konung. Amen. — Adelheid). Otto blef först år 996 krönt till kejsare.

troligen medföljt de tyska mynten hit upp och således icke kunna om bevis för omedelbar förbindelse mellan dessa länder och Norden. det föregående (s. 224) hafva vi sett, att byzantinska guldmynt från 7te århundradet ej sällan träffas i Sverige. Från början af det följande århundradet äro endast några mycket få sådana mynt hittade hos oss, och en lång derpå följande tid synes ingen betydande förbindelse mellan oss och Konstantinopel hafva funnits, åtminstone ej någon som lemnat spår af i några uti svensk jord funna mynt. Först från det tionde århundradet förekomma i våra jordfynd åter byzantinska mynt; de mynt af detta 10te nämnda tid som hittas hos oss äro emellertid ej af guld utan af silfver (fig. 352), ehuru guldmynt af god halt fortfarande präglades i Konstantinopel. De byzantinska silfvermynten äro jemförelsevis ganska sällsynta i Sverige, de hittas här, äfven om det sker på samma ställe som en stor mängd guldmynt, är det alltid i ringa antal, vanligen blott ett eller ett par, ej sönderbrutna och nötta. De yngsta man känner från Sverige äro i början af elfte århundradet, således kort efter det nordborne börjat till Miklegård för att inträda i kejsarens tjänst och långt innan dessa färder upphörde. Möjligen hafva de byzantinska mynt från denna tid hittats hos oss hitkommit med hem- eller nordbor, som för handel eller tjänst besökt Miklegård; men möjligt är, att de på en omväg hitkommit i Sverige med de talrika österländska mynt som hittas i Norden.

352. Byzantiskt silfvermynt prägladt för kejsarne Konstantinos Porfyrogennetos och Romanos II (948—959). Upland¹.

Från Skandinavien känner man nämnt ett mycket betydligt antal sådana i 10te århundradet, som de araberna beherskade länderna präglade vanligen kända under namnet kufiska (fig. 353). Detta uttryck, härleadt af namnet på staden Kufa, är indre egentligt, emedan endast en ringa del af de ifrågavarande arabiska mynten är slagen i nämnda stad, som tidtals var kalifernes säte och en arm af Eufrat, söder om Bagdad.

Araberne präglade vid denna tid både guld- och silfvermynt. Det är ett intressant förhållande, att så godt som endast silfvermynten, kallade dirhemerna, funnit vägen till våra trakter. I Sverige är nämlott ett eller ett par arabiska guldmynt från ifrågavarande tid hittade; de öfriga äro af silfver. Samma förhållande eger rum i de andra nordländerna.

De äldsta kufiska mynt man hittat i Norden äro visserligen präglade i de sista åren af 600-talet, men det har vid närmare granskning visat sig att dessa varit gamla, då de kommo hit och att de endast mera tillfälligt följt yngre mynt till Norden. Först efter midten af 800-talet, troligen

¹ Inskriften (med grekiska bokstäfver) betyder: Konstantinos Porfyrogennetos och Romanos kejsare — Jesus Kristus segra!

omkring år 880, synas nämligen de arabiska mynten hafva börjat att leta sig v hit. De flesta man hittat hos oss tillhöra tiden mellan 800-talets sista årtion och midten af följande århundrade; de yngsta äro präglande omkring år 1000.

Man känner nu ungefär 20 000 i Sverige under de sista hundra år funna kufiska mynt, således ett lika stort antal som af de i svensk jord under samma tid anträffade anglosachsiska mynten. Härvid bör dock ihågkommas att de sist nämnda väga endast omkring hälften så mycket som de arabiska.

De kufiska myntfynden äro spridda öfver Sveriges olika delar ungefär på samma sätt som de anglosachsiska och tyska; de flesta äro anträffade på Gotland, hvilken ö ensam lemnat mer än hälften af alla de kufiska mynt som äro kända från hela Norden. I stor mängd äro sådana mynt och hittade på Öland och i Sveriges kustlandskap, från Skåne till Upland. Äfven längre mot norr hittas dessa mynt utefter kusten; de nordligaste man känner från Sverige äro funna i Ångermanland. I Sveriges vestra kusttrakter och i det inre landet äfvensom i Norge äro de deremot sällsynta; således sam-

förhållande som vi anmärkt äfven afseende på de anglosachsiska mynten ehuru det väcker mindre förvåning, fråga är om de från östern än om från England komma mynten.

De hos oss funna arabiska mynten vitna, liksom de tyska, om vidsträckt handelsförbindelser mellan våra fäder och de i söder och öster om dem boende folken; en handel om hvilken våra skrifna urkunder hafva föga er-

353. Arabiskt eller så kalladt kufiskt silfvermynt (dirhem), prägladt år 903 i Samarkand. Gotland¹.

intet att förtälja. En och annan har väl varit böjd att förklara de arabiska myntens förekomst i Norden på det sätt, att de hitkommit med vikingar som återvändt från det då till en stor del af araberna beherskade Spanien. Redan en flyktig bekantskap med förhållandena visar emellertid det oriktigt i ett sådant antagande. Några få af de hittade mynten kunna väl ha hitkommit på denna väg; men deras antal är i alla händelser försvinnans ringa. De allra flesta hafva kommit från öster, öfver Ryssland, der stora fynd af arabiskt silfver beteckna de vägar som handeln mellan Asien och Norden vid denna tid följde.

Visserligen finnas inga bevis för en omedelbar handelsförbindelse mellan Skandinavien och de arabiska länderna i Asien; men den af Rysslands förmedlade handeln visar sig hafva under lång tid varit af en mycket stor betydelse. Med tillhjälp af de i Sverige och Ryssland funna mynten kan man kunnat urskilja tvenne hufvudvägar för denna handel.

¹ Å de kufiska mynten läses vanligen å åtsidan: Det ges ingen Gud utom Allah, och han har ingen like, samt på framsidan: Muhamed är Guds sändebud. Dessutom äro regentens och stads namn samt året (efter muhamedanernes tidsräkning) utsatta. Regentens bild förekommer ej emedan detta vore stridande mot Korans bud.

Den förnämste kännaren af de i Sverige funna arabiska mynten säger härom¹: »De särskilda fynden, som till största delen synas hafva blifvit nedlagda i jorden kort efter deras införande i landet, lemna ganska ofta viktiga vägmärken för den sträcka som mynten tillryggalagt, innan de stannat i vår jord. Man kan från stad till stad följa dessa vägar, som dock alla hafva inom Asien sammanlöpt i tvenne slutpunkter. Den största silfverströmmen, att jag så må säga, samlades inom Transoxana², hvarifrån den af bulgarerne fördes till Ryssland. Huru mynten härifrån på de stora floderna fraktades till Östersjöns kuster är numera en allmänt känd sak. De nämnda bulgarerne voro ett idogt, handlande folk. Arabernes geografer omtala, huru deras karavaner tågade genom landet kharizm in i samanidernes område, huru deras skepp öfverseglade Kaspiska hafvet och medförde i synnerhet dessa dyrbara pelsverk, hvilka ett onaturligt mod gjort till en oundgänglig lyxartikel öfver hela Asien. Betydlig måste denna handel hafva varit, då icke blott Asiens varor lemnades i utbyte mot Nordens, utan ock ofantliga massor af myntadt silfver och arbetadt eller inkom för handeln i tenar eller spiraler formadt guld och silfver måste fylla skilnaden.»

»En annan väg ledde en mindre rik, dock icke obetydlig myntmassa till Armenien. Vi kunna hit följa dirhemernas gång, å ena sidan ifrån Tigris' och Eufrats städer, och å den andra ifrån Persiens kuster och Khorasan. De fördes sedan från berggländerna ned till Svarta hafvet, der vid denna period khazarerne hade utbredd sitt välde och idkade en vidsträckt handel, hvilken bragte, hufvudsakligen äfven här på floderna, de dyrbara metallerna in i Ryssland och sedan till Östersjöns stränder.»

En del af det arabiska silfret kan dock äfven på annat sätt än genom handeln hafva kommit till Ryssland. De i detta land bosatta nordborne, ryssarne i ursprunglig betydelse, hafva nämligen hemsökt de muhamedanska länderna i Asien och derifrån hemfört dyrbara byten på samma sätt, som de nordiska vikingarne från vestern af Europa. Så omtalar en samtida arabisk skriftställare ett märkligt vikingatåg som ryssarne i början af 900-talet företagit ända till Kaspiska hafvet, på hvilket haf man då sedan länge varit van att endast se fiskares och fredliga köpmäns farkoster. Ryssarne hade med en stor mängd skepp dragit utför Dnjepr till Svarta hafvet, seglat omkring Krim in i Asofska sjön och uppför Don; på det ställe der denna flod mest närmar sig Volga drogo de sina skepp öfver land, satte dem så i Volga och seglade utför denna flod ut i Kaspiska hafvet, hvars kuster de under flere månader hemsökte, samlande ett omätligt byte. Någon tid derefter visade de sig åter på Kaspiska hafvet, gingo uppför floden Kur och dröjde mer än ett år i dessa trakter under ständiga strider med landets invånare.

Det silfver som på detta sätt kan hafva erhållits var dock utan allt tvifvel

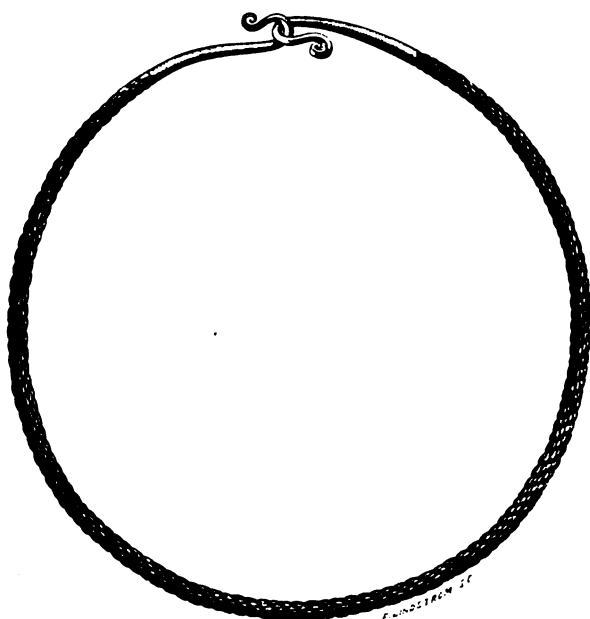
¹ C. J. Tornberg, Om de i svensk jord funna österländska mynt, i Vitterhets . . . akademiens handlingar, del. 21, s. 100.

² Landet norr om floden Oxus och öster om sjön Aral.

ringa i jemförelse med det, som handeln mera omärkligt men oafbrutet under lång tid förde från Asien till Norden.

Att de arabiska mynten, trots den långa vägen, framkommit till vårt land i så stort antal kan möjligen till en del bero derpå, att i Ryssland vid denna tid inga inhemska mynt funnos att använda vid handeln med nordborne. Äfven de vid Volga boende bulgarerne, genom hvilkas land, såsom vi sett, den förnämsta handelsvägen gick, hade ej eget mynt; först på 900-talet slogos der af en muhamedansk fursteätt mynt, af hvilka också några medföljt de öfriga arabiska mynten till Norden.

De flesta i vår jord funna arabiska mynten från denna tid äro präglade för de samanidiska furstarne, som beherskade länderna öster om Kaspiska

354. Snodd halsring af silfver från Sumatra. 2/3.

hafvet och i hvilkas hufvudstad Samarkand en stor mängd af de hos oss hittade mynten äro slagna. I talrikhet närmast de samanidiska mynten uti våra fynd komma de som äro slagna för de abbasidiska kaliferne, de flesta i den verldsbekanta hufvudstaden Bagdad. Namnen på många andra asiatiska städer läsas äfven på de till Norden komna arabiska mynten. De i Afrika präglade mynt som stundom, ehuru i ringa antal, letat sig väg till vårt land hafva gjort en betydlig omväg; de hafva nämligen genom förbindelsen mellan de arabiska

länderna kommit från Afrika till Asien och sedan följt de kufiska mynten åt norr. Detta visas dels deraf, att de afrikanska mynten alltid utgöra en högst obetydlig del i fynden hos oss, dels deraf, att de vanligen äro utslitna och sönderbrutna samt bära andra spår af att länge hafva varit i omlopp på sin väg hit upp.

Vi nämde, att de arabiska mynten troligen börjat att strömma till Norden omkring år 880, således kort efter Ruriks grundläggning af ett nordiskt varjagervälde i Ryssland. Den samtidigt börjande införseln af arabiskt silfver till Norden står antingen i historiskt samband med denna händelse, eller ock är detta sammanträffande tillfälligt och beroende på andra för oss okända förhållanden.

De flesta i Sverige funna arabiska mynten tillhöra tiden mellan åren 955 och 955; af dessa sjutiofem år finnes intet, under hvilket ej något hos träffadt mynt är prägladt. Under denna tid synes också handeln med andret hafva varit lifligast och största delen af de till vår tid bevarade ka mynten hitkommit. Efter år 955 äro endast få af dessa mynt slagna, r 1010 är det sista i Sverige funna arabiska mynt prägladt. Då mynt efter denna tid i stor mängd slogos af araberne, bör orsaken till detta troligen sökas i det för handeln ogynsamma tillstånd, hvari samman af yttre och inre fiender oroadt välde under senare hälften af 900-talet n sig, tills det år 999 störtades. Förhållandena både i Asien och Ryssblefvo kort derefter sådana, att någon liflig handel ej gerna kunde längre på de vägar vi nu at.

Med mynten följde igen en stor mängd arbeten af silfver le arabiska länderna Jorden. Halsringar, ngar, spännsmycken andra prydnader af r som ej förr varit k här hittas också hos oss tillsammans de kufiska mynten; sta äro troligen aninkomna från Öster genom den nu om handeln eller ar e efter österländska er. I de länder som eller lydt under araherravälde, eller som i förbindelse med så-

355. Snodd halsring af silfver, funnen på Gotland. 1/2.

brukas ännu i dag silfversmycken hvilka ofta på ett i ögonen fallande påminna om dem som våra förfäder för ett årtusende sedan fingo från 1. Ett prof härpå se vi i den här (fig. 354) afbildade halsringen af r från den ännu hedniska lampunstammen på Sumatra; den är snodd mma sätt och har i öfrigt samma form som de halsringar, hvilka i stort hittas i Norden från den tid då handeln med araberne blomstrade (fig.

Likheten är lika påtaglig som afståndet i tid och rum är stort; förigen bör tvifvelsutant sökas deri, att sådana ringar å ena sidan för många idraden tillbaka fördes af handelsmännen från arabernes länder till Skanien och å den andra sidan från samma länder kommit till det af mu-

hamedaner delvis bebodda Sumatra och der hållit sig i bruk ända till våra dagar hos öns hedniska stammar.

Vi hafva sett hvilken viktig handelsförbindelse våra förfäder öfver Ryssland underhöllo omedelbart med Österlandet. Öfver Ryssland gick emellertid äfven en annan för Norden kanske lika viktig handel, nämligen med det byzantinska kejsardömet. De i det föregående (s. 279) omtalade fredsfördrag som åren 912 och 945 afslötos mellan de ryska storfurstarne och de byzantinska kejsarne afse bland annat att skydda de ryssar som i handelsärenden besökte Konstantinopel. Att svenska köpmän ofta besökt denna stad i sällskap med varingarne eller sina ryska anförvandter är mer än troligt; och säkert är, att Sverige öfver Ryssland erhöll från Konstantinopel kostbara tyg och andra eftersökta handelsvaror, som de förfinade byzantinerna hade att erbjuda de praktälskande nordborne i byte mot dessas dyrbara pelsverk och andra varor.

Handeln med Ryssland gaf åt handelsplatserna på Sveriges östra kust, och framför allt åt Gotland, en stor betydelse, helst Sveriges förbindelser både under nu ifrågavarande tid och under många århundraden derefter förnämligast voro riktade åt öster och söder.

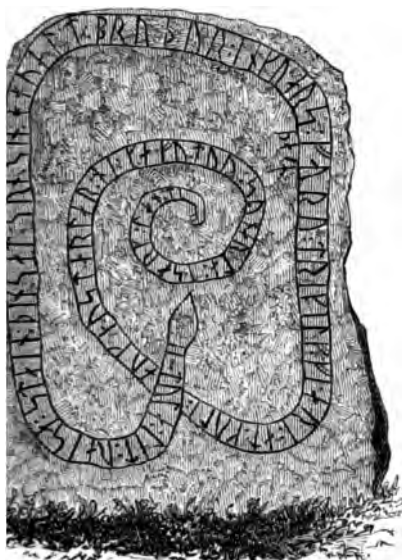
Om svenska mäns färder österut, både krigiska och fredliga, vitna ännu talrika runstenar i landets särskilda delar. Många äro resta till minne af män som farit i »österväg» eller till »Österrike», det vill säga länderna i öster; andra nämna mera bestämdt färder till Finland, Tavastland, Estland, Virland (en del af Estland), Livland, »Gårdarne» (Gårdarrike) och Holmgård.

En runsten i Ytter-Selö socken, Södermanland, är rest af Sirid åt hennes man Sven, som »ofta seglade med dyrbart skepp till Semgallen omkring Tumisnis». Semgallen är Kurlands östra del, intill Dünafloden, och »Tumisnis» är Domesness, Kurlands nordligaste spets, vid inloppet till Rigabugten. Å Turinge kyrkogård i samma landskap finnes en annan runsten, rest till minne af en man hvilken »föll i strid österut i Gårdarne, såsom höfding för en trupp».

Talrika runstenar i Upland, Södermanland och Östergötland tala om män som följt en Ingvar på hans färd österut. En sten i Odensala socken, Upland, är af tvenne bröder rest till minne af deras fader, »hvilken styrde skepp österut med Ingvar i Estland»; af inskriften på ett par andra runstenar ser man, att färden utsträcktes ända till Särkland, det är saracenernes land i Asien. En af sistnämnda stenar (fig. 356), nu innmurad uti ett torn i Gripsholms slott, är af modern ristad åt »Havald, Ingvars broder», hvilket synes antyda att Ingvar härstammat från denna nejd och att hans färd således utgått från Mälaren. Denna färd är troligen densamma som sedan blef föremål för en romantisk skildring i den isländska sagan om »Ingvar den vidtfarande», hvilken der säges hafva lefvat på Olof Skötkonungs tid; runstenarna synas också verkligen kunna tillhöra förra hälften af 1000-talet.

Få äro ej heller de stenar som förtälja om färder till Grekland, om som der dött eller som derifrån återkommit och därför erhållit tillnamnet »grekfarare». I Eds socken, Upland, finnes en sådan sten, hvars runor en Ragnvald låtit rista, hvilken »i Grekland var höfding för hären» och höfding för varingarne (fig. 357), och vid Fjukeby, ej långt från Eds socken, står en runsten som en fader låtit rista till sina söners minne, hvilka den ene »styrde härflocken, kom till Greklands hamnar och dog där».

Dessa om greklandsfärder vitnande stenar finnas ej blott i kustlandskapet Upland, Södermanland och Östergötland; äfven djupt in i landet, uti Östergötlands socken i Småland, talar en runsten om en »Sven, som dog öster om Grekland». Såsom bevis för huru allmänna färderna till detta land voro,

Runsten nu innmurad i Gripsholms slott, Södermanland¹.

357. Runsten från Eds socken, Upland².

kan man se, att de kom från Sveriges vestra trakter, samt huru länge de fortforo, förtjena de sig till, att gifvas som lön, som ännu på 1200-talet hade en plats i vestgötalagen, ligen att ingen, medan han sitter i Grekland, får taga arf efter någon mavarande, samt att endast de ega att taga arf efter en greklandsfarare, som varit hans arfvingar, då han for hemifrån.

¹ Inskrift: Tula lit raisa stain thins[a] at sun sin Havalt bruthar Ingvars. Or fauru tri[n]kil[i]k fiari at Kuli auk austarlar ni Kafu tuu sunarla i Sarklanti. Lat resa stin denna at son sin Havald, Ingvars broder. De foro modigt fjerran at Kul och stligare; i Kafa dogo de, söderut i Särkland). Rätta betydelsen af »Kuli» och »Kafu» kan ej säkerhet uppgifvas.

² Inskrift: Runa rista lit Ragnvaltr hvar a Kriklanti vas lisforunki (Runor rista Ragnvald, hvilken i Grekland var höfding för hären).

Sedan Sverige blifvit kristet land och pilgrimsfärderna till Jerusalem börjat, begagnades vanligen samma väg öfver Ryssland som väringarne plåtaga, då de drogo till Konstantinopel. I Gutasagan heter det också uttryckligen om sådana pilgrimer hvilka på ut- och hemfärd farit öfver Gotland att de »togo vägen österut genom Ryssland och Grekland för att fara Jerusalem».

En särskild uppmärksamhet torde slutligen ett par runstenar fört som omtala män hvilka dött i »Långbardaland», det är longobardernes land det nuvarande Lombardiet i norra Italien; den ena af dessa stenar finns i Täby socken, Upland, den andra i Stora Malms socken, Södermanland.

Handeln och vikingatågen förde under det tidskifte som nu är i full gång en nästan otrolig mängd ädla metaller, mest silfver, till Sverige. Huru tillgången på silfver vid denna tid var i landet, inses bäst af de betydliga massor som ännu efter omkring ett årtusendes förlopp årligen uppgräfvats i jorden. Så har endast under de tolf sistförflutna åren nationalmuseumet hållit mer än 72 kilogram (ett hundra sjutio skålpund!) i svensk jord ur samma år funnet silfver från vikingatiden. Anmärkningsvärdt är, att silfvet nu uppträder i sådan mängd; denna metall hade visserligen varit känt i vårt land sedan kort efter Kristi födelse, men under många århundraden ända till vikingatidens början, synes silfvet hafva här varit sällsyntare guld.

Sveriges rikedom under hednatidens sista del, hvarom de jordfästas skatterna bära vitne, omtalas äfven af samtida författare. Så säger mången Adam: »Sverige är ett mycket fruktbart land, rikt på korn och honing, som i afseende på boskapsafvel tar priset framför alla andra länder, under att flodernas lopp och skogarnas läge gynna en riklig tillförsel af utländska varor från alla håll. Man kan därför säga, att svenskarne ej sakna något slags härlighet . . . Ty allt hvad den tomma fåfänglighet har att yfvas öfver guld och silfver, ståtliga gångare, pelsverk af bäfver och mård, det vi ha en nästan vansinnig beundran för, allt detta anse svenskarne för intet.»

Den handel som bragt dessa skatter till Sverige var i många afseenden olik vår tids. Köpmannen satt ej då, såsom nu är det vanliga, lugnt hem i sin stad, sändande sina varor och sina bref åt alla håll; han måste draga från ort till ort med sina varor, utsatt för faror af allahanda slag, plundring och mord. Om vi afräkna farorna, påminna väl gårdshandeln i våra dagar närmast om forntidens köpmän.

I Ansgars lefnadsteckning hafva vi en skildring af de äfventyr, hvar en handelsresa till vårt land vid denna tid var förenad. Der berättas uttryckligen, att då Ansgar i sällskap med köpmän seglade till Sverige, blef skuggad midt på vägen anfalllet af »sjöröfvare» eller vikingar. Köpmännen försvarade sig manligen första gången, men vid andra anfalllet blefvo de besegrade, och

lorade skepp och allt, samt måste kasta sig öfver bord och kunde endast med möda komma i land.

Vi hafva redan anmärkt, att skilnaden mellan köpman och viking stundom var ringa; samme man uppträdde ena dagen som fredlig handelsman och den andra som härjande fiende. Flerstädes omtalas, att då köpmännen kommo till ett främmande land, öfverenskommo de med invånarne om frid under en viss tid för idkande af handeln; efter denna tids förlopp betraktade man hvarandra som fiender. Så förtäljer Snorre i Olaf den heliges saga om några norrmän, som seglat till Bjarmaland med allahanda varor för att handla, huru de lade till vid köpstaden och köpstämman börjades; alla som hade något gods fingo fullt upp med gods igen. »När köpstämman var ändad, höllo de ut efter ån Vina (Dvina), och friden med landets folk var då uppsagd.» De gingo ock sedan i land för att plundra ett heligt ställe, der mycket skatter förvarades, hvarvid det bör tilläggas, att den ene af dessa norrmän företagit färden på uppdrag af konung Olaf, och att han var »i bolag med konungen; hvardera skulle hafva hälften».

En liknande färd omtalas i en annan saga. Den berömda isländingen Egil Skallagrímsson och hans broder foro sommarn 925 till länderna öster om Östersjön och härjade. »De fingo der mycket gods och höllo många strider. De seglade till Kurland och gjorde der med invånarne en half månads frid och hade derunder en köpstämman; men när den var slutad, började de att härja.»

Köpmännen uppsökte naturligtvis då som nu sådana ställen der mycket folk var samladt, såsom vid tingsplatser och offerställen. På de ställen, der större folksamlingar af sådan orsak ärligen återkommo på bestämda tider, uppstodo marknader; och många af de marknader som ännu i dag hållas röja genom sitt namn eller på annat sätt, att de leda sitt ursprung ända från hednatiden. Det märkligaste exemplet härpå är Upsala disting. Redan på 1200-talet skrifver Snorre härom: »I Svitiod var det under hednatiden gammal sed, att hufvudbloten skulle hållas i Upsala i göje¹, och skulle man då blota till frid och seger åt sin konung. Dit skulle man söka från allt Sveavälde; der skulle samtidigt vara alla svears ting samt marknad och köpstämman, som stod en vecka. Men när kristendomen infördes i Svitiod, höll man der lika väl lagting och marknad. Då kristendomen blifvit allmän i landet och konungarne ej längre plögade sitta i Upsala, flyttades marknaden till kyndelsmässan; så har den sedan alltid hållits, men den varar nu icke längre än tre dagar. Der äro svearnes ting och man söker dit från hela landet.» Kyndelsmässan eller Maria kyrkogång infaller den 2 februari, och ännu börjas distings marknad hvarje år någon af de första dagarna af nämnda månad; namnet har troget bevarat minnet af våra hedniska förfäders stora offerfest, disartinget eller disarblotet (se s. 247).

En marknad i Bohuslän under 900-talet skildras i en af sagorna. Hvar

¹ Göje var fordom månaden mellan den 20 februari och den 20 mars; ännu bär februari månad i den svenska almanackan namnet göjemånad.

tredje sommar plögade den norske konungen infinna sig på de vid Göta elfs mynning liggande Brännöarna för att der sammanträffa med stormännen och fälla dom i mål som hänskötos under honom. Man infann sig talrikt vid sådana konungens besök, och folk från många länder sammanströmmade då på dessa nära gränsen mellan de tre rikena belägna öar. Bodar och tält voro uppslagna öfver allt; der var mycken skämtan, drickande, lekar och allsköns gamman. Ett tält, något aflägsset från de andra, utmärkte sig särdeles genom sin ståtlighet; det tillhörde den rikaste köpmannen på stället vid namn Gille med tillnamnet den gårdske, som han fått för sina resor till Gårdarike. Isländaren Höskuld gick till honom och begärde köpa en trälinna. Gille ytttrade då: »Jag märker nog, att I viljen sätta mig i förlägenhet genom att efterfråga en vara som I tänken att jag icke har; men den saken är kanske icke så alldeles afgjord.» Han upplyfte derpå ett förhänge, som afstängde det inre af tältet, och visade Höskuld tolf trälinnor. På den bohuslänska ön köpte nu isländaren Höskuld af köpmannen från Gårdarike för tre mark silfver en trälinna, hvilken sedan befans vara en irländsk konungs dotter, som nyligen råkat i fångenskap. Berättelsen är ett af de många bevisen, att den tidens nordbor foro vida omkring.

På de viktigaste handels- och marknadsplatserna uppväxte småningom städer; flere af de äldsta svenska ligga nära gränsen mellan två eller flere landskap eller härad, således på ställen der dessa landsdelars invånare lätt kunde med hvarandra utbyta sina varor. Dessa städer ligga derjemte vanligen vid de stora vattenvägarne eller på andra för handel och samfärdsl sädeles lämpliga ställen. Under det tidskifte som nu är i fråga nämnas i det dåvarande Sverige Sigtuna, Birka, Telge (Södertelge), Kalmar, Skara, Falköping (köpstaden på falan) och Lödöse. Den på 1100-talet lefvande arabiske geografen Edrisi omtalar både Sigtuna och Kalmar. Möjligen fans äfven vid Upsala någon stadsanläggning redan före hednatidens slut.

Sigtuna var måhända den viktigaste staden i Svitiod; såsom bevis för dess rikedom under senare hälften af 1000-talet kan efter en samtidig berättelse anföras, att, då biskop Adalvard första gången kom till Sigtuna för att hålla en högmässa, skall i hans händer hafva nedlagts en offergåfva af ej mindre än 70 mark silfver, en för denna tid mycket betydande summa¹.

På Björkö, en af Mälarens öar, mellan Sigtuna och Telge, låg under hednatidens senare århundraden en betydande och ej minst genom Ansgars besök ryktbar vorden handelsstad, Birka. I afseende på detta namn bör dock erinras, att staden endast omtalas af författare som skrivit på latin, hvarför ändelsen såsom vanligt blifvit något ändrad, så att den erhållit en latinsk form; så skrefs af den äldre medeltidens författare ej Skåne utan Scania, ej Bogö utan Boka, ej Seierö utan Syra och ej Samsö utan Samsa. Ställets inhemska namn var således på Ansgars tid tvifvelsutan Birkö, hvilket enligt språkets allmänna lagar småningom förändrades till Björkö, på samma

¹ Den kan efter en låg beräkning anses motsvara mer än 25 000 kronor i vår tids mynt.

sätt som t. ex. de i mälarnejden liggande Björke, Björklinge, Björkeby och Björkvik en gång, enligt ännu bevarade handlingar, hetat Birke, Birklinge, Birkeby och Birkevik.

I Ansgars af Rimbert författade lefnadsteckning omtalas Birka såsom en i svearnes land belägen hamn, hvarest många rika köpmän bo och der det finnes öfverflöd på allt lifvets goda och stora skatter. Han berättar vidare, att stadsborne, vid ett oväntadt anfall af den fördrifne och nu med en dansk flotta återvändande sveakonungen Anund, togo sin tillflykt till en borg som låg der invid; då emellertid borgen ej var synnerligen stark och försvararnes antal ringa, inledde de underhandlingar med konung Anund, och denne lofvade dem frid mot en brandskatt af 100 pund silfver, hvilka utan svårighet strax lära hafva blifvit uppvägd. Den belägrande hären var emellertid missnöjd med öfverenskommelsen och hotade att trots denna plundra och bränna staden; man påstod nämligen, att hvarje köpman der egde mer än hela den erlagda summan. En lottkastning, företagen för att utröna gudarnes vilja, visade emellertid, att dessa ej skulle gynna ett anfall på staden, hvarför planen öfvergafs och danskarne i stället försökte sin lycka mot en vendisk stad.

Mäster Adam säger, att Birka är en stad belägen ej långt från Upsala, svearnes mest ansedda tempel. Till denna stad, som eger den tryggaste hamn i de svenska kusttrakterna, pläga danskar, norrmän, slaver, sember samt andra slaviska folk segla med sina skepp. Då stadens invånare ofta voro utsatta för anfall af sjöröfvare och ej kunde möta våld med våld, hade de genom försänkningar sökt för fiendtliga skepp försvåra inseglingen till staden. Det oaktadt blef staden slutligen alldeles förstörd. När detta skett, är ej känt; man vet endast att det skett efter år 936, då erkebiskop Unne af Bremen dog der, och före 1070-talet, då det berättas, att staden varit så tillintetgjord, att man knapt kunde se hvar den legat. En omständighet synes tala för att Birka blifvit förstördt under senare hälften af 900-talet; man har nämligen på den plats der staden legat funnit talrika arabiska och några byzantinska mynt från nämnda århundrade, men intet mynt från början af det följande. Det yngsta mynt man nu känner från Björkö är ej prägladt efter år 977. Särskild uppmärksamhet synes oss böra ägnas den fullständiga frånvaron på nämnda ö af tyska och anglosachsiska mynt från senare delen af 900-talet och tiden omkring år 1000, hvilka mynt voro så allmänna i Sverige och af hvilka äfven i trakterna kring Mälaren betydliga massor funnits; då man ej från Björkö känner något tyskt eller anglosachsiskt mynt från nämnda tid, kan möjligen deri ligga en antydning om att Birkas betydelse såsom handelsplats upphört, innan sådana mynt hunno komma hit.

På Björköns norra del synas ännu talrika lemningar af det gamla Birka¹. Den plats der staden legat kallas ännu »bysta'n» eller det ställe

¹ Under medeltiden och ända till 1700-talet voro alla eniga om att Birka endast var en annan form af namnet på Björkö i Mälaren. Under de sista hundra åren hafva väl många olika åsigter om Birkas läge sökt göra sig gällande, i det man velat förlägga den ryktbara staden än vid

der byn legat, hvarvid by liksom i danskan och norskan torde vara lil med stad. Denna plats är emellertid äfven känd under namnet »svart den», emedan jorden der är uppfylld med kol och aska, hvaribland dels åtskilliga husgerådssaker, prydnader och vapen, tappade eller bortl såsom odugliga, dels en oerhörd mängd djurben, som genom det behan sätt hvaraf de i allmänhet bära spår visa sig utgöra affall från de for vånarnes måltider. Den dittills vanliga åsigten, att den svarta jorde ett minne af stadens förstöring genom eld, har visats vara alldeles genom den med största noggrannhet utförda undersökning af stället som

358. Karta öfver norra delen af Björkö i Mälaren.
A Svarta jorden eller bysta'n; B borgen; C stadsmuren. x Ansgars
i senare tid uppförda minnesvård.

de sista åre rum¹. Det ha framgått, att v af några me staka eldsvådo finnas, men at ta jorden til största deler kommit geno pande af kol o från härdarna ningshusen s benen och and ningar från st nes måltider; jorden är närmast jett med de i det gående be kjökkenmödd na (s. 11), e mycket större emedan den ett lager af meters djup

sammanhängande yta af omkring sex hektarer (12 tunnland).

Svarta jordens nyssnämnda utsträckning angifver äfven stadens s och från den synpunkten sedd kan ytan snarare kallas liten än stor. dock icke vänta, att en »stad» i Sverige under hednatiden skulle k storlek mäta sig med de nuvarande.

Sigtuna eller Stockholm, än i Östergötland eller Kalmar län, än på Gotland. Utan svårig emellertid det fullkomligt ogrundade i alla dessa förslagsmeningar uppvisats, under det att tida författarnes vitnesbörd och öns talrika forminnen höja det öfver alla tvifvel, att Bir på Björkö.

¹ H. Stolpe, Björköfyndet (Stockholm, 1874).

Den här meddelade kartan (fig. 358) öfver norra delen af Björkö visar stadens belägenhet. Svarta jorden når på en lång sträcka nästan fram till den nuvarande stranden; afståndet är vanligen endast omkring tjugu steg. Staden var befäst. Ännu ses på östra sidan en lång, af portöppningar afbruten vall, hvilken utan tvifvel äfven på södra sidan omgifvit staden, ehuru den här för länge sedan utjemnats och fått lemna plats åt åkern. Troligen gick vallen fram till den på ett berg liggande borgen (B), hvilken låg vester om staden och erbjöd invånarne en sista tillflykt; vi hafva sett, att den omtalas af Rimbert. Denna borg består af en mur som omsluter berget utom på en sida, der detta är så brant, att en befästning kunde anses öfverflödigt. Borgmuren skiljer sig från den stora mängd i mälarnajden förekommande borgar från forntiden, som vi i det följande skola omtala, deruti, att den ej är bildad endast af en mängd på hvarandra lagda lösa stenar; vid Birka ser muren kring borgen, liksom den kring staden, ut att vara af jord, ehuru den inuti hufvudsakligen lär bestå af uppstaplade kullerstenar. Omkring staden ligger en mängd grafhögar, troligen den största samling som finnes någonstades i Sverige; antalet nu synliga grafvar på Björkö uppgår nämligen till omkring 2100, och dock hafva utan tvifvel många under arhundradenas lopp försvunnit. Mer än 500 af dessa grafvar hafva under de sista åren blifvit sorgfälligt undersökta; allt hvad man i dem funnit har, liksom det i svarta jorden anträffade, visat sig tillhöra hednatidens sista afdelning, ehuru intet som med säkerhet kan tillskrifvas tiden efter år 1000 på någotdera stället iakttagits.

Namnen »Korshamn» och »Kugghamn» torde förtjena en särskild uppmärksamhet, i fall de verkligen äro gamla. Det senare har ansetts vara härlett af ordet kugg eller kogg, ett slags handelsfartyg.

Utom de nyss omtalade mynten har man på Björkö och de närmast liggande öarna äfven funnit många andra föremål komma långväga från, såsom arbetade eller oarbetade naturalster, kärl, smycken af silfver och brons från Gotland, Skåne, Tyskland och Ryssland, vitnen om den lifliga samfärdsel mellan Birka och länderna kring Östersjön hvarom de gamla författarne tala.

Ett minne af Björköns forna betydelse kunna vi möjligen se deruti, att konungarne under medeltidens äldre del ofta uppehöll sig på den tätt der bredvid belägna Adelsö, såsom flere af dem derifrån utfärdade och till vår tid bevarade bref vitna. På den del af Adelsö som ligger midt för Björkö ses ännu ruinerna af det slott der folkungakonungarne sägas hafva bott. Här finnes äfven en runsten, som en »konungens fogde» långt der förut låtit rista.

I de till Norge och Danmark hörande delarna af det nuvarande Sverige unnos under nu ifrågavarande tidskifte städerna Kungelf (Konungahälla) och Lund samt troligen äfven Vä och Skanör. I den förut omnämnde Egils saga omtalas, att Lund, oaktadt staden var omgifven af en träborg som tappert försvarades, blef af Egil och hans följeslagare intaget, plundradt och brändt. Detta skedde år 925.

De samtida författarne meddela väl endast mycket få och ofullst upplysningar om de varor, som utgjorde föremålet för den betydande med flere främmande länder hvars minnen vi betraktat. Såsom in varor torde vi dock kunna anföra ädla metaller i form af mynt, tack smycken, koppar och brons, dyrbarare vapen, siden och andra fina tyg, vir

Det synes visserligen svårt att förklara hvad Norden kunnat ha erbjuda i stället för allt detta, i synnerhet då, såsom i det föregående märkts, det myckna i vår jord funna utländska silfret från denna tid att handeln varit ganska förmånlig för Sverige. Om vi få döma af de man känner om handeln under den äldre delen af vår medeltid och af

359. Våg af brons. Armarna kunna vikas i hop såsom fig. a visar. Upland. $\frac{1}{3}$.

förhållanden, skulle man lertid såsom viktiga för utförseln under vi tiden kunna tänka sig dyrbare pelsverk, häst svenska hästarna voro da), ull, fisk m. m. Huru de utförselvaror, som i nare tid blifvit af så ordentligt stor betydelse och trä, redan före tidens slut börjat utsl är en fråga som vi ej oss att besvara. Der det visst, att handeln trälrar, i synnerhet krigs varit af stor vikt; ett drag i våra hedniska för historia, som vi ej få då vi döma slafhandel länder, hvilka ännu ej befria sig från denna fläck. Å andra sidan be

äfvén ihågkommas, att handeln med trälrar under hednatiden var i de liggande länderna lika vanlig som i Sverige. I Olaf Tryggvessons berättar Snorre, att Olaf, då han var tre vintrar gammal, skulle med sin Estrid segla till hennes broder, som var en ansedd man i Gårdarrike. S blef under resan taget af vikingar från Estland, moder och son skild den senare såld för en bock; någon tid derefter bortbyttes han mot en kappa. Drottning Estrid igenkändes och friköptes af en norrman på en nad i Estland, der hon och många andra trälrar utbjödos till salu.

Handeln var väl i allmänhet byteshandel; guld och, kanske än silfver blefvo dock en allt vanligare värdepåse. Såsom sådan nades äfvén boskap, hvilket vi se redan deraf, att ordet få på en

stydde boskap, gods i allmänhet och särskildt hvad vi nu mena med penningar.

Mynt fans visserligen i landet, men med undantag af de få som mot utet af tidskiftet präglades af Olof Skötkonung och Anund Jakob, var allt tländskt och från många skilda håll. Från enna del af hednatiden har man så godt som endast funnit silfvermynt i Norden; en närlig omständighet, helst om vi besinna, att under närmast föregående tid endast guldmynt var i omlopp och att man från sistnämnda tid träffat vida mera guld än silfver i Norden.

Emedan silfret under vikingatiden hade ett mycket högre värde än nu, motsvarade le mynt som då funnos vår tids större silfvermynt. Bristen på skiljemynt afhjelpes genom att bryta eller klippa mynten i smärre bitar. Halva och fjerdedels mynt träffas ofta; och de på fransidan af de angloachsiska mynten (fig. 349) vanligen förekommande likarmade korsen underättade delningen.

Vid större betalningar måste silfret, antingen det var mynt, prydnader eller tenar, vägas. Det särskildt till betalningsmedel afredda, ehuru opräglade silfret var, liksom guldets under föregående tidskifte (s. 232), lagdt i spiral; silfverspiralerna äro lock betydligt större än de äldre af guld. I statens historiska museum förvaras ett par spiralringar af silfver från nu ifrågarande tid, hvilka, då de vanliga spiralerna ju gjorde tjänst om mynt, på visst sätt kunna betraktas som falskmynt. De bestå nämligen af en jemförelsevis tjock kopparten, omgifven af en tunn silfverskälla; de måste emellertid hafva varit afredda för större betalningar, hvarvid den eljest vanliga sönderstyckningen af ringarna ej kommit i fråga, emedan i annat fall bedrägeriet genast blifvit röjdt. Man påminnes härvid om den guldring, hvilken konung Olaf Tryggvesson togit från tempeldörren vid Lade i Norge och sedan såsom en stor dyrbarhet skänkte till drottning Sigríð Storråda. Snorre Sturlasson berättar, att ringen prisades af alla, men så bröder, som voro drottningens smeder, togo den, vägde den i handen och talade sinsemellan tyst. På drottningens åga, hvarför de så gjorde, sade de, att det var svek i ringen; då den sönderbröts, fann man också koppar inuti.

Flere gånger har man funnit vågar och vigter som under denna tid användes till uppvägende af guld och silfret. Vågarna (fig. 359) likna alldeles de ännu brukliga, endast med den skillnad att båda armarna kunna genom särskildt dertill afsedda leder vikas i hop och

360. Bronsosä till förvarande af våg och vigter. Gotland. $\frac{1}{2}$.

361. Vigt af jern, öfverklädt med brons. Gotland. $\frac{2}{3}$.

362. Vigt af jern. Gotland. $\frac{1}{4}$.

inläggas mellan skålarna, hvarigenom man lätt kunde medföra vågen, utan att den löpte fara att brytas sönder. Stundom finner man smärre runda bronsdosor (fig. 360) till förvarande af våg och vigter.

Vigterna hafva vanligen den form som fig. 361 visar. De bestå af jern öfverklädt med en tunn bronsyta; härigenom sökte man på ett sinnrikt sätt förekomma deras förfalskande, emedan, om någon ville genom skrapning minska vigtens tyngd, sådant röjdes af det då i dagen trädande jernet. Dessa vigter hafva tvifvelsutan följt hit med silfret från araberne. Ett sådant ursprung röjes deraf, att man i Asien funnit alldeles liknande vigter, samt af den efterbildning af arabisk skrift som ses på fig. 361 och några andra; en vägning af dessa vigter visar också, att de tillhöra det arabiska vigtsystemet.

Nordborne hade dock tvifvelsutan redan före början af handeln med araberne ett eget vigtsystem, troligen detsamma som begagnades under medeltiden med enheterna mark, öre och örtug; ett system som icke är utbildadt ur det arabiska. Den vikt, helt och hållet af jern, som ses fig. 362 och som är funnen med en mängd andra saker från något af hednatidens sista århundraden, hör möjligen till det nordiska systemet; den väger 2,136 kilogram eller helt nära 10 svenska marker, nämligen sådana marker som begagnades här under medeltiden.

Vid färder inom landet begagnade man i forna dagar de många vattenvägarna så mycket som möjligt, emedan de erbjödo de bästa samfärdselsmedlen på en tid då landsvägarna, der sådana funnos, ännu voro i ett be-

363. Bron vid Täby i Upland.

Efter en teckning från slutet af 1600-talet.

dröfligt skick. De voro väl vanligen ej annat än ridvägar, på hvilka man mångenstädes endast med svårighet kunde taga sig fram. I aflägsnare landsorter följa de flesta härads- och sockenvägarna ännu dessa gamla ridvägar, hvilka man ofta ser löpa öfver höga berg. Detta kan nu förefalla både besvärligt och onödigt, men det var dock nödvändigt på en tid, då marken var långt mera vattensjuk än nu.

Mot slutet af det tidsskifte vi nu studera och i samma mån som kristendomen vann insteg i landet, började man emellertid egna en större uppmärksamhet åt förbättrandet af vägarna,

edan man, om än icke så som i vår tid, allt mer insåg, att en lätt sam-
dsel mellan landets olika delar är
nödvändigt vilkor för spridande af
gre odling. Den nya trons för-
nnare lärde, att anläggning af väg
er bro vore ett godt verk, som kunde
sona ett begånget brott och bereda
ighet åt den som lät utföra arbetet
er åt hans närmaste.

Talrika runstenar från denna tid
fva ock bevarat minnet af män som
rt väg eller bro eller vadvälle. Ofta
lägges uttryckligen af den som ut-
t verket och lät ristast stenen, att
skett för hans egen, eller för hans
lers, moders, hustrus eller barns själ:
ndom har en enka gjort det för sin
ns frälsning. Vid Täby i socknen
samma namn, norr om Stockholm.
r vägen ännu i senaste tid på ett
ländt ställe gått öfver en gammal
af sten och grus, hvilken på ömse
or var utmärkt af flere höga stenar,
ta på lika afstånd från hvarandra och förenade genom en kedja af smärre
nar (fig. 363). De två yttersta af de stora stenarna vid norra ändan af bron
364) hade
ande, a dem
la nästan lika
ande inskrift:
urlabanke lät
a dessa stenar
ig, medan han
u lefde; han
rde denna bro
sin själ och
egde hela
y. Gud hjelpe
is själ.» Slin-
nas och ru-
nas form på
sa, äfvensom
några andra
samma trakt

364. Runsten vid norra ändan af bron vid Täby i Upland.

365. Bildsten från Levede på Gotland¹.

¹ Emedan inskriften är mycket skadad och ofullständig, kan dess mening nu ej tolkas.

funna stenar, hvilka äfven bära Jarlabankes namn, visa att han lefvat under det elfte århundradet, snarare före än efter dess midt. Bron vid Täby liksom således begagnats omkring åtta århundraden!

På andra ställen i Sverige ser man ännu de broar, om hvilka ru-

366. Bildsten från Alskogs kyrka på Gotland.

stenarna från kristendomens första dagar tala; andra hafva måst ombyggas. Vid ombyggnad af bron öfver bäcken nära Kullerstads kyrka i Östergötland fann man på 1850-talet de fallne och förgätna runstenen, som nyo restes. Dess inskrift börjar: »Här kom Gunnar gjorde denna bro; men hon ska heta Gunnars bro.»

En runsten vid Sundby i Fundsbos socken nära Upsala omtalar bland annat, att »Ture lät göra sälohus efter sin hustru». Sådana sälohus eller herbergen upprättades invid vägarna i öde markerna, der den trötte resanden på annat sätt kunde få tak öfver hufvudet. Ett dylikt sälohus stod i ena Jemtlands obygder; Snorre berättar att en natt omkring år 1030 köpmän kommo dit, hvilka alla utom en blefvo mördade. Ett annat sådant herberg

låg på vägen mellan Kungälf och Skara, två dagsresor från förstnämnda stad. Äfven der uppehölo sig stigmän eller röfvere, hvilka sökte taga de

367, 368. Selbåge, beklädd med förgylld brons. Jylland. Nära $\frac{1}{3}$. — Del af andra sidans ornament. $\frac{1}{1}$.

resandes lif och gods. Den berömde isländingen Hallfred Vandrådeskal kom en gång hit och blef öfverfallen; en af hans följeslagare blef dräpt.

och sjelf räddades han endast genom en tillfällighet. Äfven under medeltiden underhöllos liknande sälohus. Ett sådant omtalas i början af 1200-talet på Edaskogen, gränsen mellan Vermland och Norge; och från slutet af samma århundrade har man i behåll ett bref af erkebiskopen i Upsala, i hvilket han i sitt och domkyrkans skydd tager Gyrd Bodakarl, som äfven skulle vara fri från alla utlagor för den gård på Ragundaskogen i Jemtland, hvilken han af domkyrkan erhållit mot skyldighet att lemna herberge åt resande.

De nyss anförda berättelserna visa med hvilka faror en resa under hednatiden var förbunden. Köpmännen färdades därför ofta flere tillsammans, hvarigenom de både lättare kunde försvara sig mot stigmännen och bistå hvarandra på de ställen der vägarna voro allt för svåra. Vi som räkna tiden för en resa mellan Skåne och Stockholm i timmar hafva svårt att göra oss en föreställning om de mödor den resande fordom måste underkasta sig, då samma resa kräfdes flere dagar än den nu kostar timmar. Mäster Adam berättar, att om man far landvägen från Skåne genom Götaland öfver Skara, Telge och Birka, så kommer man först efter en hel månads förlopp till Sigtuna.

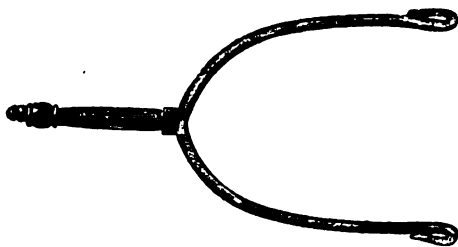
Vintertiden, då man här i Norden är temligen oberoende af vägnas och broarnas beskaffenhet, begagnades slädar, men under de andra årstiderna var man vanligen tvungen att rida och klöfja varorna på hästar. Vagnar omtalas väl men voro troligen ännu föga allmänna.

Af ett par gotländska bildstenaar från slutet af hednatiden

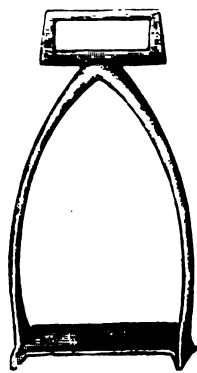
(365, 366) se att de hade hjul, hvilket antal torde förtjena uppmärksamhet, emedan de få vagnar som från äldre tid äro kända här i landet endast hafva två hjul (s. 117). I det föregående hafva vi sett sägnen om Harald Hildetands stridsvagn i bråvallaslaget. Den döde höfdingen jordades

369. Del af ett betsel, af brons. Gotland. $\frac{2}{3}$.

370. Sporre af jern. Småland. $\frac{1}{3}$.

371. Stigbygel af jern. Upland. $\frac{1}{4}$.

ock stundom med sina hästar och sin vagn, såsom några fynd i grafhögar från vikingatiden visa, der man bland annat funnit märkliga lemningar af selarna, stundom oväntadt praktfulla och prydda med beslag af förgyld brons (fig. 367). I högar från samma tid har man äfven funnit betsel, stigbyglar och sporrar (fig. 369—371).

Lefnadssätt. — Näringar.

Bostäder. — Bohag. — Kläder och prydnader. — Åkerbruk. — Boskapskötsel. — Slöjd.

En stor del, kanske den största, af Sveriges befolkning under slutet af hednatiden bodde i byar, af hvilka de flesta redan då torde hafva haft samma namn som nu och legat på samma ställe som intill våra dagar, eller åtminstone till dess skiftet sprängde de gamla byalagen. Man ser detta bland annat af det märkliga förhållandet, att invid hvarje by, i synnerhet i landskapen kring Mälaren, ligger ännu det graffält, der byns hedniska befolkning hvilat. Innan man lyckats få den allmänna öfversigt öfver fornlemningarna från vår hednatid som vi nu ega, trodde man visserligen, att hvarje samling af ättehögar och stensatta grafvar betecknade en valplats. Men denna åsigt blef ohållbar, då man fann, huru talrika dessa graffält äro, och den måste alldeles öfvergifvas, sedan man i ättehögarna påträffat en mängd qvinno- och barngrafvar.

Annu bevarade handlingar från medeltidens äldre del visa, att gårds- och bynamnen då voro de samma som nu, endast med den obetydliga skillnad som beror på språkets förändring. Flere runstenar från den tid vi nu behandla låta oss också veta icke blott byns, utan äfven den dåvarande egarens namn; och det förra har vanligen utan svårighet kunnat igenkännas. Så har Gida på en efter hennes man Tordjerf Gudlögsson nära Ekolsund i Upland rest sten omtalat, att hon bodde i »Harvistam», det i närheten liggande Härfvesta. Vid Runby i Eds socken nära Stockholm finnes en runsten ristad af Ingrid efter hennes man Ingar och hennes söner Dan och Banke; »de bodde och egde bo i Runby», tillägges det. Andra stenar nämna Ulf i »Skulibri» (Skålhamra), en annan Ulf och hans farbroder, som båda bodde i »Baristam» (Bårsta), Björn i »Kranbi» (Granby), Uller i »Haristathum» (Harstad), Agöt i »Kalfstathum», med flere. Den i det föregående (s. 313) nämde Jarlabanke har på icke mindre än fem särskilda runstenar omtalat, att han »ensam egde hela Täby».

Att många af de nuvarande ortnamnen i Sverige härstamma från hednatiden visas äfven deraf, att flere bland dem äro bildade af gudanamn, t. ex. Odensvi, Odensala, Torslunda, Frövi och dylika.

En gård på landet, antingen den låg enstaka eller hörde till en by, stod af flere särskilda hus, emedan man ännu icke börjat sammanbygga de särskilda lägenheterna under ett tak. Ännu upplandslagens kyrkobalk, skriven till slutet af det trettonde århundradet, ålägger bönderne att vid nybyggnad prestgård uppföra »stufva, sömnishus, stekarahus, visthus, fähus, lada och »herberge» (eller loge). »Sömnishuset» motsvarar närmast vår sängkammare, och »stekarahuset» kök och bagarstuga. Den sistnämnda är ju ännu i dag, liksom visthuset, på landet vanligen bygd för sig.

Då konsten att bränna kalk och tegel troligen först med kristendomen kom insteg i Norden, voro väl husen vid denna tid af samma slag som de, hvilka man under de sista årens undersökningar funnit lemningar på Björkö, i det gamla Birka. Dessa undersökningar hafva nämligen ådagalagt, att det funnits tvänne olika slag af byggnader funnits i staden, nämligen dels timmerhus, som till exempel fogar tätats först med mossor och sedan med lera, dels ett slags hyddor byggda på fullkomligt samma sätt som de ännu i dag i Skåne brukliga så kallade »klenhusen». Ur berättelsen om fynden på Björkö¹ låna vi följande redogörelse för de i hög grad märkliga lemningar af byggnader, hvilka har anträffats. Dessa lemningar, de äldsta vi känna från Sverige, utgöras af lerkärl, som fullkomligt bibehållit sin form till följd af den starka hetta de utsatta för, då husen brunno. »Med ledning af dem, heter det, kan man skilja två olika slag af byggnader, lerkärl och timrade trähus, å hvilka fönsterna mellan stockarna tätades med lera. Lemningarna af det förre slaget af byggnader utgöras af lerstycken af oregelbunden form, som på en sida vanligen äro släta, men på den andra, den inåt vända, visa intryck af vanligen något mer än halftumstjocka qvistar. Till och med rynkorna i den skrumple barken äro tydligt aftryckta, och att döma af dessas utseende, torde med stor sannolikhet kunna sägas, att det använda trädslaget varit en pilart. Dessa brändastecken äro således påtagligen lemningar af byggnader, hvilkas väggar haft bestått af ett slags flätverk af qvistar, som på båda sidor bekläddes med fast lera, såsom fallet än i dag är med de skånska s. k. klenhusen. Lemningarna af det andra slaget af byggnader utgöras af tresidigt prismatiska stycken af tre till tolf centimeters längd, hvilka på en sida, utsidan, visa tydliga märken efter fingrarna, som smetat in leran i springorna mellan stockarna i trähusen. Den inåt vända vinkeln visar oftast en mängd fina, oregelbundna intryck af den mossan som stoppats in i springorna, innan leran smetades.» På några stycken äro aftrycken så tydliga, att man kan urskilja de finaste bladen hos mossan, och det lider intet tvifvel, att den mossan som begagnats varit den samma, som ännu för samma ändamål vanligast användes. På ett lerstycke ser man tydligen aftryck af kärlnippena i ekvirke.

Om de svenska boningshusen under hednatidens sista del hafva vi visserligen inga underrättelser genom samtida beskrifningar; men vi kunna på goda

¹ H. Stolpe, *Naturhistoriska och archæologiska undersökningar på Björkö i Mälaren*. 2 upplagan, 1873, s. 16.

grunder antaga, att de varit lika de samtida norska och isländska, om hvilka man har bättre kännedom. Vi kunna så mycket hellre antaga en sådan likhet, som vi ännu i dag uti aflägsna trakter af vårt land kunna se en eller annan stuga af alldeles samma slag, känd under namnet »ryggåsstuga», ett minne af forna tiders byggnadssätt. Linné har i sin »Skånska resa» gifvit en noggrann beskrifning och teckning af det inre i en sådan stuga, sådan den ännu för hundra år sedan, liksom än senare, var vanlig i södra Småland, mot gränsen till Skåne.

Ett sådant forntida hus bildade vanligen ett enda aflångt fyrkantigt rum, hvars långväggar voro ganska låga, stundom mindre än manshöga, och hvilka saknade både fönster och dörrar. Ingången var på ena gafveln, genom en förstuga, och fönstret (eller fönstren), der sådant fans, satt på det vanligen högresta taket, som hvilade på bjelkar, hvilka gingo tvärs öfver huset, från den ena långväggen till den andra. Mellanrummen mellan dessa tvärbjelkar voro i allmänhet icke fyllda genom något innantak, utan lemnade inträde åt det sparsamma ljus, som kunde tränga sig in genom fönster och rökfång. Skorstens fans nämligen icke, endast en öppning vid takåsen, genom hvilken röken steg upp från den midt på golvet flammande elden. Taket var på utsidan täckt med torf, halm eller spån.

Om huset måste byggas mycket rymligt, blef spännvidden för stor, för att taket skulle kunna anbringas på nu beskrifna sätt. Man lät det då hvila på två rader uppresta stolpar, gående på ömse sidor om midten och motsvarande pelarraderna i våra kyrkor. Härigenom kunde man erhlålla en sal af betydlig storlek.

Fönstren voro små och synas ursprungligen hafva varit öppna gluggar, endast försedda med en brädlucka, som kunde skjutas för. I bästa fall voro de täckta med någon mer eller mindre genomskinlig skifva, troligen oftast gjord af den tunna hinna som vid födelsen omgifver kalven (ännu i dag använd till samma bruk på Island). Glasfönster torde, ehuru icke okända för romarne redan kort efter Kristi födelse, ej hafva varit i bruk här i Norden under hednatiden.

Väggarna voro på insidan i allmänhet nakna eller endast betäckta med sköldar, vapen och dylikt. Vid högtidliga tillfällen behängde man dem med en särskild »bonad», bestående af långa längs takkanten gående dukar, stundom med färgade, konstmässigt sydda bilder¹. Ännu på 1500-talet hörde dylika väggbonader till hemgiften äfven åt den högre adelns döttrar, och ända intill våra dagar hafva sådana vid de stora högtiderna prydt mångt svenskt hem på landet.

Golfvet bestod, liksom ännu mångenstädes, endast af hårdstampad lera. Det kunde ej gerna vara brädbelagdt, så länge ingen särskild spis fans, utan elden lågade fritt på härden, som var bildad af flata stenar, lagda längs golf-

¹ Den s. 282 omtalade »tapeten från Bayeux» har varit en väggbonad, och skandinavisk-etnografiska samlingen i Stockholm eger flere sådana bonader från senare tid.

sta midt. I Norge började man först mot slutet af det elfte århundradet att begagna murade ugnar och skorstenar. Denna förbättring, hvilken måste afva väsentligen bidragit till hemtrefnaden, vann troligen icke förr insteg i Sverige än i Norge.

Ännu för en mansålder sedan stod vid Devegge i Buskeruds amt, Norge, en mycket gammal stuga, som endast bestod af sex stockar i höjden. Dessa voro dock så grofva, att två af dem utgjorde dörrens höjd. På två sidor var byggnaden omgifven af en svalgång, hvars stolpar, liksom dörrarnas, hade utskurna prydnader. Denna stuga, hvilken ej egde annat än jordtak, saknade ursprungligen fönster, så att ljuset endast föll in genom rökfånget på taket, hvarunder eldstaden hade varit, utan någon uppförd skorsten, ända till mitten af 1600-talet, då detta förändrades efter då brukligt byggnadssätt. Vid Kvestad i Nedenæs amt står ännu »gamlestuen», öfver hvars dörr är utskuret årtälet 1668; denna stuga har inga gluggar eller fönster, men rökfång i taket och en aflång hård midt på golvet. Båda byggnaderna äro märkliga bevis för den seghet hvarmed gamla bruk bibehålla sig, äfven sedan nya och bättre sedan för länge sedan uppkommit. — I Varend har till senaste tid stugor af liknande ålderdomligt slag också funnits, ehuru de ej längre varit använda till boningshus utan till badstugor (för imbad).

Bohaget i våra hedniska förfäders hus var ej stort och kostbart. Väggsatta bänkar och sängar, långa bord utmed bänkarna och en eller annan kista till förvarande af husets dyrbarheter — detta var väl det hufvudsakliga, om icke allt. Möbler i egentlig mening, motsvarande våra flyttbara soffor och stolar, våra byrår och dylikt, voro okända. Stolar omtalas visserligen, ehuru sällan. Så lägges Hävamål de orden i Odins mun:

Gunlöd mig gaf
å gyllne stolen
dryck af dyra mjödet.

och i en isländsk saga berättas, huru en man år 1011 bröt sig in i en graf i Norge och dervid fann »högbon» sittande på en stol, samt under hans fötter ett skrin med guld och silfver. Märkvärdigt nog har man äfven i slutet af förra århundradet vid undersökning af en annan norsk grafhög funnit i afkammaren två fullt påklädda skelett, sittande på trästolar, hvilka dock i luftens tillträde föllo sönder. I en tredje hög har man funnit en af varfvade träpinnar sammansatt stol».

I den norske bondens stuga, såsom den i sagorna skildras, var husfaderns plats i »högsätet», midt på den ena långväggen. Framtill vid högsätet sodo de två, under hednatiden heliga, »högsätessolparna». Att ett sådant högsäte äfven fans i den svenske bondens hem visas deraf, att namnet och den fortlefvat ända till senaste tider, ehuru högsätet något förändrat plats har flyttat till ena hörnet.

Bänkarna användes icke endast till att sitta på om dagarna, utan urprungligen tjänade de också till nattläger; så var fallet ännu på Linnés tid,

i de af honom skildrade småländska ryggåsstugorna. I de isländska sagor omtalas dock äfven särskilda sängar bakom bänkarna, hvilka senare vanlige åtminstone i förmögnare hus, voro belagda med täcken eller stoppade dynor. Öväntadt nog hafva lemningar af dynor någon gång bevarats ända frä vikingatiden. I en stor grafhög vid Mammen i Jylland fann man nämlige för några år sedan liket af en man, hvilande på dunfyllda kuddar, hvars Köbenhavns museum ännu bevarar ett var af hopsydt ylletyg och en mängd dun eller fjäder. Ungefär vid samma tid gjorde man ett dylikt fynd uti en ättehög i sydöstra Norge.

Framför bänkarna ställes de långa smala borden, således i vanliga fall längs efter salen på båda sidor om de eldar, hvilka brunno på härdarna utefter golfvets midt. Mellan dessa och borden fans dock plats att gå.

Redan Eddan talar om kistor, ehuru detta ord säkerligen är lånat från främmande land. I sången om Valund heter det om konung Nidads unga söner, då de gått till Valunds smedja:

372. Nyckel med kedja, af brons. Gotland. 1/2.

De kommo till kistan,
kräfde nycklarna;
onda voro hans ögon,
när deri de sågo.

Smycken många
der mötte deras blick,
rödaste guld,
rika klenoder.

Af dessa kistor kunna vi naturligtvis ej vänta att finna andra lemningar än de delar hvilka varit af metall, såsom beslag, lås och nycklar. Sådana fynd hafva och flere gånger gjorts i Sverige. Nycklarna, af jern eller brons, hafva stundom ungefär samma form som de nu brukliga; men de flesta äro afvikande (fig. 372) och likna mer dem som romarne fordom begagnade.

Nycklarna buros af den nordiska husfrun såsom ett tecken till hennes välde inom hus. Eddan berättar huru, då Tor måste låna Fröjas kläder för att med list återfå sin af jättarne bortstulna hammare,

de bundo Tor
i brudelin
och i det bålde
brisingasmycket;

läto ned på honom
nycklar skramla
och qvinnokläder
kring hans knän falla.

Åt det svaga skyddet af kistor och lås ville man dock icke alltid under vikingatidens osäkerhet anförtro sina skatter af guld och silfver; man gömde dem derför ofta i jorden vid någon sten eller annat märke, som endast egaren kände till. Sedan han dött utan att hafva hunnit eller velat omtala gömstället för någon, fick jorden behålla sitt byte, och mången sådan skatt har först i våra dagar, efter tusenårig hvila, af plogen och hackan händelsevis i nyo bragts i ljuset. Dessa skatter, ofta egande ett betydligt värde, äro vanligen nedlagda i en ask af koppar, i ett horn, ett lerkärl eller dylikt; årligen upptäckas flere i Sverige, och en mängd förvaras nu i statens historiska museum.

I de flesta fall endast innehållande silfver, hafva de anträffats i nästan alla delar af Sverige, men mest i mälarnejden, i Skåne, på Öland och i synnerhet i Gotland. Ofta hittas på ett ställe ett par kilogram silfver, motsvarande ett »marker» efter den gamla svenska vigten.

Orsakerna till dessa skatters anförtröende åt jorden hafva säkert varit olika. En af dem var tron, att de i jorden nedgrädda skatterna skulle komma till godo i ett kommande lif; en tro som äfven återfinnes hos andra folk än våra förfäder, t. ex. hos lapparne¹.

Ännu lefver mångenstädes i Norden den föreställningen, att en sålunda nedgräfd skatt vaktas af sin forne egare. Så blifver, enligt folktron i Varend,

373. Stenby borg på Tosterö i Mälaren.

man, som lönligen gräft ned gods i jord, efter döden förvandlad till en orm eller drake, hvilken ligger och rufvar på sin skatt; på samma sätt som den kvinna som gömt gods i jorden rufva deröfver i form af en stor svart äska. Allmän är ock den öfvertygelsen, att det lyser på de ställen der gömda skatter hvila; en olycklig villfarelse som kostat mången hans nattro och ledt till förstöring af otaliga grafhöggar, der någon skatt aldrig legat, om än deras innehåll i orubbadt skick skulle hafva varit af högsta värde för vetenskapen.

Den vanligaste orsaken till silfrets nedgräfvande i jorden under vikinga-

¹ Düben, Om Lappland och lapparne, s. 183. Der berättas bland annat, att en lapp, tillfrågad hvarför han gömde sina pengar, svarade: »Om mina pengar efter min död fölle i andras händer, hvad skulle jag då hafva att lefva af i de dödes land?»

tiden torde dock hafva varit önskan att ega ett säkert gömställe, i synnerhet vid fiendtliga anfall. Äfven i senare tid och ännu i våra dagar har man under krig mångenstädes gömt sina dyrbarheter i jorden.

374. Stenby borg, plan.

Till skydd och tillflyktsorter vid fiendes inträngande i landet äro troligen de flesta af de utan tvifvel till hednatiden hörande borgar uppförda, hvilka i stort antal ses på bergshöjderna i flere af våra landsorter. Särskildt förekomma de i stort antal uti landskapen omkring Mälaren, äfvensom på öarna i denna sjö. Dessa borgmurar äro bygda af otillhuggna stenar, ofta af betydlig storlek, hvilka ligga löst på hvarandra och icke varit förbundna med murbruk. Läget är väl vanligen så valdt, att det omslutta rummets ena sida i sig sjelf var otillgänglig, hvarigenom en mur der blef öfverflödig; men det oaktadt har upp-

förändet af dessa borgar kräfft ett oerhörddt arbete, emedan de väldiga murarna haft en betydlig höjd och den erforderliga stenen ofta måst vältras lång väg och uppför bergets brant.

375. Ismantorps borg på Öland.

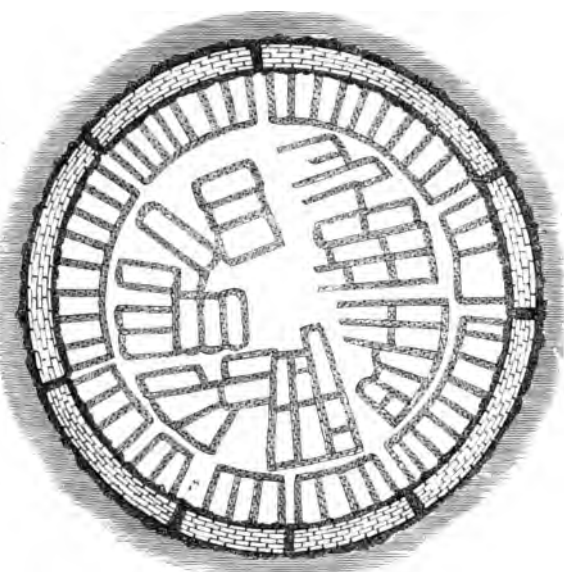
Man finner sådana borgar med en eller flere ringmurar, och de omsluta ofta ett ganska betydande rum. Någon gång kunna vi ännu inom murarna se tomtningar af hus, hvilka lemnat tak öfver hufvudet åt dem som uppehållit sig i borgen. Att dessa borgar i allmänhet ej varit afsedda till ständiga bo-

ningsplatser synes emellertid framgå deraf, att de vanligen ligga afsides från den odlade bygden och på svårtillgängliga ställen. Snarare torde de flesta, såsom ofvan är antydt, böra betraktas som säkra tillflyktsorter, der bygdeus

efolkning vid hotande fara kunde finna skydd. Den mycket spridda tron, att dessa borgar varit vikinganästen, kan ej vara riktig; deras läge och andra omständigheter visa, att sådant åtminstone icke gerna kan tänkas om flertalet.

På Öland finnas ock borgar med murar bygda på samma sätt som de nu beskrifna, men dessa borgar ligga ej på bergshöjderna utan på slättlandet, varför ock det af muren omslutna rummet nu på några ställen är uppöladt. Borgens form är rundad eller oval, storleken ofta betydlig, och märken efter boningarnas tomstear ej sällan synliga. Den äst bibehållna bland öns märkliga fornlemningar af detta slag är Ismantorps borg på Folkeslunda bys utmark i Långlöts socken (fig. 375, 376). Muren, byggd af granithällar och kalkstensflisor, är fast, ehuru intet spår af murbruk finnes; dess höjd är 3,5 meter och tjocklek 3 meter upptill på de ställen der den ej är skadad. Flere bortöppningar leda till det inre, som har en genomskärning af icke mindre än 124—127 meter. Grundmurarna till de talrika husen i borgen äro ännu på flere ställen synliga till omkring en meters höjd öfver jordytan, med samma tjocklek.

Ehuru man icke med visshet kan bestämma dessa borgars ålder, är det dock sannolikt, att åtminstone en del af dem uppförts eller begagnats under den tid som nu är i fråga.

376. Ismantorps borg, plan.

Vi återvända till de fredliga, egentliga boningarna. Under de långa vinterqvällarna upplystes stugan eller salen förnämligast af elden på härden eller af de i väggen instuckna blossen, gjorda af klufna, torra, kådrika barrvedsstickor. På en tid, då man icke tillbragte aftnarna med att läsa eller skriva, behöfdes icke så god belysning som nu. Ett par märkliga fynd hafva emellertid visat, att åtminstone mot slutet af det tidskifte vi nu betrakta varljus icke varit helt och hållet okända i Norden. Eld slog man med stål och flinta. Både flintstycken, mycket knackade i kanterna, och eldstål äro vid mångfaldiga tillfällen funna i grafvarna från denna tid.

Om husgerådet i våra förfäders hem under hednatidens sista århundraden kunna vi med fyndens och sagornas tillhjälp bilda oss en ganska god

föreställning. I synnerhet har en stor mängd kärl af olika slag blifvit bevarad till våra dagar. Kokkärlen voro dels af brons eller bränd lera, del grytor af täljsten eller jern. Man har ock funnit stekpannor med skaft samt ett slags halster af jern. Jerngrytorna äro gjorda af flere, vid hvarandra fastnitade plåtar, emedan konsten att gjuta jern ännu var okänd.

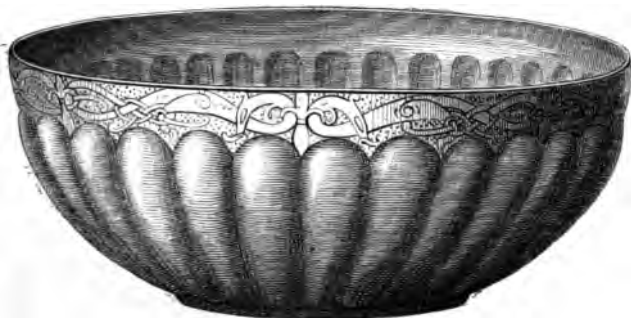

377. Dryckeskär af glas. Björkö, Upland. $\frac{1}{3}$.

Ännu talrikare än kökskärlen äro emellertid dryckeskär och bordskärl; de flesta voro af trä eller bränd lera, mera sällsynta voro de af glas eller silfver. Lerkärlen äro aldrig glaserade. Att finna lerkärn redan nu någon gång infördes från främmande länder visas bland annat af en i statens historiska museum förvarad större kanna af bränd lera med handtag och pip, hvilken är funnen i en ättehög på Björkö i Mälaren, men uppenbarligen ditsörd från Tyskland, der dylika kärl ofta nog förekomma, under det att man från Sverige knapt känner mer än det nu omtalade.

Nämnda museum eger äfven en rund vacker dryckeskär af glas, som i botten och kring kanten är prydd med drakslidingar, hvilka genom sin fullständiga likhet med dem på runstenarna visa, att arbetet är svenskt (fig. 378).

Det vanligaste dryckeskärlet var dock hornet, »från urens panna brutet», hvilket vi sett allmänt användas redan under den äldre jernåldern (s. 196). På Öland har man, tillsammans med åtskilliga andra silfversaker och mynt, hittat en liten bild af silfver, föreställande en qvinna som framracker ett dryckeshorn (fig. 379). Vi läsa i sagorna, huru det under vikingatiden var

378. Silfverskål; kant och botten förgyllda. Gotland. $\frac{1}{2}$.

sed, att husets unga döttrar frambyro hornen åt de drickande männen.

Maten skars sönder med de vanliga knifvarna, som hvar och en bar vid bältet. Gafflar voro ännu okända; de äro en senare tids uppfinning. Skedarna voro af trä, horn eller

ben (fig. 380). Silfverskedar hafva aldrig förekommit i svenska fynd från hednatiden, ehuru de måhända ej varit helt och hållet okända, då man någon gång funnit dem i andra nordiska länder från en äldre del af jernåldern (s. 196).

Snorre Sturlasson berättar om den norske konungen Sigurd Syr i Ringesrike, Olaf den heliges styffader, att man i hans hus hvarannan dag fick fisk och mjölk, hvarannan dag kött och öl. En dyrbarare dryck var mjödet.

hvilket dock ej togs fram i hvardagslag. För att göra det mera berusande tillsattes stundom vissa örter. Vin var ej okänt, men synes hafva varit ganska sällsynt.

»Gästfrihet, säger Adam, utmärker i hög grad alla nordbor, men i synnerhet svenskarne, ty hos dem anses intet för större skam än att neka vägfärande man tak öfver hufvudet; ja de täfla till och med om, hvem bland dem är närmast till att taga mot en gäst. Allt hvad menniskokärlek bjuder visa de mot en sådan, och när han hos dem har tillbragt så många dagar som han sjelf finner för godt, anbefalla de honom till sina vänner från det ena stället till det andra.»

379. Bild af silfver; med en ögla å baksidan. Öland. $\frac{1}{4}$.

Eddans sånger, sagorna och fynden lemna oss ganska fullständiga upplysningar om nordbons klädedräkt under hednatidens sista århundraden. Eddans och ännu mer sagornas berättelser måste dock i detta fall begagnas med stor försigtighet, emedan de ej äro nedskrifna förrän ett par århundraden efter hednatidens slut och först sedan klädedräkten åtminstone hos de förmögnare undergått betydliga förändringar, hvarför det mången gång kan vara svårt att afgöra, om sagans författare upptecknat en troget bevarad sägen eller klädt sina hjeltar efter en senare tids skick. En sådan ovisshet vidlåder ej de samtida afbildningarna och fynden.

Flere fynd visa att, utom skinn och pelsverk, äfven ylletyg, linne och sidentyg begagnades af nordborne under vikingatiden. Sidentygen voro dock naturligtvis lika sällsynta som dyrbara. I eddasången Rigmål läsa vi, huru den nyfödde jarlen sveptes i silke, och i den förut omtalade högen vid Mammen i Jylland har man funnit utmärkt väl bevarade sidenväfnader invirkade med silfver och guld. I samma graf låg äfven en kappa af ylle med broderier föreställande menniskoansigten, lejon, en smakfull bladranka och dylikt (fig. 381). Det är väl emellertid tills vidare ovisst, om dessa praktstycken äro arbetade i Norden, eller om de ej snarare äro hit införda från främmande länder.

De vanliga ylle- och linneväfnaderna voro deremot i allmänhet alster af den inhemska husfliten. Fynden från denna tid innehålla också ofta sådana lemnningar af de der vid begagnade redskapen, som varit af sten eller metall och således kunnat trotsa tidens åverkan. Så har man funnit sländtrissor, linhäcklor och de vigter, med hvilka ränningen hölls spänd i väfstolen. Spinnrocken, hvilken nu mångenstädes betraktas blott som ett minne af forna tiders husflit, var troligen ännu okänd i Norden; i stället användes sländan, hvilken, såsom vi sett (s. 187), redan

380. Sked af elghorn. Björkö, Upland. $\frac{2}{3}$.

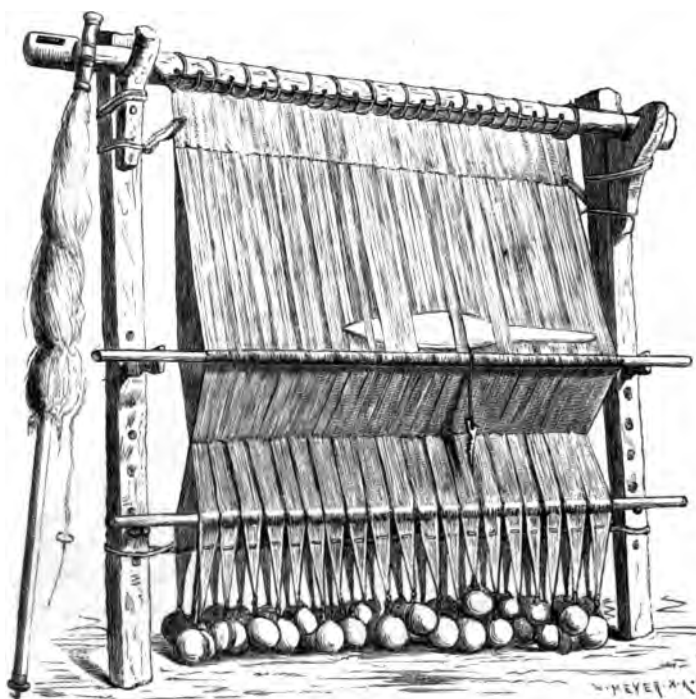
kort efter Kristi födelse begagnades i vårt land¹. På Björkö och annorstädes har man hittat sländtrissor af bernsten från vikingatiden, hvilket antyder att då såsom i senare tid äfven de förmögnare kvinnorna sjelfva spunno.

381. Ylletyg med broderier.
Danmark. ¹/₃.

De äldre väfstolarna voro enklare än våra och hade hängande, ej vågrätt utspänd varp, såsom se af de på Färöarna samt mångenstädes i Norge och Sverige ända till senaste tid begagnade väfstolar, af hvilka en är afbildad fig. 382. På en sådan väfstol lär man kunna lättare än på de nu brukliga väfva tyg med invecklade mönster i olika färger; men här såsom i många andra fall äro de nya maskinerna mycket mera tidsbesparande än de gamla.

Mansdräkten bestod hufvudsakligen af samma delar som nu, nämligen skjorta, byxor, strumpor, skor, rock (»kjortel»²), sammanhållen med ett bälte, och deröfver en kappa eller mantel, samt på hufvudet en mössa eller hatt med låg kulle. Formen af dessa olika klädesplagg,

382. Väfstol från Färöarna. ¹/₁₀.

ofta lysande i bjerta färger, var väl i allmänhet densamma som nu. Kjorteln synes dock icke hafva varit helt öppen fram, såsom våra nu brukliga rockar; den liknade således troligen närmast en lång blus. Kappan hopfästes med ett spänne.

Visserligen äro dessa uppgifter närmast hemtade ur isländarnes skrifter, men att de äfven gälla om förhållandena i Sverige vi-

¹ I Eddan förekommer visserligen ordet »rock» en gång, men det är möjligt, att detta ord senare inkommit i sången, hvilken först under medeltiden upptecknats i den form vi nu känna den.

² Männens högtidsrock kallas ännu i Danmark »kjole».

annat genom de afbildningar af svenska dräkter, som ses på de intagna bronsplåtarna från Öland (fig. 337) och på flere svenska

från nu ifråga-

(jfr fig. 335)¹.

gifva en liffigare

g om klädedräg-

en tid med hvil-

syselsätta oss,

är följande be-

i den dräkt ko-

d Syr bar, un-

gick ute på sin

ervakade südes-

hösten 1014, då hans styfson Olaf Haraldsson, som sedermera fick

den helige, kom att gästa honom. »Så är sagdt om hans (Sigurds)

iljer Snorre, att han hade en blå kjortel och blå hosor, höga skor

benen, grå kappa och en

skärm om anletet, samt i

staf, som upptill var för-

förgyld silfverhålk, i hvil-

silfverring.» För att på

sätt mottaga sin styfson

nellertid nu »draga af sig

samt satte på sina fötter

or och band på dem för-

ar, sedan tog han af sig kappan och kjortelu och klädde sig i

amt ytterst en skarlakanskappa, omgjordade sig med ett smyckadt

en förgyld

itt hufvud

i sin häst,

förgyld sa-

rgyldt bet-

ilta stenar

nas dräkt

varit gan-

som ännu

i landet.

i vårt på

nnen från

i särdeles rika nationalmuseum skall bättre än något annat visa

i för frågan om klädedräkten upplysande stenar finnas vid Hunnestad i Skåne, på
d i Källands härad, Vestergötland, på Ledebergs kyrkogård i Östergötland, i Öster-
nur i Gestrikland, samt flerstädes på Gotland.

383. Armring af silfver, massiv. Gotland. $\frac{1}{4}$.

384. Armring af silfver, i form af en orm.
Ångermanland. $\frac{3}{4}$.

385. Bågformigt spänne af förgyld brons. Gotland. $\frac{1}{2}$.

sanningen af sagornas berättelser om den lyx och den prakt nordborne, så män som kvinnor, för tusen år sedan förstodo att utveckla. Man ser den

386, 387. Perlor af silfver.
Gotland. ¹/₁.

praktiga och ofta ganska smakfullt arbetade broscher och spännen af silfver och brons, de senare ofta förgyllda eller belagda med plåtar och snodder af guld eller silfver; halsringar och bälten af massivt silfver; armringar och finger- gerringar af guld och silfver, massiva och de förra stundom mycket tunga; kedjor och hängsmycken för hals och bröstet, af guld, silfver och brons; stora praktiga perlor af silfver, glasmosaik, bergkristall, karneol, bernsten och dylikt; kammar af ben eller

horn m. m. (fig. 355 och 383—397).

388. Likarmadt bågspänne af brons. Öland. ¹/₁.

derför, att de bevisa, att dessa våra förfäder, dessa af Europas öfriga folk så fruktade hedningar, icke få betraktas endast såsom vilda krigare, utan att de

äfven voro väl förfarna i fredliga idrotter.

389. Oval spännbuckla af förgylld brons.
Öland. ²/₃.

Väl fans det en tid, då man sade, att alla om något slags konstfärdighet vitnande fornsaker som funnos i svensk jord måste vara af vikingarne hemförda som byte från främmande länder. Vår tids lugnare forskning har emellertid ådagalagt, att flertalet äfven af de bäst arbetade smyckena är alster af den inhemska konstfliten. Nu hafva vi till och med, såsom i det föregående är antydt, skäl att förundra oss öfver, huru litet man i själfva verket funnit i Sverige af sådant, som kan anses vara af vikingarne hemfördt från vestra Europa. Om vi undantaga mynten från det tionde och början af det elfte århundradet, återstår ej mycket som påminner om de täta besöken i England, Frankrike och andra i vesterviking af nordmännen plundrade länder. Förklaringen af denna något oväntade företeelse bör väl

sökas dels deri, att mycket litet af våra förfäders egendom kommit oss till handa, dels deri, att en stor del af de metaller som hemfördes blifvit här i

landet omarbetad; hvartill kommer, att många vikingar stannade kvar i främmande land, och att mångt återvändande vikingaskepp gick i qvaf eller blef taget, med byte och allt, af en starkare fiende.

Här är naturligtvis ej rätta stället att närmare redogöra för hvilka saker från nu ifrågavarande period äro inhemska arbeten och hvilka böra betraktas såsom införda. Vi vilja i stället nämna några ord om de verktyg och andra om den inhemska tillverkningen talande saker, som man funnit i Sverige och de andra nordiska länderna. Der har man ofta nog, äfven i ättehögarna från vikingatiden, funnit städ, släggor, hammare, tänger, filar, sylar, borrar, yxor, knifvar, hyveljern, skafjern, sågar och brynstenar. Utom flere verktyg se vi äfven blåsbelgar afbildade på de »Sigurdsristningar» i Södermanland, som vi i det följande få tillfälle att något närmare beskrifva.

390. Rundt dosformigt spänne af brons. Gotland. ¹/₁.

Bland märkligare hit hörande fynd kunna vi särskildt anföra ett, som år 1869 gjordes i Eke socken på Gotland och som nu förvaras i statens historiska museum. Vid gräfvning af ett dike fann man här en större tång och två stora vigter (fig. 362) af jern samt en stark krok, troligen till en våg, två små formar af brons till att gjuta eller pressa sirater uti, tre ännu sammanhängande små spännena af brons (fig. 396, 397), gjutna i samma form och tydligen ännu i alldeles samma skick som då de lemnade gjutformen, samt åtskilliga andra spännena och nycklar m. m. af brons och jern, af hvilka några synas vara utnötta och troligen äro samlade för att omarbetas, under det andra endast äro halffärdiga och således kunna, i likhet med de tre förnämnda spännena, betraktas såsom prof på konstfärdigheten hos den smed, som af någon nu okänd anledning nedgräft dessa saker i jorden. Vi kunna härvid ej underlåta att fästa uppmärksamheten på det märkliga förhållandet, att den gård på hvars egor fyndet anträffades heter Smiss, hvilket betyder smedens gård. Det är naturligtvis möjligt, att detta är en tillfällighet; men det är också möjligt, att gården fått sitt namn deraf att en smed, eller flere smeder, son efter far, bott der.

391. Djurhufvudformad spännbuckla af brons. Gotland. ¹/₁.

Hvad råännena beträffar, kunna vi väl antaga, att de flesta metallerna

äro införda från främmande länder. Man har också flere gånger i svensk jord funnit små stänger eller tackor af silfver och brons (koppar och zink tydligen i det skick de inkommit med handeln och tillhörande den tid som nu är i fråga. Alldeles dylika silfvertackor hittas också ofta i Ryssland, ju utmed de gamla handelsvägarna, på hvilka de troligen kommit till Norden från de arabiska länderna i Asien.

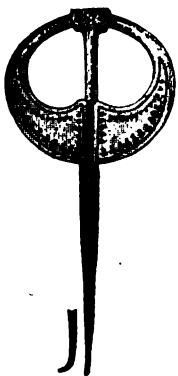

392. Klöfverbladformigt spänne af brons.
Oland. ¹ p.

En del jernsaker, såsom fina svärds klingor och andra vapen, infördes troligen till Norden; men det är mer än sannolikt, att våra förfäder redan nu förstodo sig på att ur myrmalmen själfva smälta det mesta de behöfde af den numera oundgängliga metallen ¹. Deremot torde det icke finnas något bevis för, att man före kristendomens införande börjat bearbeta några af de svenska jerngrufvorna.

För att smälta myrmalmen kände man vid denna tid troligen endast den sedermera så kallade »hedningeblästern»,

eller samma förfaringssätt som ända till senaste tid begagnats i öfre Dalarna och Herjedalen, och som ännu lär användas i Finland och det inre Ryssland. I små gropar eller ugnar, uppförda af sten och lera, nedsmältes myrmalmen med tillhjälp af enkla bläsbeltar till små färskor, kända under namnet »smundsjern». Flerstädes i Sverige har man i grafvar från jernåldern funnit

393. Ringsölja af silfver.
Gotland. ¹ 3.

slaggstycken och jernklumpar, hvilka troligen äro minnen af en sådan urgammal jerntillverkning.

Smed betecknade på denna tid hvarje man, som var kunnig i metallers bearbetande. Sagorna omtala väl dvergarne såsom ovanligt skickliga i smedsyrket, men de visa äfven, att det fanns mera menliga smeder, och att dessa åtnjöto godt anseende. Man kan se detta redan af sagor om Valund (tyskarnes Wieland) och deraf, att en af de fria bondesönerne i Rigsmål hette Smed, ett namn som också möter oss på ett par runstenar; de isländska sagorna omtala äfven flere konungar och andra mäktiga män, som själfva förstodo att smida sina vapen. Den berömde Egils fader Skallagrim, en af de förnämsta isländare på sin tid, stod själf i sin smedja och »hanrade jernet».

Vanligen är man allt för mycket böjd att tillägga våra förfäder en all annat undanträngande kärlek till vikingafärdens lockande äfventyr och lättvunna byte, och man föreställer sig ofta, att de alldeles föraktat det fredliga livets lugna syselsättningar, lemnande dem åt trälarna, hvilka voro ovärdiga

¹ Ännu smältes årligen ganska mycket myr- och sjömalm i Sverige.

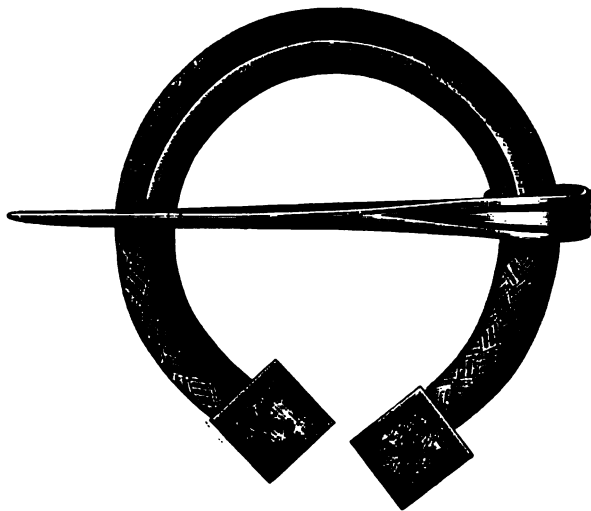
att deltaga i vapenleken. En sådan föreställning motsäges emellertid bestämdt af det vi känna om lifvet under vikingatiden. Det antydes redan i Eddans skildring af den friborne bondesonens syselsättning:

han växte till timrade hus
och trufdes väl, och höga lador,
var tamde, gjorde kärra
inder gjorde, och körde plog.

Snorre berättar äfven om den redan nämnde konung Sigurd Syr, att budet om Olafs hemkomst träffade konungen ute på åkern, der han hade »många män, af hvilka några skuro korn, andra lade det i stackar och ador. Konungen och två män med honom gingo stundom på åkern, stundom dit ler kornet lades in.» Detta och månget liknande drag visa, huru arbetet hölls i ära.

Då, liksom nu, räknades boskapsskötseln och åkerbruket till de viktigaste näringarna. Såsom vi af det föregående sett (s. 117), hade redan länge, i omkring två tusen år före hednatidens slut, nästan alla de husdjur funnits i Sverige som ännu äro våra viktigaste, nämligen hund, häst, nötkreatur, får, get och svin. Att af fjäderfä gäss och höns nu funnos, är redan nämnt. Lifvet i Dalarnas och Norrlands fäbodlar är väl i hufvudsaken detsamma i våra dagar som för tusen år tillbaka, med samma enkelhet och friskhet, samma ensamhet, alstrande det poetiska, något svärmiska lynne, åt hvilket folkvisan gifvit så värtaligt uttryck.

Biskötseln var troligen redan under hednatiden af vigt, emedan man bland annat behöfde mycket koning till mjödet. Några gånger ser man i nordiska grafvar från hednatidens sista del funnit vax, genom gynsamma omständigheter väl bevaradt. Vid kristendomens införande blef biskötseln ännu viktigare, för att fylla kyrornas stora behof af vaxljus.

394. Ringsölja af brons. Gotland. 2₃.

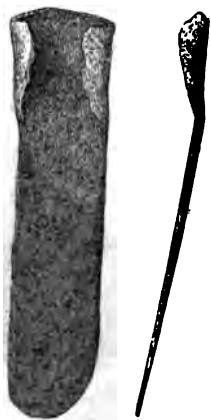
395. Spänne af silver med filigransirater. Gotland. 1₁.

Det vanligaste sädesslaget under vikingatiden var troligen korn
dessutom odlades hafre, råg och något hvete. I Rigsmål omtalas :

396, 397. Tre spännor af brons, gjutna i samma form. Gotland. $\frac{1}{11}$.

narna, bestående af ett stenblock med en större oval fördjupning till
krossande (s. 118), voro troligen ännu i bruk. Men att man vid
af hednatiden kände till något slags bättre inr
handqvarnar, antydes i en af Eddas sånger, ett
om Helge Hundingsbane, hvari det berättas, att
för att undgå sina fiender, måste kläda sig till tr
och gå att mala. Han gör det så, att »stenarna
och stenkaret brister», hvarför en af fienderne

398, 399. Plogjern. Vester-
götland. $\frac{1}{3}$.

vi känna, nämnas de första gången i Sverige på 1330-talet.

bröden, hvita af hvete»¹. Missvä
hungersnöd inträffade ej sällan, c
kraftigaste botemedlet deremot
i rikare offer åt de vredgade gu
Hjelpste ej annat, grep man till r
skooffer, och vi minnas, huru yng
sagan berättar, att svearne slu
efter flerårig oafbruten missvä
då icke gudarne ville blidkas :
gare offer, gáfvo dem sin konur

Af åkerbrukets redskap h
turligtvis ej mycket blifvit be
från hednatiden. Utom yxor, ha
dock någon gång funnit plogjern
ror och liar (fig. 398—400).

Säden tröskades med slag
malades, åtminstone vanligen, på
qvarnar, hvilket, såsom vi se bla
nat af sagan om Frode, var trälin
göra. De äldsta och enklaste

För hans händer
höfdes bättre
svärdets fäste
än qvarnens vef.

Vattenqvarnar användes redan af romarne
kejsartiden; men vi veta icke, huru vida de voro
i Norden före kristendomens införande. Redan
äldsta pergamentsurkunder omtalas de visserligen
dessa handlingar äro nära två hundra år yng
hedendomens undergång i vårt land. Väderqv
äro troligen en något senare uppfinning, och si

¹ Ett märkligt, år 1877 bekantgjordt synd från Danmark har visat, att hvetet redan under
äldern odlades der, äfvensom hirs, hvilken växt numera endast undantagsvis förekommer i D

Om trädgårdsskötseln under vikingatiden veta vi föga, och den torde ej hafva stått högt. Det var väl egentligen först under medeltiden, inom klostrens lugna murar, som den uppblomstrade. Sagan om Iduns äplen visar dock, att denna frukt redan under hednatiden ej var helt och hållet okänd, och i en af eddasångerna säger Frös tjenare Skirne till jättedottern Gärd:

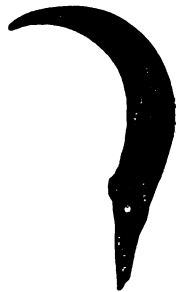
Elfv gyllne	kärlek att köpa
äplen har jag;	och åt tjuste Frö
dem vill jag dig gifva, Gärd!	löftet om lifslång lycka.

Dessutom omtalas ofta hasselnötter och nötlunden, der kvinnorna i sommartiden plägade roa sig, under det att männen voro på jagt.

Jagt och lekar ute i fria luften utgjorde nämligen männens förnämsta nöje. I början hade jagten varit ett behof, för att skaffa föda, men snart blef den tillika ett nöje, som med ifver idkades på en tid då faran söktes och manliga idrotter älskades. Jagt med falkar, eller »hökar» såsom det då hette, var ej okänd här under hednatiden, och Norden var så väl då som under medeltiden berömd för sina jagtfalkar¹.

Nordbons anlag för musik spåras redan under hednatiden. Af musikaliska instrument omtalas luren, hornet, pipan, fidlan (fiolen), gigan och framför allt harpan, ett af de äldsta och mest omtyckta. Snorre berättar om Olof Skötkonung, att då rätterna voro inburna på konungens bord, framträdde spelmän med »harpor, gigor och andra instrument». Vid harpans toner sjöngo skalderne vanligen sina qväden, och prof på dåtidens diktkonst hafva vi ännu i många runinskrifter på vers (i »fornrydalen»), som läsas på stenar i landets olika delar. Vid de svenska konungarnes hof vistades ofta skalder, stundom från Island; så omtalas det, att då isländaren Hjalte kom till Olof Skötkonung på sin i det föregående nämnda beskickning från Olaf Haraldsson, funnos vid sveakonungens hof två hans landsmän, skalderne Gissur och Ottar.

Spel med tärningar voro, såsom vi af det föregående sett, redan under jernalderns äldre del ej okända (s. 199); äfven i grafvar från hednatidens sista århundraden hittar man ej sällan spelbrickor och tärningar. Brickorna äro vanligen halfklotformiga (fig. 401); i den här ofvan beskrifna grafven vid Ultuna lågo tre tärningar och 36 brickor, af hvilka en är genom ett metallbeslag utmärkt framför de öfriga, hvilket förhållande äfven annorstädes iakttagits. Tärningarna, hvilkas

400. Skära af jern. Östergötland. $\frac{1}{3}$.

401. Spelbricka af ben. Upland. $\frac{1}{2}$.

402. Tärning af ben. Upland. $\frac{2}{3}$.

¹ Att jagtfalkar från Norden skattades högt under medeltiden antydes bland annat af en nu bevarad påfig bulla från år 1347, enligt hvilken konung Magnus Eriksson lyckats utverka åt sig påfvrens tillåtelse att under fem år få sälja falkar till »babyloniske sultans» länder, på det konungen derigenom skulle komma i tillfälle att betala sina skulder.

sidor äro betecknade med 1 till och med 6, likna de nu brukliga, men äro något aflånga (fig. 402); det nyssnämnda antalet tre är anmärkningsvärdt, emedan också romarne plögade spela med tre tärningar.

Äfven schackspelet blef sannolikt känt i Norden redan före hednatidens slut. Man har trott sig kunna antaga, att nordborne lärt känna detta spel redan under det nionde århundradet, om icke förr.

Mera älskad än jagt och spel var dock kampens vilda lek, liksom nordbon äfven trodde, att njutningen af Valhalls glädje skulle bestå i dagliga väldiga strider, efter hvilkas slut kämparne, både de fallne och de segrande, hvarje qväll skulle fröjdas åt ett gladt lag i Odins hall. Med en sådan tro var det icke underligt, om mången yngling lyssnade till den gamla sångens ord:

Qvad så kråka	Dan och Danp
på qvist en gång:	ega dyrbara salar
Hvad vill du, Kon unge,	och yppare odal
med värlösa fåglar?	än I hafven.
Bättre dig höfves	De käcke äro
att till häst sitta,	på köl att rida,
hugga med svärd	svärd att svinga
och här falla.	och sår rista.»

Den andliga odlingen.

Gudatro och verldsäskadning. — Sedelära. — Gudadyrkan. — Ännu lefvande minnen af hednatidens tro. — Graftskick. — Runor. — Skaldekonst. — Konst.

De nordiska folkens religion under den tid, då kristendomens läror började vinna insteg hos dem, hade sin rot i den aflägsna tid, då deras förfäder ännu lefde som ett folk tillsammans med kelternes, slavernes, italienarnes, grekernes, persernes och indernes förfäder, hvarför man ock hos dessa folk funnit mången likhet med nordbornes gamla tro. Den närmare kännedom om den för de europeiska folken och deras stamfränder i Asien gemensamma religionen, hvilken i senare tid blifvit möjlig i synnerhet genom bekantskap och jemförelse med de äldsta indiska religionsurkunderna, har visat, att dessa folks gudatro ej kan, såsom man förr antagit, betraktas såsom en från sanningens fulla kännedom urartad vantro. Ju längre deremot man kan följa denna religion tillbaka i tiden, desto mindre utvecklad visar den sig, och först i samma mån som de i skilda länder bosatta folkens själslif blir rikare, får deras religion ett rikare innehåll.

De germaniska folken hafva tvifvelsutan under sin hednatid haft en till hufvuddragen gemensam tro, hvilken gaf sitt svar på alla frågor om verdens uppkomst, om lifvets mål och om de högre makter hvilka bestämma menniskans öden. Svaret var sådant som ett kraftigt och rikt begåfvadt folk med djup känsla, men ringa bildning kan gifva på dylika frågor. Fast rotad var

s germanerne tron på en högre verldsordning, på en oemotståndlig makt m, högre än människan, efter sitt behag rådde öfver hennes öde; och ej indre fast stod tron på ett lif efter döden, hvilket dock ej var lika för alla.

Mäster Adam och ett par andra utländska författare, som lefde medan nu den gamla tron var obesegrad i Sverige, hafva lemnat oss några få, en genom sin samtidighet värderika upplysningar om våra förfäders gudsrkan. Saxe och i synnerhet isländarne hafva fullständigare bevarat minnet de gamla nordbornes religion; de för denna fråga vigtigaste af alla skrifter, de båda Eddorna (s. 6). Men Saxe lefde först i senare delen af elfvandratalet, och Eddorna äro ej nedskrifna förriin vid midten af följande rundrade, således långt efter kristendomens stadfästelse. Derfor är det öjligt, att ett och annat hos dem kan hafva rönt inverkan af kristen upptning, och särskildt har man anmärkt, att Snorres Edda skildrar de öfriga darnes förhållande till Odin på ett sätt, som kanske ger åt denne en ställing och en makt mera lik den ende Gudens än hvad våra förfäder under lnatiden torde hafva tänkt sig. Sångerna i Sæmunds Edda hafva troligen om sin bundna form bevarats mera oförändrade¹.

Viktiga bidrag till vår kunskap om nordbornes religion lemna ock de unga minnen som i fäderneärfda seder och i nu som vidskepliga ansedda rik, i ortnamn och på andra sätt bibehållit sig till våra dagar i Norden som i Tyskland.

Med ledning af dessa källor skola vi nu söka skildra grunddragen af ra förfäders gudatro och verldsåskådning.

Människan är skapad af gudarne och hennes öde ligger i deras händer. ordbon tänkte sig två gudaslägter, åsar och vaner, hvilka legat i strid, en slutligen ingått fred och förbund med hvarandra. Utom gudarne finnas ock äfven andra öfvernaturliga väsen och verdarnas antal är nio, ett af våra rfäder som heligt ansedt tal. Två verldar tillhöra gudarne (Åsahem eller sgård och Vanahem), två alferne (Alfhem och Svartalfahem), en människorna lanhem eller Midgård), tre jättarne (Muspelhem, Niflhem och Jötunhem ler Jättehem); den nionde verlden är dödens (Helhem). Alferne, hvilkas inne ännu lefver i de numera såsom qvinliga väsen tänkta elfvorna, voro ls ljusa och goda, dels mörka och onda; de senare kallades svartalfer eller vergar. Jättarne, resarne eller tursarne, såsom de ock kallas, stå i skarp otsats till gudarne; de senare äro de goda, de andliga makterna, under det t de förre äro råa, förstörande krafter. Af jättarne bo Muspels söner i uspelhem eller eldverlden, rimtursarne i Niflhem eller dimmornas och kölens verld, samt de egentliga jättarne i det klippuppfyllda Jötunhem eller tgård. De lägre öfvernaturliga varelserna kallades och kallas än i dag med

¹ Sæmunds Edda är två gånger öfversatt på svenska: af A. A. Afzelius 1818 och af P. A. decke 1877. Då en utförlig skildring af Eddans innehåll ej hör till Sveriges historia, men då s ånger ej böra vara okända för någon svensk som älskar sina fäders minnen, få vi för närre bekantskap med dessa gamla, i sin enkelhet sköna qväden om Nordens gudar och hjeltar hän- till den sistnämnda öfversättningen.

ett gemensamt namn vättar, af hvilka några üro mot menniskan goda andra onda; de senare nämnas ock troll.

Den högste bland åsagudarne är Odin (eller såsom hans namn tids svenska skulle ljuda Oden), som evigt är den visaste af alla väse tänktes, åtminstone i en senare tid, som Allfader, alla gudars och skors fader. Men äfven många andra namn gifvas honom, af hvilka d utmärka honom såsom stridens och segrerns gud: Sigfader och Sigty (fader och gud), Härfader, Valfader, som mottager de utvalde, de i

403. Bildsten med runor vid Hablingbo på Gotland¹.

fallne. Valkyrj Odins i luften i spjutväpnade mör valen», utvälja striden dem som falla och derigen den af alla eft tade äran att m i Odins sal Va till hvilken endas tillträde som dött Odin tänktes som ögd man med vid och bredskyggig hans vapen är hans åttafotade h ter Slepne (Sleipn 403). Odin hade t var, åt hvilka h all den föda som på hans bord; sj ver han af vin oc annat. Två korpgin och Munin, hägen och minnet, honom bud om a sker i verlden. A

garne hade han fått en guldring, af hvilken hvar nionde natt åtta like ringar dröpo.

Eddan berättar, att Odin måst afstå sitt ena öga för att i stä

¹ Å stenen ses bland annat en spjutbeväpnad man på en åttafotad häst; denna, som framfötter men sex bakfötter, är tydligen Odins häst Slepne (jfr fig. 335). Runinskriften så skadad, att den ej kan tolkas.

Då det icke är öfvetensstämmande med arbetets plan att här återgifva de verk af konst som behandla ämnen, lånade ur våra förfäders gudalära, få vi för kännedom om dem till sju delar, der afbildningar komma att meddelas af Fogelbergs Odin, Tor och B. Vingens Loke och Sigyn, Tors strid med jättarne, med flere.

visdom; tvifvelsutan är detta en senare, ehuru redan under hednatiden sökt förklaring till Odins enögdhet, hvilken torde stamma från den tid, då Odin tänktes som solens gud, eller då solen tänktes som Odins öga. Ty ursprungligen synas nordborne eller deras förfäder, liksom så många andra folk, hafva som gudar dyrkat himlakropparna och naturens krafter.

Odins maka är Jord eller Frigg; hon nämnes äfven Rind, den af vinterkölden stelnade jorden. Frigg är gudarnes moder och herskar öfver allting på jorden, men i synnerhet öfver äktenskapet och familjlifvet.

Tor, åskans gud, är son af Odin och Jord. Han är gudars och menniskors starke beskyddare mot jättar och troll, de förstörande naturkrafterna. Hans vapen är hammaren Mjölne, som han slungar mot sina fiender, men som städse återvänder till hans hand. Tor åker på en vagn dragen af två bockar; ännu heter det i mången trakt af Norden, då man hör åskan eller »tordönet» rulla, att Tor är ute och åker¹. Tor tänktes som en stark man med rödt skägg, således af samma färg som blixten; han har handskar af jern, och hans kraft fördubblas, då han spänner sitt bälte (Megingjard) om lifvet. Den guldhåriga Sif eller Süf är hans maka. Tors styfson och Sifs son är den fagre Uller eller Ull, en utmärkt bågskytt och skidlöpare; han är den nordiska vinterns gud, och det är godt att åkalla honom i tvekamp.

Njård eller Njord är en af vanerne, hvilken sändes som gislan till åsarne, men vid tidens slut skall han komma igen till de visa vaner. Han råder för vindens gång, han stillar sjö och eld; honom skall man åkalla till lycka i sjöfart och fiske. Så rik är han på gods, att han kan göra alla dem rika på land och lösören, som bedja honom derom. Njårds maka är jättedottern Skade. De trifvas dock ej tillsammans; Skade vill bo på de fjäll der hennes fader bott, men Njård vill vistas vid sjön i sin boning Noatun. Väl förliktes de om att vexlande vara nio dagar på fjället och nio dagar i Noatun, men ingendera kunde stå ut dermed, hvarför de skildes. Skade drog till fjälls, der hon far på skidor och skjuter djur med båge. Den tanke som ligger till grund för allt detta är, att Njård är hafvet, der fiske drifves och skeppen segla, derifrån rikedom kommer; hans boning Noatun betyder ordagrant skeppens gård. Skade anses vara den vilda med hafvet sig förenande bergsströmmen, som kommer från fjällen.

Njårds barn äro Frö och Fröja, båda sköna och mäktiga. Frö (eller Frej, som vi varit vana att kalla honom) är fruktbarhetens gud; han råder för regn och solsken, för jordens gröda och för mäns lycka med gods. Det är godt att anropa honom om fruktbara år och fred. För att framhålla Frös fredsälskande väsen berättas, huru han gaf bort sitt svärd för att vinna jättedottern Gårds kärlek; därför står han också vapenlös i den sista stora striden, lå Muspels söner komma. Gudarne skänkte honom i hans första barndom Alfhem; han eger äfven skeppet Skidbladne och galten Guldborst (Gullinbusti),

¹ Ordet åska är en förkortning af det i äldre tid brukliga *asikkia* som betyder åsens eller Odens åkande. Om »torriggar» (stenyxor) och deras förmåga att skydda mot åska och andra lyckor, se s. 82.

hvars borst äro af guld. Hästen var helgad åt Frö, åt hvilken dock äfven oxar offrades. Under hednatiden var det sed i Norden att vid julen hål ett stort gille »för att helsa vintern och blota åt Frö». Troligen var det i denne gud som julaftonen en galt offrades, på hvilken man lade händerna, och de högtidliga löftena afgåfvos vid bragebägaren; julgrisen eller julsinkan ännu i våra dagar ett minne af denna urgamla sed.

Den näst Frigg yppersta af gudinnorna eller åsynjorna, såsom de varligen kallades, är Fröja, kärlekens sköna gudinna. »Af hennes namn, heter det, kallas mäktiga mäns hustrur fruar»¹. Hennes sal är stor och fager som har många säten. Hon åker på en vagn förspänd med två katter. Brisningar är namnet på hennes lysande smycke. Qvinnorna komma efter döde till Fröja, hos hvilken ock de älskande mötas, som varit hvarandra trogna till livets slut. Fröjas man är Od, hvilken drog långt bort, hvaröfver den öfver gifna gråter, men hennes tårar äro det rena guld; därför är ock »Fröjas ögon regn» en af de många bilder hvarmed skalderne betecknade guld.

Andra gudar och gudinnor äro Ty, Hemdall, Vidar, Brage och Idun, Balder och Nanna, Forsete med flere. Alla dessa gudar, utover Forsete, kallas Odins söner.

Ty eller Tyr, stridens modige gud, är enhändt, ty den högra handen har Fenresulfven bitit af. Namnet Tyr eller Tir, hvilket ursprungligen betyder gud i allmänhet, är ännu bevaradt i tisdag, liksom onsdagen och torsdagen äro uppkallade efter Odin och Tor samt fredagen troligen efter Fre eller Fröja (Frej eller Freja)².

Heimdall eller, såsom hans namn väl på nutidssvenska skulle låta Hemdall är den som gud tänkta regnbågen. Eddan berättar om honom att han är stor och helig, att han har nio mödrar, hvilka alla äro systrar; hans tänder äro af guld, hans häst heter Guldtopp. Hans boning är Himmelsbergen. Han är gudarnes väktare och sitter vid himmelns ända för att vakta bron för jättarne; han behöfver mindre sömn än en fågel och ser vid omkring om natten lika väl som på dagen; hans hörsel är så fin, att han hör när gräset växer på jorden eller ullen på fåren. Han har den lur som heter Gjallarhorn, hvars ljud höres i alla verldar. Den bro Hemdall vaktar heter Båfrast (Bifröst), den bäfvande vägen eller gudarnes bro; det är regnbågen, hvilken förbinder himmeln med jorden. Såsom regnbågen äfven af andra folk betraktats, är Hemdall i nordbons ögon en välsignelse för människorna, hvilka kallas hans barn; i Rigsmål skildras, huru både adel, friborna bönder och trålar härstamma från Hemdall, eller Rig såsom han i qvädet kallas.

Brage, Iduns make, är skaldekonstens och vältalighetens ypperste man; han bär långt skägg, såsom de gamla sångare. Idun vaktar i en ask den äpplen som gudarne bita i, när de börja åldras; då blifva de å nyo unga.

¹ Fru och Fröja äro blott olika former af samma ord, och ordet hustru är uppkommet genom en förändring af det i äldre tid vanliga husfröja eller husfru.

² Söndag och måndag betyda solens och månens dagar. Lördag är lögerdag, af lög, bad.

Den visaste och mildaste af åsarne är Balder, allas älskling¹. Han är så er och ljus, att det lyser af honom. I hans himmelska boning Bredablek (eidablik, den vida glansen) kan intet orent vara. Om Balders död qvådes, han hade onda drömmar, som förebådade hans slut. Gudarne togo då ed af ting, att de icke skulle skada Balder, hvarefter åsarne roade sig med att uta och kasta på honom som nu af intet kunde skadas. Loke hade emellerfått veta, att ed ej blifvit tagen af misteln, en växt som man ansett vara liten; han tog då misteln, gaf den åt Balders broder, den blinde Höd, vilken efter Lokes anvisning sköt den mot Balder, som till åsarnes fasa faller död. Balder blef bränd på sitt skepp jemte sin trogna maka Nanna, ars hjerta brustit af sorg. På bålet, som Tor vigde med sin hammare, lades äfven Balders häst och Odins ryktbara guldring; äfven en dverg kastades Tor i elden. Då Balder var död, anade åsarne, att deras eget slut var nära, hvarför de af Hel, dödsrikets herskarinna, utverkade ett löfte, att Balder skulle få återkomma till lifvet, om alla ting i verlden, både lefvande och döda, ville begråta honom. Alla ting gjorde detta, »menniskor och alla lefvande väsen, jord och stenar, träd och malmer; och väl kan man se, huru alla ting gråta, när de komma från kölden i värme». En enda varelse nedde att gråta öfver Balder; det var den till en jätteqvinna förklädde Loke. Loke fick ej heller Balder återvända till åsarne. Men hans död hämnas af hans broder Vale. — Balder är ljuset och Höd är mörkret; den förres död är mörkrets seger öfver ljuset, vintermörkrets öfver sommarns ljus, och Vales död är måhända den ljusare årstidens frambrytande efter vinterns mörker. Sprungligen tänkte man härvid på den årliga vexlingen af ljus och mörker, sommar och vinter; men Eddan visar, att våra förfäder i Baldersmyten mer att tänka vid det stora verldsåret, åsagudarnes lif och undergång. Misteln är både hos nordborne och andra folk, såsom kelterne, varit föremål för förtro och vidskeplig vördnad, hvilken ännu mångenstädes fortlefver.

Nanna torde vara blomstergudinnan; hon dör, då sommarns ljus försvinner. Lätt att förstå är ock naturens sorg under Nordens långa vinter, som Eddan förtäljer, alla väsen, både lefvande och döda, gråto Balders död.

Forsete eller Försäte, rättvisans gud, är en son af Balder och Nanna. Hans boning Glitne (den glittrande) hvilar på guld och är täckt med silfver; han bor Forsete de flesta dagar och förliker alla mål. Hans domstol är den största hos gudar och menniskor.

Vi hafva nu betraktat de goda gudarne. Oss återstår att se, huru nordborne tänkte sig det ondas uppkomst och utveckling.

För våra förfäder är Loke² det onda i alla riktningar, ehuru, märkvärdigt nog, en af åsarne. I tidens början blandade han och Odin blod samman, hvarvid den senare sade, att han aldrig ville smaka en dryck, om den bjödes åt dem begge. Loke kallas därför också Odins broder. Med Odin

¹ Om betydelsen af ordet Balder, se s. 92.

² Namnet, som bör läsas Låke, är beslägtadt med lucka och lock samt betyder troligen »den slutare» (gudarnes makt).

deltog han i skapandet af menniskan, som af honom fått sina onda lustar. Till sitt yttre är Loke fager, men i sitt sinne ond och i all sin vandel ostadig. Slug och listig är han och ej nogräknad om medlen. Ständigt ingriper han i åsarnes lif, än förderfvande och än hjälpande.

Genom sin delaktighet i Balders död och sin vägran att gråta öfver honom hade Loke ådragit sig åsarnes vrede, hvilken än mer ökades genom det hänsynslösa sätt, hvarpå han vid ett gille skymfade alla gudar och gudinnor. Han måste fly och höll sig om dagarna dold i en fors, sedan han förvandlat sig till en lax. Men Odin hade märkt hvar han fans, och åsarne lyckades slutligen att fånga honom. Med sin sons tarnar bands han fast vid tre på kant resta stenhällar, och en orm sattes öfver honom, så att ettret skulle drypa i hans ansigte. Men hans maka Sigyn står troget hos honom och håller ett kärl under etterdropparna. När kärlet är fullt, måste hon emellertid taga bort det för att tömmas, och ettret dryper i Lokes ansigte. Han sliter då så våldsamt i sina fjetrar, att hela jorden skälfver; det kallar man jordskalf. Så ligger han fjetrad till gudarnes undergång.

Med en jätteqvinna hade Loke födt tre barn: Fenresulfven, Midgårdsormen och Hel. Då gudarne erforo, att dessa tre syskon uppföddes i Jötunhem, och spådomarna upplyste dem om att mycket ondt skulle komma af Lokes barn, så lät Allfader hemta dem. Ormen kastade han ut i hafvet, som omsluter alla land, och der växte den så, att den ligger midt i hafvet och biter sig i stjerten. Hel slungade Allfader ned till Niflhem och gaf henne herravälde öfver nio verldar, för att hon skulle i sin boning mottaga alla dem som dö af sjukdom och ålderdom¹. Ulfven uppfödde åsarne hemma, men slutligen vardt han så fruktansvärd, att de försökte binda honom med ett af Svartalfahems dverggar gjordt band. Ulfven, som kunde slita alla band i hvilka intet svek fans, ville dock ej låta åsarne på honom pröfva detta band, om ej en af dem lade sin hand i hans gap till underpant derpå, att det vore fritt från svek. Ty gjorde detta och miste sin hand, då ulfven märkte att han ej kunde slita sig lös.

Efter denna skildring af de gudar och andra öfvernaturliga väsen på hvilka våra hedniska förfäder trodde, skola vi se huru de tänkte sig, att dessa gudar skapat verlden och menniskan, styrde verlden och förgingos.

Den gamla eddasången Völuspå (Valans spådom) ger oss svar på dessa frågor. Valan sjunger:

Det var äldrarnas ursprung	ej höjde sig jorden,
då Yme bygde.	ej himlen ofvan.
Ej fans sand, ej sjö,	Gapande svalg fans,
ej svala vågor;	men gräs icke.

Från urminnes tider, förrän jorden blef till, funnos redan två verldar: nedtill var Niflhem, mörkrets och köldens verld, och ofvantill Muspelhem,

¹ Af Hel (som bör läsas Häl) är ordet helvete kommet.

sets och hettans värld; emellan dem var Ginungagap, det gapande svalg
m Valan nyss nämde. De båda världarna berörde hvarandra, och Yme,
undämnet till himmel och jord, bildades mellan dem i Ginungagap. Från
nom äro alla rimtursarnes släkter komma. Sjelf var Yme ingalunda någon
d; han var ond, liksom alla hans efterkommande. Han lefde af kon Öd-
mlas mjölk; denna, danad af smältande rimfrost, närde sig genom att
cka de salta stenarna, hvarvid på tredje dagen en man framkom som hette
re. Han var fager, stor och stark; hans son Bur eller Bör födde med
jättinna tre söner, Odin, Vilje och Vi, »himmelns och jordens styrare».
lin leder således sjelf sitt ursprung från jättarne.

Gudarne, Odin och hans två bröder, dräpte Yme och skapade af hans
opp himmel och jord. Jorden skapade de af hans kött, bergen af hans
n, träden af hans hår, hafvets böljor af hans blod och himmeln af hans
fvudskål; af hans hjerna bildades de tunga skyar. Vi återfinna i Norden,
som i andra trakter, ett motstycke till de österländska folkens syndaflo-
ldan förtäljer nämligen, att då Yme dräptes, strömmade så mycket blod ur
ns sår, att alla rimtursarne drunknade, utom en som med sin hustru räd-
de sig i en farkost; han hette Bergelme, och från honom härstamma alla
dens jättar.

Om människans skapelse berättar Völuspå, att tre åsar

funno å marken	De egde ej ande,	Odin gaf anden,
maktlösa	icke förstånd,	Höne förståndet,
Ask och Embla	ej blod, ej rörelse,	blod gaf Loder (Loke)
utan bestämmeelse.	ej en blomstrande hy.	och en blomstrande hy ¹ .

Detta är icke det enda tillfälle, der vi i Nordens gudalära återfinna
i hos inder och andra folk äfven förekommande föreställningen om ett
gs treenighet, om tre gudar som tillsammans bilda den gudomliga makten.

Människans och världens öden styras af gudarne, men deras välde är ej
skränkt. Ständigt fortgår kampen med jättarne, hvilka äro dem lika i
kt, och mäktigare än både jättar och gudar är det oundvikliga ödet. Äfven
t tänktes af nordbon såsom en person, eller rättare som flere, emedan man
ns häri kunde fasthålla tanken på en enda makt; vi finna här, liksom i
många andra fall, en märklig likhet med föreställningen hos andra be-
tade folk, särskildt hos grekerne.

Ödets gudinnor kallades af våra förfäder nornor. Völuspå omtalar tre,
kas namn äro Urd, Vardande (Verdandi)² och Skuld, forntid, nutid
framtid. De sitta vid sjön, vid Urds heliga källa, under den evigt grön-
nde asken Yggdrasil, som de begjuta med källans vatten. Under bilden
letta träd föreställes världen, och nornornas viktigaste uppgift är således
vidmakthålla världen; det nödvändiga sambandet med forntiden, hvilket
ars blott allt för ofta förbises, uttryckes på ett skönt sätt derigenom, att
är ur Urds, ur forntidens källa som världsträdet hemtar sin lifskraft.

¹ I den yngre Eddan säges, att Ask och Embla voro två träd, af hvilka människor skapades.

² Tonvigten ligger på första stafvelsen, och ordet är detsamma som vardande, af varda.

Om nornorna heter det i Eddan:

Lyckans lotter,
lif och död,
hjeltars öde,
allt är af dem.

Det finnes dock flere än tre nornor. Till hvarje man komma nämligen, då han är född, flere nornor af gudaslägt för att bestämma hans lifslängd och öden; andra äro af alfaslägt, andra af dvergaätt. I synnerhet infinna sig nornorna vid berömda hjeltars födelse och väfva den väf som afgör hela deras följande lif.

Den äldre Eddan förtäljer om asken Yggdrasil, att den har tre rötter som sträcka sig vida. Hel bor under den ena, under den andra rimtursarne och under den tredje menniskorna. I den yngre Eddan heter det, att den ena roten är hos åsarne, den andra hos rimtursarne, »der hvarest fordom var Ginungagap», och den tredje står öfver Niflhem. Till hvarje rot hör en källa. Hvergelme är under den sistnämnda roten, hvilken gnages af ormen Nidhugg (den nedtill huggande); under den roten som går till rimtursarne är Mimes brunn, i hvilken klokhed och visdom äro dolda. Under den roten som står i himmeln är den heliga Urdarbrunnen, Urds källa; der är gudarnes heliga tingsplats. I askens grenar sitter en örn, som vet mycket; en ekorre, Ratatask, ränner ständigt upp och ned på asken, bärande örneus ord till Nidhugg. Fyra hjortar med finböjda halsar gnaga å grenarna.

Så står världen intill Ragnarök, de gudomliga makternas undergång. Åsarne och de andra öfvernaturliga väsen vi nu lärt känna äro nämligen icke eviga. De likna människan ej blott till utseendet, utan äfven i andra afseenden. Liksom människan kunna de genom hemliga konster förvandla sig och antaga skepnaden af något djur. Gudar och jättar, alfer och dvergar gifta sig och föda barn; de äta och dricka, sofva och vaka, arbeta och leka. Sjelfva gudarne åldras, om de ej längre få njuta Iduns förnygrande äplen, och de kunna, såsom redan Balder visar, dö. Genom korpar som bringa dem bud, genom att bestiga en viss plats i Åsgård, hvarifrån man kan öfverse hela världen, eller till och med genom att fråga visa resar och sierskor erfara de hvad som försiggår i världen. Till sina resor behöfva de, om de ej vilja vandra till fots, hästar eller vagnar, eller ock måste de genom trollmedel antaga djurgestalt, för att kunna raskt genomfara luft och vatten. Sina strider utkämpa de med vapen, hvilka de gerna låta konsterfarna dvergar smida. Om de ej sjelfva vilja utföra något, behöfva de särskilda tjenare, hvilka någon gång visa sig motsträfviga och derigenom tillintetgöra den gudomliga afsigten: öfver hufvud äro gudarne ej mindre än menniskorna utsatta för villfarelse, och därför kan genom list och bedrägeri äfven hos dem mycket genomdrivas. Till och med sinnesrörelser och menskliga lidelser äro gudarne underkastade: de blifva glada eller sorgsna, de äro vänliga eller förtörnade. Hvarken för bekymmer eller sorg, ja ej ens för fruktan äro de fria, och äfven de härliga gudar och gudinnor kunna synda¹.

¹ K. Maurer, Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthume (München, 1856), d. 2, s. 16.

Åsagudarnes förgänglighet är ett särdeles märkligt drag i nordbons tro, vilket Eddan starkt framhåller, i det hon tillika visar, att gudarne ej kunna segras, om de ej göra sig sjelfva svaga. För att vinna Gärð gifver Frö sitt svärd och är därför vapenlös, när det kommer till den sista stora tiden. Om gudarne ej sjelfva varit förblindade och trotsiga, hade ej Balder tt; den blinde Höd hade aldrig kastat den förderfliga misteln, om ej deras vermodiga lek varit en uppfordring för honom att hedra sin broder.

Äfven denna tro på gudarnes förgänglighet är emellertid en yttring af storartade i nordbons verldsåskådning. Både för gudar och menniskor det nuvarande lifvet endast ett förspel till ett kommande och bättre.

Våra förfäder trodde, att solens och månens hastiga lopp på himlalufvet berodde derpå, att de förföljdes af ulfvar. Slutligen skall månen kas af en ulf. Då mister solen sitt sken, den stora vintern inbryter och rmar rasa i naturen, liksom strid och mord och synder fruktansvärdt skola rja bland menniskorna; till och med bröder blifva hvarandras banemän och a heliga band brista. Yggdrasils ask skulfver, och de hittills af gudarne ndna, förstörande makterna varda lösa. Valan sjunger härom:

Hur är det med åsar?	bergväggens vise.	fri varder ulfven.
Hur är det med alfer?	Veten I än, eller hvad?	Jag ser längre fram.
All jätteverlden gnyr,	Garm tjuter gräsligt	har fullt upp att säga
gudarne hålla ting;	vid Gnupahålan,	om Ragnarök,
dvergar stöna	fjettrarna brista,	om de rådandes kamp.
vid stenporten,		

Den sista fruktansvärda striden utkämpas nu mellan gudarne och det ondas kter. Odin faller för Fenresulfven, men hämnas af sin son Vidar, som stöter t svärd i odjurets hjerta. Tor dödar Midgårdsormen, men går blott nio steg, an han sjelf nedfaller dödad af ormens etter. Loke och Hemdall blifva arandras banemän. Frö strider med Surt, eldens furste, men faller, emedan i ej längre har sitt goda svärd. Slutligen kastar Surt eld öfver jorden i uppträffar hela världen.

Härmed är dock ej allt slut. Valan sjunger nämligen:

Men ur svallet åter	Derefter varda	guldtäckt,
ser hon jordens	de underbara	på Gimle stånda;
grund stiga	guldtäflorna	der skola dygdiga
och grönskas på nytt.	i gräset funna.	skaror bo
Forsar falla,	dem de i urtiden	och allsköns lycka
örn flyger deröfver	egt hade.	evigt njuta.
och falkar efter fisk	Åkrar skola	Då kommer den väldige
vid fjällbranten.	osådda växa,	till verldsdomen,
Åsarne mötas	allt ondt bättras,	den starke ofvan,
på Idavallen	Balder komma	som styr allt.
att om verldsormen,	och i Ropts (Odins) segersalar	Han domar faller,
den väldige, döma	bo samman och dela	frid stiftar,
och att minnas der	valen med Höd.	stadgar hvad evigt
sina mäktiga verk	Veten I än, eller hvad?	skall stånda i helgd.
och Fimbultys (Odins)	En sal ser hon,	
forna runor.	mer än solen fager,	

Här framträder med klara ord tron på den väldige, den namnlöse Gud, som äfven annorstädes i Eddan omtalas, men hvars namn ingen nämna vågar; före tidens början fans han, vid tidens slut börjar hans eviga välde. Tron på denne ende, som var mäktigare än äsarne, som skulle öfverlefva både Odin och Tor, är ett anmärkningsvärdt drag, som säkerligen gjorde det lättare för nordbon att öfvergå till tron på de kristnes Gud.

Ej mindre än våra förfäders gudatro är deras sedelära värd vår uppmärksamhet. Den grundtanke på hvilken nordbons lefnadsvishet hvilat är den fast rotade öfvertygelsen om förgängligheten af lifvet och allt jordiskt godt samt derom, att endast det ärofulla ryktet blifver beständigt. Klart uttalas detta i eddasången Hávamål (»Den höges sång»), der hufvudsumman af den hedniske nordbons lifserfarenhet är nedlagd i form af korta, innehållsrika, ordspråkslika lefnadsregler. En man bör vara sjelfständig, klok, försiktig, gifmild, gästfri, måttlig, vänfast, ädelmodig mot den svage och skyddsökande, oryggelig i sina löften och trofast i sina förbindelser. Såsom prof på Hávamåls innehåll kunna följande vishetsregler tjena:

Gille är ypperst,	Lång omväg
om hvar gäst går hem	till ovän är,
med sinnen i full sans. —	fast hans gård vid vägen vore;
Glad och munter [vare]	men till god vän
bland män en hvar,	går det genvägar,
medan han sin bane bidar. —	vore han än fjerran faren. —
Bäst är eget bo,	Fä dör,
om än en backstuga;	fränder dö,
hvar och en är herre hemma. —	sjelf dör du likaledes;
Ingen finnes så felfri,	men den mans rykte
att ej fläck han har,	dör dock aldrig.
ingen så usel, att till intet han duger. —	som samkat åt sig ett godt.

Detta hopp om en odödlig ära, hvilket manat till så mångt hjeltedåd, har dock gickats för de fleste. Vül stå många bautastenar än i dag upprätta, men deras namn och bragder äro länge sedan glömda, till hvilkas ära stenarna restes.

Högt skattades trofasthet, hos man som qvinna, och ett vackert drag deraf framträder i fostbrödralaget, eller det förbund som tvenne män kunde ingå med hvarandra, i det de blandade blod samman och svuro att i lifvet dela ljuft och ledt samt hämnas hvarandras död. Helig var nämligen blodshämnden, eller pligten att hämnas en frändes eller fosterbroders död. Helig var ock gästfrihetens lag, och en gäst hade intet att frukta, äfven om han befann sig under sin dödsfiendes tak.

Ehuru våra förfäder genom sin sedelära intaga ett mycket högt rum bland de hedniska folken, var dock denna sedelära vida underlägsen den kristna. Den nordiska manade till det goda och förbjöd det onda, men mera därför att det var klokt att handla rätt än för det rättas egen skull, och

illan förmådde den hedniske nordbon höja sig till att visa kärlek äfven mot
na ovänner. Håvamål säger till och med:

Vet du en vän,
som du väl tror,
och vill du godt af honom hafva;
dela hans tycken,
byt täta gåfvor,
far träget att honom träffa.

Eger du en annan,
som du illa tror,
och vill du dock godt af honom hafva;
fagert skall du tala,
men falskt tänka
och list med lögn gälda.

I allmänhet sattes dock högt värde på öppenhet och ärlighet. Om man
igit en annan ihjäl, måste man sjelf gifva sig tillkänna såsom dråparen,
h stöld var ett oförsonligt brott, under det att rof och plundring, då de
edde öppet, kunde prisas som ärofulla bragder. Kraft och mod fordrades
amför allt hos mannen, hvars högsta goda var fullständig frihet och ett
läckadt namn.

I den strid, som, så länge denna världen eger bestånd, fortgår mellan
idar och jättar, mellan de goda och de onda makterna, kämpa å gudarnes
da de menniskor, som dött en ärofull död med vapen i hand, hvarför en
dan död är 'det högsta målet för hvarje mans sträfvan. Denna tro måste
fva ökad näring åt folkets krigiska sinnelag och öka ett dödsförakt, som
de sin rot redan i den öfvertygelsen, att hvarje menniskas dödsdag vore
en högre makt oåterkalleligt bestämd. Men denna högre makt tänktes
m ett blindt öde, ej som en mild och kärleksfull försyn, hvarför menniskan
k träder den till möte ej med ödmjuk och förtroendefull underkastelse, utan
ed trots. Tron på ett blindt öde kan väl lätt förslappa ett folk, men på
ordens kraftfulla söner hade denna tro endast den verkan, att de fingo ett
rakt för faran som gjorde dem oemotståndliga i striden. Det var omöjligt att
idgå sitt öde, men af sättet att möta det berodde domen om mannens värde.

Den stridslystna kraft, som af våra hedniska förfäder skattades så högt,
nde dock förenas med ädelmod och mildhet, om blott den visade mildheten
kunde på minsta vis misstänkas vara ett alster af svaghet och fruktan. Å
dra sidan får emellertid icke förtigas, att man om de hedniska nordborne
nner handlingar, hvilka vi måste betrakta som drag af onemsklig grymhet,
ren om de af samtiden ansågos vara lagliga, såsom bruket att utsätta ny-
lda barn, om föräldrarna ej sågo sig i stånd att uppföda dem.

En främling, hvilken i ovanligt hög grad gjort sig förtrogen med till-
ndet i Norden under den tid som nu är i fråga, säger om nordborne och
ras lif under hednatidens sista århundraden: »Den vigte, som lades på um-
nget med andra menniskor, och kärleken till glada fester, qvinnans fria-
aktade ställning samt den djupsinniga uppfattning af hennes förhållande
l mannen hvilken ej sällan uttalas i sagorna, det höga värde som till-
ändes skaldekonst och allt vetande, den ifver hvarmed man genom resor i
mmmande länder sökte vinna kunskaper, samt en mängd andra drag i det
nnordiska folklifvet visa, att man icke blott fattade lifvet från den dystra
i råa sidan, samt att vi alldeles icke få föreställa oss de hedniska skandi-

naverne vara sådana vilda och känslolösa barbarer som de pläga skildras af de engelska och frankiska fienderne»¹.

Om gudadyrkan, tempel och offer i Sverige under hednatiden ega vi visserligen endast få omedelbara uppgifter, men då förhållandet i detta hänseende hufvudsakligen torde hafva varit detsamma i Nordens olika delar, kunna vi härom, liksom i så många andra fall, erhålla kännedom med tillhjälp af de fullständigare upplysningar som finnas från grannländerna och Island.

För upprätthållandet af gudstjensten fans intet egentligt pretestånd, utan omsorgen därför var förenad med den världsliga styrelsen af landet och de särskilda landsdelarna, liksom hvarje husfader i sitt hus sörjde för offren. En af konungens pligter var således upprätthållandet af de för hela landet gemensamma offren, och den politiska betydelse som upsalakonungarne småningom erhöilo torde icke utan skäl kunna anses hafva i väsentlig mån berott just på deras ställning såsom föreståndare för svearnes heligaste tempel.

Om detta tempel, beläget på den plats der Gamla Upsala kyrka nu står, berättar mäster Adam: »I detta gudahus, som öfver allt är prydt med guld, dyrkar folket bilderna af tre gudar, och det så att Tor, som är den mäktigaste af dem, intager högsätet i midten, medan Odin och Frö hafva sina platser på hvar sin sida om honom». Enligt en nästan samtidig anteckning stod »nära templet ett mycket stort träd, med vidt utsträckta grenar, ständigt grönt, både vinter och sommar; af hvad art det är, vet ingen. Der finnes också en källa, der hedningarnes offer vanligen förrättas och hvari en lefvande menniska plägar nedsänkas. Varder hon ej mera synlig, så är folkets önskan uppfylld.» Tillägget att en guldkedja går rundt omkring templets tinnar beror troligen på ett missförstånd. Vid templet låg en stor mängd grafhögar, öfver hvilka höjde sig de tre väldiga »kungshögarna» (s. 245).

Adam förtäljer vidare: »När pest eller hungersnöd är för handen, offras till Tors bild; när det är krig, till Odin; vid bröllopgille till Frö. Hvert nionde år plägar dessutom i Upsala firas en offerfest, gemensam för alla Sveriges landskap. Ingen får undandraga sig att deltaga häri. Konungar och folk, alla sända då sina gåfvor till Upsala, och, hvad som är grynnare än något straff, de hvilka redan antagit kristendomen måste köpa sig fria från dessa högtidligheter. Med offret tillgår det nu sålunda: af hvarje slags lefvande varelse, som är af hankön, offras nio stycken, med hvilkas blod det är sed att försona gudarne. Kropparna upphängas i en lund nära gudahuset, och denna lund är ock så helig i hedningarnes ögon, att hvarje träd i densamma anses vara gudomligt på grund af de offrades död eller blod. Der ser man hundar och hästar hänga tillsammans med menniskor; ja, en kristen man har berättat mig, att antalet af de kroppar, han sålunda sett hänga der

¹ K. Maurer, Die bekehrung des norwegischen stammes zum christenthume, d. 2, s. 186.

i lunden, var 72¹. Sångerna, som vid en sådan offerhandling pläga afsjungas, äro mångfaldiga och tillika så ohöfviska, att deras innehåll helst må förtigas.» Denna stora fest skall hafva firats vid vårdagjemningen.

Utom denna med längre mellantid återkommande tempelfest firades årligen tre stora offer. Det ena hölls vid midvintern; det var julen, nordbons största högtid, som dock inföll ungefär en månad senare än vår jul. Då offrades för ett lyckligt år, och vid julgalten aflades löften om stordåd under det stundande nya året. Det andra hölls vid sommarns början; det kallades »seger-offret», emedan man då offrade för seger under sommarns härnadståg. Det tredje offret hölls på hösten; det var en tacksägelsefest för lyckligt slutad skörd.

Tempel, eller hof såsom de då kallades, funnos äfven på många andra ställen än vid Upsala; troligen voro de öfver allt af trä. På alla offerplatser hade man dock icke timrade gudahus, utan gudstjensten firades mångenstädes i en helig lund eller vid en helig källa; och det finnes goda skäl att som offerställen betrakta många af de vanligen under namnet »domareringar» eller »domaresäten» bekanta kretsarna af stora på något afstånd från hvarandra lagda stenar. Stenarnas antal i en sådan krets är ofta det i våra förfäders ögon heliga talet nio; och i kretsens närhet finnes ej sällan en källa, i hvilken stundom, liksom i andra källor (s. 208), ännu i våra dagar offras.

Vi kunna ännu i dag, äfven om vi ej lyssna till sägnerna i orten, uppräkna en stor mängd ställen der våra förfäder blotat² åt åsagudarne. Sådana äro de i många landskap förekommande ställen med namnen Hof, Harg eller Vi³; och ofta kunna vi till och med se, åt hvilken gud stället varit helgadt⁴. Det förtjenar anmärkas, att dylika namn endast mycket sällan träffas norr om Dalelven.

Den omständigheten, att så många af dessa namn nu beteckna kyrkor, förtjenar uppmärksamhet, emedan den visar, att i Sverige liksom i andra änder de kristna kyrkorna ofta bygdes på samma ställen, som redan under hednatiden varit helgade åt gudstjensten. Påfvarne förordade sjelfva denna bygård, emedan man vid den nya lärans införande sökte bibehålla så mycket som möjligt af de gamla bruken och därför åt de kristnes gud invigde de ställen, dit folket vant sig att sammankomma för att förrätta sin andakt.

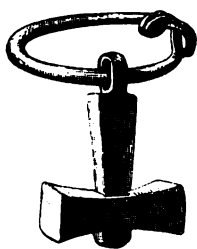
¹ Enligt en annan samtida anteckning varade offren och de dermed förbundna gillena i nio dagar. Hvarje dag offrades en menniska och sju djur, så att antalet döda för de nio dagarna blir 72.

² Blota är det gamla svenska uttrycket för offra.

³ Harg motsvarar ungefär hvad vi mena med altare; Vi betyder helgedom, heligt ställe.

⁴ Exempel härpå äro Odensvi i Vestmanland, Nerike och Småland, Odins-harg (nu Odenslunda) och Odinslunda (nu Onslunda) i Upland, Torsvi i Upland, Torsharg (nu Torshälla) i Södermanland, Torslunda och Torlunda i Upland, Vestmanland, Södermanland, Östergötland och på Öland, Frösvi och Frövi i Upland, Vestmanland, Nerike, Södermanland och Östergötland, Torslunda och Frölunda i Upland, Vestmanland, Södermanland, Östergötland, Vestergötland och Öland, »Nierdhavi» (på 1300-talet) i Nerike och Östergötland, »Nærdhalunda» (nu Närlunda) i Vestmanland och Södermanland, samt Ullavi eller Ullevi i Upland, Vestmanland, Nerike, Östergötland, Vestergötland, Småland och på Öland; jfr äfven Friggeråker i Vestergötland. Deremot är det vara ovisst, om Skedevi (Sködve, Sköfde) kommer af Skade. Baldersnäs (på Dal) och andra dylika namn kunna ej härvid tagas i betraktande, emedan de äro bildade i senare tid.

Jemte ortnamnen lemna äfven andra namn upplysningar om de gudar som våra förfäder dyrkade. På runstenarna från hednatiden och kristendomens början, äfvensom i medeltidens handlingar, finna vi nämligen en stor mängd med Tor och Frö sammansatta namn på män och, ehuru mera sällan, på qvinnor, såsom Torbjörn, Torfast, Torfrid, Torger, Torgny, Torgot, Torkel, Torketil, Tormund, Torsten, Torulf, och Fröbjörn, Fröger, Frömund,

404. Torshammare af skola hafva funnits i Upsala tempel; dessutom träffa vi silfver. Upland. 1. många spår af Njårds och Ulls (hafvets och vinterns), men endast mycket få af de andra gudarnes och gudinnornas dyrkan.

Den gud hvars dyrkan lemnat de ojemförligt talrikaste spåren efter sig är Tor¹. Hans namn förekommer oftare än någon annans i namn på orter och på personer; hans bild omtalas ofta såsom uppställd i templen och såsom utskuren på högsätesstolparna; afbildningar af hans hammare (fig. 404, 405) buros af de hedniska svenskarne på samma sätt som man efter kristendomens

405. Torshammare af silfver. Östergötland. 1/1.

införande bar korsets bild; hans hammare är äfven afbildad på några runstenar, liksom så många dylika stenar sedan af de kristne märktes med korset². Ännu i dag lefver minnet af Tors namn och Tors dyrkan på ett sätt, som ej är fallet med någon annan åsaguda.

Så djupt var nämligen den gamla tron rotad i folkets sinne, att ännu i våra dagar, tusen år efter kristendomens första predikande här, månet minne af våra hedniska fäders tro lefver, om än vanligen doldt under vidskepelsens drägt³. Ännu talar man mångstädes om »torshelgen», som hålles torsdagsafton; gammal sed fordrar, att man då skall vara tyst och stillsam samt afhålla sig från bullrande arbeten, spinnande och dylikt. Denna afton anses ock vara den lämpligaste tiden för utförande af alla vidskepliga handlingar, hvilka stundom äro så svåra, att icke en enda torsdagsnatt förslår, utan att man dertill behöfver

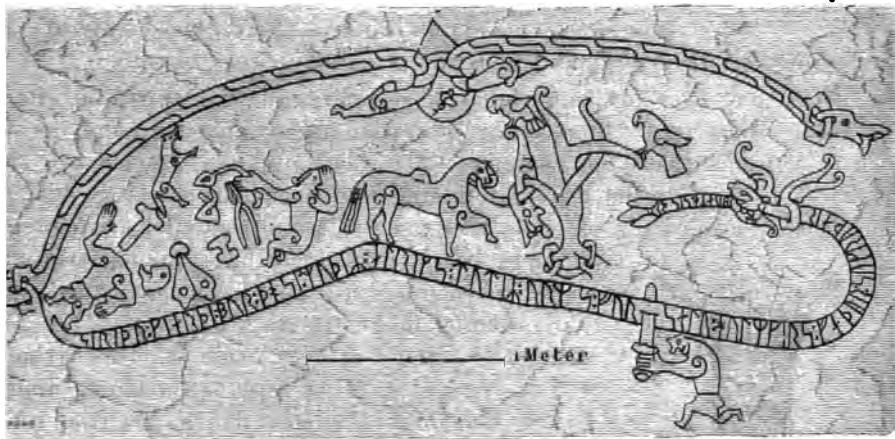
¹ Det bör anmärkas att, under det Odin, Njård och Frö äfven varit tänkta såsom konungar, detta icke är fallet med Tor.

² Saxe omtalar, att den danske prinsen Magnus Nilsson, som nämnes i det följande, plundrat ett tempel i Sverige och dervid tagit »torshammare» af ovanlig tyngd.

³ För närmare kännedom härom kunna vi bland annat hänvisa till G. O. Hyltén-Cavallius, Varend och virdarne (Stockholm, 1863—1868).

sdagsnätterna i tre på hvarandra följande veckor. Bland de många andra som bevarats från hednatiden kan särskildt nämnas seden att på valgmässafton (den sista april) tända eldar på höjderna; troligen ett minne den hedniska vårfesten. Månet vid julen iakttaget bruk har ock sin rot i hednatiden, och ännu lefver tron på elfvor och vättar, jättar och troll; i tid såsom under hednatiden äro berg och strömmar och träd befolkade af öfvernaturliga väsen, och mången spelman tros hafva lärt sin konst af eken, i hvilken vi troligen återfinna ingen mindre än Odin sjelf.

Äfven en och annan af Eddans sånger har, ehuru förändrad, länge biballit sig i folkets minne. Att också de i Eddan bevarade urgamla sånna om Völsungarne en gång varit kända i Sverige liksom i de andra nordnavigiska länderna och i Tyskland, visas af de i hög grad märkliga bilder i äro ristade på ett par runhällar, hvilka i senare tid blifvit föremål för uppmärksamhet. Å Ramsundsberget i Jäders socken (fig. 406) och på

406. Sizurdsristningen å Ramsundsberget i Södermanland¹.

stenen i Härads socken, båda i västra Södermanland, ses nämligen flere anställningar ur Sigurd Fafnesbanes saga².

Innehållet af Eddans berättelse om Sigurd, så vidt man bör känna det för förstå bilderna å dessa stenar, är i korthet följande. Sigurd, son till konung nund Völsungsson i Frankland, fostrades och lärdes af Regin, som var en rg till växten och händigare än hvarje man; han var slug, grym och trollnig. Regin berättade för Sigurd om hans förfäder och en händelse som lfört de viktigaste följder. Odin, Höne och Loke hade en gång kommit

¹ Inskrift: Sirithr kiarthi bur (bru) thosi, muthir Alriks, tutir Urms, fur salu mkirs, fathur Sukruthar, bua[n]ta si[n]s (Sigrid gjorde denna bro, [hon var] Alriks or [och] Orms dotter, för Holmgers, sin husbondes själ, [han var] Sigrids fader).

² Dessa Sigurdsristningar äro först rätt förklarade af C. Säve i Vitterhets... akademien lingar. d. 26 (Stockholm, 1869). Sedermera har professor Stephens uppvisat, att det äfven på en sten i Altuna socken, Upland, finnes en afbildning af Sigurd, Fafne och Andvare.

till den fiskrika fors, der dvergen Andvare uppehöll sig i skepnad af en gädda. Regins broder Utter plögade ock vara der i en utters skepnad. Då de tre åsarne nu kommo till forsen, slog Loke ihjäl Utter med en sten, hvarpå de togo skinnet af honom. Åsarne blefvo emellertid tagna till fångar af Utters fader och bröder samt kunde rädda sina lif endast genom löftet om en stor mängd guld. Loke sändes att skaffa lösesumman och lyckades fånga Andvare, som måste lemna allt sitt guld, äfven sin sista ring, på hvilken han derför lade en tung förbannelse. Nu fylles, enligt löfte, Utters skinn med guld och höljdes äfven utvändigt med guld, hvarvid dock ett murrhår blef obetäckt; Odin måste då lemna ut Andvares sista ring. Regin och hans broder Fafne dräpte sin sofvande fader, men Fafne tog ensam hela skatten och lade sig å Gnitaheden i en orms skepnad. Sedan Regin berättat detta för Sigurd, gjorde han ett skarpt svärd som kallades Gram samt eggade Sigurd att dräpa Fafne. Slutligen lofvade Sigurd detta och gjorde en grop under den väg, på hvilken Fafne plögade skrida till vattnet. Då Fafne kom öfver gropen, stack Sigurd svärdet genom honom, så att han dog. Sigurd stekte nu Fafnes hjerta å en ten. Han tog med fingret derpå för att se, om det var fullstekt, men brände sig och stack då fingret i munnen. När Fafnes blod kom på Sigurds tunga, förstod han fåglarnas tal och hörde nu, huru ett par hökar sade åt hvarandra, att om Sigurd åte Fafnes hjerta, blefve han vis, samt att han borde hugga hufvudet af Regin, som ligger och spinner ränker för att svika Sigurd och hämnas broderns död; han finge då ock ensam råda öfver Fafnes skatt. Sigurd högg derför hufvudet af Regin, åt Fafnes hjerta samt tog hans skatt hvilken lastades å hästen Grane.

Ramsundsbergets ristningar (fig. 406) visa oss nu uttern och der nedanför Regins smedstād, tång, hammare och blåsbelg; vidare Sigurd stötande sitt svärd genom Fafne (den orm, å hvilken runorna äro ristade), hållande dennes hjerta öfver en eld och stickande fingret i munnen. Dessutom ses de två i ett träd sittande fåglar hvilkas samtal Sigurd åhörde samt Regin med afhugget hufvud och den med guldets lastade Grane. Inskriften, som tydligen är ristad af en kristen man, innehåller intet som syftar på taflans innehåll.

Om begrafningssättet i Sverige under vikingatiden få vi talrika upplysningar af den stora mängd grafvar från denna tid som blifvit undersökta. Vi se deraf, att de döde än brändes och än begrofvos obrända, hvilka båda bruk synas hafva, äfven i samma trakt, ofta funnits samtidigt. Grafvarna äro antingen täckta af en uppkastad hög eller betecknade med stenar, som ligga i en krets, en fyrkant, en treudd eller i form af ett i båda stäfvorna spetsigt skepp (fig. 407—411). På högens topp finnes stundom en rund med inhuggna kretsar eller andra sirater prydd sten¹.

¹ Sådana stenar äro kända från flere landskap. Man kan dock ännu icke med säkerhet afgöra till hvilken tid de höra, hvilket särskildt gäller om stenen på Inglingehögen (fig. 412), som möjligen är äldre än vikingatiden.

Om den döde skulle brännas, lades han vanligen fullt påklädd på bålet med vapen och smycken, hvilka saker vi därför också ofta finna mycket ska-

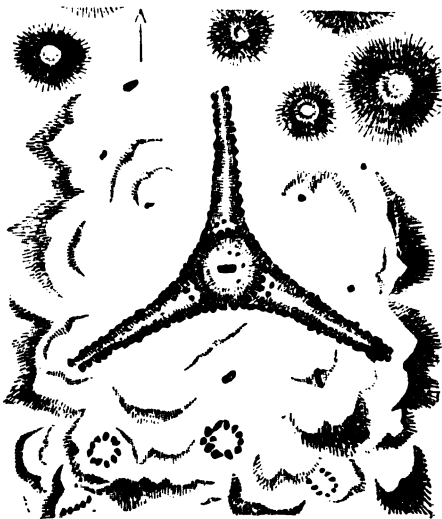
407. Treudd med bautasten vid Lyngstad i Sorunda socken, Södermanland.

de genom bålet eld (s. 210). Ej sällan blefvo äfven hästar, hundar, falkar och andra djur lagda på bålet. De samlade benen af den döde blefvo ofta förvarade i ett lerkärl.

Sagorna innehålla flere berättelser om män som blifvit högsatta i sina skepp, hafva redan (s. 236 och 285) onatalat märkliga fynden af dylika grafvar i Ultuna och Tune.

I sammanhang med stå tvifvelsutan de nyss nämnda isättningarna i form af skepp.

Ur en gammal saga låna vi följande skildring af konung Harald Hildetss begrafning. »Dagen efter slaget i Bråvalla) lät konung Ring på valtsen uppsöka konung Haralds lik, och pryda det enligt gammal sedja samt lägga det i den vagn som Harald haft i striden. Derpå lät han kasta en stor hög och lät vagnen med Haralds lik köra in i högen med den häst som dragit konungen i striden;

408. Plan af treudden vid Lyngstad.

sedan dräptes hästen, och konung Ring lät taga den sadel som han sjelf ridit i, gaf den åt sin frände, konung Harald, samt bad honom nu göra hvilketdera han ville, rida till Valhall eller åka dit. Men förrän högen tillslöts, bad konung Ring alla stormän och närvarande kämpar gå fram och kasta in i högen stora ringar och goda vapen, till heder åt konung Harald Hildetand. Derpå tillslöts högen omsorgsfullt, och med ett präktigt gästbud högtidlig-höll Ring konung Haralds graföl.»

Denna för kännedomen om grafskicket märkliga skildring, enligt hvilken det ser ut som om konungen jordats obränd, afviker dock något från Saxes berättelse. Han omtalar att, »då konung Haralds lik var funnet, jemte hans klubba, spände Ring sin egen häst för vagnen, skänkte Harald hästen, bad honom skynda till Valhall som förste man från slaget och hos Odin, Valhalls

409. Grafplats med högar och stensättningar vid Åsby i Helgarö socken. Södermanland.

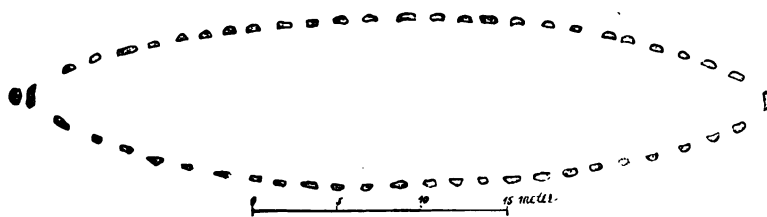
drott, beställa godt herberge för vänner och fiender. Tändt vardt nu bålet, och danskarne satte derpå, som Ring befalt, konung Haralds förgylda skepp. Medan bålet förtärde liket, bjöd Ring sina höfdingar gå bålet rundt under klagan och förmanade dem att alla med gifmild hand offra vapen, guld och andra kostbarheter, så att bålet kunde så mycket längre låga högt, till ära för den store, väldige, för allas hjertan dyrbare konungen. Brändt var nu liket, askan uppsamlades, lades i urna och sändes, på Rings befallning, till Lejre, för att der begravas med häst och med rustning på kungligt vis.»

Om också dessa berättelser, såsom upptecknade långt efter händelsen och i vissa fall från hvarandra afvikande, icke kunna betraktas som en fullt tillförlitlig beskrifning öfver konung Haralds jordafärd, äro de dock märkliga

n skildrande grafskick, hvilka enligt fyndens och sagornas intyg under fråga varande tid voro vanliga. I flere grafvar har man nämligen, vid af brända eller obrända lik, träffat lemningar af hästar, betsel, stigar, selar och dylikt.

410. Skeppsformig stensättning vid Blomsholm i Bohuslän, nära Strömstad.

411. Plan af stenskeppet vid Blomsholm.

Liksom under föregående tid restes ofta bautastenar (fig. 407, 409, till den dödes minne, men endast i de fall, då man på stenen ristat den nes namn, har detta bevarats till efterverlden.

De enda skrifttecken, som under denna tid användes i Sverige, voro or. Vål skilja de sig betydligt från dem, som under jernaldernas äldre voro i bruk, men en sorgfällig granskning har visat, att skilnaden enberor derpå, att runornas form, och i vissa fall äfven deras betydelse, ingom ändrats. Dessutom hafva några runor fallit ur bruk, hvarigenom nder hednatidens sista århundraden begagnade, numera vanligen så kallade re runorna endast äro följande sexton:

ʀ ƚ ƚ ʁ ʀ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ ʁ
f u t h o r k h n i a s t b l m -r

412. Kungshögen eller Inglinge hög vid Ingelstad i Småland, nära Vexjö.

Liksom i äldre tid (s. 218) hade hvarje runa äfven nu sitt namn börjande med den bokstaf som runan motsvarar¹. Endast den sista runan **A** gör härifrån på visst sätt ett undantag. Denna runa står nämligen oftast, liksom den äldre runradens **Y**, i slutet af orden och motsvarar då vårt *r*; men stundom förekommer den äfven inuti ett ord och betecknar då ett vokalljud (vanligen *y*, sällan *e* eller *æ*). Namnet *yr* angifver båda dessa betydelser.

Ur den äldre runradens **ƿ** (*a*) uppkom småningom, såsom de ofta förekommande mellanformerna **þ** (nasalt *a*) och **ɹ** visa. runan **ʀ**; i öfverensstämmelse med språkets förändring erhöll detta tecken slutligen betydelsen *ä* eller *o* i stället för *a*.

Runorna **ṭ**, **ṭ**, **ṭ**, **ṭ** och **Y** hafva också formerna **ṭ** = *n*, **ṭ** = *a*, **ṭ** = *s*, **ṭ** = *t* och **Ṗ** = *m*. Under hednatidens sista del började man att använda de så kallade »stungna runorna» **ṭ** = *e*, **Ṗ** = *g*, **ṭ** = *d*, **Ṗ** = *y* och **Ṗ** = *p*. Ett slags runor, i allmänhet utmärkta deraf att de sakna stafven eller det lodrätta strecket, äro kända under namnet *helsingrunor*, emedan de nästan endast förekomma i Helsingland.

I äldre tid voro runorna ristade i rätta rader (s. 218); mot hednatidens slut finner man sådant mera sällan, hvaremot inskriften i de flesta fall följde antingen utmed stenens kant eller de konstmässiga ormslingor, med hvilka i synnerhet Sveulands runstenar då så ofta pryddes.

Många runstenar lära oss känna icke endast namnet på dem som läto resa minnesstoden och honom till hvars ära den restes, utan äfven hans namn, som ristade runorna och högg de ofta om ovanlig konstfärdighet och smak vitnande slingorna. Mest bekanta bland dessa äldsta nu kända svenska konstnärer, om vi få begagna detta ord, äro Ypper (riktigare än Ubbe), hvars namn finnes på nära 40 runstenar (fig. 425), Bale, Åsmund Käresson, Torbjörn Skald, Amunde med flere, hvilka alla hafva verkat i Upland och angränsande trakter.

Ordet »runa» synes egentligen betyda hemlighet, och det betraktades väl äfven länge som en underbar hemlighet, huru man kunde genom dessa enkla streck meddela en annan sina tankar. Detta syntes så underbart, att våra förfäder trodde sig hafva Odin sjelf att tacka för runorna, liksom han äfven lärt menniskorna skaldekonsten. Men då man betraktade runorna på detta sätt, låg det ock nära till hands att tillägga dem en hemlighetsfull trollkraft, hvarför de äfven ofta användes till sådant bruk. Så läsa vi i Eddan, huru en valkyrja lär Sigurd Fafnesbane att, om han vill seger hafva, rista segerrunor å svärdets fäste och dervid två gånger nämna *Ty*²; att rista

¹ Då man ej känner någon svensk uppteckning af dessa namn, anföras de här i den form de hade på Island, hvilken form nära motsvarar den samtida svenska; inom parentes meddelas ordets betydelse. **Y** kallades *fé* (fä), **Ṗ** *úr* (urväder), **Ṗ** *þurs* (jätte) eller **Ṗ** *þorn* (en torn), **ʀ** *óss* (åmynning), **Ṗ** *reið* (ridt), **Ṗ** *kaun* (böld), **ʀ** *hagall* eller *hagl* (bagel), **ṭ** *naud* (nöd), **Ṗ** *iss* (is), **ṭ** *ár* (år), **ṭ** *sól* (sol), **ṭ** *Týr* (Ty), **Ṗ** *bjarkan* (björkfrukt), **Ṗ** *lögr* (lag, vatten), **Y** *maðr* (man), **A** *yr* (pilbåge). — De tre »ätter», i hvilka den yngre runraden liksom den äldre indelades, uppkallades efter namnet på den första runan i hvarje ätt; den tredje hette således *Tys* ätt.

² Vid Gilton i sydöstra England har man funnit ett anglosachsiskt svärd, å hvars fäste runor

stormrunor å stäf och roder, om han vill skeppet berga; att känna tan runor, om han vill visare än andra vara, m. m. De isländska sagorna förtä ock ofta om trollrunor, ristade för att bringa ofärd åt fiender eller för förjaga sjukdom; men sagorna tala äfven om »villorunor», ristade på nå ovanligt, ofta på förhand öfverenskommet sätt, för att förvillla alla obehöri således ett slags chiffer.

Antalet nu kända svenska runinskrifter från hednatidens sista och med tidens första del är mycket stort, — det öfverstiger 1500, — och dessa skrifter äro af det största värde för kännedomen om vårt språk och om skilliga för odlingshistorien viktiga förhållanden; nämnvärda bidrag till politiska historien kan man deremot ej vänta af dessa endast till enskil

413. Runsten¹ i ena spetsen af en skeppssättning och grafhögar vid Lilla Lundby i Lids socken, Södermanland.

ära ristade och på grund af stenens hårdhet städse så mycket som möjligt kortfattade inskrifter.

Den längsta runinskrift som finnes på ett jordfast minnesmärke, var sig i Sverige eller i något annat land, läses å en stor sten, hvilken var

äro ristade (jfr äfven de s. 219 omnämnda danska runristningarna å en sköldbuckla och å beslag till svärdsidder). Ty var, såsom i det föregående är visadt, namn både på en runa och på en af ättens gudarne.

¹ Inskrift: Sbiuti Hlaltan thair raisthu staim thansi iftir Skartha bruthur sir Fur austr hithan mith Ruari. A Sirklandi likr sunr uin . . . [de sista runorna ottydliga å stenen] (Spjute och Hlaldan, de reste sten denna efter Skarde, sin broder. [Han] for öster hädan med Roar. I Särkland ligger souen . . .).

inmurad i tornet till Röks kyrka i Östergötland, men år 1862 uttogs ur muren och restes på kyrkogården. Båda bredsidorerna, af hvilka den ena ses fig. 415, båda smalsidorerna och toppytan äro betäckta med runor, af hvilka de flesta höra till den yngre, kortare runraden, ehuru vissa bland dem äro afvikande från de vanliga; men dessutom finnas dels villorunor (öfversta raden å fig. 415), dels äldre runor, hvilka senare ej synas gifva någon mening, utan torde vara hitrystade endast för att gifva minnesmärket ett ålderdomligare och mera vördnadsvärdt utseende. Den egentliga inskriften lyder i öfversättning¹,

dem Varen fadern ristat
efter fallne sonen.

Jag förtäljer om min son, hvilka två valrof (byten å valplatsen) han tog tolf gånger, båda på en gång från olika män. Det förtäljer jag som det andra, huru han blef omringad af nio flockar fiender fjerran från rejdgoterne, och så fann han sin död i striden.

Fordom drotten,
vikingars dristige
höfding, rådde för
Rejdhafvets strand.
Rustad på gångarn
sitter nu gifvilde
kung, öfver skuldran
skölden är hängd.

Det förtäljer jag som det tolfte, huru valkyrjans häst (ulfven) finner foder vidt om på vången, der tjugu konungar ligga fallna. Det förtäljer jag som det trettonde, hvilka tjugu konungar sutto i Sjöland i

fyra vintrar med fyra namn, söner af fyra bröder: fem Valkar (fem med namnet Valke) söner af Rådulf, fem Rejdulfvar söner af Rugulf, fem Hågislar söner af Härvad, fem Gunmundar söner af Örn . . . Jag förtäljer om min

414. Runsten vid Ryda i Nysätra socken, Upland².

¹ Sophus Bugge i Antiquarisk tidskrift för Sverige, d. 5, s. 1 o. f.

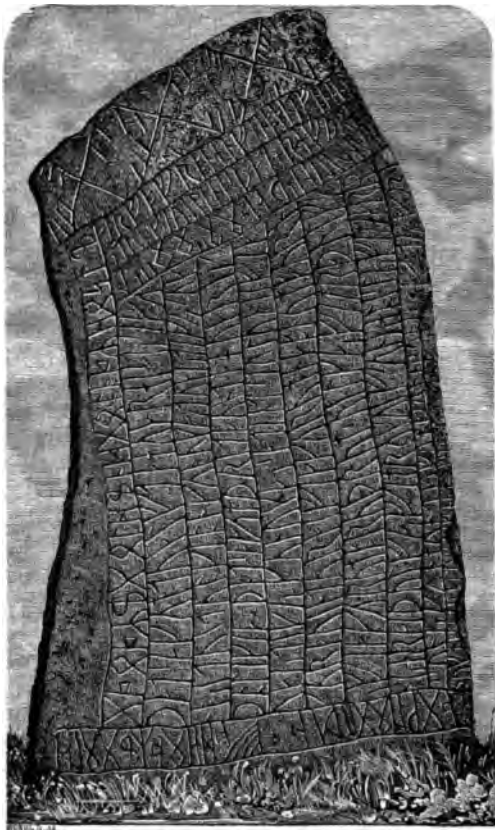
² Inskrift: Thufr auk Thorfa[s]tr
thair litu raisa
sta[i]n at Thorb[i]orn
fathur sen kothan

auk Ki[n]laug rith kirua
merki at [buanta eller kuma] sin.
Hir man stanta
stain ner brautu.

(Thuf och Torfast, de läto resa sten efter Torbjörn, sin fader gode; och Gislög lät göra märket efter sin make. Här månde stånda sten nära vägen!).

son, hvilken .hjeltes ättling han är: det är Vilen. Han månde alltid böljän: det är Vilen. Vikingen flyktar...» Rökstenens inskrift anses skriva sig från det tionde århundradet.

Runstenen vid Rök är ej den enda i Sverige som visar, att här art af skaldekonst öfvades som i de andra nordiska länderna. Läng kortare verser läsas äfven å många andra svenska runstenar, af hvilka Karlevi i Vickelby socken på Öland är i detta hänseende särskildt m

415. Runsten vid Röks kyrka i Östergötland. Höjd öfvan jord 3,90 meter; bredd 1,45 meter.

Det som i synnerhet de gamla nordbornes (från vår tids är dels d förä så ofta förekom omskrifningarna¹, dels d ständigheten att rimbo verna ej finnas i slutet den utan i deras början. slags rim, nu vanligen l alliteration, återfinn blott hos de andra germ folken, såsom i den f gelska och forntyska s konsten, utan äfven i Fi Estland och andra länd

Runstenarna, i synn Svealand, hafva ett stort äfven genom de präktiga slingor och andra orr som pryda dem. Denna mentik, det enda som a stens alster nu återstå hednatidens sista århund består hufvudsakligen a gor bildade af ormar, eller andra djur². Vi såsom i det föregående (är nämdt, spåra smak dylika ornament tillbak till bronsåldern och seda

utvecklingen af dem under jernåldern till hednatidens slut³. Samma mentik kvarlefde hos oss äfven under en del af medeltiden, och i Norge den just då sin högsta fulländning. Att vikingatidens ornament i 2

¹ Prof härpå är t. ex. lemnadt å s. 246.

² Montelius, Svensk konst under hednatiden, i Svenska fornminnesföreningens t b. 1, s. 52.

³ Jfr fig. 278, 311, 317, 320, 321, 323 och 324.

i ett inflytande af den liknande smak som rådde på de Britiska öarna är an s. 295 anmärkt; troligen var inverkan ömsesidig.

Den svenska ornamentiken under vikingatiden känna vi endast genom prof derå, som finnas på föremål af metall och sten, under det att de utan vel ännu större och talrikare i trä skurna arbetena naturligtvis gått förde. Vi hafva skäl att tänka högt om våra förfäders konstskicklighet i a hänseende, då vi se, med hvilken säkerhet och ledighet de präktiga gorna å runstenarnas hårda och skrofliga yta äro utförda.

Den inhemska ornamentikens rika utveckling under vikingatiden stod lända i samband dermed, att det inflytande af romerska förebilder, som er jernålderns äldre del fans här, numera, efter det romerska rikets störle och den klas-

a konstens förupphört. En

i häraf blef väl, de nordiska arbe- från den yngre åldern icke kun- i finhet och smak a sig med dem

416. Bronsplåt med slingor. Gotland. $\frac{2}{3}$.

tillhöra periodens början, men samma företeelse möter oss äfven i alla länder, som en gång hört till det vestromerska riket. I dem alla äro ar- na från slutet af det första kristna årtusendet så underlägsna dem från första århundradena efter Kristi födelse, att någon jemförelse ej kan ifråga- ma. Deremot torde alstren af den nordiska konstfliten under vikingatiden ånga fall kunna mäta sig med arbeten från de flesta samtida länder inom kristna Europa.

Icke blott berättelsen om de tre gudabilderna i Upsala tempel visar, den nordiska konsten under hednatiden verkligen försökt sig på att ut- bildstoder, äfven på flere andra ställen omtalas gudabilder, i synnerhet for. Af dessa bilder, hvilka troligen alla voro af trä, finnes dock numera en qvar; de blefvo väl alla förstörda vid kristendomens införande.

SVERIGES MEDELTID.

FÖRRA SKEDET. 1060—1350.

Inledning.

Kristendomens införande.

Kristendomens förkunnande. — Ansgar och tyska missionärer. — Engelska, danska och svenska missionärer. — Följderna af kristendomens antagande.

är frankernes konung Karl den store julen 800 kröntes till romersk kejsare, var ännu en mycket stor del af Europa bebodd af folk som stodo utanför den kristna kyrkan. De sachsiska stammarna i nordvestra Tyskland voro endast till det yttre och genom vapenmakt vunna för den kristna tron, och alldeles oomvända voro ännu venderne samt de andra slaverne i nordöstra Tyskland, Polen och Ryssland, liksom de finska och de skandinaviska folken. Oafbrutet arbetades dock för spridandet af den kristna läran, och särskildt hade det på Karl den stores tid blifvit en politisk nödvändighet för kejsaren att söka genom Nordens kristnande försäkra sig om besittningen af de nyss eröfrade sachsiska länderna och trygga det vidsträckta rikets kuster mot anfällen af de hedniska vikingarne. Första hälften af det nionde århundradet utmärkes också genom en betydande verksamhet för kristendomens förkunnande bland de nordiska folken.

Vid de första missionärernes ankomst till Skandinavien var kristendomen dock ej helt och hållet okänd här, emedan nordborne genom köpfärder och vikingatåg stått i beröring med det kristna Europa samt från dessa färder medfört åtminstone någon kunskap om »hvite Krist» och hans milda lära. Många af Nordens söner hade till och med mottagit dopet under sin vistelse i främmande land, och några bland de döpte återvände väl till hemmet, der marken börjat beredas för den nya läran genom de många köpta och i krig tagna kristna trälrar och trälinnor som ditsläpats. Historien har visserligen föga att förtälja om dessa obemärkta kristendomsförkunnares tysta verksamhet, men säkerligen var den ej utan all frukt.

Det första vi nu med visshet känna om den kristna kyrkans ansträngningar för att vinna fast fot i Skandinavien är en af påven Paschalis I (år 822) utfärdad bulla, hvilken gifver åt Ebo, erkebiskop i franska staden Reims, uppdraget att bland de nordiska folken verka för kristendomens utbredande. Ebo begaf sig omedelbart derefter till Danmark, der han lyckades grunda en kristen församling; och för att vinna kejsar Ludvig den frommes understöd måste en dansk, af medtäflare förjagad konung Harald jemte sin familj och ett talrikt följe mottaga dopet i Mainz (826). Då Harald med frankiska krigares hjälp återtog sin tron, åtföljde honom kristna prester, af hvilka en hette Ansgar. Denne, som var en from, lärd och af trosnit brinnande munk från klostret Corvey (i Westfalen), arbetade nu under två år med framgång för den kristna lärans utbredande i Danmark.

Vid samma tid anlände i något nu ej känt ärende till kejsar Ludwigs hof sändebud från Sverige, hvilka försäkrade, att många i deras land voro benägna för kristendomen och att deras konung ej skulle förmena kristna prester tillträde till landet. Då Ansgar i anledning häraf tillfrågades, om han ville företaga en missionsresa till Sverige, förklarade han sig genast beredd och afgick till det aflägsna landet åtföljd af en klosterbroder från Corvey, Witmar (omkring 830). Vänligt mottagna af ko-

nung Björn, kunde de båda missionärerne ej blott skänka religionens länge saknade tröst åt de många kristna krigsfångar som lefde i Sverige, utan äfven omvända flere af landets egna invånare, bland dem äfven den mäktige höfdingen Herger, hvilken under lång tid blef trons fastaste stöd i Svitiod.

Efter halftannat års frånvaro återvände Ansgar och Witmar till kejsaren, hvilken, glad öfver berättelsen om deras framgång, beslöt att upprätta ett särskildt erkebiskopsdöme för Norden med säte i Hamburg. Till förste innehafvare af denna nya erkebiskopsstol utsågs Ansgar, som invigdes i slutet af 831 och följande år utnämndes att jemte Ebo vara påflig legat hos svenskar, danskar, slaver och andra nordiska folk. Samtidigt vigdes till Sveriges förste

417. Ansgar. Efter en i trä skuren bild från medeltiden, i Hamburgs domkyrka.

biskop Gauzbert, hvilken härvid erhöill namnet Simon och genast afgick till Sverige, der han vänligt mottagen af konung och folk kraftigt verkade för kristendomens utbredande och befastande.

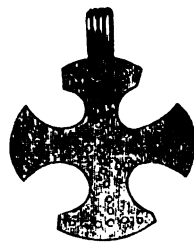
Snart hotades emellertid den unga kristna församlingen i Sverige med undergång. En förföljelse, som skall hafva utgått från folket och ej från konungen, bröt ut, hvarvid Nithard, en släkting till Gauzbert, dödades och således blef den förste kände martyren i Sverige. Gauzbert sjelf fängslades jemte

418. Minnesvård åt Ansgar, på Björkö.
Rest (1834) efter tusenårsfestens brande 1830.

sina andra följeslagare och fördes med skymf ur landet, som nu i sju år skall hafva varit utan kristna prester. Efter denna tids förlopp sände Ansgar väl en ny missionär, Ardgar, till Sverige, och denne höll en tid offentlig gudstjänst här, men efter Hergers död öfvergaf han landet, som å nyo blef lemnadt åt sig sjelft. Ansgar kunde ej ingripa så kraftigt som han önskat, emedan nordiska vikingar förstört Hamburg och han äfven på annat sätt råkat i stort trångmål, hvarur han dock någon tid derefter hjälptes genom erhållandet äfven af Bremens stift, som nu förenades med Hamburgs (847). Sedan Ansgar

erigenom fått mera medel till sitt förfogande, begaf han sig å nyo till Danmark och Sverige (i början af 850-talet). Till vårt land kom han emellertid inte endast som missionär, utan äfven som ett slags sändebud från Tysklands och Danmarks konungar, hvarigenom han kunde uppträda med större kraft. Mot det hedniska partiet, som nyss bland gudarne upptagit en bliden konung Erik, sökte väl motarbeta hans plan, och den då regerande konungen, som hette Olof, vågade ej utan förutgående gifva Ansgar lof att predika; men sedan de enligt gammalt bruk kastade lotterna utfallit gynsam för främmande, blef frågan behandlad på ett ting, som medgaf missionärerne att stanna i landet och hålla sin gudstjänst. Detta beslut framkallades i väsentlig mån af en gammal mans ord, som påminde derom, att de kristnes Gud redan varit isat sig hjälpsam mot så många och att det kunde vara nyttigt att hafva en annan gud som hjälpare i nöden, i stället för att alla de gamla gudarne någon gång skulle vägra sitt bistånd. Sedan kyrkor lifvit bygda och många mottagit dopet, återvände Ansgar, kvarlemnande Rimbert, en släkting till Gauzbert. Efter återkomsten till Tyskland fortstod Ansgar ända till sin år 865 inträffade död att verka för kyrkan i Sverige och sände hit nya prester, bland hvilka äfven voro två infödda danskar.

419. Kors af silver. Björkö, Upland.

Ansgars efterträdare på erkebiskopsstolen, Rimbert, fortsatte att verka för den nordiska missionen och besökte sjelf Sverige. Efter hans död (888) aftog emellertid de hamburgerska erkebiskoparnes verksamhet för Sveriges omvändelse och upphörde vid början af 900-talet för en tid alldeles, så att den lilla svenska församlingen lemnad åt sig sjelf snart förföll.

Vid betraktandet af dessa första försök att bereda kristendomen insteg i landet böra vi ihågkomma å ena sidan, att den nya läran, så vidt man nu kan se, predikades gentligen endast i den med utlandet i liflig beröring stående handelsstaden Birka, utan att tränga in i det öfriga landet, och å den andra sidan att denna stad låg i hjertat af landet och nära templet i Upsala, den gamla trons hufvudort.

På Björkö har man nyligen funnit åtskilliga grafvar, hvilka utan tvifvel innesluta qvarlefvor af den äldsta kristna församlingens medlemmar. I stället för att såsom de vanliga hedniska grafvarna från vikingatiden innehålla brända skelett och vara täckta af en hög, finner man i dem lemningar af obrända lik, hvilka legat i träkistor nedgräfd i jorden, utan att någon hög betecknar grafvens läge. Någon gång hittar man i dessa afvar kors (fig. 419) eller andra saker af otvifvelaktigt kristet ursprung¹.

Det återfall till hedendom, som hotade den åt sig sjelf lemnade kristna

420. Bild af den helige Sigfrid. Från Husaby kyrka i Västergötland.

¹ H. Stolpe i Tidskrift för antropologi och kulturhistoria, b. 1, nr 10, s. 13 o. f.

kyrkan i Norden, afvändes för en tid genom en af Ansgars efterträdare, erkebiskop Unne, hvilken sjelf besökte Sverige. I Birka fann han kristendomen

fullkomligt glömd, men lyckades dock att omvända några. Då han stod i begrepp att återvända hem, öfverraskades han af döden och blef begravd i Birka (år 936). Mot slutet af detta århundrade vigdes visserligen till svensk biskop en dansk af förnäm släkt, Odinkar den äldre, hvilken, liksom hans släkting Odinkar den yngre, med ifver och framgång predikade i Skåne och mellersta Sverige; men långsamt framskred omvändelseverket i vårt land, och det vann större framgång först sedan de tyska missionärerne erhållit ett kraftigt biträde från annat håll, nämligen från England. Efter föreningen af detta land och Danmark under Knud den stores spira blefvo icke blott de i England bosatta nordborne och Danmarks egna invånare snart allmänt kristnade, utan Englands folk trädde också derigenom på ett förut okänt sätt i förbindelse med Norden, och från England utgingo många män, som i Skandinavien verkade för kristendomens utbredande.

Vid samma tid vann den nya läran en vigtig seger i vårt land, derigenom att konungen och hans hus mottogo dopet. Vi hafva visserligen sett (s. 257), att redan Erik Segersäll skulle hafva blifvit döpt i Danmark; men efter återkomsten till Sverige återvände han till sin gamla tro, ehuru han icke lär hafva hindrat de kristna missionärernes verksamhet. Hans son och efterträdare Olof är den förste svenske konung, om hvilken man vet, icke blott att han lät sig döpas (år 1008), utan ock att han fortleft i den kristna tron. Någon tid före Olofs dop hade den mäktige vestgötajarlen Ragnvald blifvit kristen för att

421. Relikgömma af silfver för ett ben af den helige Eskil¹.

¹ Inskrift vid det runda, af en glasskifva täckta hålet: Eskilli (Eskila).

ll hustru kunna erhålla den norske konungens syster (s. 259); härigenom ann kristendomen fast fot i det folkrika Vestergötland, som snart blef den nya lärans viktigaste stöd i landet.

Olof Skötkonung och hans son Anund Jakob verkade båda ifrigt för kristendomen, hvilken dock egentligen endast i de till Danmark och Norge ränsande trakterna vann större utbredning, under det att åsatron nästan försvagad fortlefde i Svealand. Mäster Adam berättar, att Olof måste understå sig det på allmänt ting fattade beslutet, att konungen väl finge åt sig icke en landsdel, der han egde bygga kyrkor och förrätta sin gudstjänst, men att han icke finge tvinga någon att byta tro. Olof uppehöll sig derefter mest i Vestergötland, i hvars hufvudstad Skara nu upprättades en biskopsstol; som dess förste innehafvare nämnes biskop Turgot.

Om än konung Emund ej var den kristna kyrkan mycket bevågen, kunde dock omvändelseverket äfven under hans tid fortgå. Vid hans död (omkring 1060) var emellertid kristendomen vida mindre allmän i Sverige än i Danmark och Norge.

Olof Skötkonungs dop förrättades af Sigfrid, hvilken enligt hans två hundra år senare författade lefnadsbeskrifning skall hafva varit erkebiskop uti York i England. Denna uppgift är emellertid säkert oriktig, och äfven hans engelska ärkompst synes, på grund af nyligen bekantblifna förhållanden, hafva mindre skäl för sig än den åsigten, att han af hit hitsänd från Tyskland. Sigfrid verkade länge både i Vestergötland och Västergötland; i sistnämnda trakt blefvo väl hans följeslagare dödade af hedningarne, men konung Olof skall sjelf hafva straffat detta dåd, och Sigfrid fick i fortsätta sin verksamhet till sin död. Han dyrkades sedan som helgon, och hans bild, igenkänlig på de tre mördade följeslagarnes hufvuden som han bär, framställes ofta af medeltidens svenska konstnärer (fig. 420).

Bland dem, som gjort sig berömda genom att i andra landskap utbreda kristendomen, böra vi särskildt nämna engelsmannen David, hvilken verkade i Västmanland, samt hans landsman Eskil och svensken Botvid, som båda betade på Södermanlands kristnande. Alla tre betraktades af efterverlden som heliga. Den förstnämnde skall hafva varit samtidig med Sigfrid, men de andra lefde ett par mansåldrar senare. Eskil, hvars minne bevaras i staden Eskilstunas namn, dödade af hedningarne, som retades af hans ovisa nit. Botvid är märklig såsom den äldste i landet födde missionär man känner från Sverige. Bördig från Södermanland hade han under en handelsresa till England blifvit döpt; efter sin hemkomst arbetade han för sina landsmäns omvändelse, till dess han svekfullt mördades af en träl som han återskänkt heten. Botkyrka, fordom kallad Botvidakirkia, bygdes till hans ära på

422. Bild af den helige Botvid¹. Från Salems kyrka i Södermanland.

¹ I högra handen af Botvids bilder plägar en yxa sitta; den venstra håller en fisk.

fädernegården af hans broder Björn; det är troligen denne Björns grafvård som ännu finnes qvar (fig. 423, 424).

Mäster Adam omtalar, att den bremenske erkebiskopen Adalbert (1043—1072) sändt en Stenfi eller Simon såsom förste biskop till Helsingland och

423, 424. Grafvård af sten (ej kista) från Botkyrka kyrkogård i Södermanland¹.
Nu i statens historiska museum.

skridfinnarne. Under namnet Stefan eller Staffan lefver hans minne ännu i Norrland.

Först efter mer än två århundradens ansträngningar var vid mitten af det elfte århundradet den kristna kyrkans bestånd i Sverige försäkradt, om än massan af landets invånare äfven till namnet ännu var hedningar. Det hedniska partiet var ock så starkt, att det länge och stundom med framgång kunde fortsätta kampen mot kristendomen, hvars seger först ett hundra år se-

¹ Inskriften, dels på latin med romerska bokstäfver, dels på svenska med runor (utmed takåsen, nu oläsliga), omtalar, att vården är gjord af Karl öfver hans frände Björn, son till Sven och Bankfrid i Hammarby. Botvid nämnes ej.

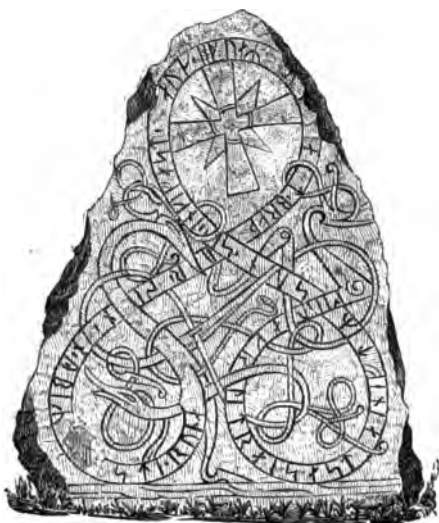
nare vardt fullständig. Orsakerna till denna långsamhet i Sveriges kristnande voro många. De försök som under 800- och 900-talen gjorts att här införa kristendomen hade varit jernförelsevis svaga. Antalet i Sverige arbetande missionärer var då ännu ringa och de verkade endast på enstaka ställen, hvarjemte man ej gerna kunde lyckas att på en gång åt kyrkan vinna det vidsträckta och aflägsna Sverige, så länge det på alla håll omgafs af hedniska grannar. Äfven sedan den kristna läran börjat vinna insteg i Danmark och Norge, och då man med större kraft arbetade för dess införande i Sverige, gjordes här ett hårdnackadt motstånd, hvilket hade sin grund i obenägenhet ~~ej blott~~ för den kristna tros läran, utan kanske ännu mera för den kristna ~~sädeläran~~, emedan denna var så olik den hedniska och i många fall lade ett band på den enskildes frihet, som nordbon ej gerna underkastade sig. För den som mottagit dopet var ej längre vikingens yrke tillåtet; honom förbjöds att taga sig sjelf hämd och att uppfylla blodshämdens bud, som dittills varit en helig pligt, att hafva mer än en hustru, att skiljas vid henne eller sluta sitt lif, när han sjelf fann för godt. Mannen skulle ej längre ega oinskränkt makt öfver sin hustru, och fadern ej öfver sitt barn, då det förut tillkommit honom ensam att afgöra, om det nyfödda barnet skulle få lefva eller utsättas. Afskräckande voro äfven den kristna kyrkans föreskrifter om äktenskapshinder mellan anhöriga i sådana led, mellan hvilka äktenskap förut ofta förekommit; ~~dess~~ påbud om bikt, fasta och helighållande af söndagen jemte en mängd ~~helgdagar~~; dess förbud mot ätande af hästkött, som förr utgjort ett viktigt ~~näringsmedel~~¹. Man klagade att folkets förmåga att lifuära sig utsattes för fara, om man å ena sidan genom förbudet mot barns utsättande lät det till- ~~vika~~ obegränsadt, men å andra sidan förkortade arbetstiden genom påbudet att fira tallösa sön- och helgdagar, försvagade arbetskraften genom fastor ~~och~~ dertill förbjöd användandet af viktiga näringsmedel. Kyrkan hotade också ~~med~~ dryga böter eller andra ännu künbarare straff för öfverträdelse af de ~~nya~~, förut okända och ej på vanligt sätt af folket sjelft stiftade lagarna. Härtill kom den naturliga och i dylika fall vanliga benägenheten att hellre blifva vid det gamla och hålla fast vid fädrens tro, i synnerhet som hela samhällsförfattningen och lifvets flesta förhållanden i Norden voro på det närmaste förbundna med den gamla religionen. Man ville ej skilja sig från släkt och vänner samt fruktade straff af de gamla gudarne, om man öfvergaf dem. De kristnes ofördragsamhet och de våldsamheter, till hvilka de ofta gjorde sig skyldiga, talade icke heller godt för den nya läran, och det låg ett hinder redan deri, att de kristne ej ville hafva någon beröring med hedningarne, utan ansågo dem för orena² och deras gudsdyrkan för trolldom.

Å andra sidan äro flere omständigheter, som jemte den kristna lärans

¹ Den fördom som ännu i vår tid finnes mot ätande af hästkött är ett bevis på huru djupt man slutligen lyckades inprägla detta förbud, hvilket hade sin grund deri, att hästen var ett till de hedniska offren så ofta användt djur.

² Ett minne häraf har till senaste tid fortlevt i den vidskepliga fruktan, hvarmed man betraktat odöpta barns lik.

egen öfverlägsenhet bidrogo till kristendomens insteg och slutliga seger vårt land, värda vår uppmärksamhet. Hos mången, i synnerhet af de mer tänkande och rikare begåfvade, var tron på de många åsagudarne försvagad. Män funnos som öppet erkände, att de ej trodde på någon gud, utan endast på sin egen kraft; andra trodde blott på den gud som skapat solen och världen, hvarför de ock hade lättare att öfvergå till dyrkan af de kristnes gud. De nordiska hedningarne, hvilka i allmänhet mer än de kristne utmärkte sig för en berömvärd fördragsamhet mot olika tänkande, så länge dessa ej visade sig farliga för landets författning eller bröto mot dess lagar, och hvilka ej sällan, såsom vi ofvan (s. 363) sett, upptogo nya gudar, erkände i allmänhet den kristne gudens gudomlighet. De sågo i honom ett främmande folks nationalgud, ehuru en gud som var svagare än Odin och Tor; några föregifna under,

425. Kristen runsten vid Vik i Hammarby socken, Uppland².

gjorda af de kristna presterne, voro då ofta tillräckliga att åstadkomma ett omslag och den öfvertygelsen, att dessas gud verkligen var den mäktigaste¹. Dessutom voro de svenska konungarne i allmänhet välvilligt stämde mot den nya religionen, hvarjehnte dätidens kristna kyrka genom åtskilliga förhållanden i högre grad än vår tids underlättade hedningarnes omvändelse. Dessa erforo nämligen ett mäktigt intryck af gudstjenstens prakt, af klockringningen, sången, rökelsen, de af talrika ljus upplysta kyrkorna, presternes lysande och dyrbara dräkter. Öfvergången var också lätt från dyrkan af de många hednagudarne och deras bilder till tillbedjan af de många, äfven i bilder framställda kristna helgonen. Kyrkan fordrade ej heller af de nyomvände mycken kunskap om den nya läran, utan nöjde sig vanligen med iakttagandet af de yttre bruken. En ofta begagnad mellanform var »primsigningen»³ eller bruket att med korset teckna de hedningar, som visade benägenhet för kristendomen utan att dock ännu vilja mottaga dopet. Detta skedde antingen för att kunna hafva gemenskap både

¹ De kristne betvivlade ej heller de hedniska gudarnes tillvaro, men de sågo i dem endast onda andar, hvilka emellertid måste vika för korset, vigvattnet och klockklängen, en tro hvars spår ännu skönjas.

² Inskrift: Giulakr lit raisa stain eftir sun sin Inkifast auk Inguar [b]ak st brothur sin. In Ybir [ri]sti runa (Gjulak lät resa sten efter son sin Ingefast, och Ingvar högt åt broder sin. Men Ypper ristade runorna).

³ Af prima signatio, det första tecknandet. Enligt en gammal nordisk lag skulle de primsignade, som dött utan att hafva mottagit dopet, begravas utan kyrkliga ceremonier vid kyrkogårdens gräns, der den vigda och ovigda jorden stötte intill hvarandra.

ed hedningar och kristne eller för att kunna uppskjuta dopet, tills de kände den nalkas, och således rena ingå i den andra världen. Att man ej sällan gagnat sig häraf, visas bland annat af de runstenar, som äro resta till minne män, döda »i hvita vathum», i de hvita dopkläderna. De kristne skulle serligen begravas i eller vid kyrkan, i vigd jord, och icke bland hedningarne; men under den första tiden var man ej så noga härmed, utan gaf sig för den naturliga åtrån att hvila bland sina fränder, äfven om dessa icke äro kristne. Vi finna därför ock på de hedniska begravningsplatserna många runstenar, som äro resta af eller efter kristne, emedan de äro tecknade med en kors (fig. 425) eller innehålla den bönen, att Gud eller att Kristus måtte hjälpa den dödes ande (fig. 364).

De kristna presterne voro äfven angelägna om att så mycket som möjligt förlägga kyrkorna till de ställen der de gamla templen legat; julen och andra stora hedniska festerna firades fortfarande, men i kristen form; de »ninnen» (skålar) som förr druckits åt åsagudarne egnades nu åt Kristus och älgonen; den hedniska seden att vattenösa det nyfödda barnet hade till det förre mycken likhet med det kristna dopet. Gamla vanor och fördomar skodas så mycket ske kunde. Det kan dock ej förnekas, att i Sverige, liksom i andra länder och äfven under senare tid, yttre lockmedel, löften om timliga rikedomar, stundom tvång eller våld och någon gång list mäktigt bidragit till omvändelseverket. För kristnandet af den stora massan var ock det fasta band af vigtt, som i Norden fans mellan husbonden och hans tjenare, mellan fadern och hans män samt mellan medlemmarne af samma släkt; detta band till följd, att, då en öfvergått till den nya läran, många andra snart följde honom.

Följderna af Sveriges kristnande blefvo lika mångfaldiga som djupt gripande. I början var väl omvändelsen hvad de fleste beträffar endast en omvändelse, och mången fans, som samtidigt anropade Kristus och de gamla gudarne; men smaningom inverkade den nya läran på hela lefvernet, och en möjlighet gifven till folkets höjande i andligt afseende. Af oberäknelig vigtt blefven den ständiga, af landets mest bildade män underhållna förbindelsen med öfriga Europa, som vardt en följd af den kristna kyrkans upprättande i Sverige. Den i sydligare länder utvecklade konsten, i synnerhet byggnadskonsten, samt dessa länders högre andliga odling vunno insteg äfven i vårt älskade land, der kyrkans män och klostrens invånare under medeltiden utvecklade en för vårt lands och vårt folks odling välsignelsebringande verksamhet, som man efter reformationen varit blott allt för benägen att underlätta. Det i politiskt hänseende uti otaliga större och smärre välden splittrade katolska Europa bildade under medeltiden i allt hvad till högre intressen gällde en enda mäktig stat, i hvilken under påfvens kraftiga ledning de förut skilda folken voro förenade på ett sätt, som hvarken förr eller senare återkom. Äfven inom Sverige visade sig lyckliga följder af kyrkans enhet och enande kraft genom det starka om än osynliga band, som allt mer sammanlöt de ännu löst med hvarandra förbundna landskapen, hvilka för verlds-

liga mål hade hvar sin lag, men en gemensam kyrkolag. Kyrkans växande makt medförde dock äfven vådor för landets frihet, emedan det svenska folkets hvilket högst af allt skattat frihet och sjelfständighet, nu kom i ett beroende af utländska kyrkofurstar som stundom var kämbart nog. I början medeltiden lydde Sverige, liksom de andra nordiska länderna, i kyrkligt a seende under erkebiskopen af Hamburg—Bremen, och sedan kom svensk kyrkan i samma beroende af erkebiskopen i det då till Danmark hörande Lund; ett förhållande som ej ens upphörde, då Sverige under senare hälften af det tolfte århundradet erhöll egen erkebiskop i Upsala. Efter långvariga strider blef väl landet slutligen befriadt från Lunds primat, men under hela medeltiden stod Sverige i ett förhållande till påvestolen, hvilket hade mycket större likhet med vasallens förhållande till sin länsherre, som hvarken den förres skattskyldighet eller den senares högsta domsrätt saknades.

Vikingatågen upphörde småningom efter Nordens kristnande; endast mot de af hedningar bebodda länderna fingo de ännu någon gång ifrågakomma, i synnerhet om de erhöillo form af korståg. De oroliga krafter, som ej längre funno en afledare i vikingafärderna, bidrogo säkerligen i stället till framkallandet af de stormiga tider, som nu inbröto och hotade den gamla samhällsbyggnadens bestånd. Faran afvändes likväl, och jemförelsevis lugna tider följde, under hvilka man kunde egna sig åt lagarnas förbättrande och andra sidor af den inre utvecklingen. På lagstiftningen utöfvade kristendomen ett välgörande inflytande; den förvildande och förödande blodshänder inskränktes allt mer, i samma mån som staten fick makt att skydda allas lif och sjelf utkräfva straff för mord och dräp; trälarnes ställning förbättrades och slutligen afskaffades träldomen fullkomligt genom kyrkans omedelbara inflytande.

En fara för de förut fullkomligt sjelfständiga böndernes frihet låg likväl deri, att kyrkan småningom förvärfvade betydande jordegendomar, hvilka ej längre innehades af sjelfegande bönder, utan af brukare. Den vigtiga grundsatsen om allas likhet inför lagen erhöill ock en svår stöt derigenom att vissa mål som rörde presterskapet ej längre afgjordes vid tingen, utan inför särskilda domstolar. Härigenom samt genom andra privilegier erhöill kyrkans män en undantagsställning, hvilken, jemte de samtidsigt åt sådana förmögna jordegare som kunde och ville utgöra rusttjänst beviljade skattefriheterna, grundlade ett kyrkligt och verldsligt stormansvälde, framkallande för de öfriga invånarnes frihet faror, hvilka endast med yttersta svårighet kunde afvärjas.

Dessa och andra följder af en kristen kyrkas upprättande i Sverige utvecklade sig småningom under det halfva årtusende, som i vår historia är känt under namnet medeltiden. Vi gå nu att skildra hufvuddragen af landets öden under detta märkliga tidskifte, öfver hvilket ett nytt ljus fallit genom de trängna och mångsidiga forskningar, som under de senaste årtiondena egnats derät både i Sverige och andra länder.

Stenkil och hans ätt. 1060—omkring 1130.

id mellan svear och götar. — Stenkil. — Oroliga tider efter hans död. — Halsten och Inge den lot-Sven. — Hedendomens sista tid i Svealand. — Krig med Norge. — Erkebiskopen i Lund blir rimas. — Jemtland under Norge. — Filip och Inge den yngre. — Ragnvald Knaphöfde och Magnus

en uppgift som förelåg Emund den gamles närmaste efterträdare på konungatron var ingalunda lätt, emedan de båda stora stammar, och götar, som bildade det svenska folket, voro delade i tro och f andra skäl stodo fiendtliga mot hvarandra. Götarne fordrade näm- samma politiska rättigheter som svearne, under det att svearne nas hafva haft en afgjord öfvervigt, troligen beroende derpå, att den i gemensamme konungen, innan han vardt kristen, haft sitt hufvud- templet i Upsala. Vi

edan under Olof Sköt- tid sett ett försök att itarnes anspråk i afse- i konungaval gällande. anspråk tillbakavisades de fingo ökad betydelse an dels den gamla kott- ten var utdöd på mans- ch således dess på grund eller lag beroende arfs- l tronen upphört, dels arne efter sitt kristnande Upsala och dragit sig stergötland. Den strid inledning häraf utbröt svear och götar fortfor, vi af det följande fa en sedan dess religiösa allit med svearnes krist- och då flere af de när- ljande konungarne icke

allmänt erkännande, samt då ingen af dem blef stamfader för någon , utvecklade sig Sverige småningom till välrike.

lyckligtvis är det långa och oroliga skede af Sveriges historia, som r de båda århundradena från ynglingaättens utslocknande till folkunga- roubestigning, mindre känt än både de närmast föregående mans- a och medeltidens återstående del, emedan källorna till den tidens flyta allt för sparsamt.

onung Emunds efterträdare hette **Stenkil**. Han hade förut varit jarl. all sjelf hafva varit beslägtad med det gamla konungahuset och gift nung Emunds dotter. Hans fader hette Ragnvald; man har säkerligen

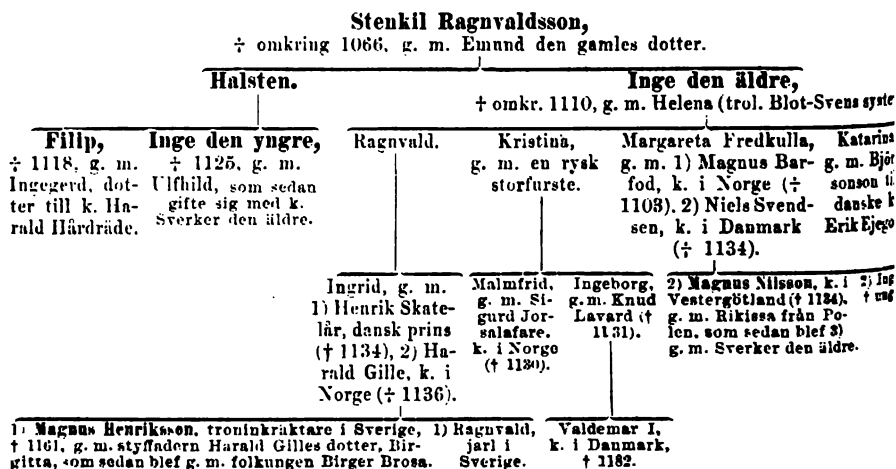

426. Dalby kyrkas krypta i Skåne.

utan skäl antagit, att det varit den från Olof Skötkonungs tid bekant vestgötajarlen. Stenkil¹ var emellertid bördig från Vestergötland, der han uppföstrats i den kristna läran, som han var varmt tillgifven. Den från Bremen hitsände, men af konung Emund först afvisade Adalvard, kallad den äldre, verkade nu såsom biskop i Skara och arbetade bland annat med framgång på vernlänningarnes kristnande. I södra delen af det nuvarande Sverige upprättades vid denna tid två biskopsstift, det ena i Lund, det andra i Dalby, beläget endast en mil från Lund; de båda stiftet blefvo dock snart förenade till ett, då Eginö, den förste biskopen af Dalby, erhöill äfven Lund stift och tog sitt säte i nämnda stad. Samtidigt hade kristendomen fattat fast fot i hjertat af Svealand, helt nära sjelfva upsalatemplet, i det att Adalvard den yngre, af erkebiskopen i Bremen invigd till biskop i Sigtuna, verkligt tog sitt säte i denna stad och i början predikade med framgång. Efter något tid blef han dock fördrifven, troligen emedan han gått allt för oförsigtigt till väga. Han uppgjorde i samråd med den nyss nämnde Eginö en plan att förstöra templet i Upsala, en plan som dock Stenkil lyckligtvis afböjde, emedan han insåg att, äfven om den lyckats, förbittringen skulle hafva drifvit hedningarne till det yttersta. Sedan Adalvard måst lemna Sigtuna, vände han sig i stället till Götaland, der han jemte Eginö vandrade omkring och sönde slog afgudabilderna. Eginö berättas särskildt hafva arbetat mycket för kristendomens predikande i Bleking.

Från Stenkils tid omtalas ett infall i Götaland af den norske konungen Harald Hådråde, hvilken var förtörnad öfver, att en norsk till Sverige flyktad jarl, Hakon Ivarsson, af den svenske konungen fått förläningar i Vernland. Konung Harald beslöt uppsöka och straffa honom, hvarvid de kom till ett slag, som götarne förlorade, men som icke medförde vidare följder. Äfven om strider mellan Sverige och Danmark vid denna tid finnas uppgifter, hvilka äro osäkra.

¹ Stenkilska ätten.

Stenkil, hvilken skildras som en jätte till växten och god bågskytt, men dsam och maklig, dog omkring år 1066.

Efter Stenkils död följde oroliga tider. Fiendskapen mellan svear och tar, mellan hedningar och kristne, ledde nu till långvariga inbördes krig. uppgifterna om den närmaste tidens händelser, äfven om konungarnes namn i inbördes ordning, äro dock så stridiga, att man ej torde med säkerhet nna utleta rätta sammanhanget.

Stenkil hade väl efterlemnadt två söner, Halsten och Inge, men de voro nu för unga för att göra sina anspråk på tronen gällande. Mäster Adam, n var samtidig med händelserna och länge uppehöll sig i Danmark, berättar, att efter Stenkils död två **Erikar** stridt med hvarandra om väldet, nt att i denna strid båda konungarne jemte landets mäktigaste män stupat. ligt en annan samtida anteckning blef nu Stenkils son Halsten konung, n snart förjagad, derefter en **Anund** inkallad från Ryssland, men likaledes om kort fördrifven, hvarefter en **Håkan** valts till konung. Denne Håkan, d tillnamnet den röde, omtalas i den gamla vid vestgöotalagen fogade nungulängden före Stenkil. Man har väl sökt förklara denna motsägelse rigenom, att de möjligen varit samtidiga, att den ene herskat i Götaland å Håkan i Svealand; men detta är föga troligt redan af det skäl, att den ss nämnda konungulängden säger, att Håkan bade var född och blef begrafn i Vestergötland, sedan han varit konung i 13 vintrar. Slutligen synas öderne **Halsten** och **Inge** hafva blifvit erkända som konungar. Inge var ifrig kristen, och då svearne på ett ting fordrade, att han antingen skulle lla gammal lag, hvarvid de troligen afsågo konungens urgamla pligt som prätthållare af offren, och vörda religionsfriheten eller ock gå från konungamet, ville han ej uppoffra sin tro, hvarför han blef med stenkastning förifven från tinget. Hans sväger Sven, som var kvar på tinget, erbjöd sig att blota för dem, om de togo honom till konung, hvilket alla biföllo. i framleddes å tinget en häst, som styckades och utskiftades till offermåltid, arefter svearne allmänt öfvergafvo kristendomen och återupptogo offren. dan Sven, nu kallad **Blot-Sven**, varit konung i tre år, återkom Inge, ilken dragit sig undan till Vestergötland, öfverföll sin sväger tidigt en rgou, satte på gammalt hedniskt vis eld på huset och innebrände dem n deri voro. Sven nedhöggs, då han sökte undkomma. Inge återtog nu nungadömet, och kristendomen utbredde sig å nyo bland svearne. Om ge sedan till sin död varit erkänd som konung öfver hela landet, är emel-tid ovisst. Samtidigt med honom eller hans efterträdare omtalas nämligen s en Olof Näskonung, dels en Kol eller Erik Årsäll; den senare ll hafva varit konung i Svealand, son till Blot-Sven och liksom fadern tman. Om Olof och Kol känner man knapt mer än namnen och deras ter, eller snarare dem som uppgifvas hafva varit deras söner och som i det jande komma att omtalas.

Två ännu bevarade påfvebref från denna tid sprida något ljus öfver hållandena i Sverige. Det ena, utfärdadt af påfve Gregorius VII år 1080

i oktober, uppmanar Inge¹, svearnes eller svenskarnes konung, att afsända en biskop eller klerk till Roma, för att lemna upplysningar om landets bruk och folkets seder samt mottaga den apostoliska stolens uppdrag och befallningar. I det andra brefvet, utfärdadt af samme påfve (troligen 1081), uppmanas Inge och Halsten¹, »vestgötarnes konungar», att gifva tionde och i hela riket påbjuda dess erläggande samt att ofta till den apostoliska stolen affärda sändebud.

Mot slutet af århundradet utbröt ett krig med Norge, hvars konung Magnus Barfod (1093—1103) genom härjande och brännande tvingade invånarne på Dal att gifva sig under Norge. Han uppförde äfven på Kållands ö (Qvaldins ö) i Venern, vid vestgötakusten, en borg, hvilken dock under följande vinter intogs af konung Inge, som väl skonade besättningen, men lät den aftåga utan vapen och skymfad. Magnus härjade sedan i Vestergötland och underlade sig de till Göta elf närmast liggande bygderna. Två slag utkämpades vid Fuxerna (helt nära Lilla Edet, vid Göta elf); i det ena segrade normmännen, i det andra götarne. Kriget slutade genom ett fredsmöte i Kunghäll (sommarn 1101), der icke blott konungarne Inge och Magnus, utan äfven den danske konungen Erik Ejegod voro närvarande. Fredsvilkoren voro, att hvar konung skulle hafva det rike som hans företrädare egt, och till underpant på förlikningen skulle Magnus erhålla till maka Inges dotter Margareta, som i anledning deraf fick tillnamnet Fredkulla (fredsjungfru). Snorre Sturlasson, som förtäljer detta, tillägger: »Man sade allmänt, att mer höfdingslika män än dessa tre hade man aldrig sett. Inge var den störste och kraftigaste och tycktes vara den ståtligaste. Magnus den dugtigaste och raskaste, Erik den fagreste; men alla voro frida, stora och värtaliga.»

Kort efter detta möte upprättades 1103 af påfve Paschalis II en erkebiskopsstol i Lund för de tre nordiska rikena, hvilka dock icke derigenom fullkomligt befriades från det beroende, hvori de stätt under de hamburg-bremenska erkebiskoparne. Dessa, som vid flere tillfällen af påfvarne fått stadfästelse på sin myndighet öfver kyrkan i Norden, erhöilo nämligen af påfve Calixtus II år 1123 ytterligare bekräftelse på sin öfverhöghet, och då tvist härom uppstod mellan dem och erkebiskoparne i Lund, sändes från Roma en kardinal för att undersöka tvisten, hvarefter påfve Innocentius II genom ett i maj 1133 utfärdadt bref återställer den hamburgska kyrkans öfverhöghet öfver biskopdömena i de nordiska rikena. I sjelfva verket öfvergick dock denna öfverhöghet inom kort fullständigt på den lundensiske erkebiskopen, hvilken sedan förde titeln »Sveriges primas», en titel som han behöll äfven långt efter det vårt land i kyrkligt afseende erhållit sjelfständighet.

Inges dödsår är ej känt, men sannolikt lefde han ej fullt tio år efter mötet i Kunghäll. Till skilnad från sin efterträdare kallas han Inge den äldre; den gamla svenska konungalängden gifver honom det vackra vitsord,

¹ Namnen utmärkas, såsom fallet ofta är i samtida bref, endast med begynnelsebokstäfverna.

att han »styrde Sverige med mandom och bröt aldrig den lag som antagen var i hvarje landskap». Om den troligen före brodern aflidne Halsten heter det der ej mindre godt, att han var »hofsam och godlynt; de mål som drogos inför honom bättrade han, och därför vardt Sverige sämre genom hans frånfalle».

Ungefär vid samma tid som Inge den äldre dog öfvertalade norske konungen Eysteiu genom goda ord jemtländingarne att gifva sig under vorge (omkring 1111); de hade dittills betalat skatt till den svenske konungen¹.

Inge efterträddes af Halstens söner **Filip** och **Inge den yngre**; sjelf hade väl Inge den äldre haft en son, Ragnvald, men denne hade förmodligen dött före fadern. Filip dog redan 1118, och Inge var sedan ensam konung till sin död (1125); han skall hafva blifvit förgifven i Östergötland². Åtta bröderne skildras som stilla och fridsamma. »Sverige for väl medan de lefde», heter det i den nyss anförda konungalängden. Med dem utslockade Stenkils ätt på manslinien, men på qvinnolinien funnos flere afkomningar af den samma, hvilka snart framträdde med anspråk på den svenska tron.

Under Inge den yngres sista tid företog norske konungen Sigurd Jorlalfare år 1123 sitt förut (s. 267) omtalade korståg till östra Småland, dit ristendomen ännu icke synes hafva spridt sig, oaktadt den långt förut predikats Varend. Till samma tid hör Botvids verksamhet för Södermanlands kristande, och ännu hade hedendomen mäktiga anhängare i Upland, der templet Upsala väl fortfarande var invigdt åt åsagudarne. Så sent som i slutet af det tolfte århundradet funnos aflägsna trakter af Sverige, såsom de nordgästiska socknarna i Dalarna, hvilka ännu voro hedniska.

Mycken förvirring rådde i Sverige efter Inge den yngres död. En **Ragnvald Knaphöfde**, enligt en uppgift son till Olof Näskonung, valdes till konung, men då han öfvermodigt red in i Västergötland, utan att gislan efter gammal sedvänja gifvits, vardt han af bönderne jättslagen vid Karleby (nära Falköping) »för den sidvördnad han visat alla västgötar» (omkring 1130). Västgötarne hade dessutom redan till sin konung valt **Magnus Nilsson**, en son till Margareta Fredkulla i hennes senare gifte med den danske konungen Niels Svendsen. Magnus synes dock ej hafva tagit till sig riket i besittning, utan varit mera angelägen om att försäkra sig om sin marks tron. Detta misslyckades emellertid. Sedan han lömskt låtit mörda sin kusin Knud Lavard, stupade han i det blodiga slaget vid Foteviken (Fotevig), nära Skanör i Skåne (1134).

¹ På Frösön vid Östersund står en runsten, rest af en Östman Gudfastson, hvilken i inskriften omtalar, att han låtit kristna Jemtland. Stenen, troligen hörande till det elfte århundradet, liknar genom den ormslinga hvori runorna äro ristade vida mera de svenska än de norska runstenarna.

² I Vreta klosterkyrka ses hans grafsten. Den är dock ej från tiden närmast efter hans död, utan — liksom de i samma kyrka liggande grafstenarna öfver Ragnvald Knaphöfde och Magnus Nilsson — förfärdigad mot slutet af 1500-talet, genom konung Johan III:s försorg.

Sverkerska och erikska ätterna. Omkring 1130—1250.

Sverker den äldre. — Klosteranläggningar. — Måte i Linköping 1152. — Romaeskatt. — Danskt infall i Västergötland 1153—1154. — Erik den helige. — Tåg till Finland. — Magnus Henriksson. — Karl Sverkersson konung öfver hela riket. — Striden mellan svear och götar avslutad. — Erkebiskop i Upsala 1164. — Knut Eriksson. — Sverker Karlsson. — Det audliga frälset. — Erik Knutsson, död 1216. — Johan Sverkersson, död 1222. — Erik Eriksson, död 1250. — Knut Långe. — Nytt tåg till Finland. — Birger jarl. — Måte i Skonings 1248.

Då Magnus Nilsson stupade, hade östgötarne redan (omkring 1133) valt till konung **Sverker**¹, hvilken enligt en föga tillförlitlig uppgift skulle varit son till Kol eller Erik Årsäll; säkrare är, att han var bördig från Östergötland och gift med Inge den yngres enka. Genom detta val fingo östgötarne ett politiskt inflytande, som de sedan i lång tid bevarade. Sverkers val skall äfven hafva godkänts af västgötar och svear, så att han någon tid varit rådande öfver hela riket.

Sverkers regeringstid är i den svenska kyrkans historia utmärkt genom upprättandet af nya biskopsstift och genom anläggandet af de första klostren i landet. Redan förut hafva vi hört omtalas biskopar i Birka, Sigtuna och Skara; nu finna vi sådana äfven i Linköping och (Gamla) Upsala, dit biskopsstolen flyttades från Sigtuna. Gisle, biskop i Linköping, deltog i invigningen af Lunds domkyrka den 1 september 1145, och den omständigheten, att en »Sivard, biskop i Upsala», omtalas år 1141, torde visa att denna hednatrons hufvudort i vårt land nu omsider vunnits för kristendomen och det gamla gudahofvet förvandlats till en kyrka. Under Sverkers tid eller de närmast följande årtiondena tillkommo äfven biskopsstolar i Strengnäs, Vesteras och Vexjö, hvilken sistnämnda stad under lång tid efter Sigfrids död icke synes hafva varit säte för någon biskop. Småningom erhöles de svenska stiftens de gränser som kartorna s. 392 och 393 visa, och af de nuvarande svenska landskap, hvilka då hörde till Danmark och Norge, bildade Skåne, Halland och Bleking (jemte Bornholm) Lunds erkestift, hvarjemte Bohuslän lydde under biskopen i Oslo; Herjedalen var norskt och hörde till Trondhjems stift, men Jemtland, ehuru äfven skattande till Norges konung, räknades till Upsala stift. Hela det svenska Finland bildade ett stift.

Klosterväsendet, som räknar sina anor från den kristna kyrkans första århundraden, hade vid denna tid förbättrats af den högt ansedde

¹ Sverkerska ätten.

Sverker (I) den äldre, k. omkring 1133, † 1155 eller 1156.

g. m. 1) Ulfhild, Inge d. yns enka. 2) Rikissa, dotter af Boleslav i Polen och förut gift först med Magnus Nilsson, k. i Västergötland († 1134), sedan med en rysk furste Volodar.

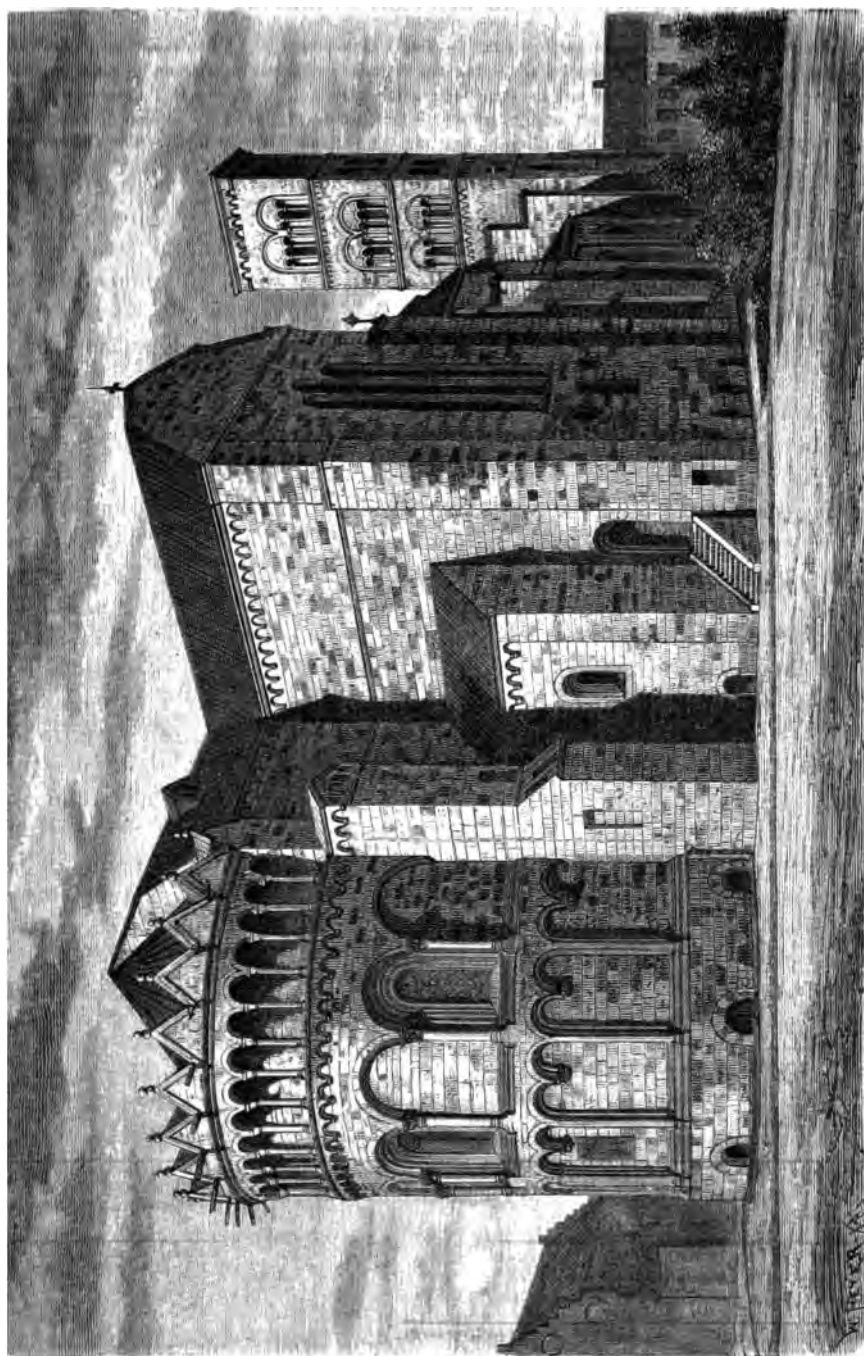
Johan, † före fadern.	Karl Sverkersson , † 1167, g. m. Kristina, danske k. Valdemar I:s systerdotter.	?	Dotter, g. m. Knut Magnus- sen, k. i Dan- mark († 1157).	Sofia († 1198) styfddotter, dotter af Rikissa och Volodar, g. m. Valdemar I, k. i Danmark († 1182).
-----------------------------	--	---	---	--

Sverker (II) d. y. Karlsson, † 1210, g. m.

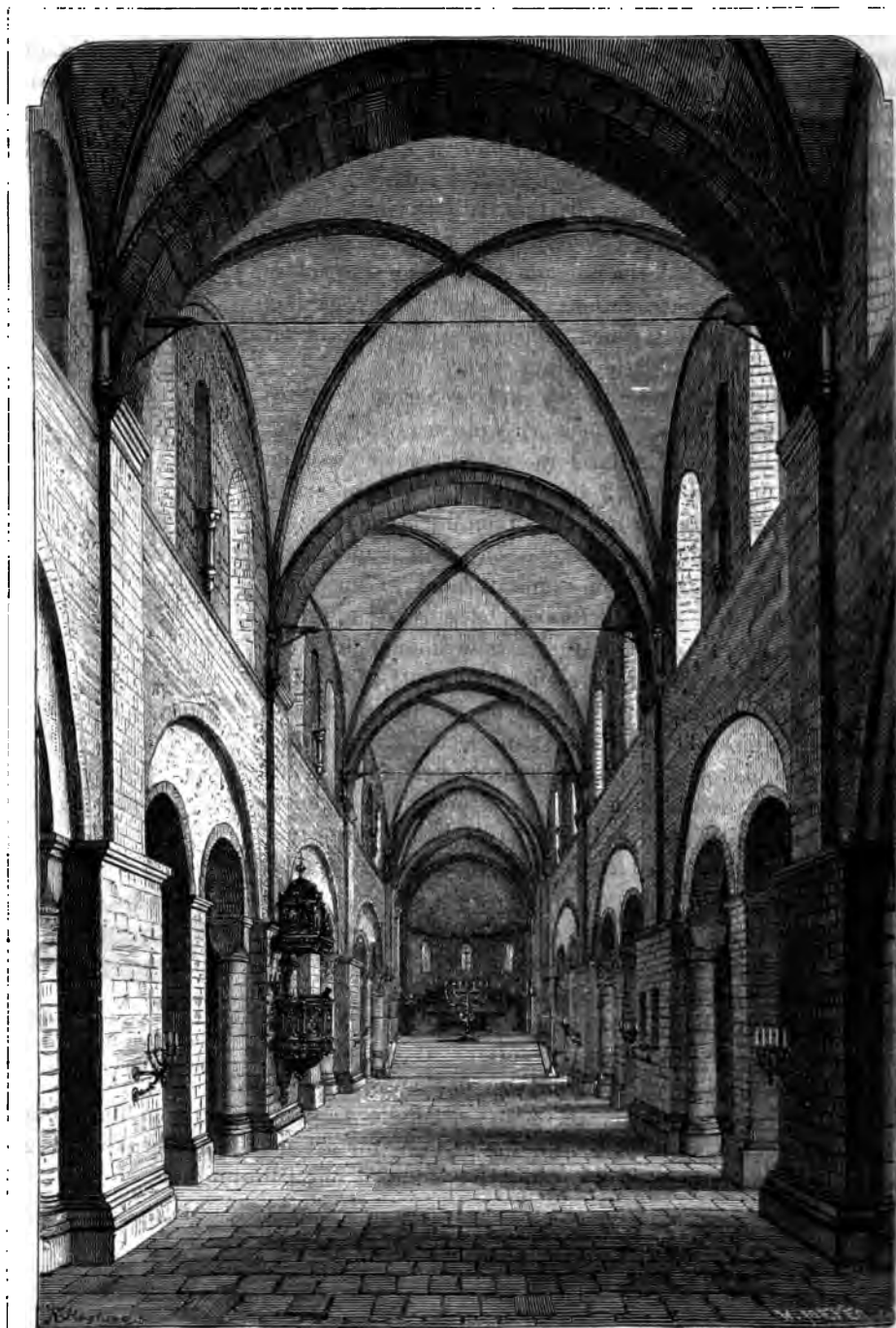
1) Benedikta från Danmark, dotter af Ebbe Sunesen, 2) Ingegerd, Birger Brosas dotter.

1) Elin (Helena), g. m. 2) **Johan (I) Sverkersson**,
Sune Folkesson. k. 1216, † 1222.

Katarina, g. m. k. Erik Eriksson. Bengta (Benedikta), g. m. Svantepeik Knutsson.

427. Lunds domkyrka, från nordöst.

4. 8. Lunds domkyrka, midtskeppet.

rd, som utgången från cistercienserordens stamkloster Cîteaux (i Bourgund) grundlagt det snart vida berömda klostret Clairvaux (i Champagne). Äran af konung Sverker och drottning Ulfhild hitsände Bernard munvilka bildade de första klostर्सamfundet i Sverige. År 1144 invigdes i Alvastra, vid foten af Omberg i Östergötland; samtidigt och kort grundades klostren Nydala i Småland, Varnhem i Västergötland, nära Sigtuna (snart flyttadt till Julita eller Saba i Södermanland) re. De fromma, insigtsfulla män, som bodde i dessa på natursköna långt från städerna anlagda kloster och som städse förbindelse med ordens stamkloster i Frankrike, utvecklat en tyst men välsignelserik verksamhet idandet af en högre odling i vårt land.

lot slutet af konung Sverkers regering kom till en påflig legat¹, biskop Nicolaus af Alba, England och sedermera påfve under namnet aus IV. Sedan han besökt Norge, som nu erhöi en erkebiskop med säte i Trondhjem, höll han i ping ett möte med rikets och kyrkans förnämsta (152), der frågan om upprättandet af en erkestol äfven i Sverige förevar, men måste uppskjutas sedan svear och götar ej kunde komma öfverens om der erkebiskopen skulle hafva sitt säte. Det ² legaten medfört från Roma för den tilltänkte erkebiskopen lemnade han därför på sin återerkebiskopen i Lund, hvilken fick uppdrag att inviga den blifvande erkebiskopen och härigenom bekräftades att vara den svenska kyrkans primas, med värdighet tillika förenades den af den apostolens legat.

Nicolaus af Alba förmådde Sveriges invånare att tillsammans med andra folk erlägga en skatt till påfven, peterspenningen eller romaskatten; hvarje kulle ärligen gifva en penning i landets mynt. 429. En pelare i kryptan under Lunds domkyrka, med jätten Finn².

te fattades nu, såsom vi erfara af en 1154 utpäfvebulla, viktiga beslut om kyrkans frihet och apot samt derom, att man ej skulle få så allmänt som förut bära Tiderna voro dock allt för oroliga, för att det gamla bruket att gå ad kunnat genom ett påfligt förbud med ens tillintetgöras.

Legater voro de sändebud, genom hvilka påfven utöfvade sin uppsigt öfver den katolska ten.

Pallium, erkebiskoparnes utmärkelsetecken, var ett långt med smärre kors prydt band af vilket från skuldrorna nedhängde med den ena ändan framtill och med den andra baktill.

fig. 447 i denna del samt å fig. 8 och 161 i andra delen.

Enligt sagnen har jätten Finn byggt domkyrkan, men försökte sedan att kullstörta en af på hvilka kyrkan hvilar, hvarvid han förvandlades till sten.

Såsom prof på tidens art förtjenar nämnas, att vestgötajarlen Karl Sunesson, en mäktig man som på mödernet var befryndad med de mest ansedda utterna i Norge, på egen hand gjorde ett försök att eröfra detta af inbördes krig oroad land. Försöket misslyckades, ehuru först efter en skarp strid på Krokaskogen i Bohuslän.

430. Kraftkyrkan eller kryptan under koret i Lunds domkyrka.

Ehuru Sverker var en fridsam konung, råkade dock landet mot slutet af hans regeringstid i krig med Danmark. Sverkers son Johan hade nämligen bortröfvat två förnäma danska qvinnor, och ehuru han slutligen återsändt dem samt sjelf ihjälslagits af de förbittrade bönderne på ett ting, bröt danske

konungen Svend Grade med en här in i Småland (vintern 1153—1154). En orsak till kriget var måhända äfven den tillflykt Svends motståndare vid flere tillfällen funnit i Sverige, hvarjemte den danske konungen synes hafva öppats att lätt eröfra det af en okrigisk och nu gammal konung styrda landet. Värends tappra invånare, virdarne, tillfogade honom dock sådana kluster, att han snart måste återvända utan att sedermera förnya striden. Det är en gammal sägen, att värendsqvinnorna med Blända i spetsen tagit en stor del i försvaret och till lön därför erhållit den lika arfsrätt med konungen innan som de från urminnes tider åtnjutit.

Konung Sverker »den gamle», såsom han plögade kallas, mördades af sin hustru i närheten af Alvastra, då han skulle rida till lottan (1155 eller 1156). Han begravdes i Alvastrakyrkan.

Redan omkring år 1150 hade han blifvit afsatt af öfvermäktiga, som valt till sin konung en ansedd man i Småland vid namn Erik, son af Jedvard, hvilken krökan kallar »en god och rik bonde»¹. Enligt en gammal teckning, hvars tillförlitlighet dock är osäker, skulle hans moder, Cecilia, varit dotter till Blot-Sven och systrar till den Kol som uppföres vara Sverkers fader. Erik, stamfader för den erikska konungadynastien, är ind under tillnamnet den helige; han har äfven, ehuru på grund af ett misstag, i senare tid ansetts vara den nionde svenske konungen med namnet Erik.

En konungalängd kallar honom »laggifvare», och ehuru närmare underrettelser om hans verksamhet såsom lagstiftare saknas, är det antecknadt i plands lag, att qvinna giftes »till heder och hustru, till half säng, till länsh nycklar, till laga treding i lösören och attingegods och till all den rätt, som uppländsk lag är och den helige Erik konung gaf». Samma stadgande finnes äfven i andra landskaps lagar.

En konungalängd kallar honom »laggifvare», och ehuru närmare underrettelser om hans verksamhet såsom lagstiftare saknas, är det antecknadt i plands lag, att qvinna giftes »till heder och hustru, till half säng, till länsh nycklar, till laga treding i lösören och attingegods och till all den rätt, som uppländsk lag är och den helige Erik konung gaf». Samma stadgande finnes äfven i andra landskaps lagar.

¹ Han har orätt ansetts vara stamfader för den adliga ätten Bonde. De äldsta med säkerhet kända leden af denna ätt ses i stamtavlan i andra delen, s. 242.

431. Dopfont af sten i Tryde kyrka, Skåne.

Eriks¹ konungadöme har sannolikt varit inskränkt till Svealand. afgörande bevis för, att hans välde också omfattat Götaland kan ni knapt sökas deri, att han upptages i den förut omtalade konungaläng långt efter hans tid fogats till handskrifter af vestgötalagen. Man mycket mera skäl att i Erik se en konung endast i Svealand, som

432. Gamla Upsala kyrka.

lefde under fem eller sex af de tio år Erik enligt krönikornas enstämmnesbörd regerat, och som Sverkers son Karl synes hafva efterträtt ni såsom konung i Götaland. Sverige var således nu, liksom i äldre tid, i två riken, Svea rike och Göta rike.

¹ Erikska ätten.

Erik (IX) Jedvardsson den helige,

k. omkring 1150, † 1160, g. m. Kristina, af stenkiliska ätten (Inge d. ä:s dotterdotter)

Knut Eriksson , k. 1167, † 1195 eller 1196.		Filip.	Margareta, Katari
Erik (X) Knutsson , † 1216, Tre söner, Sigrd, g. m. Holmger.			g. m. Sverre, Nikola
g. m. Rikissa, dotter af + 1205. Knut jarl, Birger			k. i Norge (†
Valdemar I, k. i Danmark. Brosas son (s. 391.)			1202). 1) Håkon (
			i Norge. 2) man i Veste
Erik (XI) Eriksson , Ingeborg, † 1254,		?	1) Kn
k. 1222, † 1250, g. m. g. m. Birger jarl.			konu
Katarina, Sverker d. y:s dotterdotter.		Knut Länge , † 1234, g. m. Elin, sedan omgift med Filip (se släggtafeln s. 391).	†
Den kungliga grenen af folkungslägten (s. 391).		Holmger, † 1248. Filip, † 1251.	

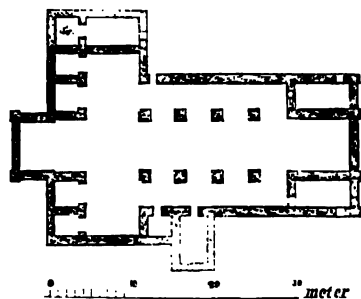
Konung Erik arbetade ifrigt för kristendomens stadfästande i sitt land; han verkade äfven för dess utbredande till Sveriges ännu hedniska omvärdar i öster. Vi finna således i Sverige samma företeelse som i så många andra länder, nämligen att så fort den kristna läran vunnit fast fot på ett folk, sprides den af detta folk till dess grannar. Det var för öfrigt naturligt, att Sveriges invånare skulle åtaga sig uppgiften att kristna Fin-

433. Ruin af Alvastra klosterkyrka i Östergötland.

land, då de sedan urminnes tider, såsom vi i det föregående (s. 150 och 278) sett, stått i förbindelse med detta land och der troligen länge haft nybyggen. Öljdf af den i England födde upsalabiskopen Henrik seglade Erik med en flotta till sydvästra delen af Finland, det landskap som kallas det Egentliga landet, och tvang finnarne efter en strid att mottaga dopet. Tiden för denna händelse är ej närmare känd, men var troligen senare hälften af 1150-

talet. Erik återvände väl snart till Sverige, men han qvarlemnade Henrik och andra prester för att fullborda landets kristnande, hvilket dock möt stora svårigheter. Henrik blef själf dödad af en nyomvänd finne, Lalli; han jordades på det ställe, der Nousis kyrka är bygd¹, och dyrkades sedan som Finlands skyddshelgon.

434. Plan af Alvastra klosterkyrka.

Är också utmärkt för en storartad verksamhet både för det heliga landets återeröfring från de otrogne och för kristnande af de ännu hedniska folken i Europa.

435. Varnhems klosterkyrka i Västergötland.

Så gjordes nu ungefär samtidigt med de svenske konungens härfärder till Finland, en ansträngning från Tydskland och Danmark att för kristendomen vinna på Östersjöns södra och östra kuster bönder, slaviska eller vendiska folken, hvilka genom sina sjöröfverier och härjningar voro ett plågoris för sina kristna grannar.

¹ Den praktiga värld, hvarmed hans graf på 1400-talet pryddes, ses fig. 164 och 165 i andra delen. — Fig. 226 i samma del återgifver en af de ej sällsynta målningar från 1400-talet som framställa Eriks färd till Finland.

Konung Erik öfverfölls år 1160 i Östra Aros¹, det nuvarande Upsala,

len på mödernet med Sten-

ätt befryndade danske prin-

Magnus Henriksson (s.

1. Då Erik fick höra, att

len nalkades, skall han haf-

hört mässan i Trefaldighets-

kan eller Bondkyrkan, —

kyrkan var ännu ej grund-

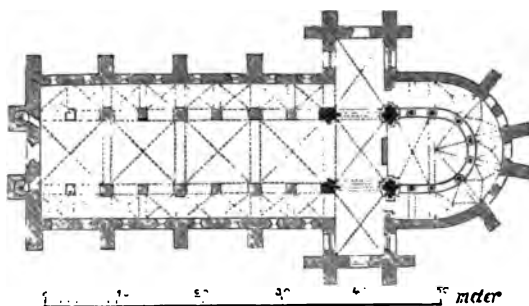
, — men ej velat afbryta

tjensten; först efter dess

sökte han försvara sig, men

slagen och dödad. Hans

er och stränga lefnadssätt samt de underverk som sades ske vid hans graf

436. Plan af Varnhems klosterkyrka.

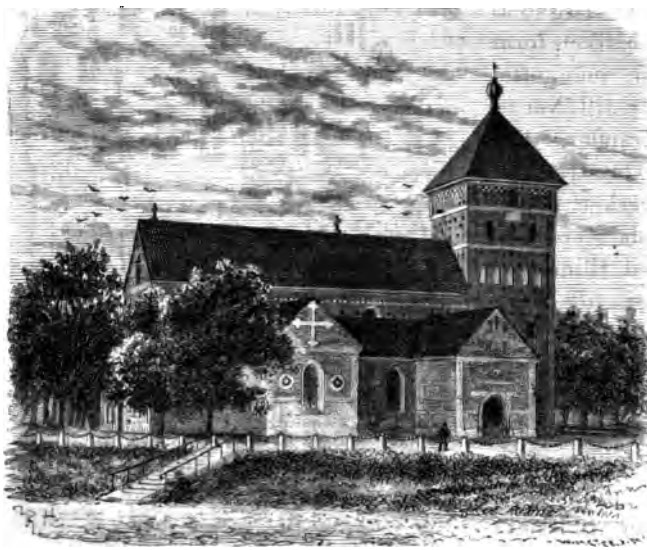
437. Ruin af Nydala kloster i Småland.

Efter teckning från slutet af 1800-talet. — En del af klosterkyrkan qvar-tår som sockenkyrka.

¹ Ar-os (är-os) betyder äns mynning. Två ställen af detta namn funnos vid Malaren: Vestra Aros, österås, och Östra Aros, nu Upsala. Af missförstånd ansågs namnet vara A-ros, hvarfor man erås vapen från slutet af medeltiden finner ett A och en ros.

gjorde, att han efter döden ansågs för en helig man, ehuru han aldrig af påfven upptagen bland helgonen. Han vördades som Sveriges skyddshelgon, eder aflades »vid Gud och sankt Erik konung», ärligen firades den maj öfver hela riket såsom hans dödsdag, den så kallade eriksmässan (eriksmässan), hans fana fördes i fält mot rikets fiender, Stockholms stad förbild i sitt vapen¹, och Upsala domkyrka förvarar ännu i ett silfverskäp (fig. 441) hans ben, fordom föremål för allmän dyrkan.

Magnus Henriksson, hvilken på grund af sin moders härkonst gjorde anspråk på den svenska tronen och äfven beskyldes för att hafva anstiftat Sverkers mord, blef efter Eriks död konung i Sverige; hans broder Ragnar vald var hans jarl. Redan 1161 föll dock Magnus i en strid mot det öf-

438. Heliga trefaldighets- (treenighets-) kyrkan eller Bondkyrkan i Upsala.

Eriks död förbittrade folket, som funnit honom en förfärlig anförare i **Karl Sverkersson**². Denne, hvilken efterträdde sin far som konung i Sverige, taland, vakdes nu äfven af svearne, hvar för sig kallade sig svea-göta konung. Han var den förste efter Stenkil, om hvilken tid, om hvilken man med visshet kan säga att han herskat öfver hela riket. Från denna tid finna vi också stället för jarlar i de olika delar af landet, en jarl för hela riket, hvilken biträdde konungen

riksstyrelsen och snart fick ett mycket stort inflytande och en för konungen så farlig makt. Såsom Karl Sverkerssons jarlar nämnas Ulf och Gutorm, hvilka senare äfven i början af Knut Erikssons regering innehade samma värdighet.

För de båda hufvudstammarnas sammansmältande till ett folk var också af vigt, att Sverige nu, på begäran af konungen, jarlen och rikets biskopar, af påfve Alexander III fick en egen erkebiskop, under hvilken landets samtliga biskopar skulle lyda; hans säte var i början Gamla Upsala, men flyttades efter omkring 100 år till det nuvarande Upsala. Af erkebiskopen i Lund, hvilken fortfarande att vara Sveriges primas, vigdes år 11

¹ Se fig. 284 i andra delen; ännu i senare hälften af 1300-talet hade dock staden ett annat vapen (fig. 474 i denna del). — Erik den heliges bild ses äfven i rikssigillet under 1400-talet (fig. 176 i andra delen).

² Ehuru han är den förste af historien kände konung med namnet Karl, har han i senare tid af misstag kallats Karl den sjunde.

munken Stefan från Alvastra kloster till Sveriges förste erkebiskop; invigningen förrättades i den franska staden Sens, der påfven då vistades.

Ryska krönikor omtala, att en svensk flotta år 1164 seglat uppför floden Neva och anfallit den på sydöstra kusten af sjön Ladoga belägna staden af samma namn, men blifvit slagen; möjligen hade företaget utgått ej från Sverige, utan från de i Finland boende svenskarne. Detta tåg, om hvilket våra inhemska urkunder icke hafva något att berätta, är egentligen märkligt endast därför, att det är den första af historien kända fiendtliga beröring mellan vårt folk och Ryssland efter vikingatidens slut.

Karl Sverkersson öfverfölls och dödades i april 1167 på Visingsö af konung Eriks son Knut, hvilken förut gjort anspråk på tronen, men efter en olycklig strid måst fly till Norge, der han hade modernefränder. Konung Karl begrofs i Alvastra kloster; hans spåde son Sverker räddades till Danmark, som då styrdes af konung Valdemar I med tillnamnet den store, en morbroder till Karls drottning.

Knut Eriksson kom dock icke genast i ostörd besittning af tronen, utan måste i flere år kämpa med det troligen från Danmark understödda sverkerska partiet, som anfördes af Kol och Burislev (eller Buleslav), båda af krönikan kallade konungar. Burislev skall hafva varit Sverker den gamles son; Kols härkomst är okänd. Slutligen stupade de eller måste fly ur landet, och Knut var sedan nära

ett fjerdedels århundrade i lugn Sveriges konung. Han kallar sig i flere af sina bref — de äldsta till vår tid komna svenska konungabref — »svea och göta konung», ehuru titeln »svea konung» ännu länge var den vanligaste.

Vid denna tid oroades Östersjön och dess kuster ständigt af de ännu hedniska vundernes, kurernes, esternes och karelernes sjöröfvarflottor. En sådan flotta inträngde år 1187 härjande i Mälaren och uppbrände Sigtuna, en efter Birkas undergång betydande handelsstad². Erkebiskop Johan, Ste-

439. Erik den heliges jordafärd, målning från senare hälften af 1400-talet¹.

¹ Meddelas som prof på »Sankt Eriks tåfna», ett altarskåp som fordom suttit i Upsala domkyrka, men förstördes vid kyrkans brand 1702.

² Det äldsta Sigtuna låg midt emot det nuvarande, på det ställe som nu heter Signildsberg, men som ännu i slutet af 1600-talet hette Försigtuna och förut Fornsigtuna. — Samma öde som

fans närmaste efterträdare, dödades vid Almarstak. Detta anfall visade nödvändigheten af att bättre försvara inloppet till Mälaren, der ett fäste troligen kort härefter anlades på Stockholmen¹; här uppväxte småningom en stad, som slutligen blef landets hufvudstad.

För härjande anfall af ryssar och kareler var äfven den svenska delen af Finland utsatt, och vid ett sådant anfall skall biskop Henriks efterträdare Rodulf hafva dödats. Den kristna kyrkan i Finland hade också i början stora svårigheter att bekämpa, och i ett bref af 1171 (eller 1172) till de svenska biskoparne och jarlen Gutorm klagar påfven, att finnarne, så ofta en fiendtlig här hotade dem, lofvade att hålla den kristna tron, men, så snart hären borttågade, åter afföllo, hvarför påfven uppmanar att förekomma detta genom

fästens besättande eller andra försigtighetsmått. Närmare kännedom om förhållandet till Sverige vid denna tid hafva vi väl icke, men att den finska församlingen ej helt och hållet lemnats åt sig sjelf, synes emellertid framgå deraf, att alla biskoparne under mer än hundra år efter Henrik berättas vara komna från Sverige.

I ett annat bref, utfärdadt samtidigt med det nyssnämnda, uppmanar påfven konungar, furstar och andra kristne i alla de tre nordiska rikena att till kristendomens försvar och utbredande företaga härtåg mot esterne och andra hedningar i samma trakter; ett års aflat lofvas åt dem som tappert strida mot hedningarne och fullständig syndaförlåtelse åt dem som falla i striden. Vi finna ock före århundradets slut kraftiga från Danmark och Sverige företagna försök att med vapen tvinga Estlands och angränsande traktens invånare att mottaga dopet och afstå från sitt sjörfvereri, som oroade Nordens kuster och störde handeln på Östersjön.

Oaktadt Karl Sverkerssons parti ären närmast efter hans död fått understöd från Danmark, der hans son Sverker vistades under hela Knut Erikssons regering, och oaktadt den danske konungens fiender vid flere tillfällen funno tillflykt och hjälp i Sverige, omtalas dock inga fiendtligheter mellan de båda rikena. Konung Knut stod äfven i godt förhållande till Norge, med hvars konungahus både han och hans jarl Birger Brosa voro befreundade.

Från Knut Erikssons tid omtalas den första af historien kända traktat mellan Sverige och någon tysk furste. Traktaten, som rörde handelsförhållanden mellan Sverige och Lübeck, afslöts mellan konung Knut och hans jarl Birger Brosa å ena sidan samt hertig Heinrich af Sachsen och Baiern å den andra.

nu drabbade Sigtuna hade en vendisk flotta år 1135 beredt den vid Sveriges vestra kust liggande, men då till Norge hörande, viktiga handelsstaden Kunghäll.

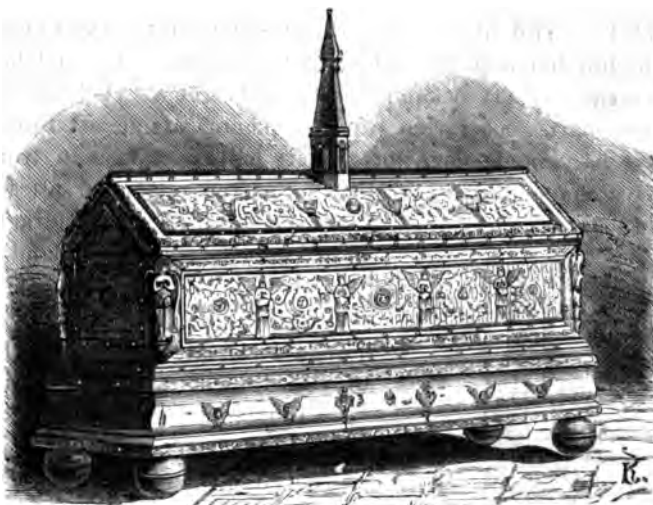
¹ Stockholm betyder troligen detsamma som Stäkeholm, eller en genom pålverk skyddad holme.

440. Erik den heliges bild å ett altarskåp från början af 1500-talet i Knifeta kyrka, Upland. Nu i statens historiska museum.

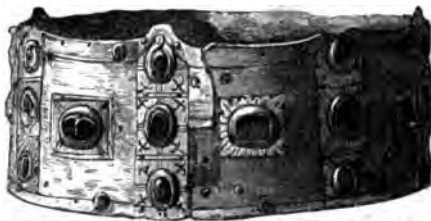
Konung Knut dog hösten 1195 eller våren 1196 på Eriksberg i Gäsene ärad, Vestergötland; han begrofs i Varnhems klosterkyrka ¹.

Oaktadt Knut Eriksson efterlemnade fyra söner och vi hafva en samtida illförlitlig uppgift, att han »med allmänt bifall och efter val af de förnämste Sverige» utsett en af sina söner till sin efterträdare, öfvergick ock kronan utan strid till Karl Sverkerssons son Sverker, vanligen kallad den yngre till kilnad från sin farader. Han säger sig isserligen sjelf hafva tillträtt regeringen efter arfsrätt», men uru detta kunnat ske utan motstånd af Knuts söner, torde ej numera ärmare kunna för-laras, då vi ega allt för få upplysningar om hlldragelserna i Svege på denna tid. Det är emellertid troligt, att Sverkers tronbestigning öjliggjorts genom den mäktige jarlen Birger Brosas inflytande. Vi finna honom ock såsom jarl under den nye konungen, hvilken snart gifte sig med hans dotter Ingegerd. Den släkt Birger tillhörde är känd under namnet Alkungaätten; genom giftermål befryndad med Nordens alla konungahus flade den redan nu i makt med konungen och skulle snart bana sig väg till tronen.

Konung Sverker sökte i kyrkans anseende ett stöd för sin makt, och i ett af konungen år 1200 utfärdadt gäfvorref å några gårdar till Upsala kyrka sas följande märkliga ord: »Vi stadga som en för all tid gällande lag, att lerkerne, hvilka helga sitt lif åt Guds enst, aldrig hädanefter må för brott dragas inför verldslig domstol, utan cola de för sina saker svara och aflägga räkenskap inför biskopar och pre-

441. Erik den heliges silfverskrin i Upsala domkyrka, inneslutande hans ben; omarbetadt på konung Johan III:s bekostnad år 1577.

442. Krona af förgylld koppar, upptagen ur Erik den heliges graf och förvarad i hans relikskrin.

¹ De grafstenar öfver konungarne Inge den äldre, Knut Eriksson, Erik Knutsson och Erik riksson som ses i Varnhems kyrka äro ej äldre än från 1600-talet. De äro förfärdigade på bekostnad af Magnus Gabriel de la Gardie, hvilken vi hafva att tacka för bevarandet af denna härliga kyrka.

later. Vi hafva äfven beslutit, att kyrkornas hus och jordar skola vara fria från all tunga af kungliga utskylder.» Allt detta visar

443. Den helige Henriks bild i Skellefte kyrka. Från 1400-talet.

väl, att Sverker för sin del ville medgifva kyrkans män dessa af påfvarne redan långt förut fordrade viktiga förmåner, men då man af de anförda orden dragit den slutsatsen, att den svenska kyrkan i och genom detta bref redan nu verkligen kommit i fullt åtnjutande af dessa under namn af det andliga frälset¹ kända friheter, har man begått ett misstag. Först och främst väcker det uppmärksamhet, att så allmänna och genomgripande stadganden äro inflickade i ett bref, som rör en jemförelsevis obetydlig gåfva till en enskild kyrka. Vidare lär oss en närmare bekantskap med förhållandena, icke blott att konungen hvarken haft rätt eller makt att ensam stifta en lag, hvarigenom en hel klass af landets invånare frikallats från skyldigheten att för sina brott (om andra mål är ej fråga) svara inför de allmänna domstolarna, utan äfven att ännu efter Sverkers tid kyrkans män i detta fall varit underkastade den för alla gällande lagen. Så finna vi bland annat i den efter år 1200 nedskrifna äldre vestgötalagen uttryckligt stadgadt i fråga om dråp, att »prest skall i bondelagen vara», det vill säga vara underkastad den allmänna lagen. Frånvaron af detta stadgande i den mot slutet af 1200-talet

omarbetade vestgötalagen antyder emellertid en förändring, hvilket äfven

*Ego STEPHANUS VPSALENSIS ARCH
dissensione nimis inhonestam d*

444. Från början af det äldsta, till vår tid bevarade, i Sverige skrifna pergamentbref².

bekräftas af andra omständigheter som visa, att påfvarnes upprepade maningar

¹ Frälse betyder frihet, af fräls, fri.

² Brevet, utfärdadt något af åren 1164—1167, börjar sålunda: [In nomine sancte et individue trinitatis] Ego Stephanus vpsalensis arch[iepiscopus notum facio tam presentibus quam futuris, quod] dissensione[m] nimis inhonestam d[ic] i[n]que protractam ...] (I den heliga och odelade treenighetens namn. Jag Stefan, erkebiskop i Upsala, tillkännagifver för så väl nu levande som kommande, att den allt för skamliga och långvariga tvist ...) Det är under detta bref som de fig. 447 och 449 afbildade sigillen hänga.

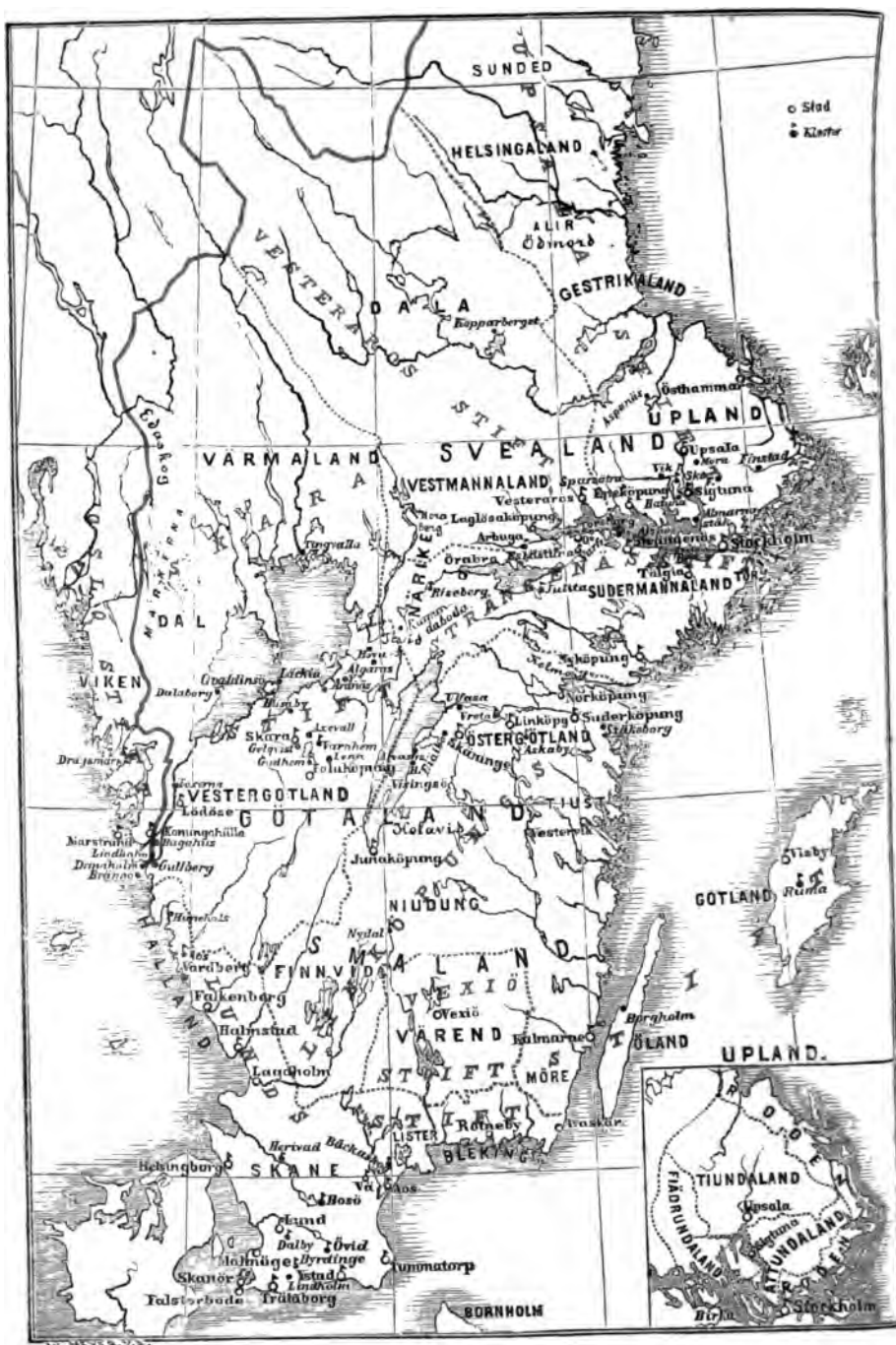
		Bengt.		Knut.	
Birger Brosa, jarl, † 1202; g. m. Birgitta, d. af Harald Gille, k. i Norge, och euka efter k. Magnus Henriksson.		Karl den döfve, jarl, † i Estland 1220.		Magnus Minnesköld, g. m. Ingrid († 1251).	
Filip, jarl i Viken, † 1200.	Knut, jarl i Norge, g. m. Sigrid, d. af k. Knut Eriksson.	Magnus, lögegerd, ² g. m. k. Karlsson.		Eskil, lagman i Västergötland, g. m. Kristian, dotterdotter af Erik den helige, Estland 1220.	
Dotter (Katarina?), g. m. Lars af Runby.	Magnus Sune, g. m. Holm-Broke, Elin, d. af k. Sverker Karlsson.	Karl, konung i Sverige, † 1222.		Magnus La- Erik, Bengt, her- Rikissa, g. m. 1) Kristina, d. af Fin- Håkon, tronföl- g. m. Sig- land, biskop jare i Norge († ge Gut- i Linköping, 1257), 2) Hein- ormsen, † 1291, rich i af Werle. k. råd.	
Filip, † 1231(?); g. m. Elin, k. Knut Långes enka.	Peter, Knut, Katarina, † 1251. g. m. k. Erik Eriksson.	Bengt, g. m. Svantevalk Knuts- son († 1310), sonson till k. Valdemar Seier, riddare och lagman i Östergötland.		Birger, f. 1280, Erik, hertig af Valdemar, hertig af Ingeborg, Rikis- Sverige, † 1318; Finland, † 1318; g. m. Erik sa, ab- 1319, † 1321; g. m. g. m. Ingeborg. m. 1) Kristina(?), d. af Menved, bedessa Margareta, d. af k. Håkons i Nor- marsk Tyrgills Knuts- k. i Dan- Erik Glipping, ged, omgift med son, 2) Ingeborg, d. mark. kloster. k. i Danmark, hertig Knut Forse, af Erik, k. i Norge.	
Jo- han, g. m. † 1280. Holm- ger.	Filip, Lars, † 1251. lag- man.	Knut, Katarina, Ingrid, g. m. Folke Algotsson, i Vreta kloster.		Magnus Eriksson, f. 1316, Eufemia, f. 1317, Erik, k. i Sverige 1319—1365, † omkr. 1370, f. 1316. k. i Norge 1319, † 1374; g. m. Albrekt d. ä., hertig af Mecklenburg, † 1379.	
		Knut (grifhuvud), riddare, k. råd, † 1350, g. m. Mar- gareta, Tyrgills Knutsens d. (Farfar till drottsten Bo Jonsson).		Erik (XII), f. 1339, Håkan, f. 1340, k. i Norge väpnare, k. i Sverige 1356, 1355, i Sverige 1362, † 1380; död barn- † 1359; g. m. Beatrix g. m. Margareta, d. af lös omkr. af Brändenburg, † 1359. k. Valdemar Atterdag.	
		Erik, k. i Danmark och Norge, † 1387.		Albrekt, konung i Sverige 1364—1389, † 1412.	

1 Den kungliga greuens vapen ses t. ex. fig. 488, k. Valdemar och hans ställningar förde dock ett annat vapen (fig. 483). Folkungarens vapen blef sedan Götaland. Att ätten härstammade från Östergötland stödes af den döfve, uti Magnus Bengtsson († 1230) och hans son Bengt Magnusson († 1294), hvilka förde folkungarens vapen, blida voro lagman i Östergötland. Drottne Bengt af Alnäs d. af en bröder till Birger jarl, var g. m. Sigrid (den fögra).

2 Drottne hertig Birger Brosa två dottrar: Kristina och Margareta.

3 Ulf blef stannader för sin syster, som i vapnet förde en blått skenande ulf.

4 Konung Valdemar skall desutom hafva haft fem dottrar, af hvilka Ingeborg var g. m. greve Gerhild II af Holstein.

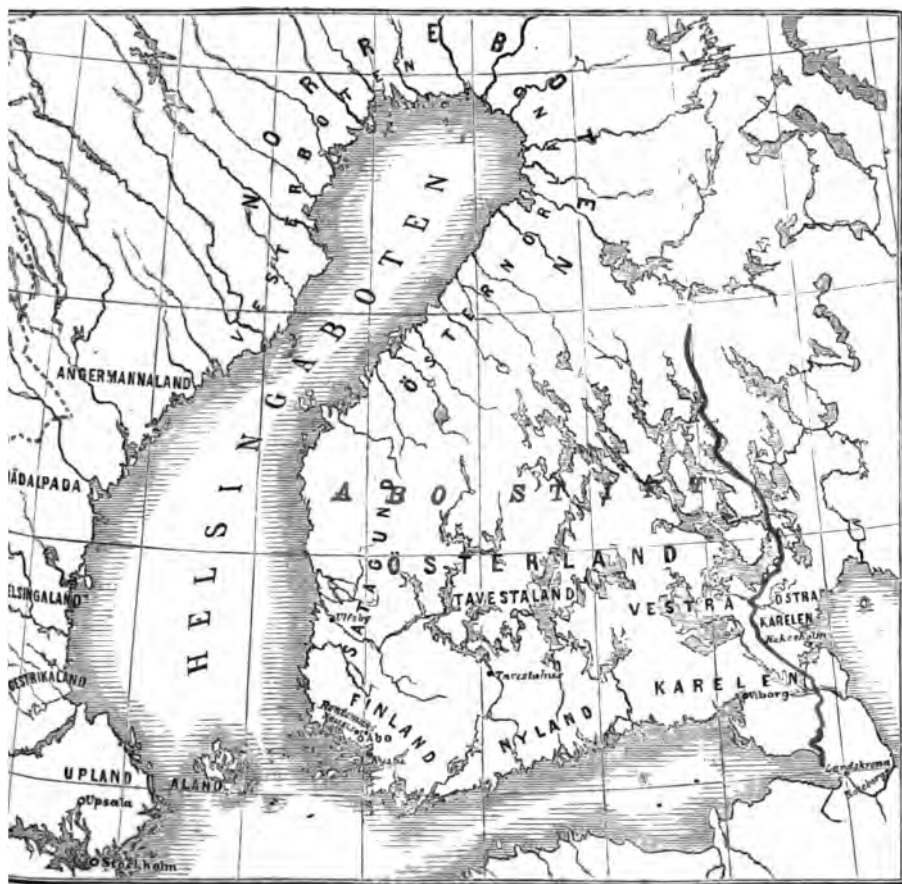
445. Karta öfver Sverige före 1350 med särskildt afseende på stiftsindelemningen.

Utom de städer och kloster som bevisligen funnits före 1350 upptagas här endast de viktigaste i tidens lifter omtalade orter.

Namnen Birka (Upland), Folkland-tingstad (Upland), Hästholm (Östergötland), Olustra (Södermanland), Ymseborg (Vestergötland) äro å kartan återgifna med begynnelsebokstäfver; Fotevig (Skåne) med F.

nåningom förde derhän, att presterne i Sverige liksom i andra länder ej behöfde svara inför verldslig domstol.

Den senare delen af stadgandet i brefvet af år 1200 låg mera inom verkens befogenhet, emedan konungen på denna tid liksom långt senare kunde fritt förfoga äfven öfver sådant som nu räknas till statsinkomster. Men då han egde bestämma deröfver endast för sin regeringstid och ej fick

446. Karta öfver Finland¹ före 1350 (Åbo stift).

nska kommande konungars rätt, följde häraf, att den af Sverker gifna skatteheten gälde endast för hans tid och att det berodde på hans efterträdare, de ville bekräfta eller upphäfva stadgandet. Vål torde de alla hafva medlat en sådan bekräftelse, vanligen vid kröningen, men stundom gjordes uttryckliga tillägget, att endast de gods skulle vara fria, som före en viss kommit i kyrkans ego, under det att de som efter denna tid öfverlåtits

¹ Hela Finland hörde till Åbo, Jemtland till Upsala och Herjedalen till Trondhjems stift.

skulle förblifva skattskyldiga. Utomordentliga gärder utkräfdes ock stundom af kyrkans gods, i synnerhet af sådana som ej brukades af klerkerne

sjelfva, och kyrkan var dessutom för sin jord underkastad hvad vi nu kalla kommunala utskylder, från hvilka konungen naturligtvis ej egde att befria. Deremot afstodo konungarne snart till biskoparne sin rättighet till sådana böter, hvar till dessas landbönder fälades eller som annars ådömdes för brott begångna på de andliges grund och mark; en rättighet af stor betydelse, emedan böterna på denna tid voro mycket höga.

Slutligen bör anmärkas, att Sverkers bref endast talar om kyrkans gods; något allmänt frihetsbref för de svenska klostren finnes deremot ej från den tid som nu är i fråga, men från senare hälften af 1200-talet och från följande tid hafva vi i behåll flere af konungarne för särskilda kloster utfärdade bref, hvarigenom dessas gods befrias från de flesta skatter, vanligen med undantag af de utomordentliga.

448. Silfvermynt, slaget för konung Knut Eriksson².

447. Erkebiskop Stefans sigill¹.

Birger Brosa dog år 1202. Sedan

började en häftig och långvarig kamp mellan Sverker och Knuts söner, hvilka efter

449. Konung Karl Sverkerssons bild på framsidan af hans sigill. Åtsidan liknar fig. 453.

450. Jarl Birger Brosas bild från hans sigill.

faderns död vistats vid Sverkers hof. Tre af de senare föllo 1205 vid Elgarås.

¹ Sigill[um Ste]ph[an]i d[omi]ni gr[ati]a vpsalensis archiep[iscop]i (Stefans, af Guds nåd erkebiskops i Upsala, sigill).

² Kanvts rex S. (Knut, Sveriges konung). Myntet är ensidigt prägladt, s. k. braktat.

ärefter den fjerde, Erik, måste fly till sina släktingar i Norge. Han återkom
 sk efter ett par år och erhöll så mycket understöd inom landet, att Sverker
 ste söka hjälp hos sina fränder i Danmark, som styrdes af den mäktige
 lldemar II Seier. Denne sände ock en stor här, anförd af Ebbe Sunesen,
 ler till Sverkers första gemål, samt tre af hennes farbröder, bröder till den
 närkte erkebiskopen i Lund Andreas Sunesen. Sverker och de med honom
 enade danskarne, som framträngt till trakten af Falköping, blefvo dock full-

ndigt slagna
 et blodiga och
 olkets minne
 ge lefvande
 get vid Lena
 i Kungslena)
 08, der äfven
 erkers svärfar
 Ebbe Sune-
 stupade. Af
 en ståtliga
 ska hären å-
 kom blott en
 ga del till
 nmark, och
 med följde
 nung Sverker
 lf samt den
 hans sida stä-
 de erkebisko-
 a i Upsala.
 erker vände
 nu till påfve
 nnoentius
 för att ge-
 m hans infly-
 de återfå sin
 n, och påfven
 pmanade de
 enska bisko-

451. Relikaskrin af trä, beklädt med drifven och förgylld koppar, från Eriksbergs kyrka i Vestergötland¹. Från slutet af 1100-talet. Nu i statens historiska museum.

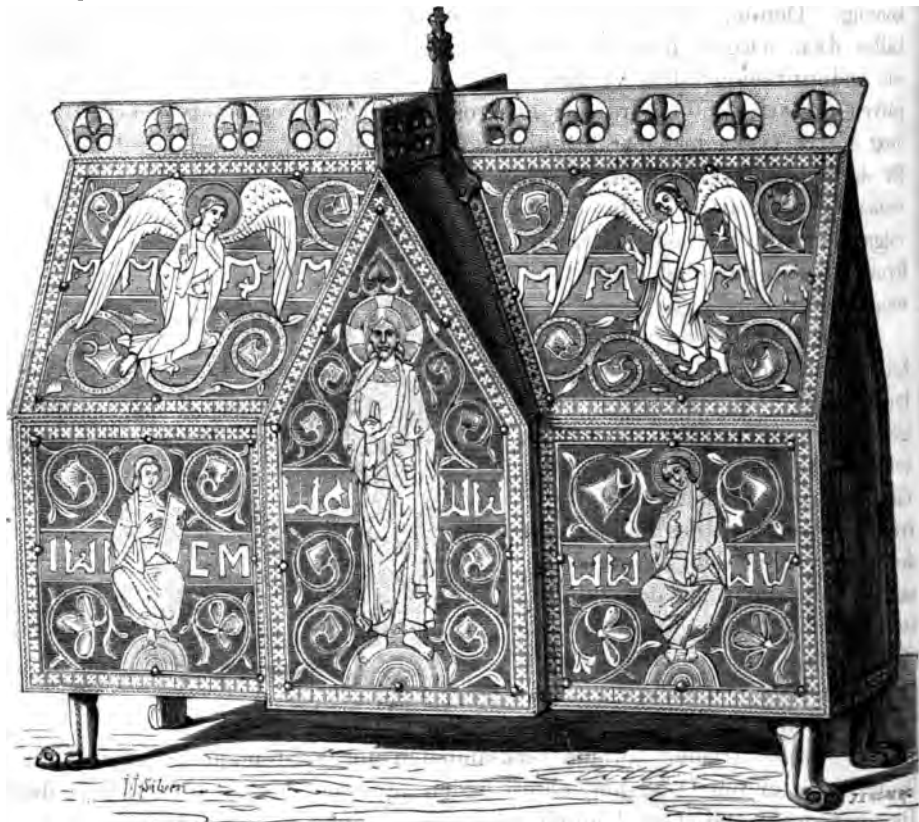
rne att genom hotelse med kyrkans straff förmå Erik att återlemna makten åt
 erker. Detta blef emellertid utan följd, och då Sverker år 1210 med en ny
 usk här inbröt i Vestergötland, stupade han i nederlaget vid Gestilren²,

¹ Inskriften, i två rader på alla fyra sidorna (nu ofullständig), uppräknar de relikier som för-
 ats i skrinet: af den helige Andreas, af det heliga korset, af den helige Pancratius, af den he-
 Vincentius' blod, m. m.

² I trakten af Kungslena, troligen deremellan och Dala kyrka. Snorre Sturlasson fick vid ett
 ök i Vestergötland det märke, som i detta slag burits framför den segrande Erik Knutsson.

det sista slaget i den långa striden mellan de sverkerska och erikska konungaätterna. Det säges uttryckligen, att han fallit för folkungarne, hans andra gemåls fränder, af hvilka således åtminstone några slutit sig till hans fiender. Sverker begrofs i Alvastra kloster. Hans ende son Johan var ännu ett barn.

Erik Knutsson var därför numera i obestridd besittning af makten och styrde landet i fred och ro till sin död. Han är den förste svenske konung, om hvilken man med visshet känner, att han i likhet med grann-

452. Relikvieskrin af trä, beklädt med emaljerad koppar, från Spånga kyrka i Upland. Från tiden omkring år 1200. — Nu i statens historiska museum.

ländernas konungar¹ lätit kröna sig, genom hvilken handling konungen ställdes under kyrkans särskilda skydd. För att än mer befästa sin ställning förmålde sig Erik med Valdemar Seiers syster Rikissa², hvarigenom han trädde i vänskaplig förbindelse med det land, der hans medtäflare förut haft sitt stöd. Konung Erik Knutsson, från hvilkens sista regeringsår inga märkliga

¹ Valdemar I:s son Knud VI är den förste krönte konung i Danmark, och Magnus Erlinge-son i Norge. Den förre kröntes i Ringsted år 1170, den senare i Bergen år 1164.

² Hvarigenom blef konung Erik äfven sväger till den franske konungen Philippe II Auguste, som var gift med en annan af Valdemar Seiers systrar.

händelser äro kända, sotdog på Visingsö i april 1216 och begrofs i Varnhem. Efter hans död föddes en son, i dopet kallad Erik, af drottning Rikissa, som synes hafva återvändt till Danmark, der hon dog 1220 och begrofs i Ringsteds kyrka, hvilken äfven gömmer stoftet af många andra medlemmar af de danska och svenska konungahusen från denna tid¹.

Oaktadt Valdemar Seier sökt göra sin unge systersons arfsrätt till tro-
nen gällande, valdes och kröntes dock **Johan Sverkersson** till Sveriges
konung. Denne, som ej var mer än omkring 15 år gammal, plägar därför
kallas den unge; han har ock fått tillnamnet den fromme på grund af
sin undergifvenhet för kyrkan. Vål hade konung Valdemar vändt sig till
påfven för att söka hindra Johans kröning, hvarför ock påfven (1219) upp-
drog åt tre tyska biskopar att undersöka förhållandet, men Johan förstod att
för sig vinna kyrkans mäktiga sty-
resmän genom att bekräfta och ut-
vidga den skattefrihet och andra
örsmåner som hans fader gifvit den
svenska kyrkan.

I april 1216, några dagar före
Erik Knutssons död, utfärdar påfve
Innocentius III en bulla, hvar-
genom den svenske konungen bland
 annat bekräftas i besittning af så
väl det land, hvilket hans förfäder
rokt ur hedningarnes händer, som
att han sjelf af dem kunde vinna,
som bemyndigas att der upprätta
ett eller två biskopsdömen, hvilka
samma lyda under Upsala erkestift.
Bullen antyder måhända några pla-
nerna hos konung Erik att fortsätta
samma af hans farfader började verksamheten för kristendomens utbredande i
landerna öster om Östersjön, ehuru döden hindrade honom att fullfölja dem.
De upptogos i stället af konung Johan, som vände sig mot Estland, i hvil-
ken trakt de svenska konungarne redan under hednatiden synas hafva
gjort eröfringar, och der nu svärdsbröderne³ kämpade för utbredande af den

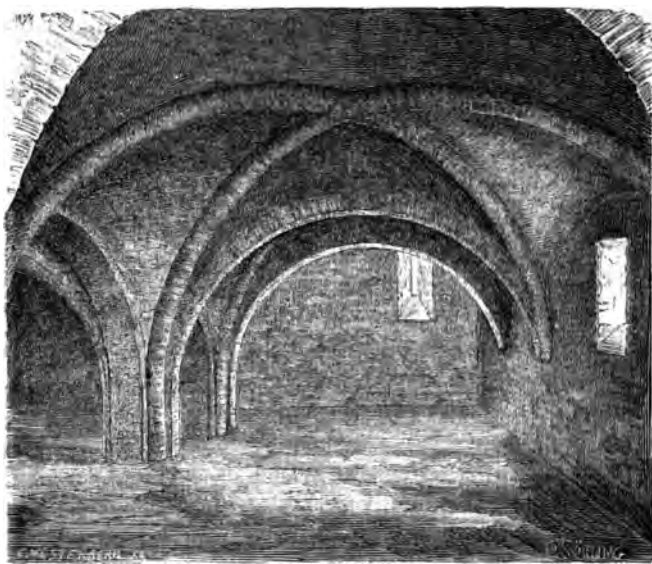
453. Konung Knut Erikssons sigill².

¹ I Ringsteds kyrka (afbildad s. 163 i tredje delen) äro utom andra begrafna den danske konungen Valdemar I och hans gemål Sofia, svenske konungen Sverkers styfdotter; Valdemars söner Aud och Valdemar II samt hans dotter Rikissa, svenske konungen Erik Knutssons gemål; Ingeborg, danske konungen Magnus Ladulås' dotter och danske konungen Erik Menveds gemål, samt hennes syster och konung Birger och hans gemål Margareta, dotter till danske konungen Erik Glipping.

² [Sigillum dei gratia Kanuti sveorum regis (Knut, af Guds nåd svearnes konung, sigill)].

³ Denna orden stiftades omkring år 1200 af biskop Albert i Riga till kristendomens utbredande och skydd i Livland samt angränsande trakter; den fick sitt namn deraf, att ett rött svärd och ett rött kors voro fastsydda på bröstet af den hvita ordensdräkten.

kristna tron. Hedningarnes hårdnackade motstånd tvang emellertid riddarna att söka bistånd hos konung Valdemar Seier i Danmark, hvilken också 121

454. Källaren till det stenhus på Ifö i Skåne, der erkebiskop Andreas Sunesen lär hafva bott. Öfver dörren har årtälet MCCXXII stått.

blefvo emellertid redan i augusti 1220 nedgjorda af hedningarne, hvarvid

455. Kungslena kyrka i Västergötland.

den tredje, men har af en senare tid, som ansett Erik den helige för de

med en stor här seglade till Estland sam i den trakt der Reva sedan bygdes slo esterne och grundlad ett danskt väld. Följande år kom äfven den svenske konungen med en här till Estland, i hvars nordvestre del han landade och arbetade på esterne kristnande. Konung Johan återvände väl snart, men qvarlemnade sin jarl Karl, en broder till Birger Brosa, samt sin kansler. biskop Karl i Linköping, jemte en del af hären. Svenskarne

både jarlen och biskopen dödades. Esterne fortfor derefter att med sina vikingafloctor oroas Sveriges kuster, derifrån hemförande byte och fångar.

Efter en kort regering dog konung Johan på Visingsö under förra hälften af år 1222 och begrofs i Alvastra. Med honom utslocknade den sverkerska konungaätten på manssidan.

Till hans efterträdare valdes den sexårige **Erl Eriksson** såsom den endellevande konungasonen. Sjelf skrifver han sig **Erl**

nionde svenske konungen af detta namn, kallats den elfte. Det är ej med visshet känt, af hvilka styrelsen egentligen fördes under hans minderårighet, men de synas hafva gjort det utan kraft. Då norske konungen Håkon Håkonsson, för att straffa vermländingarne för det understöd de lemnat hans motståndare, under den stränga vintern i början af år 1225 gjort ett infall i Vermland, härjande och brännande flere härader, fick detta ske, utan att någon upprättelse på länge kräddes för sådant öfvervåld.

Konung Erik hade väl, ehuru ännu ett barn, blifvit krönt redan före slutet af juli 1224, och påfven hade genom en särskild i augusti 1225 utfärdad bulla tagit honom och hans rike under sitt beskydd, men det oakadt gjordes snart försök att stöta honom från tronen, hvartill förövandning torde hafva sökts ej blott i hans ungdom, utan äfven deri, att han var af naturen vanlottad (han läspade och haltade). En frände till konungen, **Knut Länge**, gjorde uppror och besegrade Eriks här vid Olustra¹ 1229. Erik måste fly till Danmark, och Knut blef konung, ehuru hans regering synes hafva varit orolig. Åtminstone klagas år 1232 inför påfven öfver de ständiga krigen, öfver mord, brand och plundring, hvaraf kyrkor, kloster och klerker ledo, öfver penningutpressningar och allmän osäkerhet i landet.

Först efter Knuts död, 1234, kunde Erik komma tillbaka och återtaga sin tron. Den verkliga makten utövades dock af jarlen, hvilkens embete nu innehades af Ulf Fase. Denne, troligen samme Ulf som varit konung Knuts jarl, tillhörde folkungaslåkten, hvars inflytande var i ständig tillväxt och hos hvilken Erik nu sökte ett stöd. Sjelf tog han (1243 eller 1241) ur denna släkt sin gemål Katarina, en dotter af den vid Gestilren fallne Folke jarls son Sune och konung Sverker den yngres dotter Elin; derjemte gaf han sin syster Ingeborg till äkta åt Birger Magnusson, hvilken jemte sin broder Eskil, lagman i Västergötland, var bland folkungaslåktens och rikets mäktigaste män².

Den finska kyrkan var fortfarande utsatt för sina hedniska grannars anfall, hvilka påfven fåfångt sökt stäfja genom upprepade förbud mot all handel med ryssarne och de andra folk som oroade de kristne i Finland, i synnerhet mot all tillförsel till dem af lifsmedel och krigsförnödenheter. På framställning af den svenske konungen befäller därför påfve Gregorius IX i början af 1230 Sveriges biskopar att förmå landets inbyggare till att af alla krafter söka lämna karelernes, ingrernes och andra hedniska folks härjningar; ett par

456, 457. Silfvermynt, slagna för konung Erik Knutsson eller Erik Eriksson².

Den finska kyrkan var fortfarande utsatt för sina hedniska grannars anfall, hvilka påfven fåfångt sökt stäfja genom upprepade förbud mot all handel med ryssarne och de andra folk som oroade de kristne i Finland, i synnerhet mot all tillförsel till dem af lifsmedel och krigsförnödenheter. På framställning af den svenske konungen befäller därför påfve Gregorius IX i början af 1230 Sveriges biskopar att förmå landets inbyggare till att af alla krafter söka lämna karelernes, ingrernes och andra hedniska folks härjningar; ett par

¹ Troligen en gård (sedan kallad Olstra) i Sundby socken i Södermanland, nära Eskilstuna. Medan namnet förekommer i dativformen Olustrom, har man i senare tid oriktigt skrivit det Iuström; än mer oriktigt är att söka slagfältet vid Alvastra.

² Inskrift å det ena: E[ri]c[us] r[ex], och å det andra: Eri[cs] rex (konung Erik).

³ Rimkrönikan berättar, att Birger var född i Bjälbo (i Östergötland), och i senare tid kallas en vanligen »Birger jarl till Bjälbo»; men hvarken han sjelf eller hans samtid har i någon till våra dagar bevarad handling skrivit honom så. Det samma gäller om lagman »Birger Persson till Finstad».

år senare uppmanar påfven äfven svärdsbröderne i Livland att i samr biskopen af Finland försvara de nyomvända finnarne mot ryssarne. cember 1237 befaller Gregorius slutligen Sveriges biskopar att uppman

459. Broderi som fordom legat på Holmgers graf i Sko klosterkyrka i Upland². Nu i statens historiska museum.

skarne till korståg mot tavasterne, me för dem som följde uppmaningen att den syndaförlåtelse som de skulle haf om de dragit till det heliga landet. De ska rimkrönikan omtalar ock ett tåg vastland af svenskarne under den nys Birgers anförande, hvilken dervid tvir vasterne att antaga dopet och i der anlagt en borg på det ställe der Ta hus¹ ligger. Dessa händelser skulle ligen hafva timat så kort före konung död, att underrättelsen om denna träff ger i Finland; men emedan rimkröni författad först under följande århundr någon härferd till Finland vid slutet a regering ej omtalas i någon annan me tidig handling, samt äfven andra förhå göra det föga troligt, att Birgers kr tavasterne tillhör sista året af Eriks så torde det vara sannolikast, att Bir ska tåg infallit på en tid närmare ut det af den nyss anförda korstågsbulla ska urkunder, hvilka anses vara trov berättat äfven, att svenskarne, anförda ger, år 1240 blifvit vid Nevafloden af den ryske fursten Alexander, som a seger erhållit tillnamnet Nevski. Det ligt, att tåget till Tavastland tillhör år samt att Birger redan nu sökt utli svenska väldet ända till Nevafloden, r denna af Tyrgils Knutsson mot århun

slut åter upptagna plan nu tillintetgjorts genom ryssarnes seger.

Tåget till Finland hade väl möjliggjorts derigenom, att de inre st i Sverige efter Knuts död och Eriks återkomst efterträdts af några år

¹ Hus hade under medeltiden ungefär samma betydelse som borg eller fäste.

² Omskrift: *Natum preclara regali stirpe sueorum Holmgerum moru[m] spe mors strauit amara, hieque cubat capite plexus. S[ed] mors preciosa mor rite multis sig[n]is speciosa* (Den af svearnes lysande konungastam födde Holmger, en spegel, nedslags af den bittra döden och ligger här med böjdt hufvud. Men den kostli visar sig ofta skön genom många underverk). Skölden nedanför högra foten bör vara fäderne- och den vid venstra foten hans modernevapen. Det senare torde vara folkungavapen. Broderiet kan ej vara äldre än från senare delen af 1300-talet.

Örftigheten af de underrättelser vi ega om förhållandena i Sverige vid denna tid gör det dock omöjligt att närmare lära känna händelsernas ut-

*hagane utage illud qd soluerit rebande. Decipimur quia innotuit p[er]m[an]entem obo
nt i exp[er]ia. Dat[um] skeninge in capen die anno ab incarnat[i]o[n]e d[omi]ni. m. cc. lxxxviii. et m. cc. lxxxviii.*

cins

ac

460. Slutet af påfliche legaten Vilhelms af Sabina bref den 1 mars 1248 om Skeninge möte, med legatens sigill hängande på en pergamentremsa¹.

veckling: vi se blott, att lugnet snart å nyo stördes. En nyligen funnen, nära samtidig anteckning omtalar nämligen, att Uplands bönder år 1247 besegrats vid Sparrsätra (nära Enköping), och att de straffats genom nya skatter. Om det oroliga tillståndet i landet vid denna tid hafva vi äfven en samtidig skildring af ett ojäfvigt vitne, den påfliche legat som då besökte Sverige. Han säger att han vid sin ankomst i slutet af 1247 »funnit hela landet både i timligt och andligt afseende på ett särdeles beklagligt sätt bragt i förvirring. Ett häftigt krig rasade mellan konungen och några ädlingar, hvaraf mord, brand och rof följde.» Hufvudmannen för de upproriske var utan tvifvel konung Knuts son Holinger, hvilken kort derefter greps i Gestrikland och halshöggs (1248). Han begrofs i det på hans fädernegods anlagda Sko kloster, och underverk sades ske på hans graf.

Den nyssnämde påfliche legaten, biskop Vilhelm af Sabina, hvilken förut i lång tid på uppdrag af påfven verkat i Östersjöländerna, höll i början af 1248 ett för det svenska kyrkoväldets utveckling särdeles viktigt möte i Skeninge, hvarvid voro närvarande ej blott Birger jarl, erkebiskopen och biskoparne, utan äfven många andra af Sveriges anseddaste män samt en stor mängd prester. I ett den 1 mars 1248 utfärdadt bref, som ännu

¹ Brefvet slutar sålunda: I Jesu Kristi namn och i kraft af den lydnad de äro skyldiga befalla vi äfven herr erkebiskopen i Upsala och alla hans lydbiskopar, att de årligen på prestmötens låta allt detta omsorgsfullt läsas och utläggas. Gifvet i Skeninge af Linköpings stift år efter herrans börd 1248, den 1 mars, i närvaro och efter öfverläggning och bifall af de vördnadsvärda fäderne och bröderne erkebiskopen i Upsala och fem hans biskopar samt många andra. — Legatens sigill har omskriften: S[igillum] Willelmi dei gr[aci]a sabinen[sis] e[piscopi] (Vilhelms, af Guds nåd biskops af Sabina, sigill).

finnes qvar i original (fig. 460), förordnar legaten, i kraft af den honom i myndigheten och med biskoparnes samtycke, bland annat, att ingen

461. Skeninge kyrka (tornet från senare tid).

förbudet mot sådana giftermål ville man så mycket som möjligt skilja

462. Skoklosters kyrka i Upland.

hädanefter får inga biskopar skola vid af bannlysning införskaffa sig den af Gregorius IX förtade dekretalsamlingen för den kyrkan gällande och flitigt studera ma. De svenska hade hittills varit gifta och, likt reformationen, öfverträdts af sina söner införandet i af det långt förut katolska länder

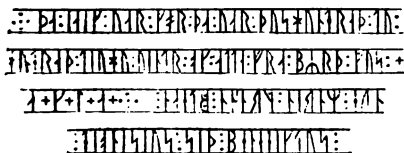
de svenska prästerne från de olika samhällen samt fästa den hället vid kyrkan. Det var välsakligen detta bud om prästerbät (ogifta stand), som varit för de flere dagars öfverläggning mötet, hvarom legaten i sitt svar; ej utan motstånd ville de svenska kyrkans män föga sig efter onaturliga och allt för lätt bruk ledande lag.

Genom stadgandet om prästerna sökte man bereda instånd för en kyrkolag, den så kallade kyrkliga lagen, hvilken, ehuru ingripande i många viktiga förhållanden äfven utom kyrkan, ej är på det sätt som all annan lag i riket nämligen med folkets fria samtycke. Genom en bulla² af år 1250 bekräftade också påfve Innocentius IV h

¹ Dessa stadgar kallades decreta eller canones; deraf äfven uttrycket kanonik.

² Det latinska ordet bulla, ursprungligen betecknande ett rundt hängsmycke, var

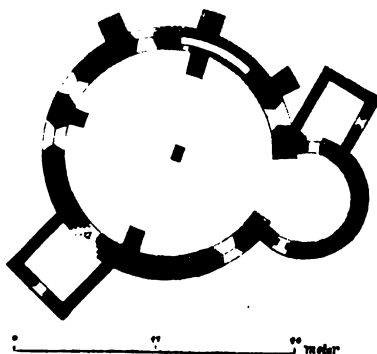
ten i enlighet med den kanoniska lagens föreskrift påbjudit, ehuru det ej är i dennes skrifvelse om Skeninge möte omtaladt, nämligen dels att vid hvarje stiftskyrka, der sådant ej redan skett, ett domkapitel skulle inrättas, bestående af en prelat och åtminstone fem kaniker (canonici) eller korbröder, dels att dessa domkapitel vid inträffande ledighet egde att välja erkebiskop och biskopar. Dessa hade hittills tillsatts af konungen och folket, ett förfarings-

463. Klocka med runinskrift från år 1228, i Saleby kyrka i Västergötland, nära Skara¹.

464. Hagby kyrka i Småland.

465. Plan af Hagby kyrka.

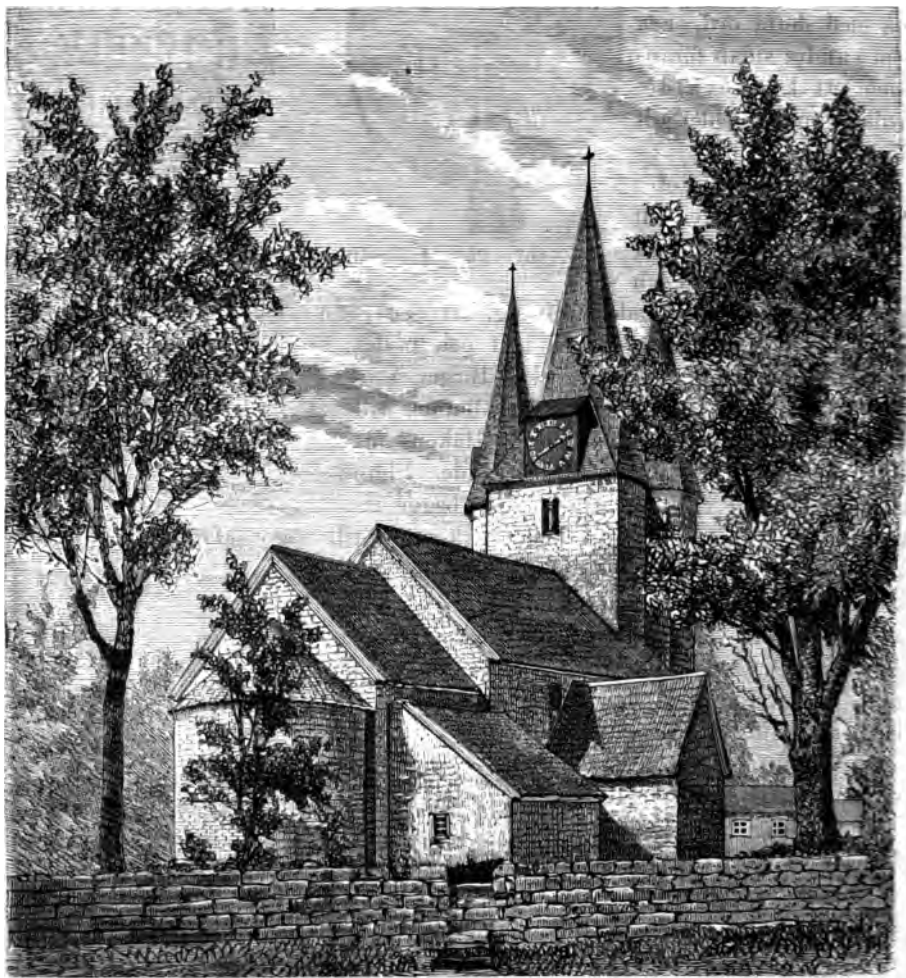
sätt som påfven för framtiden strängeligen förbjöd. Samma bulla meddelade äfven det icke mindre viktiga stadgandet, att ingen verldslig person skulle ega rätt att fordra eller, om den erbjöds, mottaga någon trohetsed af de andlige.

Redan härförut funnos väl vid flere stiftskyrkor, eller domkyrkor såsom

om halsen, användes sedan om det till formen liknande blysigill (fig. 467), som hängde under påfvens bref, samt slutligen om sjelfva det sålunda beseglade brefvet.

¹ Inskrift: Tha iaik var gör tha var thushundrath tu hundrath tiuhu vintr ok atta fra byrth Gus a g l a (derefter med vändrunor) Ave Maria grasja plena (samt på nedersta raden) Dionisius sith benediktus (Då jag var gjord, då voro tusen tvåhundra tjugu och åtta vintrar från Guds börd. Hell Maria, full med nåd. Dionysius vare välsigad).

de vanligen kallas, kaniker, men efter denna tid blef kapitelinrättningen allmänare genomförd. Deremot torde påfvens bud om sättet för biskopsval e hafva kunnat genast vinna allmänt erkännande, om det än snart nog genomfördes. Ännu i den mer än en mansålder efter nämnda bullas utfärdande nedskrifna yngre vestgöotalagen bibehålles nämligen det äldre stadgandet, att

466. Husaby kyrka i Västergötland.

Jfr fig. 327—329.

då biskop skall väljas, »konungen skall spörja alla landen (hela stiftet) hvem de vilja hafva: sedan skall konungen honom staf i hand få och guld på fygret». Detta stadgande i den verldsliga lagen hade emellertid förlorat sin kraft, ty redan år 1278 valdes biskop i Skara af domkapitlet allena.

Skeninge möte och bullan af 1250 fullbordade det verk, hvarpå kyrkans målsmän länge och ihärdigt arbetat. Kyrkan i Sverige var nu, liksom i andra katolska

der, skild från staten och intog en sjelfständig ställning, hvilken å ena sidan, i er sådana som de dåvande, väl var nödvändig den fria utvecklingen kyrkan, då innefattande mer än vi nu förmed detta ord, men å andra sidan förande ett kyrkovälde, vilket stundom blef allt tryckande.

Kort före mötet i ninge hade, efter Ulf e, konungens svåger ger blifvit jarl och

g nu en så betydande ställning, att den påflige legaten kunde i ett öppet säga, att »landet nästan helt och hållet des af honom». Det var också Birger, som tigen bragte på det klara förhållandet till ge, hvilket allt sedan konung Håkons in i Vermland år 1225 varit sväfvande. Flere en hade väl varit utsatta mellan begge ri- as konungar, men man hade ej kommit till något afgörande. Slutligen lades på ett möte vid Lödöse mellan ung Håkon och Birger (sommarn 1249), fred skulle vara mellan båda rikena på vilkor, att det ena rikets fiender icke le understödjades af det andra och ej der ra en tillflykt. Dessutom bestämdes, att ke konungens son Håkon skulle gifta med Birgers dotter Rikissa.

Konung Erik Eriksson afled den 2 februari år 1250 i sitt 34:e lefnadsår; den försvenske konung hvars ålder med visshet bestämmas. Han begrofs utan tvifvel arnhem hos sina fränder. Af krönikor, likväl tillhöra en senare tid, skildras som »fredsam, rättvis och god», samt omnes för att hafva »hållit husära och sed». Hans gemål Katarina öfverlefde om och ingick i Gudhems kloster; i februari 1253 omtalas hon dock re- som död.

467. Påfve Innocentius IV:s sigill af bly (bulla)¹.

468, 469. Svenska silfvermynt från sverkerska och erikska tiden.

470. Källstads kyrka i Östergötland.

¹ Åtsidan: S[anctvs] Pa[vlvs] S[anctvs] Pe[trvs]. Frånsidan: Innocentivs p[a]p[a]
— Detta sigill hänger under det s. 402 omtalade brevet af 1250.

FOLKUNGA ÄTTEN.

TIDEN 1250—1350.

Birger jarl och hans söner. 1250—1290.

Birger Jarl regent († 1266). — Folkungauppror. — Fred med Norge och Danmark. — Handelsfriheter åt tyska städer. — Lagstiftning. — Valdemar ensam regent (1266). — Uppror af hans bröder. — Magnus Ladulås konung († 1290). — Nytt folkungauppror. — Gotland. — Verldsliga frälset.

ed Erik Eriksson hade den kungliga grenen af Erik den heliges ätt utdött på manssidan, och till konung valdes nu, den 10 februari 1250, Birger jarls äldste son **Valdemar**, genom sin moder en ättling af samma konungastam, hvarför han ock säger, att »riket genom arfsrätt tillfallit honom»¹. Emedan Valdemar ännu var ung, innehade Birger fortfarande den egentliga makten och behöll den till sin död.

Valdemars val erhöll väl genom hans kröning (i Linköping 1251) bekräftelse och helgd, men hos många af de store herskade dock så starkt missnöje öfver hans upphöjelse, att de sökte stöta honom. I spetsen för de missnöjde stodo Filip, Knut Länges son, och Knut Magnusson, en afkomling af Birger Brosa och konung Knut Eriksson, i hvilken senare egenskap han ansåg sig ega anspråk på tronen. Då de funno, att de icke skulle kunna lyckas utan främmande hjälp, begåfvo de sig till Norge och, sedan de der ej erhållit något understöd, till Danmark och Tyskland, hvarest de hade större framgång och värfvade trupper. Med dessa inbröto de i Sverige, men blefvo af Birger slagna vid Hervadsbro. Filip, Knut och de andra hufvudmännen, som kommit i jarlens våld, halshöggos²; äfven en mängd af de tyskar som följt dem dödades, men de flesta af deras svenska anhängare blefvo skonade (1251).

¹ Den för dessa tider föga tillförlitliga rimkrönikan, hvilken, såsom vi sett, låter Birger vid Eriks död vara på härfärd i Finland, berättar, att Valdemar korats vid ett val, som före Birgers hemkomst skulle hafva föranstaltats af en mäktig man, Joar Blå, om hvilken en senare krönika säger, att han bott på Gröneborg nära Enköping.

² Enligt rimkrönikans berättelse hände detta vid Hervadsbro i Vestmanland, der en bro med

Efter detta misslyckade försök att störta den nye konungen fick Sverige i många år njuta af ett väl behöfligt inre lugn och intog under Birgers kraftfulla och kloka styrelse en aktad ställning i Norden.

Till Norges konung Håkon Håkonsson, vanligen den gamle kallad, stod Birger fortfarande i godt förhållande, hvilket beseglades genom fullbordandet år 1251 af det afslutade giftermålet mellan den redan under faderns lifstid som Norges konung hyllade Håkon den unge och Birgers dotter Rikissa¹.

Danmark hade deremot gifvit den svenske jarlen anledning till missnöje genom det understöd, som de upproriska herrarne der fått, och då äfven Håkon var förbittrad på den danske konungen Abel, vardt det afslutadt, att

Birger och Håkon skulle på våren 1253 gemensamt anfalla Danmark. Konung Abels död (sommarn 1252) och hans broder Kristofer I:s tronbestigning underlättade emellertid en förlikning. Väl möttes Birger och Håkon i juni 1253 enligt aftal vid Göta elfs mynning, der den förre lägrade sig med en välrustad här af 5 000 man på Gullbergshed och den senare lade sig med en väldig flotta vid Lindholmen, men konung Kristofer, som var fullt upptagen af ett krig med grefvarne af Holstein, hade skickat två bisko-

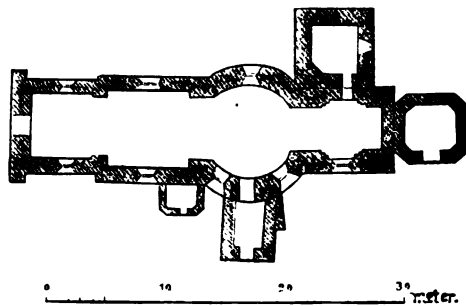
detta namn fans öfver Kolbäcksån, mellan Vesterås och Köping. Rimkrönikans beskyllning, att Birger låtit afträta de fiendtliga höfdingarne, onktadt han lofvat dem säkerhet, torde icke förtjena afseende, då de samtida berättelserna om händelsen ej kunna något om en sådan trolöshet.

¹ Sedan Håkon den unge dött före fadern år 1257, gifte Rikissa sig 1262 med en vendisk furste, Heinrich af Werle. Med Håkon hade hon haft en son Sverre, död ung 1261.

² Den runda midten är äldst och kyrkans öfriga delar sedan på olika tider tillbygda.

471. Solna kyrka i Upland, invid Stockholm.

472. Plan af Solna kyrka².

par och femton riddare till mötesplatsen för att genom underhandlingar afböja den hotande faran. Birger var lätt vunnen för fred, och genom hans bemedling afslöts sådan äfven mellan Norge och Danmark. Den danske konungen, som kort härefter fick slut på kriget med de holsteinska grefvarne, uppfylde emellertid icke de med Sverige och Norge aftalade fredsvilkoren, under förevändning att hans sändebud öfverskridit sin befogenhet, och vid ett möte 1254 på samma ställe som förra året, i hvilket alla tre rikernas herskare deltog, sökte Birger förgäfvast att medla fred mellan de båda konungarne, hvarefter han ej vidare synes hafva ingripit i stridigheterna mellan Danmark och Norge, hvilka efter fortsatta fiendtligheter slutligen bilades 1257. Året förut hade på ett möte i Köbenhavn fred och vänskapsförbund

473. Våmbs kyrka i Västergötland.

ingåtts mellan Birger och Kristofer. På ett nytt möte mellan dem i Eretorp vid Fjälgime i Halland (juni 1257) hänsköt Kristofer till den svenske jarlens utlåtande den strid om förhållandet mellan konungamakten och kyrkan, hvarest han räkat

med erkebiskopen i Lund, Jakob Erlandsen, hvilken väl infann sig på mötet, men ej ville ingå på någon förlikning. Striden mellan konung Kristofer och erkebiskopen fortfor, och den förre, ansatt af inre och yttre fiender, bragtes slutligen i sådant trångmål, att han vände sig till Birger och Håkon, med begäran att dessa måtte enligt de ingångna fördragen bistå honom mot hans fiender. Både i Sverige och Norge rustade man sig ock att efterkomma hans begäran, och Birger hade med sin här redan hunnit till Bleking, då under rättelse kom, att konung Kristofer plötsligt aflidit (våren 1259), hvarefter Birger återvände. Tillståndet i Danmark var likväl fortfarande mycket oroligt, och sommarn 1261 finna vi Birger med en flotta i Öresund. Följande år såg sig emellertid erkebiskop Jakob Erlandsen tvungen att lemna Danmark och söka en fristad i Sverige.

Det goda förhållandet mellan de svenska och danska konungahusen ktes genom tvenne giftermål. Konung Valdemar förmålde sig år 1260 Sofia, danske konungen Erik Plovpennings dotter¹, och konung Abels edrottning Mechtild blef följande året Birgers gemål, sedan dennes första ru, den svenska konungadottern Ingeborg, afidit år 1254.

Under det att Birger således kunde vara lugn för sina grannar i vester söder, synes rikets östra gräns hafva varit mindre tryggad. Ryska krö- r omtala nämligen under år 1256 fiendtligheter mellan svenskar, finnar tyskar å ena sidan och novgoroderne under Alexander Nevski å den a samt berätta, huru denne på vintern 1256—1257 tågat mot det svenska and.

Derjemte se vi af vid samma tid utfärdadt ebref, att kareler och an- nedningar ofredat det sven- området, hvarför påfven ller erkebiskopen af Upsala predika korståg mot dem.

Från Birger jarls tid a några märkliga hand- ar bevarats, hvilka lära känna de åtgärder, som af m vidtogos för att ordna ållandet till de vid denna kraftigt uppblomstrande erna på Tysklands nord-, med hvilken trakt Sve- från urminnes tider stått idelsförbindelser. År 1250 1251 förnyade Birger det

onung Knut Erikssons tid afslutna fördraget, beviljade, under vilkor af esidighet, lübska handlande frihet från all skatt och tull samt gaf dem n andra förmåner. Ett stadgande af vigt förtjenar att särskildt nämnas: übeckare, som önskade bosätta sig i Sverige, skulle lyda under svenska la- och »kallas svenskar». Detta fördrag, som några år senare erhöi flere iga tillägg till fördel för Lübeck, var följden af underhandlingar, hvilka

474. Stockholms stads sigill².

¹ Att detta giftermål redan tidigare varit aftaladt, ses af påfvrens den 1 mars 1259 medde- tillstånd dertill, hvilket tillstånd först måste erhållas, emedan Valdemar och Sofia stodo till andra i ett släktskapsförhållande, som enligt den katolska kyrkans lagar utgjorde hinder för skap. De voro nämligen syslingar, emedan den ene var dotterson till Valdemar Seiers syster, den andra hans sondotter. — Sofia skall hafva i hemgift erhållit städerna Malmö och Trelleborg.

² Inskrift: Sigillum civitatis stokholmensis in Svecia (Sigill för staden Stockholm rige). Det äldsta nu bevarade bref hvarunder detta sigill hänger är af år 1326. Ett äldre, gjordt sigill (likaledes med ett fäste och förbiflytande vatten) är dock känt; redan 1281 om- Stockholms sigill, det äldsta stadssigill som nämnes i våra originalurkunder. — Stadens senare (med den helige Eriks hufvud) är afbildadt fig. 284 i 2:a delen.

framkallats af Birgers missnöje öfver fribytare som kränkt det äldre fördraget. År 1261 beviljade Birger jarl borgarne i Hamburg, på deras begäran, samma förmåner som de i Lübeck erhållit.

Vid denna tid grundlade Lübeck och andra nordtyska handelsstäder till ömsesidigt skydd och bistånd samt till vinnande af ökade handelsfördelar den tyska hansan¹, ett förbund som snart blef mycket mäktigt och utförde ett stort inflytande ej blott på de nordiska rikenas handel, hvilken det slutligen till största delen lade under sig, utan äfven på deras politiska förhål-

475. Birger jarls kronfodral, af pressadt läder².
Tillhör en enskild samling i Hannover.

landen. Väl kom Sverige, liksom Danmark och Norge, mången gång i ett tryckande beroende af hansan, men den lifliga beröring, hvori vårt land trädde med de tyska städerna och genom dem med södra Europas efter korestågen å nyo uppblomstrande odling, har i många afseenden haft en stor och välgörande inverkan på vårt folks utveckling. Särskildt hafva bergshandteringen och andra näringar förbättrats genom de många tyskar, som bosatte sig i synnerhet uti städerna, bland hvilka det på ett för handel ovanligt gynnsamt ställe bygda och tidigt genom befästningar skyddade Stockholm

¹ Hansa är ett gammalt tyskt ord som betyder förening, gille.

² I lädret är jarlens sigill tre gånger aftryckt. Dess inskrift är: Sigillum Birgeri jarli Dei gracia dncis sweorvm (Birger den andres, af Guds nåd svearnes jarls, sigill).

Den denna tid började att intaga en allt mera framstående plats, ehuru den icke betraktades som landets hufvudstad.

Rimkrönikan berättar väl, att Birger jarl låtit bygga Stockholms stad, för vilken han betraktats som dess grundläggare; såsom vi (s. 388) nämt, är också staden utan tvifvel äldre, och enligt en gammal anteckning, trovärdigare än rimkrönikan, började den byggas redan i slutet af 1100-talet. Hvad som med visshet vet är, att staden fanns i början af Birgers regering, emedan utnämningen, jarlen och erkebiskopen på sommarn 1252 vistades der, såsom af utfärdade bref synes. Ehuru under medeltiden en stad väl snarare upplämnades på en för handeln vigtig plats, än den anlades på en herrgård, och ehuru man icke i någon samtida urkund torde finna bevis på att Birger jarl särskildt verkat för Stockholms utveckling, synes det emellertid vara sannolikt, att stadens första uppblomstring tillhör denna tid.

Det bref af år 1285 heter det äfven, att »staden i få år blifvit folkrikare än de flesta andra i landet», och redan under detta århundrade hade Norrmalm bebyggas; år 1288 erhålla nämnda de som ville bosätta sig der samma rättigheter som de »inom murarna» boende.

Äfven med England öppnade Birger underhandlingar, troligen för afslutande af handelsfördrag. Man vet, att han två gånger skickat sändebud till den engelske konungen, och att denne år 1255 hitändt en beskickning, men man känner ej, om underhandlingarna ledt till något resultat. Redan 1237 hade konungen i England förlänat de gotländska köpmännen handels- och tullfrihet i England; brefvet härom är den äldsta till vår tid bevarade urkund, som rör förhållandet mellan detta land och Sverige.

Birger jarl har som lagstiftare utvecklat en betydande verksamhet, liksom kraftigt befordrat borgerlig ordning i Sverige¹. Rimkrönikan berättar, att han vid konung Valdemars bröllop gifvit den lag, att syster skulle ärfva förtien mot broder. De äldsta till vår tid komna landskapslagarna visa också, att dotter länge varit utesluten från all arfsrätt, om son fanns, under det att de nya lagarna, hvilka äro yngre än från Birger jarls tid, verkligen innehålla det förändrade lagande som rimkrönikan omtalar²; de nämna dock ej, att det varit han som omdrifvit denna vigtiga förändring, hvilken för öfrigt icke blifvit öfver allt lätt antagen. Detta visas deraf, att i Vestmanlands lagsaga ännu långt efter

476. Birger jarls vapen (efter hans sigill).

¹ Af landskapslagarna är Östergötlands nästan den enda hvilken omtalar, att Birger jarl utgaf nya lagstadganden; men i denna lag, hvilken gälde i Birgers hembygd, möter oss hans namn på flera ställen. Så vigtiga och djupt ingripande lagar som den om kvinnas arfsrätt kunde ej stiftas af regenten allena, utan dertill fordrades menighetens bifall i hvarje lagsaga.

² Det är först i vår tid, som kvinna fått lika arfsrätt med man.

Birgers tid dotter var utesluten från arfsrätt, om son eller sonbarn fans; för på trettonhundratalet blef den nya arfslagen äfven der antagen.

Genom andra lagar sökte Birger jarl inskränka sjelfhämnden samt trygga den allt för ofta störda friden och säkerheten i landet. Så stadgade han fredlöshet och förlust af all lös egendom såsom straff för den, hvilken sargat eller dräpt någon i dennes eller annan mans hus, i kyrka, på kyrkogård eller på ting; för den hvilken hämnats på någon annan än den skyldige eller på någon,

477. Birger jarls staty i brons, på Riddarholmen i Stockholm³.

Rest år 1854.

gon, som för sin gerning redan tillförsäkrats frid; samt för den hvilken våldfört qvinna eller stympat man. Dessa stadganden om hemfrid, kyrkofrid, tingsfrid och qvinnofrid, hvilka i vissa delar af landet till sina hufvuddrag funnos redan tidigare¹, ligga till grund för de till senaste tid fortlefvande lagarna om konungens edsöre², så kallade emedan konungen och med honom landets förnämsta män svuro att upprätthålla dem; uttrycket edsöreslagar förekommer dock ej, så vidt till vår tid bevarade handlingar visa, förrän efter Birger jarls dagar.

Åtminstone i Östergötland och troligen äfven i andra landskap afskaffade Birger jernbörden, eller bruket att den anklagade skulle bevisa sin oskuld genom att oskadd bära glödande jern med blottade händer eller vandra deröfver med bara fötter. Att han ej lyckades i hela landet utrota detta allt för osäkra och i grannländerna redan tidigare förbjudna bevisningsätt, framgår emellertid deraf, att både Magnus Ladulås och konung Birger arbetade på dess borttagande och att jernbörd förekom i Helsingland så sent som i början af Magnus Erikssons regering, då förbud deremot än en gång utfärdades (år 1320).

Slutligen har Birger jarl äfven, enligt östgötalagen, stadgat, att ingen fick gifva sig sjelf till träl (gäfträl), hvarigenom träldomens afskaffande främjades.

Källornas otillräcklighet gör det visserligen ej möjligt för oss att fullt utreda, hvilken ställning Birger jarl intog till sin son, men så mycket se vi, att han var mer än jarl och mer än förmyndare. Man har icke utan skäl sagt, att Valdemar under faderns lifstid kunde kallas »en tronföljare med konungavärdighet på förhand och Birger en konung sjelf med jarlanamn».

¹ Dråp i kyrka och på ting samt dylika svårare fridsbrott betraktas nämligen redan af den i sin nuvarande form till början af 1200-talet hörande äldre vestgötalagen såsom nidingaverk, hvilka ej kunde genom böter försonas (urbota mål), utan straffades med fredlöshet och förlust af all lös egendom.

² Ed-söre (af svärja) betyder svuren ed.

³ Genom misstag bär skölden ej det rätta vapenmärket (fig. 476), utan tre rosor. Statyn är gjuten efter modell af B. E. Fogelberg och rest af Stockholms borgerskap.

Både innan Valdemar var fullvuxen och under de sex åren efter hans giftermål, då han således hunnit den ålder att han sjelf bort regera, framstår Birger nästan alltid såsom Sveriges verklige regent, antingen det är fråga om lagstiftning och andra inländska åtgärder eller om förhållandet till främmande makter. Det är han som på talrika möten med Norges och Danmarks konungar afgör den nordiska politikens viktigaste frågor; han utfärdar och beseglar ensam de viktiga frihetsbrefven åt Lübecks och Hamburgs handlande, ehuru det senare gafs året efter Valdemars förmälning; till honom skickar Englands konung sändebud; allt utan att Valdemar dervid ens nämnes. Stundom utfärdas dock brefven i Valdemars namn eller af konungen och jarlen gemensamt.

Att Birger förfogar äfven öfver landets framtida öde, väcker under sådana förhållanden, och då vi känna, huru föga utvecklade den tidens statsrättsliga åsikter voro, mindre förvåning än man annars kunnat vänta. Redan tidigt förbereder han en delning af riket mellan sina söner, och påfven uppmanar i ett bref af december 1255 erkebiskopen i Upsala samt biskoparne i Linköping och Skara att verka för upprätthållandet af jarlens anordning i detta hänseende. Det heter häri, att jarlen genom en sådan delning hoppa-

des kunna undvika alla de olyckor, som efter hans död eljest kunde drabba riket, »hvilket nyligen på lagligt sätt tillfallit honom». Närmare uppgifter om de delar jarlen ämnat åt hvar

478—481. Svenska silfvermynt från midten af 1200-talet, ensidigt präglade¹.

och en af sönerne eller om villkoren meddelas i detta bref lika litet som i andra handlingar. Vi hafva endast rimkrönikans berättelse, att Magnus efter Birgers död fick Södermanland med Nyköpings hus, och att Erik då erhöll sitt faderne först, sedan län dertill. Det är emellertid ej förrän Magnus år 1275 antagit konunganamn, som Erik blir hertig, och först långt efter dennes samma år inträffade död finna vi Bengt vara hertig af Finland².

Af dessa omständigheter, och då rimkrönikans berättelse om Eriks län ej torde vara säker, synes det framgå, att Birgers anordning endast afsett att på nu okända villkor gifva en del af riket åt Magnus, hvilken redan under faderns lifstid kallas hertig och då, liksom under hela tiden före sin tronbestigning, var den ende som förde denna titel³. Urkunderna från Valdemars rege-

¹ Fig. 478 prägladt för Birger jarl (?). — Fig. 479 inskrift: Val[demar] eller Val[demarus]. — Fig. 480, funnet år 1786 jemte mer än 24 000 dylika små mynt, hvaribland några voro lika fig. 478, vid Styra kyrka i Östergötland.

² Att detta ej varit endast en titel synes framgå deraf, att Bengt i sitt testamente talar om de skulder han i och för hertigdömet ådragit sig, hvarför han önskar, att de måtte betalas af hertigdömet inkomster. — I början af Magnus' regering var Bengt hans kansler; 1284 blef han hertig i Finland, 1286 biskop i Linköping och dog 1291.

³ Magnus är den förste hertig i Sverige; det bör dock anmärkas, att på latin, hvilket språk användes i nästan alla den tidens handlingar, både jarl och hertig betecknas med samma ord (dux). — Ut i ett på sommarn 1266, således kort före Birger jarls död, utfärdadt bref kallar denne sin

ringstid visa ock tydligt, att Magnus då intog en vida mera betydande ställning än de båda yngre bröderne.

Den, såsom följderna visade, mindre välbetänkta åtgärden att ej lemna riket odeladt åt Valdemar öfverensstämde fullkomligt med samtidens åskådningssätt och var måhända ett försök att i Sverige införa ett länsväsen af samma slag som det, hvilket då fanns i de flesta andra europeiska länder. I Danmark hade Valdemar Seier kort förut gifvit sina yngre söner delar af riket som län under den äldste, och det är mindre underligt, att Birger jarl ville följa detta föredöme, än att han icke sett en varning i de olycksbringande följder, som redan visat sig af Danmarks delning.

Birger jarl, den siste och den mäktigaste af Sveriges jarlar, dog 1266. Man har med skäl sagt, att han är den förste af Sveriges historia kände regent, som förtjenar namn af en verklig statsman¹.

482. Konung Valdemars vapensköld: efter hans sigill.

De första åren af Valdemars regering efter Birgers död förflöto lugnt. Det viktigaste som under dem timade var det på ett stort möte i Söderköping (september 1270) fattade beslutet om erkebiskopsstolens flyttande till Östra Aros, numera kalladt Upsala, hvilket namn förut endast tillhört det nuvarande Gamla Upsala, der erkebiskoparne dittills haft sitt säte. Redan 1258 hade påfven gifvit sitt bifall till flyttningen. Både han och rikets biskopar sökte sedan befordra den nya kyrkobygnaden genom löften om aflat åt dem som bidrogo dertill; och så lades grunden till den härliga domkyrkan, hvars byggande sedan under lång tid fortsattes².

År 1271 erhöilo Rigas handlande ~~ungarna~~ samuna rättigheter i Sverige, som Birger jarl gifvit Lübecks och Hamburgs borgare. Till denna del af konung Valdemars regering hör troligen ock det närmare bestämmande af gränsen mellan Sverige och Norge, som vid denna tid af svenska och norska ombud utfördes.

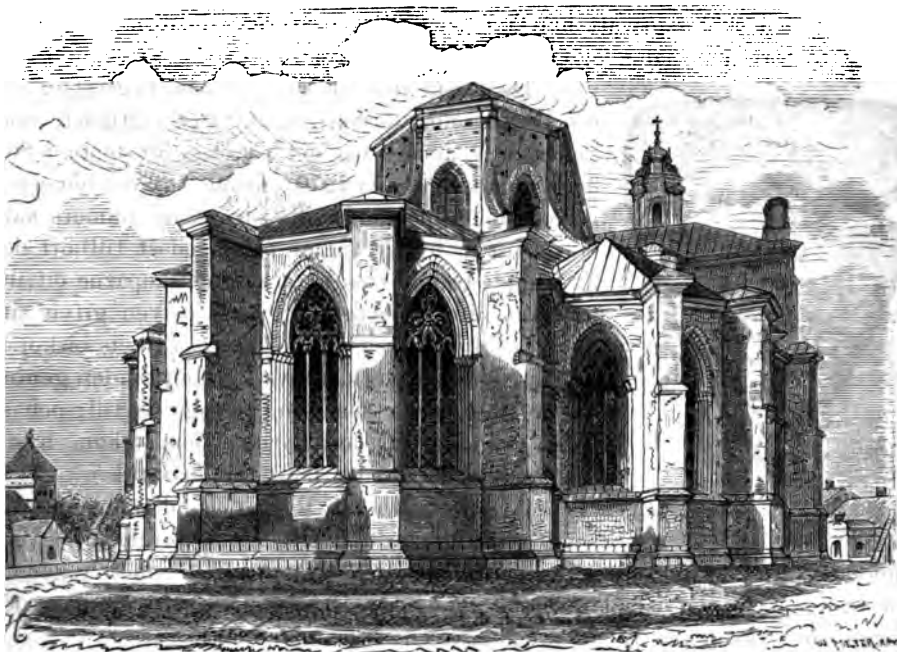
Valdemar fick emellertid ej i lugn sluta sina dagar. I början af 1270-talet utbröt en sedan länge förberedd oenighet mellan honom och hans bröder, hvilka hoppades kunna för sina ärelystna planer begagna sig deraf, att den veklige Valdemar allt för mycket saknade faderns stora egenskaper. På Valdemars begäran sökte väl konung Magnus Lagaböte i Norge, som var

son Magnus hertig, Erik »domicellus» (junkern) och Bengt »scolaris» (hvilket visar, att denne egade sig åt det andliga ståndet). Ingen bevarad samtida urkund säger, öfver hvilken del af riket Magnus eller Erik varit hertigar; deras fullständiga titel är städse »hertig af Sverige» eller »svearnes hertig».

¹ Den siste isländske skald man känner i Sverige, Sturla Tordsson, en brorson till Snorre Sturlasson, diktade en sång till Birger jarls ära.

² År 1273 flyttades Erik den heliges ben och de flesta i Gamla Upsala begrafna erkebiskoparne till den nya kyrkan. Från Paris inkallades 1287 en »stenhuggare», Etienne de Bonneuil, jemte andra fransmän för att arbeta på kyrkan, hvilken mycket liknar nordfranska kyrkobyggnader från denna tid.

ift med en syster till den svenska drottningen, att på ett möte i Sarpsborg (1273) förlika Valdemar med hans broder Erik och med den mäktige Johan Ilipsson, en ättling af Birger Brosa, hvilka båda voro misstänkta för uppriska stämplingar, hvarför ock den senare en tid hållits fängslad. Någon verklig förlikning kom dock ej till stånd, och snart uppträdde äfven hertig agnus öppet såsom konungens fiende. Valdemars ställning förvärrades genom hans brottsliga förhållande till Jutta, en annan af hans gemåls systrar, varigenom han förlorade folkets aktning och tvangs att personligen hos påven söka förlåtelse för sin synd. Att han redan 1274 funnit sin tron hotad, må vi deraf, att påven i början af januari 1275 befaller erkebiskopen i

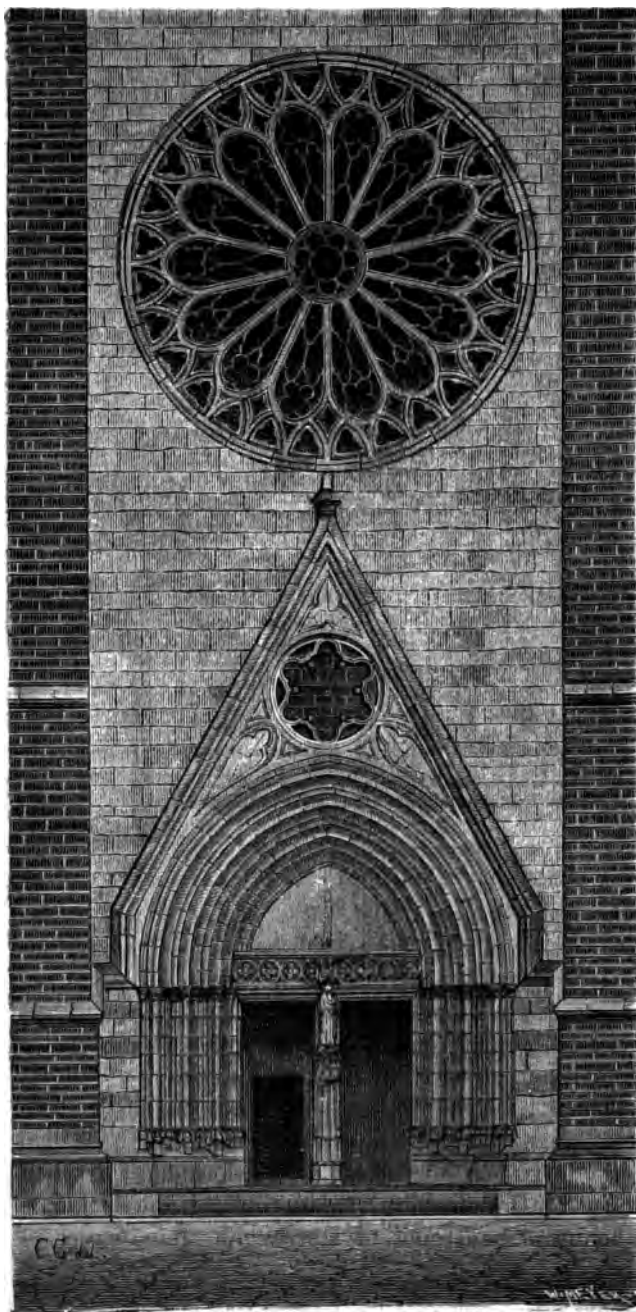

483. Uppsala domkyrka, koret (börjadt före slutet af 1200-talet).

Uppsala och biskopen i Linköping förhindra orostiftare att genom en annan nungs antagande i riket uppväcka tvedrägt. För att vinna påfvens bistånd de Valdemar förklarar sitt rike vara skattskyldigt under den romerska kyrkan, hvarmed han dock icke vann något, emedan vi snart finna, att de båda mda biskoparne stå på hans bröders sida.

Magnus och Erik vände sig under tiden till Danmark, värfvade der och Lyskland folk, hvarjemte den danske konungen Erik Glipping förband sig med en väpnad styrka hjälpa dem »att upprätthålla deras rättigheter»; skulle deremot till honom betala 6 000 mark silfver och till säkerhet härlemlerna ett slott i pant. Med den främmande hären, bland hvars anförare finna den i Danmarks historia bekante marsk Stig Andersen, inbröto nu

Magnus och Erik i Vestergötland och slogo den af Valdemar samlade bonde-

484. Upsala domkyrkas norra portal.

hären vid Hofva, under det att konungen sjelf med sina bästa trupper låg qvar vid Ramundaboda på Tiveden (midsommarstiden 1275).

Valdemar flydde nu fegt och besinningslöst till Norge, der han satte sin unge son Erik i säkerhet; sjelf blef han kort därefter, då han vågade sig tillbaka till Vermland, tillfångatagen och förd till Magnus, inför hvilken han förödmjukade sig ända derhän, att han afsade sig sin krona. Riket delades dock mellan bröderne, så att Valdemar skulle få behålla Götaland och Svealand tillfalla Magnus, hvilken nu antog konungatitel (sommaren 1275), på Mora sten valdes och hyllades af uppsvearne samt kröntes i Upsala (maj 1276). För sista gången hade nu gøtarne en konung och svearne en annan.

Valdemar var emellertid missnöjd med sin ställning, och då Erik nu dog samt Magnus kommit i spändt förhållande till den danske konungen med anledning af betalningen för den hjälp han och Erik erhållit, beslöt Valdemar att med den norske konungens

biträde söka återfå hvad han förlorat. Magnus Lagaböte och de båda svenska konungarne infunno sig (juni 1276) på ett stort möte vid Göta elf nära Lödöse, der ett försök gjordes att genom en skiljedomstol under den norske konungens ordförandeskap sammanjemka anspråken, men dessa visade sig så oförenliga, att försöket misslyckades. Magnus Lagaböte var ock allt för fredlig för att kunna öfvertalas till att med vapen bistå sin svåger, ehuru han ansåg denne hafva orättvist förlorat sitt rike, och ehuru han infunnit sig på mötet med en välrustad krigsmakt.

Valdemar vände sig då till sin förre fiende konung Erik Glipping, hvilken antog sig hans sak. Magnus hade emellertid sökt en bundsförvandt mot Danmark i det mot nämnda land fiendtliga Holstein och i Kalmar firat sin förmälning med grefve Gerhard I:s dotter Helvig (november 1276), sedan han för hennes skull afbrutit en äldre förbindelse¹.

Ett krig utbryter nu mellan Danmark och Sverige. Magnus härjar i Halland och norra Skåne. Valdemar infaller med en dansk här i Småland och bränner Vexjö, år 1277, hvarefter han i förening med konung Erik sjelf sam-

na år intränger i Västergötland² och tager Skara; danskarne härja och plundra så som under den tidens krig var vanligt, tills de blifva slagna vid Ettak (öster om Falöping), vid Tidån. Redan i början af 1278 slöts emellertid fred i Laholm, lå Magnus förband sig att betala sin återstående skuld och till säkerhet dertör lemnade Lödöse slott med tillhörande område. Båda konungarne lofvade varandra ock att icke i sina riken gifva tillflykt eller hjälp åt den andres pporiska undersåtar. Valdemar, lemnad åt sig sjelf, måste nu afstå äfven Jämtland och konungatiteln, men fick behålla sina arfgods. Vål hade han å hösten 1277 gjort ett sista förtvifladt försök att skaffa sig hjälp, i det han å lofvat att till markgrefvarne af Brandenburg afträda Gotland, om de kunde hjälpa honom att åter komma i besittning af större eller mindre del af

¹ Äfven konung Valdemar hade, innan han vände sig till Erik Glipping, sökt hjälp i Holstein och i Lödöse (december 1275) trolofvat eller förmült sin dotter Ingeborg med grefve Gerhard II.

² I sammanhang härmed nämnes Axevalls slott för första gången.

hans förlorade rättigheter i Sverige. Detta försök hade dock, så vidt man vet, inga följder, och troligen redan följande år skall konung Magnus hafva ingått försvarsförbund med samma markgrefvar.

Sedan Valdemar på alla håll förgäfvos sökt hjälp, måste han nu anse sin sak förlorad. Redan i juni 1278 skrifver han sig »för detta konung af Sverige», och mot slutet af Magnus' regering kallar han sig på sitt sigill endast »konungens af Sverige broder». Han hade då redan förlorat den frihet, hvori han lefvt de första tio åren efter sin tronafsägelse. Hans broder Bengt och andra af rikets främsta män tillstyrka konung Magnus redan 1285 att för den vanhederliga vandels skull Valdemar förde låta sätta honom i fängelse, och

486. Hofvidsmannen för krigsnektarne vid Kristi kors, från väggmålningarna i Vrigstads kyrka.

med denna ätt befryndade herrar, hvilka voro förbittrade öfver den ynnest Magnus visade utländska män. Då drottning Helvig och hennes fader grefve Gerhard I af Holstein år 1278 vistades i Skara, anföllos de af de upproriska herrarne, hvilka mördade den af konungen mycket gynnade danske riddaren Ingemar och togo grefve Gerhard till fänge samt förde honom till Ymseborg. Drottningen måste söka skydd i ett kloster. Johan Filipsson berättas också hafva strax derefter belägrat Jönköpings slott. Upproret var farligt ej endast därför, att ledarne hörde till landets mäktigaste släkter, utan äfven därför, att Magnus så kort efter Valdemars besegrande ännu ej kunde

1288 blef han insatt på Nyköpings hus. Han öfverlefde alla sina bröder och dog först 1302, den 26 december¹. Hans son Erik, hvilken efter konung Magnus' död suttit fängslad på Stockholms slott, der han skall hafva blifvit liksom fadern väl behandlad, frigafs efter Birgers kröning 1302 och tillbragte sedan sitt lif i Sverige som enskild man. Under Magnus Eriks sons minderårighet var han medlem af konungens råd.

Sedan Magnus blifvit ensam herskare i landet, kallade han sig »svea och göta konung», hvilket hädanefter vardt den vanliga konungatiteln i stället för »svea konung», som förut oftast förekommit, om än den förra titeln någon gång, såsom redan af Karl Sverkersson och Knut Eriksson, begagnats.

Kort efter freden i Laholm utbröt i Sverige ett farligt uppror under ledning af den mäktige Johan Filipsson och andra till folkungaätten hörande eller

¹ Möjligen dog han dock redan 1301 efter vår räkning; det nya årets början räknades nämligen vid denna tid vanligen från den första juldagen.

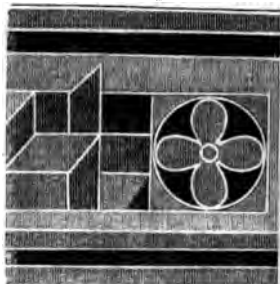
känna sig säker på sin tron. Krönikornas knapphändighet gör det emellertid omöjligt för oss att nu se, huru vida de sammansvurnes plan varit att störta Magnus, samt om de i detta fall ämnat återgifva kronan åt Valdemar eller till konung taga någon af sig sjelfva.

Magnus, som ej vågade öppet visa sin vrede, förmålde efter någon tid, och sedan hans svärfader blifvit frigifven, med goda ord de upproriska herrarne att infinna sig hos honom på Gällqvist, en kungsgård invid Skara, der mordet på Ingemar föröfvats. Då de kommo, lät han emellertid fängsla dem och sända dem till »tornet vid Norrbro» i Stockholm, der Johan Filipsson och några af de andra hufvudmännen i augusti 1280 halshöggos. Till kronan indrogos både deras och deras hustrurs gods, till stöd för hvilken mot landets lagar stridande åtgärd vi finna den romerska lagen om majestätsbrott åberopad; ett af de många profven på det starka främmande inflytandet under Magnus' tid. Åtgärden väckte likväl ovilja; vi finna ock att en del af de indragna godsen återlemnats till släkten eller skänkts till kloster.

Om man får tro rimkrönikans skildring, den enda gamla vi ega om upprorets förlopp, var det således genom en vid denna tid ej ovanlig trolöshet, genom att insöfva i säkerhet och sedan med fagra ord locka de upproriska herrarne till sig, som konung Magnus bemäktigat sig dem. Sjelf skall Magnus, enligt samma krönika, derförut hafva varit föremål för ett liknande försåt, som dock ej gälde hans lif. En från Danmark flyktig riddare Peder Porse, hvilken i hög grad åtnjöt konungens ynnest, hade nämligen tagit konungen, som på hans inbjudning gästade honom, till fånge för att tilltvinga sig betalning för en fordran, och konungen frigafs först, sedan Peder Porse fått säkerhet för sin fordran.

Sedan de upproriskes hufvuden fallit 1280, var de stora herrarnes lust att trotsa konungens makt bruten. Klok och kraftfull förde han nu i tio år en för Sverige lycklig och ärofull styrelse.

Under denna tid tillknöts fastare det band, som länge, om än löst, förnat Gotland med Sverige. Öns äldsta kända invånare, gutarne, voro mycket nära beslägtade med det svenska fastlandets bebyggare, och Gotland räknades väl redan i det nionde århundradet till sveaväldet, men på grund af sitt afskilda läge och andra förhållanden intog denna ö under lång tid en i politiskt afseende egendomlig ställning. Mot slutet af det tionde århundradet

487. Del af den nedre listan ä väggmålningen, fig. 485.

488. Konung Magnus Ladulås' af tre kronor omgifna vapensköld, efter hans sigill.

synes den till och med hafva varit alldeles sjelfständig. Omkring år 1000 söka dock gutarne frivilligt sveakonungens skydd och förpligta sig till en årlig skatt af 60 mark silfver, men behålla i öfrigt sitt oberoende. De skulle också ega, heter det, att utan tull och alla utgifter besöka Sverige. Då de sedan antagit den kristna tron, till hvilken den norske konungen Olaf Haraldsson (den helige) skall hafva under ett besök på ön lagt grunden, gåfvo de

489. Hamra kyrka på Gotland, bygd omkring midten af 1200-talet.

sig under biskopen i Linköping, »emedan han var dem närmast», hvar för Gotland ock under hela medeltiden hörde till Linköpingsstift. Troligen skedde detta redan omkring midten af elfvahundratalet, då Gisle var Linköpings förste biskop. Ungefär vid samma tid förbundo sig gutarne att med sju krigsskepp följa den svenske konungen, eller ock att för hvarje af dessa skepp betala 40 mark penningar i ledungslame¹.

Redan under hednatiden var Gotland, såsom vi af det föregående sett (s. 302, 304), af stor vikt för handeln på Östersjön, emedan det låg mellan Sverige, Tyskland och Ryssland, öfver hvilket sistnämnda land den lifliga förbindelsen med arabernes och den grekiske kejsarens länder gick. Tidigt bo-

satte sig ock på ön köpmän af främmande härkomst, i synnerhet tyskar, och småningom uppstod der det snart blomstrande Visby, som i synnerhet under det trettonde århundradet var den viktigaste handelsstaden vid Östersjön, innan Lübeck uppväxte först till dess jemlike och sedan till dess öfverman. Stadens invånare bestodo till stor del af tyskar. Mellan dem och gutarne

¹ Så kallades den afgift, som ursprungligen skulle erläggas för underlåtenhet att följa konungen på härfärd (ledning), men som slutligen blef en ständig skatt.

uppkommo tid efter annan häftiga strider, och en sådan framkallade kort efter midten af elfvahundratalet en tysk furstes mellankomst. Den mäktige Heinrich Lejonet, hertig af Sachsen och Baiern, hvilken herskade öfver törre delen af Östersjöns södra kust, finnes nämligen 1161 hafva stiftat fred mellan tyskarne och gutarne, åt hvilka senare han förnyar den tullfrihet och föräkran om skydd i hans länder, som hans morfader kejsar Lothar II gifvit dem.

Hvilken själfständig ställning Gotland intog visas bäst deraf, att konung Magnus 1276 gaf de på ön boende så väl tyska som gutniska köpmännen handelsrättighet, tullfrihet och andra förmåner på samma sätt, som han och hans företrädare gifvit städerna Lübeck, Hamburg och Riga.

Några år senare, i oktober 1285, träffades den öfverenskommelsen mellan konungen och gotlänningarne, att de senare skulle, emte den af ålder vanliga skatten, årligen erlägga ledungslamen, hvar mot de befriades från kyldighet till krigstjänst som mot hedniska folk. Derjemte förbundo sig gotlänningarne nu att icke emna fristad och hjälp åt dem, som för majestätsbrott öfvisats från Sverige. I vad gotlänningarne dermot själfva ditintills kunde hafva brutit mot konungen vardt förlåtet och hans privilegier stadfästa.

Fortfarande, såsom dittills, styrde emellertid öns invånare sig själfva, utan att hafva kungliga embetsmän bland sig.

Då kort derefter en blodig fejd utbröt mellan borgarne i Visby och de otländska bönderne, blefvo väl de senare slagna, men Magnus gjorde med raft sin höghetsrätt gällande och tvang de stolta borgarne i augusti 1288 att erlägga 2 000 mark silfver och 500 mark penningar i böter både för den rätt de gjort bönderne och för det att de omgifvit sin stad med murar, hvilka

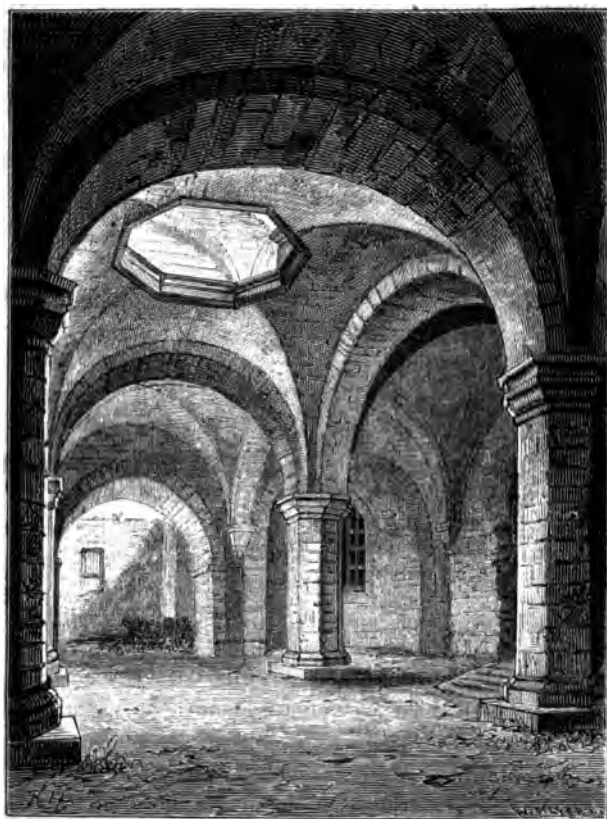

490. Rone kyrka på Gotland, enligt en gammal anteckning byggd ur 1236.

konungen dock nu tillät dem att bibehålla. Borgarne förbundo sig derjemt att till konungen hänskjuta sina tvister med bönderne, att icke hindra dessa bnd till konungen samt att aldrig till sin herre kora någon annan än konungen af Sverige, äfven om bönderne vågat göra så. Till säkerhet för sin troh skulle borgerskapet lemna en förbindelse af Lübeck och fem andra tysk östersjöstäder, att dessa skulle med all sin makt hjälpa den svenske konungen att förstöra Visby, om de gifna löftena ej hölles, i hvilket fall staden äfven skulle erlægga en plikt af ej mindre än 10 000 mark silfver (motsvarande

mer än tre millioner kronor nu). Slutligen skulle borgarne på sin bekostnad skaffa en påflig bulla af innehåll, att, om de förbröte sig mot konungen, de skulle af biskopen i Linköping lysas i bann. En så fullständig underkastelse af den rika och stolta staden visar, huru mäktig och aktad Magnus var.

Detta hade äfven visat sig, då han 1285 utsågs till skiljedomare i en långvarig strid mellan Norge å ena sidan samt Lübeck, fem andra nordtyska östersjöstäder och tyskarne i Visby å den andra sidan, hvarvid man öfverenskom, att den, som ej underkastade sig konungens dom, derigenom gjorde sig skyldig till 20 000 mark silfver i böter. Sin skiljedom i den för båda

491. Helgeandskyrkan i Visby. Genom en åttkantig öppning i taket förbunden med en öfre kyrka.

parterna ytterst viktiga frågan afkunnade Magnus i Kalmar den sista oktober 1285.

Oaktadt det fiendtliga förhållande, som denna tid rådde mellan Danmark och Norge, förstod Magnus att med båda dessa länder bibehålla fred och vänskap. För att stärka förbindelsen med Danmark aftalades redan tidigt ett giftermål mellan den danske konungen Erik Glippings dotter och Magnus' son Birger, ehuru båda ännu voro barn, och år 1288 förlofvades dessutom den unge danske konungen Erik, son till Erik Glipping, med Magnus' dotter Ingeborg.

I likhet med sin fader sökte konung Magnus genom förbättrade lagar främja landets utveckling och befästa den allmänna säkerheten; äfven i detta fall var han olik sin broder Valdemar, från hvilkens regeringstid inga dylika åtgärder omtalas. Den verksamhet Magnus utvecklat såsom lagstiftare har varit af mycket stor betydelse för den svenska samhällsförfattningens utveckling och sträckt sina verkningar ända till vår tid.

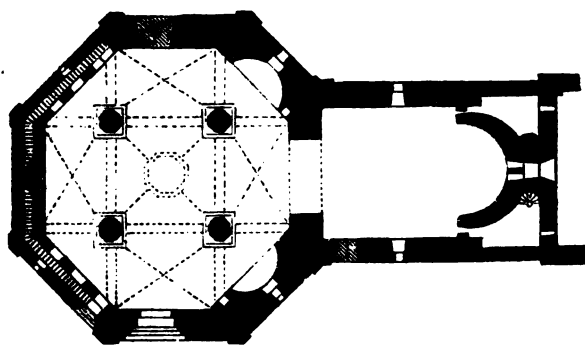
Detta gäller i synnerhet hans stadgande om skattefrihet för den som ville göra rusttjänst (rusttjänst)¹. På ett stort, omkring år 1280 hållet herremöte på Alsnö, nu Adelsö i Mälaren (s. 309), stadgade konungen nämligen, att, »emedan de, som honom följde med råd och hjälp, borde hafva mera ära», alla hans och hans broder Bengts män jemte alla dem som på deras gods voro, äfvensom alla biskoparnes svenner skulle vara fria från hvarje afgift till konungen. »Vi vilja ock, tillägger han, att alla de män som med häst tjena skola hafva samma frälse, hvem helst de tjena.» Dessa få ord innebära grunden för det svenska adliga frälseståndets uppkomst.

Den allmänna värnplikt, som af ålder funnits i Sverige och som egentligen var beräknad på härfärd till sjös och till fots, gjorde ej längre till fyllest, sedan krigsväsendet småningom undergått den förändring, att det mesta, om icke allt, numera berodde på det jernklädda rytteriet. Tjensten till häst var dock kostbar och kunde ej åläggas alla.

I Danmark och andra länder, der konungarne hade många län att bortgifva, erhöles väl ett betydande rytteri derigenom, att krigstjänst till häst var en af länsinnehafvarnes förnämsta skyldigheter. Men i Sverige, der länens antal var mindre, måste andra utvägar sökas, hvarför konung Magnus, efter föredöme från grannländerna, erbjöd skattefrihet såsom vederlag för rusttjänst, hvarvid det bör märkas, att den ökade bördan ansågs fullt motsvara det erbjudna vederlaget, samt att den beviljade friheten endast gälde afgifterna till konungen, men ej dem som utgingo för kommunala ändamål eller till kyrkan.

Vi få af det följande se, huru en åtgärd, som endast afsåg att genom användande af vissa konungens inkomster fylla ett viktigt behof, grundlade ett privilegieradt stånd, hvilket slutligen fick behålla sin skattefrihet, äfven sedan det upphört att utgöra den rusttjänst som skulle vara villkoret derför.

I den nyssnämnda af konung Magnus vid mötet på Alsnö utfärdade stadgan läsa vi vidare: »I vårt rike har länge varit en osed, att alla de

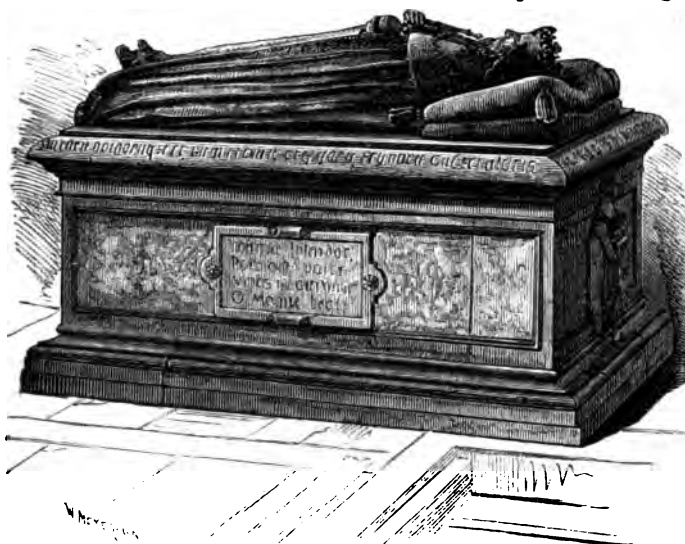

492. Plan af Helgeandskyrkan i Visby.

¹ Ursprungligen rosttjänst, af ross, häst.

män genom landet fara, de må vara aldrig så rika, vilja gästa fattiga mäns hus och hafva all sin kost utan betalning, hvarvid de på en liten stund förtära, hvad den fattige länge har arbetat för.» Konungen förbjöd nu vid strängt ansvar all våldgästning och att taga häst utan egarens lof samt föreskref tillsättande i hvarje by af en rättare, hvilken skulle mot betalning skaffa de resande hvad de behöfde¹. »Häraf kom det, skrifver Olaus Petri i sin krönika, att den menige man i landet begynte kalla Magnus Ladulås, emedan han ville sätta sådana läs för bondens lada, att ingen skulle drista sig att gå der in utan bondens vilja.»

Vid samma möte på Alsnö förnyade Magnus äfven de stadganden om hemfrid, qvinnofrid, tingsfrid och kyrkofrid hvilka Birger jarl gifvit, »och vi fästa dem, säger han, med vår makt och vår ed samt med alla deras som rikets främs² män äro». Emedan äfven följande konungar och deras förnämsta

493. Konung Magnus Ladulås' gravvård i Riddarholmskyrkan i Stockholm.
Från konung Johans III:s tid.

män svuro att upprätthålla dessa stadganden, blefvo de, såsom ofvan (s. 412) är nämnt, kallade »edsöreslagar».

Vid ett möte i Skeninge omkring 1285 stadgade Magnus till blodshämndens stäffande, att i det landskap der konungen uppehöll sig »frid skulle vara mellan alla män af all dödlig ovänskap, huru högborna och värdiga män de än äro». Denna ko-

nungsfrid skulle börja fjorton nätter, sedan konungens bref om hans stundande ankomst blifvit läst å det allmänna tinget, och räcka, till dess han genom nytt bref underrättat om, att han lemnat landskapet. Den som bröt denna frid eller som endast under nämnda tid bar stridsvapen, »hans gods skulle sköflas och han sjelf varda för alltid biltog». I några yngre landskapslagar tillägges, att den, som bröt konungsfriden genom att sära eller dräpa en annan, äfven om det ej var för att hämnas, gjorde sig förfallen till mycket höga böter, konungens ensak.

På mötet i Skeninge förbjöd Magnus också alla hemliga föreningar

¹ Från »gästning», eller den allmänna skyldigheten att på rättarens uppmaning och mot ersättning gifva de resande herberge och föda, undantogs alla konungens gårdar samt de hvilka tillhörde biskopar, riddare och väpnare; deremot undantogs icke deras gårdar som fullgjorde rusttjänst.

mellan de store och hotade dem som deltog i sådana med biltoghet och förlust af allt gods. Förbudet visar att dylika sammansvärjningar under den föregående tiden funnits; troligen hade det närmast afseende på Johan Filipsson och hans medbrottslige.

Att Magnus ej endast stiftade lagar, utan äfven förstod att upprätthålla dem utan anseende till personen, visas bäst af den stränghet, hvarmed han straffade den myndige vestgöotalagmannen Algot Brynjulfsson och dennes söner, då en af dem, Folke, bortröfvat Svante polk Knutssons dotter Ingrid, som var trolofvad ned en förnäm dansk man. Dylika qvinnorof hade väl förut egt rum¹, men ägen om qvinnofrid var nu stiftad, och konung Magnus höll den vid makt.

Under inflytande af främmande länders statsgrundsatser sökte Magnus på många sätt gifva konungavärdigheten ökad höghet och helgd samt vidga konungens makt. Sjelf skildras han såsom en stor älskare af prakt och följande ett lysande hof, men illika gaf han prof på fromhet och hängifvenhet under yrkan, ökade hennes privilegier och riktade henne med rikostiga gåfvor. Han anlade äfven flere kloster, bland dem en heliga Klaras kloster på Jormalm invid Stockholm, der han insatte sin unga dotter Rikissa, som sedan blef lostrets abbedissa.

Ännu i mannaålderns fulla raft dog konung Magnus den 18 december 1290 på Vingsö, djupt sörjd af sitt folk och efterlemnande ett välsigadt minne; han är begravnen i det af honom mycket gynnade franciskaner- eller råmunkeklostrets kyrka på den nuvarande Riddarholmen i Stockholm, som han sitt redan 1285 upprättade testamente utsett till sin hvilostad. Han är en förste svenske konung som jordats i denna kyrka, der så många af hans efterträdare nu hvila.

Utom sin gemål Helvig, hvilken afled först vid midten af 1320-talet, sedan hon öfverlefst sina söners olyckor och en sonsous afrättning, efterlämnade Magnus tre söner, Birger, Erik och Valdemar, två döttrar samt två röder, Valdemar, den afsatte och nu fängslade konungen, och Bengt, hvilken ock afled kort efter Magnus.

494. Hertig Bengt Birgerssons bild, från hans sigill.

¹ Ingrid's mormoder, konung Sverker den yngres dotter, skall hafva med våld tagits ur ett kloster af Sune Folkesson, och Ingrid's moster (hennes namn är ej känt), en syster till den dåvarande drottningen, bortröfvades 1245 af östgöotalagmannen Lars.

Konung Birger Magnusson och hans bröder. 1290—1318.

Konung Birgers förmyndarstyrelse. — Tyrgils Knutsson. — Finland. — Krig med Ryssland. — Uplands nya lag. — Inskränkningar i kyrkans friheter. — Strid mellan Birger och hans bröder. — Magnus Birgersson blir tronföljare (1304). — Förlikning i Kolsäter (1305). — Tyrgils Knutsson afträttas (1306). — Håttunaleken. — Krig med Danmark och Norge. — Fredsmöten i Helsingborg 1310 och 1313. — Riket delas mellan konungen och hertigarne. — Nyköpings gästabud (1317). — Hertigarne dö (1318). — Deras anhängare intaga hela landet. — Mattias Kettilmundsson blir rikets höfvidsman och infaller i Skåne. — Fred i Roskilde (1318). — Birger landsflyktig.

Redan 1281 skall konung Magnus af sitt råd fått det löftet, att hans året förut födde son skulle blifva hans efterträdare, och på ett möte i Skeninge 1284 valdes också den unge Birger till Sveriges konung. Vid samma tillfälle blef den ännu yngre Erik hertig af Sverige och Magnus' broder Bengt hertig af Finland¹.

Då fadern dog, var **Birger** ett barn af föga mer än tio års ålder, men var hans sida stod en trofast, kraftfull och erfaren man, Tyrgils (Torgils) Knutsson,

som nyligen blifvit utnämnd till konungens marsk och åt hvilken Magnus på sin dödsbädd lär hafva anförträtt landets styrelse under Birgers minderårighet. För att trygga sin myndlings rätt lät marsken taga den afsatte konung Valdemars son Erik i fångsligt förvar, till dess Birger genom kröningens helgd kunde känna sig säker på sin tron, då Erik åter sattes på fri fot.

En af Tyrgils Knutssons första åtgärder var derefter att förbereda ett tåg till Finland för att till kristendomen omvända de ännu hedniska karelerne och derigenom göra ett slut på deras anfall mot det svenska Finland

495. Hertig Erik Magnussons bild, från hans sigill.

och deras grymheter mot de kristne der. Redan under Magnus' tid skola venskarne hafva gjort försök att utsträcka sitt välde till Karelen. Åren 1283 och 1284 omtalas nämligen krigståg af dem till sjön Ladoga, och vid det senare tillfället säges det uttryckligen, att ändamålet varit karelerne beskattande. I den förut nämnda stadfästelsen af gotländingarnes privilegier (1285) tillät Magnus dem visserligen att segla till Karelen för att handla, men icke med »förbjudna varor» eller krigsförnödenheter.

Då Tyrgils Knutsson ville för Sverige och den romerska kyrkan vinna karelerne, måste han emellertid vara beredd på motstånd ej blott af landets egna invånare, utan äfven af ryssarne, hvilka redan förut sökt omvända

¹ Möjligen var det vid detta möte i Skeninge, som den här ofvan (s. 424) omtalade stadga om konungsfrid m. m. utfärdades.

karelerna till den grekiska kyrkan och lägga dem under sitt välde. Den ryska stat hvilken gränsade till Karelen var Novgorod, som, under det att mongolerna underkufvat hela det öfriga Ryssland, lyckats nästan helt och hållet behålla sitt oberoende och sin makt. Redan förut hade svenskarne i inland kommit i fiendtlig beröring med ryssarne i Novgorod, och under år 1292 omtalas nu ett förhärjande in-
ll af de senare i det sedan Birger
rls tid svenska Tavastland.

Följande år (1293) afseglade en stor svensk här till innersta delen af finska viken och landsteg i södra Karelen. Sedan ett fäste uppbygts, som fick namnet Viborg, återvände större delen af svenskarne; de kvarvarande sträckte i början sina eröfringar ända till Ladoga, der Kekesholm (det nuvarande Keksholm, på finska Käkisal-
i eller Gökundet) eröfrades, men redan 1295 gick förloradt till ryssarne.

dessa hade väl äfven försökt att intaga Viborg, men utan framgång.

Några år derefter, våren 1299, seglade Tyrgils Knutsson med en ny örösterut, denna gång till Nevas utlopp, nära hvilket ett fäste, kalladt Landskrona, bygdes ej långt från den plats der St Petersburg nu ligger. Svenskarne seglade äfven uppför floden till Ladoga, men utan att dermed uträtta något, hvarefter marsken med största delen af hären återvände till Sverige.

1300. Landskrona, hvars besättning svagats af sjukdom, föll dock redan i maj 1301 uti ryssarnes händer och förördes, en för Novgorod vigtig händelse, emedan den under kriget stängda eppsfarten från Östersjön genom Neva till denna stad nu åter blef fri.

Sedan svenskarne fattat fast fot i Karelen, och kristendomen äfven der börjat utbreda sig, fick den förut med stora svårigheter kämpande finska kyrkan en bättre och lugnare ställning.

På denna tid (1300) lär biskopssätet hafva flyttats till Åbo från det nära liggande Röntämäki; den till jungfru Marias och den helige enriks ära invigda domkyrkan i Åbo omtalas dock redan derförut såsom färdig.

496. Hertig Valdemar Magnussons bild, från hans sigill.

497. Marsk Tyrgils Knutssons sigill¹.

¹ Sigillum Thyrgilli Kanviti filii (Tyrgils Knutssons sigill).

Den märkligaste af de finska biskopar, som lefde under det trettonde århundradet, är den i England födde Tomas, som varit dominikanermunk, innan han blef biskop i Finland, hvars kyrka i honom vördar sin egentlige grundläggare; han dog 1248, sedan han ett par år förut nedlagt sitt embete. År 1291 intages biskopsstolen för första gången af en infödd finne, Magnus.

I Sverige förde Tyrgils Knutsson regeringen med kraft och kloket, fortsättande det arbete för lagarnas förbättrande, hvarom Birger jarl och Magnus Ladulås inlagt så stora förtjenster. Vigtigast var den nya lag som nu utarbetades för Upland, hvilket landskap bestod af de tre folklanden, Tiundaland, Attundaland och Fjederundaland, samt det utmed hafskusten liggande

498. Röntämäki kyrka i Finland, nära Åbo.

Roden äfvensom Gestrkland; atminstone Tiundaland och Attundaland bildade ännu hvar sin lagsaga och hade troligen ej alldeles samma lag. De lagstadgar som gafde i detta område voro visserligen redan förut upptecknade, hvartill början gjorts af

Viger den vise, »hedning i heden tid»; men de funnos endast i spridda flockar och voro ej lämpade efter de nya förhållanden som småningom inträdt. Lagmannen i Tiundaland, Birger Persson, anhöll därför å allas vägnar, att konungen måtte undanröjda de olägenheter som lagarnas bristfälligheter medförde, och konungen gaf honom i uppdrag att jemte de förståndigaste män i landskapet utarbeta en ny lag. Sedan Birger Persson och en nämnd från olika delar af landskapet fullgjort detta uppdrag och deras lagförslag blifvit tinglyst och antaget af landskapets inbyggare, stadfästes det af konungen att gälla som gemensam lag för hela landskapet (1296). Hela området för- enades nu ock till en lagsaga, och Birger Persson blef Uplands förste lagman.

I stadfästelsen af Uplandslagen, liksom i flere andra regeringshandlingar från denna tid, nämnes endast konung Birger och ej Tyrgils Knutsson, ehuru de naturligtvis äro utfärdade af den senare. Vissa riket rörande bref äro dock

ärdade i marskens namn. Det bör anmärkas, att Tyrgils alltid kallar sig i kallas »konungens marsk», ej »riksföreståndare» eller dylikt.

Under de långvariga strider, som vid denna tid utkämpades mellan Norge Danmark samt inom sistnämnda land, lyckades marsk Tyrgils för Sverige vara neutralitet och vänskap med båda länderna. Den dubbla förbindelse, lken, såsom vi nämt, redan under Magnus' lifstid aftalats mellan det nska och det danska konungahuset, fullbordades nu, då den unge danske ungen Erik Menved år 1296 i Helsingborg förmålde sig med den för sin nhet och godhet högt prisade Ingeborg, och hennes broder konung Birger år senare, november 1298, i Stockholm med stor prakt firade sitt bröllop

99. Karins kyrka i Finland, nära Åbo.

500. Finströms kyrka på Åland.

Eriks syster Margareta (Märita), hvilken såsom den svenske konungens brade brud uppföstrats i Sverige. •

Ehuru Birger vid denna tid blef myndig, var dock Tyrgils Knutsson u några år den egentligen styrande. Han fullgjorde sitt svåra och an-sfulla uppdrag på ett så utmärkt sätt, att man med skäl betraktat den tid, ger jarl, Magnus Ladulås och Tyrgils Knutsson ledde Sveriges öden, såsom lyckligaste och ärofullaste under hela medeltiden. Rimkrönikan, som ket prisar Tyrgils' visa styrelse, den yttre fred och inre endrägt som nu de, säger: »Då stod Sverige så väl, att sent skall det bättre stå.»

Marskens förhållande till kyrkan vitnar om den kraft hvarmed han nade kronans rätt. Då han i konungens namn förnyade de frihetsbref nes företrädare utfärdat för kyrkor och kloster, gjorde han nämligen det iga undantaget, att för deras gods ledung och sådan gärd skulle utgöras

som utskrefs af hela landet, hvarjemte vissa större böter som fölle å dessa gods förbehöllos åt konungen. Dessa undantag, om hvilka i Magnus Ladulås' frihetsbref intet nämnes, voro i sig sjelfva af stor vikt och visa tillika, att det ej var endast en tom formalitet, då af hvarje ny konung bekräftelse skulle sökas å de friheter kyrkan dittills åtnjutit, hvarvid konungen hade rätt, om han egde makt, att göra de ändringar och inskränkningar han behagade. Vål känner man ej närmare förhållandena i detta afseende under Tyrgils Knutssons tid, men det är anmärkningsvärdt, ej blott att så viktiga ändringar

501. En af arkaderna å insidan af Linköpings domkyrka.

kunde vidtagas, och det af en förmyndarstyrelse, utan äfven att de äldsta af marsken i Birgers namn gifna frihetsbrefven ej utfärdats förrän 1296, således långt efter konung Magnus' död.

Att starkt missnöje skulle alstras af de inskränkningar som drabbat kyrkans friheter var naturligt, och en strid mellan kronan och kyrkan syntes så mycket oundvikligare, som påfve Bonifacius VIII genom en redan i början af 1296 utfärdad allmän bulla strängeligen förbjudit alla utlagor af kyrkan till lekmän utan särskildt tillstånd af påfven; de som pålade sådana skatter skulle bannlysas och de prester som erlade dem afsättas. Våra krönikor tala emellertid ännu ej om någon strid. Det är möjligt att kyrkans män förhållit sig stilla i det hoppet, att de gamla

friheterna skulle af konungen vid hans kröning förnyas, såsom öfligt varit. Men då Birger och hans gemål kröntes i Söderköping (några veckor före jul 1302), utfärdades ej, så vidt man känner, något frihetsbref. Följande år utbröt ock en strid, hvarom man likväl endast har den korta anteckningen: »År 1303 började oenighet mellan kyrkan och konungen — eller, såsom det i en annan krönika heter, mellan de andliga och verldsliga stormännen i landet; — skatter och pålagor lades på hela preteståndet, som förut njutit af kyrklig frihet. Samma år i juli försökte konung Birger, på austifthan af marsken herr Tyrgils, att tillfångataga herr erkebiskopen och de öfriga svenska biskoparne.» I saknad af närmare underrättelser kan emellertid förhållandet härmed nu ej utredas.

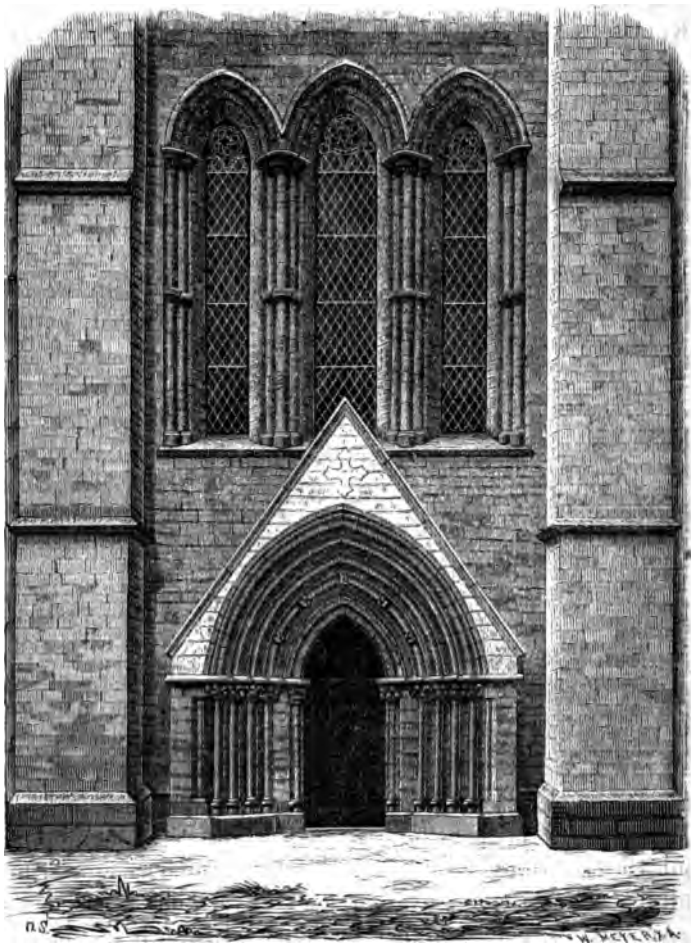
Den fara, som hotade landets lugn från kyrkans sida, var dock ringa i jämförelse med den, som växte upp på annat håll, och den lycka Sverige nu

länge njutit skulle snart efterföljas af stormiga och sorgliga tider. Konung Birger och hans bröder stodo till hvarandra genom de stora förläningar, hvilka voro bestämda åt de senare, i ett förhållande, som endast genom kraft och klokhed å den förres och full trohet å de senares sida kunde fortfa- utan att framkalla en brytning. Olyckligtvis saknade dock bröderne de egen- skaper som deras ömtåliga ställning kräfde. De voro alla trolösa och utan sedligt allvar. Bir-

ger var svag, små- aktig och misstänk- sam. Erik, den ri- kast begåfvade af dem alla, prisas vis- serligen såsom en fulländad riddare, vacker, intagande och statsklok; men han var i hög grad äregirig och hän- synslös. Valdemar följde i allt Eriks ledning, förbunden med honom genom gemensamhet i in- tressen. Förhållan- det mellan Birger och hans bröder är i flere afscenden af en slående likhet med det förhållan- de, hvari några år- tionden tidigare hans farbroder Val- demar stått till si- na bröder Magnus och Erik, hvilka äfven förbundit sig mot sin broder ko- nungen. I båda

fallen var konungen svag och osjelfständig samt underlägsen åtminstone den ene af sina bröder.

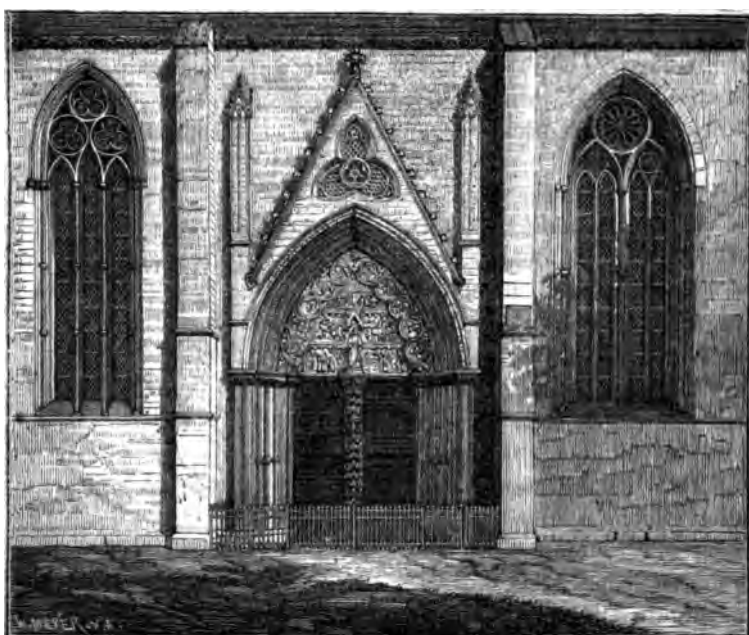
Vid Birgers kröning i slutet af år 1302 blef Valdemar hertig af Finland, och vid samma tillfälle firades hans bröllop med en dotter till Tyrgils Knuts- son. Hösten samma år, på ett möte mellan konung Håkon i Norge, konung Birger och hertig Erik på Solberg vid Göta elf (i Romelanda socken,

502. Linköpings domkyrka, södra sidans östra portal. Från senare hälften af 1200-talet.

huslän), hade Erik förlofvats med Håkons endast ett år gamla dotter Ingrid, arftagerska till Norges krona, genom hvilken förbindelse lysande öfvergång öppnades för den ärelystne ynglingen. Erik tillbragte julen vid norska hofvet i Oslo, der han genom sitt ridderliga väsen så fullkomligt vann blifvande svärmoders, drottning Eufemias bevägenhet, att hon ständigt stod på hans sida och verkade till hans fördel.

En följd af mötet på Solberg, der de båda konungarne ingått fördrag med hvarandra, var äfven Birgers löfte att söka i Danmark skaffa rätts och ersättning samt i sitt rike gifva skydd åt grefve Jakob af norra Halland och andra herrar, hvilka många år förut blifvit dömda fredlösa i Danmark.

503. Liuköpings domkyrka, södra sidans vestra portal. Från början af 1300-talet.

Tidigt följande år (i mars 1303) hölls ett nytt möte vid Götting, der konungarne Birger och Håkon samt båda de svartske tigarne voro närvarande och der de på Solberg träffade aftalen för en förbund ett fornligt försvarsförbund ingicks mellan Sverige och Norge, mycket med afseende på Danmark som på ryssarne och karelerne denna tid ständigt oroadе både det svenska och det norska områden. I samma år (1303) gifte marsk Tyrgils om sig med Heide Ottos af Ravensburg dotter. Omedelbart efter bröllopet, som firades i Stockholm, öfverlemnade Tyrgils styrelsen helt och

¹ En ö i Romelanda socken. Öns dåvarande namn skrives ofta, ehuru Tyreholm; nu heter den Tjurholmen.

delaktiga
mordet på
kung
Glipping,
der till
gers g
och hv
sak ko
Håkon an
sig. Den
ske konu
hade g
sitt närr
till Nor
de fredl
lägsnat
från s
ger, ko
af D
hvilke
legat
med

nu tjugutreårige konungen, hvilkens marsk och trogne tjenare han fortfor att vara.

Vid samma tid, eller sannolikare redan i slutet af 1302 vid kröningen, tillträdde hertigarne sina län. Eriks var Södermanland med Nyköpings slott samt en del af Upland, under det Valdemar fått Egentliga Finland och Tavastland. Någon ovisshet om storleken af Eriks besittningar fans emellertid, emedan erkebiskopen och två andra konungens råd i juni 1303 fingo uppdrag att undersöka, hvilka gods i Upland med rätta borde tillhöra kronan och hertigdömet; möjligen hade Magnus Ladulås bestämt, att Erik skulle hafva samma förläningar han sjelf såsom hertig innehaft. Erik hade redan december 1302 till sin drotsete antagit herr Abjörn Sixtensson (sparre), örut medlem af konungens råd, och båda hertigarne, i synnerhet Erik, förde en lysande hof, der ridderliga idrotter öfvades på ett sätt som väckte konungens afund, då han fann sig ej kunna i detta afseende täfla med sina bröder, och hans misstankar, att de krigiska öfningarna stodo i samband med upproriska planer.

Fiendskapen mellan bröderne kom ock snart till utbrott. Då de alla tre i april 1304 gästade hos marsk Tyrgils på dennes gård Åranäs (nu Årnäs) i Västergötland, förklarade konungen för hertigarne, att han erfarit, huru de stämplade mot honom, hvarför han fordrade en skriftlig förklaring af dem, att de aldrig skulle lemna riket utan hans lof eller aflyta sig hos honom okallade, och då ej med större följe än han bestämt, samt att de varken sjelfva eller genom sina män skulle företaga något inom eller utom landet, som kunde blifva konungen eller hans hus till skada.

Hertigarne afgäfvö väl den fordrade förklaringen, emedan de befunno sig i konungens våld, men kort derefter lemnade de Sverige tvärt emot den tyss afgifna förbindelsen.

Först sökte de vinna sin svåger konung Erik i Danmark, möjligen i hopp att han skulle vara förtörnad öfver Birgers vänskap med Norge och de fredlösa danska herrarne. Då de likväl ej fingo något understöd i Danmark, vände de sig till konung Håkon.

Birger hade emellertid indragit deras län, genom list satt sig i besittning af Nyköpings slott samt på ett af rådet och andra talrikt besökt öfötte vid Fagerdala i Hinneryds socken, Småland, nära Hallands gräns, fått sin fyraårige son Magnus försäkrad om trouföljden (juni 1304). Utom Birger och drottning Margareta voro äfven den danske konungen och hans gemål närvarande vid det tydligen för deras skull så nära danska gränsen hållna

504. Konung Birgers mindre sigill¹.

¹ S[igillum] Birgeri Dei gr[ati]a regis sweor[um] (Birgers, af Guds nåd svearnes konungs, sigill).

mötet; Birger närmade sig nu åter sin svåger och bröt den förbindelse han ingått med konungen af Norge.

Denne hade mottagit de svenska hertigarne med välvilja och lofvat dem sitt bistånd samt gifvit hertig Erik i län den viktiga staden Kunghäll med dess slott¹ samt troligen det omkringliggande landet. Från denna invid svenska gränsen liggande ort gjorde hertigarne nu infall i Vestergötland, der de togo sjelfve lagmannen till fänge och brände Lödöse, och i Dal, der de vid Venerns strand anlade ett fäste, Dalaborg. Birger, som till skydd för sin gräns börjat bygga ett sedan i historien bekant slott (Gullberg) på Gullbergshed invid det nu varande Göteborg, hade emellertid samlat en stor här, med hvilken han belägrade Dalaborg. Erik skyndade då till konung Håkon för att få förstärkning (jultiden 1304), men när han kom tillbaka, var Dalaborg redan fallet, hvarjemte hertigarne snart råkade i sådant trångmål, att de den 15 februari 1305 måste på Kolsäter (i Gesäters socken, Dal) underkasta sig konungens nåd, erkänna sina förbrytelser, förpligta sig till trogen tjänst mot konungen och hans hus samt lofva att godkänna Magnus Birgerssons val till tronföljare. De skulle dessutom aflägga ed på att göra, hvad konungen ålade dem till bot för deras förseelser; dock skulle de ej nödgas att föra krig mot Norges konung, men ej heller bistå denne mot konungen af Danmark. De förbundo sig slutligen att ej tillfoga Tyrgils Knutsson eller någon annan af konungens män någon skada för det de i kriget bistått konungen.

Kort efter denna förlikning förnyade Birger äntligen i mars 1305 alla de friheter, den svenska kyrkan under hans faders tid njutit, med upphäfvande af de undantag som gällt efter dennes död. Ehuru det var naturligt, att konungen under då varande förhållanden måste genom eftergifvenhet mot kyrkan försäkra sig om dess bistånd, torde man dock kunna i hans fullkomliga uppgifvande af de betydliga fördelar, som Tyrgils Knutsson sökt vinna åt konungamakten, se en antydning om, att Tyrgils' inflytande ej längre var så stort som förr.

Oaktadt sin underkastelse vid Kolsäter hade hertigarne ännu icke återfått sina län i Sverige, men de innehade fortfarande Kunghäll och erhöello vid denna tid Varbergs och Hunehals slott med grefskapet norra Halland (intill Ätran) af konung Håkon, sedan denne köpt länet af grefve Jakob, som insett att han ej kunde försvara det mot den danske konungens nu hotande anfall.

Åtföljd af en stor flotta, mötte Håkon konung Birger vid Gullbergshed (sommarn 1305), och här ingicks slutlig förlikning ej blott mellan Birger och hans bröder, utan ock mellan de båda konungarne, hvarvid hertigarne troligen erhöello löfte att återfå sina besittningar i Sverige på de vilkor, som

¹ Ruiner af detta slott ses ännu på en, numera med stranden nästan sammanvuxen, holme i Göta elf midt emot Kastellegården, det gamla Konungahälla. Fästet, vanligen kalladt Ragnildarholms slott, benämnes i ett par handskrifter af rimkrönikan Nyklaborg, utan tvevel en förvrängning af Miklaborg, eller den stora borgen.

voro bestämda i fördraget vid Kolsäter. Vi finna ock, att hertigarne snart derefter (september 1305), i enlighet med nämnda fördrag, bekräftat sitt erkännande af Magnus Birgerssöns val till faderns efterträdare. Vid samma tid slöts också fred mellan Norge och Danmark, hvarvid hertigarne bekräftades i besittningen af norra Halland.

Hertigarne förstodo snart att vinna Birgers fulla tillit och att ingifva honom misstro mot Tyrgils Knutsson, hvilken de insågo vara det svåraste hindret för deras vidare planer. De skola hafva intalat Birger, att marsken varit den egentliga orsaken till striden, och i början af december 1305 infunno sig alla bröderne oväntadt på Lena, der marsken fängslades och på ett skymfligt sätt genom natt och dag fördes den långa vägen till Stockholm, hvar efter hertig Valdemar skyndade att upplösa sitt äktenskap med marskens dotter, under förevändning att Tyrgils burit honom till dopet och att de således voro andligen beslägtade på ett sätt, som enligt kyrkans lag utgjorde hinder för giftermål. Det goda förhållandet mellan konungen och hertigarne beseglades nu derigenom, att Erik under julen återfick det viktiga Nyköpings slott.

Ehuru man ej känner, om Tyrgils under iakttagande af laga former dömdes till döden, hvilka anklagelserna voro eller det närmare förloppet af hela denna sak, synes det dock sannolikt, att hertigarne vid marskens störtande funnit bistånd hos de öfver honom förbittrade prelaterne. Man vet endast, att Tyrgils Knutsson, ett af de sorgligaste offer för en bakslug politik som vår historia känner, halshöggs den 10 februari 1306 på Södermalm invid Stockholm. Hans lik nedgräfdes först på afrättsplatsen, men fick sedan ett värdigare hvilorum i gråbrödernes kyrka vid sidan af Magnus Ladulås, hvars söns krona han med sådan trohet värnat.

Man har svårt att inse, huru Birger kunnat nog förblindas att låta sitt säkraste stöd falla. Hans skändliga otacksamhet skulle ej heller länge blifva ostraffad. På hösten samma år vistades konungen på Hätuna i Upland, och vid underrättelsen, att hans bröder befunno sig i närheten, inbjöd han dem till gäster. De kommo (den 29 september), men åtföljda af en stor mängd förut i hemlighet samlade anhängare, togo konungen och drottningen till fångar, förde dem till Nyköpings slott samt satte sig inom kort i besittning af hela riket. Detta nya drag af trolöshet är känt under namnet *hätunaleken*. Af slotten föllo småningom alla utom de finska i hertigarnes våld. Birger, som i fängelset lär hafva behandlats ganska väl, fick behålla konunganämnet, men hans bröder utöfvade den verkliga konungamakten, hvilket man bland annat ser af deras skydds- och frihetsbref för kyrkor och kloster. Såsom tillika innehafvare af Kunghäll med södra Elfsyssel samt Varberg med norra Halland, voro hertigarne nu i besittning af en betydande makt.

Birgers unge son Magnus hade vid föräldrarnes fängslande räddats af en trogen tjänare, hvilken lyckades föra honom till hans morbroder konung Erik Menved i Danmark. Förbittrad öfver hertigarnes död, rustade denne sig genast att komma sin sväger och syster till hjälp och inföll vid nyåret i

södra Vestergötland, men måste till följd af den ovanligt stränga vinter snart vända om, sedan han med hertigarne slutit ett stillestånd på ett år (januari 1307). Den härigenom vunna tiden förstå dessa att förträffligt användas. Erik skyndar först till Oslo, der han lyckas förmå sin blifvande svärfader konung Håkon att göra gemensam sak med hertigarne mot Danmark. Sedan finner han en förrädare mot den danske konungen i dennes egen broder hertig Kristofer, hvilken kort förut erhållit södra Halland och Samsö i förlåning och således just skulle försvara Danmarks gräns mot Sverige. I maj 1307 ingår Kristofer det oaktadt ett hemligt vänskaps- och understödsförbund med de svenska hertigarne, hvilka deri lofva att bistå honom mot konung Erik och att med dennes undanträngande förhjelpa honom till den danska tronen. Hertig Valdemar reser sedan, åtföljd af drotseten Abjörn Sixtensson, till Tyskland under förevändning att göra en pilgrimsfärd, men i själfva verket för att värfva rytteri, hvilket för det förestående kriget var nödvändigt, men hvarpå ej tillräcklig tillgång synes hafva funnits i Sverige. De hemföra 800 tyska ryttare, ett för då varande förhållanden betydligt antal. Mot förbindelse att ingendera skulle enskildt afsluta fred eller stillestånd, erhålla hertigarne slutligen (december 1307) subsidier af konung Håkon.

Sålunda rustade, bröto de plötsligt det ännu ej tilländagångna stilleståndet och intogo kort före jul fästet vid Örkelljunga¹, der stora förråd för den danska hären voro samlade och der Kristofer, hvars förräderi ännu ej var känt, förde befälet och lät öfverrumpla sig. Sedan konung Erik hunnit komma öfver till Skåne, synas hertigarne emellertid hafva råkat i en brydsam ställning, emedan de redan i början af 1308 måste ingå ett stillestånd, hvarvid de förbundo sig att sätta Birger på fri fot, sedan slutlig fred ingåtts, samt att till honom återlemna Vexjö stift och hela Linköpings stift med Gotland samt konungens fädernegods och drottningens hemgift.

Hertigarne skulle visserligen få behålla det öfriga Sverige och Finland, men funno dock dessa villkor för hårda. För att erhålla större fördelar gäfvos de ett nytt prof på sin svekfulla karakter, i det de skyndade till den på Nyköpings slott sittande Birger och, utan att nämna något om det nys ingångna fördraget, inledde underhandlingar med honom om hans frigifvande. Konungen återvann nu sin frihet, sedan han på ett herremöte i Örebro högtidligen förbundit sig att vara nöjd med den del af riket, som hans bröder skulle unna honom, samt att till dem afstå de ännu ej intagna finska slotten, hvarjemte hertigarne frikallades från alla förut till konungen skriftligen gifna förpligtelser (mars 1308). Sedan Birger emellertid fått kännedom om händelserna i Skåne, begaf han sig, förbittrad öfver brödernes nya svek, så fort som möjligt öfver Gotland till konung Erik i Danmark, hvilken lofvade honom sin hjelp. I april inbröt också en dansk här i Sunnerbo härad (sydvestra Småland), der hertig Erik mötte den med sina trupper, utan att det

¹ I nordöstra delen af Norra Åsbo härad, Skåne, ej långt från gränsen till Småland. En af de viktigaste vägarna till sistnämnda landskap, hvilken konung Erik tydligen tänkt använda för sitt anfall mot Sverige, går förbi Örkelljunga.

ik kom till någon strid; och redan den 2 maj ingicks vid Berga kyrka i snämnda härad ett nytt stillestånd till september 1309.

Mellan hertigarne och konung Håkon hade under tiden en brytning in-
dt, sedan de förra tvärt emot aftal på egen hand slutit stillestånd med
nmark. Vid en sammankomst på Munkholmen vid Kunghäll (i juni
08) återfordrade Håkon därför Kunghäll och de halländska slotten, hvilka
tigarne dock ej kunde förmås att afstå, emedan deras politiska betydelse i
entlig mån berodde på dessa besittningar. Håkon närmade sig då konung
k och aftalade i augusti med honom följande grunder för en fred: Birgers
Magnus, och icke hertig Erik, skall få till äkta Håkons dotter, hvilken
arfving till Norges krona, om Håkon ej erhåller någon son; konung Erik
nved skall återförhjälpa Birger till besittningen af Sverige och gifva norra
lland i förläning åt Håkon till vederlag för de gods, denne borde hafva
t i arf efter sin moder, konung Erik Plovpenningss dotter, hvilket arf
mkallat långvariga strider mellan Norge och Danmark.

Hösten samma år (1308) belägrade konung Håkon i flere veckor Kung-
ls slott, men utan framgång, hvarpå han uppförde ett nytt fäste, i början
last af trä, på Bagaholmen, der elfven grenar sig omkring Hisingen.
tta fäste, som genom sitt läge beherskade elfven ännu bättre än Kunghäll,
f början till det i Nordens historia sedan så ryktbart vordna Bohus eller
gahus, såsom det ursprungligen kallades.

Under den följande vintern gjorde hertig Erik ett oförmodadt infall i
rge, der många missnöjda norska herrar förenade sig med honom. Han
mträngde ända till Oslo, intog denna stad och stannade der öfver julen,
elsatt med belägringen af Akershus. Konung Håkon befann sig i en annan
af riket, men några tusen norska bönder samlade sig på egen hand och
ade till Oslo för att utdrifva de objudna gästerne. Bönderne lära väl
va blifvit slagna, men kort derefter (i början af 1309) vände hertigen,
i legat illa sjuk, tillbaka till Sverige, under sin färd brandskattande och
jande i Norge, hvarpå norrmännen till gengäld härjade på Dal. Erik
frade sedan Bohus och gjorde ett nytt infall i Norge, denna gång i Viken,
n återvände i trakten af det nuvarande Uddevalla, utan att hafva uträttat
got (sommarn 1309).

Samtidigt med Eriks tåg mot Oslo inföll en annan svensk styrka i
mtland, hvars till Upsala erkestift hörande invånare troligen voro mera
nskt än norskt sinnade. Landskapet intogs vid jultiden 1308 och stannade
gon tid i svensk ego.

Sedan konung Håkon i Köbenhavn slutit fred med Erik Menved på de
ut aftalade villkoren (juli 1309), blef hans dotter Ingeborg högtidligen för-
rad med Magnus Birgersson. Förbundet mellan Danmark och Norge syntes
erligen skola krossa hertigarne, men genom hertig Eriks öfverlägsna skick-
ret både att ordna försvaret och leda underhandlingarna aflägsnades snart
hotande faran.

I september gick den danske konungen öfver gränsen mellan Skåne och

Småland med en mycket stor här af danskar och tyskar¹, med hvilka äfven konung Birger följde. Ehuru ständigt hindrade af hertigarnes trupper, som sökte bortföra alla lifsmedel, trängde danskarne högt upp i landet, bemäktigade sig Jönköpings och började belägra Nyköpings slott. Samtidigt intog konung Håkon både Bohus och Kunghälls slott. Hertigarnes ställning var betänklig, men snart vände sig lyckan åter till dem.

Oaktadt alla ansträngningar kunde nämligen danskarne icke betvinga Nyköping, vintern var nära och landet rundt omkring utsuget, hvarjemte sjukdomar började hemsöka den belägrande hären. Ett myteri utbröt slutligen der, och några danska herrar, såsom det sades, bestuckna af hertigarne, återvände till Danmark, hvarpå konung Erik måste upphäfva belägringen, sedan den varat omkring två månader, och skyndsamt återvända med den återstående hären. Detta var så mycket mera nödvändigt, som hertigarne, hvilka erhållit förstärkning bland annat af en ny i Tyskland värfvad trupp och återtagit Jönköping, hotade att afskära danskarnes återtågslinie. Under återtåget skall den danske konungen hafva härjat landet på ett fruktansvärdt sätt, till dess han hade en sammankomst med hertig Erik, der ett stillestånd aftalades på det vilkor, att Birger och hans bröder skulle vara förlikta samt hvar och en af dem behålla hvad han förut haft (i slutet af 1309).

Sedan hertigarne nu voro lugna för Danmark, kunde de med odelade krafter vända sig mot konung Håkon, hvilken af den danske konungen emot aftal lemnats ensam kvar i striden. De belägrade Kunghälls slott, som Håkon visserligen sökte undsätta, men som, då detta misslyckades, föll i hertigarnes händer (i början af 1310). Efter denna betydande framgång öppnade de nu äfven med Håkon underhandlingar, som ledde till ett i Oslo afslutet fredsfördrag (mars 1310), enligt hvilket hertigarne skulle i maj till konung Håkon återlemna Kunghäll och de båda halländska slotten med dithörande områden. hvaremot Håkon lofvade att inom tre år gifva sin dotter Ingeborg åt Erik och sin brorsdotter, som äfven hette Ingeborg², åt Valdemar; om Håkon doge före bröllopet utan att efterlemna någon son, skulle Erik med Ingeborg få Norges rike.

Hertigarne afskedade nu sina tyska trupper, som vid påsktiden 1310 lemnade Sverige, sedan de länge nog varit ett plågoris för landet och sedan folket till deras betalande måst utgöra tunga utomordentliga skatter.

Säkerligen hade det aldrig varit Eriks afsigt att uppfylla den förbindelse han afgifvit om de tre slottens återlemnande till konung Håkon, utan han hade ingått fördraget i Oslo, hvilket naturligtvis måste hållas hemligt, endast därför, att han, fortsättande sin svekfulla politik, ville hålla alla möjligheter öppna för sig, så att han efter behof skulle kunna sluta sig till Norge eller

¹ Utom legda tyska trupper funnos deribland äfven konungens vasaller och några med honom förbundna tyska furstar. I anledning af det bistånd konung Birger fått af den tappre Heinrich II Lejonet af Mecklenburg, hvilken med en truppstyrka åtföljde konungen af Danmark på detta tåg, anvisade Birger åt fursten ett belopp af kronans inkomster i Nerike.

² Dotter till hans bröder och företrädare konung Erik, med tillnamnet Presthataren.

Danmark. Då slotten ej på utsatt tid återlemnades, blef emellertid förhållandet mellan Håkon och hertigarne mycket spändt, och det dem emellan ingångna fördraget gick om intet, hvarefter Erik, sedan han nu förlorat hoppet att någonsin vinna Ingeborg och med henne Norge, i stället började närma sig Danmark, der fråga snart väcktes om giftermål mellan honom och den danske konungens systerdotter, Sofia af Werle.

För att slutligen ordna alla förhållanden mellan Nordens furstar sammanträdde dessa jemte en mängd andra inländska och främmande herrar till ett allmänt fredsmöte i Helsingborg (juli 1310). Der infunno sig de tre konungarne, hertigarne Erik, Valdemar och Kristofer, grefve Gerhard II af Holstein och furst Heirich Lejonet af Mecklenburg. Med de svenska hertigarne följde erkebiskopen af Upsala, biskoparne af Skara och Vexjö samt många världsliga herrar från Sverige; äfven flere af konung Birgers anhängare voro tillstädes. Utom bestämmelsen om allmän fred innehöll det på detta möte afslutna fördraget, så vidt det rörde de svenska furstarne, att hertigarne Erik och Valdemar skulle omedelbart af den danske konungen få som ärftligt län norra Halland, hvilket område de redan förut mottagit af konung Håkon; de skulle för detta län hylla konungen af Danmark och vid anfordran tjena honom med 60 ryttare; deremot skulle de till konungen af Norge återlemlna Kunghäll och Erik afsäga sig alla anspråk på Ingeborg, hvilken skulle förnälas med Magnus Birgersson; Erik skulle i stället erhålla Sofia af Werle.

Genom en särskild handling bestämdes, huru Sverige skulle delas mellan Birger och hans bröder. Konungen fick, utom sina enskilda gods, Helsingland (det vill säga hela Norrland), Fjederundaland samt tre härad i Vestmanland, Nerike, Södermanland med Nyköpings och Östergötland med Stegeborgs slott, Visingsö, hela Småland utom det nuvarande Kalmar län, Gotland med Visby samt Viborg i Finland. Hertigarne fingo det öfriga. Derjemte bestämdes, att Norrköpings påbörjade slott skulle nedrivas; att hvarken konungen eller hertigarne skulle få bygga nya slott, ej heller sälja, pantsätta eller på annat sätt afhända sig slott eller besittningar. Ehuru hertigarne skulle hylla konungen som sin länsherre, skulle han ej inom deras område ega att befalla eller döma, utom om sina egna män. Hertigarne voro således så godt som sjelfständiga furstar, hvarför den bestämmelsen var af en synnerlig vikt, att, när den ene af hertigarne doge, den andre skulle arfva hans besittningar.

Birger återvände nu till Sverige och öfvertog regeringen i den åt honom bestämda delen af landet, hvilken visserligen omfattade ungefär halfva riket, men bildade ett långt, ganska smalt och ej alldeles sammanhängande område.

Trots bestämmelsen i det ingångna fördraget återlemnade Erik ej heller nu Kunghäll¹, men det oaktadt förstod han snart att för sig å nyo vinna konung Håkon. I hemlighet aftalades dem emellan, att Erik skulle få Ingeborg till gemål, oaktadt öfverenskommelsen i Helsingborg och oaktadt den ingångna Sofia af Werle redan kommit till Sverige för att här uppfostas. Liksom

¹ Hertigarne voro således på en gång vasaller till Nordens alla tre konungar.

vid rustningarna mot Danmark 1307 synes äfven nu religionen hafva fått tjena till täckmantel för politiska syften. Erik företog nämligen i början af 1312 en resa till Frankrike, såsom det uppgafs för att göra en pilgrimsfärd, men tvifvelsutan för att hos påfven, som då deltog i ett stort kyrkomöte i Vienne, utverka förbud mot upplösandet af Ingeborgs förlofning med Erik eller något annat hinder för fullbordandet af de i Helsingborg aftalade giftermålen. På hösten samma år (1312) firades också helt oväntadt med stor ståt i Oslo ett dubbelbröllop mellan de båda hertigarne Erik och Valdemar samt de båda norska prinsessorna Ingeborg. Eriks brud var endast 11 och Valdemars endast 15 år, ett förhållande som ej saknar motstycke i den tidens historia. Till följd af deras ungdom stannade de båda prinsessorna ett år i Norge.

Väl blefvo konungarne Birger och Erik högligen öfverraskade och förbittrade öfver detta nya brott mot högtidligen ingångna förbindelser, men det kom dock ej till fiendtligheter, emedan konungen af Danmark var för mycket upptagen af det oroande tillståndet i detta land och Birger för svag att på egen hand våga uppträda. För att bilägga stridigheterna utsattes därför ett nytt möte i Helsingborg mellan de tre konungarne och hertigarne. På detta möte, som hölls i juni 1313 och vid hvilket äfven Nikolaus af Werle, Sofias fader, var närvarande, öfverenskom man om fred mellan alla tre rikena, samt att hertig Erik skulle betala till konungen af Danmark 4000 mark silfver (mer än 1200000 kronor) i skadestånd för den brutna förlofningen och till Sofias fader 2000 mark; att de båda svenska hertigarne med hundra riddare och svenner skulle svärja, att Erik icke af någon ohederlig orsak öfvergifvit Sofia eller gjort det hennes fader och morbroder till spott, utan endast därför, att han till följd af Guds lag ej kunde ega henne, emedan de voro beslägtade¹. Slutligen bestämdes, att hertigarnes förlänande med norra Halland skulle stå fast.

Denna fred blef afgörande, och under några år hade Norden nu lugn, men det var ej därför någon lycklig tid för Sverige, som var styckadt i tre delar, skulle underhålla tre skuldsatta, men praktälskande furstars hof och utsögs genom ständigt ökade skatter till konungen, hertigarne och påfvestolen. De tunga bördorna framkallade slutligen uppror både på Gotland, i Småland och i Helsingland, alla hörande till Birgers område. Från hertigarnes besittningar afhöras väl inga sådana utbrott af missnöjet, men äfven der var tillståndet mycket svårt, i synnerhet som hela landet under flere af dessa år hemsöktes af missväxt, dyr tid och farsoter.

På hösten 1313 kommo de båda unga hertiginnorna till Sverige och mottogos i Lödöse med stora högtidligheter. Hertig Erik gaf sin gemål i morgongåfva och lifgeding Vermland och Axevalls slott med fem härad i Vestergötland. I september 1315, då hertigarne hoppades att snart få arvingar, delade de genom ett »häfdaskifte» sina besittningar på fem år. Erik

¹ Sannolikt hade Erik vid sitt besök hos påfven lagat så, att denne vägrat den tillåtelse till giftermålet, som för denna släktskaps skull måste sökas.

fick ett stort sammanhängande, till Norge gränsande område, nämligen i Sverige Vestergötland, Dal och Vermland, i Danmark norra Halland och i Norge Kunghäll; dessutom fick han Kalmar med de delar af Småland, som nu höra till Kalmar län. Hertig Valdemar, som länge fört titeln »hertig af Finland», fick deremot Åbo hus och Tavastehus med största delen af Finland, Stockholms slott med dess fögderi (eller största delen af Upland, utom det under konungen lydande Fjedrundaland¹), samt Öland med Borgholm. Bröderna lofvade derjemte att bistå hvarandra mot hvem som helst och att den ängst lefvande skulle sörja för, att den först aflidnes arfvingar finge behålla sina slott och län. Slutligen bestämdes ock, att ingen skulle sättas till be-
 älfhafvare på något slott utan efter båda hertigarnes samtycke.

Intet antyder, att konungens bifall sökts för denna viktiga öfverens-
 kommelse. Allt visar deremot, att hertigarne voro så godt som alldeles obe-
 öende. De afsluta förbund med främmande furstar, utfärda frihetsbref för
 de tyska städerna², utöfva den högsta domsrätten inom sitt område, upp-
 bära der alla konungen eljest tillkommande skatter och böter samt pålägga
 omordentliga gärdar, från hvilka ej ens kyrkan fritages³.

På våren 1316 födde hertig Eriks gemål i Norge en son, Magnus, och
 samtidigt fick äfven Valdemar en son, Erik. Magnus Erikssons födelse firas
 af hans morfader, som nu såg tronföljden i Norge försäkrad, med stora
 festligheter, under hvilka ej mindre än 24 herrar slogos till riddare. Vid
 konung Birgers hof ökade deremot de båda brorssönernes födelse endast hatet
 mot hertigarne, emedan allt hopp nu var ute för Birger eller hans son att
 någonsin återförener hela Sverige; ej heller kunde Birger vänta, att någon
 ny oenighet skulle uppstå mellan Håkon och Erik, sedan de nu voro förenade
 af ett mäktigt gemensamt intresse.

Aldrig hade heller Erik varit så nära målet för sina äregiriga plan-
 er. Genom sina betydande besittningar, hvilka han styrde med kunglig
 makt och myndighet, intog han redan en akttningsbjudande ställning; hans
 son var Norges tronföljare; och för en man, hvilken så litet som hertig Erik
 var nogräknad om medlen, syntes säkert den tanken ej förmäten, att han själf
 en gång skulle kunna bära Sveriges krona. Men hans tid var ute, och han
 skulle snart på ett sorgligt sätt sluta sin ränkfulla lefnad.

Inseende sin egen svaghet och oförmåga att i längden upprätthålla sin
 endast af den danske konungen stödda tron, lyssnade Birger blott allt för
 villigt till de råd, som hans gemål och drotsete Johan Brunkow (Brunke)
 koka hafva gifvit honom, nämligen att bemäktiga sig hertigarnes personer
 och göra dem oskadliga. Då detta emellertid icke kunde ske med våld, tog
 han sin tillflykt till list. För att få båda hertigarne på en gång i sina

¹ Vissa spridda delar af Upland föllo på Eriks lott.

² Lubeck ger dem derför ock betydliga lån.

³ Från Upsala erkebiskopstol kommo också klagomål till påfven öfver, att furstar och andra
 jorde ingrepp i dess rättigheter.

händer, sökte man därför genom låtsad vänlighet inbilla dem, att konungen nu uppriktigt önskade försoning med dem.

Sedan hertig Valdemar på hösten 1317 besökt konungen i Nyköping, inbjödos båda hertigarne kort derefter att gästa hos sin broder i denna stad. Oaktadt Erik ej var utan misstankar, beslöto de sig dock att mottaga inbjudningen, då Valdemar försäkrade, att det alldeles icke funnes någon fara. I närheten af staden varnades de visserligen af en ung riddare för att ej båda på en gång gifva sig i konungens våld, men Valdemar afvisade varningen med vrede. Af konungen mottogos de på det präktigaste, och aftonen tillbragtes i ett gladt samqväm. Under förevändning af drottningen, att utrymmet på slottet var för knapt, inqvarterades hertigarnes män i staden, och hertigarne, som stannade på slottet, blefvo således alldeles skilda från de sina. Så snart de gått till hvila, stängdes slottets portar och en skara beväpnade trängde in i hertigarnes rum, bemäktigade sig dem efter något motstånd och satte dem i ett fängelse. Äfven de flesta af deras män togos till fångar (natten mellan den 10 och 11 december 1317). Denna händelse, ett värdigt motstycke till håtunaleken, plägar kallas Nyköpings gästabud.

Konungen hängaf sig nu åt ohejdad glädje öfver att han, såsom han trodde, ändtligen hade hela riket i sin hand. Han skyndade att underlägga sig hertigarnes besittningar, hvilket han antog vara en lätt sak; men följderna af konungens förräderi blefvo helt andra, än han och hans rådgifvare hade tänkt. Underrättelsen om dådet väckte öfver allt stor förbittring, och alla hertigarnes anhängare, hvilka väl ej hade något godt att vänta af konungen, reste sig till sina herrars befrielse, hvarvid den redan under Tyrgils Knutssons ryska krig för sin tapperhet berömde Mattias Kettilmundsson särskildt utmärkte sig. Hertig Eriks gemål Ingeborg, hvars dotter Eufemia ej långt förut var född, satte sig med sina barn i säkerhet på Skara slott.

Birger hade under tiden förgäfvets uppmanat Stockholm att gifva sig. Besättningen drog upp vindbryggan och gjorde i förening med borgerskapet ett utfall mot Norrmalm, hvarvid konungens män drefvos på flykten. Med oförrättadt ärende måste Birger återvända till Nyköping och å nyo bedja konung Erik Menved om hjälp. Denne sände strax Birgers son Magnus, hvilken dittills vistats vid det danska hofvet, med 600 ryttare till faderns understöd och förband sig genom en i Helsingborg (februari 1318) afsluten traktat att bistå Birger, mot det att denne pantsatte till honom allt hvad han egde af Småland med Visingsö, till dess den danske konungen fått ersättning för alla sina krigsomkostnader. Konung Erik kom dock väl aldrig i besittning af den viktiga panten.

Birger sjelf lemnade emellertid snart Nyköping, sedan han, såsom det berättas, läst det torn hvari hans bröder voro inspärrade och kastat nycklarna i strömmen. Han förenade sig derpå med sin son och gick, sedan han i Östergötland blifvit slagen af hertigarnes anhängare, till Västergötland, hvarest han först genom dagtingan förmådde en stor del af den der samlade bondehären att draga hem, men derpå oförmodadt och trolöst öfverföll de

återstående, hvilka ledo stor förlust och skingrades. Han lyckades sedan för en kort tid afskära tillförseln till den här som börjat belägra Nyköpings slott, men denna framgång räckte ej länge, ty Knut Porse tillfogade de kunglige ett sådant nederlag, att en stor del af konungens danska och tyska trupper flydde till Danmark. Birger lemnade nu sin son Magnus med en besättning på Stegeborg och begaf sig med drottningen till Gotland, hvarifrån han utrustade en flotta för att komma det belägrade Stegeborg till undsättning, men flottan blef angripen i skärgården och alla skeppen eröfrade. En ny flotta afsändes då under Johan Brunkows anförande, men äfven den föll i fiendernes händer, hvarvid Brunkow och flere af konungens förnämsta anhängare togos till fångar samt fördes till Stockholm, der Brunkow och några andra sedan afrättades på den sandas, som efter honom benämnes Brunkeberg och som då var mera betydande än nu.

Oaktadt alla ansträngningar kunde man dock ej rädda hertigarne, öfver hvilkas slutliga öde ett djupt mörker hvilar. Att de lefde den 18 januari 1318, vet man med säkerhet, emedan de då upprättade sitt gemensamma testamente, hvilket ännu finnes i behåll. Enligt en redan kort efter deras död allmän sägen skulle de hafva dött af hunger några dagar sedan konung Birger sista gången lemnade Nyköping, men denna sägen torde likväl ej, åtminstone i afseende på uppgiften om tiden för hertigarnes död, vara riktig, alldenstund Birger måste hafva lemnat Nyköping i februari eller mars, men hertigarne utan tvifvel lefde till sommarn. Ännu den 27 juni trodde Eriks gemål, att han lefde, men under loppet af följande månad måste hertigarnes död hafva blifvit känd, emedan båda hertiginnorna den 1 augusti kalla sig enkor. Rimkrönikan berättar att, sedan hertigarne dött och besättningen på Nyköpings slott blifvit bragt till det yttersta, hertigarnes lik burits ut till de belägrande, som uppfordrats att nedlägga vapen, sedan de nu ej längre hade något att kämpa för². Men belägringen bedrefs i stället med så mycket större ifver, och slottet måste slutligen gifva sig (den 15 augusti), hvarefter det nedrefs i grund.

Nu kunde det hertigligna partiet rikta alla sina krafter mot Stegeborg, som ock snart genom hunger tvangs att gifva sig, hvarvid Magnus Birgersson blef fänge, sedan han skall hafva erhållit edlig försäkran att icke skadas till lif eller lem. Nästan hela Sverige var nu förloradt för konung Birger.

503. Mattias Ketilmundssons sigill¹.

¹ S[igillvm] Mathei filii Ketilmvndi (Mattias Ketilmundssons sigill). Namnet skrives annars vanligen Mattias. Förut hade han fört ett annat vapen (två snedbjelkar).

² Erik och Valdemar begrofvos i Stockholms stadskyrka (den nuvarande Storkyrkan); Eriks lik fördes dock 1322 till Upsala domkyrka.

På ett herremöte i Skara vid midsommarstiden 1318 hade emellertid Mattias Kettilmundsson valts till drotsete och rikets höfvidsman, ehuru de båda hertiginnorna åtminstone till namnet synas hafva fört högsta styrelsen.

Med hertig Kristofer och erkebiskop Esger Juel i Lund, hvilka lågo i strid med konung Erik Menved, hade hertiginnorna i Kalmar ingått förbund med löfte om ömsesidig hjälp (redan i april), och sedan Sverige blifvit befriadt från Birgers anhängare, ryckte den nye drotseten på hösten 1318 med en här in i Skåne samt vann en betydande seger vid Mjölkalånga (nära Hesselholm), der 300 danska och tyska adelsmän skola hafva tagits till fångar. Största delen af Skåne härjades nu af svenskarne, Lund, Malmö och Skanör måste betala brandskatt, Falsterbo intogs och Helsingborg belägrades. En del af skåningarne, troligen erkebiskopens och hertig Kristofers anhängare, gjorde gemensam sak med svenskarne, och konung Erik måste fly öfver till öarna. Den 11 november ingicks likväl i Roskilde en treårig fred mellan konungarne Erik och Birger å ena sidan samt konung Håkon och de svenska hertigarnes barn och män å den andra sidan, såsom det hette. Birger och de, som voro skyldiga till hertigarnes död, skulle ej få vistas i Sverige, Birger dock obetaget att uppehålla sig på Gotland, om öns invånare tillåte det. Konung Erik förband sig att under denna tid ej hjälpa Birger, i fall han bröte freden. Deremot förbundo sig de hertiglige att ej understödja Kristofer och erkebiskop Esger, om de skulle bekriega konung Erik. Magnus Birgersson skulle visserligen stanna i fängelset, men ingen skada tillfogas honom.

Den från Sverige i landsflykt drifne Birger uppehöll sig först någon tid på Gotland, men då han ej kände sig säker der, flydde han snart till Danmark. Kort derefter kom också Mattias Kettilmundsson med en flotta till Gotland för att fanga honom. Då detta ej lyckades, tog han ön å nyo i besittning för Sveriges krona.

Sverige hade nu åter lugn efter de fruktansvärda stormar, som skakat den svenska statsbyggnaden i dess grundvalar. Birgers och hans bröders tid lefde länge i efterverldens minne ej blott för de olyckor som då hopades öfver landet; dessa årtionden af den mångbesjungna riddartiden äro äfven på ett sorgligt sätt ryktbarvordna för en trolöshet utan gräns och ett förakt för helgden af ingångna fördrag, hvilket väl sällan framträdte mer oförtäckt än då. Fördragen besvuros ej blott af de furstar som afslöto dem, utan äfven af deras främsta män, ofta till ett betydligt antal; man stälde främmande furstar såsom borgen för sin trohet och ordhållighet; man lofvade att underkasta sig kyrkans dom och kyrkans bann, om man bröte sin ed. Allt dock förgäfvdes. Så snart en lockande utsigt frestade, voro alla eder glömda och brutna.

Väl var det öde beklagansvärdt som drabbade hertigarne, men man kan ej neka, att det var ett förtjent straff för en brottslig äregirighet, som de sökt tillfredsställa mera genom list och svek än genom öppen strid. För landet var det ock en stor lycka, att det tillstånd, som skapats genom rikets delning mellan konungen och hans bröder, ej fick länge fortfara, ty vi kunna knapt ana, huru sorglig den framtid blifvit som väl då väntat Sverige. Vi

måste nämligen ihågkomma, att delningen ej var gjord för en kort tid, utan hertigarnes län voro ärftliga och deras sjelfständighet så godt som obegränsad. Men nu, liksom vid de andra tillfällen, då Sverige varit nära att styckas, räddades det på ett underbart sätt från den undergång som sannolikt blifvit styckningens följd.

Konung Birgers fel voro visserligen stora, men hans bröders voro ej mindre, och likväl har man länge velat kasta nästan all skuld på konungen. Orsaken härtill har ej blott varit, att hertigarnes sorgliga slut väckt medlidande, utan än mer att rimkrönikan, den bäst kända källan för denna tids historia, tydligen är skriven af en bland hertig Eriks varmaste anhängare och därför har framställt denne i en så fördelaktig dager som möjligt.

För ett rättvist bedömande af Birger och hans bröder böra vi emellertid ej förgäta deras ungdom och det exempel deras fader gifvit. När striden mellan konungen och hertigarne första gången kom till utbrott, var den äldste af dem knapt 24 och den yngste troligen föga mer än 20 år gammal; och i det föredöme Magnus Ladulås gifvit, då han stötte sin broder från tronen, låg för hans yngre söner en blott allt för stark frestelse att försöka detsamma mot deras broder.

Magnus Eriksson. — Från valet till digerdöden, 1319—1350.

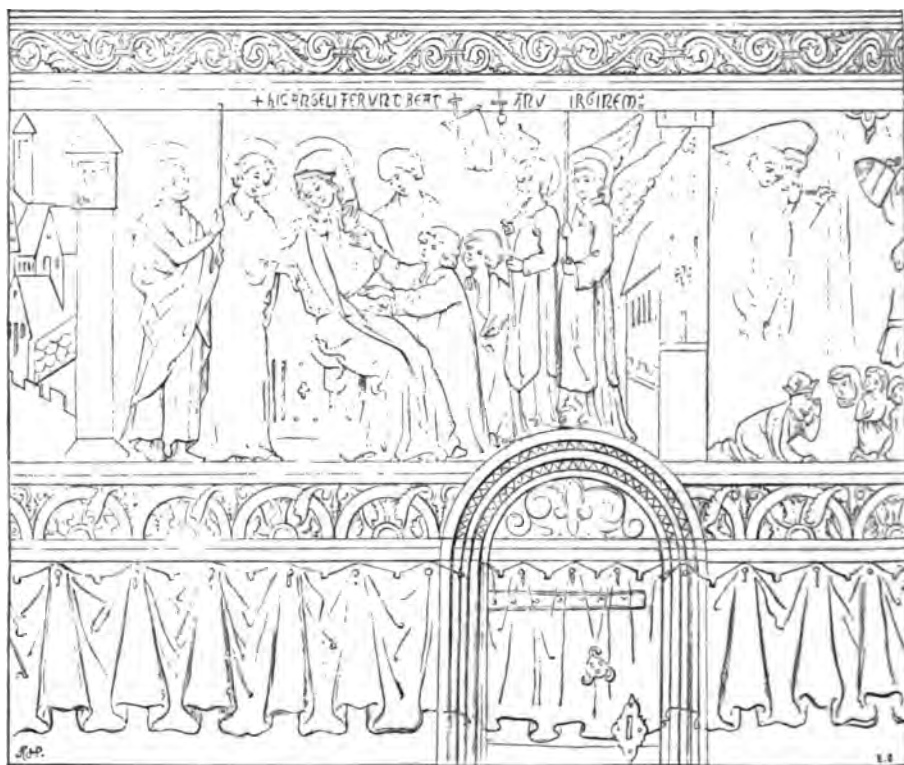
Magnus Eriksson blir konung i Norge och Sverige (1319). — Unionsakten. — Förmyndarregeringen. — Hertiginnan Ingeborg. — Knut Porse. — Rådets förening i Skara (1322). — Fejd med Knut Porse. — Fred med Ryssland i Nöteborg (1323). — Magnus blir myndig och förvärfvar Skåne (1332). — Träldomen afskaffad. — Drottning Blanche. — Konung Valdemar af Danmark afstår Skåne (1343). — Unionens upplösning. — Krig med Ryssland (1348). — Digerdöden (1350).

Den 8 maj 1319 afled konung Håkon, och enligt den af honom ändrade tronföljdsordningen ärfdes Norges krona af hans unge dotterson Magnus Eriksson, hvilken äfven stod närmast till och snart uppsteg på den svenska tronen, då den fångne Magnus Birgersson, ehuru redan långt förut vald och utnämnd till Sveriges konung, ej längre kom i fråga såsom sin fördrifne faders efterträdare. Härigenom blefvo Sverige och Norge för första gången förenade under en konung.

För att underhandla om de bestämmelser, som den väntade personalunionen mellan rikena gjorde nödvändiga, skyndade Magnus' moder, hertiginnan Ingeborg, och sju svenska rådsherrar till Oslo, och här afslöts i slutet af juni 1319 den första unionsakten i Norden, enligt hvilken Magnus skulle nom viss, kort tid tagas till konung äfven öfver Svea och Göta rike. Deremot öfverenskom man, att konungen skulle skiftevis uppehålla sig i Sverige och Norge, men alltid lika länge i det ena riket som i det andra; att intetdera rikets män skulle följa honom längre än till gränsen; samt att båda änderna skulle ömsesidigt understödja hvarandra. Båda rikena voro således

fullkomligt likställda och hade intet annat gemensamt än konungens person; de voro alldeles oberoende af hvarandra ej blott i afseende på sin inre styrelse, utan äfven i afseende på den yttre politiken.

De svenska rådsherrarne redo nu så skyndsamt som möjligt tillbaka till Sverige för att deltaga i det riksmöte, som för konungavalet var utlyst till Mora sten, och till hvilket biskopar, frälsemän, lagmännen och ett visst antal bönder från hvarje lagsaga infunno sig. Der valdes **Magnus Eriksson** enhälligt till Sveriges konung, den 8 juli 1319.

506. Väggmålning i Råda kyrka, Vermland¹.

Samma dag utfärdade rådet å konungens vägnar en förbindelse², att »emedan vissa forna konungar och furstar ej ordentligt hållit de Sveriges män och kyrkor från gammal tid tillförsäkrade rättigheter, i synnerhet hvad skatter och pålagor angår», sådant skulle för framtiden förebyggas, hvarför rådet lofvade alla inbyggare och kyrkor i Sverige att skydda och iakttaga

¹ Inskrift: Hic angeli ferunt beatam virginem (Här föra englarne den saliga jungfrun [Maria]).

² De, som utfärdat och beseglat denna viktiga handling, voro erkebiskopen, fyra biskopar, drotsäte Mattias, sju lagmän och tolf andra verldaliga herrar. Några af dessa rådsherrar hade förut tillhört konung Birgers, andra hertigarnes råd och anhängare, hvilket antyder att en försoning och sammansmältning af partierna egt rum.

deras gamla rättigheter, friheter, privilegier och sedvanor; ingen ny skatt skulle kunna påläggas utan samtycke af rådet och menigheterna i de särskilda landskapen, och den skulle endast få användas till det med densamma afsedda ändamålet. Slutligen lofvade rådet att understödja drotsete Mattias och hans efterträdare i att upprätthålla rättvisa och rikets rättigheter, till dess konungen blefve myndig.

Genom denna vigtiga handling fränkundes således konungen all rätt att pålägga nya skatter och uttrycktes den grundsats, hvarpå ett folks frihet ytterst hvilar, att beskattningsrätten tillhör folket eller dess ombud allena.

Några veckor senare bekräftade hertiginnan Ingeborg och rådet en svenska yrkans friheter och privilegier.

På hösten samma år dog konung Erik Lenved och efterträddes af sin broder Kristofer II. Å numera int var att fruk- från Dan- ark, skonade an ej längre en unge Magnus Birgers- ns lif, ehuru stta högtidli-

507. Konung Magnus Erikssons stora svenska sigill¹.

en utlofvats, och ehuru han varit så mycket mera oskyldig i hertigarnes tid, som han vid deras fängslande ännu uppehöll sig i Danmark. På Helandsholmen vid Stockholm afträttades år 1320 den tjuguföråriga fursten, för vilken en gång framtiden syntes så ljus, då han redan som ett spädt barn ildes till Sveriges konung. Den grymhet som nu visades mot honom hade sin egentliga grund i hoppet att genom hans undanrödjande än mer bestå Magnus Erikssons tron².

¹ Sigillvm Magni Dei gracia sweorvm gotorvm et Norvegie regis (Magnus', af de nåd svears, götars och Norges konunge, sigill). Å sigillet fransida ses folkungaättens vapen.

² Magnus Birgersson begrofs i gråmunkeklostrets kyrka (Riddarholmskyrkan) i Stockholm. — Hertig Valdemars son Erik måste hafva dött ung, emedan man efter denna tid ej hör något om honom.

Den förkrossade Birger öfverlefdes ej länge sin son. Han dog den sista maj 1321 i Danmark¹.

Under Magnus Erikssons minderårighet skulle regeringen i Sverige och Norge föras af hvartdera rikets råd² under drotsetens ledning, men konungens moder visste att tillvälla sig ett otillbörligt inflytande på styrelsen och kan under den första tiden betraktas såsom den egentliga regentinnan i båda rikena. I Sverige synes Mattias Kettilmundsson kort efter konungavalet hafva lemnat drotseteembetet³, utan att någon på ett par år nämnes såsom hans efterträdare; han fortfor dock att vara en af de förnämsta medlemmarna af rådet.

Hertiginnan Ingeborg, ung, lättsinnig och hänsynslös, moder till ett barn, som var tvenne rikens konung, och sjelf dessa rikens regentinna, till hvilken förfogande hennes faders efterlemnade skatter stodo, blef naturligtvis

508. Hertiginnan Ingeborg Håkansdotters sigill⁴.

snart omgifven af inländska och främmande lycksökare, som hoppades med hennes hand vinna ära och makt. Bland dem framstod snart den från Danmark härstammande, men i det svenska rådet upptagne Knut Porse såsom den framför andra gynnade gunstlingen. Han blef befälhafvare på det vigtiga Varbergs slott, och dit förlade hertiginnan snart sitt residens.

Oaktadt konung Kristofer och det danska rådet sommarn 1320 bekräftat det förbund, han 1318 ingått med de svenska hertignorna, inläto sig Ingeborg

och Knut Porse snart i äfventyrliga planer att eröfra Skåne, och i juli 1321 ingicks ett mot Danmark riktadt anfalls- och försvarsförbund mellan de för-
enade rikena⁵ samt den förut nämde Heinrich af Mecklenburg och fem andra,

¹ Drottning Margareta lefde deremot ända till 1341; hon hvilat jemte sin gemål i Ringstedes kyrka.

² I Sverige af hela rådet, men i Norge egentligen af 12 dertill särskildt utsedda medlemmar af rådet.

³ Redan den 25 november 1319 kallas Mattias ej längre drotsete, utan endast en af rikets råd. Han blef sedan höfvidsman öfver Finland och dog 1326.

⁴ S[igillum] Ingiburgis Dei gracia ducisse sweorv[m] (Ingeborgs, af Guds nåd hertiginns af Sverige, sigill). I högra handen håller hon Norges, i den venstra folkungaättens vapen.

⁵ Vid detta, liksom vid andra liknande tillfällen under den tid, rikena voro förenade under en konung, utfärdades en särskild handling för Sverige och en i hufvudsak lika lydande för Norge. Så lös var föreningen mellan de båda länderna.

med denne beslägtade nordtyska furstar; tillika bestämdes att Heinrichs son Albrecht skulle förlofvas med Ingeborgs fyraåriga dotter Eufemia. Endast några svenska och norska rådsherrar synas i början hafva haft kännedom om detta viktiga fördrag, som utan tvifvel hölls hemligt för de öfriga. En samma dag afsluten särskild öfverenskommelse, känd endast af Ingeborg, Knut Porse och en enda invigd, visar att man tänkt anfalla Skåne redan samma år, ehuru förverkligandet af denna blott till förmån för Ingeborgs ärelystne gunstling uppkastade plan måste någon tid uppskjutas.

Svenska rådet, hvilket redan förut var missnöjdt öfver hertiginnans utländska gunstlingar och nu måtte hafva fått kännedom om, hvad som utan dess vetskap och samtycke skett, förskräcktes öfver de oberäkneliga faror, i hvilka hertiginnans egenmäktighet och Knut Porses hänsynslöshet kunde störta konungen och riket. För att afvärja faran samt betaga Ingeborg och hennes gunstling deras sjelftagna och skadliga makt, ingingo 35 medlemmar af konungens råd¹ en förening i Skara den 20 juli 1322, då de högtidligen förbundo sig att troget hålla tillsammans, obrottsligt tjena konungen och redligt sörja för rikets styrelse, tills han blefve myndig; ingen af dem skulle utan hela rådets samtycke ingå någon förening med hertiginnan Ingeborg eller fasthålla någon förut med henne ingången, »i synnerhet då det vore fråga om att förskaffa henne större makt eller del i regeringen, än svenska drottningar och hertiginnor förut hade haft». Man skulle dock framgent visa

509. Glasfärgning i Odense kyrka, Vestmanland².

¹ Nämligen erkebiskopen, två biskopar, den till drottsete kort förut utsedde Knut Jonsson, hvilken redan under konung Birgers regering beklädt detta embete, konung Valdemars son Erik, Mattias Kettilmundsson, Birger Persson, tre andliga herrar samt 25 riddare och väpnare; bland dem synas Mattias och några andra förut hafva tillhört hertiginnans anhängare.

² Øtgiisslvs Dei gracia episcopvs (Ödgisle, af Guds nåd biskop [i Vesterås]). Han dog år 1352.

konungens moder all skyldig heder och ära, så vida hon ej företoge något för riket eller dess inbyggare skadligt. Slutligen skulle ingen våga att draga utlänningar in i riket utan hela rådets samtycke vid äfventyr att betraktas såsom rådets fiende, få sina gods förbrutna samt mista all sin heder och värdighet.

Ingeborgs regentskap i Sverige var härmed slut, liksom äfven Knut Porses otillbörliga inflytande på landets styrelse. En omedelbar följd häraf

blef äfven, att den nu snart tilländagångna freden med Danmark redan i augusti (1322) förnyades på tio år, till konungens myndighetstid.

I Norge följde man inom kort Sveriges exempel och fråntog på ett riksmöte i Oslo (februari 1323) hertiginnan den myndighet hon tillvällat sig.

Ehuru det mellan de förenade rikena och de nordtyska furstarne mot Danmark ingångna förbundet nu af sig sjelft upplöstes, försökte dock Knut Porse att på egen hand bemäktiga sig Skåne. Med begagnande af det i hertiginnans hand befintliga norska rikssigillet upptog han i Norges namn lån i Tyskland, värfvade der trupper och gjorde »under norske konungens namn och baner» med dem ett infall i Skåne, der han väl i början hade framgång, men slutligen måste se sin plan fullkomligt misslyckad.

Hertiginnan Ingeborg hade emellertid till honom öfverlemnat Axevalls och Lödöse slott samt sina öfriga besittningar i Sverige. Rådet uppfordrade honom förgäfvat att lämna dem och sökte sedan med våld att taga dem tillbaka, men utan

framgång. Axevall belägrades 1323 och Hunevals följande år, men intetdera kunde tagas. Troligen hade Knut förklarat sig villig att afstå slotten endast mot lösen, ty rådet befäller i konungens namn alla riddare och väpnare

510. Fru Ramborgs till Vik grafhäll af koppar i Vesteråkers kyrka, Uppland¹.

¹ Inskriften betyder: »År 1327 är jag Ramborg till Vik här, hvilkens fader var Israel. Vår Kristus, bistå mig! Du är hvilan och fridens väg.» — Fru Ramborg, som byggt Vesteråkers kyrka, var dotter af tiundalagsmannen Israel Andersson And och bodde på Vik (andra delen, fig. 411); hon lefde ännu år 1331.

i Upsala stift¹, som voro förlänade med kronans inkomster, att betala en tredjedel deraf för 1323 till lindrande af allmogens utlagor »för återvinande af konungens slott som voro i andras våld» samt till afhjelpande af rikets nöd.

Ehuru Knut slutligen, mot lösen eller dertill tvungen, återlemnade Lödöse, fortfor dock fejden ännu ett par år, till dess en förlikning ingicks i Skara, februari 1326, mellan rådet å konungens vägnar och hertiginnan Ingeborg, enligt hvilken all fiendskap skulle vara slut mellan rådet och dess anhängare å ena sidan samt Ingeborg och hennes anhängare, utom Knut Porse allena, å den andra sidan. Ingeborg skulle till konungen öfverlemna Hunehals och hela morgongåfvan, eller Vermland, Axevall och fem härad i Västergötland, men behålla allt annat jordagods som hertig Erik gifvit henne; konungen skulle deremot få det stora godset Dävö i Vestmanland och 3 000 mark silfver för att betala sina skulder. Knut Porse skulle senast i juni samma år lemna Sverige och aldrig kunna komma tillbaka utan konungens och rådets samtycke; dock fick han behålla det gods han egde i landet.

Härmed voro Ingeborgs och Knut Porses roller utspelade i Sverige. Varberg stannade dock i den senares våld, hvilken kort derefter af den danske konungen upphöjdes till hertig och belänades med södra Halland, Samsö och en del af Själland². År 1327 gifte han sig med hertiginnan Ingeborg, men dog redan 1330, hvarefter den del af norra Halland som han innehåft återföll till konung Magnus och förenades med Sverige. Södra Halland och Knut Porses öfriga besittningar tillföll deremot hans båda söner med Ingeborg, hvilka likväl båda dogo i början af digerdöden 1350.

Unionen mellan Sverige och Norge, aldrig stark, blef med hvarje år allt svagare, i synnerhet som föreningsaktens bud, att konungen skiftevis skulle uppehålla sig i hvardera riket, ej efterlefdes, utan han i början mest vistades i Norge. Gemensamma intressen funnos dock, såsom i afseende på ryssarne, hvilka allt sedan århundradets början ständigt legat i fejd med båda ländernas invånare. Svenskarne härjade 1317 Ladogas stränder, och följande år kommo ryssarne med en flotta till Åbo, brände staden samt intogo slottet och biskopens närbelägna borg Kustö. Svårigheterna för den svenska regeringen ökades deraf, att Viborgs slott, som hört till Birgers del af riket, långt efter konungens fördrifvande innehades af hans fogde. Längre underhandlade man med denne om att mot en penningssumma öfverlåta slottet, hvarpå han likväl ej synes hafva ingått förrän efter Birgers död.

År 1322 anfölo ryssarne Viborg, men utan framgång, och följande år gjorde de ett härjande infall i norra Norge, i anledning hvaraf den norska regeringen vände sig till påfven med begäran om hjälp, och denne medgaf äfven 1326, att hälften af den skatt, som den svenska och norska kyrkan för

¹ Troligen gälde befallningen äfven andra delar af landet, ehuru brefven derom ej längre ännu qvar.

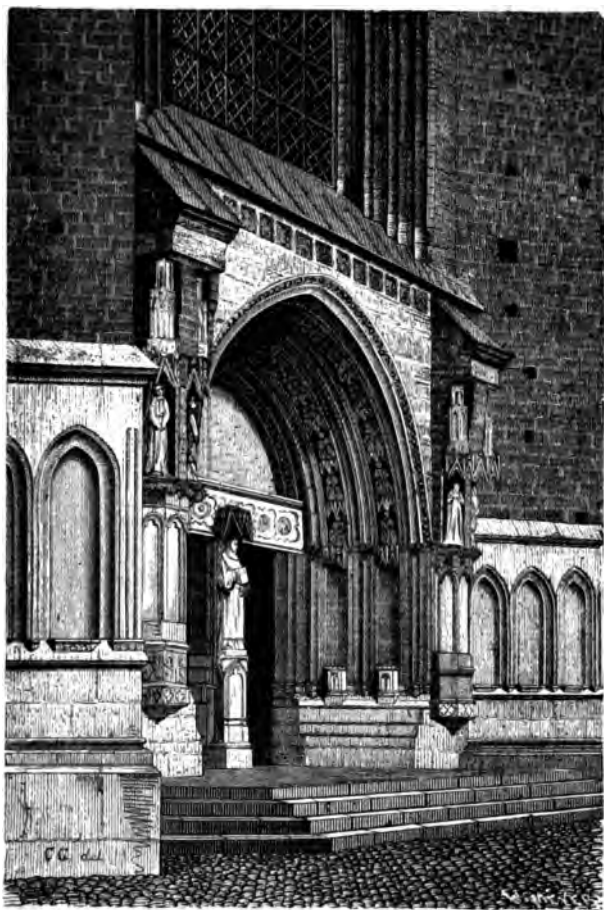
² Svenska regeringen, som fortfarande stod i fiendtligt förhållande till Knut Porse, ingick år 1329 med furstarne af Werle ett ömsesidigt förbund emot honom.

sex år skulle erlægga till påfvestolen, finge uppbäras af konung Magnus och användas till krigshjelp mot ryssarne. Detta bidrag, som Magnus också riktigt uppbär, kom visserligen mycket lägligt för honom, men fred var då redan för båda rikena sluten med Ryssland. Sverige hade nämligen redan 1323 i augusti ingått en fördelaktig fred med nämnda land i Orechovets eller Nöteborg, hvarigenom till Sverige afstodos tre »gislalag» (eller härad) af

Karelen, bland dem Savolaks. I detta äldsta nu kända fredsfördrag mellan Sverige och Ryssland bestämdes äfven gränsen mellan båda länderna noga från utloppet af ån Systerbäck (Sester) i Finska viken, nära norr om Nevas mynning (fig. 446). Freden mellan Norge och Ryssland ingicks 1326.

På ett annat håll skulle Sverige några år senare göra en ännu mera betydande landvinning, omedelbart efter det Magnus vid 16 års ålder på våren 1332 såsom myndig sjelf mottog regeringen.

Tillståndet i Danmark var vid denna tid i högsta grad sorgligt, emedan landet under Kristofer II:s usla styrelse blifvit deladt mellan en mängd inländska och främmande länsinnehafvare, hvilka förtryckte folket. Missnöjet var i synnerhet mycket stort i det till grefe

511. Upsala domkyrkas södra portal. Från första hälften af 1300-talet.

Johann af Holstein förpantade **Skåne**, hvarest invånarne slutligen bragtes till uppror, öfverfölla och dödade så många tyskar de kunde åtkomma samt började belägra Helsingborg och de andra slotten. Då erkebiskop Karl i Lund och skåningarnes andra ledare emellertid insågo, att de icke skulle kunna reda sig i längden utan främmande hjelp, beslöto de att öfverlemna landet till konung Magnus Eriksson, och erkebiskop Karl, andra skånska andliga och världsliga herrar samt borgare och bönder hyllade med sina

us samtycke i Kalmar (juni 1332) Magnus såsom sin rätte konung re, mot det att han förband sig att skydda dem. Den 19 juni, samma dag detta skedde, stadkså konung Magnus alla de er som erkebiskopen i Lund, rka och presterskap dittills

Äfven Skånes ridderskap, och öfriga inbyggare fingo ngen bekräftelse å sina pri-

gnus var visserligen konung s förbundne, men Skåne lydde ngre under denne, utan till- ns motståndare. Några vec- fter dog också Kristofer (den ti 1332), och Magnus antog st titeln »Sveriges, Norges och onung»¹.

efve Johann af Holstein fann t förmånligast att undvika en ars utgång var osäker och lertför redan den 4 november d konung Magnus en öfver- nelse, enligt hvilken Magnus s arfvingar mot en summa af mark silfver (mer än 10 mil- ronor) få Skåne, Lister, z och ön Hven, med undan- ljäre och Norra Åsbo härad i vilka tillhörde Knut Porses var och en som kunde hafva till skulle dock ega att för mda summa återlösa hvad nu fått. Då konungen na-

s ej kunde genast erlægga ett så stort belopp, skulle det utbetalas

512. Lagman Birger Perssons och fru Ingeborg Bengtsdotters grafsten i Upsala domkyrka².

enna titel, som första gången förekommer den 9 augusti 1332, begagnades dock först efter 1335 ständigt; derförut kallar Magnus sig också ofta endast Sveriges och Norges konung. skriften, som börjar vid Birgers venstra fot: Hic jacet nobi[li]s mil[is] dominus Petri filius legifer Uplandiar[um] et eivs vxor domina Ingibvrgis cum v[er]m, qvorum anime re[qu]iescant in pace. (Öfver Birgers hufvud) Orate pro ir hvilat den ädle riddaren herr Birger Persson, Uplandens lagman, och hans hustru g med deras barn, hvilkas själar hvile i ro. Bedjen för oss). Å skölden ses herr Birgers nedvända vingar) och vid stenens sidor hans sju barn, med sina namn: (bredvid Birger) ter, Bengt och Israel, samt (bredvid Ingeborg) döttrarna Ingrid, Margareta, Katarina och - Herr Birger dog år 1328, fru Ingeborg (af folkungaslägt) år 1314.

på vissa tider, hvarjemte pant och gislan eller borgen ställdes som säkerhet¹. Sommarn 1333 tog Magnus personligen Skåne i besittning.

Häri genom hade väl Sverige vunnit en lysande tillökning och en naturlig gräns, men svårigheten att anskaffa de för Skånes lösen nödiga, för denna tids förhållanden högst betydliga penningbeloppen inverkade i hög grad menligt på hela Magnus Erikssons regering, i synnerhet som förmyndarstyrelsen så illa skött finanserna, att enligt konungens eget yttrande ingen behållning fanns, då han blef myndig. Nu synes han, ehuru förgäfvad, hafva försökt att i de tyska städerna erhålla lån, och då Norges medel ej gerna kunde användas till detta för landet främmande ändamål, återstod endast att anlita Sveriges egna tillgångar. På ett rådsmöte i Örebro (januari 1333)

513. Drottning Blanches sigill².

beviljade prelaterne och åt konungen hälften af alla svenska kyrkors tionde såsom lån att återbetalas nästa år. Troligen gifvo äfven lekmännen någon utomordentlig hjälp, och man ser att många af de svenska frälsemännen måste vidkännas betydande uppföringar, emedan de som gislan eller löftesmän stodo i personligt ansvar för den riktiga betalningen af Skånes lösen. För att blifva fria härifrån betalade några af dem sjelfva de stundom betydande belopp som ansågos motsvara deras andel³. Andra nödgades som gislan länge stanna

i fångenskap hos fordringsegarne, hvaraf naturligtvis stort missnöje alstrades öfver att, såsom man sade, »konungen ej utlöste sina män».

¹ Dessutom måste Magnus i november 1333 tillerkänna danske marsken Ludvig Albrechts enka att i ersättning för 8000 mark silfver, »hvilka hennes man utlagt för Danmarks gärd och büsta» och för hvilka greffe Johann af Holstein, då han innehade Skåne, lemnat henne kronans gods i pant, bekomma årligen 2000 skånska mark af myntet i Lund, till dess summan blifvit betald; till säkerhet härför gaf Magnus henne i pant Bleking och Lister samt Mörrums fiske.

² Så har herr Israel Birgersson, lagman Birger Perssons son, år 1334 erlagt 450 mark silfver (mer än 135 000 kronor) för att frikallas från sin förbindelse såsom löftesman för Skånes lösen.

³ S[igillum] Blanc[he] Dei gracia regi[n]e Suecie Norwegie et Scanie (Blanches, af Guds nåd Sveriges, Norges och Skånes drottning, sigill). Å de fyra sköldarna ses folkungavapnet, Norges, Namurs (vid högra foten) och Frankrikes vapen.

Då Magnus i början af 1335 red sin eriksgata, utfärdade han i Skara en förordning¹, som bland annat innehöll, att konungen »till Guds och jungfru Marias heder samt till sin faders och farbroders själar» stadgade, att intet barn, som födes af kristen fader eller moder, må vara eller kallas träl, »ty såsom Gud befriade oss från hedendomen, så hafver han ock gjort dem fria».

På hösten samma år firade Magnus sitt bröllop med Blanche af Namur, en för skönhet och förstånd utmärkt kvinna, som på mödernet var beslägtad med det franska konungahuset². Följande vår fullbordades det redan 1321 aftalade giftermålet mellan konungens syster Eufemia och Albrecht af Mecklenburg; och i juli 1336 kröntes Magnus och Blanche med stor prakt i Stockholm, hvarvid konungen slogs till riddare af sin sväger Albrecht.

Magnus Eriksson var nu en af Europas mäktigaste konungar. Hans välde sträckte sig från Öresund till Ishafvet, från Neva till Island och Grönland. Det inre tillståndet i Sverige motsvarade likväl icke storheten af konungens besittningar. Finanserna, redan från början i dåligt skick, förstördes genom Skånes lösen, genom kostnaderna för konungens bröllop och kröning samt genom den betydliga hemgift, som skulle utbetalas till Eufemias gemål. Bland landets stormän herskade dessutom såsom ett minne från förmyndarstyrelsens tid en för andra samhällsklasser i hög grad menlig själfrådighet:

I en märklig förordning, utfärdad vid ett rådsmöte i Skeninge (november 1335) och besegrad af flere rådsherrar, klagar konungen sjelf öfver, att under hans minderårighet många onda sedvanor uppstått till allmogens tunga, hvilka han sedan förgäfvets sökt genom böner och hotelser utrota. Han påbjuder därför nu med sitt råd en allmän landsfred samt upplifvar Magnus Ladulås' förbud mot våldgästning och stadganden om gästningspligtens ordnande och anläggande af »taverner» (gästgifverier) utmed de större vägarna. Ingen skulle ega att med fulla vapen rida öfver landet, med undantag för dem, som begått dråp och ännu ej därför erlagt ättarbot.

En sorglig skildring af tillståndet gifver konungen äfven i ett bref till Södermanlands invånare (december 1336), der han säger, att man orättvist beskylt honom för att icke vilja lösa sina tjenstemän från den skuld de för honom iklädt sig, och omtalar, huru han därför pantsatt sitt »mäktigaste hus och stad» Kalmar med alla de land och ingälder som derunder ligga, sitt hus Skällvik med hela Östergötland, derjemte Helsingland, Gestrikland, Fiedrundaland, Dalarna, Nerike och Vermland, så ock i Kopparberget 500 mark silfvers ingäld årligen, samt åtskilligt annat, så att han för sina behof hade kvar endast den mindre delen af de årliga inkomsterna. Brevet slutar

¹ Denna förordning gälde egentligen Västergötland och Vermland; i andra landskap fans förut samma stadgande. Så i Upland, enligt hvars lag försäljning af kristen träl är förbjuden och trälomens ärfvilighet afskaffad, såsom skäl hvartill åberopas, att, »då Kristus vardt såld, löste han alla kristna». — Före midten af 1300-talet kan trälldomen anses vara alldeles afskaffad i Sverige.

² Hon fick i morgongåfva Lindholms slott vid Göta elfs mynning och Lödöse med tillhörande fögderi samt Dal och Vermland.

med den försäkran, att han icke utom i högsta nöd skulle tynga allmogen med nya skatter, »ehuru somliga ville tvinga honom dertill».

I Skåne synes tillståndet äfven hafva varit betänkligt, och den mäktige riddaren Jens Offesen, som innehade Lindholms slott, hade der till och med vågat öppet uppträda mot konungen, ehuru han slutligen måste underkasta sig och afstå slottet.

Magnus hade väl anhållit, att påfven ville bekräfta hans rätt till Skåne, men i början af 1339 svarade påfven, att han ej utan föregående undersökning kunde göra detta, hvilket svar måtte hafva kommit så mycket mera olägligt för Magnus, som konung Kristofers son Valdemar Atterdag 1340 intog sin faders tron, sedan den i åtta år stått tom, och nu började åter samla det splittade Danmark. Magnus lät därför samma år å nyo hylla sig af Skånes invånare, och Valdemar, ännu för svag för att kunna göra sina anspråk gällande, måste den 3 januari 1341 i Helsingborg formligen erkänna den mellan Magnus och grefve Johann år 1332 afslutna öfverenskommelsen samt afstod till och med mot 8000 mark silfver sin rättighet öfver södra Halland, Bjäre och Norra Åsbo härad, hvarigenom de egentliga innehafvarne deraf, Knut Porses unga söner, blefvo vasaller under sin halfbroder Magnus.

Då Valdemar ej långt derefter anföll Kallundborgs slott på Själland, som tillhörde Magnus' moder, och med tillhjälp af de tyska städerna kämpade mot grefvarne af Holstein, hvilka innehade en stor del af landet, understödde Magnus de senare, hvarigenom Lübeck och de andra tyska städerna ledo betydligt afbräck i sin handel med Sverige och Norge samt i sitt indräktiga fiske på Skånes kuster, under det att Magnus i stället gynnade de nederländska städerna. Väl blefvo holsteinarne och deras svenska hjälptrupper slagna vid Köbenhavn (juni 1342), men Magnus kom för en summa af 7000 mark silfver i besittning af det viktiga stentornet derstädes. Kriget sträckte sig äfven till Finska viken, der fiendtligheter omtalas mellan svenskarne i Finland och danskarne i Estland. Dessa ingingo dock redan i maj 1343 stillestånd med hvarandra, och sommarn samma år afslöt Magnus i Helsingborg fred med de tyska »sjöstäderna»¹ och med Valdemar, hvarvid Magnus' sväger furst Albrecht af Mecklenburg var närvarande, troligen som medlare. Städerna genomdrefvo den viktiga bestämmelsen, att alla nya af konungens fogdar »mot rätt och gammal häfd» i Sverige och Skåne införda stadgar skulle upphävas och alla äldre åt städerna gifna privilegier ega gällande kraft. De båda konungarne ingingo med hvarandra en beständig fred, och Valdemar förband sig högtidligen att aldrig angripa Magnus eller understödja de tyskar eller andra som kunde vilja anfälla honom; tjugufyra af båda konungarne valda män skulle på hösten sammanträda i Varberg för att bilägga och uppgöra alla tvistefrågor.

I Varberg möttes ock konungarne, åtföljda af en lysande skara andliga och verldsliga herrar, och de öfverenskommelser som här träffades befastes

¹ Dessa voro Lübeck, Hamburg, Rostock, Wismar, Stralsund och Greifswald.

freden mellan rikena¹ och försäkrade Magnus i besittningen af landskapen öster om Öresund. I ett den 18 november 1343 utfärdadt bref erkänner Valdemar, att han för sig och sina efterkommande till konung Magnus »sält» hela Skåne, hela Halland, Bleking, Lister och Hven med slott och fästen samt all kunglig rätt och myndighet, samt att Magnus härför erlagt 49 000 mark silfver, med 34 000 mark till grefve Johann af Holstein, som af konung Kristofer fått Skåne, Bleking, Lister och Hven i pant för denna summa, med 8 000 mark till Valdemar sjelf för södra Halland samt Bjäre och Norra Åsbo härad och genom återställande af slottet eller stentornet i Kjöbenhavn, som Magnus inlöst för 7 000 mark². Valdemar afsäger sig, sina efterträdare och arfvingar samt danska kronan all rätt till dessa landskap och frisäger Lunds erkebiskop, presterskapet och öfriga invånare i dem från deras underdånighetspligt under samma krona. Om Valdemar eller hans efterträdare skulle intränga öfver Öresund och ofreda den svenske konungens besittningar eller på annat sätt bryta denna fred, skulle sex biskopar och lika många riddare och väpnare från båda rikena sammanträda i Helsingborg och kunna, efter anställd rättsansakning, döma danske konungen till skadeersättning samt en plikt af 30 000 mark silfver. Skulle den danske konungen undandraga sig att fullgöra en sådan dom, ega de sex biskoparne, om de blifva ense, eller i annat fall de tre svenska biskoparne att bannlysa honom. I en annan handling förklarar Valdemar, att alla de bref, Magnus utgifvit om grefve Johanns af Holstein, danska kronans och hvarje annans rätt att mot 34 000 mark silfver återlösa de till grefven pantsatta landskapen, skola vara utan all kraft och verkan. Konung Valdemar gaf Magnus nu äfven formlig skötning³ på de afträdde landskapen. Erkebiskoparne i Lund och Upsala, alla svenska biskopar, abboter och priorer i svenska och skånska kloster med flere andlige förbinda sig i ett särskildt bref af den 18 november 1343 att upprätthålla den nu ingångna föreningen om Skånes införlifvande med Sverige till ett rike, hvarigenom Sveriges gräns blir Öresund.

I det ögonblick då Magnus Eriksson blifvit erkänd herre öfver hela den Skandinaviska halfön, var dock unionen mellan Sverige och Norge redan upplöst. Ehuru förhållandet mellan de båda länderna, under Magnus' minderårighet liksom derefter, synes hafva varit godt, herskade dock i Norge stort missnöje med föreningen och med Skånes förvärfvande åt Sverige, som utan att

¹ Vid detta tillfälle bestämdes, att till undvikande af nytt krig alla vigtigare tvistefrågor som kunde uppstå mellan konungarne skulle afgöras af tre biskopar samt tre riddare och svenner från hvardera riket, hvilka skulle sammanträda i Helsingborg; derjemte föreskrefs, huru i mindre vigtiga saker skulle förfaras. Det är anmärkningsvärdt att en sådan skiljedomstol redan vid denna tid kunde ifrågasättas och beslutas, äfven om ej den dermed åsyftade fördelen kunde nås.

² Hvarken i denna eller någon annan af oss känd handling säges, hvarför Magnus skulle betala dessa 7 000 mark. Men sannolikt var det för eganderätten till norra Halland, hvilket han förut egentligen haft som län under danska kronan. Det heter också nu, att Valdemar säljer »hela Halland».

³ Skötning var den fordom brukliga symboliska handling vid gifva eller försäljning af jord, att gifvaren eller säljaren lade en torfva af jorden i en fik af den nye egarens kapp.

medföra någon fördel för Norge vållade det olägenheter. Detta missnöje hade till och med gifvit sig luft i uppror af några bland Norges främsta män. Föreningen var visserligen uteslutande en personalunion, men orsaken till norrmännens missbelåtenhet låg just deri, att den för båda länderna gemensamme konungen ej kunde städse uppehålla sig i Norge, der statsförfattningen var sådan, att konungens närvaro i landet var nödvändig¹. I Sverige, der makten redan låg snarare i rådets än i konungens hand, torde deremot de ledande männen hafva sett unionen med andra ögon, emedan rådet med drotseten som ordförande hade tillfälle att sköta regeringen och vidga sin makt under konungens vistelse i Norge, liksom förut under hans minderårighet. Så vidt vi nu kunna se, hade man emellertid ej heller i Sverige något emot unionens upplösning, för hvilken sannolikt äfven granuländernas furstar och de tyska städerna i hemlighet arbetat, emedan de i en stark och varaktig förening mellan Sverige och Norge måste se en fara för sig, och emedan det endast derigenom skulle kunna blifva möjligt för dessa länder att befria sig från beroendet af de tyska handelsstäderna, som med hvarje år blef allt mera tryckande.

Då Magnus' andre son Håkan föddes år 1340, synes man ock hafva tagit för afgjort, att den tillfälliga och ej på folkens önskan, utan endast på konungahusens släktskapsförhållanden grundade unionen skulle så snart som möjligt upplösas på det sätt, att den ene af konungens söner finge Sverige och den andre Norge. Det är möjligt att denna uppfattning redan tidigt delats af Magnus själf och att det var därför, som hans äldste son erhöi det i Sverige vanliga konunganamnet Erik och den andre det norska namnet Håkan (Håkon) samt från början uppföstrades i Norge.

På ett norskt rådsmöte i Varberg (augusti 1343) utnämde också Magnus »på rådets begäran» Håkan till konung i Norge, och rådet hyllade honom nu med glädje som sådan, hvarefter denna anordning godkändes af ombuden för den öfriga befolkningen. Det bestämdes dock att Magnus skulle ensam föra regeringen, till dess Håkan blifvit myndig. Rådet i Norge förband sig äfven att af all kraft hindra, om Erik såsom den äldste skulle försöka att blifva Norges konung, eller om Håkan ville tränga sig in i Sverige, så länge Erik eller hans barn lefde.

Några månader senare, vid det förut omtalade mötet i Varberg, utfärdade det svenska presterskapet (18 november 1343) en försäkran om, att det skulle på behörigt ställe välja Erik till konung i Sverige, dock med förbehåll för Magnus att ensam föra regeringen, så länge han lefde. Utan tvifvel hafva äfven de verldsliga medlemmarne af rådet förbundit sig till detsamma. ehuru ingen underrättelse derom kommit till vår tid. Erik blef också i Upsala vald till Sveriges konung eller rättare tronföljare (december 1344).

Oaktadt den år 1323 slutna freden var förhållandet till Ryssland fort-

¹ Magnus gjorde ock för litet för att afhjelpa olägenheterna deraf, att han, sedan han själf tillträdte regeringen, så ofta vistades utom Norge. Han utnämde ej ens under lång tid någon kansler, som kunde hafva det norska rikssigillet och med rådet afgöra de mindre viktiga ärendena.

² Erik kallas fortfarande »junkern»; Håkan för deremot redan konungatitel, emedan Magnus numera endast betraktades såsom regent i Norge under hans minderårighet.

farande oroligt. Efter ett nytt utbrott af fiendtligheterna ingicks väl 1338, troligen på tio år, en ny fred; men redan innan denna tid var utlupen, skola ryssarne hafva anfallit det svenska onrådet, och Magnus beslöt att genom ett nytt krig säkra sina rikens gränser åt detta håll. År 1347 besökte han östra Finland för att träffa förberedelser till kriget, hvarvid han skall genom sändebud hafva uppfordrat Novgorods folk att öfvergå till den romersk-katolska kyrkan, troligen för att kunna, då det vägrade, gifva sitt företag den religiösa karakter, som var nödig för att försäkra honom om undersåtarnes villiga hjälp och påvestolens bistånd. I början af sommarn 1348 drog Magnus med en betydande styrka till Neva, lyckades efter sex veckors belägring intaga Nöteborg, underlade sig den kringliggande trakten och förmådde med godo eller ondo en del af inbyggarna att antaga den romersk-katolska läran, hvarefter han på hösten återvände till Sverige. Omedelbart efter konungens återvändande började emellertid ryssarne belägra Nöteborg, som de i februari 1349 med storm återtog, hvarefter all vinst af den svenske konungens kostbara tåg gick förlorad. Ryssarne härjade äfven i norra Norge.

Magnus brann af begär att taga hämd, men måste uppskjuta denna någon tid, bland annat till följd af den förfärliga pest, som nu hemsökte hans länder efter att förut hafva förödt hela Europa. Med ett fartyg kom smittan i senare hälften af 1349 från England till Bergen och utbredde sig derifrån med stor hastighet först öfver Norge och sedan öfver Sverige, dit den troligen kom på våren 1350. Denna pest, i Sverige kallad digerdöden¹, skildras såsom den förfärligaste af alla landsplågor som någonsin hemsökt Norden. Uppgifterna om de offer den kräfde äro oerhörda. I många trakter skall en tredjedel af befolkningen hafva dött ut, i andra var dödligheten ännu större, och af handlingar från den följande tiden ser man, att många gårdar blefvo öde. Ehuru vi ej ega fullständiga uppgifter om den minskning i befolkningen som denna farsot åstadkom, kunna vi emellertid erhålla värderika upplysningar härom genom de i Vatikanens arkiv ännu bevarade räkenskaperna öfver peterspenningen, hvilken skatt, såsom utgående från hvarje gård, genom sin tillväxt eller förminskning angifver folkmängdens förändring. Genom en lycklig tillfällighet hafva vi särskilda qvittenser, som utvisa peterspenningens belopp för åren 1333—1350, och andra för de tre åren närmast efter digerdöden. I Upsala och Skara² stift har det årliga medeltalet nedgått till hälften af skattens belopp före pesten, i Linköpings, Strengnäs och Vesterås stift till ungefär två tredjedelar, under det att minskningen i Vexjö stift är föga betydande. Under den följande tiden börjar peterspenningens belopp å nyo att stiga.

¹ I Norge kallades den »stora mandöden», i Danmark och de flesta andra europeiska länder »svarta döden».

² Äfven andra uppgifter antyda, att dödligheten i detta till Norge gränsande stift varit oerhörd. Så berättas i den år 1417 författade lefnadsbeskrifningen öfver der helige Brynjulf (biskop i Skara), att efter digerdöden endast 34 prester lefde kvar i hela stiftet, ehuru det vanliga antalet var 500.

Öfversigt af Sveriges inre utveckling under medeltidens förra skede.

Styrelse och förvaltning.

Sverige ett förbund af smärre stater. — Odalmän. — Verldsligt frälse. — Konungamakten. — Riket. — Rådmöten eller herredagar. — De höga riksembetena. — Skatter. — Tjenstemän. — Lagstiftning. — Lagskipning. — Förvaltning. — Beskattningsrätt.

å kristendomen infördes i Sverige, bildades detta rike af flere genom personalunion med hvarandra förbundna smärre stater¹, af hvilka hvar och en kallades och var ett land för sig, hvars invånare betraktade sig såsom hörande till ett särskildt folk och de i andra landskap boende svenskarne som utlänningar, en uppfattning som för öfrigt ännu fortlever, om än med mindre styrka. Hvarje landskap (»land») hade sin egen lag, sin särskilda förvaltning och beskattningsrätt, och konungen måste infinna sig i hvar och ett af dem för att mottaga de särskilda folkens hyllning. Dessa folk bildade två hufvudgrupper, svear och götar, af hvilka de förra gifvit namn åt hela riket och

hvilkas områden skildes af de stora skogarna Kolmorden och Tiveden, hvar för svearnes land plögade kallas »Ofvanskog» eller »Nordanskog» och götarnes »Utanskog» eller »Sunnanskog».

På samma sätt som riket var ett förbund af stater eller landskap, var hvarje landskap ett förbund af smärre områden, härad², under det att hä-

¹ Dessa stater voro så sjelfständiga, att, äfven om det svaga bandet mellan dem någon gång skulle bryta, detta hade föga att betyda. Derfor kan ock den gamla konungalängden vid vestgötalagen yttra om den oroliga tiden efter den stenålders åttens utlocknande: »Då styrde god lagman och landshöfdingar Vestergötland, och voro alla lugna för sitt land.»

² Ett sådant område kallades i Svealand hundare och i Götaland, liksom i hela Danmark och södra Norge, härad, hvilket ord ursprungligen torde hafva betydt och mångenstädes användes såsom liktydigt med bygd. Härad eller hundaren förekomma ej i Sverige norr om Ödmorden, den skog som skiljer Gestrikland från Helsingland.

radet var en förening af flere ätter, som slutit sig tillsammans till gemensamt skydd. Ättens medlemmar hade icke blott gemensamt ursprung, utan voro äfven med hvarandra förenade till gemensamt bistånd, försvar och ansvar. Om en af ättens medlemmar dräptes, var hela ätten skyldig att hämnas honom (»blodshämd») och egde, om förlikning kunde åvägbringas, att motaga och sins emellan fördela de böter, som dråparen och hans ätt erlade (»ättarboten»). Jorden var visserligen skiftad mellan ättens medlemmar, men vid försäljning hade säljarens släktingar börsrätt.

De fria jordegarne, odalmännen¹, voro samhällets kärna; öfver dem höjde sig vid hednatidens slut endast jarlarne och konungen. Vanligen anser man att Sveriges invånare vid denna tid hade att glädjas åt en fullkomlig emlikhet. Detta är dock ett misstag, emedan hos våra förfäder, liksom hos något annat folk, endast den fria jordegaren, som ej trädte i konungens eller annans tjänst, var i full besittning af de politiska rättigheterna, under det att flertalet af landets fullvuxna manliga befolkning var i saknad deraf. Alla konungens män, alla landbor (arrendatorer) och alla andra, som ej på en gång voro män för sig och egare af jord, uteslötos nämligen mer eller mindre från åtnjutandet af dessa rättigheter, äfven om de voro friborna. Och alla trälarne, en talrik klass, saknade fullkomligt all rätt till delagande i landets och kommunens angelägenheter, hvilket äfven var fallet med de frigifne. Det torde därför icke vara något tvifvel om, att en större del af Sveriges befolkning är i besittning af politiska rättigheter nu än för ett årtusende sedan.

Redan under hednatiden omtalas storbönder, hvilka genom höga anor, rikedom och ärofulla bragder vunnit högre anseende än mängden, och hvilka grundade en börsadel², som dock ej ännu var i besittning af några förädrädesrättigheter. I samma mån som konungens makt växte, ändrades äfven deras ställning som tjänade honom, så att dessa ifrån att icke vara lika berättigade med bönderne småningom höjde sig öfver dem och bildade ett slags tjänstadel. Då Magnus Ladulås gaf frihet från skatt till konungen åt dem, som voro hans män eller tjänade honom till häst, lades grunden till ett privilegieradt stånd, det verldsliga frälseståndet, eller adeln såsom det sedan kallats.

Redan förut hade från bönderne ett annat stånd afskilt sig, presternes, som kom i åtnjutande af en allt mera utsträckt skattefrihet och domsrätt samt var väl organiseradt, men lydte mera under ett utländskt öfverhufvud än under landets konung.

Nästan det enda gemensamma för de särskilda landsdelarna vid medeltidens början var konungen, hvilken skulle »landom råda, rike styra, lag styrka och frid hålla». Konungen skulle väljas, men valet träffade vanligen någon, som åtminstone på modernet härstammade från det gamla konungahuset, och den regerande konungen lät stundom redan under sin lifstid, för

¹ Odal (samma ord som adel) eller odaljord är jord hvartill man har full eganderätt.

² Ordet adel förekommer emellertid i denna betydelse först under Gustaf I:s tid.

att försäkra tronföljden inom sitt hus, kora en af sina söner till sin efterträdare (s. 389, 426 och 433).

Under medeltidens äldre del valdes konungen endast af Uplands invånare; »svear ega konung att taga och vräka», säger vestgötalagen. Ombud från de andra landskapen deltog dock sedermera i valet, som emellertid fortfarande förrättades i Upland, på Mora äng nära Gamla Upsala; den förste konung om hvilken man vet, att han blifvit så vald, är Magnus Eriksson (s. 446), men det säges vid berättelsen om hans val, att detta varit gammal sedvänja. Den nyvalde dömdes af Uplands lagman till konung, förband sig med ed att upprätthålla lagarnas helgd och vaka öfver friden och säkerheten i landet samt mottog folkets trohetsed, hvarefter han skulle rida sin eriksgata¹, det vill säga i viss föreskrifven ordning² genomresa sitt rike för att i hvarje land aflägga sin konungaed och hyllas. Denna sed förlorade dock sin betydelse, när ombud från alla landskapen började deltaga i valet. I början af 1200-talet tillkom kröningen (s. 396). Äfven konungens gemål kröntes, antingen på samma gång som han eller särskildt.

Konungarne hade troligen städse vid vigtigare frågor afgörande inhemtat erfarna och inflytelserika mäns råd, men före 1200-talets slut finna vi vid hans sida ett råd såsom en särskild institution. Detta råd bestod af erkebiskopen, biskopar, riddare och svenner. Erkebiskopen var enligt Magnus Erikssons landslag den ende sjelfskrifne ledamoten af detta råd; de flesta biskopar och lagmän voro äfven ledamöter, äfvensom ett obestämdt antal riddare och svenner³ var upptaget i rådet, hvars medlemmar i början städse kallades konungens råd, en benämning som först under 1300-talets senare hälft utbyttes mot titeln »rikets råd», ehuru detta uttryck stundom förekommer redan under Magnus Erikssons minderårighet.

Rådets medlemmar bodde spridda på landet, och endast då de händelsevis befunno sig i konungens närhet eller han särskildt tillkallade dem, alla eller några, infunno de sig för att biträda honom med afgörandet af vigtigare ärenden. Vid dessa rådsmöten eller herredagar, ur hvilka riksdagarna småningom utvecklade sig⁴, kommo äfven andra än rådets medlemmar tillstädes, men Magnus Ladulås stadgade, att ingen finge infinna sig der, om han

¹ E-riks-gata betyder allherskarens, den öfver hela riket herskande konungens väg.

² Vägen gick från Upsala genom Strengnäs, Linköping, Jönköping, Skara, Örebro och Vesterås. Vid hvarje landskaps gräns mötte honom gislan af dess inbyggare. I Strengnäs gick konungen sin ed inför invånarne i Södermanlands lagsaga; i Linköping inför »alla östgötar och ösländingar»; i Jönköping inför virdar och snåläudingar; i Skara inför vestgötar och vermländingar; i Örebro inför Nerikes invånare och i Vesterås inför »vestmän och alla dem i Dala bo».

³ Genom nyss nämnda lag gjordes visserligen ett försök att inkränka de veridsliga rådherrarnes antal till 12, men utan följd. Utom biskoparne träffas någon gång, ehuru ej ofta, andra prester bland rådsherrarne; de äro alltid ledamöter af domkapitel och hafva stundom deltagit i rådets öfverläggningar endast i stället för biskopen, om denne varit hindrad. Abböter eller andra klosterföreståndare hafva ej, så vidt man känner, varit upptagna i rådet under nu ifrågakommande tid.

⁴ Ett sådant rådemöte kallas stundom äfven »samtal» eller »parlamentum». Ännu långt in i frihetstiden kallades riksdagarna ofta herredagar.

e vore kallad af konungen eller hade angeläget och giltigt ärende och n på egen kost.

I början var rådet endast rådgifvande, men under konung Birgers minderårighet, under de derpå följande striderna mellan Birger och hans bröder, i försvagade konungens anseende och makt, samt under den långa förnärregeringen för Magnus Eriksson, då all makt låg i rådets händer, des både anspråken och myndigheten, till dess under följande tidskiftet et blir konungen öfvermägtigt och en styrande i stället för en rådgifvande samling.

Vi hafva sett, hvilken ställning jarlen¹ slutligen intog vid konungens, att detta embete nära hundra år tillhörde medlemmar af folkungasläkten, att att det efter Birgers död år 1266 ej mer tillsattes. Under den följande en finna vi i stället konungens drotsete² och konungens marsk³, först gt derefter kallade riksdrots och riksmarsk. Drotseten, under Magnus kssons minderårighet rådets förman, skulle biträda konungen i rättsskipgen, och marsken vid befälet öfver hären. En annan af konungens förnsta embetsmän var kansleren, ofta en biskop.

I stället för drotsete tillsattes någon gång — t. ex. 1344, då konungen uade resa till Norge — en »konungens väldige embetsman», hvilken skulle konungens räkning uppbära dennes årliga inkomster samt jemte tre af ungens råd i hvarje lagsaga utöfva konungens domsrätt, så länge denne ades utom riket; således ett slags tillförordnad regering, men ej gemen- i för hela riket, utan särskild för hvarje lagsaga.

Konungens inkomster, ännu ej skilda från statens, voro afkastning af Upsala öds gods och andra kronan eller konungen enskildt tillhöriga ls samt skatter, tull, böter och danaarf (ursprungligen arf efter utländing, i här i riket dött utan arfving). De ständiga skatterna voro dels ledungs- en (s. 420) och de andra på jorden hvilande årliga utskylderna, dels per- liga. Endast i vissa fall egde konungen uppbära utomordentliga gärder 466).

För uppbörden af skatterna och de andra inkomsterna samt för andra lamål behöfde konungen en mängd tjenstemän, hvilka aflönades ej så- nu genom en bestämd, i penningar utgående årlig lön, utan genom län, er derigenom att de sjelfva fingo frihet från skatterna till konungen. Äfven lets medlemmar och personer som gjort konungen särskilda tjenester be-

¹ Han kallades ej konungens jarl, utan svearnes jarl eller »svears och götars jarl» (redan ger Brosa); Ulf Fase och Birger Magnusson skriva sig till och med »af Guds nåd svearnes jarl» 475). — Betecknande för jarlens ställning är, att han skulle hafva en tredjedel och konungen tredjedelar af den skatt Gotland betalade.

² Egentligen »den som skipar droten (konungens följe) till säte», således ursprungligen ett a ceremonimästare. Ordet användes äfven om skaffare vid bröllop och återgifves med latinska st dapifer, matinbärare.

³ Ordet, en förkortning af marskalk (af mar, häst, och skalk, tjenare), betyder ungefär det- ma som den äldre tidens stallare och motevarar det latinska comes stabuli (hvaraf både etable och konstapel).

lönades ofta på samma sätt. Länen, som ej voro ärftliga, utgjordes af ett eller flere gods, hvilkas afkastning länsinnehafvaren mot vissa villkor fick uppbära, eller af skatterna och böterna i något visst område, stundom ett helt landskap. Ofta måste konungen gifva län som pant för skulder, som han ej kunde genast betala. Den vanligaste skyldighet som ålåg en läntagare var att vid anfordran tjena konungen med ett bestämdt antal krigare, åtminstone oftast till häst. De viktigaste länen voro naturligtvis de, som utgjordes af ett slott med tillhörande område: innehafvaren af ett sådant län kallades vanligen höfvidsman eller fogde¹, och området fick slutligen namnet fögderi.

Lagstiftningen tillhörde under medeltidens äldre del ensamt det på tinget församlade folket och lagmannen. Konungarne började dock snart att utöfva inflytande härpå, och Magnus Ladulås förbehöll sig genom den omkring 1285 gifna skeningestadgan att i sådana mål, som rättelse tarfvade och ej förr voro i lag satta, med sina goda mäns råd stifta lag, hvilken dock skulle »lysas upp för alla män», det vill säga föredragas på och godkännas af tinget i det landskap, der den skulle gälla. En lag, som skulle gälla i hela riket, måste således antagas särskildt på alla lagsagornas ting.

Det dröjde länge, innan lagarna blefvo nedskrifna. Hvarje landskap hade sina egendomliga rättssedvänjor, som mer eller mindre skilde sig från andra landskaps och som lefde i folkets och särskildt i lagmannens minne; denne var en lefvande lagbok och skulle årligen föredraga lagen för folket. För att lättare ihågkommas voro också lagbuden ofta rimmade efter forntidens art (alliteration, s. 358). Väl hade traditionen på 1200-talet att förtälja, huru både Lumb i Västergötland och Viger den vise i Upland redan under hednatiden samlat och upptecknat dessa landskaps lagar, men man har icke någon lemning af dessa uppteckningar, hvilka, om uppgifterna äro riktiga, måste varit gjorda med runor². Den äldsta till vår tid bevarade svenska lag är Västergötlands, af hvilken vi hafva en redaktion, som i sitt nuvarande skick förskrifver sig från början af 1200-talet, samt en yngre redaktion från slutet af samma århundrade. Vid sist nämnda tid och under de första årtiondena af 1300-talet hafva de andra landskapslagarna blifvit upptecknade i det skick vi nu hafva dem³. Endast två af dem, Uplands och Södermanlands, hafva kunglig stadfästelse; om den förra se här ofvan (s. 428), den senare stadfästes år 1327.

I äldsta tid dömde det på tinget församlade folket sjelft, och först små-

¹ Ursprungligen advocatus, fogat, fogde. Samma ord som advokat.

² Den äldsta svenska uppteckning af något lagbud man nu känner är ett stadgande om tionde, inristadt med runor på en jernring i Forsa kyrkodörr, Helsingland. — Af Skånes lag finnes en helt och hållet med runor skrifven handskrift på pergament från senare hälften af 1200-talet.

³ Utom västgötalagen finnas nu följande landskapslagar, mer eller mindre fullständiga: Helsinglands, Uplands, Södermanlands, Vestmanlands, Östergötlands, Tiohärads (Smålands), Gotlands och Skånes (ungefär samtidig med den äldre västgötalagen). Helsingland hörde väl till Uplands lagsaga, men hade särskild lag, som gälde för hela Norrland och Lappmarkerna. Af Tiohärads lag har man nu endast »kristnubalken» kvar. Dessutom omtalas i samtida handlingar Nerikes och Vermlands lagar, men de äro båda förstörda. Öland synes ej hafva haft egen lag, ehuru ön hade egen lagman.

gom synes konungen genom sin egenskap att vara fridens högste vårdare
va erhållit doms rätt, tills han slutligen betraktades såsom af Gud haf-
de högsta domen öfver alla domare. De, som på hundarets eller häradets
g ledde förhandlingarna, kallades i Svealänderna domare och i Götaländerna
adshöfdingar, hvilket sist nämnda uttryck dock slutligen blef det allmänna.
er småkonungarnes försvinnande blef en lagman ordförande på landskapets
g¹. Alla dessa domare valdes i början af tinget sjelft, men småningom
konungen inflytande på tillsättandet både af lagmän och häradshöfdingar.
gen höllos ännu under bar himmel, stundom vid någon stor hög, från
lken den talande lätt kunde höras². En nämnd, motsvarande vår tids jury
än den nu varande häradsnämnden, pröfvade bevisningen, friade eller fälde.
visningen åstadkoms mindre genom vitnen än genom »gudsdom» (jernbörd),
ig eller ed af kåranden och svaranden samt af andra som svuro med denne
lgårdsmän») ³. Häradshöfdingen eller lagmannen egde endast att tillämpa
en på det särskilda, af nämnden pröfvade fallet. Från häradets ting kunde
jas till landsting och derifrån till konungen, som, äfven med nämnd⁴, dömde
räfste- eller rättareting; högre domstol kunde dock omedelbart upptaga ett
, som ej förut varit före vid en lägre. Emedan konungen ej sjelf kunde
öra alla till honom hänskjutna mål, förordnade han ofta drotseten, lag-
men eller någon annan att i sitt ställe hålla konungsräfste och döma
ungsdom. Konungen dömde stundom äfven utan nämnd och utom den
saga dit målsegandena hörde, antingen ensam eller med sitt råd.

Förvaltningen af byns, häradets och landskapets angelägenheter var naturligen en ren kommunalförvaltning, ehuru konungen med tiden genom länsmän, fogdar och andra tjenstemän utöfvade ett allt större inflytande på. De få ärenden, som voro gemensamma för hela riket, afhandlades ej delbart af konungen med ombud från alla landskapen, så vida man ej vill rakta rådets medlemmar såsom sådana, utan särskildt å hvarje landsting. Få centrala embetsverk funnos ej ännu, och man kan ej under hela denna tid tala om någon hufvudstad, utan konungen reste ständigt omkring i lands olika delar för att skipa lag och uppfylla sina öfriga pligter.

I alla frågor som afgjordes på tingen deltog personligen alla dertill
ittigade män, som kunde och ville infinna sig, och endast i mycket få
hade de mot slutet af det tidskifte vi nu betrakta öfverlätit sin rätt
ombud. En börjande representation för hela riket fanns endast vid konunga-

¹ Om lagmansdömena eller lagsagorna, se andra delen, s. 115 o. f. Uplands landsting kallades »börjarting» (hela härens ting) och Västergötlands »alla götars ting». — Gotland hade ingen an och kallades ej lagsaga.

² Ännu från år 1392 finnes ett dombref, utfärdadt å Gorunda hundares, nu Siende härads, vid Anunda höge, en mycket stor under detta namn ännu känd hög i Badelunda socken, manland. (Vid högen står en runsten, rest åt »Anunds broder»).

³ Antalet af de medsvärande var stort, vanligen en, två eller tre tolfster. — Ännu i den vestgötalagen finnes ett edsformulär af hedniskt ursprung, der »gudarne», ej »Gud» återopas.

⁴ Konungsnämnden, tolf män i hvarje lagsaga, hade i vissa fall en själfständig verksamhet och le i konungens ställe, utan att han eller någon å hans vägnar var närvarande.

val (s. 446; jfr s. 471), samt inom landskapen endast vid val af domare och vid utomordentliga skatters beviljande.

Beskattningsrätten tillkom nämligen enligt lag uteslutande folket, hvilket dock ej egde återtaga eller minska de ständiga skatterna. Endast i vissa bestämda fall skulle konungen kunna fordra utomordentlig bevillning, om hvilkens storlek han skulle i hvarje lagsaga öfverenskomma med biskopen, lagmannen och ett visst antal frälsemän och bönder. Konungen utskref dock ej sällan egenmäktigt gärdar, hvilket äfven länsinnehafvare finnas hafva gjort, ehuru Magnus Ladulås i alsnöstadgan förbjöd sådant och hotade att straffa det med länets förlust.

Medelbart kunde emellertid konungen på ett sätt, som ej var i lag förbjudet, öka de skattskyldiges tunga. Han egde nämligen att för sin regeringstid befria hvilka han ville från erläggandet af den skatt, som för deras jord eller deras personer skulle utgå till konungen, och vi hafva af det föregående sett, huru kyrkan, rådets medlemmar, konungens män och alla de som tjänade till häst kommit i åtnjutande af sådan befrielse¹, hvilken under Magnus Erikssons tid utsträcktes först till rådsherrarnes och riddarnes samt sedan äfven till alla andra frälsemäns enkor, minderåriga söner och ogifta döttrar. Då den skattefria jorden (frälsejorden) hastigt tillväxte, men statens behof samtidigt ökades, blef följden häraf att skatterna blefvo allt större och tyngre för den jord som fortfarande var skattskyldig, i synnerhet som några af de förnämsta skatterna utgingo lika af hvarje härad eller skeppslag², antingen skatteböndernes antal var större eller mindre.

Suart nog gjordes också försök att hindra frälsejordens hastiga tillökning. Så bestämdes i afseende på kyrkan gång efter annan, att endast den jord, som vid en viss tid³ var i dess ego, skulle åtnjuta frälse, men all jord som kyrkan derefter förvärfvade vara skattskyldig, så vida ej konungen i något fall särskildt medgaf skattefrihet, en inskränkning som, ehuru fullt berättigad, framkallade starkt missnöje.

Svårare var det att hindra den verldsliga frälsejordens allt för stora tillväxt. Den som sjelf tjänade till häst fick nämligen frälse för all sin jord. antingen han egde mera eller mindre, hvarjemte ännu hvarje bonde, som kunde och ville fullgöra rusttjänst, fick frälserätt. Väl uppträdde de förmögare frälsemännen med ett stort antal beridna och beväpnade tjenare, hvarigenom konungen i ett krig erhöll större hjälp af dem än af de mindre jord-

¹ Friheten gälde endast de årliga skatterna till konungen, men hvarken de utomordentliga gårderna till honom, skatterna till kyrkan eller kommunalutskylderna. Deremot tingo frälsemännen uppbära och för sina behof använda den konungen tillkommande andelen af de böter som deras gårdsfolk ådömdes.

² Vissa i närheten af kusten liggande delar af landet voro indelade i skeppslag, af hvilka hvarje skulle utrusta ett skepp i ledning eller erlagga en viss ledungslämb, hvilken, såsom vi sett (s. 463), blef en af de förnämsta årliga skatterna.

³ Konung Birgers kröning 1302 var länge en sådan tidsgräns, vid hvilken tid äfven den grundsatsen uttalades, att egentligen endast rusttjänst skulle medföra frälse, hvarigenom det andliga frälset betraktades som undantag.

egarne. Men de följn som omgäfv stormännen blefvo lätt en fara för freden och säkerheten i landet, hvarför redan Magnus Ladulås sökte inskränka dessa följens storlek i fredstid, ehuru troligen med ringa framgång, emedan vi finna att försöket efter hans död gång på gång måste upprepas (s. 485). Genom en sådan inskränkning gick konungen vid inträffande krig i väsentlig mån förlustig den fördel, han skulle hafva haft af stormännens större följn såsom ersättning för den skattefrihet som tillkom deras större jordbesittningar.

Magnus Eriksson sökte så mycket som möjligt att afhjelpa denna olägenhet genom föreskrift om årlig vapensyn och noggrannare bestämmelser rörande rusttjensten samt genom att stadga tjufstraff för den frälseman, som genom svekfullt köp eller byte af skattejord sökte draga till sig konungens skatt. Omkring 1340 anbefalde Magnus också en sträng räfst med det andliga frälsets gods och tio år senare med det verldsliga frälsets. Dessa och andra åtgärder i samma syfte ådrogo honom emellertid de stores hat på ett sätt, som slutligen kostade honom hans krona och svärtat hans minne genom den framställning af hans lefnad och verksamhet, hvilken härrör från det aristokratiska partiet och blifvit till senare tid allmänt trodd.

Under det skede af medeltiden som vi nu betraktat hade de särskilda landskapens sammansmältande långsamt, men oafbrutet fortgått. Inrättandet af konungens råd, hvars medlemmar voro bosatta i landets olika delar, lagmännens upptagande i detta råd, den allt oftare förekommande omständigheten, att en af stormännen genom gifte och jordbesittningar på en gång tillhörde flere landskap, den för hela riket gemensamma kyrkan, allt detta medverkade till, att de många småstaterna vid midten af 1300-talet kände sig så starkt förenade, att man då kunde tänka på en för hela riket gemensam lag (se andra delen, s. 4).

I samma mån som landskapen förlorade sin sjelfständighet, minskades emellertid böndernes inflytande, emedan de ej längre kunde så som förr deltaga i afgörandet af de allmänna angelägenheterna. Makten öfvergick från allmogen till de andliga och verldsliga stormännen, från landskapstingen till de för hela riket gemensamma rådsmötena eller herredagarna. Samtidigt göra sig främmande statsgrundsatser gällande. Konungen anses ej längre hafva sin myndighet af folket allena, utan »af Guds nåd»¹. Sedan konungens makt först med kyrkans och de stores hjälp växt på folkets bekostnad, men sedan försvagats genom strider mellan konungahusets medlemmar och genom tvenne förmyndarregeringar, komma stormännen slutligen så godt som ensamma i besittning af all makt.

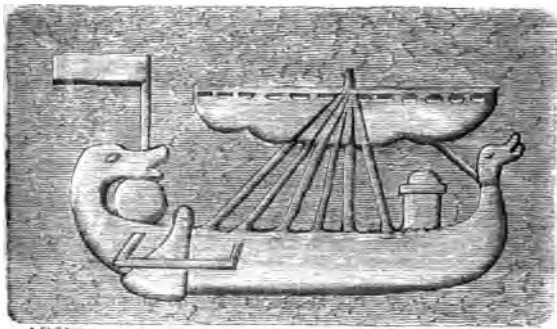
Att folket härvid icke hos oss, såsom i de flesta andra länder, alldeles förlorade sin betydelse, utan kunde vid medeltidens slut framträda med sådan kraft som det gjorde, torde väsentligen kunna förklaras af dess vana vid sjelfstyrelse, som i synnerhet i de smärre områdena tidigt rotfäste sig; i kommunalförvaltningen deltog bönderne jemte frälsemännen såsom likställda.

¹ Den förste, som, så vidt man nu känner, i Sverige kallat sig »konung af Guds nåd», är Knut Eriksson.

Den materiella odlingen.

Näringar. — Bergshandtering. — Nybyggen i Norrland och Finland. — Birkarlar. — Handel. — Städer. — Stadslagar. — Samfärdseln. — Betalningsmedel. — Vigt. — Mynt.

Till åkerbruket och boskapsskötseln kom efter kristendomens antagande en ny näringsgren, bergshandteringen, af utländingar införd i landet; och bergslagen eller »bergen», såsom de vanligen kallades, framträdde före midten af 1300-talet såsom särskilda kommuner, efter tyskt föredöme, med egen förvaltning och rättskipning, på grund af privilegier som Magnus Eriksson gifvit. Utom jerngrufvor bearbetades redan på 1200-talet »Kopparberget» (Falu grufva)¹, hvarjemte vid midten af 1300-talet »Silfberget» (i Tuna socken, Dalarna)² omtalas.

514. Fartyg, afbildadt å dopfunten i Löderups kyrka, Skåne.

Bergsmännen bröto hygd i trakter, som förut varit alldeles icke eller högst obetydligt bebodda. Under det tidskifte vi nu betraktat utbredde sig odlingen äfven i Norrland³ vida mer än förr. Med grafhögarnas tillhjälp kunna vi visserligen spåra en svensk befolkning redan före hednatidens slut utefter hela kusten ända till trakten omkring Skellefte, men nordligare synas nämnvärda svenska nybyggen icke hafva gått före kristendomens införande. Ehuru häfderna hafva föga att förtälja om odlingens utbredande i dessa trakter, vet man dock att åtminstone under Magnus Erikssons minderårighet den svenska regeringen vidtagit åtgärder för bebyggandet af landet mellan Skellefte och Ule elfvar. Erkebiskopen i Upsala, fogden öfver Helsingland och tvenne andra öfverenskomma nämligen 1327 om delning af det område vid Lule elf och dess bifloder »hvilket de af konungen erhållit, då landet mellan Skellefte och Ule uppläts till bebyggande och odling». Af en annan handling se vi, att hvarje kristen som nedsatte sig i Lappmarkerna skulle få för sig och sina arfvingar fritt behålla hvad han intagit, samt att dessa nybyggare, hvilka åtminstone i början voro fria från skatt, skulle lyda under helsingelagen.

¹ Denna redan då vigtiga grufva egdes vid slutet af 1200-talet och i början af följande århundrade af ett slags bolag, hvari konungen (s. 455), biskopen i Vesterås, andra förnämna svenskar samt borgare i Lübeck voro delegare. — Ett beslut, som 1282 skulle hafva fattats vid ett möte på Helgeandsholmen i Stockholm, tillerkänner väl kronan eganderätt till all ouppodlad mark, alla större vattendrag och alla malmstreck i riket, men berättelsen om detta beslut är ej äldre än från slutet af 1500-talet och har visat sig vara förfalskad.

² Sala grufva är ej äldre än från början af det sextonde århundradet.

³ Norrland kallades vid denna tid vanligen Helsingland, hvilket namn dock äfven användes i den inskräntare betydelsen af Alir, Sunded och Medelpad, eller det nu varande Helsingland och Medelpad.

I norra Sveriges och Finlands odlingshistoria vid denna tid spela birkarlarne en stor roll. De bildade ett slags sällskap eller förbund, ursprungligen förmedlande varuutbytet mellan de till dessa trakter seglande tyska handelsmännen och lapparne, hvilkas boningsplatser då sträckte sig till Bottniska viken och syddligare än nu. Birkarlarne nöjde sig ej med köpskap allena, utan slogo äfven under sig det vinstgivande fisket i de bottniska elfvarna och anlade nybyggen; de skola redan af Magnus La-

515. Öfre delen af portalen till Lunds domkyrkas norra kapell.

dulas hafva fatt privilegium ej blott på att bland lapparne drifva handel, utan äfven att af dem uppbära skatt mot en obetydlig afgift till kronan.

Vi hafva i det föregående (s. 388, 409 och 414) omtalat de privilegier¹, som gafvos Lübeck och andra nordtyska städer. Sedan vikingatågen upphört och flottan förlorat sin forna betydelse för krigföringen, synes det svenska sjöväsendet småningom hafva råkat i förfall, hvarför det slutligen lyckades hansestäderna eller »sjöstäderna», sasom de vid denna tid plögade kallas, att göra sig till herrar öfver sjöfarten på Östersjön och derigenom äfven öfver Sveriges utrikes handel. Till hansan hörde väl Visby, den rikaste och praktfullaste staden i Norden, men vi hafva sett, hvilken egenomlig ställning den, liksom hela Gotland, intog till Sverige (s. 419). Gotlands handel var dock ej inskränkt till Visby, utan äfven landtbefolkningen på ön deltog fortfarande, liksom under hednatiden, deri. Det faktori, som köpmännen från Gotland hade grundat i Novgorod, ansågs

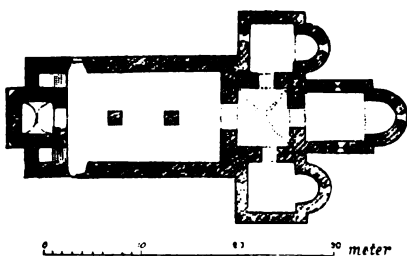

516. Kapitäl i Lunds domkyrka.

¹ Dessa måste, liksom andra frihetsbref, förnyas af hvarje ny regent, hvilket äfven skedde.

också alltid som Visbys och landets gemensamma tillhörighet och kallades »Gutenhof».

I det egentliga Sverige sökte man deremot sammanföra både handel och

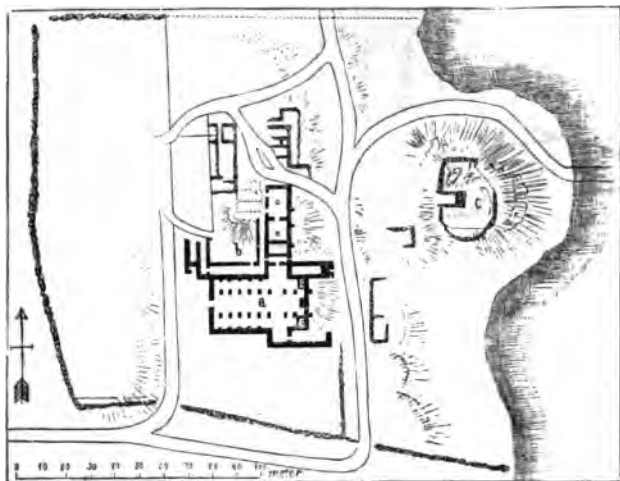

517. Plan af Sankt Pers kyrka i Sigtuna. (Se fig. 520).

handtverk i städerna samt förhindra uppkomsten af köpingar, som kunde göra afbräck i närliggande städers rörelse. Så befaller hertig Valdemar år 1315, på grund af sigtunabornes klagan, de handtverkare, som vid Folklandstingstad drifva handel och andra förbjudna yrken, att inom åtta dagar inflytta till Sigtuna, Stockholm eller andra större städer, med hotelse att den som bröt häremot skulle förlora all sin egendom. Befallningen måste förnyas år 1332, hvil-

ket visar att den ej ledt till det åsyftade ändamålet.

Utom Stockholm tillkomma under detta tidskifte flere andra städer, bland hvilka några af regeringen erhållit ännu bevarade privilegier¹. Stä-

518. Plan af ruinerna efter Vårfruberga kloster på Fogdön i Södermanland⁴.

derna, af hvilka de som voro biskopssäten derigenom fingo en viss blomstring, framträda före 1200-talets slut såsom sjelfständiga, ur de gamla rättsområdena lösbrotta samhällen med egen styrelse efter utländskt mönster (borgmästare och råd), med särskild lagskipning och förvaltning, särskilda skatter och eget sigill (fig. 474)². Stockholm, Visby och troligen äfven andra voro skyddade af murar³. I början begag-

nade städerna landets lag, men med de förändringar, som betingades af de

¹ Jönköping erhåller 1284 och 1288 vissa köpstadsrättigheter; Torshälla får stadsprivilegier 1317, men Vexjö, ehuru biskopssäte, först 1342. — De städer som bevisligen funnos före 1350 ses å kartorna s. 392 och 393; jfr andra delen, s. 116—128. Stad betyder egentligen detsamma som ställe nu, hvarför de här ifrågavarande orterna länge kallades »köpstäder»; de benämndes äfven, såsom ännu i Norge och Danmark, »byar», emedan de flesta ursprungligen varit sådana.

² I hvarje stad fans dock en kunglig embetsman, fogde (»fogate»), som deltog i lagskipningen och stadens styrelse. Han hade förköpsrätt till de varor som infördes sjövägen.

³ Jfr s. 421. Enligt en gammal anteckning skall Stockholm år 1317 hafva »omgifvits och befästs med murar af trä».

⁴ a är kyrkan och b klostergården; vid c ses lemningar af en borg, kallad »Ingjald Illrådes».

inom dem rådande egendomliga förhållandena. Småningom utbildades dock särskilda stadslagar, något olika i olika städer. Ännu finnes en ursprungligen för Stockholm skrifven stadslag qvar, som kallades »byrkerätt» (bjärköarrätt) och som äfven användes i flere andra städer¹. Söderköpings stadslag var i vissa afseenden afvikande, och ännu mera sjelfständig var Visbys. Sistnämnda stad hade dessutom en särskild sjörrätt, som gälde äfven i flere af utlandets städer.

Städernas borgare eller »byamännen», såsom de vanligen benämndes, synas ännu ej hafva fått någon särskild politisk betydelse. Man har väl en uppgift, att de deltagit i Magnus Erikssons val, men den är från senare tid och troligen ogrundad. Under nästa tidskifte, redan 1359, kallas dock ofta ombud för hvar köpstad att deltaga i herredagarna.

Handeln vid denna tid hade stora svårigheter att bekämpa. Äfven sedan vikingafärderna från Norden upphört, gjordes Östersjön osäker af vnder, ester och andra folk, oaktadt både de nordiska rikena och de tyska städerna gjorde kraftiga försök att utrota sjöröfveriet². Dessutom var seglingen

svår vid Sveriges farliga kuster på en tid, då kompassen var så godt som okänd och inga fyrar ännu funnos. Man seglade långsamt, lemnade ogerna land ursigte³, och om man strandade, tog strandens folk allt som bergas kunde. Påfliga le-gater förbjödo vid midten af 1200-talet denna »strandrätt», och de svenska konungarne medgåfvo i privilegier åt de främmande köpmännen, att dessa skulle sjelfva få berga och behålla sitt gods, men den grymma oseden var svår att utrota.

519. Altarbord af sten i Linköpings domkyrka.

gater förbjödo vid midten af 1200-talet denna »strandrätt», och de svenska konungarne medgåfvo i privilegier åt de främmande köpmännen, att dessa skulle sjelfva få berga och behålla sitt gods, men den grymma oseden var svår att utrota.

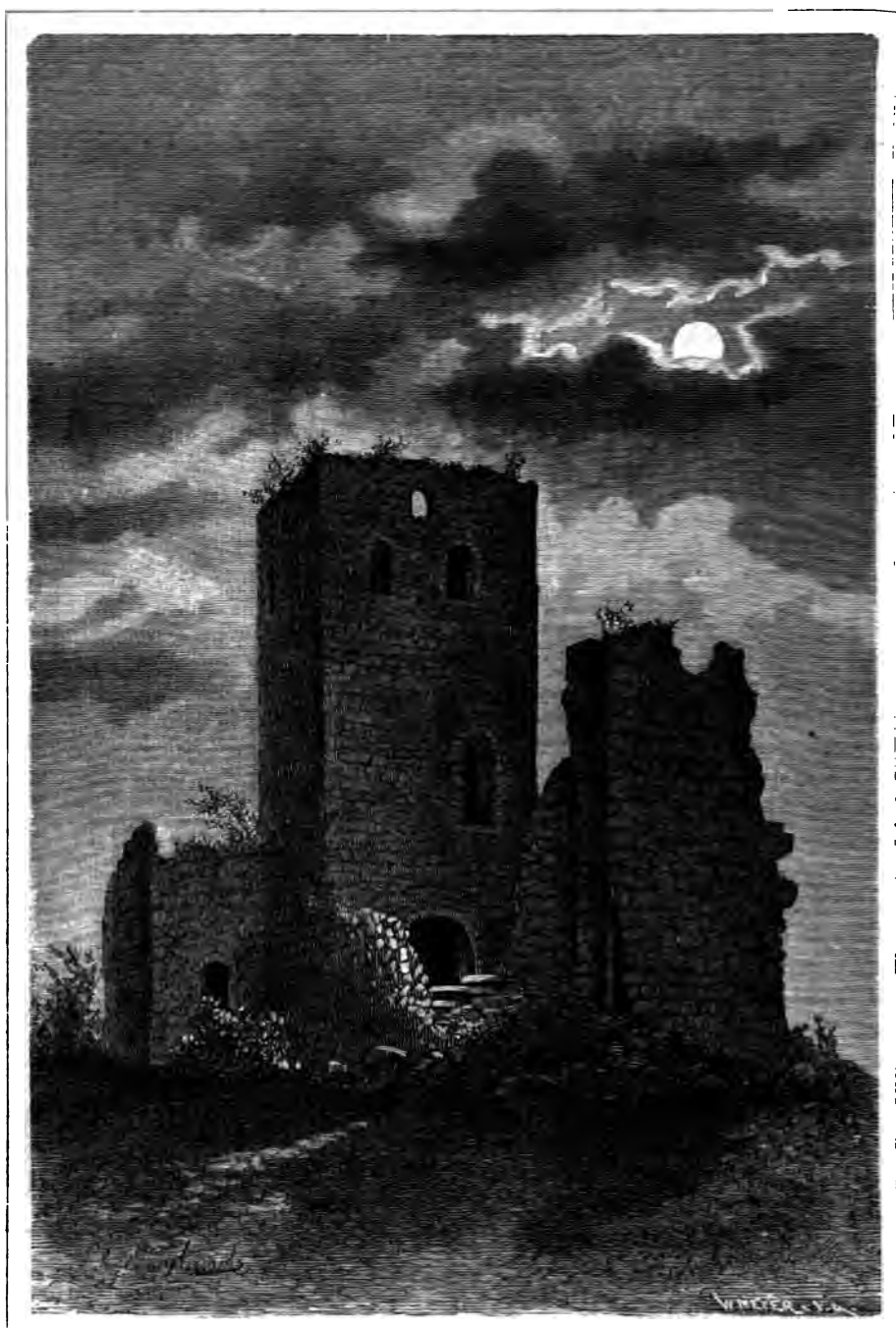
Fartygen bibehöllo länge ungefär samma form som under vikingatiden; de hade troligen ännu alltid endast en mast (fig. 514)⁴.

¹ Den handskrift af denna lag som vi nu ega har varit begagnad i Lödöse. Jönköping får 1349 kunglig tillåtelse att bruka samma lag, kallad »byrkerätt», som Stockholm.

² Så ingingo t. ex. tyskarne i Visby och lübeckarne 1280 ett förbund på tio år till handelns skydd i Öster-jön; och 1344 öfverenskommer Magnus Eriksson med Lübeck och fyra andra hansestäder om utrustande af tolf skepp, sex från hvardera sidan, eller flere, om så skulle behövas, för att hämma sjöröfveriet. Detta onda blir dock under följande tidskifte ännu värre.

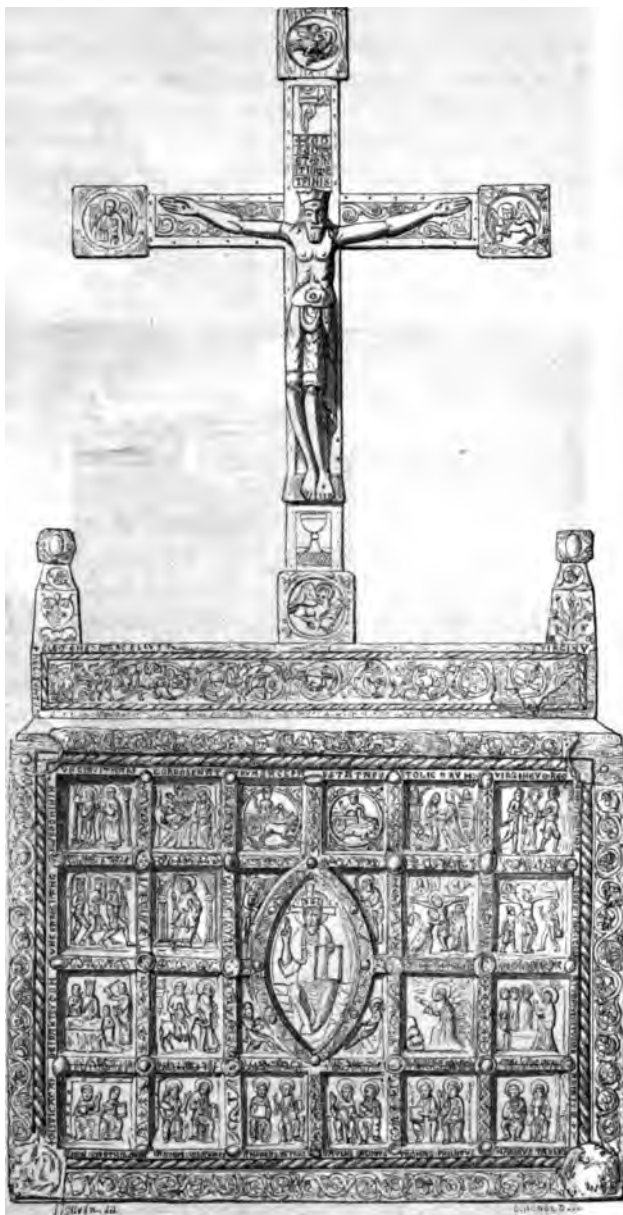
³ En anteckning från 1200-talet visar, att man seglade från Danmark (Bleking) till Estland genom Kalmar sund och utmed svenska kusten inomskärs till Arholma (utanför Norrtelge) samt derifrån förbi Åland till Porkkala, på finska kusten (vester om Helsingfors), och Reval.

⁴ Jfr båten med trå drakhufvuden i Torshälla stads sigill (ej äldre än 1317; andra delen fig. 181).

520. Ruin af Sankt Petri kyrka i Sigtuna, sedd från nordvest. Från slutet af 1100-talet.
(Se fig. 517).

Äfven samfärdseln till lands var långsam och farlig. På 1320-talet räknade man sju dagsresor från Lödöse till Riseberga och fem från detta kloster till Upsala; således nära två veckor från vestra kusten vid Göta elfs mynning till Upsala eller Stockholm¹. Vägarna voro äfven midt under freden osäkra, i synnerhet om man medförde dyrbarheter. Då de påfliga uppbördsmännen 1328 i Upsala mottagit påfvetionden af erkestiftet och skulle lemna staden, rådde erkebiskopen dem, att de skulle nedlägga pennningarna förseglade i domkyrkans sakristia, »emellan röfvare på flere ställen lagt sig i försåt». De lydte detta råd och förforo i Strengnäs, på biskopens uppmaning, sammaledes. Pennningarna fördes sedan af en johanniterriddare och tolf beväpnade ryttare till Riseberga kloster, men han vågade »af fruktan för röfvare» ej föra dem längre, hvarför biskopen i Strengnäs måste förordna, att prosten i Nerike och ridclaren herr Anund Sture (tre sjöblad) med 40 beväpnade ryttare skulle skaffa dem till Lödöse.

521. Altarprydnad af ek, beklädd med drifren och förgylld koppar, från Broddetorps kyrka, Vestergötland. Från midten af 1100-talet. Nu i statens historiska museum.

¹ Från Upsala till Linköping räknades sju dagsresor: från Strengnäs till Linköping fem; från Jönköping till Skara två »stora dagsresor» och från Skara till Oslo (Kristiania) nio dagsresor.

Så skedde, men kostnaderna härför stego till mer än 5000 kronor, ehuru ridaren ej ville mottaga någon ersättning för sin möda.

Betalningsmedel voro icke endast guld och silfver, myntadt eller omynadt, utan äfven andra »värdören», såsom koppar, jern, kreatur, vadmal, lärft och dylikt. Tillgången på ädla metaller var nämligen ej tillräcklig, hvarför man i många fall var lagligen berättigad att erlägga betalningen med varor. Den vanliga värdemätaren var dock silfver efter vigt. Vigtenheten var mark (s. 312). En mark (211 gram), som var helt nära ett halft skålpund, delades i åtta ören, ett öre i tre örtugar och en örtug i åtta penningar. Markens vigt i olika delar af landet var dock ej alldeles densamma. I Stockholm var den något, ehuru obetydligt större än i Skara; dessutom talas

om Upsala och Lödöse vigt. Äfven kölnisk vigt begagnades ofta; en mark kölnisk vigt var 234 gram.

Emedan ett mynt egentligen är ett stycke afvägdt silfver, för hvars riktiga vigt och silfverhalt stämpeln med konungens namn och bild skall vara en borgen, blef vårt äldsta myntsystem detsamma som vigtsystemet; först efter medeltidens slut inträder en skilnad, då den främmande dalern blir en ny svensk myntenhet. I början var det således likgiltigt, om man betalade en mark i myntadt eller omynadt silfver. Men då

522. Öfre venstra hörnet af altarprydnaden från Broddetorp¹.

konungarne snart läto slå mynt, som ej var så tungt som det borde vara, ej heller af så god halt som det vanliga silfret, och då denna olikhet lätt blef känd, uppkom en skilnad mellan en vägd mark »rent» silfver och en i penningar uppräknad mark, hvilken skilnad genom myntets fortsatta försämring blef allt större².

¹ Inskrift: [Ang]elvs domini nvnciavit Marie (Herrens engel helsade Maria).

² Vid slutet af 1200-talet, den äldsta tid, för hvilken detta förhållande är med säkerhet känt, var en mark silfver redan lika med tre eller fyra mark penningar; under förra hälften af 1300-talet vanligen lika med fem och under senare hälften af samma århundrade med sex eller sex och en half mark penningar. Under 1400-talet blef myntet slutligen så dåligt, att vid århundradets slut tio myntmarker motsvarade en mark silfver. — En mark eller 50 ort »rent silfver» är nu vard 30 kronor; med rent silfver menades nämligen sådant af omkring 95 procents halt. Men emedan en jämförelse af prisen på kreatur, säd och andra viktiga varor under förra hälften af 1300-

Alla under medeltiden i Sverige präglade mynt äro af silfver¹, och under hela tiden före 1300-talets midt slogs ej större mynt än penningar. Om man skulle betala en örtug, måste man således räkna upp åtta penningar², och för att erhålla en mark fordrades ej mindre än 192 myntstycken. Först under konung Albrekts tid vidtogs den betydande förbättringen i myntväsendet,

523. Ciborium (för hostians förvarande) af förgylt koppar³.

524. Kalk af förgylt silfver, tillhörig Vesterås domkyrka.
Nu i statens historiska museum.

ett örtugar (och snart äfven halförtugar) slogs. Större mynt präglades ej örrän på 1500-talet; det första markstycket slogs år 1536.

alet och nu visar, att silfrets värde var minst tio gånger högre då än nu, motsvarar en mark silfver under nämnda tid minst 300 kronor i våra dagar. Troligen var silfrets värde under den ifriga delen af medeltiden till slutet af 1400-talet ungefär det samma.

¹ Man känner intet svenskt guldmynt, som är äldre än från slutet af Erik XIV:s regering från år 1568). Verkliga kopparmynt äro ej i Sverige äldre än från Gustaf II Adolfs tid; redan lersföret har dock så dåligt mynt stundom funnits, att det knapt innehåller annat än koppar, ehuru det utgifvits för silfvermynt.

² På Gotland och i vissa delar af Götaland voro mynten så små, att 16 penningar gingo på örtugen. — Olof Skötkonungs mynt, de äldsta svenska som vi känna (s. 261), motsvara i vikt och allt helt nära en fjerdedels örtug; de likna visserligen till storlek och utseende de samtida anglosachsiska, men äro tyngre än dessa.

³ Inskrift: Ave Maria gracia plena Dominus tecum benedicta tu in mulieribus) Hail Maria, full med nåd! [Herren är med dig. Välsignad du bland kvinnor]].

De svenska mynten från midten af det elfte till midten af det fjortonde århundradet äro i flere afseenden mycket ofullkomliga. Sällan förekommer konungens namn och sällan namnet på det ställe der de äro präglade; aldrig årtal och aldrig värde¹. Olof Skötkonungs mynt äro slagna i Sigtuna, sedan slogos mynten på flere olika ställen. Mynthus funnos nämligen vid slutet af 1200-talet samtidigt i Stockholm, Upsala, Vesterås, Nyköping, Örebro, Söderköping, Skeninge, Jönköping, Skara och Visby samt troligen i Lödöse och möjligen i Kalmar. Vid midten af 1300-talet fans bevisligen mynthus i sist nämnda stad (andra delen, fig. 97), och åtminstone från Erik XIII:s tid ett sådant äfven i Åbo.

Utom det inhemska begagnades i Sverige under hela medeltiden äfven en mängd utländskt mynt, såsom engelska, tyska och danska silfvermynt, franska silfvermynt från staden Tours (»gros tournois») samt flere slags guldmynt (»floriner» från Firenze, engelska rosenobler och rheinska gyllen; andra delen, fig. 124 och 140) m. fl. De omtalas ofta i tidens handlingar och hittas ej sällan i vår jord.

Den andliga odlingen.

Kyrkan. — Skatter till påven. — Fattigvård. — Sjukvård. — Kloster. — Undervisning. — Skolor. — Svenskar vid universitetet i Paris. — Vetenskap. — Literatur. — Bibelöfversättning. — Språket. — Konsten.

Nästan all andlig odling är under medeltiden att söka inom kyrkan. All högre bildning är hennes verk, den vetenskap som finnes idkas af hennes män, och konsten, pånyttfödd af henne, tjenar till hennes förhålligande.

Kyrkan i Sverige var liksom i de andra katolska länderna en själfständig stat i staten. Kyrkans män lydde ej landets lagar, utan dem de själfva stiftat, voro i brottinål ej underkastade de för landets öfriga invånare gemensamma domstolarna, ej skyldiga att aflägga trohetsed åt landets konung, utan hörsammade såsom sitt öfverhufvud en främmande kyrkofurste; de voro fria från nästan alla skatter till Sveriges konung, men skattskyldiga under Roma. Sjelf sammanhållen af starka band, förstod den svenska kyrkan under tider af allmän oro och upplösning att allt mer vidga sitt vülde, öka sina jordbesittningar, den tidens enda räntebärande förmögenhet och i alla tider en källa till makt, samt ständigt ingripa i landets öden, ej sällan på ett sätt som visade, att makten låg mera i prelaternes än i konungens händer, i synnerhet sedan biskoparne intagit de främsta platserna i konungens råd.

Så mycket än ett sådant tillstånd är stridande mot hvad vi nu äro vana att anse såsom förenligt med ett ordnad samhällsskick, måste vi dock besinna, både att mycket fordom sågs med andra ögon än nu och att Sverige liksom det öfriga Europa står i så stor tacksamhetsskuld till medeltidens kyrka, att vi ej få såsom hufvudsak betrakta de medel, hvarigenom denna

¹ Det äldsta svenska mynt med årtal är af år 1478; de äldsta med utsatt värde äro af 1543.

kyrka förstod att häfda sin sjelfständiga ställning, men dermed äfven den andliga bildningens öfverlägsenhet öfver den råa styrkan.

Förvaltningen af kyrkans angelägenheter var i många afseenden öfverlägsen den verldsliga statens, och den förra bildade en fast, väl hopfogad bygnad, som utgör en egendomlig motsats mot det verldsliga samhället, der de särskilda delarnas lösa sammanhang var det mest utmärkande. Hela den romersk-katolska världen var indelad i kyrkoprovins, och hvarje provins bestod af flere stift som styrdes af biskopar, bland hvilka en såsom erkebiskop var provinsens hufvud och stod i ständig förbindelse med kyrkans öfverhufvud¹. Hvarje stift var indeladt i prosterier, omfattande flere socknar, och hvarje socken hade sin kyrkoherde; en af kyrkoherdarne var tillika prost. I hvarje stift höllos på vissa tider prestmöten, och provinsens biskopar sammanträdde ofta till gemensamma öfverläggningar. Sådana prestmöten och biskopsmöten voro äfven i Sverige vanliga; deremot torde landets aflägsenhet hafva hindrat det svenska prestskapet från verksammare deltagande i de allmänna kyrkomöten, som under påfvens ledning tid efter annan höllos.

Under det att sockenpresterne, liksom tiggarmunkarne, stodo det egentliga folket mycket nära i lefnadsvanor och åskådningssätt, räknades prelaterne till stormännen². Biskoparne hörde ej sällan till landets förnämsta släkter (s. 391), deras inkomster voro mycket betydliga och de uppträdde med stora väpnade följen³.

I mål rörande äktenskapet samt mened och andra religionsbrott egde biskoparne en domsrätt, som erkännes redan af våra äldsta lagar. I vissa fall skulle dock frågan afgöras af påfven, hvilket var förenadt med högst betydande kostnader.

525. Rökelsekar af messing.

Vi hafva sett, hvilka friheter och andra förmåner den svenska kyrkan

¹ Då påfven vistades i Roma, skulle erkebiskopen i Upsala hvar fjärde år göra sin uppvaktning, sjelf eller genom ombud. För dessa besök och många andra angelägenheter måste erkebiskopen hafva ombud vid kurian (påfvestolen), till hvilken post ofta användes utlänningar. Ännu finnes ett qvitto, utfärdadt den 31 juli 1345 af Ventura de Adria, som af erkebiskop Hemming och Upsala domkyrka, hvilkas »prokurator vid den romerska kurians domstol» han var, erhållit fullt arvode intill den 20 december samma år, således på förhand.

² I offentliga handlingar nämnas biskoparne närmast efter konungen och före de verldsliga medlemmarna af rådet, äfven före drotseten och marsken. De nämnas också före jarlen och konungens bröder.

³ Linköpingsbiskopens årliga inkomster voro på 1280-talet uppskattade till omkring 600 mark silfver eller mer än 180 000 kronor, men öfverstego utan tvifvel i verkligheten betydligt denna summa, emedan uppskattningen var gjord för erläggande af tionde till påfven. De öfriga biskoparne, äfven erkebiskopen, hade dock mindre inkomster. — Om deras följen se s. 485.

småningom erhöll (s. 389—394). En vigtig rättighet för hvilken hon länge kämpade var den att äfven utan arfvingarnes godkännande få mottaga jord och annat gods, som blifvit genom testamenten skänkt till kyrkor och kloster (testamentsfriheten). Mindre svårigheter mötte införandet af tionden eller skyldigheten att till kyrkan gifva en tiondedel af jordens och ladugårdens afkastning¹. I slutet af det elfte århundradet påbjudes den af påfven, och i våra äldsta lagar är den redan erkänd; dess utgörande betraktas nästan såsom en del af den kristna tron.

Tionden och de andra utgifterna för gudstjenstens upprätthållande voro

526. Relikskrin af trä, beklädt med emaljerad koppar, i Upsala domkyrka. (»Arcimboldos aflatsskrin», omtaladt i andra delen s. 467).

emellertid ej det enda, som svenska folket hade att erlægga till kyrkan. Vi hafva omtalat peterspenningen (s. 379); den erlades af »hvar och en som sjelf plöjde och sådde». Men dessutom erlades af alla landets inbyggare på påfvens uppmaning, i testamenten och på annat sätt, frivilliga gåfvor till »det heliga landets hjälp»².

¹ Af sädstonden fick sockenpresten endast behålla en tredjedel. Återstoden delas i tre lotter, af hvilka en tillföll sockenkyrkan, en biskopen och en de fattige; fattigtionden användes dock stundom till andra ändamål. »Qvicktionden», eller hvart tionde djur som i ladugården föddes, tillföll deremot sockenpresten odelad.

² Många i Sverige togo korset för att draga till Palestina. Magnus Ladulås hade gjort så, och då han ej kunnat sjelf fara, gifver han i sitt testamente (1285) ej mindre än 400 mark silfver

Till det heliga landets befriande beviljades emellertid ock på flere allmänna kyrkomöten under 1200-talet och följande århundrade stora skatter af kyrkans män. Så anslogs dertill år 1312 på det stora kyrkomötet i Vienne, der erkebiskopen i Upsala var närvarande, tiondedelen af alla kyrkliga inkomster under sex år. För att tillfredsställa sina ständigt ökade penningbehof pålade påfvarne äfven andra, ofta mycket känbara utskylder. År 1316 påbjöds, att till den påfliga skattkammaren skulle indragas första årets inkomster af de flesta kyrkliga lägenheter i Sverige, som då voro eller under tre års tid blefvo lediga; påbudet om sådana »annater» upprepades sedan ofta. Dessutom måste erkebiskopen af Upsala till den påfliga skattkammaren betala en mycket dryg lösen för pallium¹, äfven då han invigdes af erkebiskopen i Lund (s. 379).

De belopp, som af påfvens uppborrdsmän för olika ändamål mottogos från Sverige (utom Skåne) under åren 1300—1350, stiga till mer än 13 000 mark silfver eller öfver 4 millioner kronor. Hälften af den 1312 påbjudna sexårstionden hade påfven visserligen afstått till konung Magnus Eriksson (s. 452), men nästan allt det öfriga utfördes ur landet, och det i ädla metaller.

Ehuru den svenska kyrkan var fri från de årliga skatterna till konungen, hvilade dock på presterskapet, såsom vi se, en ej obetydlig tunga, hvarjemte man bör ihågkomma, att det hade att fullgöra vissa skyldigheter för kommunala behof. Dessutom voro biskopsvisitationerna förenade med så stora omkostnader för landtpresterne, att dessa lätt kunde blifva utarmade genom ett enda sådant besök, i synnerhet som en mängd riddare och svenner »enligt häfdvunnen sed» plägadé sluta sig till biskopens följe och på en kort stund förtära, hvad presten under lång tid samlat.

Om således än landtprestens ställning ej alltid var så förmänlig som man ofta föreställer sig, var dock kyrkan i allmänhet mycket rik, i synnerhet på jord, förvärfvad genom gåfvor och köp. Vid midten af 1300-talet voro emellertid den svenska kyrkans jordbesittningar ännu ej så stora, att någon fara

(mer än 120 000 kronor), som fyra riddare skulle i konungens ställe öfverbringa dit. — Magnus hade äfven, i likhet med andra svenskar, tagit korset för att i Livland kämpa mot hedningarne, hvarför han i testamentet förordnar, att fyra väpnuare på hans bekostnad skola sändas dit det år han dött.

¹ Denna lösen, som uppgick till nära 600 floriner (eller 50 000 kronor), träffade dock icke erkebiskopen ensam, emedan han af sitt stifts presterskap uppbar en betydlig hjälp dertill. Man har ännu i behåll fördelningen af dessa bidrag på de särskilda kyrkorna.

527. Dopfund af messing i Linköpings domkyrka.

deri låg för samhällets lugna utveckling, och vi få vid en jämförelse mellan kyrkans förmögenhet då och nu ej förgäta, att kyrkan under medeltiden icke blott motsvarade hvad vi nu förstå med detta ord, utan äfven hvad som hör till fattigvårds-, sjukvårds- och undervisningsväsen. En del af tionden var anslagen till de fattige, hvarjemte i flere städer funnos hospital och helgeandshus, de förra tillflyktsorter hufvudsakligen för spetälska, de senare för sjuklingar och fattiga. De med kyrkan nära förbundna gillena hade väl ock ofta i Sverige såsom i grannländerna understöd åt sjuka eller nödlidande medlemmar till en af sina viktigaste uppgifter. En vacker, om än af efterverlden lätt förgäten verksamhet för sjukas vård och lindrande af nöd har också utförts af klostren, hvilka under 1200-talet fingo en betydlig tillökning genom de många, som da anlades här i landet af franciskaner- och dominikanerordnarnas medlemmar¹.

528. Dopfunt af sten från Norums kyrka, Bohuslän².
Nu i statens historiska museum.

För presternes utbildning voro skolor nödvändiga, och att sådana funnits, se vi bland annat deraf, att de »fattiga skolgossarne» i stiftsstäderna ofta ihågkommas med gåfvor i testamenten. De, som eftersträfvade kyrkans högre platser och därför borde ega vidsträcktare kunskaper, måste dock söka dem utom landet, och vid det tryckbara universitetet i Paris, det enda norr om Alpenna ända till 1348, då det i Prag stiftades, hafva en mängd svenskar

studerat, till hvilkas understöd offentliga och enskilda bidrag i penningar och böcker³ tidigt gifvos. År 1285 inköpte upsaladomprosten Andreas And två hus i Paris till bostad åt studerande från erkestiftet, hvilka der bildade ett

¹ Den förra orden stiftades af en rik köpmanusson från Assisi i Italien, som af sin långvariga vistelse i Frankrike kallades Franciscus († 1226), den senare af Dominicus, bördig från Spanien och död i Bologna 1221. Franciskanerne kallas äfven gråbröder och barfotamunkar (för sin dräkt) och minoriter (»de mindre bröderne»); dominikanerne benämndes svartbröder och predikarbröder. Gemensamt hade de namnet tiggarmunkar, emedan de skulle lefva af almosor. Flere svenska kloster af dessa ordnar anlades kort efter stiftarnes död. — I början af 1200-talet stiftade äfven Clara från Assisi en med franciskanerne nära förbunden nunneorden, till hvilken det af Magnus Ladulås på Norrmalm anlagda klostret hörde (s. 425).

² Svän kårthe (Sven gjorde [funten]). De fem sista tecknens betydelse är ej känd. Under inskriften ses en man, som omgifves af fyra ormar och tyckes med fötterna spela på en harpa eller dylikt. Troligen skall detta föreställa »Gunnar i ormagården», en scen ur den från Eddan kända sagokretsen om Völsungarne och Gjukungarne.

³ Böckerna, hvilkas afskrifvande kostade mycken tid och möda, betingade därför pris, som i förhållande till de nu varande voro oerhörda. Vesterås domkyrka egde 1317 ett »missale», som kostat 10 mark silver (mer än 3 000 kronor) och en dekretalsamling, för hvilken betalats 6 skilling koppar, värda 100 mark penningar (mer än 6 000 kronor).

»kollegium» af ungefär samma art som de »colleges», hvilka ännu finnas vid de engelska högskolorna. Detta framgår tydligt af de noggranna föreskrifter, som erkebiskopen i Upsala 1291 utfärdade för dem som bodde i dessa hus; antalet fick ej gerna öfverstiga 12, och alla skulle vid vite endast begagna det latinska språket sins emellan. Äfven Linköpings och Skara stift förvärfvade sig hus i Paris för samma ändamål. Sedan universitetet i Prag stiftats, började dock svenskarne allmänt besöka denna högskola, såsom lättare åtkomlig, hvarför de svenska husen i Paris snart såldes.

Om än våra förfäder under den tid som nu är i fråga icke sjelfständigt deltog i de andra europeiska folkens vetenskapliga arbete och icke efterlemnade några historiska mästerverk af samma värde som Saxes och Snorres, saknas dock ej märkliga alster af deras literära verksamhet. Främst böra vi deribland nämna lagarna, som äfven till formen ofta äro af stort värde. Viktig är ock Rimkrönikans första del »Erikskrönikan», som hufvudsakligen skildrar hertig Erik Magnussons öden och är författad kort efter hans sons tronbestigning; det första svenska skaldeverk af större omfang och den äldsta historiska skildring vi ega (s. 486). Äfven i afseende på språket och den poetiska framställningen står den öfver rimkrönikans senare delar. Troligen i förra hälften af 1300-talet är också den berömda skriften *Um styrlise kununga ok höfðinga* författad, den svenska medeltidens yppersta verk och en stor prydnad för vår literatur¹. Den innehåller förträffliga politiska och moraliska lärdomar, framställda på ett kraftigt och kärnfullt språk, hvars renhet gör skriften ovärderlig för den svenska språkforskningen. Författaren är okänd; troligen har han haft någon utländsk förebild för sig.

Det fjortonde århundradets märkligaste företeelse äfven på det literära området var Birgitta, dotter af upplandslagmannen Birger Persson (s. 453). Född på Finsta omkring 1303, uppfostrades hon efter moderns död hos sin moster Ingrid på Aspnäs i Östergötland och

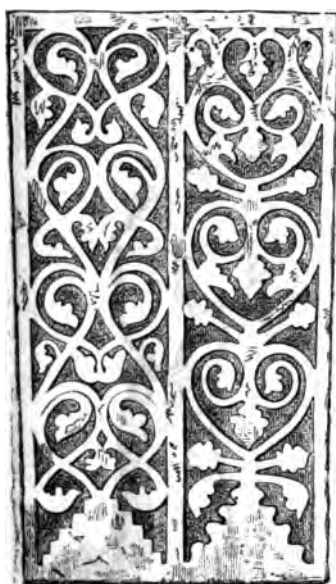
529. Dörr af trä med jernbeslag i Versås kyrka, Vestergötland².

¹ Den trycktes på Gustaf II Adolfs befallning. Dess äkthet har väl ifrågasatts, emedan ingen gammal handskrift var känd, men är nu höjd öfver alla tvifvel, sedan man 1867 funnit två blad af en sådan handskrift.

² Inskrift på en jernribba: Asmu[n]ter gærthi dyr (Åsmund gjorde dörren). Samma namn förekommer på dylika dörrar i Visingsö och Väfversunda kyrkor; den senare ligger nära Vadstena.

gifte sig med lagmannen i Nerike Ulf Gudmarsson, med hvilken hon bodde på Ulfåsa i Östergötland. Efter hans död (1344) lemnade hon Sverige 1349 för att ej mera lefvande återvända hit. För hennes i flere afseenden djupt ingripande verksamhet, som egentligen infaller under de sista tjugufem åren af hennes lefnad, redogöres i andra delen af detta verk (s. 74 o. f.).

Genom Birgittas försorg skall en del af Bibeln (troligen endast de fem Moseböckerna) hafva för första gången öfversatts på svenska, mot midten af 1300-talet. Samtidigt eller kort derförut öfverfördes äfven till vårt språk tre större romantiska dikter: Herr Ivan Lejonriddaren (eller Ivan och Gavian), Hertig Fredrik af Normandie samt Flores och Blanzeflor¹.

530. Grafsten från Österplana kyrkogård, Vestergötland.

Verslag och rim i dem, liksom i rimkrönikan, äro ej längre de för Nordens forntid utmärkande (s. 358), utan de samma som i främmande länder vid denna tid voro i bruk.

Några af de folkvisor, som ännu lefva på folkets läppar, anses härstamma från medeltiden, möjligen ända från det tidskifte vi nu betrakta.

Det svenska språket var visserligen ej så undertryckt af det latinska, som fallet var i flere andra länder, men det senare användes dock så allmänt och vid sådana tillfällen, att stor olägenhet måste hafva uppkommit deraf. På latin sjöngs mässan, hvarigenom den blef obegriplig för menige man, och ej ens presterne torde alltid hafva förstått hvad de sjöngo och läste; på latin äro ända till början af 1300-talet alla offentliga handlingar, alla dombref, alla köpebref och testamenten skrifna. Vid midten af 1300-talet inträder dock en förbättring häruti, i det att många sådana handlingar då skrefvos på svenska².

Med kristendomen hade bättre skrifmaterial införts i Sverige. Man hade nu pergament³ och bokstäfver. Runorna användes likväl ännu, och på Gotland samt i vissa aflägsna bygder öfverlefde deras bruk medeltiden⁴.

¹ Enligt en troligen oriktig uppgift skulle de blifvit öfversatta till svenska på föranstaltande af den norska drottningen Eufemia, moder till hertig Eriks gemål Ingeborg. Dessa »Eufemiasiser» äro ursprungligen öfversatta från franska och tyska, möjligen först på norska.

² En stor fördel var emellertid, att alla lagarna voro skrifna på svenska. — I Norge hade landets språk alltid användts vida mer än i Sverige till handlingar och bref som rörde lekmännen.

³ Pergamentet, särskildt beredt kalfskinn, var dyrt. År 1331 kostade ett sådant skinn 2 örtugur (omkring 7 kronor). Samma år säges uttryckligen, att papper icke fans i Skåne, och således väl ej heller i det egentliga Sverige. Det äldsta nu kända prof på papperets användning hos oss är ock från tiden omkring år 1345.

⁴ På några grafstenar från Vestergötland finnes först en inskrift med runor och sedan samma inskrift, ord för ord lika, med latinska bokstäfver (men liksom runinskriften på svenska); dessa

Vi hafva i det föregående anført flere prof på de bildande konsternas alster från medeltidens äldre del. Det var främmande praktväxter omplanterade i svensk jord, hvarför den svenska konsten under medeltiden föga skiljer sig från konsten i andra till den romersk-katolska kyrkan hörande länder.

Den konststil, som i sist nämnda länder var den rå-

531. Snidad ekstock, som suttit under takfoten på utsidan af Vrigstads kyrka, Småland.

dande, då kristendomen vann fast fot i Sverige, plägar nu kallas den **romanska**. Det mest i ögonen fallande draget hos den romanska byggnadskonsten är rundbågen i hvalf, fönster och portaler. Under förra hälften af 1200-talet börjar emellertid spetsbågen allt mer att användas, och efter en temligen lång öfvergångstid framträder (omkring 1300) äfven hos oss den i norra Frankrike utvecklade rika och praktfulla, på spetsbågens genomförda användande grundade **gotiska stilen**, som sedan förblef den allena herskande, till dess vid reformationstiden en helt ny riktning inom konsten gör sig gällande, **renässansen**.

Få konstnärsmän möta oss i Sverige under medeltidens första del, och om man någon gång finner ett namn, vet man likväl intet om mannen. Smyckandet af Herrans tempel, ej konstnärens ära, var hufvudsak. Så mycket se vi emellertid, att åtminstone flertalet af konstens utöfvare varit kyrkans eller klostrets män.

Väl föreskrefs det i cisterciensernes stadgar, att klosterkyrkorna skulle vara så enkla som möjligt, men intet hindrade bröderne att med målningar pryda närliggande kyrkor. I närheten af Nydala kloster hafva ock två för ej länge sedan rifna kyrkor, Vrigstads (fig. 485—487) och Hjelmseyds, haft vackra målningar från 1200-talet. Då cisterciensermunkarne först hitkommo från Frankrike och ständigt underhöllo förbindelser med stamklostret i detta land, kunna vi ej undra öfver att i de nämnda målningarna finna påminnelser om den samtida franska konsten. Vackra prof på målningar från förra hälften af 1300-talet ses ännu i Råda kyrka, Vermland (fig. 506).

532. Franciskanermunk.

stenar synas tillhöra 1100-talet. — I inskrifter från denna och följande tid betecknas α vanligen med † och α (ä) med † ; \circ med † och α (ö) med † . Prof på runornas användning under medeltiden ses s. 366, 368, 403, 480 och 481.

Lefnadssätt och seder.

Samhällsklasser. — Riddare. — Sköldemärken. — Lefnadssättet. — Boningar. — Kläddrägt. — Vapen. — Förordning mot öfverflöd. — Rimkrönikans skildring af konung Birgers bröllop.

Vi hafva sett, att samhällsklasserna under medeltidens första århundraden började allt skarpare skilja sig från hvarandra och framträda såsom skilda stånd, om än bonden och frälsemannen ännu voro lika inför lagen,

533. Bild af den helige Olof (i trä), från Bollnas kyrka i Helsingland. Nu i Enångers kyrka.

534. Abbot, efter ett svenskt sigill.

och endast de andlige innehade en undantagsställning i detta afseende. Bland de världsliga stormännen framträda under 1200-talet riddarne såsom de förnämsta. Inga andra lekmän kallades »herrar»¹, och endast riddarnes hustrur hette »fruar». Ej blott konungen, utan äfven hvarje annan riddare kunde gifva riddarslaget, hvilket skedde med stor högtidlighet². Nära riddarne i anseende stodo svennerne (svenner »a vapn») eller väpnarne.

Emedan hjelmen dolde den fullrustade ryttarens anletsdrag, målade man på skölden igenkänningstecken³, hvaraf de adliga sköldemärkena (»vapnen») uppkommo, hvilka äfven insattes å sigillen⁴. Vanligen tog sonen

faderns sköldemärke, men stundom tog han moderns eller valde sig ett eget. Någon gång finna vi samme man vid olika tider föra olika sköldemärken (till exempel Mattias Kettilmundsson, se fig. 505). Småningom stadgade sig dock det bruket, att alla medlemmar af samma släkt förde samma vapen.

¹ I medeltidens handlingar betecknar »herr Birger Petersson» en riddare, »Birger Petersson» en annan frälseman och »Birger i Tuna» en bonde, under det att »herr Birger i Tuna» är kyrkoherden i denna socken. — Stundom är moderns, ej faderns namn angifvet, såsom till exempel »Håkan Ingeborgsson» (och »Svend Estridsen»), vanligen väl emedan modern varit af förnämre börd.

² Det i främmande land under korstågens tid utbildade riddarväsendet infördes, så vidt de kända handlingar visa, ej i Sverige förrän under senare hälften af 1200-talet, och det första riddarslaget i vårt land omtalas under Magnus Ladulås' tid. Då man i anledning häraf räknat den svenska serafimerordens ålder från år 1285, beror detta emellertid på ett misstag. — Flere svenskar ingingo äfven i utlandets andliga riddarordnar, och i Eskilstuna fanns ett munkkloster af johanniterorden, hvarjemte Årsta i Österbaninge socken på Södertörn samt Sandemar och flere andra gårdar tillhörde den tyska orden i Livland; Årsta var säte för en dess »kumphur» eller kommendör.

³ Redan å »tapeten i Bayeux» (s. 282) ses målade bilder på flere sköldar.

⁴ Dessa begagnades i stället för egenhändiga namnuunderskrifter, emedan mycket få lekmän kunde skriva. Ännu vid medeltidens slut kunde ej ens alla riksråd läsa och skriva.

De vanligen af sköldemärket uppkomna adliga slägtnamnen tillhöra emellertid en senare tid, och före midten af 1300-talet finna vi mycket sällan ett sådant namn. Ett af de få undantagen är Sture, den släkt, till hvilken Sten Sture den äldre hörde och som förde tre sjöblad i skölden (s. 473 och andra delen, s. 403).

Ett slags rangordning för stormännen finna vi i de påbud, som konungarne tid efter annan utfärdade, om det högsta antalet hästar, det är väpnade ryttare, hvarmed man i fredstid fick rida genom landet. Enligt Magnus Erikssons i Upsala år 1344 gifna stadga fick en biskop ej hafva större följe än 30 hästar, en riddare och sven i konungens råd ej mer än 12, en riddare som ej var rådsherre 8, en sven, »riddares vederlike utom rådet», 6 och »mindre män» endast 3 hästar.

Lefnadssättet hos massan af folket var väl ännu i hufvudsak sådant som under hednatidens sista århundraden (s. 316 o. f.). De andliga och världsliga stormännen hade visserligen i detta afseende tillegnat sig åtskilligt af utlandets mera förfinade seder, men den svenske frälsemannens hem torde dock i mycket hafva skilt sig från de tyska och franska adelsmännens. Ehuru konsten att bränna tegel blifvit känd i Sverige efter kristendomens införande, voro likväl nästan alla boningar af trä, och ännu vid medeltidens slut bodde de svenska frälsemännen ofta i anspråkslösa ryggåstugor. Endast sällan omtalas stenhus i städerna före midten af 1300-talet, och på landet torde blott de befästa »husen» (s. 400) hafva varit af sten. De mycket dyrbara glasfönstren begagnades troligen nästan uteslutande i kyrkorna och klostren¹, men voro der ofta prydda med praktfulla målningar (fig. 509). På kyrkorna såsom »Herrans hus» slösades all prakt, under det att de menskliga boningarna voro ringa och oansenliga.

Om klädedrägt, rustningar och vapen gifva målningar, grafstenar, sigill och andra minnesmärken värderika upplysningar (fig. 449, 450, 486, 506—508, 510, 512 med flere). Presterne och de särskilda ordnarnas munkar och nunnor voro utmärkta af särskilda dräkter (fig. 447, 509, 534, 536).

Att man åtminstone vid högtidliga tillfällen lefde stort², se vi bland

¹ Till »glasfönster vid den helige Olofs altare» i Riseberga klosterkyrka gäfvos år 1322 i ett testamente 20 mark penningar (mer än 1200 kronor).

² Lagman Birger Perssons begrafning år 1328, med dit hörande mässor och almosor, kostade enligt den ännu bevarade räkningen 275 mark penningar, motsvarande mer än 16000 kronor. Bland de varor som för begrafningen inköpts nämnas rött och hvitt vin samt rheinskt vin, socker, mandlar, ris, olja, flere sorters kryddor m. m.

535. Horn af hvalrosstand. Nu i statens historiska museum.

annat af den förordning, som Magnus Eriksson utfärdade i Telge år 1345 och hvori han förbjuder att till bröllop, »kyrkogångsöl», begrafning eller vid

536. Sigill för abbedissan i Setuna (Värfruberga kloster på Fogdön).

537. Schackbricka af ben (drottningen till häst).

dylika tillfällen bjuda flere gäster än en biskop och de kaniker som med honom följa, två andra kaniker, 8 riddare, 40 väpnare, 10 kyrkoherdar och 20 bönder; om någon kom ohjuden till sådana högtider, gjorde han sig skyldig till höga böter.

De större festligheternas glans förhöjdes af ridderliga lekar (»tornej», »dust» och »bohord»), hvarvid rytterne prunkade i lysande rustningar och hästarna voro höljda i dyrbara täcken (fig. 494—496). De hästar, som användes till tornej

och krig, betalades stundom med oerhörda pris¹.

Såsom en tidsbild samt såsom prof på den äldre Rimkrönikans språk och stil anföras vi slutligen derur följande skildring af konung Birgers bröllop (1298):

Konung Birgers bröllop waar
ther epter jnnan theth tridhja aar.
J Stokholm war tha mykin gläde,
oc var thera bröllops klädhe
aff baldakin ok bliant:
ther meth lösto lekara thera pant.
Ther war margen ärlig räkky,
ok baro thera örss fortäkky
aff baldakin ok sindall.
Ware ther Gawion eller Persefall,
the gato sik ey bäter skikkat.
Konungsins baner war ther vstikkat,
eth gylt leon meth tre hwita bara;
ther vnder marge ädla wara
the ther konungenom til hördo.
En riddare hans baner förde.
Bade man hörde ok man saa
pipara, bombara ok trwmpara;
the gjordo rusk ok mykit bangh.
Aff örss war stöff ok mykit trangh,
ok marger war ther illa ridhin.

Then dagh war meer än halff lidhin,
för än ther war änt theth behordh
ok the herra gingo til bordz.
Ther war godh kost ok ädla siid
ok all the gläde man torifte wid
miöd ok öll ok kerssedrank
ok wiin bade röth ok blankt.
Ok stolte herra baro thera kaar,
swa som them til retta baar.
Ther war engin gläde affaat.
Then dagh forgik, tha kom the nat;
huar man sith herberge sökte.
Huar gjorde swa som honom tökte;
summi drukko oc summi gingo at sowa,
a gatonne slogho sik the bowa.
Arla vm morgonen daghin kom,
marghin hälade stolt ok froom
tha var i hertogh Eriks rota,
bade riddara ok riddara nota.
Först villo the messo höra,
sidhan loto the sin örss fram föra.

¹ För konung Magnus Erikssons rakning köptes i Sverige år 1332 en sådan häst för 80 mark silfver (mer än 24 000 kronor).

